"Osmanlı ve Türk Yahudileri Üzerine Araştırma ve İncelemeler Yarışması" İkincilik Ödülü

OSMANLI VE TÜRK YAHUDİLERİ

YUSUF BESALEL

GÖZLEM
GAZETECİLİK BASIN ve YAYIN A.Ş.

Osmanlı ve Türk Yahudileri

Yusuf BESALEL

"Osmanlı ve Türk Yahudileri Üzerine Araştırma ve İncelemeler Yarışması"
(İkincilik Ödülü, 1998)

Genişletilmiş 2. Baskı

GÖZLEM
GAZETECİLİK BASIN ve YAYIN A.Ş.

OSMANLI ve TÜRK YAHUDİLERİ

© Yusuf Besalel / Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.

ISBN: 975-7304-77-8
Dizgi: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
Birinci Baskı: Tiglat Matbaacılık, Ekim 1999
İkinci Baskı: Tiglat Matbaacılık, Ocak 2004
Güvenç Sok. No. 21 Bomonti - İstanbul

Kapak resmi: "Sephardi Jews in the Ottoman Empire" kitabından

GÖZLEM GAZETECİLİK BASIN ve YAYIN A.Ş.
Atiye Sok. Polar Apt. 12/6 80200 Teşvikiye-İstanbul
Tel: (0212) 231 92 82 - 240 41 44 Faks: (0212) 231 92 83
www.salom.com.tr e-mail: kitabevi@salom.com.tr

Türk Yahudi Cemaati eski Fahri Protokol Şefi

***Av. Hayim Eliyezer Kohen**'in ve*

15.11.2003'te Beth-Israel Sinagogu'na

yapılan menfur saldırıda

yaşamını yitiren mesai arkadaşımız

***Yona Romano**'nun değerli anılarına...*

Yazarın yayınlanmış diğer kitapları:

Asırlık Hayır Kurumu Mişne Tora (ÖYD) - *1998*
Ünlü Yahudiler - *1999, İkinci Baskı - 2000*
Yahudi Tarihi - *2000, İkinci Baskı - 2003*
Yahudilik Ansiklopedisi (3 Cilt) - *2001-2002*

"Unsur-u hakim olan Türkler' e tevhid-i mukadderat etmiş sadık unsurlarımız vardır ki, bilhassa Museviler, millete ve vatana sadakatlerini ispat ettiklerinden, şimdiye kadar müreffehen imar-ı hayat etmişler ve bundan böyle refah ve saadet içinde yaşayacaklardır."

Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK
İzmir, 1923

"Dina demalhuta dina" (Arami dilinde)
"Hükümdarlığın yasası (uyman gereken) yasadır."

Babil Talmudu,
Bava Kama 113a

"... ve kör gözleri açasın; mahpusları zindan ve karanlıkta oturanları hapishaneden çıkarasın diye seni kavme ahit, Milletlere ışık olarak vereceğim."

Tevrat, İşaya Kitabı, 42:7

"... İş yapmayı sev. Mesuliyeti büyük olan konumlardan uzak dur. Makamı yüksek olan kişilerle kuracağın arkadaşlıklara dikkat et."

Mişna, 1/10

"... Bu emirlerim kalbinizde, ruhunuzda yer etsin, ellerinizi bağlasın, gözlerinizin arasında ışık tutsunlar. Çocuklarınıza öğretin, evdeyken, yoldayken, kalkarken ve yatarken onlardan bahsedin..."

Şema Duası'ndan

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BASKI İLE İLGİLİ 14

BAŞLARKEN 16

ÖNSÖZ 17

A - TARİHÇE 19

1. Bizans Öncesi Anadolu Yahudileri 19
2. Bizans Döneminde Yahudiler 20
3. Selçuklu Döneminde Yahudiler 22
4. Osmanlılar'ın Kuruluş Döneminde Yahudiler 22
5. İspanya ve Portekiz Yahudileri, Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri ve Matbaa 23
6. 16. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri 28
7. 16., 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi Yaşamında Ünlü Yahudiler 33
a) 16. Yüzyıl 33
a. 1. Hamon Ailesi 33
a. 2. Nasi Ailesi 34
Donna Gracia Nasi (La Senyora) 34
Don Jozef Nasi 35
a.3. Salamon ben Natan Eskenazi 36
a.4. Salamon Aben Yaeş 37
a.5. David Passi 38
a.6. Ester Kira 38
b) 17. ve 18. Yüzyıl 39
b.1. Sabetay Sevi Olayı 41
b.2. 17. Yüzyılda Osmanlı Siyasi Yaşamında Ünlü Yahudiler 42
b.3. 18. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri 43
8. İmparatorluğun Dağılma Döneminde Osmanlı Yahudileri 45
a) Tanzimat'ın İlanına Kadarki Dönem 46

b) Tanzimat 47
c) Avram Kamondo 51
d) II. Abdülhamid ve Yahudiler 52
e) İttihat ve Terakki 55
f) Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları 58
g) Dönemin İki Hahambaşısı 60
g.1. Hayim Nahum Efendi 60
g.2. Hayim Becerano Efendi 62
9. Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler 62
a) Cumhuriyet'in İlk Yılları 62
b) Yahudiler, Türkçülük ve Atatürk Sevgisi 78
c) İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Sonrası 80
d) Beşyüzüncü Yıl Vakfı 95

B - OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE TÜRKİYE'DE YAHUDİ NÜFUSU 98

C - OSMANLI İMPARATORLUĞU YAHUDİLERİ'NDE KÜLTÜREL YAŞAM VE TÜRK YAHUDİ BASINI 101
a) Kültürel Yaşam 101
b) Türk-Yahudi Basını 103
b.1. Genel Bir Tanım 103
b.2. Türk Yahudi Basınında Yer Alan Başlıca İsimler 104

D - BAZI TÜRK YAHUDİSİ SANATÇILAR 131

E - TÜRK YAHUDİ TİYATROSU 157

F - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE MÜZİK 160

G - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE DİL 167

H - OSMANLI YAHUDİLERİ'NİN GİYİM ÖZELLİKLERİ 170

İ - OSMANLI YAHUDİLERİ'NDE EV VE SİNAGOG DOKUMA VE İŞLEMELERİ 174

J - TÜRK YAHUDİLERİ'NİN GELENEKLERİ **176**
a) Ev İçinde Kullanılan Dini Eşyalar 176
b) Mutfak Kültürü 176
c) Özel Günler ve Bayramlar 177
d) Sosyal Kurumlar ve Gelenekler 178
d.1. Doğum 178
d.2. Sünnet Düğünü (Brit-Mila) 179
d.3. Evlenme 180
d.4. Bar-Mitzva 184
d.5. Bat-Mitzva 185

K - SÜSLENMİŞ KETUBALAR VE KAĞIT OYMALARI **186**
a) Ketubalar 186
b) Kağıt Oymaları 187

L - TÜRK YAHUDİLERİ'NİN EV VE SİNAGOG MİMARİSİ **189**
a) Evler 189
b) Sinagoglar 189
c) Türkiye Sinagogları 190

M - TÜRK FOLKLOR VE EDEBİYATINDA YAHUDİ TİPLERİ **192**

N - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE ESKİ MESLEKLER VE DEVLET HİZMETİNDE YAHUDİLER **194**
a) Eski Meslekler 194
b) Devlet Hizmetinde Yahudiler 198

O - TÜRKİYE CUMHURİYETİ YAHUDİLERİ'NDE SANAYİ, TİCARET VE SERBEST MESLEKLER **205**
a) Sanayi ve Ticaret 205
b) Serbest Meslekler 209

P - SOSYAL KONULAR **213**
a) Sosyolojik Bir Araştırma 213

b) Entegrasyon, Özümlenme ve Toplum 214
c) Antisemitizm 222
c.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda 222
c.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde 230
d) "Türkiye'de Aydınların Gözü ile Yahudiler"den 240
e) Müslüman Türk Toplumunun Gözüyle Yahudiler 249
f) Türk Yahudi Toplumu'nun Kendi Hakkındaki Görüşleri 251
g) Bu Konuda Röportajlar 253

R - İSTANBUL YAHUDİ CEMAATİ 266
a) Tarihçe 266
b) Hahambaşılık Kurumu 268
c) İstanbul Sinagogları ve Yahudi Semtleri 274
d) 1924'te İstanbul'daki Bazı Yahudi Toplulukları 282
d.1. İspanyol Yahudileri Topluluğu (Sefaradim) 282
d.2. İtalyan Yahudileri Topluluğu 285
e) Balat Semti ile İlgili Çeşitli Ayrıntılar 285
e.1. Semtler 287
e.2. Balat'ta Günlük Yaşam 289
f) Günümüzde İstanbul'daki Yahudi Cemaati'nin Devam Ettiği Hayır Kuruluşları, Sosyal Dernekler 292
f.1-f.12. Hayır Kuruluşları ve Sosyal Dernekler 292
f.13. Ecnebi Yahudi Cemaatleri 301
İtalyan Yahudi Cemaati 302
Aşkenaz Yahudi Cemaati 304
g) İstanbul'da Kurulan İlk Makabi Kulübü ve Makabiyatlar 307
h) Mezarlıklar 309

S - TAŞRA YAHUDİ CEMAATLERİ 311
a) Adana Yahudi Cemaati 311
b) Ankara Yahudi Cemaati 311
c) Antakya Yahudi Cemaati 313
d) Bursa Yahudi Cemaati 313
e) Çanakkale Yahudi Cemaati 314

f) Edirne Yahudi Cemaati 315
g) Gelibolu Yahudi Cemaati 317
h) İzmir Yahudi Cemaati 318
h.1. Osmanlılardan Evvel Ege Bölgesi'nde Yahudiler 318
h.2. Osmanlı Döneminden İtibaren İzmir Yahudi Cemaati 319
i) Mevcudu Kalmamış Türkiye Yahudi Cemaatleri 321
j) Çeşitli Kökenli Türk Yahudileri:
Azeri, Arap, Arami, Gürcü, Hazar Türkü Kökenliler ve Karaylar 328

T - SEFARAD YEMEKLERİ 334

U - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE BAZI SOYADLARI 337

V - SEFARAD ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ 339

Y - JUDEO-ESPANYOLCA ŞARKILAR 346

Z - DİNİ BİR YAKARIŞ MANZUMESİ 351

EKLER 354
1998 Yılı Eki 354
1999 Yılı Eki 358
2000 Yılı Eki 364
2001 Yılı Eki 368
2002 Yılı Eki 372

"Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaları" Kitabı'ndan Alıntılar 378

SÖZLÜK 382

DİPNOTLAR 388

BİRİNCİ BASKI İLE İLGİLİ

Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.'nin, Şalom Gazetesi'nin kuruluşunun 50. yılı nedeniyle 1997 yılında düzenlediği bir dizi kültürel ve sanatsal etkinliklerden birini de *"Osmanlı ve Türk Yahudileri Üzerine Araştırma ve İncelemeler Yarışması"* oluşturuyordu.

Dr. Mehmet Ali Kılıçbay (Gazi Üniversitesi); **Prof. Avner Levi** (Kudüs İbrani Üniversitesi / sağlık nedenlerinden dolayı jüriden ayrıldı); **Prof. Dr. İlber Ortaylı** (Ankara Üniversitesi); **Silvyo Ovadya** (Şalom Gazetesi Yayın Koordinatörü); **Prof. Niyazi Öktem** (Galatasaray Üniversitesi); **Prof. Dr. Mete Tunçay** (Bilgi Üniversitesi)dan oluşan seçici kurul gönderilen 20 çalışmayı inceledikten sonra yaptığı toplantılarda **Mary Altabev** (İngiltere)'in *"Judeo Spanish in the Turkish Social Context; Language Death, Swan Song, Revival or New Arrival?"* adlı çalışmasını birinciliğe layık görürken, **Yusuf Besalel**'in (Türkiye) *"Osmanlı ve Türkiye Yahudileri: Çok Yönlü ve Kapsamlı Bir Derleme ve Araştırma"* başlıklı çalışmasını ikinciliğe; **Pal Fodor**'un (Macaristan) *"The Crisis in Ottoman - Jewish Relations in 1589-1591 and its Consequences"* adlı çalışmasını üçüncülüğe layık gördü.

Yarışma sonuçlarında öngörülen 3 mansiyon da **Yrd. Doç. Esra Danacıoğlu**'nun (Türkiye) *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Eklemlenme Sürecinde İngiliz ve Amerikan Misyoner Faaliyetleri: Türkiye Yahudileri Örneği 1816-1856"*, **Leah Bornstein Makovetsky**'nin (İsrail) *"Firmans and Bearts in Responsa Literature From 15th Until 19th Centuries"*; **Karen Gerson Şarhon**'un (Türkiye) *"The Relationship of Language Ethnicity and Ethnic Group Identity. A Case: Judeo-Spanish"* adlı çalışmalarına uygun görülmüştür.

Bunun dışında katılan başlıca araştırmacılar ve çalışmaları ise şöyleydi:

Aydın Sefa Akay (Türkiye) *"Karayimler"*; **Elisabeth Antebi** (Fransa) *"Aux Points Stratégiques de l'Empire Ottoman: Vision(s) Juive(s) des Evénements"*; **Beki Bardavid** (Türkiye) *"Anılarda Kalmış Bir Bel-*

de: Çorlu"; **İdil Çakım** (Türkiye) *"Turkish Jews, Historical Phases of Development and Their Problems of Integration"*; **Dr. Meral Dinçer** (Türkiye) *"Osmanlı Türk Yahudileri"*, **Gila Hadar** (İsrail) *"Tire Zaman ve Alan 19.-20. Yüzyılda"*; **Coya Levi Hanan** (Güney Afrika) *"L'histoire des Juifs de Rhodes et des Iles du Dodécanése depuis la Domination Ottomane Turque"*; **Dr. Hasan İleri** (Türkiye) *"Osmanlı Türk Yahudileri"*; **Fatih Kişial** (Türkiye) *"Siyonizm ve Uluslararası Siyasal Sonuçları"*; **İnci Kut** (Türkiye) *"Sefarad İspanyolcası ve Bu Dilin Üzerinde Türkçe'nin Etkileri"*; **Hale Okçay** (Türkiye) *"1492'den 1997'ye Bir Kavramın İzinde Yolculuk"*; **Teri Palombo** (Türkiye) *"Sephardic Jews and Jewry in the Ottoman Empire and in Modern Turkey"*; **Karen Gerson Şarhon** (Türkiye) - *"Language Change as Influenced By Cultural Contact. A Case: Ladino"*; **Doç. Dr. Sabri Sürgevil** (Türkiye) *"19. Yüzyıl Ortalarında (Aydın ve Üsküb Yahudileri Örneğinde) Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları"*.

Yarışmada ikincilik ödülünü kazanan bu eserin ilk planda yayınlanmasının nedeni günümüze kadar Türk Yahudilerinin tarihini yansıtan bu denli geniş kapsamlı bir araştırmanın bulunmamasıdır.

Eserin yazarı profesyonel bir tarihçi değildir. Ancak yıllardır yaptığı araştırma ve derlemelerle kaleme aldığı binlerce sayfayla Türk okuruna ve araştırmacısına kendi ana dilinde bir dizi kitap sunmuştur ve sunmaktadır.

Türk Yahudisinin günümüzdeki kurumlaşmasını ve yaşamını da ele alan bu araştırma yayınlandığında tarihi yönü kadar sosyolojik yönü de ağırlık kazanmaktadır. Ancak ileriki yıllarda Yusuf Besalel'in "Osmanlı ve Türkiye Yahudileri" adlı eseri kütüphaneleri tarihi bir eser olarak süsleyecektir.

Gözlem Gazetecilik adına
Silvyo OVADYA

BAŞLARKEN

"Şalom" Gazetesi'nin 50. yılı kutlamaları vesilesiyle düzenlenmiş olan, Osmanlı ve Türk Yahudileri'nin zengin geçmişinin incelenmesini hedefleyen ve 1998 Haziran'ında sonuçlanan uluslararası yarışmada ikincilik ödülünü alan bu çalışmam; Osmanlı ve Türkiye Yahudilerini her yönüyle tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu konuda yapılmış başlıca araştırmaların derlenmesi suretiyle, bunların bir arada okuyucuya sunulması öngörülmüştür. Derlemede istifade edilen eserlerden belirli bir düzen çerçevesinde yapılan alıntıların yanısıra, bunların içeriğinde bulunmayan çeşitli özgün, güncel ve tamamlayıcı araştırmaların da yer aldığı fark edilecektir.

Yahudilik ile ilgili olarak, birkaç yıldan beri birçok eserden yararlanarak; *"Kronolojik Yahudi Tarihi"*, *"Musevi Dini Ansiklopedisi ve Dualar"*, *"Ünlü Yahudiler"*, *"Dünya Ülkelerindeki Yahudiler ve İsrail"* konulu çalışmalar derlemiş bulunmaktayım. Osmanlı ve Türkiye Yahudileri ile ilgili bu kitap da; aynı türde, ansiklopedik ağırlıklı, okura konu ile ilgili ve okurun merakını da uyaracak tarzda bilgiler sunacak bir şekilde hazırlanmıştır. Böylece Osmanlı ve Türkiye Yahudileri ile ilgili tarih (geçmişi ve bugünü), demografik, sosyal, yapısal, dini ve kültürel yönden incelenmiş; bu dönemlere ait cemaatler, kişiler vs. mümkün olduğunca eksik konu bırakmadan araştırılarak bir plan dahilinde ortaya konmuştur. Bu meyanda; bazı değerli yazarlara ait uzun alıntıların mevcudiyeti, yine ansiklopedik oluşumu yakalamak ilkesi çerçevesi dahilinde anlaşılmalıdır. Özgün metinde gerekli bazı ufak değişiklikler ve eklemeler yapıldıysa da; esas itibarı ile yarışmaya katılan çalışma aslı ile muhafaza edilmiştir. Bu çalışmayı gerçekleştirmek için kütüphane ve arşivlerini kullanmama müsaade eden ve manevi desteklerini esirgemeyen Şalom Gazetesi mensuplarına teşekkür ederim.

Yusuf BESALEL

ÖNSÖZ

1999'da basılan *"Osmanlı ve Türk Yahudileri"* adlı bu çalışmam oldukça ilgi görmüş ve kısa sürede baskısı tükenmiştir.

Bu baskıda ise aradan geçen 4 yıllık süreç içerisindeki gelişmelerle ilgili bilgiler eklenmiş, ayrıca kitabın arkasında yer alan 1999, 2000, 2001 ve 2002 yılı ekleriyle güncelleştirme güçlendirilmiştir.

Öte yandan çalışmaya eklenen çeşitli röportajlarla, Türk Yahudi toplumunun şimdiki portresinin daha iyi tarif edilebilmesi amaçlanmıştır. Yine kitabın sonunda yer alan diğer bir ekte birinci baskıda yer almayan ve çeşitli Osmanlı padişahları zamanında Yahudiler'in gösterdiği yararlılıklar ele alınmış; ayrıca bir de özel isimler sözlüğü ilave edilerek, okurun aydınlatılmasına özen gösterilmiştir.

Kuşkusuz bu baskıda da yine birçok eksiklikler olacaktır. Özellikle ulaşılamayan veya ulaşıldığı halde yanıt alınamayan veya maalesef unutulan yazar ve sanatçılarla ilgili olarak şimdiden özürlerimin kabulünü rica ederim. Ancak, kitabın bir bölümünü teşkil ederek, Türk Yahudisi olan yazar ve sanatçılar hakkında ilk kez derli toplu bir bilgi neşredildiğini de bu vesileyle ifade etmek isterim. Bu kitabın ilk baskısı yapıldığında yayınlanmış bulunan *"Ünlü Yahudiler"* den sonra yayınlanan *"Yahudi Tarihi (1. ve 2. baskılar)"* ve *"Yahudilik Ansiklopedisi (3 Cilt)"* ile birlikte bu kitabın da, bu konularda araştırma yapmak ve bilgilenmek isteyen tüm okurlara yararlı olacağını umuyor ve benzeri araştırmalar için malzeme ve teşvik kaynağı olmasını diliyorum.

Diğer bir özlemim de, *"Osmanlı ve Türk Yahudileri"* kitabının İngilizce dilinde yapılmış olan çevirisinin ABD'de yayınlanması için çabalarımın bir sonuç vermesi ve bu vesile ile ABD okurları tarafından yalnız Osmanlı ve Türk Yahudileri'nin değil, Türkiye'nin de tanınmasını sağlamaktır.

Yusuf BESALEL
Kasım, 2003

A - TARİHÇE

1. Bizans Öncesi Anadolu Yahudileri

Yahudi tarihini ayrıntılı olarak yazmış olan Josephus Flavius, bir eserinde Aristotales'in talebesi Klarkhos'un Anadolu'da M.Ö. IV. yüzyılda Yahudiler'e rastladığını belirtir.

M.Ö. III. yüzyılda Selevkos Kralı III. Antiokhos, 2.000 Yahudi ailesinin Babil'den (bugünkü Irak) Frigya ve Lidya'ya yollanmasını emretmiştir. M.Ö. I. yüzyılda Yehuda Devleti'nin Roma himayesindeki kralı, Anadolu'daki Yahudiler için haklar talep etmiştir. Cicero; Anadolu'nun Dinar, Edremit ve Bergama bölgelerinde Yahudi cemaatlerinden bahsetmiştir.

Josephus, Karadeniz ve Marmara bölgelerinde Yahudi varlığından bahseder.[1]

Galante'ye göre ise eski Yahudi Cemaatleri arasında yer alanlar şunlardı:

1. **İzmir** (M.Ö. 325'te Büyük İskender Filistin'den İzmir'e bir Yahudi topluluğunu nakletmişti). 2. **Efes** (M.Ö. 300'de). 3. **Dinar** ("Apamée" - M.Ö. 261-280). 4. **Rodos** (M.Ö. 140'ta). 5. **Antalya** (Büyük İskender'in generali 1. Selevkos zamanında, M.Ö. 312'de). 6. **Bergama** (M.Ö. 130'da). 7. **Bursa** (M.Ö. 79'da). 8. **Ankara** (M.Ö. ve Augustus zamanında). 9. **Edremit** (Adramittus, M.Ö. 61-62'de). 10. **"Laudice"** (Şimdiki Denizli, M.Ö. 61-62'de). 11. **Sardes** (Şimdiki Manisa'ya bağlı Sart köyü, M.Ö. 1. yy.'da). 12. **Urfa** (M.S. 70'lerde). 13. **Mersin** (Pontus kralı Mithidrate zamanında). 14. **Selanik** (M.S. 49'da St. Paul'ün kenti ziyaretinde). 15. **İstanbul** (M.S. 31'lerden itibaren). 16. **Kayseri** (Milat'tan önce). 17. **Edirne** (M.S. 2. yy'da). 18. **Bandırma** ("Panoramus" adını taşıdığı eski çağlarda). 19. **Eskişehir** (Dorylée adını taşıdığı eski çağlarda). 20. **Konya** (İconiun M.S. 1. yy'da). 21. **Antalya** (Eski ve Ortaçağlarda). 22. **Alaiya** (Şimdiki Alanya, Roma devrinde). 23. **Ada-**

na (Eskiçağ'da). 24. **Nusaybin** (M.S. 2. yy'da). 25. **Sakız Adası** (Eski çağda, Jozef Flavius zamanında). 26. **Bodrum** (Halicarnasse İlkçağ'da). 27. **Diyarbakır** (Eskiçağ'da). 28. **İstanköy** (Cos, İlkçağ'da). 29. **Ödemiş** (M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda). 30. **Foça** (Phocée eski Yunan Çağı'nda). 31. **Manisa** (Milad'ın ilk yıllarında). 32. **Akhisar** (Thyatera, Milad'ın ilk yüzyılında). 33. **Balat** (İstanbul'un Balat'ı değildir, "Plateia", "Millet", Romalılar zamanında). 34. **Aydın** (Tralles, Romalılar zamanında). 35. **İasos Adası** (Asımkale, Milat'tan önce). 36. **Çankırı** ("Gangra", İlkçağ'da).[2]

2. Bizans Döneminde Yahudiler

306 yılında İmparator olan **I. Konstantin**, 313'te Konstantinopolis'te Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesiyle; Yahudiler'e uygulanması çok zor kurallar koymaya başladı. Keza **II. Konstantin**, babasının yolunu izledi. Yeni özel vergiler koydu. Ayrıca Yahudiler'in Hıristiyanlar'la evlenmesi, Yahudi olmayan esirler edinmesi, esirlerin sünneti, vb. gibi eylemleri ölümle cezalandırdı (339-357). Hıristiyanlığa karşı olan pagan Jülyen, politik nedenlerden ötürü Yahudiler'e olumlu davandı. 395 yılında **I. Theodosius**, Roma İmparatorluğu'nu iki oğlu arasında paylaştırdı. **Hororius**, 476'ya kadar devam edebilen Batı Roma'nın; **Arkadius**, Doğu Roma İmparatorluğu'nun hükümdarı oldu. Arkadius, Arkadius Yasaları'nı çıkartarak Yahudiler'in yaşamını, ticaretini, sinagoglarını düzenleyerek onları Hıristiyanlar'a karşı korudu fakat din değiştirmelerini yasakladı. 408 yılında tahta çıkan **II. Theodosius**, Purim Bayramı'nın kutlanmasını yasakladı, yeni sinagoglar yapılmasını engelledi, mevcut olanların yıkılmasını emretti, son nasi **Gamaliel**'i görevinden uzaklaştırarak, Hillel sülalesinin 350 yıllık nasilik geleneğine son verdi. Yahudiler'i kent dışına Galata'ya yerleştirdi. 527'de İmparator olan **I. Jüstinyen**, 537'de açılan Ayasofya'yla Yahudiler'e bir üstünlük ile dinsel kısıtlamaları sürdürdü; **II. Jüstinyen** de 569'da bir sinagogu kiliseye çevirdi. **Fokas** (602-610) zamanında Yahudi katliamları oldu.

II. Justinianos (685-695), Hıristiyanlar'la Yahudiler'in ayrı hamamda yıkanmalarını bile şart koşmuştur. Daha sonra Hıristiyanlar'ın kutsal kişilerinin resimlerine, ikonlara tapmayı yasaklayan ve buna rağmen Bizans'taki tüm Yahudiler'in vaftizini emreden **III. Leo** (717-741), **II. Mişel** (820'de tahta çıktı), **Teofil** (829-842) gibi imparatorlardan sonra, ikonlara tapma geleneğinin tekrar ihdas olunmasıyla, Yahudi aleyhtarlığı da tekrar ortaya çıktı; **I. Basil** (867-886) zamanında Yahudiler din değiştirmeye zorlandı. I. Basil'in ölümünden sonra tahta geçen **VI. Leo**, ata dinine dönmesine izin verdiyse de; koyu bir Ortodoks olan **I. Romanius** zamanında konan sıkı kısıtlamalar nedeniyle kitlesel kaçma zorunluluğunda olan Yahudiler'in bir kısmı 944 yılında Hazarlar'a sığındı. 1042'de **V. Mişel** karşıtı hareketler zamanında kentten kovulanlar arasında Yahudiler de vardı. İmparator **I. Manuel** zamanında (1143-1180), İmparator'un doktoru **Mısırlı Salamon**'un nüfuzuna karşın, 1170'te İstanbul'u ziyaret eden **Benjamen de Tudela**, kentteki Yahudiler'e Rumlar'ın zalimce davrandıklarını belirtir. **Andronik** (1183-1185), Yahudiler'i Hıristiyanlığa döndürmek için Anti-Yahudi diyologuyla ünlüdür.

1203'te İtalyan Kontu Boniface yönetimindeki çapulcu hüviyetindeki 4. Haçlı Ordusu Bizans'a girip Pera'daki Yahudiler'i kılıçtan geçirdi. 1261'de kovulan Haçlılar'ın yerine kurulan Bizans yönetiminin başına geçen **VII. Mişel Paleolog**, Yahudiler'e din serbestisi tanıdı. Ancak 1347'de ülkeyi saran bir veba salgının bir Tanrı gazabı olduğunu kabul eden İmparator **Jan Paleolog** ve **Jan Kontakuzen** (1341-1391), durumdan sorumlu tuttukları Yahudiler'i öldürtmeye başladılar.

1420'de **Sultan I. Mehmed**'i İmparator **Manuel II. Paleolog** adına selamlamak için gönderilen heyet üyeleri arasında **İsak Hazan** adında bir Yahudi de vardı. 29 Mayıs 1453'de **Fatih Sultan Mehmed** önderliğindeki Osmanlı Ordusu İstanbul'u fethederek Ortaçağ'ın kapanmasını Yeni Çağ'ın açılmasını gerçekleşirirken, **XIII. Konstantin Kontakuzen** yönetimindeki Bizans İmparatorluğu tarihe karışıyordu. Yahudiler, çok büyük bir komutan, ileri görüşlü bir idare-

ci, kültürlü, aydın ve olgun bir kişiliğe sahip Fatih Sultan Mehmet sayesinde birçok haklara kavuşmanın mutluluğunu yaşadılar.[3]

Bizans döneminde kurulan diğer Yahudi Cemaatleri arasında ise şunlar sayılabilir: 1. **Van** (5. yüzyılda), 2. **Afyonkarahisar** ("Dokimion"), 3. **Gelibolu**, 4. **İzmit** (6. yüzyılda), 5. **Sinop**, 6. **Amasya**, 7. **Tokat**, 8. **Kasaba**, 9. **Tarsus** (5. yüzyılda), vb.[4]

3. Selçuklu Döneminde Yahudiler

Selçuklular, Anadolu'ya 11. yüzyılda girip Bizanslılar'la savaşmaya başladılar. Selçuklular, Oğuz Hanedanı'ndan bir Türk boyudur. Tuğrul, Alparslan ve Melikşah zamanında Selçuklular'ın Anadolu kolunu kurduğu düzene Yahudiler de katıldı. Alaattin Keykubat zamanındaki (1204-1220) Anadolu Selçuklu Devleti güçlüydü. Fakat İlhanlılar zamanında parçalanarak Anadolu Türk Beylikleri oluştu. Bu dönemde Yahudiler, Bizans zulmü yerine, Türkler'in adil idaresi altında yaşamayı tercih ettiler. **Karaman Beyliği**'nin başkenti **Konya**'da; **Hamitoğulları**'nın topraklarında **Antalya**'da; **Menteşe Beyliği**'ne bağlı **Milas**'ta; **Candaroğulları**'na bağlı **Samsun**, **Sinop** ve çevresinde; **Aydınoğulları**'na bağlı **Tire** kasabasında Yahudi Cemaati varlığına dair kanıtlar bulunmaktadır. **Osmanlı Beyliği**'nin **Bursa**'da kuruluşu (1299) ile birlikte Bizanslılar'la birlikte bu kentten kaçan Yahudiler, Osmanlılar tarafından geri çağrıldılar. Bursa Cemaati büyüdü ve bir sinagog inşa edildi.[5]

4. Osmanlılar'ın Kuruluş Döneminde Yahudiler

Orhan Bey'in 1324'te Bursa'yı fethetmesiyle, bu şehirden kaçan Yahudiler'e geriye döndüklerinde tanınan olanaklar içinde ayrı bir Yahudi mahallesinde oturmak, ülkenin istedikleri yöresinde malmülk sahibi olmak gibi haklar vardı. Din adamları ile devlete hizmetlerinden ötürü özel berat sahibi olanların haricindeki Yahudiler'in "Haraç" adında bir gelir vergisi vermeleri gerekiyordu. Orhan Bey'in oğlu **Süleyman Paşa**'nın Yahudiler'le karşılaştığı **Gelibolu**'yu, 1354'te

almasından sonra Sultan **I. Murat Hüdavendigar** zamanında Osmanlı Türkleri, Trakya'ya geçtiler ve **Edirne**'yi 1363'te zaptedip başkent yaptılar.[6] Yahudiler bir araya geldiler ve bir Yeşiva açtılar. **II. Murat** zamanında (1421-1451) Sultan "garaba" adında gayrimüslimlerden oluşan birlikler kurdu. Bu birliklere katılan Yahudiler, birçok sefere Osmanlılar'la beraber katıldılar. II. Murat'ın doktoru tıp bilgini **İshak Paşa** da bir Yahudi idi.

II. Murat Yahudiler'e ilk kez değişik giysiler giymelerini emreden padişahtır. Diğer gayrimüslimler gibi uzun esvaplar giyecekler ve başlıkları sarı olacaktı.[7]

Osmanlılar İstanbul'u aldıktan sonra (1453), **II. Mehmet** Bizans'taki Yahudiler'in (surdışı Galata'daki) şehrin fethi esnasındaki yardımlarına karşılık dinsel özgürlük ve sinagog onarımı için daha sonraki padişahların da atıfta bulunduğu iradesini belirtti. Yahudiler'den binlerce aileyi İstanbul'a yerleştirdi. Fatih, onların ortaklıklarından ve güvenilirliklerinden de yararlanmak istedi. Fatih, doktor **Yakup** ve sülalesini vergiden muaf tutan bir ferman çıkardı. II. Mehmet zamanında İstanbul Yahudi topluluğunun başında **Rabi Moşe Ben Eliyau Kapsali** ve **Mordehay Komtino** bulundu. 15. yy.'da kurulan sağlam yönetim sayesinde Aşkenaz **Rabi Sarfati**; Orta Avrupa Yahudileri'nin de bu özgür ortama katılmaları için çağrıda bulunmuştur.[8], [9], [10]

Sultan'ın Yahudiler'le ilgili olarak çıkarttığı vergilerden "Rab akçesi", Yahudiler'e bir dini lider atamalarını sağlıyordu.[11]

Öte yandan, doğum yeri İtalya ve asıl adı Jacopo olan **Hekim Yakup**, II. Murat ve oğlu Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde onlara hizmet vermiştir. Yahudiler'in Osmanlı Devleti yaşamındaki öncülerindendir.

5. İspanya ve Portekiz Yahudileri, Osmanlı İmparatorluğu'na Göçleri ve Matbaa

Türk-Yahudi kültürünün temelinde yatan başlıca unsur, İspanya ve Portekiz Yahudileri'nin Osmanlı topraklarına taşıdıkları kültür-

dür. Bet Amikdaş'ın yakılmasından sonra dağılan Yahudiler, bulgulara göre 3. ve 4. yüzyıllarda İber Yarımadası'nda varlık göstermeye başladılar, **Vizigot Krallığı** döneminde Hıristiyanlığı kabul etmeleri için "ya vaftiz - ya ölüm" seçenekleri ile zorlanmışlardır.

Son Vizigot hükümdarı **Egica** (687-702), Yahudiler'i Hıristiyanlaştırmak için mali güçlerini ellerinden alan yasalar çıkardı. Yahudiler köle yapıldı, dinleri yasa dışı ilan edildi.

Müslüman-Emevi kuvvetleri, 711 tarihinde Kuzey Afrika'dan **Tarık Bin Ziyad** önderliğindeki kuvvetleri ile İspanya'nın güney kesimi olan **Andalusia**'ya (Endülüs) geçtiler ve İspanya kentlerini ellerine geçirdikçe koruyuculuklarını Yahudiler'e vermeye başladılar. **Cordoba**, **Granada** Babil'e paralel olarak Yahudiler'in yaşamını canlandırdı. Yahudiler, 755 ile 931 tarihleri arasında ayakta kalabilen Emevi Devleti'nin saltanatı süresince Endülüs'de Avrupa'nın en renkli ve zengin kültürünün oluşmasına büyük katkıda bulundular. Devlet merkezi Cordoba'nın Kütüphanesi 400.000 el yazması içeriyordu.

Cordoba, Babil'deki Talmud ve Tora akademilerinin de merkezi oldu. 915-970 yılları arasında yaşamış olan **Hasday İbn Şaprut**, Emevi Hükümdarı **III. Abdurrahman**'ın doktoru; maliye, gümrük ve dışişleri bakanıydı. **Yahudi Hazar Türk Devleti** ile ilginç bir mektuplaşması vardı.

Bir süre sonra **Berberiler**, Cordoba Krallığı'nı ve daha sonra Yahudi Cemaati'nin merkezi olan Granada'yı da yıktılar. Yahudiler, **Toledo** ve **Sevilla**'da tutunmaya çalıştılar. Hıristiyanların İspanya'yı **yeniden fethi** dönemi başladı. 1031'den itibaren Emevi Devleti yerine Endülüs Beylikleri (Ben-i Ahmer Devleti gibi) ortaya çıktı.

Müslüman İspanya'da Yahudiler, Araplar'la felsefe ve bilimde işbirliği yaptılar. Araplar'ın eserlerini (Birçok dile vakıf olmaları nedeniyle), Batı'ya tanıttılar. Bu dönemde yetişmiş olan en büyük filozof ve Talmud uzmanı **Rabi Moşe ben Maimon**'dur (1035-1204). "Rambam" kısaltılmış adı ile İsrail tarihinde, "Maimonides" ile Batı tarihinde anılan bu şahıs, Mişne Tora ve More Nevuhim (Şaşkın-

lar Kılavuzu) gibi dev eserler vermiştir.

Endülüs Emevileri zamanında altın bir devir yaşayan Yahudiler, Hıristiyanlar tekrar İspanya'yı ele geçirmeye başladıklarında; bir süre idari sorunlarla karşılaşılması yüzünden, yardımcı olacak önemli görevlere getirildiler. Fakat baskı gene başladı ve birçok Hıristiyan yönetici, iftiralarla Yahudiler'i mevkilerinden, servetlerinden ve canlarından ettiler. Bununla beraber, özellikle 13. yüzyılda Kabala ekolünde büyük gelişmeler oldu. Salmanca Üniversitesi'nden de **Avraam Zakuto** (1452-1515), astronomide bir otorite olarak Christophe Colombe ve Vasco de Gama'nın keşiflerinde başarılı olmalarını sağlayan cetvel haritaları sağladı.

1391'de birçok Yahudi cemaatini yok eden şiddet olaylarıyla **Engizisyon** ivme kazandı. Bu arada zorla dinleri değiştirilen Yahudiler, konverso (dönme) oldular fakat gizlice dinlerini sürdürdüler, üstelik imparatorluk yönetiminde önemli mevkilere getirildiler. Bu durum, Kilise ve Devleti daha da sıkıntıya soktu. Gizlice eski dinlerini sürdürenleri cezalandırmak için kurulan Engizisyon mahkemeleri; 1469'da **Kastilya Kraliçesi İsabella** ile **Aragon Kralı Ferdinand** evlenince, baş engizitör rahip **Fray Thomas Torquemada**'nın önderliğinde, korkunç işkencelerle imha mekanizmasına dönüştü. 1492 yılının Mart ayında yayınladıkları ferman ile tüm Yahudiler'in İspanya'dan kovulduğunu ilan ettiler. Bu iş üç ayda gerçekleşecek ve Yahudiler, yurt dışına altın gümüş ve diğer yasaklı mallar hariç istediklerini alıp gidebileceklerdi. Yahudiler, mallarını yok pahasına sattılar ve ülkeden ayrıldılar. Gittikleri Portekiz'de köleleştirildiler. Cenova'daysa malları yağmalandı. Onları götüren denizciler de mallarını alıp kendilerini denize attılar. Kuzey Afrika'ya sığınanları ise, Arap kentlerine gelen yüksek sayıdaki göçmenlerin ürkütücü oluşu yüzünden telef oldular. Yahudiler'i tek iyi karşılayan Osmanlı Sultanı **II. Beyazıt** oldu. Sayısı 200-250 bin dolaylarında olduğu sanılan göçmen Yahudi'nin 100-150 bini, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine yerleştirildi. Bunlar ülkeye çeşitli zanaat, matbaacılık ve silah

yapımı konusunda önemli bilgiler taşıdılar.[12] Osmanlı kadırgalarının taşıdığı Yahudiler'den oluşan ilk cemaatler İstanbul, Edirne ve Selanik'te örgütlendi. Ayrıca İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya, Patras, Korfu, Larisa, Manastır'a yerleştirilenler oldu. Osmanlı Yahudileri göçmenlere maddi katkıda bulundu.[13] Uzun ve tehlikeli yolculuklardan sonra varlıklarını yitirerek Osmanlı topraklarına 1492'de varabilen Yahudiler, II. Beyazıt tarafından hoşgörüyle karşılandı. Padişah, aynı zamanda bir kültür birikimini de beraberinde getiren Yahudiler'in ülkelerinde yetişmiş olduklarını ve belirli konularda teknolojik bilgiyi içeren işgücü sıkıntısını gidereceğini biliyordu. Yahudiler, kısa sürede teknik, mali ve idari mevkilere atandılar. Yaklaşık bir yüzyıl da İspanyolca'yı orijinal haliyle konuştular. II. Beyazıt, Ferdinand hakkında şunları söylemiştir: "Böyle bir kralın zeki ve akıllı olduğunu söyleyebilir misiniz? Kendi ülkesini fakirleştiriyor ve benim imparatorluğumu zenginleştiriyor!"[14]

Yahudiler'in Osmanlı topraklarına getirdikleri en önemli şeylerden biri matbaadır.

Ünlü Yahudi tarihçi Salamon Rozanes'e göre, bir İspanyol göçmeni olan Yosef Nahmiyas'ın oğulları **David** ve **Samuel Nahmiyas** kardeşler, İstanbul'a kabul edildikleri tarih olan 1492'den çok kısa bir süre sonra beraberlerindeki matbaayı çalışır vaziyete getirip 13 Aralık 1493'te kurdukları basımevinde **Arbaa Turim** adlı Yaakov Aşer'e ait kitabı yayınladılar. Bu tarihten takriben iki buçuk asır sonra İbrahim Müteferrika'nın 1727'de ilk kitap dizisine başladığı görülür. Özellikle 16. ve 18. yüzyıllarda Yahudi matbaacılar, Osmanlı topraklarında yaklaşık olarak 30 kadar matbaa kurdular.[15]

II. Beyazıt zamanında İstanbul Yahudileri matbaaları 20 İbranice eser basmışlardır. 1510'da Selanik'te; 1554'te Edirne'de, 1563'te Safed'de, 1605'te Şam'da, 1646'da İzmir'de matbaalar açıldı. 1727'de Arap harfleri ile çalışmaya başlayan Müteferrika'nın matbaasının harflerini döken, dizgi ve oyma işlemini yapan İstanbullu **Yona** adında bir Yahudi matbaacı idi. Arap harflerinin dinen kutsal addedilme-

si ve bunlarla baskı yapılmaması ise, bilimsel alandaki kalkınmayı 2,5 asır kadar bir süre yavaşlattı.[16] İspanya'dan göç eden Yahudiler'in öğrettiği her türlü savaş aletlerinin yapımı ise, Osmanlılar'a Hıristiyan alemi önünde önemli avantaj sağladı.[17]

Gerek İstanbul'da, gerek diğer şehirlerde göçmenler İspanya'da terkettikleri bölgelere göre gruplaştılar, o isimlerde sinagoglar kurdular: **Kordova**, **Toledo**, **Sevilya**, **Mayorkas**, **Kordovera**, **Geron**, **Karmona**, **Leon**, **Kortez**, **Medina**, **Segira**, **Sorya**, **Taragano**, **Benaroya**, vb. Yahudiler, Fatih'in gösterdiği **Hasköy**'den sonra; II. Beyazıt tarafından **Balat** bölgesinde yerleşme izni aldılar, daha sonra Boğaz'ın her iki yakasında çeşitli semtlere yayıldılar. İspanya'dan gelen ünlü göçmenler arasında **Baruh Almozlinos**, **Jozef Pasi**, **Jozef Saragosi**, **Vidal Benveniste**, **Moşe Alkabes** sayılabilir.

İspanya'yı terkeden Yahudiler'in bir kısmı en yakın sığınak olarak **Portekiz**'e geçtiler. 11. yüzyıldan beri Yahudiler bu ülkede genellikle bir sorunla karşılaşmamıştı. Bu ülkeye 100.000 kadar Yahudi'nin sığındığı sanılmaktadır. **Kral II. Jao** sınırlı sayıda bilgili ve yetenekli bir Yahudi topluluğuna yüksek bir maddi bedel karşılığında daimi oturma hakkı verdi. Diğerleri de 8 aylık geçici bir oturma izninden sonra ülkeyi terkettikleri gemilerin personeli tarafından soyuldu, köle olarak satıldı ve ıssız adalara terk edildi. Geri kalan ve ülkeyi süresi içinde terk etmeyen Yahudiler yeni Kral **Manuel** tarafından affedildiyse de, İspanya Kralı Ferdinand ve İsabella, kızları Isabelle'in Manuel'le evlenmesini İberik Yarımadası'nın tek hükümdarlık altında birleşmesi açısından ve Yahudiler'le Müslümanlar'ın Portekiz'den arındırılması koşuluyla destekledi. Manuel de, Yahudiler'in en geç 10 ay içinde ülkeyi terketmelerine dair bir fermanı 1496'da yayınladı. Buna alternatif olarak Yahudiler'in Hıristiyan olması önerildi. Küçük çocukların vaftiz ettirilme emri ise annelerinin çocuklarını boğması ve intihar etmesi gibi acıklı olaylarla sonuçlandı. Ülkeyi terketme tarihi yaklaştıkça, zorla Hıristiyanlaştırma büyüklere de uygulanmaya başlandı. Zorla Hıristiyanlaştırılanlar, İspanyol Marranola-

rı gibi gerçek duygularını taşımayı sürdürdüler. Bu tür Katolikler, Portekiz'in kuzeyinde bugün Belmonte olarak anılan bölgeye yerleştiler. 400 yıldan beri yakalanmamak için kiliseye giden fakat gizlice Yahudi gelenek ve bayramlarını sürdüren 100 kadar aile ancak günümüzde 16. yüzyılın bağnazlığından sıyrılmaktadır.

1497-1498'de Portekiz'den göç edenlerin çoğunluğuysa, İspanyol Yahudileri gibi Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sığındılar. Gelen ünlü göçmenler arasında **Tam İbn Yahya**, **Abraham İbn Yaeş** ve **Josef Karo** bulunmaktadır.

Osmanlı Hahambaşısı Rabi Moşe Ben Eliyau Kapsali'nin 1497'de ölümünden sonra, Kapsali gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Sefaradlar için büyük çaba sarfeden **Eliyau Mizrahi** onun yerine geçti. Ribi Elia a Parnas diye anılan E. Mizrahi, Romanyot kökenliydi, çok bilgili, kültürlü, çeşitli ilimlerle ilgilenen, öğretici bir din adamıydı ve Osmanlı topraklarında devrinin en büyük Posek'i (din âlimi) olarak kabul edilmiştir. Karaylar'ı Rabanitler'e yaklaştırmak için gayret sarfetmiş fakat Rabanitler'le evlenmelerine karşı koymuştur. Eserleri arasında en ünlüsü "Raşi'nin Yorumlarının Yorumu"dur. Eliyau Mizrahi, Yavuz Sultan Selim'in döneminde ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında görev başında kalmış, 1526'da İstanbul'da ölmüştür.[18]

Göçmen Yahudiler'in yerleştiği İstanbul, Selanik ve Edirne'nin dışındaki yerleşim merkezleri ise şunlardı: Bursa, Manisa, Gelibolu, Tokat, Amasya, Efes, İzmir, Patras, Lepanto, Arta, Trikkala, Larissa, Valona, Manastır, Korfu, Safed, Kudüs, Mısır...

6. 16. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri

Yahudiler, 16. yüzyılda imparatorluğun yükselme döneminde altın çağlarını yaşadılar. Bu dönemde Safed kentinde Cordoba'nın yerini alan bir **Talmud** ve özellikle **Kabala** ekolünün gelişmekte olduğu gözlemlenir. Yahudi hukukunun temeli **Şulhan Aruh**, **Yosef Karo** tarafından burada tamamlanmıştır.[19]

Yavuz Sultan Selim, 1512'de tahta geçtikten sonra 1516'daki Mercidabık Meydan Savaşı'nda Halep, Humus, Şam ve Gazze'ye dek tüm Suriye kentlerini bu arada Filistin'i ele geçirdi. Bu şekilde **Memluk** egemenliği altında bulunan Yahudiler bir kurtuluş yaşadılar. Safed'in 300 ailelik Yahudi nüfusu göçlerle 2.000 aileye çıktı. Safed, İspanyol göçmeni Rabi Jozef Saragosi'nin liderliğinde dinsel etki alanında Kudüs'ü dahi geri bıraktı.

Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı 1517'de zaptetti ve Kahire'de iki kıtanın (Avrupa ve Asya), iki deryanın (Karadeniz ve Akdeniz) hükümdarı ilan edildi. Sultan, Fatimi ve Memluk yönetimindeki Nagid'i değiştirdi ve bir süre sonra İstanbullu zengin Yahudiler'den **Abraham Kastro**'yu Nagid ve Mısır'ın Sarrafbaşısı olarak atadı. Daha sonraları Nagidlik iptal edilirken Mısır'daki Yahudiler İstanbul'dan gönderilen "Çelebi" adını taşıyan kişilerce temsil edildiler. Bu kurum 200 yıl kadar sürdü. Bu şekilde görev alan Yahudiler arasında **Samuel Akohen**, **Abba İskanderi**, **Salamon Alaskar** bulunuyordu. İspanya'dan gelen Yahudi göçmenler de yeni fethedilen bu topraklara yerleştiler ve burada eski **Magribi** (Kuzey Afrika), **Şami** (Suriyeli) ve **Karay** cemaatlerle karşılaştılar. Burada mevcut yeşivalarda birçok değerli rabi yetişti: **Bezalel Eskenazi**, **Hayim Kapus**, **Yakov Kastro**, **Abraham Monzon** vb. Sefaradlar, üstün kültürleriyle mevcut yerli Yahudiler'le pek bağdaşamadılar.[20]

Yavuz Sultan Selim'in Yahudiler'e duyduğu güven sonucu, para basımı, sarraflık gibi birçok mali işler kendilerine bırakıldı. Hükümetle Yahudi cemaati arasında yoğunlaşan temasları yürütebilmek için bir nevi cemaat temsilciliği olan "Kahyalık" kuruldu. **Jozef Hamon**, Yavuz'un hekimbaşısıydı ve Yavuz'u tüm seferlerinde izlemiştir. 1518'de Filistin Seferi'nde, Şam'da ölmüştür. 1520'de hastalanarak ölen Yavuz Sultan Selim'in yerine 46 yıl saltanatta kalacak **Kanuni Sultan Süleyman** geçti.

Kanuni Süleyman zamanında Osmanlı toprakları 13,7 milyon km. kareye çıkarak yaklaşık olarak ikiye katlandı. Bu devirde ile-

ride belirtilecek ünlü Yahudi şahsiyetleri; Osmanlı dış siyasetinde, tıp ve edebiyat çevrelerinde, saray yaşamında ün salmıştır. 1523'te büyük vezir olması gereken **Ahmet Paşa**, Mısır Valiliği'ne gönderilince orada isyan çıkararak Mısır Sarrafbaşısı **Abraham Kastro**'dan kendi adına para bastırmasını istedi. Kastro bunu reddedince, Yahudi mahallesini Memluklar'a yağma ettirdi ve 12 cemaat ferdini yüksek fidye karşılığında rehin aldı. Ancak sonra gelişen olaylar Ahmet Paşa'nın ölümüyle sonuçlandı ve Mısır Yahudileri kurtuluşlarını uzun yıllar "Kahire Purimi" olarak kutladılar. Kanuni, 1526'da **Budin**'i fethettiğinde kentte sadece Yahudiler kalmıştı. Budin'e bir günlük yolda Padişah'ı karşılayan Budin ahalisinden bir heyetin başında **Jozef ben Salamon Eskenazi** bulunuyordu. Hükümdar bu jestten memnun kalarak Salamon Eskenazi ve ailesinin nesilden nesile "Ferman de los Almanos"la her türlü vergiden muaf tuttu. Fetih'ten sonra birçok Macar Yahudisi Balkan kentlerine ve İstanbul'a göç etti ve sinagoglarını kurdu. Keza 1542'de Türkler'e karşı çıkarılacak bir savaşın hazırlıklarını bildirmenin ve bir dizi yangının sorumlusu olarak gösterilen **Prag Yahudileri** Bohemia'dan kovulunca, çoğunluğu Osmanlı ülkesine göç etti.

Kanuni'nin tüm seferlerine hekimbaşısı **Jozef Hamon** da katılırdı. Kanuni'nin Irakeyn Seferi'nin dönüşünde Hamon İstanbul'a beraberinde ünlü İranlı Yahudi bilgini **Yaakov ben Yossef Tavus**'u getirdi. Yossef Tavus, Tevrat'ı Farsça'ya tercüme etmişti.

1555'te Papa IV. Paul'un emirleriyle Roma'daki tüm sinagoglar yıktırıldı; mülkleri göstermelik bedellerle Papalığa devredildi; 100.000 kadar Yahudi de Tiber'in su baskınlarına maruz kalan bir **Getto**'ya kapatıldı ve değişik giysiler giymeye zorlandı. **Ankona**'daki Maranoslar'ın Papa tarafından yakılacağını öğrenen İstanbul Yahudileri, Kanuni'den müdahale etmesini rica ettiler. Kanuni'nin ültimatomuyla Papa IV. Paul, Osmanlı tebaalı Maranoslar'ı serbest bıraktı fakat diğerlerini diri diri yaktırdı. Osmanlı Yahudileri de deniz ticaretini Ankona'dan Pessaro'ya kaydırarak Papalığı cezalandır-

ma yoluna gittiler. Kanuni Sultan Süleyman, Kudüs ve Tiberya surlarını onarmaya ve su şebekesini genişletmeye **Mimar Sinan**'ı memur etti. Daha önce sadece zulüm ve işkence gören Yahudiler arasında bu davranış büyük bir takdir gördü ve Sultan'ı, Hazret-i Süleyman'a benzetenler dahi oldu.

Kanuni Sultan Süleyman, Amasya ve Tokat'ta Yahudiler'in Hıristiyanlar tarafından taciz edilmesine yol açan Kan İftiraları'na karşı bir ferman da yayınlamıştır.[21]

16. yüzyılda **Safed**, Yahudi göçüyle deri, ayakkabı, inşaat, altın işçiliği, saat ihracat ve ticareti ile ünlendi. Kent, edebiyatçıların ve bilginlerin yetiştiği bir ortam sağladı. Kentte, dönem seyyahlarından birinin ifadesine göre, 300'den fazla haham, 21 sinagog ve bir Yeşiva mevcuttu. Safed, Yahudi mistisizmi olan **Kabala**'nın da merkezi olmuştu. 1535 Safed'e yerleşen ünlü kabalist ve mistik şair **Moses a Levi Alkabes** (1505-1584) Edirne'de Kabalistler yetiştirmiş, çoğu kaybolan elyazması kabalistik eserler vermiş; ilahileri dua kitaplarına girmiştir. Vaazları, "Or Zeddihim" kitabında derlenmiştir.

Toledolu olduğu varsayılan **Jozef Ben Efraim Karo** (1488-1575), Niğbolu Plevne'de haham ünvanını almış, Edirne'de 1522'de Beit Yosef'i yazmaya başlamış, 1536'da Safed'e yerleşmiş. Yeşiva ve Bet Din başkanı olmuş, "Safed Ekolü"nün lideri kabul edilmiştir. Beit Yosef'i 1559'da tamamlayan Karo, Yahudi dininin kurallarını tek tek inceleyecek bilginlerin istifadesi için kesin sonuçlar içeren bir tür kodeks meydana getirmişti. Daha sonra genç öğrenciler için bu eserin bir özeti olan, herkesin yararlanabileceği Yahudiliğin Pratik Kılavuzu olarak kabul edilen, ibadet, bayramlar, gıda, temizlik, faiz, evlenme, boşanma hukuku, vb. konuları içeren ve günümüze dek popüler olmayı sürdüren **Şulhan Aruh**'u yazdı; Maimonides'in Mişne Tora'sının kısmi bir yorumu olan **Kesef Mişne**'den başka birkaç eser daha hazırladı. Karo'nun mezarı Safed'de bulunmaktadır.

1474'de İspanya'da doğmuş ve 1536'da Safed'e yerleşen **Yaakov Beirav**, Sanhedrin'i (yüksek dini kurul veya mahkeme) tekrar dirilt-

mek için çabalarda bulunmuş, ilk adım olarak Semiha (yetki) almışsa da Kudüs Hahambaşısı'na onaylatmamış, sonuçta teşebbüsü başarısız olmuştu.

Gene İspanya'da doğan **Samuel Sulam**, tarihi eserleri tercüme ve derlemeleriyle; 1475'te Lizbon'da doğan **Yakup ben David Tam İbn Yahya**, Eliyau Mizrahi'nin ölümünden sonra İstanbul'da derin dini bilgisi ve Osmanlı Yahudileri'nin manevi lideri olarak kabul edilmesi ve eserleriyle tanındılar. Ünlü bir Talmud bilgini ve Kabala üstadı olan (tahminen 1487-1545) **Jozef Taitazak** ve İspanya'da doğup tahsil gören ve tıp alanındaki eserleriyle uluslararası bir ün kazanan **Amato Luistano** (1511-1568); 16. yüzyılın en ünlü kültür merkezlerinden biri olan ve nüfusunun %55'i Yahudi olan **Selanik**'te yetişmişlerdir. 16. yüzyılın diğer önemli Osmanlı Yahudi yazar, şair ve Kabala alimleri arasında **İsak Luria, Haim Vital, Moiz Almozlinos** ve **İsrael Nadjara** da yer almaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı topraklarına ilk matbaayı Yahudiler getirmiştir. 1438'de İtalya'nın **Sonsino** şehrinde matbaacılığa başlayan ve yeni sayfa düzeni, harf türleri getiren Dr. İsrael Natan Sonsino'nun torunu **Gerşon Ben Moşe**, 1526'da Selanik'e yerleşti, 1530'da İstanbul'da yayıncılığa başladı ve 40'tan fazla eser bastı. İstanbul'da 16. yüzyılda birkaç Yahudi'nin daha matbaası faaliyet gösteriyordu.[22]

Osmanlılar bu dönemde fütuhatı Kuzey Afrika ülkelerine yaydılar... Libya, Tunus ve Cezayir'e İspanya'dan göç eden Yahudiler ve Anusim de (din değiştirmiş fakat gizlice Yahudiliği sürdürenler) yerleşmeye başladılar. 16. yüzyılın ikinci yarısında **Simeon ben Zemah**'ın ailesinden gelen din adamları Cezayir Yahudi Cemaati'ni yönetiyordu.

1543'te Kanuni Tebriz'i ve Bağdat'ı zaptetti. İranlılar'ın baskısından bunalan Yahudiler, bu zaferden çok memnun kaldılar. 16. yüzyılın ortalarında Bağdat'ta geniş bir Yahudi Cemaati vardı. Ayrıca Musul'da **Asenat Barazani** yönetiminde bir Yeşiva olduğu söylenir. Irak ve İran topraklarında Osmanlılar'a ait sahalarda Osmanlı Paşa-

larının Yahudi Cemaati başkanları ve yöre sarrafı olarak cemaat "nasi"leri atamaları geleneği vardı. Osmanlı egemenliğinde olduğu dönemlerde Yahudiler, yerli yöneticilerin baskıcı tutumlarına karşın daha iyi konumda yaşayabildiler.[23]

İspanya ve Portekiz'den kovulup Osmanlı imparatorluğu'nda sığınak bulan Yahudiler'in yerleştikleri yörelerde oluşturdukları topluluklar (Kehila), köklerine veya terkettikleri bölge ve şehir adlarına göre isimlendirilmiş cemaatlere (Kahal) ayrılmıştı. Bunlar, sinagogları, dini kuruluşları ve heyetleri bakımından özerkti. Hahambaşı Eliyau Mizrahi'nin ölümünden sonra (1526), 19. yüzyıla dek çeşitli nedenlerden ötürü Hahambaşılık makamı boş kalmış ve Yönetim/cemaat dialogu, dini sınıfa mensup olmayan ve Saray'da nüfuzu olan Yahudiler tarafından yürütülmüştür.

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen hemen tüm iç ve dış kara ve deniz ticaretinde Yahudiler'e rastlanmaktadır. İstanbul, Selanik, Edirne, Bursa, Kahire, İskenderiye, başlıca ticaret merkezleriydi. Yahudiler, ticaretin değişik alanlarında faaldiler, fuarlara katılırlar ve uzun veya kısa mesafeli ticari gezilere çıkarlardı. Ticaret konuları arasında; tekstil ve giyim eşyası, deri ihracatı; tekstil boya maddeleri ithalatı; Doğu'dan ipek, inci, mücevherat ve baharat ithalatı ve Batı'ya ihracatı; maden, hırdavat, gıda maddeleri, yün ticareti bulunmaktaydı.[24]

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Avrupa'daki Hıristiyan ülkelerle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk kapitülasyonlar imzalandı. Böylece yabancı ülke vatandaşlarına tanınan ekonomik ve siyasal statüden oralardan göçeden Yahudiler de yararlandı.[25]

7. 16., 17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi Yaşamında Ünlü Yahudiler

a) 16. Yüzyıl

a.1. Hamon Ailesi: Moşe Hamon (1490-1567), II. Beyazit ve

Yavuz Sultan Selim'in Hekimbaşısı olan ve onların katıldığı her sefere katılan Granada doğumlu **Jozef Hamon**'un (1450-1518) oğludur. Moşe Hamon, Hekim Yakup'un açtığı yoldan ilerleyip, Osmanlı Yahudileri'nin hekimbaşılık görevine çıkanlarını temsil eden Hamon Ailesi'nin fertlerindendir. I. Selim'in, Kanuni Sultan Süleyman'ın özel hekimliğini yapmış, ayrıca diş hekimliği üzerine bir eser bırakmıştır.[26] Moşe Hamon, cemaatinin sorunlarıyla yakından ilgilendiği gibi, Yahudi kültürüyle de meşgul oldu; çeşitli dini eserlerin basılmasına öncülük etti, birçok din bilgininin Talmud'u inceledi bir okul kurdu. Moşe Hamon, Divan erkanı ile aynı seviyede tutulmuş, 1540'ta Venedik Cumhuriyeti ile imzalanan barış antlaşmasından sonra ödüllendirilmiştir. Ayrıca kuvvetli bir ihtimalle Kanuni zamanında çıkartılan Evlad-ı Musa fermanı'yla Hamon Ailesi'nin tüm vergilerden bağışlanması buyrulmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Divanında yer alan tıp doktorları arasında **Don Gedaliah Ibn Yahya**, **Abraham Levi Migas**, **Moşe Bataril** ve **Moşe Hamon**'un ölümüyle beraber aynı göreve beraberce getirilen **Jozef Hamon** ve **Yuda da Sagara** bulunmaktaydı.[27]

Moşe Hamon'un oğlu tıp doktoru **Jozef Hamon**, Sultan II. Selim'in özel doktoru olmuş, İbrani şiir kültürü ile ilgilenmiş, nispeten genç yaşta 1577'de vefat etmiştir. Çocuklarından doktor **İsak**, Osmanlı Hükümeti'ne tesir etmesi için barış görüşmelerinde İspanyollar'ın çıkar teklifine karşı çıkmış ve Osmanlı diplomasisinde ülkesinin menfaatlerini korumuştur.

a.2. Nasi Ailesi: Muhtemelen İspanya kökenli Portekizli bir Marano ailesi olup, **Mendes** adıyla tanınmışlardır. Yahudi adları Benbanaste'dir ve Osmanlı Sarayı'nda önemli görevler yüklenmişlerdir.[28]

Donna Gracia Nasi (La Senyora): (1510-1559) Portekiz'de **Beatrice de Luna** Hıristiyan adıyla doğdu. 1528'de kendisi gibi konverso (din değiştirmiş) olan banker Fransisco Mendes ile evlendi. Kocası ölünce (1537), Anvers'te Mendes Bankası'nın tek sahibi oldu. Venedik'te bir da-

vadan ötürü tutuklanınca, İstanbul'daki yeğeni Jozef Nasi'nin başvurusu ve Kanuni'nin devreye girmesiyle 1553'te Donna Gracia Osmanlı vatandaşı oldu; serveti iade olundu. Donna Gracia Osmanlı vatandaşı olan Ankona'daki konversoları kurtardı. Engizisyon altındaki diğer dindaşlarına yardımda bulundu. Osmanlı kentlerinde sinagog ve okullar da kuran Don Gracia Nasi Yahudi Devleti'nin yıkılmasından sonra tarihin kaydettiği en önemli Yahudi kadınlardandır.[29] Tiberya'da bir Yeşiva, İstanbul ve İzmir'de adını taşıyan sinagoglar yaptırmıştır.[30] (Donna Gracia Nasi hakkında "La Senyora" adlı bir roman yayınlanmıştır, Everest Yayınları, 2002)

Don Jozef Nasi: Joao Miquez (Juan Migez) Portekizli Marano bir aileden doğdu. Halası Beatrice de Luna (Donna Gracia) tarafından büyütüldü. Anvers'e gittiklerinde beraberdiler. Leuwen Üniversitesi'ni bitirdi, aileye ait Mendes Bankası'nda çalıştı. Fransa ve İtalya'ya gitti, Engizisyon'dan kaçan Maranoslar'a yardım etmeye çalıştı ve 1554'te bir Maranos kafilesinin başında İstanbul'a gelerek mevcut vicdan özgürlüğünden yararlanarak eski dinine döndü ve **Jozef Nasi** adını aldı. Aynı yıl halasının kızı Reyna Malka'yla evlendi. Kanuni'nin şehzadeleri Selim ve Beyazıt arasındaki mücadelede Selim'i destekledi; mücadeleyi Selim kazanıp, Selim'in 1566'da tahta çıkmasıyla Jozef Nasi'nin Saray'daki etkisi daha da arttı. II. Selim, Jozef Nasi'yi Naksos Adası Dükalığı'na getirdi. Avrupa'yı ve Batılı devlet adamlarını çok iyi tanıyan Jozef Nasi, Venedik, Fransa Krallığı, İspanya Krallığı gibi devrin güçlü ülkelerini başarılı diplomasisiyle Osmanlı'nın önünde müşkül duruma soktu. Jozef Nasi Venedikliler'in halasına yapmış olduğu kötü muamelenin oluşturduğu nefretinden de kaynaklanan bir hırsla, Padişah'ı **Kıbrıs'ın fethine** zorladı. **Sokullu Mehmet Paşa**'nın muhalefetine rağmen, uygun koşulların oluşması üzerine Lala Mustafa Paşa komutasındaki kara ve deniz kuvvetleri Ada'yı 1570-1571'de fethetti. Kıbrıs'a Anadolu'dan köylüler yerleştirildi. Ayrıca II. Selim'in fermanıyla Kıbrıs'ta 500 Yahudi'nin yerleşip çalışması öngörüldü. 1571'de İnebahtı Deniz Savaşı'nın kaybedilmesiyle, savaş aleyhtarlarının etkisiyle Venedik ile uzlaşma tar-

tışmalarını yürütmekle **Salamon ben Natan Eskenazi** görevlendirildi ve 1574'te II. Selim'in ölümüyle de Jozef Nasi Saray'daki etkinliğini tamamen yitirdi. Sokullu'nun etkisiyle **Sultan III. Murat** zamanında servetine el kondu. Jozef Nasi, Tiberya şehrinin imarı için bir adamını görevlendirmiş ayrıca Ben Porat Yosef adında İbranice bir kitap da yayımlamıştır.[31], [32] Selanik'te yüksek vergiler ödemekle mükellef kılınan Yahudiler üzerindeki bu yükü kaldırtmıştır. Ayrıca Bet Halevi Yeşivası'nın kurucusudur.[33]

a.3. Salamon ben Natan Eskenazi: (1520-1602) İtalya'da doğdu ve tıp öğrenimini Padova'da tamamladı. Polonya Kralı II. Sigmund'un doktorluğunu yaptı, 1564'te İstanbul'a yerleşti. 1570 Kıbrıs'ın fethi esnasında Venedik Elçisi ile Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa arasındaki temasları yürüttü, Sokullu'nun Danışmanlığı makamına getirildi ve 30 yıl süre ile konumunu koruyarak uluslararası birçok hassas sorunun görüşülmesi görevini yüklendi. Eskenazi, İnebahtı Savaşı'ndan sonra Osmanlı Venedik görüşmelerini de yürütmekle görevlendirildi. Bu arada 1573'te Venedik Dukası'nın ülkesindeki tüm Yahudiler'in sınır dışı edilmesi kararını iptal ettirmeyi başardı. Eskenazi, Polonya Krallığı'na Fransa'nın dul kraliçesi Catharine de Medicis'in oğlu III. Henri'nin seçtirilmesi, İngiltere ve Vatikan temsilcileri arasındaki arabuluculuğun sağlanması gibi uluslararası işlevlerde de bulundu.

II. Murat zamanındaki ekonomik güçlüklerin başgösterdiği bir sırada, Yahudi bir kadının çok pahalı bir elması takıp gezmesinin yarattığı büyük bir tepki nedeniyle; Sultan'ın hiddete kapılıp bütün Yahudiler'i öldürme emri vermesi üzerine; Salamon Eskenazi'nin ve Ester Kira'nın etkisi ile, Sadrazam ve Valide Sultan'ın ricalarıyla Sultan bir öfke anında verdiği emri değiştirerek Yahudiler'in ve gayrimüslimlerin giyimini düzenleyen ve lüks eşya kullanımını kısıtlayan bir ferman buyurdu. 1580'deki bu fermana göre, Yahudiler kavuk taşıyamayacak, kırmızı bir şapka, siyah ayakkabı ve pamuktan kapama giyecekti. Salamon Natan Ben Eskenazi, Sokullu Mehmet Pa-

şa'nın ölümünden sonra da **III. Mehmet** zamanında (1595-1603) Sadrazam'ın danışmanı ve doktoru olarak görev yaptı. **III. Murat** zamanında Saray imamı Kürdizade Abdurrahman lüks giyimin, Kadızade ise güzel ahlakın bırakılması aleyhine vaazlar verirlerdi. Her ikisi de Hıristiyanlar'ı ve özellikle Yahudiler'i sevmezdi. Etkileri altında kalan Sultan, bir ara İstanbul'un bütün kiliselerini de camiye çevirme kararını vermiş; Hıristiyan cemaatlerinin yalvarması ve Avrupa hükümetlerinin elçilerinin başvurması ile bu tasarının durdurulması mümkün olmuştu.[34]

Salamon ben Natan Eskenazi'nin oğlu **Natan Eskenazi** de doktor oldu ve Venedik'i 1605'te gizli bir diplomatik görevle ziyaret etti. **III. Mehmet** döneminde de Salamon Natan Ben Eskenazi'nin kardeşi İbrahim Paşa'nın, **Dr. Ben Veniste** Siyavuş Paşa'nın danışmanlığını yürüttü. Ben Veniste'nin 1582'de hazineyi endişe içinde bırakan kalp paranın düzeltilmesi işinde hizmeti geçmiştir.[35] **Gabriel Buenaventura** ise, Osmanlı İmparatorluğu adına İspanya ile diplomatik görüşleri sürdürdü.[36]

a.4. Salamon Aben Yaeş: (1520-1603). Portekiz'de Marano bir aileden doğdu ve Alvaro Mendes adını aldı. Gençliğinde Hindistan'a gitti, elmas işinden servet kazandı ve 1555'te döndüğü Portekiz'de Kral tarafından şövalye ünvanıyla ödüllendirildi. Alvaro Mendes; Madrid, Paris, Anvers, Londra, Venedik'te bulundu ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth, Fransız Kralı II. Henri ve ana Kraliçe Catherine de Medicis ile görüştü, yeni Portekiz Kralı'nı İspanya Kralı'na karşı destekledi.

Alvaro Mendes, 1585'te **Selanik**'e geldi; Yahudiliğe dönüşünü açıklayarak, Salamon Aben Yaeş adını aldı. Aben Yaeş, **III. Murat**'ın güvenini kazanarak "Midilli Dükü" ünvanını aldı ve "Saray Komiseri" olarak 20 yıl kadar görev yaptı. Ticari faaliyetleri sayesinde Avrupa başkentlerinden aldığı bilgileri Osmanlı Sarayı'na bildirdi. Aben Yaeş, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin geliştirilmesi için gayret sarfetti ve 1579'da İngiliz tüccarlarına Osmanlı topraklarında ser-

bestçe dolaşma ve ticaret yapma izni bağışlandı. İngiltere, 1582'de bir sefaret açtı. Büyükelçi Barton'un aleyhinde çevirdiği entrikalara rağmen Kraliçe Elizabeth'in güvenini kazanmaya devam eden Aben Yaeş, Osmanlı-Avusturya savaşında İngiltere'nin tarafsız kalmasını temin etti. Salamon Aben Yaeş'in Osmanlı ve İngiltere yönetiminleri arasında sağladığı dostça ilişkiler sayesinde siyasi yönden İspanya'nın gelişmesi engellendi. III. Murat 'ın 1595'teki ölümünden sonra tahta geçen **III. Mehmet** zamanında da Aben Yaeş görevini sürdürdü.[37], [38] Aben Yaeş, Safed'deki ve Türkiye'deki fakir Yahudiler'e yardım etti, İstanbul'daki matbaacı Jabes ailesine destek oldu; cemaatinin Osmanlı yönetimine karşı temsil edilmesine yardımcı oldu.[39]

a.5. David Passi: Portekiz'de bir Marano olarak doğan, Venedik'te bir süre oturduktan sonra, İstanbul'a yerleşerek Yahudiliğini ilan eden David Passi, **III. Murat**'ın ve **III. Mehmet**'in vezir kaymakamı olmuş ve **Halil Paşa** adını taşımıştır. Hıristiyan İttifakı'na karşı koymuş, Malta'nın fethi için İspanya'ya karşı bir Osmanlı-İngiliz ittifakı kurulması için çaba sarfetmiştir. Lehistan ile diplomatik münasebetlerle ilgili olarak hakkında yer alan bazı olumsuz iddialar nedeniyle Rodos'a sürülmüş, dönüşünde devlet işlerinden çekilmiştir. Halil Paşa, III. Murat'ın kızıyla evlendi, kayınbiraderi III. Mehmet tahta geçince kendisine Kaptanpaşa rütbesi verildi.

a.6. Ester Kira: 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı saraylarında etkili bir Yahudi kadın olan Ester Kira, İstanbul tüccarlarından Ribi Eli Handeli'nin dul karısı olup; **Kanuni Sultan Süleyman** zamanında Harem'e kabul edilmeyi başarmıştı. Kira (Kyra) kelimesinin, Rumca hanım, ev sahibesi, Ege adalarında da seyyar satıcı hanımların "Kyrazza" olarak adlandırılmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Ester Kira; Kanuni'nin, II. Selim'in ve III. Murat'ın padişahlık dönemlerinde haremin ipek kumaş, mücevherat, süs, ziynet eşyası gibi gereksinmelerini karşılayarak **Valide Sultanlar** ve **Gözde Sultanlar** ile yakın ilişkiler geliştirdi. 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet düzeninin

bozulması ve devlet işleriyle yeterince ilgilenmeyen padişahların saray kadınlarının etkisinde kalması nedeniyle; Ester Kira, Saray'da oldukça nüfuzlu oldu. Özellikle III. Murat döneminde Sultan'ın gözdesi, III. Mehmet'in annesi ve Venedik asıllı Baffa ailesinden **Safiye Sultan**'la samimi olan Ester Kira, 1580'de Venedik'le barış döneminde yaşanan anlaşmazlıkları çözümledi. Dış siyasette oynadığı rolün yanısıra; yüksek tutkuları nedeniyle Kira, Sipahi beyliklerinin dağıtılmasına kadar ünvan ve imtiyaz dağıtımına karıştı ve oğluna İstanbul Gümrükleri yönetimini verdirtti. Bu şekilde servet sahibi olan Kira, birçok düşmanlar da edindi.

Ulemanın tepkisi, ekonomik bunalımların da etkisiyle Sipahiler 1592'de Valide Sultan'a karşı ayaklanarak; bu kötü gelişmelerin sebebi olarak gördükleri Ester Kira ve iki oğlunu sığındıkları Halil Paşa'nın konağında buldular. Görüşme talebi için muhatap bulamayan öfkeli isyancılar, saklananları bularak; Ester Kira ve bir oğlunu öldürüp, cesetlerini At Meydanı'na (Sultanahmet) sürüklediler ve halka teşhir ettiler. Ester Kira'nın diğer oğlu Müslümanlığı kabul ederek öldürülmekten kurtuldu.

Ester Kira, Yahudi yazar ve bilim adamlarını korudu; Zakuto'nun "Sefer Yochacim" adlı tarih eserini bastırdı; İstanbul büyük yangınında büyük zarar gören Yahudi mahallesi sakinlerine geniş yardımlarda bulundu.[40], [41] III. Murat'ın daha önce belirtildiği gibi tüm Yahudiler'in öldürülmesi emrinin iptal ettirilmesinde de rol oynayan Ester Kira, bunu kendisini himaye eden ve Yahudi kökenli[42], [43] olan III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan'ın da ricalarıyla da gerçekleştirmiştir.[44]

b) 17. ve 18. Yüzyıl

Sokullu Mehmet Paşa'nın 1579'da öldürülmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu **Duraklama Devri**'ne girmiştir. Bunda yeteneksiz ve kendilerini dünyevi zevklere terkedip devlet işlerinde yakınlarının ve saray kadınlarının etkisi altına giren padişahlar kadar, devlet idaresinde bulunan memur ve yöneticilerin bir kısmının yolsuzluk-

ları ve bunun yanısıra Osmanlı Ordusu'nun da disiplinin bozulması sebep teşkil eder. Doğal olarak da gelir kaynaklarındaki azalmalara bağlı olarak ülkede ekonomik sıkıntılar başgöstermiştir.

16. yüzyılda altın bir çağ yaşayan Osmanlı Yahudileri'nin de bu gidişata uygun olarak ekonomik ve kültürel gerilemesi başlamıştır. Genel durumun haricinde bu gidişata yol açan nedenler arasında:

1) İmparatorluğa 15. ve 16. yüzyıllarda yapılan **göçlerin bu yüzyılda durması** nedeniyle Avrupa'dan yeni fikirlerin ve buluşların gelmemesi ve Osmanlı Yahudileri'nin Avrupa ile temasının zayaflaması;

2) Yahudiler'in Avrupa ile temasını sağlayan İspanyolca'nın Judeo-Espanyolca'ya dönüşmesi ve İbranice harflerin kullanılmaya başlanması;

3) İmparatorluk'taki diğer azınlıkların durumunun düzelmesiyle Yahudiler'in tekelinde bulunan bazı mesleklerin onların eline geçmesi, örneğin Yahudi doktorların yerine Rum doktorların tercihi, ticarette dahi Avrupa Hıristiyanlığı'nın güçlenmesi sayesinde Hıristiyan azınlıkların tüccar potansiyelinin artması;

4) 16. yüzyılda bireysel başarılar elde eden ve cemaatlerini de kollamakla beraber, Yahudi ünlülerinin kalıcı bir sosyal atılım gerçekleştirmemeleri;

5) 17. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan sahte mesih **Sabetay Sevi** hadisesinin Yahudiler'i meşgul ederek ekonomik faaliyetlerini sekteye uğratması, kendilerinde hayal kırıklığı yaratması ve Yahudi din adamlarının nüfuzunu güçlendirmesi sayılabilir.

Bu durumda Yahudiler, bir yüzyıl önceki gibi saraya yakın etkin kişiliklere sahip olamamışlar ve aleyhlerine çıkarılan fermanlara, cemaat önderlerinin cezalandırılmasına tepki gösterecek bir örgütlenme sergileyememişlerdir.[45]

Örneğin devlet yönetimindeki katı tutumu ile tanınan **IV. Murat** (1623-1640) devrinde, İstanbul'a yıllık "giysi vergisi"ni yatırmaya gelen **Selanik Yahudileri** heyetinin başında bulunan **Yuda Kovo**,

Sultan'ın emri ile idam edildi. Emrin ifa edilmemesi için etkili olabilecek bir Yahudi devreye giremedi. Bu arada **I. İbrahim** (1640-1648) yönetimi zamanında başkent, İstanbul'dan Edirne'ye naklolundu. Bu nedenle ticari münasebetleri yüzünden birçok Yahudi Edirne'ye taşındılar. Fakat Yahudiler'in durumu kötüleşmeye devam etti.

b.1. Sabetay Sevi Olayı: İspanya ve Portekiz'deki engizisyon dönemleri; Yahudiler'in bunlardan kaçarak sığındıkları diğer Avrupa ülkelerinde uğradıkları kötü muamele, 1648'de Polonya'da maruz kaldıkları korkunç Kmielnitzki pogromu (Yahudi kırımı), Polonya-Rusya savaşları sırasında gördükleri baskılar; öte yandan 16. yüzyıl Safed Kabala Ekolü'nün yaydığı mistik fikirler; ekonomik ve kültürel gerilemenin ezikliği, Yahudiler'i bir **Kurtarıcı** (**Mesih**) beklentisi içine itmeye başlamıştı. Bu ortamda İzmir'de Mora'dan göçeden ve Aşkenaz olduğu söylenen **Sabetay Sevi** (1626-1676), mesih olduğunu iddia ederek, gereken ilgiyi sağlayabildi. Dine karşı duyduğu merak sayesinde daha 15 yaşındayken Tevrat ve Talmud'u ezbere bilen, Kabala ve Zohar'ı inceleyen, güçlü bir hitabet sahibi olan ve çile dolu bir hayat yaşamaya kendini adayan Sabetay Sevi, 22 yaşlarındayken İzmir'de ısrarla Mesih olduğunu söylemeye başladı. Bütün ikazlar sonuç vermeyince 1651'de İzmir'den kovuldu. Kendini anlatmak amacıyla gittiği Selanik ve İstanbul'da aynı nedenlerden ötürü barınamayan Sevi, 1662'de Kudüs'e gitmeye karar verdi. Sevi gittiği yerlerde saygınlık gördü; Kahire'deki yerel cemaat başkanlarından **Rafael Jozef**'in (Yusuf Çelebi) desteğini aldı, 1664'te bu şahsın evinde Mesih'le evleneceğini rüyasında gördüğünü söyleyen ve ailesini Polonya Pogromu'nda kaybeden **Sara** adında genç bir kızla evlendi. Sabetay Sevi; **Gazze** kentinde **Natan** adında bir gencin insan ruhunun sırlarına erdiğini ve mutluluk verdiğini duyup bu kente gitti ve burada samimi olduğu bu şahıs tarafından Mesih ilan edildi. Natan da kendini peygamber ilan etti. Bu ve buna benzer hadiseler, halkı heyecanlandırdı. Heyecan, Orta ve Kuzey Avrupa Yahudileri'ne de yayıldı. Sevi, hahamların tepkisi üzerine Kudüs'ten kovulduysa da,

gittiği İzmir'de muhalif hahamları saf dışı bırakarak; Tora'yla da bağdaşmayan taşkınlıklarını sürdürdü. Artan şikayetlerin resmi makamların el koyacağı bir duruma gelmesi üzerine İstanbul'a hareket eden Sevi, yolda tutuklandı ve Gelibolu Kalesi'ne nakledildi. Fakat burada da müritlerinin yoğun ilgisi sıkıntı yarattı.[46]

1666'da Sultan **IV. Mehmet**'in (**Avcı Mehmet**) Sadrazam Kaymakamı **Mustafa Paşa**'nın huzuruna çıkarılarak sorguya çekilen ve huzurda bir mucize gerçekleştirmeyeceği taktirde idam edileceği belirtilen Sevi, **Müslümanlığı** seçti, Mehmet Efendi adını aldı ve kendisine ayrıca maaş bağlandı. Durumun sulh içinde hallolması, Yahudiler arasında sevinç yarattıysa da, olay Mesih bekleyen Yahudiler'de büyük bir düş kırıklığı yarattı. Öte yandan Sabetay Sevi'nin eşi, iki kardeşi, oğlu ve birçok müridi aynı yolu izleyerek Müslüman oldular. Hahamların engellemesine karşın Natan, Sevi'yle görüştü; Sevi'yse hem Müslüman hem de Yahudi gibi davranışlar içinde olduğundan; **Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa** tarafından **Arnavutluk**'taki **Berat** kasabasına sürüldü ve orada öldü. Sabetay Sevi'nin ideolojisi, Selanik, İstanbul ve İzmir'de ayrıca İtalya'nın bazı kentlerinde ve Polonya'da gelişti. Avrupa'da zamanla etkisini yitiren bu akım,[47] Türkiye'de **dönme** adı verilen müritlerince yakın zamana dek sürdürülmüştür. Dönmeler, özellikle **Selanik** yakınlarına yerleştiler. Dışa doğru Müslüman davranışları olan bu kişiler, kendi aralarında Yahudi-Sabetaycı tarikatların davranışlarını izlediler; örneğin, kendilerine göre bayram günleri saptadılar.

Sabetay Sevi hareketi, 17. yüzyıl Yahudi yerleşim merkezlerini ekonomik olarak da sarsmıştır. Ancak İzmir'de bir sanayi ve ticaret etkinliği yaşanmıştır.[48] (Sabetaycılık ile ilgili daha fazla bilgi için müracaat edilebilecek eserler arasında: "Kayıp Mesih", John Freely, Remzi Kitabevi, 2001)

b.2. 17. Yüzyılda Osmanlı Siyasi Yaşamında Ünlü Yahudiler: Gabriel Buenaventura, 1614'te İspanya ile mütareke akdi için Di-

van tarafından **I. Ahmet** döneminde İspanya özel temsilcisi sıfatıyla bu ülkeye gönderildi. **İsrael Korian, Kara Mustafa Paşa**'nın özel hekimliğini yaptı ve **II. Mustafa** zamanında 1699'da **Karlofça Anlaşması** görüşmelerine katıldı.

Moiz ben Yuda Beberi, Ruslar'a karşı bir anlaşma önermek isteyen İsveç Kralı XI. Charles ile konuyu görüşmek üzere **Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa** tarafından Stockholm'e gönderildi. 1673'te ölümünden sonra oğlu **Yuda Beberi** görevi teslim aldı.

17. yüzyılda da birçok Yahudi doktor Saray'daki hizmetlerini sürdürdü.[49]

Eliezer Eskendari, IV. Murat'ın (1623-1640) veziri **Sinan Paşa**'nın ve **IV. Mehmet**'in (1623-1640) hekimi ve Yahudiler'le ilgili konularda danışmandı. Hekim **Salamon Eskenazi**'nin karısı **Bula Eksati**, çiçek hastalığında uzmandı ve **I. Ahmet**'i (1603-1617) tedavi etmişti. **Naftali ben Mansur, Baltacı Mehmet Paşa**'nın (1660-1713) hekimi idi.[50]

b.3. 18. Yüzyılda Osmanlı Yahudileri: Osmanlı İmparatorluğu'nun **Gerileme Dönemi**, 2. Viyana Kuşatması veya **Karlofça Antlaşması** (1699) ile başlar ve **Yaş Antlaşması**'na kadar (1792) sürer. Bu devirde 7 padişah tahta geçmiş, özellikle Ruslar'la birçok savaşa girilmiş, sınırlı başarılar elde edilmişse de toprak kazanma dönemi bitmiştir. Devrin kayda değer olayları arasında Lale Devri (1718-1730), **Patrona Halil Ayaklanması** (1730), **İbrahim Müteferrika**'nın **ilk Türkçe matbaayı açması** (1727), Ruslar'la çeşitli savaşlar, vb. yer alır. Avrupa'da en önemli olay, 1789'daki **Fransız İhtilali**'dir. Bu dönemde Avrupa Yahudileri'nde bağnazlık, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudiler'de de Sabetay Sevi hadisesinin bıraktığı hayal kırıklığı, ayrıca sosyal ve kültürel bir çöküş yaşanmıştır. Osmanlı ülkesine göç döneminden beri Yahudi Cemati'ne bir yenilik getirilememiş, cemaatin yönetimle ilişkileri oldukça zayıflamıştır. Yahudiler'in İstanbul'daki **ekonomik durumu** vasatın üstünde ise de, örneğin Filistin'deki Yahudiler yoksulluk çekmekte ve İstanbul'dan

gönderilen yardımlarla desteklenmektedirler. Osmanlı Yahudileri'nde matbaacılık gelişmeyi sürdürmüştür. **Rabi Yona ben Yaakov Eskenazi**; bu meslekte yüzyılın en ünlü şahsiyetidir. 1711'de kurduğu geniş matbaası, 1714'teki yangına rağmen oğulları ve torunları ile 1770'e kadar sürmüş ve bu matbaada birçok dini eser basılmıştır.

Edebiyat alanında bu yüzyılda İbranice dil bilgisi çok zayıfladığından, bazı İbranice eserlerin yanısıra, özellik Judeo-Espanyolca çeviriler, özgün eserler önem kazanmıştır. 1730'da **Yaakob ben Meir Kuli**'nin yazdığı ve "Yabancı Dil Konuşan Kavim" anlamına gelen **Me-am Loez** adlı ve Doğu Sefaradları'nın Ansiklopedisi, İbranice anlamayanların kitabı olarak anılan ve uzun yıllar Yahudi ailelerinin en çok okudukları ve kendilerini tanımaya yardım eden eser; bu yüzyılın en kıymetli Yahudi edebi yapıtlarındandır. Başka Judeo-Espanyol eserlerin yanısıra ünlü yayımcı **Abraham ben İsak Assa**'nın (1710-1768) Tevrat, Şulhan Aruh, vb. gibi dini, ilmi, tarihi eserlerin çevirileri de zikredilmelidir.

Müzikle ilgili olarak; 18. yüzyıldan ünü günümüze dek gelen iki Türk Yahudi bestecisi, **Haham Moşe Faro** (Musi) ve **III. Selim**'in tambur hocalığını yapan **İsak Fresko Romano**'dur ("Tamburi İsak Efendi"). (Bu bestekarlar hakkında müzikle ilgili kısımda ayrıntılı bilgi verilmiştir.)

18. yüzyılda da belli başlı Yahudi yerleşim merkezlerinde özerk hahambaşılar bulunmuştur. İstanbul'da bu yüzyılda 7 hahambaşı görev yapmıştır. Bu yüzyılda da Osmanlı Yahudileri'nin Müslüman ahali ile istisnai vakalar haricinde ilişkisi olumlu olmuştur. Buna karşın Yahudiler, özellikle dış ticarette güçlenen ve mevki sahibi olarak kendilerini ikinci plana iten Rumlar ve Ermeniler gibi Hıristiyanlar'ın suçlama ve saldırılarına uğradılar. Olayların durdurulması padişah fermanlarıyla mümkün olmuştur.

Bu yüzyılda yönetimle olan ilişkileri açısından isim yapmış Yahudiler arasına zikredebilecek isimler şunlardır:

Daniel de Fonseca (1672-1740): Portekiz'de Marano bir aileden

doğmuş, Paris'te tıp öğrenimi görmüş, 1702'de İstanbul'a yerleşmiş ve diplomasi yeteneği ve nüfuzuyla Fransa ve İsveç'le ilişkilerde ağırlığını koymuştur.

Yeşaya Aciman: 18. ve 19. yüzyılda Osmanlı maliyesinde önemli mevkiler sahibi olan Aciman ailesinin fertlerindendir. **I. Mahmut, III. Osman** ve **III. Mustafa** zamanında (1730'dan 1773'e dek) Yeniçeri Ocağı'nın sarrafı olarak vazife gördü. Bir iftira üzerine idam edildi. Yeşaya Aciman'ın Saray Sarrafbaşısı olan kardeşi **Meir** de 1807'de bir yeniçeri tarafından öldürüldü.

Meir Aciman'ın öldürülmesiyle beraber bu mevkiye getirilen yeğenleri **Yakov** ve **Baruh Aciman**, **IV. Mustafa** ve **III. Selim** zamanında öldürüldüler.

Yuda Baruh (173-1754): **I. Mahmut**'un sarrafbaşılığını yapmıştır. **Tobia a Kohen**, **II. Mustafa**'nın **Sadrazamı Rami Paşa**'nın ve daha sonra **III. Ahmet**'in **Sadrazamı Baltacı Mehmet Paşa**'nın hekimliğini yapmıştır.[51]. [52]

Öte yandan 18. yüzyılda Yahudiler'e kısıtlamalar getiren bazı fermanlar da neşrolunmuştur. Örneğin **III. Ahmet** (1702-1730) zamanında çıkan bir fermanla Sultan'ın annesinin yaptırdığı caminin ("Yeni Cami") yöresindeki balık pazarında yaşayan Yahudiler'in mülklerini satıp yöreyi terketmeleri istenmiştir. **III. Osman** (1753-1757) zamanında çıkan diğer bir ferman ile, Yahudiler'in yaklaşık 6 metreden yüksek evler yapmaları yasaklanmış, **III. Mustafa** zamanında çıkan bir fermanla da, Yahudiler'in Müslümanlar gibi aynı giysi ve başlıkları giyemeyecekleri tekrar gündeme getirilmiş, 1702'de **Daltaban Paşa**'nın Yahudiler'in siyah rengin haricinde şapka ve ayakkabı giyemeyecekleri fermanı tekrar uygulamaya sokulmuştur.[53]

8. İmparatorluğun Dağılma Döneminde Osmanlı Yahudileri

Bu dönem; Yaş Antlaşması'ndan (1792) TBMM'nin kuruluşuna (1920) kadar sürer. Bu süre zarfında 9 sultan hüküm sürmüş, gerek kaybedilen savaş sonunda imzalanan antlaşmalarla, gerekse bazı Av-

rupa devletlerinin kışkırtmasının da etkisiyle Hıristiyan tebanın ayaklanması neticesinde İmparatorluk giderek küçülmüştür. Bu duruma Yeniçeri ve Sipahi ocaklarının disiplininin bozulması, silahlarının ve savaş tekniğinin günün şartlarının gerisinde kalması ve merkezi yönetimin gücünün zayıflaması etken oluşturmuştur.

Kötü gidişatın durdurulması için 18. yüzyılda **I. Mahmut** ve **III. Mustafa**'nın başlattığı islahatlar, ayrıca bu dönemde **III. Selim**'in kurduğu **Nizam-ı Cedit** ordusu ve **II. Mahmut**'un yenilikleriyle sürdü.

a) Tanzimat'ın İlanına Kadarki Dönem

Osmanlı Yahudileri, 18. yüzyıldaki durgunluklarına karşı bu dönemde daha aktif bir tavır takındılar. Örneğin Filistin Yahudi Cemaati Lideri **Hayim Farhi**, Filistin ve Suriye'yi zaptetmek isteyen ve Farhi'yi kendi tarafına çekmeye yönelik vaatlerde bulunan **Napolyon**'a karşı çıktı ve **Akka** savunmasına katıldı. Buna rağmen mali danışmanlığında bulunduğu **Cezzar Ahmet Paşa** tarafından hapse atıldı. 1820'de **Vali Abdullah Paşa** tarafından boğduruldu.

Kabakçı Mustafa Ayaklanması, III. Selim'in hükümdarlığının sonu oldu ve yarı deli **IV. Mustafa** tahta geçirildiyse de, **Alemdar Mustafa Paşa**'nın isyanını bastırmasıyla **II. Mahmut** padişah oldu ve reformlara başladı. Bu arada Yeniçeri Ocağı Sarrafbaşısı **Deli Çelebon**, reformlar yapmak isteyen Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa ile Yeniçeri Ağası arasında bocaladığından, Sadrazam'ı kızdırmış oldu ve idam edildi.

1826'da II. Mahmut'un Yeniçeriler'in isyanına karşılık Yeniçeri kışlasını topa tutarak Yeniçeri Ocağı'nın tarihe karışmasını sağlaması (**Vaka-i Hayriye**), son yıllarında yozlaşmış olan ve Yahudi mahallelerini de basit nedenlerle yağmalayan ve yakan Yeniçeriler'den Yahudiler'in kurtulmalarını sağladı.

II. Mahmut'un dinsel azınlıklara karşı saygılı ve liberal görüşlerine rağmen bu dönemde üç Yahudi maliyecinin idam edilmesine; özellikle bunların aleyhine gelişen Yahudi/Ermeni rekabeti kadar, kaldırıl-

masına karar verilen Yeniçeri Ocakları ile olan ilişkiler de sebeptir.

Yeşaya Aciman, Aciman ailesinin son maliyeci bireyidir. Saray Sarrafı iken, Yeniçeriler'i desteklediği savı ile 1820'de servetinin bir kısmına el kondu. Kıbrıs'a sürüldü ve Yeniçeri Ocakları'nın kaldırılmasından sonra idam edildi.

Ezekiel Gabay, 1811'de Saray'a Sarrafbaşı olarak atandığında, bu atama Ermeni Allahverdioğlu ve Gabay arasında gerginliğe yol açtı. Yunanlı isyancılarla işbirliği yapmakla suçlanan Allahverdioğlu idam edildi. Darphane müdürü **Artin Kazas Harutyun** Rodos'a sürüldü. Çelebi Behor Karmona'nın girişimleriyle Kazas'ın vazifesine iade edilmesinden sonra; Kazas ve Haim Farhi'yi boğdurtmuş olan Abdullah Paşa'nın entrikalarıyla, Ezekiel Gabay Yeniçeriler'e çıkar sağladığı iddiası ile sürüldüğü Antalya'da idam edildi.

Çelebi Behor İsak David Karmona, banka kurmuş olan ve şap satış tekelini elde etmiş Moiz Karmona'nın torunuydu. Dedesinin işlerinin başına geçen Çelebi Behor Karmona, aynı zamanda Yeniçeri Ocakları'nın para işlerini de yürütmekteydi. Karmona, arkadaşı Artin Kazas'ın padişah II. Mahmut'u aleyhinde kışkırtması sonucunda idam edildi. Hayırsever bir cemaat lideri olan Çelebi'nin ölümü, Yahudiler için uzun yıllar yası tutulan üzücü bir olay oldu.[54]

b) Tanzimat

19. yüzyılın ortalarına dek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin statüsünde bir değişiklik olmadı. Mevcut sinagogların onarımı veya yenilerinin yapılması hakkındaki kısıtlamalar ve vergi yasaları yürürlükte kaldı. Devlet yetkilileri, özel giysi ve ayakkabı giyme talimatlarını uyguladılar ve gayrimüslimlerin ayrı mahallelerdeki yerleşimlerini tercih ettiler. Fakat İmparatorluğun Avrupa ve Asya (Yemen hariç) bölümlerinde Yahudi mahalleleri, Avrupa'da bilinen gettolar gibi tecrit edilmiş alanlar değildi. Yöneticiler Avrupa'dan gelen göçmenlere sempatiyle bakmalarına rağmen bunlara Müslümanlar'a tanınan konum sağlanmamıştır. Özellikle tıp adam-

larına veya Avrupa ülkeleri ile yapılan Kapitülasyonlar'a göre özel hakları olan istisnai kişilere fermanlarla vergi muafiyeti, ata binme hakkı ve normal giyim özgürlüğü sağlanmıştır. Cizye vergisi gayrimüslimlerden alınmaya devam edilmiştir. Zenginler, orta sınıfın bir misli fazla; orta sınıf da, fakirlerden bir misli fazla vergi veriyorlardı. (Bu vergi, ileride görüleceği gibi gerçekleşen vergi reformları çerçevesinde 1856'da gayrimüslimlere askerlik yapma olanağı taşıyan "bedel-i askeri"ye çevrilmiş; 1909'da İttihat ve Terakki'nin yönetimi ile geçirmesiyle beraber bu vergi de kaldırılmış ve askerlik gayrimüslim vatandaşlar için zorunlu kılınmıştır.)

Her ne kadar gayrimüslimlerin ibadet yerleri ile ilgili kısıtlamalar yürürlükte kalmışsa da, aslında Osmanlı yönetiminin hoşgörüsü sayesinde birçok sinagog inşa edilmiştir. Ayrıca giysilerle ilgili talimatlar konusunda da müsamahakar davranıldığı dönemler olmuştur. Örneğin 18. yüzyıla ait kaynaklar, İstanbul'daki Yahudiler'in yeşil serpuşlar ve Müslümanlar'ınki gibi ayakkabılar giydiklerini belirtmektedir. Keza Magribi (Kuzey Afrika) ülkelerinde de bu tür kısıtlamalara çok sıkı uyulduğu söylenemez.[55]

Gayrimüslimlerin yukarıda zikredilen statüsünün de köklü bir şekilde değiştirildiği Tanzimat veya "düzenlemeler" dönemi, 1839 **Gülhane Hatt-ı Hümayunu** ile başlar ve 1870'li yılların ortasına dek sürer. **Tanzimat Fermanı**, **Abdülmecit**'in tahta çıkmasından sonra 3 Kasım 1839'da **Gülhane**'de resmi erkan, elçiler, **Hahambaşı Moşe Fresko**, Yahudi Cemaati yöneticileri ve kalabalık bir halk topluluğu önüde Hariciye Nazırı **Mustafa Reşit Paşa** tarafından ilan edildi. "Can, şeref, mülkiyet güvenliği, vergilendirme eşitliği, askerlik yaşı ve süresi" gibi modern hukuk ilkelerinin esas olacağı belirtilen Ferman ile "din ve mezhep farkı gözetmeksizin istisnasız tüm tebaanın kanunlar önünde eşitliği" açıklanıyordu. Bu durum Sadrazam tarafından Yahudi ve Hıristiyan ruhani liderlerine de tekrar açıklandı.

Rus Çarı I. Nikola'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emelleri nedeniyle 1853'te çıkan **Osmanlı-Rus Savaşı**'nda Osmanlı'nın yanın-

da Fransa ve İngiltere de yer aldı. Kırım'a asker çıkarıldı. Sivastopol'ün düşmesi ve yeni Çar'ın barışa yanaşması ve Paris'teki antlaşmadan sonra Avrupa Devletleri'nin Hıristiyan halklara ilişkin talepleri üzerine; 1856'da Gülhane'de **Islahat Fermanı** ilan edildi. Hahambaşı **Yakov Behar David**'in de okunma töreninde hazır bulunduğu Islahat Fermanı'nda bütün din ve mezheplerin özgörülüğü, Müslüman memurluklarına atanabilmeleri, Eyalet Meclisi'nde ve Meclis-i Vala'da temsil edilebilmek gibi siyasi haklara sahip olmaları, askerlik görevine ve askeri okullara Müslüman olmayanların da kabulü, vergilerde eşitlik, resmi yazışmada Müslüman olmayanlar hakkında küçültücü deyimler kullanılmaması yer alıyordu.

Tanzimat devri, 1877'de ilan edilen Birinci Meşrutiyet'e kadar özellikle **Mustafa Reşit**, **Ali** ve **Fuat Paşa**'ların gayreti ile sürdü. Devlet yönetiminde, maliyede, adliyede, eğitimde büyük yenilikler getirildi. Üniversite ve meslek ve öğretmen okulları açıldı. Çeşitli mahkeme ve yasa düzenlemeleri ve bayındırlık işleri gerçekleşti.[56]

Yahudiler'in ulusal başlık olan fesi giymeleri serbest bırakıldı. Yahudi din adamlarının başlıklarına mavi ipekten bir kumaş eklemesine izin verildi. 1847'de **Sultan Abdülmecid**, ziyaret ettiği askeri tıp akademisinde Yahudi öğrenci bulunmadığını müşahede edince; bunların okula alınmasını teşvik etmek için okulda kaşer (dini yemek kurallarına uygun) mutfak kurulmasını emretmiş, cumartesi günleri Yahudi öğrencileri derslerden muaf tutmuştur. Abdülmecid ayrıca **Selanik**'i ziyaret ettiğinde; Hahambaşı **Aşer Kovo** aracılığıyla Yahudi okullarına 25.000 kuruş, cemaatin fakirlerine de 26.000 kuruş bağışta bulunmuştur.[57]

Gerek 1839, gerekse 1856 metinlerinde sözkonusu olan; Hıristiyanlar'ın eşitliği ve hakkıdır. Yahudiler de gayrimüslim oldukları için Tanzimat'ın yeniliklerinden yararlanmışlardır. Ayrıca devlet Hıristiyanlar ve Yahudiler'e karşı laik bir görünüm kazanmıştır. **Zımmi** statü, böylece hukuken ilk kez sona ermekteydi. Ancak, bu Müslüman halk için söz konusu olmamakla beraber; onlar da vergi ve ceza sahasındaki gelişmelerden yararlanacaktı.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinin çoğunda Yahudi düşmanlığı sürüyordu. Osmanlı ülkelerindeki Hıristiyan azınlıkların da Yahudiler'e karşı tutumu olumsuzdu. Örneğin 1821'de Fener'de Rum Patriği asılarak idam edilince, infazı gerçekleştiren Benderli Ali Paşa oraya merak dürtüsü ile gelmiş Yahudiler'e seslenerek cesedin denize atılması için yardım etmelerini buyurunca; emri yerine etiren üç Yahudi gencinin bu davranışı, Rumlar'ın Mora'da 5000 Yahudi'yi katletmesiyle sonuçlanmıştır!

Tanzimat döneminde fermanların, kapitülasyonların ve Hıristiyan devletlerin koruyuculuğundan yararlanan Osmanlı Rumları ve Ermenileri kitlesel olarak uyruk değiştirmiştir. Ancak Yahudiler arasında bu tür davranışlar görülmemiştir. Osmanlı Devleti'ni oluşturan Osmanlılar birbirinden ayrışarak koparken, Osmanlı'nın bünyesindeki Türk ve Yahudi unsurları birbirine bağlı kalmıştır.[58]

Türkiye'de Yahudi basınının doğması (Bak: Türk Yahudi Basını) Tanzimat Devri'nde **Sultan Abdülmecit** zamanına rastlar. Ayrıca 1858'deki Abdülmecit'in fermanıyla Balat'taki **Or-Ahayim Hastanesi**'nin kurulmasına da izin verilmiştir. 1840 yılında Rodos ve Şam'da meydana gelen **Kan İftirası** olaylarına karşı da Abdülmecit bir ferman yayınlamıştır.

Benzeri kan iftiralarına 1844'te **Kahire**'de, 1860'da **Şam**'da, 1864'te **İzmir**'de, 1868 ve 1870'de **İstanbul**'da, 1872'de **Edirne** ve **İzmir**'de, 1884'te **Çanakkale**'de, 1887'de **Selanik**'te, 1891'de **Halep**'te, 1893'te **Bursa**'da, 1900'de **Manastır**'da rastlandı. Bu kan iftiralarının hemen hemen tümü (daha sonra ortaya çıkan) bir Hıristiyan çocuğun ortadan kaybolmasına dayanıyordu. Özellikle Mısır'da ve Filistin dahil tüm imparatorlukta cereyan eden ve Araplar'ı da Yahudiler'e karşı kışkırtan bu olayların başını Rumlar ve diğer Hıristiyan tebalar çekiyordu ve bunda da Yahudiler'le olan iktisadi rekabet neden oluşturuyordu.

Bütün bu olaylarda Osmanlı makamları, bazen de mahalli yabancı konsoloslar devreye girerek vahim gelişmelere mani oluyorlardı.[59]

Abdülaziz'in 1861'de tahta geçmesi ile birlikte dış borçlanmalar giderek arttı. Abdülaziz'in ıslahat çalışmalarına karşın keyfi yöneti-

mi, aleyhinde **Meşrutiyet** taraftarı olan ve **Ziya Paşa**, **Namık Kemal**, **Mithat Paşa** gibi aydınların yer aldığı bir akımın oluşmasına ve 1876'da padihaşın iktidardan düşürülmesine neden oldu. Önce **V. Murat** kısa bir süre sonra da **II. Abdülhamid** tahta çıkarıldı.

c) Avram Kamondo (1785-1873)

19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Yahudileri bağnazlık ve cehalet içinde bulunmaktaydılar ve Cemaat öndersiz kalmıştı. 1830'larda Avram Kamondo Cemaat'in başına geçip toplumun özellikle kültürel ve eğitimsel çalışmaları başta olmak üzere sorunlarını ele aldı.

Portekiz kökenli **Kont Avram de Kamondo**, oldukça varlıklı bir ailenin çocuğu olarak Venedik'te doğdu. Sonradan İstanbul'a göçeden Kamondo, genç yaşta İzak Kamondo ve Şürekası adını taşıyan bir banka kurdu ve 1832'de İzak ölünce tüm bankayı Avram Kamondo sahiplendi. Avrupa bankaları ile olan ilişkileri ve 1853 - 1856 Kırım Savaşı'nı finanse etmesi, gücünü arttırdı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne maddi katkıda bulundu. Örneğin İstanbul'da önceleri Bahriye Nezareti, bugün ise **Kuzey Saha Deniz Komutanlığı** olarak kullanılan binayı Kamondo devlete hibe etmiş, 1858'de 375.000 kuruşluk kaime alacağından vazgeçmiş ve sonuçta "İftihar Nişanı" ile ödüllendirilmiştir.

Kamondo, Sadrazam **Mustafa Reşit Paşa**'nın danışmanı idi. Ayrıca Fuat ve Ali Paşa'lar için de mali danışmanlık yaptı.

Kamondo, doğduğu yer olan Venedik'i Avusturyalılar'a karşı İtalya Birliği içinde savunduğundan, **İtalya Kralı Viktor Emmanuel** tarafından "Kontluk" payesi ile ödüllendirilmiştir.[60]

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan reform hareketlerinden güç alan Komando, Türkçe, Fransızca ve İbranice'nin okutulacağı modern bir ilkokul fikrini ileri sürdü ve aydınların da desteği ile 1854'te Hasköy'de öğretime başlayan bu okul, **Haham İsak Akriş**'in başını çektiği fanatiklerin "din elden gidiyor" türünden tepkileri ile karşılaştı. Akriş ve yandaşları, Kamondo'nun Yeniköy'deki yalısını bastılar ve onu herem (cemaatten dışlama) ettiler. Olaylara müdahale

eden **Sadrazam Fuat Paşa** Akriş'i hapse attırdıysa da, Haham'ın affedilmesi için Haliç'in her iki yanında kayıklarla dizilen Akriş taraftarlarının Eyüp'te Cuma namazına giden Sultan Abdülaziz'e yakarmaları sonucu, Akriş serbest bırakıldı.[61]

1860'larda büyük bir servet sahibi olan Kamondolar, bu zenginliği teşhir etmekten kaçınmıyorlardı. "Kamondo Kadını" deyimi, bu şıklık gösterişinden kaynaklanmıştır. Fakir cemaat mensuplarının buna reaksiyon göstermiş olması da yukarıdaki hadiseleri etkilemiş olabilir. Bu çekişmelerin sonucu olarak 1870'te Paris'e yerleşen Kamondo, İstanbul'u unutmadı ve vasiyeti üzerine, ölünce cesedi İstanbul'a getirildi. Kamondo; resmi erkanın, kalabalık bir halk topluluğunun ve bir askeri birliğinin de katılmasıyla devlet töreniyle Hasköy'de toprağa gömüldü. Günümüzde Kamondolar'ın Paris'teki evi kıymetli eşyalar içeren bir müzedir. İstanbul Galata'da Bankalar Caddesi'ndeki sarmal merdivenler, "Kamondo Merdivenleri" diye anılır. Kamondo'nun mezarı; E-5 Karayolu'nun Halıcıoğlu sapağının (Haliç Köprüsü gidiş istikametinde) üst yöresinde görkemli fakat bakımsız bir yapıdır.

Kamondo ailesinin soyağacı, Auschwitz Kampı'na gönderilen bireylerin orada öldürülmesiyle son bulmuştur.[62] (Bu konuda daha fazla bilgi için bak.: "Camondolar'ın Sonuncusu", Pierre Assouline, Can Yayınları, 1998)

d) II. Abdülhamid ve Yahudiler

Meşrutiyet'i ilan edeceğini vaad eden Abdülmecid'in oğlu II. Abdülhamid, 1876'da tahta çıktı ve 33 yıllık bir hükümdarlık devri başladı. Aynı yıl II. Abdülhamid Kanun-i Esasi 'yi ilan etti. Bu anayasaya göre Meclis-i Umumi yani Parlamento'nun Ayan Heyeti padişah tarafından atanıyordu. Meclis-i Mebusan ise sınırlı yetkilere sahipti. İlk Osmanlı Meclisi 1878'e kadar kısa süreler için toplanabildi. 115 mebusun 48'i gayrimüslimdi ve 5 Yahudi milletvekili bulunmaktaydı. Bunlar; İstanbul mebusu **Avram Aciman**, Bağdat mebusu **Menahem Salah**, Bosna mebusu **Ziver**, Yanya mebusu **Daviçon Levi** ve Ayan üyesi **Daviçon Karmona**'ydı.

II. Abdülhamid döneminde Sultan'ın Osmanlı Yahudileri ve Yabancı Yahudiler ile olan ilişkileri birbirinden ayrı tutulmalıdır. Aynı şekilde genel olarak Yahudiler'in Padişah'a ve yönetime bakış açıları ile Jön Türkler-İttihat ve Terakki içinde yer alan Yahudiler ile ilgili durum da değişik yönlerden değerlendirmelidir.

II. Abdülhamid döneminin bir bölümünde yer alan İttihat ve Terraki akımı II. Abdülhamid'e muhalefette bulunmuşsa da bu, Yahudiler'in devlet ve devletin Türk unsuruna karşı olduğunu hiçbir şekilde ifade etmemektedir. Öte yandan I. Siyonizm Kongresi'nin 1897'de toplanmasından sonra, kongrelerin toplanmasını sağlayan Viyanalı Yahudi gazeteci Avukat **Dr. Theodor Herzl**'in planlarında; Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan Filistin'in Osmanlı'nın rızası ve siyasal egemenliği altında Yahudileşmesini gerçekleştirmek yer alıyordu. Herzl bu amaçla İstanbul'a birkaç kez geldiyse de, toprak satın alımı konusundaki tekliflerini II. Abdülhamid kesinlikle reddetti. Sultan, aslında Filistin hariç, İmparatorluğun birçok bölgesinde Yahudi yerleşimine izin vermekle beraber[63], Filistin'siz bir imtiyazı da Herzl kabul etmedi. Halbuki bir taraftan da Yahudiler Filistin'e engelsiz yerleşiyorlardı. II. Abdülhamid herşeye rağmen Dr. Herzl'i tamamen dışlamamıştır. Kendisine 3. sınıf Mecidiye Nişanı taktırmış ve armağanlar vermiştir. II. Abdülhamid'in Herzl'in tekliflerine karşı çıkmasının önemli bir nedeni de; bu bölgede Yahudi yerleşiminin Hıristiyanlar'ın ve Müslümanlar'ın kutsal yerlere bakışı açısından tepkiler ve yeni sorunlar yaratacağı endişesidir. Araplar'ın Siyonizm'e karşı oluşu ve milliyetçilik unsurlarının İmparatorluğu tehdit ettiği bu dönemde ayrılıkçı hareketler arzu edilmemiştir.

Osmanlı Yahudileri ise Avrupa devletlerinin uyruğunda bulunan Siyonistler'in girişimlerini soğuk karşılamışlardır.[64] II. Abdülhamid ile Dr. Herzl arasındaki bir görüşmede tercüman olarak yer alan ve Hahambaşı kaymakamı görevini yürüten **Moşe Levi**'ye çok kızan II. Abdülhamid, daha sonra Moşe Levi'yi saraya davet etmiş ve bütün gün beklettikten sonra çok sert bir şekilde azarlamıştır. Hahambaşı

olaydan hastalanacak ölçüde müteessir olmuş ve Herzl'in emellerinden haberdar olmadığını belirtmiştir. Hahambaşı'nın art niyeti olmadığına ikna olan Padişah, Moşe Levi'yi affetmiştir.[65]

II. Abdülhamid Moşe Levi'ye 1893'te iletmiş olduğu bir teklifte ise, Yahudiler'in zulüm gördükleri Rusya, v.b. yerlerden kaçanlarının Doğu Anadolu'ya yerleştirilmesi ve Dördüncü Ordu'ya bağlı bir askeri birlik oluşturması yer almaktadır. Yahudiler'in bu teklife olumlu bakmalarına karşın; Hıristiyan tebanın bu olayın kapsamına alınması olasılığını ve destek Avrupa devletlerinin tepkisini dikkate alan II. Abdülhamid, tasarıdan caymıştır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Yahudi toplumu yönetimle herhangi bir sürtüşmeye girmediği gibi, önemli gelişmeler de göstermiştir. Yahudi gençleri "Alliance Israélite Universelle"in açtığı okullarda eğitim görerek birçok alandaki geri kalmışlıklarından kurtulmaya başladılar. Birçok Yahudi kamu görevlerinde yer aldılar. Bu dönem boyunca Osmanlı topraklarına büyük Yahudi göçü oldu. 1844'te 150.000 olan Yahudi nüfus, 1893'te 184.000'e, 1907'de 253.000'e yükseldi. Ayrıca Filistin'deki Yahudiler'in sayısı 1882 ile 1908 arasındaki dönemde 3 kart artmış, 36 yerleşim birimi kurulmuştur. Osmanlı Devleti, Yahudiler'i yalnız kendi sınırları dahilinde değil, dışında da koruma politikası izlemiştir.

Öte yandan İspanya'dan Osmanlı'ya göçün 400'üncü yılını Osmanlı Yahudileri'nin coşkulu bir şekilde kutlamaları da, Yahudi toplumunun bu dönemde Osmanlıya olan bağlılığını ortaya koyar.[66] İzmir'de yayınlanan "La Buena Esperansa" gazetesinin yazı işleri müdürü Aaron Jozef Hazan 1891'de, "İspanya'dan kaçmak zorunda kalan Yahudiler'in Türk yurduna gelişlerinin 400. yılının parlak bir şekilde kutlanması" fikrini ortaya attı. 1892 yılının Pesah Bayramı'nın ilk günü tüm sinagoglarda okunan özel bir şükran duasından sonra Hahambaşı Kaymakamı **Moşe Levi**, Yıldız Sarayı'na giderek II. Abdülhamid'e Yahudiler'in minnet ve şükranlarını ifade eden altınla işlenmiş bir albüm ile sinagoglarda okunan özel duanın İbranice

metni ve Türkçe çevirisini sundu. Aynı gün Judeo-Espanyol basın da olayı özel sayılarla kutladı. Yurt dışındaki birçok Yahudi kurumu da kutlama mesajları gönderdi.[17] "Türkiye Yahudileri'nde Eski Meslekler ve Yahudi Devlet Memurları" başlığı altında ve metnin sonlarında yer alan kişilerden çoğu II. Abdülhamid döneminin konsolosları, hukukçuları, müfettişleri, maliyecileri, hekimleri idiler.

e) İttihat ve Terakki

İttihat ve Terakki ülkeyi bir arada tutmak için önce Osmanlıcılık ideolojisine sarılmış fakat Hıristiyan unsurların ayrılmaya başlaması üzerinde Müslüman Arapları devlete bağlamak için İslamcılık ideolojisini savunmuştur. Ancak Araplar'ın İngilizler'le işbirliği yaparak devlete karşı ayaklanmaları ve bu ideolojinin de bir sonuç vermemesi üzerine İttihat ve Terraki Türkçülük ideolojisini benimsedi. Her üç dönemde de Yahudiler'in Türk halkına bağlılığı sürmüştür.

İttihat ve Terakki'nin en çok geliştiği kent **Selanik** olmuştur. Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar Avrupa'nın da önemli bir limanı ve ticaret ve sanayi kenti olan Selanik'te birçok Yahudi eğitim ve öğrenim kuruluşu ve ayrıca çok sayıda bilge bulunuyordu. II. Abdülhamid'in 1876 Anayasası'nı fiilen yürürlükten kaldırması kapitalistleşmiş burjuva sınıfının sağlamak istediği hak ve özgürlüklere engel olunca; Selanik Yahudileri'nin de II. Abdülhamid'e muhalefet eden siyasal oluşumda yer almaları doğal bir gelişmidir. Selanik'in, II. Abdülhamid'in sıkı bir kontrol kurduğu İstanbul'dan uzak olması ve Selanik'te ilerici ve aydın bir subay kadrosunun mevcudiyeti de kentte İttihat ve Terakki'nin yoğunlaşması için etken oluşturmuştur. Yahudiler'in söz konusu siyasal muhalefette yer almasına rağmen vatanseverlikleri devam etmiştir. 1913'te Yunan Ordusu'nun Selanik'e girdiği gün kentin her yerinde Yunan bandraları çekilmişken, yalnız Yahudiler bu durumu desteklememiştir.

Balkan Savaşı'nda Edirne de Bulgarlar tarafından işgal edilmişti. Pinhas adlı Edirneli bir Yahudi, bir Türk subayını öldürmek isteyen

bir Bulgar subayının bu hareketine engel olmak için vücuduyla Türk subayını örtmüş ve buna kızan Bulgar subayı her ikisini de öldürmüştür. Edirne Hahambaşısı **Becerano Efendi**, Edirne Türkleri'ne maddi ve moral desteği vermiştir.[68]

Selanik'in ünlü Yahudi isimleri arasında **Emanuel Karasu Efendi** ve **Nissim Masliyah** bulunmaktadır.

Emanuel Karasu (1862-1934): 1900'de Selanik'ten, 1914'te de İstanbul'dan mebus seçildi. **Talat Paşa**'ya yakınlığı ile tanınan ve **İttihat ve Terakki** içinde kritik görevleri olan Emanuel Karasu, Balkan Savaşı öncesinde Sultanahmet Meydanı'nda halka seslenenlerin başında bulunuyordu. Bununla beraber Karasu'nun II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirildiğini kendisine bildirmeye gelen dört kişilik heyette yer alması ve daha sonraları gerçek bir Türk dostu olan Hahambaşı **Hayim Nahum Efendi** ile ters düşmesi gibi hadiseler, Türk Yahudileri ve İttihat ve Terakki için bir şanssızlık olarak görülebilir.

Nissim Masliyah: Manisa'da doğan ve **Selanik**'te Ticaret Mahkemesi üyeliği yaparken **İttihat ve Terakki**'ye giren; çeşitli devlet memurluklarında bulunan; üç kez mebus seçilen Masliyah, 31 Mart olayı sırasında Meclis'i yüreklendiren konuşmalar yapmış ve ulusun onurunu savunmak için girişimlerde bulunmuştur. Masliyah, Ruslar'la yapılan mütareke görüşmelerine de katılmıştır. Masliyah 1933'te ölmüştür.[69]

Öte yandan Theodor Herzl ve taraftarlarının Filistin'de Yahudi yerleşimi sağlamaları ile ilgili girişimleri konusunda **Sadrazam Talat Paşa** bu konularla ilgili hatıratının bölümünde özet olarak; Yahudi meselesinin, İttihat ve Terakki'nin on yıllık devri içinde boy göstermiş bir mevzu olmadığını ve tahrikler olmadıkça tarih boyunca huzur içinde beraber olan iki Sami kavimin, Araplar ve Yahudiler'in, Osmanlı Devleti hudutları içinde huzur unsuru olmalarının; Filistin konusundaki arzu edilen yönetim politikası olduğunu belirtmektedir.[70]

Yahudiler, İttihat ve Terakki içinde önemli bir rol oynamışlardır fakat bu durumlarından yararlanarak Parti'yi Yahudi toplumunun özel

amaçları doğrultusunda kullanmış değillerdir. Avrupa'da egemen olan Yahudi düşmanlığı Osmanlı Devleti çöküş sürecinde ilerledikçe, daha da kaygılanan Osmanlı Yahudileri, bu devletin topraklarını onları savunan bir kale olarak görmüşlerdir. Bu nedenle de bu çöküşe engel olacağı savıyla ortaya çıkan İttihat ve Terakki'yi desteklemek gereğini duymuşlardır.

Aynı nedenlerle, Filistin, Osmanlı toprakları içinde kaldıkça Osmanlı Yahudileri'nin en sonunda bu bölgenin Osmanlı Devleti'nden kopmasını gerektirecek olan Siyonizm'e sempati göstermedikleri de bir başka gerçektir. Örneğin Meclis'te Gümülcineli İsmail Bey, Yahudiler'in Devleti parçalamak ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak istediklerini söylediğinde söz alan Nissim Masliyah Efendi, "Bendeniz bunu katiyen reddediyorum, İsraliyet namına cevap veriyorum" diyecektir.[71]

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi esnasında heyette görev alan Emanuel Karasu'nun kibirli davranışlar sergilediği siyasal muhalifleri tarafından ileri sürülmüştür. Ancak olayın asıl şeklinde; kurulda görev alan Arif Hikmet Paşa, Esat Paşa Toptani, Emanuel Karasu Efendi ve Aram Efendi'den Esat Paşa Toptani, Padişah'a millet namına görevden alındığını ve yaşamının, emlakının ve çocuklarının yaşamının güvence altında olduğunu söylemiş; Padişah da, heyet mensuplarının herbirinden bu hususta ayrı ayrı teminat almıştır.[72]

Öte yandan İttihat ve Terakki bünyesi içinde yer alan kişiler arasında bulunan subay, memur ve Yahudiler'in, Selanik'teki mason derneklerine de mensup olduğu görülmektedir.[73] 1909'da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin, bu nedenden dolayı bir "Yahudi / Mason Komplosu" olarak tanımlanması ise; özellikle İngilizler tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin mensuplarının milliyetçi çevrelerin önünde karalanması amacıyla körüklenmiştir. Buna karşılık **Bernard Lewis**, "The Emergence of Modern Turkey" (s.207-208) adlı eserinde Jöntürkler'le ilgili bölümünde Yahudiler'in İttihat ve Terakki'nin kurullarında darbeden önce ve sonra

önemli bir rol oynadıklarına dair delillerin asgari ölçüde olduğunu belirterek; eleştiri konusu olan Karasu'nun nispeten geri planda kalan bir şahsiyet olduğuna ve ön safta yer alan Cavid Bey'in gerçekte ise din değiştirerek İslamiyete geçtiğine işaret etmektedir.[74] İttihat ve Terakki konusundaki araştırmasında **Feroz Ahmad** da İngilizler'in Karasu'yu Cemiyet'in liderleriyle ortak olarak karaladıklarını belirtmekte fakat sanıldığı kadar etkili olamadığına dikkat çekmektedir.[75]

f) Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele Yılları

İttihat ve Terakki'nin yönetimde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin savaşan ülkelerden biri olduğu Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşı izleyen yıllar, Türkiye Yahudileri'nin devlete olan bağlılıklarının somut olarak kanıtlandığı bir dönemdir.

Yahudiler, seferberlik çağrısına uyarak askerlik görevine katıldılar, Osmanlı vatandaşı olsun veya olmasın Yahudi bankerler savaş giderlerini karşılamaya çalıştılar. Filistin'de yaşayanları başta olmak üzere Yahudiler, hayvan araç ve gereçlerini bölgedeki askeri birliklere bağışlamışlardır. Örneğin Filistin Yahudileri, Kudüs'e havadan ulaşmak isteyen Osmanlı havacılarının yitirdikleri uçaklar yüzünden uğranılan zararı kısmen karşılamak için aralarında para toplayarak Osmanlı Hükümeti'ne bir uçak bağışlamışlardır. Yahudi Hastanesi'ne yaralı askerler alınmış; değişik ülkelerdeki Yahudi kuruluşlarından yardım sağlanmıştır. Ancak Türkler'e düşman uluslar, Yahudiler'in bu tutumlarını pahalıya ödetmişlerdir. Örneğin 1915'te Rus orduları, Kuzey Doğu Anadolu'ya girdiklerinde Türkler ile birlikte Yahudi halkı da katletmişler; 1917'de Yunanlılar, Selanik'teki Yahudi mahallelerini yakmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenilgi ile çıkması ve işgali, Yahudiler'in ülkeden ülkeye kovulurken sığındıkları toprakların yitirilmesi anlamını taşımaktaydı. Hıristiyan bayrağının yüzyıllardır kurbanı olan Yahudiler'in bundan ancak Türk yöneticilerinin koruması ile kurtuldukları da dikkate alınırsa, Yahudiler'in kay-

gılarının boyutu daha da iyi anlaşılır. Yahudiler bu karamsar ortamdan kendilerini çabuk kurtararak ve Milli Mücadele'de Türkler'in yanında yer alarak bazı yerlerde kahramanlık öyküleri yazmışlardır. Örneğin 1314 Bursa doğumlu takım çavuşu **Salamon Baruh**, İstiklal Madalyası almıştır. Mondoros Mütarekesi yapıldığında taşkınlıklar yapan diğer azınlıklara Yahudiler katılmadılar. Rum ve Ermeniler'in tersine, Yahudiler 1919 Meclis-i Mebusan seçimlerine katıldılar. **Mişon Ventura**, 25 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul ve ilan ederek tarihsel bir görev yapmış ve Meclis'e İstanbul milletvekili olarak girmiştir. Öte yandan İstanbul'da Mercan'da kösecilik yapan **Nesim Danon**, gizlice Milli Hükümet'e silah ve cephane sevkiyatına yardımcı olan Yahudiler arasında yer almıştır.

Mondoros Anlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'nin amirali Dickson'un İzmir'e gelmesi üzerine İzmirli Rumlar coşmuş ve Splandit Palas'taki Türk bayrağını indirip, yerine Yunan bandrasını çekmişlerdir. Otel müşterilerinden **Nissim Navaro** adlı bir Yahudi vatandaşı, asılan bayrağı indirip çiğnemiştir. İzmir'in Yunan işgali öncesinde yapılan gösteri İzmir Yahudi Şehitliği'nde toplanan halk tarafından gerçekleştirilmiş; buna benzer Türk Yahudi dayanışması, İzmir'in ve Ege'nin işgalinde de süregelmiştir. Bayındır'da **Jak Uziel**, Mustafa Kemal Paşa'nın casusu olarak suçlanarak Yunanlılar'ca tutuklanmış; Söke Mal Müdürü **Albert Kadranel** vergi gelirlerini İstanbul hükümeti yerine, Ankara'daki Misak-ı Milli Hükümeti'ne göndermeye başlamıştır. Aydın'ın işgalinde Yahudiler, Yunan bayrağı asmamış, Kuvay-ı Milliyeciler'i evlerinde saklayıp, Yunanlılar'a onları vermeyi reddeden **Katan** ailesinin evi ateşe verilmiş ve Katan ailesinin bazı fertleri ile evde saklanan bazı Kuvay-ı Milliyeciler yanarak ölmüştür. Bunun üzerine Aydın Yahudileri'nin çoğu civar illere göç etmiştir.[76] İstanbul'un işgal altında bulunduğu dönemde Sirkeci Sinagogu'nun açılış töreninde Türk bayraklarını gören Merkez Komiseri Tahsin Bey, Yahudi unsurunun sadakatini dile getirmiştir.[77] Karaköy İskelesi'nde yıllarca elinden binlerce bavul ve çan-

ta geçen "Emanetçi Sultana"nın cepheye sandıklarca cephane, silah ve asker sevkettiği de herkesçe bilinmez.[78]

Şair Berta Özgün Brudo'nun amcası **Nahman Varon**, Zonguldak PTT Müdürü olduğu 1915 yılında Rus donanması, kenti top ateşine tutarken; menzil dahilinde olmasına rağmen vazifesinden ayrılmayarak İstanbul'u telgrafla haberdar etmiş ve Türk donanması Rus gemilerini kovmuştu. Varon Efendi bu nedenle madalya ile onurlandırılmıştı. Keza Berta Brudo'nun tabip olan babası H. Bensusen, Anafartalar'da ve Şark Cephesi'nde binlerce yaralıyı tedavi etmişti; kendisi Enver Paşa'nın mühürünü taşıyan bir madalya belgesi ve harp madalyası ile taltif edilmiştir.[79]

14 Haziran 1920'de Kilis'in Kefergani köyünde, Fransızlar'a karşı direnen Kuvay-ı Milliye'ye katkı sağlama konusunda anlaşmaya varan Kilis'in ileri gelenleri ve seçkinleri arasında (Kilis Yahudi Cemaati Başkanı) **Murdoh Şireym** de bulunmaktaydı. Şireym, üstlendiği görevi yerine getirmiş ve bu nedenle kendisine beyaz şeritli İstiklâl Madalyası verilmiştir.[80] Murdoh Şireym, bağışlarına karşılık 1942 yılında Türk Hava Kurumu'ndan da bir madalya ile ödüllendirilmiştir.[81]

g) Dönemin İki Hahambaşısı

g.1. Hayim Nahum Efendi (1873-1960): Manisa'da doğdu, İzmir İdadisi'nde okudu. Hayim Nahum, Paris'te dini öğrenim görerek haham oldu. Alliance İsraélite Universelle tarafından Falaşalar'ın durumunu incelemek üzere Habeşistan'a gönderildi; dönüşünde de 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra görevden alınan Moşe Levi'nin yerine Hahambaşı seçildi. 1920'lerde Hahambaşılığı bıraktı ve bir süre sonra Paris'e giderek 1926'ya kadar orada oturdu. Bu tarihte Kahire Hahambaşılığı'na seçildi. 1920-1926 arasında Avrupa basınında Türkiye'nin davasını savunan yazılar yazdı. Bu arada **Lozan Konferansı**'nda Türk Delegasyonu'nun danışmanlığında aktif rol oynadı.

Hahambaşı Hayim Nahum Efendi, Ekim 1918'de Osmanlı Hükümeti'nce ateşkesi sağlamakla görevlendirilerek yurtdışına gönderildi.

Dönüşünde kendisine birinci dereceden **Osmaniye Nişanı** verildi. Hayim Nahum Efendi'nin barışla ilgili çeşitli girişimleri az sayıda bazı Yahudiler'ce tepki gördü. Bunların arasında Filistin'in Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olması nedeniyle Siyonizm düşüncesine karşı çıkan Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ile ters düşen **Nissim Ruso**'da bulunuyordu. Ayrıca Mütareke yıllarında ABD'nin göndermiş olduğu ve Osmanlı Devleti çatısı altında yer alan etnik grupların hangi devletin mandasını tercih ettiklerini araştıran heyete Hayim Nahum Efendi, Yahudi unsurunun Türk yönetiminden başka kimseyi istemediği yanıtını vermiştir. Bu bunalımlı dönemlerde Türk aydınların dahi hangi devletin mandasının tercih edilmesi gerektiğini tartıştıkları dikkate alınırsa, Hayim Nahum Efendi'nin vatanperverliği daha iyi anlaşılabilir. Hayim Nahum Efendi, Kasım 1919'da Paris'teyken "Le Matin" Gazetesi'ne verdiği bir demeçte Anadolu ve Türk halkının Mustafa Kemal'le beraber olduğunu belirtmiştir. Hayim Nahum Efendi Temmuz 1922'de Ankara'ya gitti ve törenle karşılandı. Kendisi Avrupa'da Ankara Hükümeti için kamuoyu oluşturmak ve siyasal ilişkilerde bulunmak görevini üstlenerek; Paris'te Mustafa Kemal'in büyük bir siyasal kişilik olduğunu ve hiçbir hatada bulunmayacağını açıkladı.

1909 - 1920 yılları arasında Hahambaşılık yapan Hayim Nahum Efendi, Milli Mücadele başarılı oluncaya dek Türk davasına bağlı kalmıştır. Hayim Nahum Efendi hakkında "Un Grand Rabbin Sépharade en Politique" (1892-1923) adlı Esther Benbassa tarafından 1990'da yazılmış eserde bu değerli şahsiyet hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.[82] Bu eser, "Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

Hayim Nahum Efendi, Paris'te dini eğitimden başka doğu dilleri üzerinde de tahsil görmüştü. 1900-1904 yılları arasında Harb Okulu'nda silah ve mühendislik dersi verdi. 1915 ve 1918'de Avrupa ve ABD'nin desteğini almak için yapmış olduğu yurtdışı gezileri pek başarılı olarak addedilmezse de, üçüncü gezisinde ABD'nin İstanbul'daki eski büyükelçi **Morgenthau**'yla yapmış olduğu Paris görüşmesi olumlu geçmiştir.[83]

g.2. Hayim Becerano Efendi (1814-1931): Bulgaristan'ın Zağana kentinde doğmuştur. Edirne'deki hahambaşılık görevi döneminde; Balkan Savaşı'nda Bulgarlar Edirne'yi işgal ettikleri günlerde Bulgar Generali Vazoff, topluca çağırdığı dini önderlere kendi yönetimlerinden memnun olup olmadıklarını sorduğunda Hayim Becerano Efendi şöyle yanıt vermiştir: "Bizim durumumuz, herşeyden çok sevdiği kocasını yitiren, ancak zaruret yüzünden yeniden evlenmek zorunda kalan bir kadının durumuna benziyor. O kadın, sevgili eşini unutabilir mi hiç?" Ocak 1922'de İkdam Gazetesi'nin bir muhabirinin Anadolu'daki azınlıklar konusu ile ilgili ne düşündüğü hakkındaki sorusuna karşın Hayim Becerano Efendi, azınlıklar sorununun niçin gündeme getirildiğini anlayamadığını söylemiş ve "Türkler'den şikayet edecek bir Yahudi, Yahudi milletinden değildir" demiş ve ayrıca Ankara Hükümeti'ne bağlılık telgrafı çekmiştir.[84]

Hayim Becerano Efendi 15 lisan bilirdi. Viyana'da sınav vererek haham ve lisan alimi (filolog) ünvanı almıştı. Bükreş'te bir süre kalmış ve 1908-1919 yılları arasında Edirne Hahambaşılığı yapmıştı. Tevrat'ı ezbere denecek derecede bilirdi. Birçok ulusun akademisine üyeydi. Becerano bir bilge derecesinde hürmet gören çok mütevazi bir kişiydi. Edirne, Bulgar işgalindeyken Edirne Müftüsü'nün işgalle ilgili olarak kendisinden dini bir yorum istemesi üzerine; Becerano "Düşman geldiği yere dönecektir. Bu şehri kurtarmak için himaye edeceğim" (İşaya, 37:34, 35) yanıtını vermiştir.[85] Becerano, Cumhuriyet döneminde de ölene dek Hahambaşılığını sürdürdü.

9. Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

a) Cumhuriyet'in İlk Yılları

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olmakla beraber, Cumhuriyet'in temel ilkeleri İmparatorluğunkilerle taban tabana zıttır. Bu bakımdan Yahudiler'e kişisel eşit haklar, din ve inanç özgürlüğü verilmekle beraber, bir toplum olarak örgütlenmeleri ve özerk kurumlara sahip olmaları önlendi.

Yahudilik, düzenli bir iç örgütlenmeye kavuşmak için Cumhuriyet döneminde müşkülatla karşılaştı. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde özellikle Ege Bölgesi Yahudileri büyük maddi zararlar gördü; eşleri askerden dönmeyen binlerce kadın "aguna" (eşlerinin ölümü kesinleşmeyen) durumundaydı ve binlerce öksüz çocuk mevcuttu; birçok Batı Anadolu Yahudi cemaati tarihe karıştı.

1923 Temmuz'unda imzalanan **Lozan Barış Antlaşması**'nda 37-45 maddeler azınlıklarla ilgiliydi.

Cenevre Yahudileri tarafından İsmet Paşa'nın onuruna verilen bir yemekte; Paşa Yahudi azınlığı övdü, Birinci Dünya Savaşı'nda sadık ve cesur askerler olarak yer aldıklarına değindi.

Bu durumda Yahudiler'in geleceğe iyimser bir gözle bakmaları doğaldı ve cemaat içindeki kurumların düzenlenmesi ve savaşın yaralarının sarılması için Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden **Jozef Niego**, **Dr. David Markus**, **Vitali Hayim Elnekave**, **Yitshak Navon** v.b.'nin dahil olduğu bir heyet çalışmalara başladı.

Ne var ki 1923 yılı Yahudiler için iyi başlamadı. Yahudi karşıtı bir kampanya başlatıldı. Bu saldırının ilk adımı da muhtemelen antisemitik olarak addedilebilecek "Tasvir-i Efkar Gazetesi"nin sahibi **Ebüzziya Tevfik** tarafından atıldı. Bu kişi, İzmir Hahambaşısı Ribi Moşe Melamed ile yaptığı mülakatta alaylı imalar ve küçük düşürücü ifadeler kullandı. 1922 yılının sonunda cereyan eden bu hadiseyi "İleri" gazetesinin Yahudiler'i "simsar", "kan emici" v.b. gibi sıfatlarla aşağıladığı bir makale izledi. Yahudiler'i kaçan Rum ve Ermeniler'in mallarını da sahiplenmekle suçlayan bu yazı, aslında azınlıklardan arınmış bir Türkiye'yi arzu eden aşırı milliyetçiliği yansıtıyordu. Edirne'deki "Paşaeli" gazetesi de Yahudiler'i hilekarlık ve sömürücülükle suçluyordu. Bunun da ardında Balkan Savaşı'ndaki yenilginin halk arasında yaratmış olduğu azınlıklara karşı kin ve düşmanlık yatıyordu... Genelde kamuoyu bu konuda ince eleyip sık dokumuyor. Rum ve Ermeniler ile Yahudiler arasında fark görmüyordu. Üstelik Rum ve Ermeniler'in savaşlarda cezalandırılmış imajı vardı

ve bu milletlere Hıristiyan Avrupa da destek çıkıyordu. Yahudiler'in arkasında kimse yoktu. Milliyetçilerin yabancı düşmanlığı, böylece bir Yahudi düşmanlığına dönüştü. Öte yandan; Lozan'daki azınlık taraftarı maddeler, devlet yetkililerini rahatsız ediyordu. Zayıf bir azınlık olduğu kadar Türkler'le ilişkileri iyi olan Yahudiler'e yapılacak baskı ve azınlıklara sağlanan haklardan vazgeçme gündeme gelebilirdi. Ayrıca çeşitli gruplar, herşeyin Yahudiler'e yaradığını, Rumlar'ın ve Ermeniler'in iktisadi mirasına konduğunu savunup, azınlıkların iktisadi gücünü kırmayı amaçlıyordu.

1909 yılından beri antisemit sloganları Türkiye'de kullanan Ebüzziya Tevfik, gazetesinde bu kez tanınmış diş doktorlarından **Sami Ginzburg**'a karşı bir kampanya açtı. Ebuzziya Tevfik, Ginzburg'u Almanlar lehine casusluk yapmakla suçladı. Ancak savaşta Almanlar zaten Türkler'in müttefikiydi. Konu mahkemeye intikal etti. Bu arada genel ulusal basın da Tevfik'in antisemit sloganlarını yayınlamaya başladı. Sonunda Ginzburg 1928'de beraat etti. Yahudiler'in iktisata hakim oldukları, savaşta ihanet ettikleri gibi mesnetsiz iddialar daha birçok gazete tarafından sürdürüldü; Trakya'da bazı kentlerde Yahudiler'e karşı boykot ilan edildi.

Yetkililer ise, bir taraftan olayların üzerine giderken; bir taraftan da Yahudiler dahil olmak üzere birçok azınlığı devlet memurluklarından ihraç ettiler. Maarif Vekaleti, azınlık okullarından haftada en az beş saat Türkçe dersi verilmesini, bu dersin ve Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi'nin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı öğretmenlerce verilmesini şart koştu. Yahudi öğretmenler işlerinden oldular; yapılan itirazlar kabul edilmedi.

Yahudi basın, bu baskılara karşın Yahudiler'in sadakatini ve savaşlarda verdikleri kayıpları yazdılar; örneğin İstanbul'da 4 bin "aguna" (eşleri kayıp) kadın vardı ve Bursa'daki 2.500 kişilik Yahudi nüfusunun %10'u savaşlarda ölmüştü. Türkler'in barışsever olduklarını ve rahatsız edilmemelerini savunan "İkdam", yine de her değişikliğin Yahudiler'e yaradığını iddia etti. Başka gazeteler, Yahudi ku-

rumlar iflasta olduğu halde Yahudiler'i sömürücülükle suçlamayı sürdürdü. Toplum, bağımsız bir azınlık istemiyordu...

1924 Anayasası'nın hazırlanışında dahi bazı kesimler azınlıklara vatandaşlık hakkının tanınmasını istemiyordu; başka kesimler ise eşitlik ve vatandaşlık verilmesine taraftardı. **David Fresko**, azınlıkların özel hak ve ayrıcalıklarına sevinmiyordu. Devlet mutlaka laik olmalıydı. Fresko, Yahudiler'in liberalizm ve eşitlik gösterisi beklediklerini vurguluyordu. Aslında tartışma Müslümanlar'la gayrimüslimler arasındaydı. Arap, Kürt, Arnavut, gibi farklı etnik gruplardan Müslümanlar devlete isyan etmiş olmasına karşın ayırım yine de din temelindeydi. Ayrıca devlete karşı isyan etmiş Rumlar ve Ermeniler'le, isyan etmemiş olan Yahudiler arasında ayırım yapılmıyordu. Sonunda Türkiye'de yaşayan herkese vatandaşlık hakkı tanındıysa da, nüfuslara din ile ilgili bir ibare kondu.

Lozan'a göre azınlık okullarında yalnız milli dil kullanılabilirdi. Milli Eğitim Bakanlığı, Yahudiler'in İbranice eğitim yapmayacaklarını biliyordu. Nitekim de sonunda öğretim dili Türkçe oldu. Gene de yetkililer, Alliance'a bağlı Yahudi okullarını kapatmayarak anlayışlı davrandılar.

Bu arada kamu görevi ifa eden Müslüman ve gayrimüslim bazı avukatların ahlaki ve mesleki nedenlerle çalışma izinleri iptal edildi. Çalışma izinleri iptal edilen Yahudi avukatlar arasında toplumun yönetiminde ve çeşitli kurumlarda çalışan **Leon Şönman**, **İzak Taranto**, **İzak Ferera**, **Mişon Ventura**, v.b. gibi isimler de vardı. Ahlaki nedenlerle azledilenler en yüksek oranda Rum ve Ermeni avukatlardı. "Ahlaki nedenler" işgal zamanında istilacılarla işbirliğini anlatıyordu. Keza 1924'te çıkartılan Özel Seyahat Yasası'yla Yahudiler'e ayrıcalıklar tanındı.

Savaş döneminde yurt dışına çıkan Yahudiler, kişisel beyana dayanan basit bir işlemle geri dönebiliyordu. Fakat bu ayrıcalık, Rumlar'a ve Ermeniler'e tanınmamıştı. Her ne kadar 1924 Anayasası din ve ırk

farkı gözetmeksizin eşitlik ilkesini kabul etmiş ve yasalar eşitlik ruhuna göre hazırlanmışlarsa da; tatbikatta azınlıklar 1923 yılından başlayarak hiçbir siyasi organ içine alınmadıkları gibi, hiçbir karar alıcı forumda ne milli, ne de yerel çapta temsil edildiler. Kamu hizmetine azınlıklardan görevli alınmadığı gibi, eski görevliler de azledildiler. Fiili olarak azınlıkların kamu hizmetinde, mahkemelerde, bakanlıklarda, belediyelerde, hatta İktisadi Devlet Teşekkürleri'nde dahi çalışamayacakları saptandı. Askeri Akademiler ve Harp Okulları azınlıklara kapandı; yedek subay olmalarına dahi izin verilmeyen azınlıklar genellikle amele taburlarına alınıyor ve silah taşımalarına izin verilmiyordu. Dolaşım konusunda azınlık mensuplarından Rumlar'a ve Ermeniler'e uygulanan kısıtlamalar Yahudiler'e uygulanmadı.

Osmanlı sisteminde, azınlıkların Türkçe öğrenmesi zorunlu kılınmadığı gibi, Türkçe'yi düzgün bir şekilde öğrenmelerine dahi olanak tanınmamıştı. Halbuki "ulus devlet" olmayı amaç edinen Cumhuriyet'te Yahudiler'in bir anda Türkçe hem de kusursuz Türkçe konuşmaları istendi: Türkçe'yi sevmemekle suçlandılar ve şiveleri karikatürlere konu oldu. Yahudiler'in durumu bu konuda Rum ve Ermeniler'den daha kötüydü. Konuştukları dil için "İbranice değil, onları kovan İspanya'nın dilidir" denilebiliyordu. Yahudiler'in konuştuğu dilin İspanyolca değil ve birçok bakımdan yerleşmiş bir dil olduğu dikkate alınmadı. Zaten bu durumu kimse de incelemek zahmetine katlanmadı ve Yahudiler halk arasında **Judeo-Espanyol**'u (Yahudice) konuşmaktan uzun yıllar utanır oldular! Buna rağmen Meclis Anayasa Komisyonu'nun Başkanı Celal Nuri, "İleri" Gazetesi'nde Yahudiler'in bu "bozuk lehçeyi" konuşmakta devam ettikleri müddetçe sevilemeyeceklerini yineledi. **Gatenyo** ve **Fresko** bu alışkanlığın tedricen kalkacağını belirttiler ve baskı değil, hoşgörü gerektiğini vurguladılar. İzmir'deki hukukçu ve gazeteci **M. Amato**, İzmir'deki İktisat Kongresi'nde Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Yahudiler hakkındaki görüşünü sordu. Cumhurbaşkanı, "Türk Yahudileri'ni Türk ulusu ile bütünleşmiş ve ulusun ayrılmaz bir parçası olarak" gördüğünü söyledi. Fakat buna rağmen tüm yıl

boyunca basında Yahudi aleyhtarı neşriyatı süregeldi. Mizah gazetesi "Akbaba" dahi, "Yahudi Tehlikesi" adlı bir yazı yayınladı. Bu arada, "dönme" sorunu sık sık tartışıldı. Dönmelerin çoğu zaman gizli Yahudi olduğu iddia edildi; Selanik, dönmeler ve Yahudiler hep birbirine karıştırıldı (Bu durum günümüzde de süregelmektedir).

1924 yılı sonunda Yahudi toplumunun durumu her bakımdan kötüydü. Bu, özellikle iktisadi durumda da görülüyordu. Varlıklı tüccar Vitali Kamhi'nin mali sıkıntılar yüzünden intihar etmesi de duruma örnek olarak gösterilebilirdi; ayrıca "büyük işler mutlaka büyük kârlar değildir" diyerek Yahudiler'in savaş sayesinde çok zengin olduklarını iddia eden bir kısım basına yanıt veren David Fresko'yu da doğruluyordu. Daha 1922 yılından başlayarak gittikçe artan göçler nedeniyle, birkaç yıl içinde Türkiye'deki Yahudiler'in sayısı yarıya,birçok kentte ise üçte birine kadar düştü. "La Gazzeta" Türk Yahudileri'nin sayısını 1924 yılında 50.000 olarak tahmin ediyordu. Halbuki iki yıl kadar önce "El Tyempo" bu sayıyı 200.000 olarak tahmin ediyordu. Bu durumun sonucunda geriye kalanlar cemaat kurumlarının giderlerini karşılayamadı, bazı kurumlar tasfiye oldular, Alliance Israélite Universelle ve Jewish Agency gibi yabancı Yahudi örgütleri, Cumhuriyet'in milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerini durdurdular, cemaat yönetiminde çalışacak kişileri de bulmak zor oldu.

Basının Yahudiler'e saldırısı 1925 yılında da sürdü. Aynı yıl Aile Kanunu ve Medeni Kanun'un hazırlanmasıyla, Yahudiler Türkiye'de çift nikah yapmaya başladı. Gerçekte Lozan hakları azınlıklara bağımsızlık getirmediği gibi Türk kamuoyunda azınlık düşmanlığının başlıca nedeni olmuştu. Bu arada Yahudi okullarının bağımsızlığından söz etmek olanağı kalmadı. Buralarda İbranice ve Yahudilik hakkında birşey öğretilemez oldu; bu okulların sadece öğrencileri Yahudi'ydi ve giderleri Yahudi toplumunca karşılanıyordu.

1926 yılında Yahudi düşmanlığı doruk noktalarından birine ulaştı. 26 Şubat günü bütün Türk gazetecileri, güya Amerika'nın keşfinin yıldönümünün kutlanması münasebetiyle İstanbul ve İzmir'deki Ya-

hudiler'den önde gelen üçyüz kişinin Madrid'e bir telgraf çekip Türk Yahudileri'nin İspanya'ya sevgi ve bağlılıklarını dile getirdiklerini sayfa boyu manşetlerle bildirdiler. "Cumhuriyet" gazetesi, Yahudiler'i "nankör bezirganlar", "yılanlar" olarak nitelendirdi. Yahudi karşıtı kampanya uzun süre devam etti. Gazetelerin yayınlayacaklarını iddia ettikleri üçyüz kişilik liste hiçbir zaman yayınlanmadı, İspanya'dan da "Türkiye'den gönderilmiş üçyüz imzalı hiçbir telgraf yoktur" yanıtı geldi...

Herşey gazetecilerce uydurulmuştu. Bu olayın kökünde azınlıklara karşı düşmanlık, Yahudiler'in Judeo - Espanyol konuşmaları gibi nedenler vardı ve gazetelerin işbirliği ile bir merkezden yönetilir gibi görünüyordu. Nitekim de bu kampanya, Yahudiler'e Lozan'ın bazı haklarından feragat etmeleri konusunda baskı görevi gördü. Hukukçu **Simon Levi**, hukukçu **Nissim Masliah**, Prof. **Avram Galanti** ve **Hanri Soryano**'nun dahil olduğu bir heyet, Ankara'ya giderek **Lozan'daki medeni (evlenme, boşanma, miras...) haklarından kesinlikle ve resmen feragat ettiklerini bildirdiler.** Ayrıca dini ve laik konular arasında ayırım yapmayı -başka bir deyimle, Hahambaşılığın Yahudi kurumları üzerindeki her yetkisinin iptalini kabul ettiler. Kurumlar arasında işbirliğini ve eşgüdümü sağlayacak merkezi bir yönetim kalmadı. Hahambaşılığa ve topluma yeni ve modern Cumhuriyet'e uyan bir Nizamname verilmedi; Yahudi toplumu dağınık, parçalanmış ve yöneticisiz kaldı... Lozan'daki birtakım haklarından feragatten sonra basındaki Yahudi karşıtı kampanya da yavaşladı ve kayboldu... Amacına nail olan bu kampanyadan sonra bir Türk-Yahudi Dostluk Cemiyeti bile kuruldu.[86]

Lozan Antlaşması, Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye ile Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) ve Yunanistan arasında Japonya ve Romanya'nın katılmasıyla İsviçre'nin Lozan kentinde 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştı. Bu Antlaşma'nın azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili maddelerinde Müslüman olmayan azınlıklara mensup vatandaşların Müslümanlar ka-

dar özgür olduğu, yasa önünde onlarla eşit tutulduğu ve kendi ana dillerini istedikleri gibi kullanabilecekleri belirtiliyordu. Bu azınlıklar, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında olacaklardı. Antlaşma'nın azınlıklarla ilgili maddelerinin temel yasa sayılacağı, hiçbir yasa ve yönetmenliğin bu hükümlere aykırı olamayacağı da kabul edilmişti.[87] Yahudi Cemaati, böylelikle Hahambaşılığa evlenme, boşanma, miras velayet gibi aile hukukuna ait konularda yetki veren 42. maddeden feragat ediyor ve haklarla ilgili 37, 38, 39, 40, 41'inci maddeler yürürlükte kalıyordu.[88] Ayrıca bu arada yabancı uyruklu birçok Yahudi de Türk vatandaşlığına geçerek, dayanışma ve kader birliği içinde olduklarını kanıtladı.[89]

Ağustos 1927'de İstanbul'da *"Elza Niyego Olayı"* meydana geldi. Bu ismi taşıyan İstanbullu genç bir Yahudi kızı, kendisine aşık olan orta yaşlarda, evli Osman Ragıp adında bir adam tarafından öldürüldü. Olay kişiseldi ve gazeteler olayı ayrıntılarıyla ve esef hisleriyle verdiler. Ancak cenaze töreninden sonra tüm başlıca gazeteler, Yahudiler'e karşı müthiş bir saldırıya geçtiler. İddiaya göre: Elza Niyego'nun cenaze törenini Yahudiler bir gösteriye dönüştürmüşler, Türklüğe hakeret etmişlerdi. Bu kez ayrıca bazı Yahudiler tutuklandılar; polise karşı gelme, toplantı yasalarına karşı gelme gibi suçlarla suçlandılar. Mahkeme süresince basın aynı ağır suçlamayı sürdürdü. Aleyhteki kampanyayı yürüten yazarlar arasında **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, **Mahmut Esat Bozkurt** ta vardı. "Son Saat" gazetesi Yahudiler'i "kanunsuz vatandaşlar" olarak nitelendirip, yurt dışı edilmeleri gerektiğini yazdı. Polis, Hahambaşılık'ta araştırmalar yaptı... İzmir'de kentin öğretmenleri ve öğrencileri, Yahudi Hastanesi'ndeki ve Hahamhane'deki İbranice yazılı tebaleları zorla kaldırdılar. Türk Ocağı, Yahudiler'e ağır müeyyideler uygulanmasını talep eden bir bildiri yayınladı. Buna karşılık İstanbul'a gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı **Kazım Karabekir Paşa**, Yahudiler'in gönderdiği bir heyeti kabul etti. Verilen açıklamaya göre, bir kamyon cenazeyi yarıp geçmek istemiş, tartışma doğmuş, polis durumu düzene sokmuş

ve hakaretnamiz davranışlar olmamıştı. Bir ay kadar sonra neticelenen mahkemede tüm Yahudi düşmanlığı tutuklular beraat etti. Bu kez de olayları basın tırmandırmıştı. Fakat Yahudi düşmanlığı kentli aydınlarda da mevcuttu. Yahudiler'e yönelik fiziki saldırı olmamış fakat bir ayı aşkın bir süre Yahudiler çeşitli hakeret ve küfürlere maruz kalmışlar ve tecrit edilmişlerdi. Elza Niyego Olayı, beş yıl süren Yahudi karşıtı kampanyanın birikiminin gecikmiş bir tepkisiydi.

Elza Niyego olayından sonra Yahudiler'e düşmanlık kampanyası zayıfladı ve azınlıkların durumunda önemli iyileşmeler görüldü. Fakat gene de yetkililer, Hahambaşılık ve bağlı kurumların düzenlenme ve yeniden örgütlenmesine izin vermediler. 1865 yılından kalan Nizamname hala toplum örgütünün tek temeli kaldı. Gazetelerde arada sırada Yahudiler'e sataşmalar olmuşsa da, önemli tek konu dil konusuydu.

Yahudi aydınlar da, olumlu yaklaşımlar içeren kitaplar yayınlamışlardır. Bu arada Türkiye'deki Yahudiler'in sayısı azalmayı sürdürdü; finansman zorlukları nedeniyle Hahambaşılık binası dahi ipotek edilerek borç alındı. Hahambaşılık kurumunun yetkileri de giderek kısıldı ve Hahambaşı kaymakamı Ribi Moşe Becerano'nun 1931 yılında ölümünden 1953 yılına kadar Yahudi cemaati resmen tanınmış bir Hahambaşı'dan yoksun kaldı.. 1930'larda da azınlıklar ve Yahudiler konusundaki amaç, onları Türkleştirmek oldu; Yahudi topluluğuna ait yeni bir nizamname gene onaylanmadı ve yurtdışındaki Nazizm'e rağmen, Türkiye'de temel tenkit, ırk değil kültür oldu. Yahudileri kültür ve dil bakımından Türkleştirmek amacı sürdürüldü...[90]

1933 yılında İstanbul Üniversitesi reformuyla uğraşılıyordu. Üniversite'de yeni bilim dallarının hayata geçirilebilmesi için yeniden yapılanma planı uygulandı. O sıralarda Almanya'da bütün Yahudi ilim adamları, ırkçı yönetimin yasaları gereğince üniversitelerden atılmışlardı. İstanbul Üniversitesi'nde yapılan personel değişikliğinden sonra **Avram Galanti**, Eskiçağ tarihi profesörü, **Mişon Ventura** Roma Hukuku profesörü olarak yerlerinde kaldıkları gibi; daha başka bazı Yahudi ilim adamları da Türk Yahudi öğretim üyeleri ara-

sında yer alıyorlardı. İsviçre'den danışman olarak çağrılan Prof. Malche'nin önerisiyle 34 Yahudi ilim adamına İstanbul Üniversitesi'nde görev verildi. Zamanla bunlara eklenenler oldu; Ankara Operası'nın kurulması da bir Alman Yahudisi'ne verildi.

Örneğin Yahudi asıllı Alman çocuk doktoru **Albert Eckstein**, Hitler tarafından görevine son verilmesinin ardından 1935 yılında Ankara'ya geldi. Uzun yıllar Anadolu'da köyleri dolaştı, bulaşıcı hastalıklar konusunda Türkiye'nin çocuk sağlığı politikalarını belirleyecek raporlar hazırladı. Eckstein'in öğrencileri arasında Prof. Dr. İhsan Doğramacı, Prof. Dr. Bahtiyar Demirağ, Prof. Dr. Sabiha Özgür ve Dr. Selahaddin Tekand gibi bu alanın öncü isimleri yer almaktadır.[91]

Gerek Almanya, gerek diğer antisemit ülkelerden birçok Yahudi Türkiye'ye göç etti; Türkiye'nin bu konudaki tutumu gerçekten övgüye değer. Ayrıca Filistin'deki Arap/Yahudi çekişmesi ve İslam ülkelerinde doğan Nazi sempatizanlığı dikkate alındığında, Türkiye'ye Alman mültecilerinin alınması başka bir değer kazanmaktadır...

Türk kamuoyu genellikle nazizmi iktidarın tutumuna uygun olarak olumsuz karşılamıştı. Bununla beraber, az da olsa nazizmi öven kişi ve gruplar çıktı. Bunların önde geleni **Cevat Rifat Atilhan** idi ve İzmir'de "Anadolu" gazetesiyle antisemitizmi yaymaya çalışmış ve devamlı Yahudiler'e saldırmıştı; ayrıca birçok antisemit kitap da yazıp yayınlamıştı. Yetkililer olaya müdahale ederek faaliyetine son verdiler. İdeolojik bakımdan Atilhan Turancı'ydı. İlmi araştırmalar, bazan Turancılar'dan Pan-Türkçüler diye bahsederler. Bu kişilerin hemen hepsi kentli genç aydınlar olup 1920'lerdeki Yahudi düşmanlığı kampanyasının önsafında yer almışlardı. 1934'te **Cevat Rifat**, Münih'te Julius Streicher'in yanına gitti ve bol miktarda antisemit bilgiyle döndü. Cevat Rifat *"Sina Cephesi'nde Yahudi Casusları"* ve *"Suzi Liberman'ın Hatıra Defteri"* adlı iki antisemit kitap ve gene antisemit *"Milli İnkılap"* dergisini çıkardı.

Sözkonusu dergide Avrupalı ırkçılardan yazılar, *"Siyon Önderlerinin Protokolleri"* gibi düzmece antisemit malzeme, Henry Ford'un

"Beynelmilel Yahudi" si, vs., tefrikalar, antisemit karikatürler, deyişler yayınlandı. Bunların çoğu, Almanca *"Der Stuermer"* dergisinde yayınlanmıştı. Alman Yahudileri'nin adları yerine Moşon, Salamon, Rebeka, vb. gibi adlar kullanılmıştı. Buna karşılık Türkiye'nin çeşitli eğilimlerdeki Atatürkçü, liberal, solcu birçok gazeteci "Milli İnkılap"taki antisemitizme karşı çıktılar. Vâ-Nu (Vâla Nurettin) Ankara'nın "Haber" gazetesinde Cevat Rifat'a karşı yazdı ve "Vakit" gazetesi başyazarı **Mehmet Asım** da, *"Türkiye'de antisemitizm var mıdır?"* adlı başyazıda antisemitizmi protesto etti. Fakat bazı Turancılar, Cevat Rifat'ın yardımına koştular. **Mustafa Nermi**, *"Vakit"*te bir cevap yazdı; buna göre, Yahudiler'in Türk toplumu ile bütünleşmesini çok zor buluyordu. Çünkü Yahudiler, "yüzyıllardır Türkçe değil, engisizyoncuların dili olan İspanyolca'yı kullanıyorlardı." Mustafa Nermi, Yahudiler'in Çanakkale Savaşları'nda İttifak Devletleri'nin ordularında çarpıştıklarından bahsetmekte fakat bunların Türk Yahudisi olmadığını ve ayrıca Türk Yahudileri'nin Osmanlı ordusunda hizmet verdiklerini zikretmemekteydi. Nermi'ye göre Ermeniler açıkça Türkler'e karşı savaşmışlar, Yahudiler ise, saman altından entrikalar çevirmişlerdir. Almanya'da yaşayan Mustafa Nermi, Alman Nazizmi'ni ve antisemitizmi savunmakta ve Yahudiler'e yapılanları haklı görmekteydi.

Diğer bir Pan-Türkçü **Hüseyin Nihal Atsız**, *"Orhun"* dergisinde Yahudiler'e bir ihtar yayı lamıştır. Burada Yahudiler'i *"zilletin, korkaklığın, kötülüğün örneği"* ilan etmiş ve Yahudi meselesini ilk halleden memleketin Almanya olduğunu hatırlatmıştır.

Ne var ki, Avrupa antisemitizmiminden ilham alan bu yazılar, Türkiye Yahudileri için anlamsızdı. Çünkü Türkiye Yahudileri sayıca azdı, siyasal işlevleri yoktu ve ülke halkı ile karışmamışlardı. Bu yazıları yazanlar, Atatürkçülüğün çok güçlü olduğu Türkiye'de nazizmi yaymaktan kaçınmışlar fakat antisemit olmakta bir sakınca görmemişlerdir. Keza Nihal'ın *"Milli İnkılap"* dergisinde Yahudiler'e yönelik itham ve tehditleri üzerine Yahudi toplumu İdare Heyeti Baş-

kanı **Daniel Anavi**, Başkanvekili **Henry Reisner** ve Sekreter **Şemuel Altabef**'in girişimleriyle, Ankara'da Başbakan Müşaviri'ne konuyla ilgili bir dilekçe verildi..

Fakat bu dilekçeden vaat ve teselliden başka bir sonuç çıkmadı ve Atilhan'ın *"Milli İnkılap"*taki ağır antisemit kampanyası devam etti. Nazizm'in amacı, Avrupa'yı Yahudiler'den arındırmaktı. Onun için bu antisemit kampanyalar **Trakya'da Yahudi karşıtı hareketi** alevlendirmiş olabilir. Nitekim Uzunköprülü **Osmanoğlu Rasih**, Trakya Yahudileri'nin öldürülmesini talep edecek düzeyde ağır bir antisemit yazı yazmıştır.

1934 Haziran'ında Çanakkale'de ticari boykot ilan edildi. Bu arada Mecburi İskan Kanunu çıkartılmıştı. Her ne kadar bu yasa, Doğu ve Güneydoğu'daki Kürt aşiretlerinin yer değiştirmesi için hazırlanmışsa da; antisemitler İsmet Paşa'nın da adının arkasına saklanarak "Trakya Yahudileri'nin İstanbul'a sürülmesinin istendiği" şaiyasını yaydılar ve olaylar patlak verdi. Aynı ay **Çanakkale**'de Yahudiler'e çeşitli fiziki saldırılarda bulunuldu, bazı yağma, para sızdırma, dayak ve ırza geçme olayları oldu; Yahudiler İstanbul'a sığındı. **Kırklareli**'nde de olaylar aynı yönde gelişti ve bu kentin Yahudileri de bulabildikleri tüm vasıtalarla kaçtılar; olaylardan haberdar olan **Edirne**'deki büyük Yahudi toplum da paniğe kapıldı; kaçanların ev ve dükkanları yağmalandı. Tehditler sonunda, **Uzunköprü** Yahudileri herşeylerini bırakıp kaçmak mecburiyetinde kaldılar.

Trakya'nın **Silivri**, **Babaeski**, **Lüleburgaz**, **Çorlu** ve **Lapseki** kent ve kasabalarında da saldırılar oldu. 4 Temmuz 1934'te Trakya'nın on onbeş bin kişi kadar olan Yahudileri'nin çoğu İstanbul'a geldiler ve ilk kez olarak gazeteler de olayları yazmaya başladılar. Gazetelerin bu noktaya kadar susması ve olayların tek elden planlanmış olması ihtimali tartışma konusudur. Başbakan **İsmet İnönü** TBMM'ni özel bir toplantıya çağırmış, olayları "antisemit" olarak adlandırmış fakat bu tür cereyanların Türkiye'de bulunmasına asla izin vermeyeceğini ve suçluların en ağır şekilde yargılanacağını bildirmiştir. Tahrikçile-

rin kampanyalarını İsmet Paşa'nın adının arkasına saklanıp yapmış olmaları Yahudiler'i yanlış düşüncelere sevketmiştir. Ancak atılan bütün resmi adımlar, Yahudiler'e güvence veren bütün bildiriler, İsmet Paşa tarafından gerçekleşmiştir. Olaylar fiiliyata dönüşünce derhal bütün tedbirler alınmıştır.

İçişleri Bakanı **Şükrü Kaya**, Jandarma Genel Kumandanı, Trakya'ya hareket ettiler. Bütün bölgede sıkı yönetim ilan edildi. Yahudiler'in ev ve dükkanlarına nöbetçiler kondu, olaylar yatıştı. Saldırganlar tutuklandı. Edirne Belediyesi Yahudiler'e besin dağıttı.

Ankara'daki *"Haber Gazetesi"* başyazısında Yahudiler'in tek borçlarının vatana sadakat olduğunu ve vatana sadık kaldıkça günlük işlerinden ayrılmayı gerektiren bir durum bulunmadığını, suçluların cezalandırılacağını yazdı. Ülkenin diğer bütün önemli gazeteleri Başbakan'ın söz ve eylemlerini desteklediler. Şükrü Kaya, olayları "Türkiye Cumhuriyeti için kara leke" olarak adlandırdı ve Türkiye'de antisemitizm bulunmadığını, bunun için Türkçe'de bir ad bile tanımlanmadığını belirtti. Vâ-Nu'ya göreyse, Türk milleti Yahudi düşmanı, ırkçı ve yabancı düşmanı değildi. Gazetelere göre; yerel yöneticiler görevlerini ihmal ettiler.

Yahudiler'e karşı bir kin temeli vardı. Almanya'da meydana gelen olaylar, sokak güruhunu Yahudiler'e karşı tahrik etti; Yahudiler ise derhal yıldılar. Türk Yahudileri adına konuşan hukuk profesörü **Mişon Ventura** da, olayların düzenli bir antisemitizm sonucu olmadığını savundu. İstanbul'a sığınan Trakya Yahudileri'ne İstanbul Yahudileri yardım etmek için seferber oldular. Gelenlerin çoğu aç ve çıplaktı ve bunlar Balat ve Hasköy'deki Yahudi kurumlarına, havralara, okullara yerleştirildiler.

Hastalananlar, fiziki ve ruhsal zarar görenler vardı. Kaçanların bir kısmı olaylar yatışınca evine döndü. Bir kısmı da İstanbul'da kaldılar. Trakya'daki Yahudi nüfusu 1000 aile azaldı. Uzunköprü'ye dönen olmadı. Çanakkale ve Kırklareli Yahudileri'nin çoğu İstanbul'da kaldı. Bazı sorumlu resmi görevliler görevlerinden alındı. Cumhur-

başkanı **Mustafa Kemal Atatürk**'ün özel olarak başkanlık yaptığı bir hükümet oturumundan sonra ayrıntılı bir açıklama yapıldı. Bu açıklamada herşey açıkça ve örtbas edilmeden ortaya konmakta; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki, hatta daha önce meydana gelen bu tür olaylar açıkça antisemit olarak nitelendirilmekte, Cumhuriyet döneminde bastırıldıkları ve Almanya yüzünden tekrar dirildikleri ve ırkçı gazetelerce kışkırtıldığı belirtilmektedir. Yerel yönetimlerin gerektiği gibi çalışmadığı ima ediliyorsa da, iktidar merkezinin hareketsizliği açıklanmamaktadır. 1934 yılındaki olaylar, Turancılar arasındaki Nazi eğilimli kişilerin tahrikiyle doğdu. Onların yayınları halkı tahrik etti ve Trakya'daki sempatizanları Yahudiler'e karşı saldırıya çağırdılar. Nazi ideolojisi özellikle Avrupa'yı Yahudiler'den arındırmak istiyordu. Fiziki saldırılar, soyma ve yağma olayları, genellikle serseri takımı tarafından yapıldı. Ticari rekabet yüzünden Yahudi tüccarlardan kurtulmak isteyenler de vardı. Fiziki olayların bütün Trakya'da aynı anda başlaması, bunların tek elden yönetildiklerini akla getirmektedir...

Turancılar, Atatürkçü milliyetçiliğin ardına sığındılar ve Trakya'daki Yahudi düşmanlığını "hükümet ve hükümet başkanı istiyor" diye yürüttüler. Halbuki yetkililer, Yahudiler'in dertlerine anlayış gösterdiler ve onları bir lütuf olarak değil bir hak olarak korudular. Fakat Yahudiler'den tekrar dil ve kültür bakımından Türkleşmelerini istediler. Halbuki Almanya'da yönetim toplumla bütünleşmiş Yahudiler'i farklılaştırmak, ayırmak ve kovmak istiyordu.

Hükümetin Trakya'daki olayları önceden haber almasının mümkün olup olmadığı, neden tedbir almadığı kolay yanıtlanabilir sorular değildir. Ayrıca Türk toplumu içinde marjinal dahi olsa Yahudiler'e saldırarak ideolojik, iktisadi ve kültürel nedenlerle antisemitizme eğilebilecek gruplar bulunmasının mümkün olduğu da anlaşılmaktadır...[92]

Bu olaylar, halen yurtdışındaki tarih araştırmacılarının dikkatini çekmeyi sürdürmektedir.

"Erensia Sefaradi" adındaki Amerika'daki Sefarad Yahudileri'ne hitap eden bir dergi, Sefarad Yahudileri'nin tarihi ile ilgili kronolojik dizinde 1934 yılının en önemli olgusu olarak Trakya'da cereyan eden olayları ele almaktadır. Yahudiler'e karşı düzenlenen saldırıları "Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan toplumların haricinde yaşamayan antisemitizm virüsünün başını kaldırması" olarak nitelendiren dergi bu saldırıların kökenin açıklık kazanmadığını ve siyasal piramitin ne kadar yukarısından yönlendirilmiş olabileceği sorusunun da yanıtlanamadığını belirtmekte ve Kırklareli'de 3 Temmuz 1934 akşamı Yahudi mahallesine kızgın bir kalabalığın saldırdığını, ev sahiplerini öldürdüğünü ve hakaret ettiğini orada yaşayan bir Yahudi vatandaşın ağzından nakletmektedir...[93]

1934 yılında çıkan bir yasa, vatandaşların dini ibadet yerleri dışında dinlerini simgeleyen farklı elbiseler giymelerini yasakladı. Ayrıca başka bir yasa; Paşa, Bey, Mösyö, vb. gibi sıfatların kullanılmasını yasakladı. Özel soyadı kanunu, herkesin bir soyadı taşımasını öngörüyordu. Bu yasanın yürürlüğe girmesiyle, birçok azınlık mensubunun Türkçe soyadı aldığı görüldü (Örneğin Yahudi şair Abraham Naon, adını İbrahim Nom'a çevirdi). 1937 yılında İstanbul Yahudi toplumu Başkanı **Marsel Franko**, Türk basınında dil ve kültür konusunda açık bir mektup yayınladı. Marsel Franko, mektubunda dil konusunun önemini kabul ediyordu fakat asıl önemli noktanın, Türk gibi düşünmek ve duygulanmak olduğunu söyledi. Azınlıkların Türkçeleşmeleri istek ve baskıları, asla din konusuna da değinmemiştir. Din değiştirmek için en ufak bir baskı olmamıştır.

(Nitekim, Türkiye'de 1924-1997 yılları arasında Diyanet İşleri Bakanlığı (DİB)'nın resmi verilerine göre sadece 1182 Yahudi İslamı seçmiştir.)[94]

1935 yılında azınlıkların Türkçeleştirilmesi yolunda önemli bir adım daha atıldı. Cumhuriyet devrinde ilk olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Yahudiler aday gösterildiler: **Dr. Samuel Abravaya Marmaralı** ve **İbrahim Nom.** Marmaralı, seçimler so-

nunda bağımsız olarak milletvekili seçildi. Öte yandan büyük bir Yahudi sporcu kafilesinin Filistin'de Makabi Oyunları'na katılmasına izin verildi.

1936 yılında azınlıkların faaliyetlerini sınırlayan iki yeni yasa çıkarıldı. Kurumlarla ilgili birinci yasa, Yahudi kurumlarının faaliyetini o kadar sınırladı ki; bazı örgütler kapanmak durumunda kaldılar. İkinci yasa olan Vakıflar Yasası da, her vakfın tek bir mütevelli tarafından yönetimini öngördü. Yeni durumda toplumun bir yönetim heyetine sahip olması önlenmişti. Bundan sonra ne genel kurul toplantıları, ne de yönetici seçimleri yapılabilecekti. 1936 yılında görev başında bulunanlar, toplumun işleriyle ilgilenmeye devam ettiler; değiştirilmeleri mümkün değildi. İzmir'de **Sabi Saltiyel** ve **Emanuel Sidi**, 1950'lere kadar toplumun yükünü yalnız başlarına omuzlarında taşıdılar; işlemlerin ne şekilde yapılacağına dair bir kargaşa hüküm sürüyordu.

1938 yılında Avrupa'da ağırlaşan antisemitizmin etkisinde kalan milletvekili **Sabri Toprak,** Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuş olduğu iki yasa tasarısının birincisinde Türkiye'ye Yahudi mültecilerinin sınırlandırılmasını; ikincisinde de azınlıkların Türçe'den başka dil kullanmasının, Türk adlarını almalarının ve Müslüman olmalarının yasaklanmasını talep etti; ayrıca Yahudiler'i sadakatsizlikle suçladı. Yasa tasarıları, meclis komisyonlarında reddedildi. İktidar Partisi'nin resmi yayın organı "Ulus", başyazısında tasarıları kınadı.

Aynı günlerde, yeni Başbakan **Celal Bayar**, Yalova ziyareti sırasında gazetecilere sohbetinde *"Yurdumuzda bir Yahudi meselesi yoktur. Hatta hiçbir azınlık sorunu yoktur. Dış etkiler altında yapmacık bir Yahudi sorunu yaratmaya niyetimiz yoktur"* dedi. **Reşit Saffet Atabinen**'de de Yahudileri öven uzun bir makale yayınladı. Esasen yasa tasarıları da Atatürkçülük ile nazizmi biraraya getirmek gibi çelişkiler içeriyordu. Antisemitizin açıklamasına Zekeriya Sertel de girdi. Ona göre *"Türkiye'de faşizm olmadığı gibi, Türkler'de hiçbir aşağılık duygusu da bulunmadığından Türkiye'de antisemitizm olamazdı."*

Keza, "Ulus" gazetesinin bir başyazısında **Hüseyin Cahit Yalçın**'a

göre Türkiye'de ne antisemitizm, ne de bir Yahudi sorunu vardı. Yalçın, ayrıca mültecilere karşı bir düşmanlık duyulmadığını, üniversitelere kabul edilip Türkiye için çalıştıklarını, fakat kitlesel bir şekilde mülteci kabul edilemeyeceğini belirtti. Özet olarak yurtdışındaki olaylar ve eğilimler, Türkiye'nin iç siyasetinde bir değişiklik doğurmadı.[95]

b) Yahudiler, Türkçülük ve Atatürk Sevgisi

Osmanlı Devleti, çeşitli uluslardan ve etnik gruplardan oluşmuş bulunduğundan, bu çeşitli ulus ve etnik grupları Osmanlı Devleti'nin çatısı altında tutabilmek için "Osmanlılık İdeolojisi" geliştirilmişti. Ancak Osmanlılık ideolojisi, Osmanlı Devleti içinde Rumlar, Ermeniler, Arnavutlar, Sırplar, Araplar gibi grupların çağın gerçeği olan ulusçuluk akımlarından esinlenerek ulusal davalarının ardından koşmalarını engellemezken; Türkler'in ulusal kimliklerine sahip olmalarına dahi mani olmaktaydı. İttihat ve Terakki'nin de Osmanlıcılık ve İslamcılık siyasetleri birbiri ardından başarısızlığa uğrayınca; Türkçülük resmen benimsendi. **Türçülük** akımının gelişmesinde önce bazı Avrupalı Yahudiler, sonra Türk Yahudileri önemli roller oynadılar.

Türkçülük akımının gelişmesine çalışmaları ile temel oluşturanların başında "The Grammer of the Turkish Language" (Türk Dili Grameri) adlı eseriyle ünlü **Arthur Lumney Davids** (ö: 1836), dünyaca tanınmış ünlü filolog ve Türkolog olan Macar Yahudisi **Arminius Vambery** (1831-1913) ve **Leon Cahun** (1841-1900) adlı Türkçülük ve Turancılık düşüncesindeki temellerin oluşmasında etkili olan diğer bir Türkolog gelmektedir.[96]

Türk Yahudi Basını kısmında da yer alan, yaşamında Türk Yahudileri'nin devlete bağlılığını kanıtlamaya çalışan ve Türk Yahudileri konusunda sayısız eserler vermiş **Avram Galanti** (Avram Galante) de; Türkçe'yi yerleştirmek için Yahudiler'in Türkçe tedrisat yapan okullarda okumaları gerektiğini savunmuştur. Azınlıkları birbirine bağlayan lisanın Fransızca olmasına tepki göstermiş, müşterek dil olarak Türkçe'yi savunmuştur. Bu bilim adamının eserleri arasında

"Vatandaş Türkçe Konuş" (1928) adlı bir çalışma da mevcuttur.[97], [98]

Daha 1900 yılında Hahambaşı Moşe Levi'nin II. Abdülhamid'e verdiği dilekçe doğrultusunda Türkçe'yi resmi dil olarak kullanmak üzere **Jak Mandil**, **Haim Nahum**, **Jak Sanıanon** gibi 10 kişiden oluşan bir Tamim-i Osmani Komisyonu kurulmuştu.[99] Turancılık çizgisinin gelişmesinde Ziya Gökalp'ten sonra rol alan **Moiz Kohen** (Munis Tekinalp), bu akımın ikinci önemli savunucusu olmuştur.

Munis Tekinalp, (1883-1961) Serez'de doğdu; Alliance ve Hukuk mekteplerinde okudu. İçtimai İktisadi konularda eserler yayınladı. Hahamlık eğitimi gördüyse de uygulamasında bulunmadı. 1909'da Hamburg'daki Dünya Siyonist Kongresi'ne katıldı fakat Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması fikrine ters düşerek siyonizmden koptu ve azınlıkları Osmanlılaştırma akımında yer aldı. İttihat ve Terakki'ye girdi ve Türk Yahudi dayanışmasına ağırlık verdi. Darülfünun'da hukuk ve ekonomi dersleri okuttu (1914-1918). Cumhuriyet'ten sonra daha önceleri Tekin Alp takma adını kullanan Moiz Kohen, daha sonraları resmen Munis Tekinalp adını aldı ve Kemalist akımın ateşli savunucuları arasına girdi. 1928'de **Nesim Masliyah** ve **Dr. Samuel Abravaya** ile birlikte Milli Hars Birliği'ni; 1934'te **Hanri Soriano** ve Marcel Franco ile birlikte Türk Kültür Cemiyeti'ni kurdu. 1945-1950 yılları arasında İstanbul Belediye Meclisi'nde bulundu; 1954 ve 1957 seçimlerinde sadık bir yandaşı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nden adaylığını koydu fakat kazanamadı. Türk Dil Kurulu üyeliğine de seçildi. 1961'de yerleştiği Nice'de vefat etti. "Turan" (1914); "Türkismus und Pantürkismus" (Weimar, 1915); "Türkleştirme" (1928); "Le Kemalism" (1937); Türk Ruhu (1944) gibi birçok eserleri ve ayrıca çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. Ziya Gökalp 'ın çalışmalarına büyük saygısı olan, ayrıca "akide itibarı ile Türküm diyen her ferdi Türk tanımalıdır" ilkesiyle bir Yahudi'nin Türklüğü savunabileceğini açıklayan Tekinalp, Türk Yahudileri'nin kaçıp geldikleri engizisyon ülkesi İspanya'nın dili yerine Türkçe'yi kullanmalarının doğal olduğunu belirtmiş; çocuklarını memleket mekteplerine göndermeleri, memle-

ket işlerine karışmaları yolunda önerilerde bulunmuştur. Tekinalp, işgal yıllarında halka cesaret vermek için "Büyük Mecmua" yı çıkaran Ömer Seyfettin, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz, Orhan Seyfi, Reşat Nuri, vb. gibi isimlerin arasında yer almıştır.

Türkçe konuşmanın, Yahudiler'in Türk toplumu ile kaynaşmalarını sağlayacak önemli bir unsur olduğu, Galanti ve Tekinalp'in yanısıra başka Yahudi aydınlarının çabalarından da anlaşılmaktadır. Örneğin1931'de Muğla'da kurulan "Türkçe Konuşturma Birliği", "Balat Türk Kültür ve Yardım Derneği" gibi kuruluşlar bu amacı taşıyordu.

Öte yandan Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında yaşanan Türk toplumuyla kaynaşma isteğini yansıtan bu gelişmelerden başka Türk Yahudileri'nde dikkat çeten en önemli olgu da Atatürk'e sevgi ve bağlılıktır. Prof. Avram Galanti'nin bu sevgisi, Nesim Benbanaste'nin yazılarında açıkça dile getirilmektedir.[100] Keza Atatürk de, Yahudiler'in Cumhuriyeti Hükümeti'ne ve kendisine gösterdikleri sadakati takdir ettiğini Dr. Markus'la 1935'te yaptığı uzun bir söyleşide dile getirmiştir. Şubat 1923'te İzmir'de bir konferans sırasında **Avukat Rafael Amato** Gazi Mustafa Kemal'e Yahudiler hakkındaki fikirini sormuş, bir konferans sırasında Gazi: *"Unsuru hakim olan Türkler'e tevhid-i mukadderat etmiş sadık unsurlarımız vardır ki, bilhassa Yahudiler, millete ve vatana sadakatlerini ispat ettiklerinden şimdiye kadar müreffehen imar-ı hayat etmişler ve bundan böyle refah ve saadet içinde yaşayacaklardır"* demiştir. 1927'de Atatürk İstanbul'a geldiğinde Yahudi Cemaati liderleri önderliğinde büyük bir karşılama töreni düzenlendi.[101] Atatürk, Hahambaşı **Hayim Becerano Efendi** ile yakından ilgilenmiştir[102], ayrıca değerli hazan (okuyucu din adamı) **İsak Algazi**'nin Türk Musikisi hakkındaki görüşlerini almış ve kendisine imzasını taşıyan bir Kuran-ı Kerim hediye etmiştir.[103]

c) İkinci Dünya Savaşı Yılları ve Sonrası

İkinci Dünya Savaşı yılları, tüm dünya Yahudileri tarihinin en karanlık dönemidir. Alman orduları Türkiye sınırlarına dayandığı halde Naziler ve çeşitli ülkelerdeki işbirlikçilerinin kitlesel kıyımına uğrayan

Yahudiler için Türkiye, güvenlik içinde yaşanabilecek ve sığınabilecek tarihsel konumunu korumuştur. Türkiye'den transit olarak Filistin'e geçmek isteyenlere Türkiye Cumhuriyeti bu olanağı tanımış; çeşitli Türk konsoloslukları, Osmanlı ve Türkiye kökenli Yahudiler'e Türk pasaportu vererek onları ölümün eşiğinden döndürmüştür. Ayrıca 1000'den fazla bilim ve sanat adamına iltica izni verilmiş ve bu kişilerden bazısı Türk üniversitelerinde görev almıştır.[104] İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye bitaraf bir politika izledi fakat Almanya, Alman Büyükelçisi eski Başbakan **Franz Von Papen** vasıtasıyla da Türkiye'yi savaşa sokmak için devamlı baskı yaptı... Bunun yanısıra Almanya, Türk kamuoyunu da kendi amaçları doğrultusunda etkilemeye çalıştı. Gazeteciler, sanat ve ilim adamları sık sık Almanya'ya çağrılıp Alman ideolojileri telkin edildi. Birçok bakan dahil devletin önde gelenleri Alman eğilimi göstermeye başladılar. 1940 yazından 1943 ilkbaharına dek hiçbir Türk devlet adamı Yahudiler'in eşitliği hakkında beyanda bulunmadı. Türk vatandaşı Yahudiler'in **seferberliklerinde** farklı işlem yapıldı. Birçoğu, yalnız Yahudiler'den kurulu birliklere yerleştirdiler, ne silah, ne de belli bir görev verilmeden kötü koşullar altında tutuldular.[105]

Azınlıklar arasında çok yaygın olan söylenti de ..... ihtiyat olarak silah altına alınmalarının nedeninin, kitlesel olarak imha edilmelerinin önlenmesi olduğu söylentisiydi. İnanç haline gelen bu söylentiye göre, azınlıkları kitlesel olarak imha etme tasarısı hükümetin bir planıydı. Genelkurmay Başkanı **Mareşal Fevzi Çakmak,** bu tasarıdan haberi olunca Nafia Vekaleti'ne bağlı olarak askere alınan azınlıkları Milli Müdafaa Vekaleti emrine aldırarak kendi emir kumandası altına soktu ve böylece onları imha edilmekten kurtardı... Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı yirmi kur'a ihtiyat olarak silah altına alınan tüm gayrimüslimler tarafından minnetle anıldı.[106]

Gayrimüslimleri de kapsadığından ötürü Yahudiler'le doğrudan ilgisi olan diğer önemli bir konu da **Varlık Vergisi**'dir. Varlık Vergisi, çok yönlü bir olaydı. İç gelişmelerle ilgisi olup, mahiyeti kesin değil, çok karmaşıktır. 1942 yılı başında Başbakan **Dr. Refik Saydam**'ın

vefatı üzerine, başbakan olan **Saraçoğlu**'nun Ticaret Bakanı **Dr. Behçet Us**, savaş koşulları içinde toptan bir liberalizme geçti. Fiyatlar hızla yükselmeye başladı; istifçilik ve karaborsa başladı ve mübrem maddelerin yokluğu ortaya çıktı. 1942 yılı sonunda bu liberalizm çöktü, para değerini kaybetti ve iktisadi bir bunalım doğdu. Hükümetin bu bunalımı çözmek için bulduğu çarelerden biri de Varlık Vergisi idi. Vergi, piyasadan para çekmek, mala talebi azaltmak ve fiyatları düşürmeyi hedefliyordu. Arada birçok Yahudi'nin ticaretle uğraşması; "tüccar" sözcüğünü bir taraftan "Yahudi", diğer taraftan "istifçi", "karaborsacı", "vurguncu" sözcükleriyle eş anlamlı kıldı. Alman ideolojilerinin propagandaları ve ırkçı eğilimlerin çoğalması ve kıtlığın artması, bu vergiyi doğuran faktörlerdendir. Belirli bir ölçek yoktu. Takdirler, mülki memurlardan oluşan komisyonlara bağlıydı ve itiraz mercii yoktu. Yahudiler'e takdir edilen vergiler, çoğunun olanaklarına göre çok yüksekti. Birçok kişi tüm varlığını sattıysa da, vergisini ödeyemedi. 1943 Ocak ayında vergi borcunu ödeyemeyeceklerin mallarına el kondu; borç sahipleri tutuklanarak Aşkale'ye iki metre kar içinde taş kırmaya gönderildiler. Binbeşyüz kadar kişi bu kaderle karşılaştı. Sekizyüzü Yahudi idi, diğerleri ise Rum ve Ermeni idi. Gayrimüslimlerle karşılaştırıldığında Müslüman Türkler'e takdir edilen vergiler komik miktarlardı. Onların mallarına el konmadı ve tutuklanmadılar. Aşkale'ye gönderilenlerdense hastalananlar ve ölenler oldu. Hayatta kalanlar da, manen yaralı kaldılar. Tutuklular, çalışma parası olarak ayda ikibuçuk lira alıyorlardı. Yarısı yemek ve bakım parası olarak alınıyor, gerisi borca mahsuben maliyeye gönderiliyordu. Bu şekilde borç bitmezdi; fakat amaç cezalandırmak ve korkutmaktı. Bu vergiden ağır zarar gören aileler arasında **Faraci**, **Kazes**, **Hananel**, **Saban**, **Kastoryano**, **Şuraski**, **Çikvaşvili**, **Arditi**, **Galimidi**, **Grünberg** yer alıyordu. Bu dönemde ayrıca Yahudiler'i alaya alma, onları küçük düşürme ve tehdit olayları da gerçekleşti.

Varlık Vergisi bütün mükelleflere uygulanmıştı. Azınlıkları fazla vergilendirmek ilke olarak kabul edilmiştir. Fakat uygulamada

özellikle Yahudiler'e yüklenildi. O kadar ki, Almanlar bu uygulamadan duydukları memnuniyeti belirttiler.

Hüseyin Cahit Yalçın ise bu iltifatları reddetti, Türkiye'de antisemitizm olmadığını ve bu tür sözlerin hem Türkler'e, hem de Yahudiler'e hakaret olduğunu belirtti. Öte yandan o zamanlar Sanayi Bakanlığı'nda önemli bir görevi olan **Şevket Süreyya Aydemir**, sonradan yazdığı bir kitapta o günlerde İzmir Yahudi toplumunun önde gelenlerinden **Bohor Gomel**'le **Profesör Avram Galanti**'nin kendisini ziyaret ederek vergiye karşı müdahalede bulunmasını rica ettiklerini yazmıştır. Aydemir, ricalarını reddederek: *"Türkler yüzyıllarca savaştılar, kan döktüler, Yahudiler ise çoğaldılar, ticaret yaptılar ve zenginleştiler, ne çıkar biraz para verseler"* şeklinde konuşmuştur... Ancak; Osmanlı yasa ve kurallarını Osmanlı padişahları ve devlet adamları koymuştu; bu kişiler evvelemirde devletin çıkarlarını göz önüne almışlardı. Kaldı ki onların kararlarının sonuçlarından başkaları suçlanamazdı. 1943 yılında Türk Yahudileri ve ondan önceki nesilde babaları, herkes gibi askerlik yapmışlardı. 20. yüzyılda Türk Yahudileri'nin sayısı ikiyüzbinden azdı. 16. yüzyılda İspanya göçü sonunda sayıları daha da fazlaydı; çoğalmamışlardı. Yahudiler'in çoğu İstanbul'da Balat, Hasköy, Kuledibi gibi, İzmir'de de Keçeciler, Çankaya, Mezarlıkbaşı ve Irgat pazarı gibi fukara mahallerinde yaşayan proleter, alt, orta tabaka ve esnaflardı. Aralarında az miktarda işadamlarıyla varlıklı tüccarlar bulunsa dahi, genel olarak Yahudiler'in zenginleştirildiğini iddia etmek yanlıştı. Aydemir'e göre, Gomel ve Galanti, Aydemir'in çıkışına itiraz etmemişlerdi. Bu kişinin sözlerindeki yanlışlıkları bilseler dahi bunları dile getirmekten çekinmişlerdir.

Varlık Vergisi'nin antisemit bir olay olarak nitelendirilmesi daha çok resmi bilgi gerektirmektedir. Öte yandan 1943 yılında dahi antisemitizmin Türkler tarafından reddedildiğini unutmamak gerekir. Sürekli yapılan Alman propagandasının muhakkak ki etkisi olmuştur. Fakat verginin asıl nedeni açlık, pahalılık, ekmek, yağ, şeker kıtlığı, bazı Yahudilerin tanınmış tüccar oluşu, tüccarınsa istifçi kara-

borsacı görünmesiydi. İktidar, yasayı iktisadi nedenler yüzünden hazırlamış fakat bu arada azınlıkları da zayıflatmak istemiştir; yasa tatbikatta ise özellikle Yahudiler'e karşı uygulanmıştır.[107]

Nitekim TBMM'nin 11 Kasım 1942'de kabul ettiği Varlık Vergisi Yasası'nın uygulanmasında; Müslümanlar, "M"; gayrimüslimler, "G"; yabancı devlet vatandaşları, "E"; dönmeler, "D" harfiyle işaretli cetvellerde toplanmışlardır. "E" cetvellerinde yer alanlar, "M", cetvellerindekiler kadar az bir oranda vergilendirilmişler fakat Alman kökenli Yahudiler, bu uygulamadan yararlandırılmamış ve ödeyebileceklerinin çok üzerinde vergilendirilmiştir. Müslümanlığı benimsemiş Türk vatandaşı dönmeler ise, "M" cetvellerindekilerden iki katı vergi ödenmeye zorlanmışlardır. "G" cetvelindeki, Türk vatandaşı Yahudiler'e işe daha yüksek oranda vergi takdir edilmiştir.[108] Bu mükellefler, iflas etmiş ve gönderildikleri çalışma kamplarından da, her ne kadar buralarda kötü muameleye maruz kalmamışlarsa da; çökmüş bir halet-i ruhiye içinde geriye döndüklerinde, sermayenin el değiştirmiş olduğunu müşahade etmişlerdir. Haciz yolu ile el konan eşya ve gayrimenkullerin satışında varlıklı Anadolu eşrafı alıcı çıkmıştır. Bu vergiyle devlet önemli bir irat elde etmişse de, gayrimüslimlerin ekonomi çarkından tecrit edilmesi iktisadi bocalamalara yol açmıştır. Yurt dışında ve içinde oluşan siyasal tepkilerin yanısıra; bu nedenden de ötürü bu haksız uygulamaya kısa bir süre son verilmiştir.[109] Öte yandan Varlık Vergisi, hükümleri itibarı ile de çağdaş vergicilikle çelişmektedir. Ancak verginin bu yanı resmi çevrelerce bilindiği halde, vergide verimi arttırmak ve amaçlanan ekonomik hedeflere "şok tedavisi" ile ulaşmak için göz ardı edilmiştir.[110]

Varlık Vergisi, birçok Yahudi'nin tüm servetini yitirmesine neden olduğu gibi, İsrail Devleti'nin kurulmasıyla beraber bu ülkeye büyük bir Türkiye Yahudisi göçü oluşmasında da önemli bir etken teşkil etmiştir. Ayrıca ilk demokratik seçimlerde de Yahudiler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında yer alan **Demokrat Parti**'yi desteklemişlerdir.[111]

Varlık Vergisi ile ilgili olarak, başvurulacak kaynaklardan *"Aşkale*

Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları", Rıdvan Akar - Belge Yayıncılık, 1999 ve *"Türkleştirme Politikaları"*, Ayhan Aktar - İletişim Yayınları, 2000 örnek olarak verilebilir.

1943 yılı ilkbaharından sonra Alman tehlikesinin Türk sınırlarından uzaklaşmasıyla beraber, Türkiye tekrar Batı'ya yaklaşmaya başladı. Bu arada Yahudiler'e karşı olan çeşitli baskılar giderildi. Varlık Vergisi'nin manevi babası Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu verginin azınlıklara karşı olmadığı şeklinde bir beyanatta bulundu. Cumhurbaşkanı İnönü kendisini Türk milliyetçisi olarak tanımladı, ırkçılığı ve Turancılığı reddetti. Zamanla Varlık Vergisi borçlarını ödemeyenlere karşı, yasanın uygulanması durduruldu:

Mal varlıklarına el koymalar bitti; borçların bakiyeleri silindi; tutuklamalar ve çalışma kamplarına gönderilmeler sona erdi. Gazetelerdeki azınlıklara ve özellikle Yahudiler'e yapılan saldırılar durdu, bilakis verginin antisemit olmadığı şeklinde özür ve savunma karışımlı yazılar yayımlandı. Böylece o zamanki İstanbul Defterdarı **Faik Ökte**'nin bir facia olarak adlandırdığı bu vergi ile ilgili sayfa, 1943 yılının sonlarına doğru kapandı.

Bu arada TBMM için ara seçimleri yapıldı ve **Avram Galanti** Niğde'den milletvekili seçildi. Osmanlı İmparatorluğu 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudi mültecilerine kapılarını açmıştı. Yalnız bu kez Türkiye Almanya'yı tahrik etmek istemediğinden, Yahudi mültecilerin Türkiye'ye gelişleri ve geçişleri göze batmayacak şekilde, sessizce ve kitle halinde değil, seçerek yapılmıştı. Savaşın en karanlık günlerinde bile Türkiye'nin kapıları sınırlı şekilde de olsa mültecilere daima açık kaldı. Arada Türkiye, çeşitli Yahudi örgütlerinin kurtarma çabalarını Türkiye'den sürdürmelerinde, Türkiye'den besin maddeleri gönderilmesinde ve diplomatik ve siyasi alanlarda girişimlerin sürdürülmesinde Avrupa Yahudileri'ne yardım etmiştir. Türk diplomatları da, Avrupa'da sıkışıp kalmış Türk vatandaşı Yahudileri korumaları altına almışlardır. Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi **Hamdullah Suphi Tanrıöver**, Romanya iktidarı nezdinde Ro[illegible]

Yahudileri'nin Almanlar'a teslim edilmemesi yolunda yoğun baskı ve çabalarda bulunmuştur.

Savaşın gidişatının değişmesiyle, 1943 ilkbaharından başlayarak, Türkiye'nin Yahudiler'e yardımı artmıştır... Özellikle Bulgaristan ve Romanya Yahudileri'nin kitlesel olarak kara ve deniz yoluyla Türkiye'den Filistin'e geçmelerine izin verilmiş ve Rodos Yahudileri'nin Türkiye'ye sığınmalarına olanak tanınmış ve Hollanda'daki çok sayıdaki Türk vatandaşı Yahudi kurtarılmıştır. Bu arada bazı Türk gemileri Filistin'e mülteci taşımışlardır; Yahudi kurtarma komisyonu yoluyla mürettebatlarıyla beraber kiralanan çeşitli gemiler, Yahudi mültecilerini Romanya limanlarından alıp onları Türkiye'ye, oradan da Filistin'e taşımışlardır.

İtalya'da Mussolini'nin iktidardan düşmesinin ardından Almanya; Yunanistan, Ege Adaları ve Rodos'u işgal etmiş ve derhal Yahudiler'in imhasına girişmiştir. Birçok Rodos Yahudisi Türk balıkçıları tarafından Antalya'ya kaçırıldılar. Türk konsolosu **Selahattin Ülkümen**'in olaya müdahale etmesi, birçok kişiyi mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Antalya'ya sığınan mülteciler korunup selamete ulaşmaları sağlandı. Yunanistan'ın başta Alman bölgesindeki Yahudiler, kitlesel olarak ölüm kamplarına gönderildiler. Aralarından kendilerinin Türkiye doğumlu veya Türk vatandaşı olduklarına dair herhangi bir belge gösterebilenler kurtuldular. Türk balıkçıları ve kayıkçıları, durumun daha yumuşak olduğu Yunanistan'ın İtalyan bölgesinden Yahudiler'in çoğunu kaçırmayı başardılar. Selânik dahil Batı Trakya'dan deniz yoluyla Türkiye'ye sığınanlar "kazazede" sayılmış, kendilerinden hiçbir belge aramaksızın Türkiye'de kalmalarına ve Filistin'e geçmelerine izin verilmiştir. Bunlar, Edirne ve İstanbul toplumlarından yardım görmüşlerdir. Macaristan Yahudileri'nin Almanlar'dan "satın alınmaları ve kurtarılmaları" ile ilgili her temas Türkiye'den yürütülmüştür. Eğer Almanlar son anda anlaşmayı ihlal etmeselerdi, bunlar da, Türkiye yoluyla kurtarılacaklardı.[112]

Prof. Stanford J. Shaw'un yaptığı araştırma, günümüze dek kul-

lanılmamış Türk diplomatik arşivlerinin Ankara ve Paris'te bulunanlarını, Amerikan, İsrail, Fransız ve Alman arşivlerinin sözlü ifadelerini ve soykırım sürecini yaşamış birçok kişinin yayınlanmış hatıratını ele almıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa'da da Yahudiler'in varlıklarına el konmuş ve temerküz kamplarına sevkiyat başlamıştı. Gaddar anti-Yahudi yasalar çıkarıp uygulamakta Paris'teki Vichy Hükümeti Naziler'den daha baskın davranıyordu. Bu sıralarda Fransa'da bulunan Türkiye kökenli Yahudiler'in bir kısmı Fransız vatandaşlığına geçmiş, bir kısmı da düzenli olarak vizelerini yaptıramadıklarından "gayrimuntazam vatandaş" satüsüne girmişlerdir. Nazi işgalinden sonra tekrar Türk vatandaşı statüsüne girmek isteyen Fransa'daki Yahudiler'in bu tutumunu Türk Hükümeti önce riskli gördü ve isteksiz davrandı. Fakat 1942 yılı başlarında tutumunu değiştirerek, Avrupa'daki tüm konsoloslukları, Türkiye kökenli Yahudiler'in toplama kamplarına sevkedilme tehlikesine karşın onlara "Vatandaşlık İlmühberi" dağıtmaya başladılar. 1942-1943'lerde Paris Büyükelçiliği konsolosu **Naim Kemal Yolga**'nın ifadesine göre, bu kategorilere giren Türkiye kökenli Yahudiler, Paris Büyükelçiliği'nin önünde sokağa taşan kuyruklar oluşturmuş; Marsilya'daki Türkiye konsolosu **Necdet Kent**'in ifadesine göreyse; "tabiyetsiz" "düzenli" veya Almanya'dan iltica etmiş, Türkiye kökenli Yahudiler'in "düzenli" olanlarına derhal Vatandaşlık Belgesi verilmiş, hatta durumu uymayanlara bile müracaat formu (beyanname) doldurtulmuştu. Bu belge ile bile birçok Yahudi'nin yaşamı kurtarılmıştı. Önemli olan konsolosların olaylar hakkında bilgilendirilmesiydi. Paris'teki caminin personeli de; vatandaşlıkları zayi olan Türkiye kökenli Yahudiler'e Müslüman olduklarını kanıtlayan belgeler sağlayarak, Naziler'den kurtulmalarını sağladılar. Türk Hükümeti, Doğu Avrupa'daki diplomatlarına talimat vererek Holokost'ta takibata uğrayan tüm Yahudiler'e her türlü yardımı sağlamalarını bildirdi ve Yahudi Ajansı'na ve diğer kurtarma teşkilatlarına İstanbul'daki bürolarında açıkça çalışma müsaadesi sağladı. Bu şekilde Doğu Avru-

pa'ya para ve yardım malzemesi gönderilebilmiş ve yaklaşık olarak Doğu Avrupalı onbinlerce Yahudi'nin transit olarak Türkiye'den geçerek Filistin'e ulaşması mümkün olmuştur... Bununla beraber Türkiye; ABD, İngiltere ve İngiliz Ekonomik Topluluğu (Common Wealth) ülkelerine paralel olarak, vatandaşı olmayan Yahudiler'e sığınma hakkı vermekte (ilim adamı, profesörler, vb. haricinde) son derece sınırlı davranmıştır.[113]

Öte yandan **"Struma"** adlı Yahudi mültecilerle dolu geminin batırılması olayı da bu dönemde meydana gelmiştir. Romanya'nın Köstence limanından Filistin'e 769 Yahudi mülteci götürmekte olan ve aslında 600 kişilik istiab haddi bulunan köhne kömür gemisi Struma, 12 Aralık 1941'de Köstence'den hareket etmiş fakat kısa bir süre sonra Karadeniz'de motorları bozulunca, kılavuz gemiler tarafından İstanbul Boğazı'nın mayınlı sularından geçirilmiştir. Ancak İngiltere'nin Filistin'e göçü yasaklamış olması nedeniyle; İngiltere ve Türkiye Hariciye Vekaleti arasındaki müzakerelerin de olumlu netice vermemesi üzerine, İstanbul limanı açıklarında günlerce bekletilen Struma, sahilde bekleyen İstanbullu Yahudiler'in acıklı bakışları arasında perişan yolcularıyla Karadeniz'e geri gönderildi. Struma, 24 Şubat 1942 gecesi Türk karasularında seyrederken battı. Geminin batış nedenleri arasında mayın, Rus torpidosu, vb. gibi sebepler sayıldıysa da, gerçek neden açıklanamadı... Olayda ancak bir kişi kurtuldu. Olay sonrası Filistin'deki Yahudiler genel greve gittiler ve İngiltere'nin duyarsızlığı protesto edildi.[114]

Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasının iç siyasetteki en önemli sonucu, kısa zaman içinde 1944-1946 yıllarında çok partili demokratik rejime geçişi olmuştur. Bu gelişmeler de, derhal ve olumlu olarak Yahudiler'i etkilemiş ve partiler Yahudiler'e açılmıştır. Yahudi cemaatinin bazı tanınmış fertleri Halk Partisi'nden aday olmuşlardır. 1946 genel seçimlerinde DP adayı **Salamon Adato**, İstanbul milletvekili seçildi. Adato'nun Demokrat Parti saflarında aktif bir siyasal yaşamı oldu, mükemmel bir milletvekili olarak tanındı ve Yahudi toplumunun

dertleriyle de alakadar oldu. Seçim kampanyası sırasında Başbakan **Şükrü Saraçoğlu** radyoda yaptığı uzun konuşmada "Ben Türk'üm" diyen herkesin Türk olup, ona Türk gibi davranılması gerektiğini vurgulayarak; 1942 yılında ırkı milliyetçiliğin önemli bir unsuru olarak gören ideolojide önemli bir değişiklik olduğunu sergiledi.

Bununla beraber liberal rejim, çeşitli kısıtlamaların ve sansürün hafifletilmesi ters etkiler de yaptı. 1934 Trakya olaylarında önemli bir sorumluluk taşıyan nazizm taraftarı **Cevat Rifat Atilhan**, Milli Kalkınma Partisi'ne katılarak bu partiye antisemit bir kimlik kazandırmaya çalıştı. Fakat Atilhan, bu partide benimsenmeyerek partiden atıldı. Atilhan, bu kez İslami aşırı sağda ortaya çıktı. Bu akımın içinde de antisemit eğilimler görüldü. Bu eğilim özellikle **Necip Fazıl Kısakürek**'in *"Büyük Doğu"* dergisinde belirgindi. Bu dergi sonunda hükümetçe kapatıldı.

1946 seçimlerinden sonra başbakan olan **Recep Peker**, azınlıkların tam bir eşitliğe sahip olmaları gerektiğine değinirken antisemitizmi de "20. yüzyılın yüzkarası" olarak değerlendirdi. Buna bağlı olarak gerekli yasal değişiklikler yapılarak azınlıkların yedek subay olmaları mümkün kılındı. Artık azınlıklar Ordu'nun tüm birliklerinde her türlü görevlere atanıyor ve silah taşımalarına da izin veriliyordu.

Bu liberal ve hoşgörülü ortamda 1930'larda kapanmış olan Yahudi kurumları dirilmeye başladı. Milletvekili **Salamon Adato**'nun girişimleriyle toplumun iç yönetiminin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün elinde bulunması ele alındı ve giderek yetkililerin toplum işlerine müdahaleleri azaldı. 1930'lardan beri iç seçim ve genel kurul toplantıları yapılmadığından idare heyetleri değişmemiş ve değişiklikler düzensiz bir şekilde yapılmıştı. İzmir'de **Sabi Saltiyel** ve **Emanuel Sidi**; İstanbul'da da **Marsel Franko** ve **Hanri Soryano**, toplumun yükünü onbeş yıldır omuzlarında taşıyorlardı. Durumda yavaş yavaş değişiklikler yapıldı. Diğer taraftan çeşitli kültür, spor ve sosyal yardım kurumları etkinlik kazandı. İstanbul'daki eski Bar Kohva Spor Kulübü, bu kez Yıldız Spor adıyla tekrar çalışmaya başladı. İzmir'de

Salhane Gençlik Kulübü kuruldu. Burgaz Adası'nda fakir çocuklar için bir yaz kampı açıldı. Alliance okulları mezunlarının "Amicale" adlı derneği, tekrar "Arkadaşlık Yurdu Derneği" adı altında kuruldu. İzmir'de toplum idare heyeti çeşitli giderleri karşılamak için "Berito Komunal" adlı bir iç vergiyi toplamaya başladı. Cumhuriyet döneminin başında her bakımdan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Yahudi çocuklarının devam ettiği okullarda İbranice ve Yahudi diniyle ilgili dersler de yasaklanmıştı. Demokrasi döneminde bu yasak kaldırıldı ve okul yönetimine az da olsa bir bağımsızlık kazandırıldı. Fakat ders programı, devlet okulları ders programının aynısıydı, ayrıca öğretmen ve müdürlerin de çoğu Müslüman Türk vatandaşlardı.

1947-1948 yıllarında yeni Yahudi gazeteleri kuruldu: *"Şabat"*, *"Şalom"*, *"Atikva"*, *"L'Etoile du Lévant"*. Mevcut demokratik rejimde bu gazeteler daha açık ve cesur oldular ve toplumun dertleri ile ilgilendiler. Keza Türk kamuoyu, Yahudi toplumuna nispeten daha hoşgörülü oldu ve sertlik, küçük düşürme ve alay giderek ortadan kalktı.

1947-1948 yıllarında Türkiye Araplar'ın tezini destekleyerek, Birleşmiş Milletler'deki oylamada İsrail'in kurulmasına karşı oy kullandı. BM kararı, Yahudi tezine uygun olarak Filistin'in ikiye bölünmesi ve bir bölümünün Yahudiler'e verilmesi yolundaydı. Bu kararın sonucunda İsrail Devleti kuruldu. Fakat Araplar bu kararı kabul etmeyerek derhal saldırıya geçtiler. Bu ilk İsrail-Arap Savaşı'nda Türkiye tarafsız kaldı. Fakat kamuoyunun çoğu Araplar'ı tuttu. *"Bomba"*, *"Dava"*, *"Davar"* gibi mizah dergileri ve *"Mücadele"*, *"Milli Inkılâp"* gibi yeni kurulan antisemit dergi ve gazeteler, savaşın gelişmesini tek taraflı ve Yahudiler'i alçaltıcı bir şekilde verdiler. Bu gazetelerde İsrail ve Türk Yahudileri arasında fark gözetilmedi; Yahudi fıkra ve karikatürleri ile Yahudiler yine alay konusu edildiler. Önemli ciddi gazeteler ve dergiler ise genellikle tarafsızdı. Savaş, İsrail'in lehine sonuçlandı. Savaşın bitişiyle dörtbin kadar Türk Yahudisi İsrail'e göç etti. Türk kamuoyu bu göçü çok kötü karşıladı. Yahudiler'in kitlesel bir şekilde Türkiye'yi terk etmeye karar vermele-

ri, Türk kamuoyunda kabul edilmesi ağır olan bir davranıştı. Recep Peker'den sonra başbakan olan **Hasan Saka** Hükümeti, Yahudiler'in Türkiye'den çıkışlarını yasakladı. Yasak sonradan değiştirildi, İsrail hariç olmak üzere yurt dışına gitmek serbest bırakıldı. Bu yasak, Arap devletlerinin baskısı ile konulmuştu. Bir miktar Yahudi İtalya ve Fransa yoluyla İsrail'e gitti. Basında Yahudiler'in tavrını cesaretle açıklayan Yahudiler çıktı.

Dr. Eli Şaul, *"Demokrat İzmir"* gazetesinde bir dizi yazı yayınladı ve yazılarında Türkiye'den İsrail'e göç eden her Yahudi'nin bir Türk propagandacısı olarak Türkiye'ye fayda sağlayacağını ve hem sadık bir Türk, hem de iyi bir Yahudi olma olanağının mevcudiyetini vurguladı. O zamanlarda Komünizm'e yakıştırılan herşey, en olumsuz anlamı alıyordu. Bu arada muhtemelen İtalya kanalıyla İsrail'e göç olanaklarını da araştırmak isteyen ve bir süre İtalya'da kalan **Rav Rafael Saban** da, *"En Son Dakika"* gazetesinin bir dizi yazısında Türk Yahudileri'nin göçünü bir komünist komplosuna bağlamış olmakla suçlandı. Ancak bu tür yayınlar, bir dedikodu mahiyetini aşmıyordu. 1949 yılında **Şemsettin Günaltay** hükümeti, Türk Yahudileri'nin dolaşım ve göç özgürlüklerindeki sınırlamaları kaldırdı. Dört yıl içinde Türk Yahudileri'nin çoğu İsrail'e göç ettiler. Bu toptan göç, Türk Yahudileri'nin Türkiye'deki yaşam koşullarının her bakımdan mükemmelleştiği, demokrasi ve onunla beraber gelen hoşgörü ve iktisadi kalkınma döneminde gerçekleşmişti.

Üstelik göç edenler, İsrail Devleti'nin ilk yıllarındaki tüm zorluklarına ortaktılar ve yıllarca göçmen kamplarında yaşayanları oldu. Toptan göçün temel nedeni, 1941-1943 yıllarındaki zorlukların, Varlık Vergisi'nin ve zorunlu çalışma kamplarının hafızalarından silinememesi idi. Bu arada Türkiye ve İsrail arasında ilişkiler kuruldu ve gelişti. Genç İsrail'in çölü yeşertmesi, ilim, kültür, sanat, iktisat, hatta askeri alanlardaki başarıları, İsrail'in Ortadoğu'da Türkiye'den başka tek demokrasi oluşu, Türkiye'de çok sempati topladı. İki devlet komünizmin yayılmasına ve teröre karşı beraber çalıştılar. Suriye ve

Mısır devletleriyle Türkiye arasındaki gerginlikler, İsrail-Türkiye ilişkilerini pekiştirdi.

Müslüman Türkiye, İsrail'e göç etmeyip çeşitli Arap ülkelerinde kalan Yahudiler'e bunalım anlarında bir kanal oldu. İsrail'deki Türk Yahudileri, İsrail'de güçlü bir Türk lobisi teşkil ettiler; Ermeni, Rum ve Araplar'ın Türkiye'ye karşı çalışmalarını genellikle onlar dengelediler. Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler geliştikçe, Türk Yahudileri de saygınlık kazandı.

1946 genel seçimlerinden sonra Yahudiler'in resmi ve yasal bir Hahambaşı'ya sahip olmak için girişimleri dikkate alındı. 1921 yılında Ribi Haim Nahum'un görevden istifasından sonra görevi yüklenen **Ribi Becerano** 1931 yılında ölene dek bu görevi Hahambaşı Vekili olarak yürütmüştü. Dini mahkeme başkanı oldukları müddetçe de **Ariel**, **Şaki**, **Aruete** ve **Saban** resmi törenlerde Yahudiler'i temsil etmişlerdir. Türk hükümetinden çıkan izinle Yahudiler'in Hahambaşı seçmesi için tüm ayrıntıları içeren izin, özel bir hükümet kararı olarak çıktı. Buna göre Yahudi toplumuna ait her kişiye seçme hakkı tanındı. Her üçyüz seçmen için ikinci bir seçmen seçildi. Bu şekilde seçilen yetmişiki seçmen, İstanbul'da toplandılar ve aday olarak gösterilen **Moşe Benhabip**, **Rafael David Saban** ve İzmir'den **Gavriel de Boton** arasından Rafael David Saban, 1953 yılında Hahambaşı seçildi. (Ölümünden sonra göreve David Asseo getirildi.) Rafael Saban seçildikten sonra yetkililerden yakınlık ve itibar gördü. Devletin önderleri onu kabul ettiler. Bu hoşgörü ortamı, Yahudiler'in Türk kültür ve toplumuna kaynaşması açısından oldukça etkili oldu ve Türkçe 1950'lerden beri Yahudiler'in ana dili oldu.[115]

1955 yılında ünlü "6-7 Eylül Olayları" cereyan etti. Olayları izleyen birkaç yıl içinde 4000'den fazla Yahudi'nin ülkeden ayrılmasında, en önemli etkenlerden birinin "6-7 Eylül Olayları" olduğu söylenebilir. Devrin Demokrat Parti yönetiminin bir bakıma teşvik ettiği ve önlemede yetersiz kaldığı söz konusu olaylarda gösteriler çığrından çıkmış; İstanbul'un Beyoğlu, Galata gibi gayrimüslim vatandaşların işyerlerinin

yoğun olduğu semtlerde bunların dükkanları tahrip edilmiş ve malları yollara saçılmıştı. Büyük maddi zararları devlet bilahare tazmin ettiyse de, bu olayda sermaye yara aldı. Ayrıca mal ve can güvenliği duyguları zedelenen ve başlıca hedef olan Rumlar da yurtdışına göçtü. "6-7 Eylül Olayları", Kıbrıs hadisesinin alevlendiği bir ortamda reaksiyon olarak öngörülen bir tertiple başlamıştı. Ancak müessif sonuçları ile tarihte olumsuz çağrışımlar bıraktı.[116] Bu olaylarda Beşiktaş, Ortaköy, Yeniköy, vb. semtlerde başlayan yangınlar çıktı. Akşama doğru İstanbul'daki Rum Ortodoks kiliselerin hemen tümünde yangınlar çıkmış ve talan edilen kilise eşyaları parçalanıp ortaya saçılmıştı. Beyoğlu'nda akşam erken saatte başlayan talan, Adalar'a da sıçradı. Ortada yangınları söndürecek itfaiye veya müdahale edecek güvenlik gücü yoktu. Bu olaylarda kiliselerden başka bir havra, 8 ayazma, 2 manastır ve 3584'ü Rumlar'a ait 5538 gayrimenkul yıkıldı ve yağmalandı... Metin Toker'in açıklamalarının yanısıra o günlerde üniversite öğrencisi olan Yılmaz Karakoyunlu, "Güz Sancısı" adlı romanında Beyoğlu'ndaki talan ve tahribat sonucunda caddelerin, dizboyu parçalanmış moloz ve kırpıntılarla dolu olduğunu belirtmektedir. Olaylar, bir milli galeyan değildir. Yönetim, tasarladığı senaryoda güvenlik kuvvetlerini vazifelerinden alıkoyarak, yandaşlarının kışkırtıcılığı ile varoşlardaki gecekondu sakinlerini azınlıkların varlık birikimlerine sürmüştür. Daha sonra da olayları fişli komünistlere, ardından da topluma mal etmeye çalışmıştır. Kıbrıs konusundaki sorumluluğun vazgeçilmezliğinin dışa vurumu gibi gösterilmek istenen bu olay, aslında Türkiye'ye uluslararası ilişkilerde yıllarca pahalıya mal olmuştur. Bu durumda, iktidarın basiretsiz ve başarısız davranışlarının utancının **topluma fatura edilemeyeceğini** vurgulamak gerekir... Devrin İstanbul Emniyet Müdürü Eriş'in yakın zamandaki açıklamaları; uyarılarına rağmen güvenlik güçlerinin takviye edilmeyerek adeta durumun hazırlandığını kanıtlamaktadır.[117]

Bunu izleyen yıllarda ekonomik ve siyasal çalkantı; Milli Koruma Kanunu; 27 Mayıs 1960 devrimi; Kıbrıs bunalımı; 1968-1972 yıları arasında yoğunlaşan terörist eylemler; 1977-1980 yılları arasın-

da çok daha yoğun olarak yaşanan anarşik olayların yanısıra doğan ekonomik kriz ve yokluklar gibi olayların da etkisiyle; özellikle İsrail'e olmak kaydıyla Yahudiler'in yurtdışına göçleri sürdü.

Günümüzde Türkiye'de 20 bin dolaylarında Yahudi yaşamaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında Yahudiler; Türkiye'de 200 bin, 1950'lerde de 40 bin kişiydiler.

70 milyon civarında nüfusu olan Türkiye'de bugünkü Yahudi nüfusu, ancak onbinde üç kadardır. Çok daha kalabalık bir Yahudi nüfusu için hizmet görecek tarzda düzenlenmiş kurumlar, 20 bin kadar Yahudi'nin sorumluluğuna kalmış ve artık hiçbir Yahudi'nin kalmamış olduğu birçok kentteki eski mezarlık ve havralar tarihe karışmıştır. Yahudiler'in yoğun olduğu İstanbul ve İzmir'de eski havraların açık kalabilmesi için cemaat çaba sarfetmektedir. Aynı idealist çabalar, çeşitli kurumların ve kültür merkezlerinin idamesi için de sarfedilmektedir. Kurumlar, vakıf statüsünde olup; işlevsizleştiği takdirde satılamaz ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne intikal eder.

Çok azalan Yahudi toplumu, kimliğini korumada güçlük çekmektedir. Yemekte Kaşerut'u (Dinen caiz yemek kuralları) arayanlar, günlük dualarını yapanlar ve Şabat'a (Cumartesi) uyanlar, eski geleneklerini yürütebilenler azalmakta, buna mukabil karma evlilikler çoğalmaktadır.[118]

Türkiye Yahudileri ile ilgili güncel konu ve şahısların da yer aldığı; Türk Yahudi Basını, Türk Yahudi sanatçıları, çeşitli sosyal ve kültürel konular, sanayi ve ticaret ve serbest meslekler, ileriki bölümlerde yer almaktadır

Osmanlı ve Türk Yahudileri hakkında İngilizce olarak neşredilmiş geniş bir araştırma, daha çok bilgi edinmek isteyen okurlar için yararlı olacaktır. "What's Behind a Name" (Baruh B. Pinto, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001) adlı bu eserde: İspanya Yahudileri'nin Vizigotlar, Müslüman Araplar ve Hıristiyan fütühatı dönemleri hakkında çok geniş tarihi bilgiler; Osmanlı Yahudileri, T.C. dönemi Yahudileri; Türk-Yahudi Cemaati'nin organizasyonu, cema-

atin profili, yazarları, sanatçıları, akademisyenleri, vb. hakkında bu kitapta yer almayan çeşitli ayrıntılar sunulmakta, soyadlarının tarihçesi, İspanya kentleri, mesleklerine göre Türk-Yahudileri, vb. gibi çeşitli konularda tablolar yer almaktadır.

Diğer faydalı bir eser de, Cumhuriyet ve Osmanlı arşivlerindeki orijinal belgelerin araştırılması ile desteklenen "500 Yıllık Serüven, Belgelerle Türkiye Yahudileri 1" (Hakan Alkan, Günce Yayıncılık, Ankara, 2000) adlı çalışmadır.

d) Beşyüzüncü Yıl Vakfı

500. Yıl Vakfı, Yahudiler'in 1492'de Türk topraklarına göçünün 1992'ye rastlayan 500. yılını anmak ve kutlamak amacıyla kurulmuştur. Başkanı **Jak Kamhi**, Türkiye'nin önde gelen iş adamlarından olup, T.C. Devleti'ne yapmış olduğu hizmetler nedeniyle Dışişleri Bakanlığı tarafından "Üstün Hizmet Ödülü" ile mükafatlandırılmıştır.

Sözkonusu Vakıf'ın kurucuları arasında Yahudi kökenli Türk vatandaşlarının yanısıra Müslüman Türk vatandaşları da bulunmaktadır. Vakfın amacı, 500. yılı Türkler'in hoşgörüsüne karşılık bir şükran ifadesi olarak kutlamak için çeşitli etkinlikler (konserler, seminerler, balolar düzenlemek, kitaplar yayımlamak, vb) yapmak ve Türkiye'yi gerçek yüzüyle dünyaya tanıtmak olmuştur. Bu amaçla ABD ve Batı ülkelerinde yapılan dış temaslarla Türkiye'nin yüceltilmesi ve Türkiye'ye ilgi ve katkıların artırılması hedeflenmiştir.[119] Kamhi'ye göre; "500. Yıl Vakfı'nın dünyaya duyurmak istediği Türk toplumunun ahlaki değerleriydi. Özellikle 7 milyon Yahudi'nin yaşadığı Amerika'da gerçekçi ve olumlu bir tanıtım yapıldı."[120]

4 Mart 1992'de Neve Şalom Sinagogu'nda şükran duası ile başlayan etkinliklerinden başka; Vakıf Ahrida Sinagogu'nu restore ettirmiş ve sinagog 1992 Nisan'ında hizmete açılmıştır.

1992'de Paris Büyükelçiliği, New York Başkonsolosluğu, Los Angeles Başkonsolosluğu, Ottawa Büyükelçiliği, Bonn Büyükelçiliği, Karakas Büyükelçiliği vasıtası ile sayısız kültürel toplantı, seminer-

ler, konserler, röportajlar, kitap basımları, filmleri, basın temsilciliği ile yemekli toplantılar, geceler düzenlenerek özellikle Türkiye'nin varlığının yurt dışında duyurulması sağlanmıştır. Ayrıca zamanın Cumhurbaşkanı **Turgut Özal**'ın ve Nobel Ödülü sahibi **Elie Wiesel**'in de katıldığı New York galasının haricinde, Temmuz 1992'de Dolmabahçe Sarayı'nda İstanbul galası yapılmıştır. İstanbul'da AKM'de beste yarışması, Verdi'nin Nabucco Operası, Léopold Lévy Resim Sergisi, 500 Yıllık Huzurlu Yaşam Uluslararası Sempozyumu, Türk Yahudi Bestekarları Klasik Müziği Konseri, 500. Yıl karma Sergisi gibi etkinlikler gerçekleşmiştir.[121] Haziran 1992'de "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye'de Yahudiler" sempozyumuna ünlü tarihçi **Bernard Lewis** katılmıştır.[122] Halen 500. Yıl Vakfı, İstanbul Boğazı'nın Rumeli sahilinde Karadeniz ve Boğaz'ın kesiştiği yerde 500 dönümlük 500. Yıl Ormanı projesi üzerinde çalışmakta ve bağış toplamaktadır.[123] Sanatsal bir etkinlik örneği olarak, 1992 yazında Göztepe Kadıköy Belediyesi Kültür Sanat Merkezi'nde yer alan 500. Yıl Resim - Heykel Seramik Ebru - Batik Karma Sergisi'ne katılan Yahudi sanatçılar gösterilebilir.[124] Vakıf, 1999'da "Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaaları" adlı bir kitap neşretti. 500. Yıl Vakfı, 2003'te Asturias Prensliği Vakfı tarafından, her yıl dağıtılan "Concordia Ödülü"ne aday gösterildi.[125]

500. Yıl Vakfı'nın ilettiği mesaj, bazı çevrelerce abartılı bulunmuştur. Örneğin **Selçuk Erez**[126] ve **Aziz Nesin** "şükran" duyulmaması icap ettiğini ifade etmişlerdir. **İlhan Selçuk**, bu vakfın ABD'de Türkiye'nin lobisini yapmasını eleştirmiş[127]; **Ali Sirmen**, vakfın imajını abartılı ve inandırıcılıktan uzak bulmuştur.[128] **M. Ali Birand** da, boyutunun abartıldığının ifade etmiştir.[129]

Buna karşılık Hariciyeci **Coşkun Kırca**, Vakfın kendisinin bir kaynaşma iradesinin sembolü olduğunu, faaliyetlerinin dış alanda özellikle Rum ve Ermeni gruplarının nispeten kuvvetli olduğu memleketlerde Türkler'in hiç de barbar olmadıkları mesajını vererek, önceden doldurulmuş kişilerin kafalarında soru işaretleri uyan-

dırdığını[130] belirtmiştir. **İlhan Selçuk**, "hoşgörü"nün özgürlükler tam anlamında gerçekleşmeden ortaya çıkan bir kavram olduğunu ve özgürlükler bir hukuka bağlandığı zaman zaten böyle olmaya mecbur olunduğunu açıklarken; 500. Yıl Vakfı'nın İspanya'da Portekiz'de hoşgörü kavramı yokken Osmanlı'da olduğunu dile getirdiğini de vurgulamıştır.[131]

Öte yandan diğer önemli bir husus da Selçuk Erez'in de işaret ettiği üzere 500. Yıl Vakfı'nın dürtüsüyle sinagogların onarıldığı, mahallelerin restore edildiği, kitapların basıldığı ve Yahudi Cemaati'nin sesini duyurduğudur. **Çetin Altan**[132] başka ilginç bir konuya da dikkat çekmiştir: *"Türkiye, Arap dünyasının doları ile İsrail'in yeryüzündeki etkisi arasında seçim yapmakta zorlandı... Tabii Arap dünyasının genel duruşu İsrail'e karşı... yoksa Arap dünyasının antitezi olan İsrail'i mi seçecek... O sözcü, en azından o şahit, 500. Yıldönümü'yle geldi ve İsrail ile maslahatgüzarlık düzeyindeki ilişkiler tekrar büyükelçiliğe yükseldi..."*

B - OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA VE TÜRKİYE'DE YAHUDİ NÜFUSU

Kitabın "Tarihçe Bölümü"nde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türkler'in yerleşiminden çok önceleri Yahudiler'in varlığından bahsedilmiştir. 1492'den itibaren İspanya'dan Osmanlı topraklarına yerleşen nüfusun 120.000 dolaylarında olduğu ise, tarihçilerin bir asgari müştereği olarak kabul edilebilir.[133] **Evliya Çelebi**'nin 17. yüzyıldaki müşahadelerine göre ise İstanbul'dan başka örneğin şu kentlerde Yahudi yerleşimi sözkonusuydu: **Kudüs, Kefe, Üsküp, Ağriboz, Safed, Sakız, Rodos, Ayarferye, Paravadi, Filibe, Aşağı Hisar, Dimyat, Belgrad, Yanbolu, Serez, İstanköy, Adana, Serfiçe, Budin, Peçevi, Foçe, Karasu, Ballıdere, Misistre, Bursa,** vb. Evliya Çelebi, Fatih'in birçok Yahudi'yi İstanbul'a yerleştirdiğini söylerken; **Selanik** Yahudileri'nin **Hasköy**'e yerleştirildiğini zikretmekte, Hasköy'de Yahudiler'in müreffeh bir yaşantıları olduğunu tarif etmekte ve ayrıca Safed'de 70-80 bin Yahudi yaşarken; bunların çoğunun **Selanik**'e yerleştiğinden bahsetmektedir. 1520'lerde Selanik'teki nüfusun yüzde 66'sı hala Yahudi'ydi. Giderek düşen Yahudi nüfusu oranı bu kentteki Yahudiler'in Naziler'ce 2. Dünya Savaşı'nda temerküz kamplarına taşınmasıyla yok denecek düzeye indi. İstanbul'un nüfusundaki gelişmeler ile ilgili olarak çeşitli kaynaklar şu bilgileri vermektedir: 1520-1525'te İstanbul'da 8.070 Yahudi hanesi bulunuyordu; bir Fransız yazarı ise III. Selim döneminde İstanbul'un nüfusunun 900 bin olduğunu, 630 bininin Müslüman, 120 bininin Rum, 90 bininin Ermeni ve 50 bininin Yahudi olduğunu belirtmektedir. Galante, bu sayının uzun süre değişmediğini ve 50-60 bin dolaylarında kaldığını belirtmektedir. 1648 ve 1660'da **Ukrayna** ve **Polonya**'daki kıyımlardan kurtulanların göçüyle İstanbul nüfusunda bir miktar artış kaydedilmiştir. Kasım 1918'de çıkan *"Tasviri-Efkar"* ın nüshalarından birinde toplam nüfusu 1.105.124 olarak belirtilen İstanbul'da 55.333 Yahudi bu-

lunmaktaydı. 19. yüzyılda (dış göçlerden İstanbul nüfusunun) fazla etkilenmemesinin nedeniyse, yeni gelenlerin daha çok Filistin'e yerleşmiş olmasıdır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler'in sayısı, üç kıtadakilerin toplamı olmak kaydıyla, değişik Avrupalı araştırmacılar tarafından 680 bin, 450 bin gibi sayılarla ifade edilmektedir. 1905 Osmanlı nüfus sayımında temel olarak devletçe yeniden yapılan araştırma ve çalışmalara göre çeşitli yerlerde yaşayan Yahudiler'in Mart 1914'teki nüfus dağılımı şöyleydi:

İstanbul (52.126), **Kudüs** (21.259), **Suriye** (10.410), **Sultankale** (3.642), **Çatalca** (1.480), **Eskişehir** (728), **Sivas** (344), **İçel** (40), **Erzurum** (10), **Karahisarsahip** (7), **Aydın** (35.0149, **İzmir** dahil), **Beyrut** (15.052), **Bursa** (4.126), **Diyarbakır** (2.985), **Van** (1.383), **İzmit** (428), **Antalya** (250), **Canik** (27), **Kastamonu** (8), **Konya** (4), **Edirne** (22.515), **Halep** (12.193), **Ankara** (4.026), **Menteş** (1.615), **Urfa** (865), **Karasi** (363), **Adana** (66), **Bolu** (20), **Trabzon** (8), **Zor** (2). Bu tabloda bazı yerleşim bölgeleri eksiktir. Bu durumda Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti sınırları içinde 300 bin kadar Yahudi'nin bulunduğu ve özellikle kentsel bir nüfus oluşturdukları söylenebilir.

Alliance Israélite Universelle Bülteni'ne göre ise; Osmanlı topraklarındaki toplam Yahudi nüfusu yıllar itibarıyla şöyleydi: 1880'de 168.000, 1885'te 182.650, 1890'da 203.000, 1895'de 235.730, 1900'de 280.000, 1905'te 343.250, 1908'de 367.400.)

1908'de bu nüfusun şehirlerdeki dağılımı ise şöyleydi: **Edirne** (17.000), **İstanbul** (65.000), **Dimotika** (900), **Manastır** (6.000), **Rodos** (4.000), **Selanik** (90.000), **Aydın** (3.700), **Bursa** (3.500), **Kasaba** (1.100), **Çanakkale** (3.000), **Manisa** (2.100), **İzmir** (35.000), **Tire** (1.500), **Halep** (12.000), **Beyrut** (5.000), **Hayfa** (1.600), **Şam** (12.000), **Yafa** (5.000), **Kudüs** (4.000), **Safed** (7.000), **Tiberias** (7.000), **Bağdat** (45.000).[134]

1927 nüfus sayımına göre 13.648.270 olarak belirlenen genel nüfus içinde Yahudi nüfus 81.392'dir. Bunun 46.781'i **İstanbul**'da,

16.501'i **İzmir**'de, 5.172'si **Edirne**'de, 1.861'i **Bursa**'da yaşamaktaydı. Bu tarihten sonraki Yahudi nüfusundaki gerileme yıllara göre şöyle olmuştur: 1935'te 78.730, 1945'te 76.964, 1955'te 45.995, 1960'ta 43.929, 1965'te 38.267, 1983'te 36.000 (tahmini), 1994'te 26.000 (tahmini), 2003'te 20.000 (tahmini).

(Filistin'e göçler) 1931'e dek 1.339, 1932-1939 arasında 2.363 ve 1940-1947'de 3.600 kişi. İsrail Devleti'nin kuruluşu ile beraber 1948-1950 yılları arasında İsrail'e Türkiye'den 33.159 kişi göç etmiştir. 1956-1957'de, özellikle 6-7 Eylül olayları nedeniyle 3.621 kişi İsrail'e göç etmiştir. 27 Mayıs 1960 Devrimi'ni izleyen 1961'de 1.829 kişi, Kıbrıs bunalımının süregeldiği 1964 ve 1965 yıllarında 2.334 kişi, siyasal huzursuzlukların ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı 1969 ve 1972 yılları arasında 7.876 kişi, 1979-1980 yıllarında 12 Eylül 1980 askeri darbesine neden olan anarşik ortamın da etkisiyle, 1.673 kişi göç etmiştir. (Bu arada başta ABD olmak üzere Batı ülkelerine de göç eden Türk Yahudileri'nin de olduğunu zikretmek gerekir.[135]

C - OSMANLI İMPARATORLUĞU YAHUDİLERİ'NDE KÜLTÜREL YAŞAM VE TÜRK YAHUDİ BASINI

a) Kültürel Yaşam

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmpatorluğu'na akan Yahudi sığınmacı ve göçmenlerin kültürel birikimiyle İmparatorluk bir Tevrat inceleme merkezi oldu. **Selanik, İstanbul, Safed** ve **Kudüs**'teki **yeşivalar**, Toledo, Kordova ve Barselona'daki tanınmış yeşivaların yerini aldılar. İstanbul, bilim adamları tarafından "bilim adamları ve yazarların büyük kenti" olarak anılmaya başladı. Bu kentte **Eliyau Mizrahi**, **Jozef Levi** (Bet Halevi) yeşivalarında birçok Talmudik dehalar yetişti. Bet Halevi'nin yeşivası, **Dona Gracia Mendes Nasi** ve **Don Jozef Nasi** tarafından desteklenmişti. Ayrıca Eliyahu Mizrahi'nin öğrencisi **Eliyau Halevi**'nin yeşivası ve **Abraham İbn Yaeş** tarafından desteklenen **Jozef Trani**'nin yeşivası ünlüydü ve imparatorluğun çeşitli kentlerine hahamlar yetiştirmişti. Ayrıca **İzmir, Bursa, Ankara, Nikopol, Tiriya** ve **Korfu**'da da yeşivalar vardı.

Selanik bir Yahudi dini öğrenim merkezi olmuştu. Şair **Samuel Usque** orayı *"...dürüstlük ve sadakat kenti, Yahudiler'i bir zamanlar olduğu gibi Kudüs misali kucaklayan..."* ifadesi ile tanımlar. **Yakov İbn Habib** ve oğlu **Bet Halevi, İzak Adarbi, Jozef Taitazak, Samuel de Medina**'nın yeşivaları ve Selanik Büyük Talmud Torası yüzlerce öğrenci yetiştirdiler; posek ve dayanların çalışmalarına kaynakça oluşturan **responsa** (dini açıklama) edebiyatını oluşturdular.

Safed de gerek Filistin, gerekse Diaspora Yahudileri için büyük bir manevi merkez oldu. **Tora, Kabala, musar** ve **piyyut** çalışmaları yoğundu ve yeşivaları da ünlüydü. Yakov Berab'ın yeşivasında dört yetkilendirilmiş (Semihalı) öğrenci, (**Jozef Kohen, Moses Trani, Abraham Şalom** ve **İsrael de Curiel**) isimlerini taşıyan yeşivalar açtılar.

Safed'deki ezoterik çalışmalarda **Kabala** ve **Zohar** konusundaki

önemli şahsiyetler arasında **Solomon Alkabes, Moşe Cordovero, İsak Luria Aşkenazi** (**Ha Ari**) yer alıyordu. Lurianik Kabala'nın kurucusu **İsak Luria, Hayyim Vital** gibi değerli kabalistler yetiştirmiştir.

Safed'in Kudüs gibi kültürel gelişmesi ekonomik güçlüklere paralel olarak zor oldu. Dona Gracia Mendes Nasi'nin Tiberya'da kurduğu yeşivaya Safed'den birçok din alimi geldi. İstanbul'da kurulu bir cemiyet, yeşivaya maddi katkı sağlıyordu.

Mısır'a yerleşen Sefarad Yahudiler yeşivalar kurdular. Bunların en ünlüleri; **David İbn Abi Zimra, İzak Berab, Bezalel Aşkenazi, Yakov Kastro** ve **Abraham Manzon** tarafından kurulmuşlardı.

17. yüzyılda cereyan eden **Sabetay Sevi**'nin gerçek dışı kurtarıcı olayı, İmparatorluk'taki Yahudiler'de bir düş kırıklığının yanısıra sosyo ekonomik gerilemeyi hızlandıran bir etmen oldu. Sabetaycılar, İmparatorluğun Mısır, İran, Irak, Kuzey Afrika bölgelerine dek yayıldılar ve değişik dini gelenekler geliştirdiler.

18. yüzyılda İmparatorluk'taki Yahudiler'in kültürel yaşamında büyük bir **gerileme** gözlemlendi. Halkın çoğunluğu İbranice'yi okuyamaz hale geldi. Halk Türkçe'ye de iyi vakıf olmadığından, kitaplar Ladino dilinde basılmaya başlandı. Dini kitaplar İbranice dilinde basılıyordu ve bu konuda Selanik, İstanbul ve İzmir'deki basımevleri ünlüydü. Dini liderlerin Yahudi kültürü ve dini bilgisinin kaybolmaması yönünde verdiği uğraşıların çerçevesinde neşrolunan **Rabi Yakob ben Meir Kuli**'nin "Me-am Loez" ("Yabancı Bir Ülke'den") adlı popüler antolojisi, halk arasında çok tutuldu.

19. yüzyılda Ladino edebiyatında büyük gelişmeler oldu. Yaklaşık 100 yılda bu lisanda 300 dergi ve gazete basıldı. Bunlardan da önce Ortadoğu'daki matbaalarda **mahzorim, sidurim, kinot, midraşim, Kabalist** çalışmalar, Sefaradi yorumcularca yazılmış **Tora tefsirleri** ve Purim hakkında **şiirler** basılmıştı. Keza 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın sonlarına kadar **folklorik şarkılar**; **Yahudi bayramları, Yahudi tarihi hakkında eserler** ve **Mapu**'nun "Ahavat Ziyyon"u gibi roman ve hikayeler, **Moses Mendelssohn**'un eser-

leri, İbranice'den Ladino'ya çevrildi. İzmir'de 1864'te Meam Loez'in devamı olan ve **Rav İsrael Magriso** tarafından yayınlanan bölümler ve "Ester"in tercümesi neşr olundu. İstanbul'da 1889'dan 1928'e yalnız **Raphael ben Joseph**'in basımevinde 30'dan fazla eser Ladino dilinde yayınlanmıştı.[136]

b) Türk-Yahudi Basını

b. 1. Genel Bir Tanım: Osmanlı topraklarında ilk sürekli Yahudi yayın 1842 yılında İzmir'de **Rafael Uziel Pinşerle / Pinkerle**'nin yayınladığı **"Buena Esperansa"** ("İyi Ümit") adlı gazetedir. 1853'te de **Leon Hayim de Kastro** tarafından yayınlanan *"Or İsrael"* adlı gazetenin, yayınları uzun süreli olmadığından; Prof. Avram Galante'ye göre İstanbul'da köklü Yahudi Gazeteciliği, 1860 yılında **Yehezkel Gabay** tarafından yayınlanan **"Journal İsraelit"** adlı gazete ile başlar. Bunlardan başka, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti zamanında İstanbul, İzmir, Edirne, Selanik, vb. kentlerde Türkçe, İspanyolca-Fransızca, Fransızca, İbranice dillerinde gazeteler, dergiler, mizahi gazeteler, vb. yayınlanmıştır.[137] Bunların sayısı 100'ü aşmaktadır. Bunlardan **sadece birkaçı** İstanbul'da: (1) **Judeo - Espanyol**'ca olarak: 1871-1930 arası *"El Tyempo"* (Kurucusu İzak Karmona, son yayımcısı David Fresko); *"El Telegrafo"* (Mois Dalmediko, Yehezkel Gabay'ın oğlu İshak Gabay), (2) **Judeo - Espanyol - Türkçe** olarak: *"La Boz de Oriente"* (1931-1939, İ. Algazi, M. Dalmediko, Albert Kohen), *"Şalom"* (1947-1983, Avram Leyon, 26 Eylül 1984'ten sonra Gözlem Yayıncılık Basın Yayın A.Ş. adına N. İzidor Baruh), *"La Vera Luz"* (1953-1972, İlyazer Menda) gazeteleri, (3) **Judeo - Espanyol - Fransızca** olarak: *"El Cudio"* (1909-1922, Davit Elnekave), *"Hamenora"* (1923 - 1938, Dr. Davit Marküs), *"La Boz de Türkiye"* (1939-1949, Albert Kohen) dergileri. Ayrıca: *"El Cugeton"* (1909-1931, Elia Karmona) mizahi dergi (Raşi harflerle), *"Sağlık Dünyası"* (Ecz. Albert Mazon, 1955-1965) adlı tıp dergisi. *"Hukuki Bilgiler Mecmuası"* (Dr. Gad Franko, 1929-1942) adlı **hukuk dergisi**.

"Le Journal d'Orient" (1917-1971, Alber Karasu), günlük Fran-

sızca gazete ve *"Le Turc"* (1908-1918, Sami Hochberg) **Fransızca Gazeteleri**, *"La Esperenasa"* (1871-1912 Hazan Aron Yosef,[138] *"Üstad"* (1889-1891, Moris Fresko), **Haftalık İzmir Gazetesi**.[139]

b.2. Türk Yahudi Basınında Yer Alan Başlıca İsimler

ALBUKREK, Marco Dr. (1891-1981): Ankara'da doğdu. Kudüs'e göç etti. Orada "Alliance" Okulu'nda, "Betsalel Güzel Sanatlar Okulu"nda, daha sonra Paris'te "Ecole Normale Orientale"da okudu ve mezun oldu. Halep'te öğretmenlik yaptı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris'e gitti. Orada 1924'te mezun oldu. İtalyan, Fransız Pastör ve Or Ahayim Hastaneleri'nde çalıştı. Mesleki dergilerde yayınlanan yazılarından başka; *"Hamenora"*, *"Le Journal d'Orient"*, *"L'Etoile du Levant"*, *"La Vera Luz"*da da yazıları çıktı. *"Mes Amis Les Malades"* ve *"Propos d'un Flanceu"* adlı kitapları da vardır.[140]

ALBOHER, Moiz (1905-1981): Gümülcin'de doğdu. İstanbul'da Ticaret Mekteb-i Alisi'nden mezun oldu. *"Akşam"*, *"La République"*, *"Le Journal d'Orient"*, *"L'Etoile du Levant"*, *"Milliyet"*, *"Cumhuriyet"*, *"Tan"*, *"Hanımeli"*, *"La Vera Luz"* ve *"Şalom"* gazetelerinde yazıları yayınlandı. Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul ve Yahya Kemal Beyatlı'nın şiirlerini başarıyla Fransızca'ya tercüme etti. Bunları *"Poèmes et Biographies-Brillantes Figures de la Poésie Turque"* adlı bir kitapta yayınladı. Yunanistan'da vefat etti.[141]

ALGRANTİ, Morguez Ester (1916-1984): İzmir'de doğdu. Alliance Okulu'nda okudu. Fransız edebiyatına ve şiire tutkusu büyüktü. Tora ve Talmud bilgisi engindi. Yazıları, *"İmagos"*, *"Atikva"*, *"L'Etolie de Levant"*, *"La Vera Luz"*, *"Şalom"* gazetelerinde yayınlandı. *"9 Eylül"* adlı bir şiir kitabı vardır.[142]

ALMELEK, Yakup (1936-....): Ankara'da doğdu. 1955'te İstanbul'a taşındı. Serbest muhasebeci olarak çalıştı. 1967'de Almelek Matbaa Mürekkepleri Boya Sanayii ve Ticaret A.Ş.'yi kurdu. 1988'de şirketinin bünyesinde eşi ile birlikte Almelek Sanat Galerisi'ni oluşturdu.

Yakup Almelek, üç yılı aşkın bir süredir *"Şalom Gazetesi"* nde yazmaktadır. İlk 50 yazısı bir kitap haline getirilmiştir. Ayrıca besteleri-

ni oğlu Alper Almelek'in yapmış olduğu marşlar: Kutlamalarda çalınan *"Cumhuriyet'in 75. Marşı"*, *"Atatürkçü Düşünce (ADD) Marşı"*, *"İstanbul Üniversitesi Marşı"*, *"Rotaryenler Marşı"*, *"İzcilik ve İnsanlık Marşı"*. Almelek, ayrıca tiyatro için 4 oyun da yazmıştır. [143]

BALİ, Robert (1899-1982): Silivri'de doğdu. Silivri İdadisi'nde okudu. "Şabat" Gazetesi'nde yazı hayatına başladı. 1950'de üç arkadaşı ile beraber "La Luz" Gazetesi'ni kurdu. 1953'te "La Luz de Turkiya" Gazetesi'ni çıkardı. Aynı yıl Buenos Aires'e göç etti. [144]

BALİ, Rıfat (1948-....): İstanbul'da doğdu. St. Benoit Lisesi'nden mezundur. 1995 yılından itibaren yazarlık ve araştırmacılık sahalarında adı duyulmaya başlandı. *"Express"*, *"Türyaki"*, *"Toplumsal Tarih"*, *"Tarih ve Toplum"*, *"Birikim"*, *"Müteferrika"*, *"Varlık"*, *"Folklor ve Ebebiyat"*, *"Virgül"* dergilerinde yazıları yayınlandı. Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınladığı *"İslam Ansiklopedisi"*nde madde yazdı. Avner Levi'nin *"Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler"* (1996) ve Eli Şaul'un *"Balat'tan Bat-Yam'a"* (1999, Birsen Talay'la) kitaplarını yayına hazırladı. [145] *"Edirne, Serhattaki Payitaht"* (Haz: Emin Nedret İşli ve M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, 1999) *"Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne ve Adana: Köprü Başı"* (Haz: Doç. Dr. Erman Artun ve M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, 2000) kitaplarına makaleleri ile katkıda bulundu. Henri Nahum'un *"İzmir Yahudileri"* (İletişim Yayınları, 2000) ve Nora Şeni - Sophie Le Tarnec'in *"Camondolar- Bir Hanedanın Çöküşü"* (İletişim Yayınları, 1999), kitabını, Bahar Siber ile birlikte yayına hazırladı. Diğer eserleri, *"Türkiye Yahudileri - Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)"* (İletişim, 1999), *"Les Relations entre Turcs et Juifs Dans la Turquie Moderne"* (İsis, 2001), *"Musa'nın Evlatları - Cumhuriyetin Yurttaşları"* (İletişim, 2001), *"Tarz-ı Hayattan Life Style'a (2002)"*, *"Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)* (İletişim, 2001).

BAHAR, Beki L.: İstanbul'da doğdu. 1945'te T.E.D. Ankara Koleji'ni bitirdi ve bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. İlk yazısı 1958'de *"Hafta'nın Sesi"*, ilk şiiri 1959'da *"Varlık Yeni Şürler Antolojisi"*nde, ilk öyküsü 1964'te *"Çağdaş Dergisi"*nde yayınlanmış; ilk oyunu *"Alabora"* 1970'te Ankara Devlet Tiyatrosu Yeni Sahne'de oynanmıştır. Uzun yıllar *"Şalom*

Gazetesi" nde ve değişik dergilerde yazı, şiir, şiir çevirileri, gezi notları ve araştırmaları yayınlanmıştır. Son yıllarda *"Eflatun Dergisi"* ve *"Yeni Adana Gazetesi"*nde *"Ordan Burdan"* başlığı altında sürekli yazmıştır. Yapıtları: *"Yakamozlar"*, *"Kişi Bunalımı + Dişi Bunalımı"* (şiir kitapları), *"Pudu Hepa"* (Memleket Yayınları), *"Sıradan Bir Şey"*, *"İkizler"*, *"İkiyüzbininci Gece"* (500'üncü Yıl Kutlamalarına katkı olarak), *"Donna Grasia Nasi"* (Oyunlar); *"Alabora"*, *"Bir Bütün Erozyon"*, *"Neden"* (Kısa Oyunlar), vb.[146] B. L. Bahar, 1995'te Bakırköy Belediyesi'nin Tiyatro Eserleri Yarışması'nda *"Donna Grasia Nasi"* ile ödül aldı.[1407] 1996'da *"Ordan Burdan.... Altmış Yılın Ardından"* adlı daha önce yayınlanmamış çalışmalarını içeren kitabı Gözlem Gazetecilik tarafından yayınlandı.

Beki Bahar'ın son yıllarda yayınlanan eserleri: *"Ne Kendi Tanır, Ne Söz Edeni Vardır"* (2000), *"İspanyolca Şiir Kitabı* (*"Koronas"*, 2002), *"Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri"* (2003).

BAHAR, Yakim Av.: 1916'da Edirne'de doğdu. 1934'te İstanbul'a geldi. Yahudi Lisesi'nden ve İ. Ü. Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1937-1946 yılları arası öğretmenlik yaptı. 1941'de *"Yeni Fikir"* dergisini çıkardı. *"La Boz de Türkiye"*, *"Baro Mecmuası"*, *"Adalet Dergisi"*nde yazıları çıktı. Piyes kitapları ve yabancı yazarlardan tercümeleri vardır.[148]

BARDAVİT, Beki: 1936'da İstanbul'da doğdu. Dil eğitimcisi, yazar, çevirmen. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Anabilim Dalı'nda 1981 yılında Master yaptı. Eserleri: *"Ağzımda Kül"* kitabı; *"Doğurmamacasına"*, *"Silen ile Sinen"*, *"Sırtımdaki Maymun"* vb. gibi Yazko Edebiyat ve Öğretmen dergilerinde yayınlanmış şiirleri; yazı sergileri, eğitim, tiyatro, Yahudiler konularında *"Cumhuriyet"*, *"Milliyet"* gazeteleri ve bazı edebiyat dergilerinde yayınlanmış eleştiri, çeviri ve denemeler...[149]

BAYAR, İlyas (1880-1945): Ünlü Kanaat Kitabevi'nin kurucusudur. Özellikle harf devrimi sırasında ticari bir amaçtan ziyade yeni harflerin ülke sathında yaygınlaşması için çaba sarfetti ve devrin başbakanı İsmet İnönü'nün takdirini topladı.[150]

BEHAR, Nisim Rav (1912-1990): İstanbul'da dünyaya geldi. Yahudi Lisesi'nde öğrenim gördü. Orta öğrenim kuruluşlarında öğretmenlik

yaptı. Yazıları *"El Tiempo"* (1957) Gazetesi'nde tefrika halinde yayınlandı. Din ve ahlak kültürü ile ilgili çalışmaları pek mühimdir. Bu değerli hocanın eserleri İspanyolca'ya çevrilmiş olup, özellikle Latin Amerika ülkelerinde örnek eser olarak gösterilmektedir. Eserleri arasında: (Türkçe olarak) *"Resimli İbrani Tarihi"* (3 cilt, Türkçe), *"İbrani Bayramlar Kılavuzu"* (Türkçe-İbranice olarak), *"More Adereh"* (*İbranice Okuma Kılavuzu*) (Türkçe-İbranice-İspanyolca), *"More Adereh - Lanesim"* (*İbranice Konuşma Kılavuzu*) (Türkçe-İbranice-İspanyolca), *"More Dereh Ayaadut Betamunot"* (*"Las Fyestes Cudias par las Fotografias"*, İbranice-İspanyolca), *"Pirke Avot"* (*"Eksplikasion al Livro de Moral Cudia"*, İbranice-İspanyolca), *"More Adereh"*, *"La Meza Cudia"*, *"Laza Kaza Cudia"*, *"Şabat i Su Santedad"*, *"Pesah, Fyesta de la Libertad"*, *"Agada de Pesah"*, *"Piyutim"* (İspanyolca), vb. Nisim Behar 1969'dan beri yurtdışında yaşadı.[151] İsrail'de vefat etti.

BEHMOARAS, Lizi (1950-....): İstanbul'da doğdu. Notre Dame de Sion'u bitirdi. Renault Mais ve Comsovel Seyahat Acentesi'nde çalıştı. Afa Yayın Evi için Simon de Beauvoir, İvan İliç ve Paul Valéry'den Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme yaptı. Lizi Behmoaras, *"Şalom"* Gazetesi'nin 10 yıl boyunca Kültür Yayın Yönetmenliğini yaptı; ayrıca *"Cumhuriyet"*, *"Yeni Yüzyıl"* gazeteleri, *"Nokta Dergisi"* ve birçok yurtdışı yayınında yazıları yayınlandı. Lizi Behmoaras'ın *"Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler"*, *"Kimsin Jak Samanon"*, *"Yüzyıl Sonu Tanıklıkları"*, *"Mazhar Osman, Kutudaki Fırtına"* (2001) adlı kitapları vardır.

BELMAN, Moşe Levi (1906-1964): Alliance'ta okudu. Paris'te bulunduğunda *"La Revue Litéraire Juive"* de yazıları yayınlandı. Diğer üç arkadaşıyla beraber 1950'de *"La Luz"*, 1952'de *"La Boz"*, 1957'de *"El Tiempo"* gazetelerini kurdu.[152]

BENAZUS, Hanri (1930-....): İzmir'de doğdu. Düşünsel yazılar ve deneme tipi kitaplar yazdı. Sayısız konferanslar, paneller, seminerler verdi. "İnsan", "İnsan Sevgisi" tüm konularının işlenişinde ön plandadır. İnsan'a varmakla Allah'a varılabileceği düşüncesini felsefe edinmiştir. Koyu bir Mevlana ve Yunus Emre hayranıdır. Eserleri arasında: *"Gönül Bah-*

çemde Küçük Gezintiler", *"İnsanları Seveceksin"*, *"Gençler Sorunu mu? Yetişkinler Sorunu mu?"*, *"Mutluluk Çıkmazı"*, *"Dost, Dost Dedikleri"*, *"İçeridekiler, Dışardakiler"*. Hanri Benazus, 1994'te iç dünyası ile çevresi arasındaki hesaplaşmadan evrensel boyutlarda yoğunlaşan düşüncelerini yansıtan *"İnsan Olma Sanatı"*nı İzmir'de yayınladı.[153]

Benazus; Altın Kitaplar'da çıkan *"Ben Kimim? Siz Kimsiniz?"* adlı kitabından sonra yine aynı yayınevi tarafından 1997'de yayınlanan *"Düşüncenin Istırabı"* adlı kitabını yazdı. Bu eserde yazar; kişiyi kendine tanıtmayı, iç dünyasını aydınlığa çıkartmayı, kendiyle barışmayı, kendisini bulmayı hedeflemektedir.

BENBANASTE, Nesim (1939-1992): Türk Yahudi basınının önde gelen simalarındandır. İstanbul'da doğdu. Lise öğreniminden sonra İstanbul Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Diyarbakır'da yedek subay öğretmen olarak vatani görevini yaptıktan sonra, özel okullarda öğretmen ve yönetici olarak çalıştı ve Milli Eğitim ailesi içinde Atatürk ilkelerini eksiksiz olarak uyguladı.

Türkiye'nin en eski basın kuruluşlarından biri olan Türk Basın Birliği ile hayır ve insanlık yararına çalışan bazı derneklerin üyesiydi. (Örneğin Öğrencilere Yardım Derneği'nin geleneksel ajandasının her yıl takvimini hazırlardı.)

1963 yılından bu yana basında şiir, deneme, inceleme ve tercüme türünde pek çok yazısı yayınlandı. Basında yer alan çeşitli yazı ve makaleleri ile 1492 yılında İspanya engizisyondan kurtulan Yahudiler'in Türk yurduna gelişlerinin 500. yıldönümünün parlak bir şekilde kutlanmasını önerdi ve bu fikri kabul edildi. (Tıpkı yüzyıl önce İzmirli gazetece Avram Yosef Hazan'ın 400. yıl kutlamalarını önerdiği gibi, Benbanaste'nin önerisi de Beyaz Saray'ın koridorlarına kadar etkili oldu.)

Atatürk hayranı Banbenaste, Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümünün kutlama çalışmalarına katkı olarak da *"Bir Dehanın Analizi, Atatürk"* adlı bir deneme kitabı yayınladı.

"Örneklerle Türk - Yahudi Basınının Tarihçesi", yazarın ikinci kitabıdır.[154]

Nesim Benbanaste, 1992'de tutulduğu amansız hastalıktan kurtulamayarak vefat etti. 20 Temmuz 1993'te anıldığı Or Ahayim Hastanesi'nde kendisine 500. Yıl Vakfı Genel Kurulu tarafından onur üyeliği verildiği bildirilmiştir.

BENBASAT, Moşe (1920-1986): Edirne'de doğdu. "Alliance" okulunda okudu. 1938'de İstanbul'a geldi. 1947-1950 arasında *"Şabat"* gazetesini çıkardı. 1950'de *"La Vara"* gazetesini yayınladı. 1970'te İsrail'e göç etti. Burada "Türkiyeliler Derneği"nin genel sekreteri olarak görev yaptı.[155]

BENBASSA, Esther (1950-....): İstanbul'da doğdu. St. Pulchérie Okulu'nu bitirdikten sonra İsrail'e gitti. Benbassa, Tel-Aviv Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat öğrenimi görüp mezun olduktan sonra 1972'de Fransa'ya master yapmaya gitti. Fransa'da Yahudi dergilerinde yazmaya başladı ve tekrar üniversiteye (tarih bölümüne) girdi. Fransızca öğretmeni oldu ve 15 sene öğretmenlik yaptı. Üniversite'yi bitirdikten sonra ikinci tezini verdi. Bu tezin konusu, *"1908-1920 Yıları Arasında Hayim Nahum Efendi"* dir.

Kariyerini ilerleterek profesör olan Esther Benbassa, Kudüs İbrani Üniversitesi'nde bir yıl profesörlük yaptı. Daha sonra Fransa'ya dönen Benbassa, Fransız Araştırma Derneği'nin CNRS Bilimsel Araştırma Ulusal Merkezi'nde Fransız direktör olarak atandı ve Sorbonne Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Benbassa, Türkiye Yahudileri hakkında birçok kitap yazdı. Yazar ayrıca, 1997'de *"Fransız Yahudileri"* adı altında bir kitap yayınladı ve Yahudi Medeniyeti ve Atasözleri üzerine bir sözlük-ansiklopedi çalışmasını bitirip kitaplaştırdı. 1998'de Benbassa'nın *"Israel Imaginaire"* adlı bir kitabı yayınlandı. Benbassa'nın Aron Rodrigue ile ortak yayınlanmış iki kitabı da vardır. Benbassa, Fransız basınında ve Fransız Yahudi Cemaati ile ilgili konuları ele alan *"I'Arche"* dergisinde de yazmaktadır. Esther Benbassa, on yıllık bir aradan sonra 1998'de İstanbul'a gelmiş ve Fransa, İsrail ve Türkiye'den katılımcıların iştirak ettiği bir bilimsel "yuvarlak masa" toplantısına katılmıştır.[156] (Benbassa'nın

"Son Osmanlı Hahambaşısı'nın Mektupları" adlı eseri 1998'de AD Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır.

2001 yılında Esther Benbassa'nın eşi ile birlikte yazdığı *"La Haine de Soi"* (*"Kendinden Nefret"*) adlı kitabı Yahudi aleminden büyük tepkiler aldı. Benbassa'nın Aron Rodrigue ile 1993'te yazdığı *"Juifs des Balkans"* adlı eseri ise İletişim Yayınları tarafından 2001 yılında *"Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi"* adı altında İstanbul'da yayınlandı.

BENMAYOR, Gila: İstanbul'da doğdu. Üniversiteyi bitirdikten sonra gazetecilik üzerinde yüksek lisans eğitimi aldı. Daha sonra "Hürriyet Gazetesi"nin dış haberler bölümünde çalışarak meslek hayatına atıldı. Başlarda çeviriler yaptı, daha sonra köşe yazısı yazmaya başladı. Gazeteciliğin her kademesinde deneyimi oldu, uzun yıllar dış haberlerde şef olarak çalıştı.

Meslek yaşamındaki dönüm noktası, 1. Körfez Savaşı yıllarında Ortadoğu ile ilgili araştırma yapması ve dışarı açılması ile gerçekleşti. Uluslararası platform olan Davos'ta ise daha iyi bir noktaya geldi. Benmayor, sadece dış haberlerde değil, çeşitli eklerde ve ekonomi gibi farklı alanlarda da zaman zaman yazılar yazdı ve editörlük yaptı.[157]

BENSUSEN ÖZGÜN BRUDO, Berta: 1926'da İstanbul'da doğdu. Vatanına sivil ve asker olarak hizmet etmiş **Doktor H. Bensusen Özgün**'ün kızıdır. İlk ve ortaokulu Çanakkale'de, liseyi İstanbul'da Işık Lisesi'nde (Eski Fevziye) okumuştur. Bir müddet Hukuk Fakültesi'ne devam etmiş; sonra Şark Sigorta'da çalışmıştır. Onbir yaşından beri şiir yazmakta olan B.B. Özgün Brudo'nun birinci şiir kitabı 1986'da basılan *"Berta'nın Şiirleri"*dir. 1991'de de şiirler, deyişler, destanlar ve şarkılar ihtiva eden *"Beşyüz Yıl Destanı"* adlı kitabı çıkmıştır. Bazı dergilerde de şiirleri yayınlanmıştır.[158] Örneğin daha 1940'larda *"La Boz de Türkiye"*de yayınlanan şiirleri vardır.[159] B.B. Özgün Brudo, Mart 1995'te Türk Tabipler Birliği'nin Sağlık ve Yaşam konulu karikatür yarışmasında üçüncülük ödülünü aldı. Aynı yıl bazı karikatür ve şiir yarışmalarına katıldı.[160] Ayrıca Kasım 1995'te Çarşı Mağazaları'nın "tüketici" konulu karikatür yarışmasında jürinin takdir ödülünü kazandı.

Berta Özgün Brudo, *"Yedi Nesil Öncesinden Günümüze Yolculuk"* adlı yeni kitabında rüyalarını ve onlarla olan bağlantisını da anlattı. Sanatçı eserinde; Türkiye Yahudileri'nin Türk toplumuna sadakatlerini belge ve fotoğraflarla da dile getirdi ve iki toplum arasındaki uyum ve sevgiyi sergiledi.

BİCERANO, Salamon (1923-2003): Çorlu'da doğdu. İstanbul'da Alliance'de okudu. Yahudi Lisesi orta bölününe devam etti. St. Benoit'in ardından filoloji okudu. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Çeşitli sosyal ve kültürel kuruluşlarda görev yaptı. *"Şalom Gazetesi"* nde Judeo-Espanyol Bölümü'nü yönetti ve Yazı İşleri Müdürlüğü yaptı.[161] Eserleri arasında *"Rekojimiento de Temas Diversas"* (1988), *"Kantes De Maturidad"* (1991), *"Relatos i Refleksiones"* (1994), *"Kantes de Maturidad"* (2003). *"Relatos i Refleksiones"* ile Bicerano, 1995 Haziran'ında Academia d'Europa'nın Napoli'de verdiği "İtalia Kupası" ödülünü aldı. Yazar ayrıca, Haziran 1994'te Academia d'Europa'nın Napoli'de gerçekleşen ödül dağıtım töreninde Brüksel Kenti birincilik ödülü ve şiir dalında beşincilik ödülünü simgeleyen bir kupa aldı. Bunun yanında akademisyen diploması ile Avrupa Topluluğu amblemini taşıyan bir madalya aldı. S. Bicerano, aynı yıl Tel-Aviv'deki 1. Uluslararası Judeo Espanyol Şurası'na "Şalom" gazetesi namına katıldı ve gazeteye layık görülen "onur plaketi"ni aldı. Bicerano, ayrıca Berlin Üniversitesi'nin Roman Filolojisi Enstitüsü'nün davetlisi olarak Judeo Espanyol'la ilintili konferanslar verdi.[162] [163]

DALMEDİKO, Mois (1848-1937): Fener Lisesi'ne devam etti. Ünlü gazeteci Yehezkel Gabay'ın damadıydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kütahya ve Karahisar sancakları orman müfettişi, Cezayir-i Bahri Safid vilayeti başmüfettişi oldu. Bahriye nezaretinde tercüme kalemi ve muhaberat ecnebiye müdürü olarak görev gördü. Rütbesi albaylığa kadar yükseltildi. Fransız hükümeti tarafından "Légion d'Honneur", İtalyan hükümeti tarafından "Saint-Maurice ve Lazar", ayrıca Prusya tacının büyük nişanı olan "Demir Salip"le taltif edildi. *"Muallim-i Lisanı Fransevi"*, *"Muallim-i Lisanı Osmani"*, *"Sarf ve Nahvi Osmani"* ve *"Talim ve Terbiye"* adlı kitapları vardır.[164]

DANON, R. Avram (1857-1925): Edirne'de odğdu. 11 lisan biliyordu. Canlı bir ansiklopedi olarak tanımlanabilirdi. *"Yosef Daat"* veya *"El Progreso"* adlı gazeteyi 1888'de kurdu. Çeşitli dergilerde yazıları yayınlandı. 1896'da Türkiye'deki Yahudiler'in şarkı ve folklorik çalışmaları hakkında bir derleme kitabı yayınladı. 1897'de T. Reinach'ın *"Historie des Israélites"* adlı kitabını tercüme edip yayınladı. Ayrıca Amerika'daki *"Jewish Quarterly Review"*de Türkiye'deki Karait topluluğun tarihçesini konu eden çalışması yayınlandı. Paris'teki "Société Asiatique", Madrid'teki "Kraliyet Akademisi"ne üyeydi. Edirne'de ve İstanbul'daki seminerlerinde sayısız öğrenciler yetiştirdi. Paris'te vefat etti.[165]

DELEON, Jak (1951-....): İstanbul'da doğdu. Robert Koleji'nde, University of Wisconsin'de okudu. Boğaziçi Üniversitesi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz ve Amerikan edebiyatı konusunda doktora yaptı. Boğaziçi Üniversitesi'nde "Dil Kültür" ve "Bale Tarihi" dersi veren Deleon'un eserleri arasında: *"Çağdaş Tiyatroda Harold Pinter Geleneği"* (inceleme), *"Bale Tarihi"* (araştırma), *"Düşten Düşünceye"* (eleştiri), *"Söyleşi"* (röportajlar), *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Balesi"* (araştırma) *"Pera Palas"* (tarih araştırması), *"Eski İstanbul'un Yaşayan Tadı"* (denemeler), *"İstanbul Barları..."*, *"Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar"*, *"Balat ve Çevresi"*, *"Ancient Districts on the Golden Horn"*, *"A Taste of Old İstanbul"*, *"Keyifli Konaklamalar"* (1996), *"The Bosphorous: A Historical Guide"* (1998), *"Boğaziçi Rehberi"* (2002), *"Bir Beyoğlu Gezisi"* (2002), *"Anıtsal İstanbul"* (2002)... yer almaktadır.

ELMALEH, Abraham (1885-1967): Kudüs'te doğdu. Eliezer Ben-Yehuda'nın "Aşkafat" gazetesinde yazıları yayınlandı. 1910'da devrin Osmanlı İmparatorluğu Hahambaşısı Rav Hayim Nahum'a sekreter oldu. Yafa ve Şam'da öğretmenlik yaptı. Kudüs'te *"Doar Ayom"* gazetesinde çalıştı, *"Mizrah u Maarav"* adlı aylık magazin mecmuasını kurdu. *"İbranice-Fransızca"* (1923), *"Fransızca-Arapça"* (1929), *"Arapça-İbranice"* (1930) sözlükleri ve çeşitli edebi ve tarihi eserleri yayınladı.[166]

ESKENAZİ, Hanri: 1914'te İstanbul'da dünyaya geldi. Yahudi

Lisesi'nden mezun oldu ve bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Fransız diline olan tutkusu nedeniyle şair ve yazar olarak batı dünyasında isim yaptı. Bazı hikayeleri, *"Le Journal d'Orient"* gazetesinde yayınlandı. Ünlü Fransız yazarı André Mourois'in teşvikiyle iki şiir kitabı yayınladı: *"Damasquniade"* ve *"Voûte Etoilée"*.

"Société des Gens de Lettres dela France" ve "Adel-F"in üyesidir.[167]

FERERA, İsak (Av.) (1883-1933): Vefa İdadisi'nde, Hukuk Mekteb-i Alisi'nde okudu. Paris'te doktorasını yaptı. Temyiz Mahkemesi üyeliği, İstanbul Savcılığı gibi sorumluluk içeren görevlerde bulundu. 1908'de Av. İbrahim Nom'la *"Mir'at"* Gazetesi'ni yayınladı. *"Ezhar-ı Şebab"* ve *"Aşina Sesler"* adında şiir kitapları da vardır. Servet-i Fünun döneminin şiir tarzını benimsemiştir.[168]

FRANCO, Mois (1864-1910): İstanbul'da dünyaya geldi. Fransa'da tahsil gördü. Türk ve Bulgaristan okullarında ders verdi. *"Histoire de l'Empire Ottoman"*, *"Les Sciences Mystiques chez les Juifs d'Orient"*, *"Historie et Literature des Juifs, Pays par-Pays"* adlı kitapları vardır. Özellikle ilk kitabı, Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler'in hayatlarını inceleyenler için kaynak olarak gösterilebilir. M. Franco, Gelibolu'da vefat etti.[169]

FRANKO, Gad Av. Dr. (1881-1954): Milas'ta doğdu. Rodos İdadisi'nde okudu. Milas'ta öğretmenlik yaptı. Milaslılar'ın kendisi ile övündüğü bir şahsiyetti. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden diploma aldı. Yerleşmiş olduğu İzmir'de *"El Nuvelista Gazetesi"*ni yönetti, *"Hikmet"* ve *"Ahenk"* gazetelerinde yazıları yayınlandı. Çeşitli hayır kurumlarında çalıştı. Paris'te Hukuk Doktoru oldu. *"Hukuki Bilgiler Mecmuası"*, *"Kanun-u Medeni Rehberi"*, *"Paranın İstikrarı"* gibi eserleri vardır. İstanbul'da öldü.[170]

FRESCO, David (1850-1933): İstanbul'da doğdu. 21 yaşında *"Journal İsraelit"*in yerini alan *"El Nasional"* gazetesinin sorumluluğunu yüklendi. *"El Sol"* (1879), *"El Instruktor"* (1888), *"El Amigo de la Famiya"* (1886) adlı gazete ve dergileri kurdu. *"El Tyempo"*, *"El Telegrafo"* gazetelerini sürdürdü. Fransızca ve İbranice'den birçok roman ve hikayeyi tercüme etti. *"Lécture Edifiante de Morale Juive"* adlı bir esere

de sahip ve idealist bir gazeteci olan David Fresco, Nice'de vefat etti.[171]

David Fresco, *"Lécture Edifiante Morel Juive"* adlı Judeo Espanyol'dan Fransızca'ya tercüme edilmiş konferansların derlenmesinden meydana gelmiş kitabında Mezmurları, Şabat kurumunu, Moşe Rabenu (Hz. Musa) ve eserlerini, bazı ideal kişilik formasyonlarını, iyiliği, iyimserliği ve kötümserliği, yaşamın sonbaharını, Yahudi dinini, sefaletin ilacını ve dünyada İsrailoğulları'nı ele almıştır.[172]

GABAY, Yehezkel (1825-1896): Osmanlı İmparatorluğu sırasında Maarif Nezareti'nde görev alan ilk Yahudi'dir. 1860'ta *"Journal Israelit"* adlı gazeteyi kurdu. Gerçek anlamda Türk Yahudi Basını onunla başlar.

Toplumun sosyal ve kültürel olarak aydınlanması için sürekli olarak mücadele eden oğlu İsak, babasının işini *"El Telgraf"* ve *"El Telegrafo"*yu çıkarmakla devam etti.[173]

GALANTE, Avram (Prof.) (1873-1961): Türk Yahudi tarihine ışık tutan bir ilim adamıdır. 4 Ocak 1873'te Bodrum'da doğdu. Çok yönlü çalışmaları ile dikkati çeken Avram Galante, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif bir üyesi idi. Aynı zamanda Fransızca öğretmenliği de yaptı. Kahire'deyken *"La Vara"* Gazetesi'ni yayımladı, ayrıca 50'den fazla kitapta tarihçi ve araştırmacı kişiliğini sergileyerek "Profesör" ünvanını aldı. 1939'da 8. dönem Niğde milletvekilliğini yaptı. Ömrünün son yıllarında Kınalıadası'ndaki evinde tarihsel çalışmalarını sürdürdü. İstanbul'da öldü.[174]

"Historie des Juifs de Turquie" (*"Türkiye Yahudileri Tarihi"*, 1939), *"L'Historie des Juifs de Constantinople sous Byzance"* (*"Bizans'ta İstanbul Yahudileri'nin Tarihi"*, 1940), *"Türkler ve Yahudiler Tarihi Siyasi Tetkiki"* (1947), vb. gibi 60'a yakın yapıtı vardır. *"Historie des Juifs de Turquie"*, İSİS Yayınları tarafından 9 cilt olarak yeniden basılmıştır.

GAYUS, Elia (1898-1988): *"El Cudyo"*, *"El Tyempo"*, *"El Cugeton"*, *"Le Journal d'Orient"* gazetelerinde çalıştı. Sayısız küçük hikaye, mizahi yazı ve şiire imzasını attı. *"La Vera Luz"*, *"Şalom"* gazeteleri için de emekliliğinde yazılar yazan Gayus, Türk Yahudi Basını'nın gerçek ustalarındandı.[175]

GEREZ, Jozef Habib (1926-....): İstanbul'da dünyaya geldi. Kabataş Lisesi'ni bitirdi. Bir süre İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. Okullarda öğretmenlik yaptı. *"La Luz de Türkiye"*, *"La Vera Luz"*, *"Şalom"*, *"Eflatun"*, *"Çağdaş Sanat Haber Dergisi"*, *"Ankara Sanat Çevresi"* ve benzeri gazete ve dergilerde yazıları yayınlandı. Birçok şiir kitabı ve ayrıca antolojileri vardır. Şiirleri Fransızca ve İtalyanca'ya çevrildi ve birer kitap olarak yayınlandı. 1986'da Roma'da "Natale di Pace" adlı uluslararası edebiyat yarışmasında altın madalya kazandı. 1987'de Roma'da "Oscar del Mare" ödülünü kazandı. Kendine özgü bir çalışma tekniği ile resim çalışmaları olan şair-ressam J.H. Gerez'in Fransa, Belçika ve ABD'nin çeşitli müzelerinde devamlı sergilenen tabloları vardır.[176] H. Gerez, Avrupa Konseyi'ne bağlı Avrupa Akademisi'nin resim dalında düzenlediği yarışmalara dört yıldan beri katılıp ödül almıştır. 1993'te "Germania", 1994'te de "Trofeo Italia" adlı büyük ödülü alan H. Gerez, adı geçen Akademi'nin ve altı akademinin daha, fahri üyesi ve Avrupa Akademisi'nin Türkiye'deki temsilcisidir.[177] 1992 yılı itibarı ile yirmisi yurtdışında altmış kişisel sergi açmış, kırküç ödül ve madalya almış olan Gerez, Türk Basın Birliği, Ressamlar Derneği, Güzel Sanatlar Birliği gibi kuruluşların da üyesidir. O tarihten beri de birçok sergiye katılmış olan Gerez'in 1994 yılı başlarında Ressamlar Derneği'nin Sandoz Sanat Galerisi'nde "İstanbul" adlı tablosu ile birinci olduğu sergi ve 1995 Mart'ında katıldığı Güzel Sanatlar Birliği Resim ve Heykel Sergisi bunlardan ancak birkaçıdır.[178][179] Gerez, İtalya'daki "Accademia İnternational Di Belle Arti, lttere Scienze" Akademesi'nin 1995'teki resim dalındaki birincilik ödülü ile yaşamındaki 54. ödülü almış oldu.[180]

Gerez; Mart 1996'da Artemis Sanat Merkezi'ndeki karma sergiye Nisan 1996'da Fransa'daki iki kişisel sergiye,[181] Haziran 1996'da Kuşadası'ndaki kişisel sergiye katıldı. Daha önce sanatçı iki kişisel sergi açtı. 1996'da UNESCO AİAP Türkiye Komitesi'nden 50. yıl hizmet ödülünü aldı.[182] Gerez, Ekim 1996'da eserlerini Ankara Sanat Galerisi'nde sergiledi.[183] Habib Gerez, Eylül 1997'de Beyoğlu Belediyesi Sanat Galerisi'nde açılan ve merkezi Ankara'da bulunan Türkiye Güzel

Sanat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (GESAM) Sergisi'ne katıldı.[184]

Habip Gerez, Salamon Bicerano ile birlikte 1998 yılında Avrupa Parlamentosu'na bağlı *"Avrupa Akademisi"* tarafından ödüllendirildiler. Gerez *"Letonya Ülke Ödülü"* nü aldı. Aynı yıl Habip Gerez'in peyzaj resim çalışmaları Gözlem'de yer aldı. Sanatçı, *"Yaşamın Ayak İzleri"* adlı kitabında 1985'ten bu yana şiirlerini derledi. *"Yaşamın Tadı Tuzu"* adlı diğer şiir kitabı da Tiryaki Yayınları'nca neşredildi.

Gerez, 6-16 Mart 1998 tarihleri arasında İsviçre sınırına yakın Fransa'nın Haut Jura bölgesinde 94. kişisel sergisini açtı.[185]

1999'da Habip Gerez 99. sergisini açtı. Avrupa Parlamentosu'na bağlı Avrupa Akademisi'nde Türkiye'nin fahri temsilcisi olan Gerez'in "Globalizasyon" adlı bir resmi, Akademi"nin etkinliklerini betimleyen bir kitabın kapağında yer aldı.[186]

30 Nisan 2000'de Gerez, 50. sanat yılını kutladı ve Habip Gerez Özel Sanat Merkezi'nin açılışını gerçekleştirdi.[187] 30 yıldan beri etkinliğini sürdüren "Sanatçılar Sanatseverler Derneği"nin Mayıs 2001 içinde düzenlediği bir toplantıda şair, ressam ve yazar Gerez'e sanat alanındaki çalışma ve başarıları nedeniyle bir takdirname ve plaket sunuldu.[188]

Gerez, 112. kişisel sergisini 16 Haziran 2002 Lille-Fransa'da açtı.[189] Sanatçı 116. kişisel sergisini Ocak 2003'te Balıkesir'in tek özel sanat galerisi olan Çıkınberk Sanat Galerisi'nde, 118. kişisel sergisini de 18 Mart 2003'te Büyük Kulüp'te açtı. Sanatçı, İzmir'deki ilk resim sergisini 18 Şubat 2003'te Papatya Antik Sanat Galerisi'nde açtı.

GROSMAN, Moşe (1952-....): İstanbul'da doğdu. Dedesi, 1900 yılında Rusya'nın Odesa kentinden kaçarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Yahudilerdendir. Moşe Grosman Yahudi Lisesi mezunudur. 1967'de Avram Leyon'un teşvikiyle Şalom Gazetesi'nde yazı yazmaya başlayan M. Grosman, bu görevini 1983 yılının sonuna kadar sürdürdü ve gazetenin Yazı İşleri Müdürü oldu. Ayrıca *"Tünaydın"*, *"Yaprak"* ve *"Çağdaş Sanat"* dergilerinde yazıları yayınlandı.[190] Grosman'ın bugüne kadar basılmış üç kitabı vardır. İlki 1973'te yayınlanan *"Yalnız Adam"*, ikincisi, 1975'te yayınlanan *"Kısır Leke"* ve üçüncüsü de 1992'de yayınlanan

ve uzun ve özverili bir çalışmanın ürünü olan *"Dr. Markus"*, adlı kitaplardır. Grosman, Ağustos 1994'ten itibaren *"Tiryaki"* adlı aylık bir gazete/dergi de yayınlamaya başlamıştır.[191] Grosman, 1995 yılında Napoli'de bulunan ve Avrupa Konseyi'ne bağlı "Accademia d'Europa"nın "Avrupa Yıldızları Büyük Akdeniz Ödülü Plaketi"ni aldı ve "Akademisyen" ünvanı ile akademi üyeliğine seçildi.[192]

GRÜNBERG, Teo (1927-....): Türk düşünürü. İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nü bitirmesine karşın (1950), çalışma alanı olarak felsefeyi seçti. 1962'de Edebiyat Fakültesi Sistematik Felsefe Kürsüsü'nde uzman, 1964'te doktor olarak görev yaptı. 1966'da ODTÜ'ye geçti. Doçent (1970) ve profesör (1979) oldu. Russel, Carnap, Quine, Popper, Hintika, Kripke gibi filozofların görüşleri doğrultusunda mantıksal deneycilik ve çağdaş Anglo-Sakson analitik yaklaşımını benimsedi. Başlıca yapıtları: *"Sembolik Mantık I"*, *"Önermeler Mantığı"*, *"Alman Kavram Üstüne Bir Deneme"* (1971), *"Mantık Terimleri Sözlüğü"* (1980, A. Onart ile).[193] Teo Grünberg, (Beyoğlu Özel) Yahudi Lisesi Kurucusu Dr. David Marcus'un torunudur.

GÜLERYÜZ, Naim (Avigdor) (1933-....): İstanbul'da doğdu. St. Michel Lisesi'nden sonra tahsilini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1950 yılından itibaren Türk Yahudi Cemaati konularıyla ilgilendi ve *"Şalom"*, *"La Boz"*, *"Haftanın Sesi"* gazetelerinde bir dizi makale yazdı.

Genç yaşlarından itibaren Yahudi Cemaati'nin çeşitli dernek ve kurumlarında çalıştı. 1984'te Şalom Gazetesi'nin isim ve imtiyaz haklarının, kurucusu Avram Leyon'dan Gözlem A.Ş.'ye devrini sağladı ve bir süre danışmanlık yaparak genç ve amatör bir ekiple bu gazetenin Türkçe ağırlıklı olarak yenilenmesini sağlayarak bugünkü "yeni" Şalom'un temelini attı.

Jak Kamhi başkanlığında kurulan 500. Yıl Vakfı'nın kuruluşundan itibaren Başkan Vekili olan Naim A. Güleryüz, vakfın kuruluşundan daha evvel gündeme getirdiği kutlama etkinliklerini programladı ve yurt içinde ve ABD başta olmak üzere yurt dışında 10 de-

ğişik ülkede farklı toplum ve kuruluşlarda sayısız konuşma, makale, radyo ve TV programları ile Türkiye'nin "İnsanlığa Örnek" imajının ve Türk Yahudi toplumunun tanıtılmasına çalıştı.

"History of the Turkish Jews", "İstanbul Sinagogları", "Türk Yahudileri Tarihi C.I" eserleri yayınlanmıştır. Bir grup genç hanımın yardımları ile bir "Hahambaşılık Kütüphanesi"nin kurulup düzenlenmesini sağlayan Güleryüz, tarihi Zülfaris Sinagogu'nun restore edilerek "Türk Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yaşamlarını ve geniş toplum ile etkileşimini" görsel ve belgesel olarak sergilemeyi amaçlayan "500. Yıl Zülfaris Müzesi" fikrinin öncüsü olarak kuruluş çalışmalarını yürütmüştür.[194] Adı geçen müze, 2001 yılı sonlarında açılmıştır.

GÜLMAN, Lemi L. (1900-1968): İstanbul, Balat'ta doğdu. Eğrikapı Rüştiyesi'ni ve Hadika-i Meşveret İdadisi'ni bitirdi. Devrin ünlü gazeteci yazarlarından Selim Ragıp Emeç'in *"Son Posta"* gazetesinde 1930'dan 1945'e dek aralıksız olarak *"İster İnan, İster İnanma"* sütununda yazdı. 1955 yılından itibaren *"Şalom"* ve *"La Vera Luz"* gazetelerinde siyasal konularda yazan Gülman, "Basın Şeref Kartı" sahibiydi.[195]

HAZAN, Araon de Yosef (Hoca) (1848-1931): İzmir'de doğdu. Köklü bir öğrenim gördü. Alliance okullarında Türkçe okuttu. 1871'de *"La Esperensa"* (*"La Buena Esperansa"*) gazetesini kurdu. 1492 yılında İspanya'dan sürülen Yahudiler'in Osmanlı topraklarına gelişlerinin 400. yıldönümünün kutlanmasını 1891'de gazetesinde önerdi. Önerisi 1892'de gerçekleşti. 1911'de gazetesi kapandı fakat kendisi cehaletle mücadelesini sürdürdü. Ayrıca piyesler ve hikayeler yayınladı.[196]

KANETİ, Selim (1934-1992): Türk Yahudi Cemaati'ne mensup ünlü hukuk profesörü. 1959'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nden hukuk doktoru ünvanını aldı. 1964'te Medeni Hukuk'ta doçentliğe atandı. 1966-68 yılları arasında yedek subay olarak Tunceli'de görev yaptı ve Jandarma Genel Komutanı tarafından özel mektupla takdir edildi. Selim Kaneti, 1972'de İ.Ü. H.F.'den Hukuk Profesörü ünvanını

aldı. 1984'te Maliye ve Ekonomi Bölümü Başkanlığı'na ve Vergi Hukuk Ana Bilim dalı başkanlığına atandı. Prof. Kaneti'nin hukuk alanında yazılmış 13 kitabı ve 200 tebliği bulunmakta olup, kendisi 6 lisana vakıftı. Selim Kaneti, her yıl Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'a konferans için davet edilirdi. Ayrıca Yahudi Cemaati Fahri Danışmanlar üyesi (1972-92) ve son iki yıl da başkanıydı.[197]

Eserlerinden bazıları: *"Akdin İfa Edilmediği Def'i"* (1962), *"Hukuki İşlemlerin Çevrilmesi"* (1972), *"İsviçre Federal Mahkemesinin Borçlar Hukuku Kararları"* (1955-1964), *"Vergi Hukuku"* (1989), *"Bankaların Taşınmaz İşlemleri"* (1984), *"Borçlar Hukuku"* (1964), *"La Forme du Contrat de Vente d'Immeubles en Droit Civil Turc"* (1976), *"Türk Medeni Kanunu'nun Atatürk İlkelerinin Işığında Yorumlanması"* (1982), vb.[198]

KARASU, Albert (1885-1982): Selanik'te doğdu. Lozan Barış Görüşmeleri'ne mütercim olarak katıldı. Fransız kültürü ile yetişenlerin kurduğu *"Le Journal d'Orient"* gazetesini kurdu (1918). Gazete 1971'de kapandı. Basın Şeref Kartı sahibiydi.[199] A. Karasu'nun oğlu **Bilge Karasu** (1930-1995), Türk edebiyatının önemli isimlerindendir.[200]

KARMONA, Elia (1870-1931): 1887'de *"El Tyempo"* gazetesinde çalışmaya başladı. 1908'de *"El Cugeton"* gazetesini kurdu. Gerçek anlamda bir mizah ustasıydı. Sayısız mizahi hikayesinin arasında *"La İja de la Lavandera"* (*"Çamaşırcı Kadının Kızı"*) adlı hikayesi en ünlüsüdür.[201]

KASTORYANO, Riva (1952-....): İstanbul'da doğdu. Paris'te sosyoloji konusunda yüksek öğrenim gördü ve bu branşta doktora sahibi odu. İlgi dalları, kolektif kimliklerin oluşması; yazı alanları da, azınlık ve devlet ilişkileri hakkındadır. Eserleri: (kitaplar) *"Etre Turc en France"* (1986), *"İdentités Negociées-La France et l'Allemagne Face à Leurs İmmigrés"* (1986), *"Vers Un Multiculturalisme Européen"* (1977); (makaleler) Fransa, Almanya, Amerika karşılaştırmalı devlet ve azınlık ilişkileri ile 20'ye yakın makale; Türkiye Yahudileri ile ilgili çalışmalar ve makaleler: *"From Millet to Commu-*

nity - Jews of Turkey" (1990), *"Trajectoires dans la Ville - Les Juifs d'Istanbul"* (1992), *"Intégration Politique par l'Extégration Politique par l'Extérieure - Les Juifs de Turquie"* (1992). Riva Kastoryano, 1989'dan beri (1996 yılı itibarı ile) Fransa Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde (CNRS) araştırma görevlisi, ayrıca Paris Siyasal Bilimsel Enstitüsü'nde profesör olarak bulunmaktadır.[202]

Riva Kastoryano'nun diğer eserleri arasında: *"Quelle Identité pour l'Europe?" "Le 'Multiculturalisme à l'Epreuve"* (1998), *"Traduit en Turc 'Kimlik Pazarlığı'"* (İstanbul, İletişim, 2000), *"Negotiating Identities, States and Immigrants in France and Germany"*, *"Nationalismes en Mutation en Méditerranée Orientale"* (A. Dieckhoff ile, 2002), *"Staat-Schule-Ethizität"*, *"Politische Sozialization von Immigratenkindern in vier Europäischen Ländern"* (Werner Schiffauer ve diğerleriyle, 2002), basılacaklar: *"Civil Enculturation..."*, *"La Turquie: Une Voie Originale"*, *"Les Codes de la Différence"*.

Yazarın muhtelif yabancı dergilerde yayınlanmış 50 dolaylarında makalesi bulunmaktadır. Ayrıca Alman vatandaşlığı, Almanya'da çift vatandaşlılık, ırkçılık, Türkiye ve Avrupa gibi konularda yazılmış ve *"Le Monde"*, *"Libération"*, *"Le Figaro"*, *"FAZ"*, *"Frankurter Rundehau"*, *"Herald Tribune"*, *"Milliyet"*, *"Hürriyet"* gibi gazetelerde yer almış makaleleri de vardır.

Riva Kastoryano, 1981'den beri birçok bilimsel araştırmaya katılmış; Paris'te ve Harvard Üniversitesi'nde seminerler vermiş, sayısız kurumsal, bilimsel toplantılara katılmış ve birçok bilimsel derneğe üye olmuştur.[203]

KOHEN, Albert: (1888-1949). Gazeteciliğe 1922'de *"El Telegrafo"* da başladı. *"La Boz de Oriente"* de devam etti. 1939'da *"La Boz de Türkiye"* adlı dergiyi kurdu. *"Maimonides"* ve *"Abraham Elmaleh"* adlı iki biyografik eseri vardır. Gazeteci-yazar **Sami Kohen**'in babasıdır.[204]

KOHEN, Gila (1957-1999): İstanbul'da doğdu. 1977'de "Prix d'Honneur" ile Notre Dame de Sion'dan mezun oldu. Daha sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde İşletme Bölümü'nde yüksek öğrenimini tamamladı.

Profesyonel kariyerine çeşitli tercüme işlerinde başlayan Gila

Kohen, *"A'dan Z'ye İstanbul"* kitabının hazırlanmasında önemli bir görev üstlendi.

Türk-Yahudi Cemaati'nde de birçok hizmetlerde bulunan Gila Kohen, *"Şalom"* Gazetesi'ne yıllarca gönüllü hizmet ettikten sonra 1991 yılından itibaren Gözlem Yayıncılık ve Sanat Galerisi Genel Yönetmenliğini profesyonelce üstlendi.

Bu süre içinde başarıyla 40'ı aşkın kitap ve albümün editörlüğünü, birçok serginin ev sahipliğini yaptı. "Şalom"un 50. yılında düzenlenen birçok etkinliğin organizasyonunu da yürüten Gila Kohen, Cumhuriyet'in 75. yılı nedeniyle "Şalom" Gazetesi'nin düzenlediği *"Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Yahudileri'nin Basın ve Yayını"* konulu kitabın ve serginin düzenlenmesini de üstlendi.

Gila Kohen, ayrıca bir dönem İcra Kurulu üyeliği ve Temsilciler Heyeti Genel Sekreterlik görevini de yürüttü.[205]

KOHEN, İsak (1928-....): Samsun'da doğdu. İstanbul'da Fransız liselerinde, Robert College'de okudu. Güzel Sanatlar'dan mezun oldu. André Maurois hakkında bir tez yazdı. 1952-1953'de yedek subay olarak vatani görevini yaptığı Kore'de "Amerikan Liyakat Madalyası" ("Bronze Star") ile ödüllendirildi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. 1955'te iki yıl sürdürdüğü *"L'Etoile du Lévant"* gazetesini çıkardı. Ahmet Emin Yalman'ın yönettiği *"Vatan"* gazetesinde dış haberler şefi olarak çalıştı. *"Haftanın Sesi"* gazetesinde yazıları yayınlandı; *"El Tiempo"* gazetesinin sorumlu müdürü oldu. İsrail'deki *"El Haarets"* gazetisinin Türkiye muhabirliğini yaptı. 1971'de İsrail'e göç etti.[206]

KOHEN, Sami (1928-....): İstanbul'da doğdu. Yahudi Lisesi'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü'ne ve Hukuk Fakültesi'ne devam etti. Babası **Albert Kohen**'in yayınladığı *"La Boz de Türkiye"* dergisinde çalıştı. Babası ölünce, bu dergiyi *"Türkiye'nin Sesi"* başlığı altında yayınladı. *"Tan"*, *"Ekspres"* ve *"Yeni İstanbul"* gazetelerinde çalıştı. 1954 yılından beri *"Milliyet"* gazetesinde Dış Haberler şefi ve yorumcusu olarak çalışmaktadır. Dünyanın sayılı gazete ve ajanslarının Türkiye muhabiri olup, ünlü devlet

adamları ile görüşmeleri, gezi, inceleme anıları yayınlanmıştır. Ayrıca *"Değişen Çin"* ve *"İspanya"* adlı kitapları vardır.[207] Kohen, 20 ocak 1995'te merkezi Washington'da bulunan Türk-Amerikan Konseyi tarafından "Yılın Gazetecisi" seçilerek "Medya Ödülü"nü aldı.[208] Sami Kohen, Mayıs 1996'da Milliyet Gazetesi'nin "40. Yıl Ödülü"nü aldı.

Sami Kohen, 1999 yılında "Milliyet" gazetesinde *"Yorum"* adı altında neşredilen makaleleri ile ilgili olarak 23. Sedat Simavi Ödülü'nü kazandı.[209]

"Milliyet" gazetesinde 45 yılını dolduran Sami Kohen, Mayıs 2001'de gazetenin 51. kuruluş yıldönümü dolayısıyla gerçekleştirilen törende onurlandırıldı. Sami Kohen, Kasım ayında "Burhan Felek Basın Hizmet Ödülü"ne layık görüldü.[210]

Sami Kohen, 1970'lerden itibaren 15 yıla yakın bir süre *"Observer"*, *"Guardian"* ve *"The Economist"* gibi başlıca İngiliz gazetelerinin Türkiye muhabirliğini yapmış olup; ayrıca *"Newsweek"* in muhabirliğini sürdürmekte ve birçok Amerikan gazetesine hala yazı yazmaktadır. Bazen Avrupa basınının da yazı talebini karşılamakta olup, 2003'teki Irak Operasyonu'nda da bu taleple karşılaşmıştır. ("Şalom", 23.04.2003)

LEVİ, Mario (1957-....): İstanbul'da doğdu. 1975'te St. Michel lisesi'ni, 1980'de de Fransız ve Roma Filolojisi'ni bitirdi. İlk yazıları 1984'te *"Şalom"* gazetesinde yayınlandı. 1986'da *"Bir Yalnız Adam"* adlı eseri yayınlandı. *"Hokka"* gazetesinde aforizmayı andırır yazılar yazdı. 1990'da *"Bir Şehre Gidememek"* adlı öyküsü ile Haldun Taner Ödülü'nü kazandı.[211] Diğer eserleri: *"En Güzel Aşk Hikayemiz"*, *"Mademe Floridis Dönmeyebilir"*, *"İstanbul Bir Masaldı" (1999)*. Mario Levi, TRT'de ve Açık Radyo'da dünya müzikleri üzerine birçok program yaptı. Reklam yazarlığı, gazetecilik ve Yeditepe Üniversitesi'nde öğretim görevliliği mesleklerini de icra etti.[212]

LEVİ, Viktor (1865-1940): İstanbul'da doğdu. *"La Patria"*, *"La Boz"*, *"El Korreo"*, *"La Tienda de Yaakov"*, *"El Grassiozo"* (mizahi) gazeteleriyle *"El Rayo de Luz"* adlı dergiyi çıkardı. Fransızca ve İtalyanca'dan tercüme ettiği pek çok hikayeyi ve İbrani takvimlerini neş-

retti. 1912'de Napoli'de *"La Prostitution chez la Femme et le Traite Blanches"* adlı bir kitap yayınladı.[213]

LEYON, Avram (1912-1985): İstanbul, Balat'ta doğdu. Yahudi Lisesi'nde okudu. 1928'de *"Cumhuriyet"* gazetesinde de çalışmaya başladı. 1947'de *"Şalom"* gazetesini kurdu. 1983 yılının sonuna kadar büyük fedakarlıklar ve titizlikle Şalom'u yayınlamayı sürdürdü. 1976'da Basın Şeref Kartı, 1983'te de Basına 50 Yıl Hizmet plaketi aldı.[214]

MASLİAH, Nisim (1878-1931): Manisa'da doğdu. İstanbul Dar-ül Fünun-u Osmani Hukuk Mekteb-i Alisi'nden mezun oldu. Selanik Ticaret Mahkemesi üyeliğinde bulundu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Selanik Polis Okulu'nda öğretim üyeliği yaptı. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Selanik'te yayınlanan *"İttihat ve Terakki"* gazetesinde yazıları yayınlandı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na üç kez İzmir'den milletvekili seçildi. İstanbul'da 9 ay süre ile *"İttihad"* adlı günlük bir gazete çıkardı. 31 Mart vakasında (1909) Meclis-i Mebusan'ı basanlara karşı diğer mebusların direnmesini önerdi ve basında takdir edildi. 1930'da *"Hür Adam"* adlı bir gazete yayınladı. 1931'de Beyrut'ta öldü. İstanbul'da defnedildi.[215]

MENDA, Eliezer (Hoca) (1887-1978): Edirne'de doğdu. Alliance Okulu'nda ve Paris'teki Ecole Normale Orientale'da tahsil gördü. Edirne, Fas, Bulgaristan Alliance okullarında öğretmenlik yaptı; Mersin, Adana, Konya ve İzmit'teki liselerde, 1910-1925 yılları arasında Fransızca ve Almanca okuttu. *"El Cudyo"*, *"El Cugeton"*, *"El Telegrafo"*, *"l'Aurore"*, *"Le Journal d'Orient"*, *"La Boz de Oriente"*, *"La Boz de Turkiye"*, *"Şabat"*, *"La Vara"* ve *"Şalom"*da yazıları yayınlandı. 1950'de diğer üç arkadaşı ile birlikte *"La Luz"* adlı gazeteyi çıkardı. 1952'de *"La Vera Luz"*u kurarak 1972'ye dek tek başına bu gazeteyi sürdürdü. İstanbul'da vefat etti.[216]

MİSİSTRANO, İsak (1922-2001): İstanbul'da doğdu. Alliance Okulu, St. Benoit Fransız Lisesi ve bir süre Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. *"Şabat"* gazetesinin kuruluşunda katkıları oldu. *"La Luz"* gazetesinin dört kurucusundan biridir. *"La Vera Luz"*, *"La Luz de Türkiye"*, *"Şalom"* gazetelerinde yazıları yayınlandı. "Agence Européenne de Presse"in (Avrupa Basın Ajansı) Türkiye temsilciliğini yaptı. 1957'de

Prof. Galante'ye yapılan jübilede söz almıştı. 1966'da İsrail'e göç etti. "Türkiyeliler Derneği"nin başkanlığını yaptı. O zamandan beri Türk'ü ve Türklüğü layıkı ile yurtdışında temsil etmiştir.[217] Zaman zaman *"Şalom"*da Judeo-Espanyolca yazıları yayınlanmıştır. İsak Misistrano, 2001 yılında İsrail'de vefat etti.

NAON, Avram (İbrahim NOM) (1878-1947): Hukuk Mekteb-i Alisi'nden mezun oldu. Türk şiirine hayrandı. İsmail Safa'nın ilgisini çekti. *"Malumat"*, *"Pul"*, *"Mektep"* gibi gazetelerde yazdı. 1899'da *"Ceride-i Lisan"*, 1908'de de Av. İsak Ferera ile *"Mir'at"* adlı gazeteleri çıkardı. 1901'de *"Kalḅ-i Şikeste"* adlı şiir kitabını yayınladı.[218]

NAVARO, Leyla (1943-....): İstanbul'da doğdu. 1967'de İ.Ü. Psikoloji Bölümü Lisans, 1979'da Boğaziçi Üniversitesi Danışmanlık Yüksek Lisans mezunudur. 1981'de ABD Parent Effectiveness Training, Youth Effectiveness Training sertifikalarını aldı. ABD ve Avrupa'da çeşitli ihtisas çalışmaları yaptı ve psikoterapi sertifikaları aldı; IAGP International Association of Group Psychotherapies Yönetim Kurulu üyesidir. 1989'da Nirengi Kişisel Geliştirme ve Psikolojik Danışmanlık Merkezi Yöneticiliği ve Bireysel Çift ve Group Terapistliği yaptı.

Eserleri: *"Beni Duyuyor musun?"* (1987), *"Tapınağın Öbür Yüzü"* (1996), *"Bir Cadı Masalı"* (1999), *"İki Boy Ufak Pabuç"* (1999).[219]

MARMARALI, Samuel Abravaya (1875-1954): Döneminin ünlü iç hastalıkları uzmanı hekimdir. İzmir'de doğdu. 1902'de Tıbbiye'yi bitirdikten sonra İstanbul'da bir süre belediye tabipliği yaptı. Paris'te iç hastalıkları dalında ihtisas yaptı (1909-1912). Sonra Darülfunun Tıp Fakültesi İç Hastalıkları Muallim Muavinliği'ne atandı. Tıp Fakültesi Müdür Muavinliği'ne getirildi. (1932-1935). **Niğde Milletvekili** olarak TBMM'de görev yaptı (1935-1943). **Atatürk**'ün son hastalığında müşavir hekimlerden biriydi. Başlıca yapıtı; "Emraz-ı Cihaz-ı Hazmi" dir (1912). İstanbul'da öldü.[220]

NEHAMA, Yuda Rabi (1825-1899): Selanik'te doğdu. Dini bir öğrenim gördü. Meslek olarak kitapçılığı seçti. 1861'de İspanyolca olarak *"Dünya Tarihi"*, 1893'te *"Mihtave Dodim Miamim"* adlı kitapları yayınlandı. 1864 yılında *"El Lunar"* (*"Mehtap"*) adlı aylık bir ga-

zete çıkardı. Bir din adamı olmasına rağmen ilim ve fenin bütün yeniliklerine kucağını açıp cehaletle mücadele etmeyi görev bildi.[221]

OVADYA, Silvyo (1955-....): İstanbul doğumlu olup, lise tahsilini Saint Benoit Fransız Lisesi'nde tamamladıktan sonra, İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Elektronik ve Haberleşme Mühendisi olarak mezun oldu.

Genç yaşından itibaren cemaat bünyesindeki gençlik derneklerinde ve hayır kurumlarında görev alan, bazılarında başkanlık görevini de üstlenen Ovadya, askerlik hizmetini yedek subay olarak Kıbrıs'ta gerçekleştirdi.

Şalom'un 1984 yılında Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. bünyesinde çıkarılmaya başlanmasıyla yeni ekipte idari görev alan Silvyo Ovadya, 1986 yılı sonlarından itibaren gazetenin yayın koordinatörlüğünü 12 yıl aralıksız sürdürdü. Küçük boyutta 6-8 sayfa çıkan Şalom Gazetesi, bu dönem zarfında büyük boyutta ve 16 sayfa olarak yayınlanmaya başlamıştır. Günümüz teknolojisinin getirdiği imkanlarla tamamen bilgisayar çıkışlı ve rotatif baskıyla yayınlanmakta olan gazete, bu süreçte tirajını da önemli ölçüde arttırmıştır..

Yayın koordinatörü olarak görev aldığı on iki yıl boyunca gazetenin başyazarlığını da üstlenen Silvyo Ovadya, 1992 yılı boyunca gazetenin ayda bir Fransızca ve İngilizce ek çıkarılmasına da önayak olmuştur.

1992 yılında Türkiye'yi ilk kez Kudüs'teki Yahudi Medya Kongresi'nde temsil eden Ovadya, uzun yıllar cemaat yöneticilerinin resmi dış gezi ve ziyaretlerinde de yer almıştır.

1990'lı yılların başından itibaren Türk Yahudi toplumu ve Türk yayın hayatına özellikle Yahudilik teması içeren yayınların basılması ve dağıtılması konusunda öncülük eden Silvyo Ovadya 12 yıl süresince 100'ün üzerinde kitabın ve çok sayıda Sefarad müzik albümünün topluma kazandırılmasını sağlamıştır.

Evli ve iki çocuk babası olan Ovadya, aynı zamanda da sanayi ve ticaret ile iştigal etmektedir. Cemaat yönetiminde de görev alan Silvyo Ovadya, halen Şalom Gazetesi'nin ve Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.'nin İdari Koordinatörlüğü'nü sürdürmektedir.

PARDO, Jak (1911-1988): İstanbul'da doğdu. Paris'te Ecole des Travaux Publics Mühendis ve Mimarlık Okulu'nu bitirdi ve Türkiye'de inşaat mühendisi olarak Hasköy İhtiyarlar Yurdu, Or-Ahayim Hastanesi gibi cemaate ait gayrimenkullerin tamir ve inşaatına imza attı. Cemaatte çeşitli aktif görevler de aldı ve kendini felsefe, tarih, yoga, metafizik, fizik, astronomi, mitoloji, müzik, tarih gibi değişik konularda eğitti. İstanbul ve Cenevre Üniversiteleri'nde felsefe doktorası hazırladı. Konferanslar ve uzun mektuplarla aktarmaya çalıştığı bilgisi, zamanla kendisinde kitap yazma işlevine yol açtı. Tüm kitaplarını Fransızca yayınlamıştır. Eserlerindeki başlıca temalar; Tanrı sevgisi, Hint felsefesi, mitoloji,[222] Tora, Batı felsefesi, ölüm ve insanın değişim olgusu, Ege tarihi, arkeoloji ve basit okuyucunun anlayabileceği dilde astronomidir. Jak Pardo'nun resim sanatında da ustalığı vardı ve 40'a yakın yağlıboya resim bırakmıştır. Engin kültürü, çok yönlü şahsiyeti ve yardımseverliği ile Jak Pardo gençliğe örnek bir anı bırakmıştır.[223] Eserleri arasında: *"L'Homme et les Douzes Tribues Hébraiques"* (1983), *"L'Essasis, Receuil de Conférences"* (1985), *"L'Homme à la Recherche de son Etre"* (1986); *"Métamorphose"* (1987), *"Le Cosmos et Moi"* (1988) yer alır.

PÜLLER, Arditty Gentille (1913-1957): Şiir, öykü yazarı. Eserlerini Fransızca yazmıştır. Fransa ve Türkiye'de neşredilen eserleri arasında: *"Contes d'Orient et d'Occident"*, *"Vent de Marmara"*, *"Poèmes"* (1940), *"Le Jardin de Grenades"*, *"A l'Ombre des Minarets"* (1941) mevcuttur.

RODRIGUE, Aron: İstanbul'da doğdu. Doktora derecesini 1985'te Harvard Üniversitesi'nden aldıktan sonra, Indiana Üniversitesi'nde yardımcı doçent ve doçent olarak tarih dersleri verdi. 1999 yılı itibarı ile Stanford Üniversitesi'nde tarih profesörüydü ve Yahudi Çalışmaları, Eva Chernov Lokey Kürsüsü'nün başındaydı. İngilizce olarak *"French Jews, Turkish Jews: The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925"* (1990), *"Images of Sepharadi and Eastern Jewries in Transition, 1860-1939: The Teachers of the Alliance Israélite Universelle"* (1993) ve *"The Jews of the Bal-*

kans: The Judeo-Spanish Community, 15 th. to 20 th. Centuries" (Esther Benbassa ile birlikte, 1995) kitaplarının da yazarıdır. Ayrıca *"Ottoman and Turkish Jewry: Community and Leadership"* (1992), *"Une Vie Judéo Espangole à L'Est: Gabriel et Arie"* (Esther Benbassa ile birlikte, 1992) ve *"Guide to Ladino Materials in the Harvard College Library"* (1992) çalışmaların direktörlüğünü yapmıştır.[224]

Aron Rodrigue'in *"Ottoman and Turkish Jewry"* adlı kitabında yazar, Osmanlı ve Türkiye Yahudileri ile ilgili çeşitli konularda şu değerli yazarların tezlerine yer vermiştir: Joseph Hacker, Jean-Christophe Attias, Leah Bornstein-Makovetsky, Mina Rozen, Jacob Barnai, Avner Levi, Israel Barthal, Esther Benbassa, Riva Kastoryano.

ROZANES, Salamon (1862-1938): Rusçuk'ta doğdu. Rav Hayim Becerano'nun yanında yetişti. İtalyanca ve Yunanca'yı öğrendi. 1885'te eski İbranice sikkeleri üzerinde bir çalışması oldu. 1907'de ünlü eseri *"Divre Yeme Israel be Togarma"*nın (*"İsrailoğulları'nın Türkiye'deki Tarihi"*) birinci cildi yayınlandı. Daha sonra Bulgar Yahudileri'nin ve Rusçuk Yahudileri'nin tarihçesini yazdı. Bükreş'te yayınlanan *"Annuaire İsraélite"* de yazıları yayınlandı. *"Encylopedia Judaica"*nın çalışmalarına katıldı. Rozanes, Osmanlı Yahudileri'nin tarihçesini en geniş ve en ayrıntılı bir şekilde kaleme almış tarihçilerdendir. Sofya'da öldü.[225]

SALTİ, Selim (1935-....): İstanbul'da dünyaya geldi. Hukuk Fakültesi'ne bir süre devam ettikten sonra Gazetecilik Enstitüsü'nde öğrenim gördü. İlk yazısı, *"L'Etoile de Lévant"* gazetesinde yayınlandı. *"Yeni Gazete"* ve *"Akşam Gazetesi"*nde çalıştı. Uzun süre eski dönem *"Şalom"* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır.[226]

SEVAL, Vali Estreya (1953-....): İstanbul'da doğdu. Notre Dame de Sion'u bitirdi, 1986'dan itibaren roman yazmaya başladı. İlk romanı, *"Kuşkunun Başladığı Gün"*dür. Romanlarında okunması rahat ve akan bir tarzda yazma ilkesini güttü. Romanlarında Kıbrıs, Gayrettepe, Nişantaşı, Belgrad Ormanları gibi mekanlara ve aşk temalarına yer verdi.[227] Diğer romanları arasında *"Yalnız Sen"*,

"Üç Günün Hatırası", *"Nur Sevinecek"* yer alıp, bunlarda duygusallığa ve gerçekçiliğe önem verir ve kahramanları kadere direnç gösterirler. 1995'te yayınlanan bu romanların yanısıra Seval, *"Geometrik Aşk"* adlı şiir kitabını da aynı yılda çıkardı. Yayınladığı diğer bir şiir kitabında, *"Doğanın Çığlığı"*nda şair-yazar, hızla yok olan doğayla ilgili endişelerini de dile getirmektedir. Yazarın ayrıca pekçok çevirileri de mevcuttur.

SEZER, Robert (1936-....): İstanbul'da dünyaya geldi. Yahudi Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne devam etti ve buradan mezun oldu. Okullarda öğretmenlik yaptı. Yazıları *"La Vera Luz"* gazetesinde yayınlandı. *"Vatan"* gazetesinde musahhih olarak çalıştı. 1957'de *"Haftanın Sesi"* adlı Türkçe bir gazete çıkardı. Bazı sosyal kuruluşlarda görev aldı.[228]

ŞALOM, Marsel (Süleyman) (1921-1985): Edirne'de doğdu. Sorbonne'den mezundur. 2. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'a geldi. Yazıları; *"Demokrat"*, *"Politika"*, *"Le Journal d'Orient"* ve *"La Boz de Türkiye"* de yayınlandı. 1946'da *"La Presse"* adlı bir gazete çıkardı. Daha sonra Madrid Otonom Üniversitesi Şarkiyat Kürsüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. *"Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi"*, *"Yunus Emre Antolojisi"*, *"Nazım Hikmet'in Yaşam Öyküsü"*, *"Leyla ve Mecnun"*, *"Toplumun Türk Şairleri Antolojisi"* adlı antoloji ve tercümeleri İspanyolca yayınladı. *"Brumes et Soleils"* adlı bir şiir kitabı, *"Les Juifs"* adlı bir piyesi olan ve *"Milliyet"* gazetesinin eski Madrid muhabiri Süleyman Şalom, aynı kentte vefat etti.[229]

TEKİNALP, Munis (KOHEN, Moiz) (1883-1961): Selanik'te dünyaya geldi. "Alliance" Okulu'nda okudu ve Hukuk Mektebi Alisi'nden mezun olduktan sonra, Selanik'te yazar ve avukat olarak hayata atıldı. Burada İttihat ve Terraki ve Ziya Gökalp'ın idaresindeki kültür mahfelinde çeşitli görevlerde bulundu. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik Vilayet Meclisi'ne seçildi. 1914-1918 yılları arasında Hukuk Mekteb-i Alisi Maliye İlimleri dersinde Prof. yardımcılığı yaptı. 1916'da *"İktisadiyat Mecmuası"*

adında bir gazete çıkardı. 1945-1950 yılları arasında İstanbul Belediyesi Meclisi'ne seçildi. 1948'de İstanbul Üniversitesi'nde "Basına 50 Yıl Hizmet Verenler" için tertip edilen jübilede ödül aldı. Yazıları: *"Yeni Asır"*, *"Rumeli"*, *"İttihat ve Terraki"* (Selanik), *"Vatan"*, *"Cumhuriyet"*, *"Hürriyet"*, *"Son Posta"*da yayınlandı. *"Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet"*, *"Türkler (1914-1918) Muharebede Ne Kazanabilir?"*, *"Türkleştirme"*, *"Kemalizm"* ve *"Türk Ruhu"* adlı eserleri yayınlanmıştır.[230] (Ayrıca bak: Böl. 9/b: *"Yahudiler, Türkçülük ve Atatürk Sevgisi"*).

VENTURA, Avram (1949-....): İzmir'de doğdu. İlk şiiri, 1968'de *"Hafta Sonu"* dergisinde yayınlandı. İzmir İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Muhasebe ve Finans Bölümü'nden mezun oldu. *"Varlık"*, *"Yeditepe"*, *"Soyut"* ve *"Güney"* gibi dergilerde şiir ve yazıları yayınlandı. 1985'te ilk şiir kitabı *"Sevgidir Yaşayan"*, 1991'de *"Beşyüz Dallı Akasya"* yayınlandı. 1989'dan itibaren *"Şalom"* gazetesinin İzmir temsilciliğini ve yazarlığını yaptı. Bu gazetede *"Düşündükçe"* başlığı altında denemeleri yayınlandı. Bu denemelerin bir kısmı, *"Bir Sözü Söylemek Gerek"* adlı kitabıyla 1993'te; 1995'te de *"Yol Üçlemleri"* başlıklı şiir kitabı ile *"Kırk Dilli Kuş"* adlı deneme kitabında yayınlandı. Ventura, yazdığı deneme türünde Montaigne ve Alain adlı ustaların izinden gitmiş, ayrıca engin bir kültür ve bilgi birikimini ortaya koymuştur; düşünce ve duygularını yansıtmada, simgesel ögelerle yaptığı donanımdan da yararlanmıştır.[231]

Avram Ventura'nın diğer eserleri: Şiir: *"Gözleri Yüreğimin"* (2002); Deneme: *"Ayın Aydınlık Yüzü"* (1999), *"Körlerin Gördüğü"* (2003).[232]

YAEŞ, İsak (1922-1970): İstanbul'da dünyaya geldi. 1947'de Avram Leyon ile birlikte *"Şalom"* gazetesini yayınladı. Kısa bir süre sonra bu gazeteden ayrıldı. İsrail'e göç etti. 1949'dan ölümüne kadar eşi **Rosa Yaeş** ile birlikte *"La Verdad"* adlı gazeteyi yayınladı. Sözkonusu gazetenin devamı olan Judeo-Espanyol (Ladino) dilinde yayınlanan *"La Vera Luz"* adlı gazete Rosa Yaeş ve ikinci eşi Nissim Bueno tarafından yayınlanmaktaydı.[233]

Daha önceki sayfalalarda adı geçen ve biyografyaları verilmiş ve Türk-Yahudi basınında yer almış kişilerden başka değerli yazıları ve eserleri ile sözkonusu basına katkıda bulunmuş olan kişilerin bir kısmı aşağıdadır: **Altabef İsak** (1895-1962, eski İstanbul milletvekili), **Anav Moşe** (1892-1964), **Franco Hizkia** (merhum), **Gabay İsak** (merhum), **Habib Avram** (1903-1971), **Levi Sam** (merhum), **Sokoloff Nahum** (1859-1936), **Acıman Stella**, **Alazraki Albert**, **Alboher Moise**, **Albukrek Lina Kohen**, **Albukrek Selim**, **Alfandari Rober**, **Algazi Yusuf**, **Altıntaş Yusuf**, **Amato Herman**, **Anavi Nino**, **Apalaçi Viktor**, **Arditti Albert N.**, **Arditti Ralf**, **Asayas Meri**, **Barha Yaakov**, **Barokas Nelly**, **Barokas Yakup**, **Baruh İzidor**, **Behar Cem**, **Benbanaste Marko Prof.** **Benbassat David**, **Besalel Yusuf**, **Bertal J.P.**, **Biçaçi Sibel Sofi**, **Bilen Albert**, **Büyükabolafya Nedim**, **Danon Maggie**, **Eskenazi Henri**, **Eskenazi Rina**, **Garih Üzeyir Dr.**, **Gökay Yako**, **Güller Rıfat**, **Hakko Cem**, **Hakko Ketty**, **Hakko Vitali**, **Hatem Sara**, **Levi Nedim**, **Kaneti Vivet**, **Karako Cem**, **Kastoryano Lidya**, **Keribar İzzet**, **Kohen Aaron**, **Konuk Musani Misafir**, **Kori Jak**, **Kuzu Viktor**, **Levi Tilda**, **Margulies Roni**, **Molinas İvo**, **Nahum Bernard**, **Navaro Leyla**, **Ojalvo Harry**, **Özel Soli**, **Perahya Elie**, **Perahya Klara**, **Perlman Mişel**, **Razon Norma**, **Reyna Yuda Av.**, **Romi Nora**, **Sivil Işık**, **Şaul Eli**, **Tarablus Suzan (Nana)**, **Yahya Daniel**, **Yanarocak Sara**, **Yannier Ester** vb...

D- BAZI TÜRK YAHUDİSİ SANATÇILAR

Aşağıda öncelikle günümüzde sanatsal etkinlikleri söz konusu olan bazı amatör ve profesyonel Türk Yahudisi sanatçıları tanıtmak amacıyla bir örnekleme çalışması yer almaktadır. Bu sanatçıların arasında birkaç yıldır etkinlik göstermeyenleri de mevcuttur. Ayrıca sanatçıların etkinliklerinin tanınması amacıyla ayrıntılara yer verilmişse de; bu uygulama, adı geçmeyen sanatçıların önem açısından dikkate alınmadıkları anlamına gelmemektedir. (1997 yılından sonraki bilgiler, ulaşılabilen ve yanıt veren sanatçıların kişisel beyanından alınmıştır.)

AJİ, Sara: 1957 Adana doğumlu. 1981'de Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi - Seramik Bölümü'nden mezun oldu. Kendi atölyesinde seramik çalışmalarını sürdürmüştür. 500. Yıl Resim Heykel Seramik Ebru Batik Karma Sergisi (500. Yıl R.H.S.E.B.K.S)'ne katılmıştır.[234] Katıldığı sergiler arasında Aralık 1993'te Gözlem Sanat Galerisi'ndeki ve Mövenpick Sanat Galerisi'ndeki sergi de yer almaktadır.[235]

Sara Aji, son eserlerini 3-22 Mart 1999'da Akbank Sanat Galerisi'nde sergiledi.[236]

ALBUKREK, Musa Dr.: 1937'de İstanbul'da doğdu. Naile Akıncı'dan resim dersi aldı. 1992 yılı itibarı ile on karma sergiye katılan, iki kişisel sergi açan Musa Albukrek, 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katılmış olup, tıp doktorudur. Albukrek'in Seyahat Notları tarzında yurdun çeşitli yörelerinden gözlem yaparak 500'ü aşkın çalışması vardır. Bu çalışmaları mimari ağırlıklı olup, siyah beyaz ve suluboyadır.[237]

Aralık 1994'te Lizbon Belediye Sarayı'nda *"İstanbul ve Lizbon Desenleri"* sergilenmiştir.[238] Albukrek, senelerce Büyükada Anadolu Kulübü Karma sergilerine katılmaktadır.[239] Sanatçının *"Çizgilerle Türkiye"* (Alarko, 1992) adlı ve Türkiye'nin panoramasını sergileyen resimler içeren kitabı güncelliğini korumaktadır. Musa Albukrek'in karma sergileri

devam etmektedir. Ayrıca *"Tiryaki"*, *"Göztepe Kültür Dergisi"*, *"Jak Samanon"* romanı gibi yayınlara çizimleriyle katkıda bulunmuş olup, *"Çizgilerle Adalar"* (*"Rotary-Adalar"*, 2003) kitabı da basılmıştır.

Sanatçının el işi, maketçilik ve oyuncak sergisi konularındaki becerisi, Nisan 2002'de Almelek Sanat Galerisi'nde ve Ankara'daki Oyuncak Müzesi doğrultusunda, İstanbul'da müze niteliğinde sergilenmiştir. Bu konuya basında geniş yer verilmiştir.

Musa Albukrek'in diğer bir sanatçı yönü de müzik alanındadır. Albukrek, İstanbul Belediye Konservatuarı'nda Ekrem Zeki Ün'ün keman öğrencisi oldu. Müzik çalışmalarını Ionescu Galati ile sürdürdü. İki kez Romanya Doktorlar Orkestrası'na solist olarak katıldı. Preklasik Oda Müziği Topluluğu'nun kurucusu ve üyesidir. Sanatçı, 1969'dan bu yana İstanbul ve diğer illerde resitaller ve oda müziği konserleri vermiştir. Geçtiğimiz 15 yılda repertuarına özellikle barok ve preklâsik eserleri almıştır. 1953'te Musa Albukrek, Özel Yahudi Lisesi'nin marşını bestelemiştir; sanatçı Amerikan Hastanesi'nde cerrah ve Yıldız Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.[240]

ALKANLI, Aaron Elyakim: 1948'de İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini Robert College'de tamamladı. 1967'de D.G.S.A. Yüksek Mimarlık bölümüne girdi. Eğitimini Kudüs'te Betsalel School of Arts'da tamamladı. 1968 - 1970 arasında Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun atölyesinde misafir öğrenci olarak bulundu. Almanya'da figüratif ekspresyonistler, İtalya'da fütüristler, Fransa'da kübistleri inceleme gezilerinde bulundu. Hindistan, Nepal ve Tayland'da doğu felsefesi ve sanatını inceledi. Katıldığı sergiler: Tel Aviv Gordon Gallery'de kişisel sergi (1982), Roma'da karma sergi (1984), Safed'de karma sergi (1990), 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S (1992), YKB Kazım Taşkent Sanat Galerisi'nde kişisel sergi (1994), Gözlem Sanat Galerisi'nde kişisel sergi (Mart 1995).[241]

ALMALEH, Beki: 1931'de İstanbul'da doğdu. Seniye Fenmen ile karakalem ve suluboya, Nusret Hepgül ile ebru çalıştı. 1989-1991 arasında 9 karma sergiye katıldı. 5. Devlet Türk Süsleme Sanatları Sergisi'ne katılarak Ankara Güzel Sanat Galerisi'nde ebru çalışma-

ları sergilendi. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[242]

Sayılı ebru sanatçılarından Beki Almeleh, 1999 yılında birçok sergiye katıldı.[243] Sanatçı 2003 yılında da benzeri karma sergiye iştirak etti.

ALMALEH, David: 1923'te İstanbul'da doğdu. Ebru çalışmasına Yıldız Sarayı'na bağlı "Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın açtığı kursa katılarak başladı. Eserleri ilk defa 1989'da Sultanahmet Caferağa Medresesi'ndeki karma sergide yer aldı. 1989 ve 1992'de iki karma sergiye ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S.'ne katıldı. David Almaleh, daha sonraki yıllarda da birçok karma sergiye katıldı.[244]

ALMOZLİNOS, Rozi: 1952'de İstanbul'da doğdu. Batik çalışmalarına 1979'da başladı. 1989'da giyim tasarımı okulundan mezun oldu. Gökhan Armağan'ın öğrencisi oldu. Gözlem Sanat Galerisi, Ayşe Takı, Horhor Sanat Galerisi ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S.'ne katıldı. Giysi tasarımı, desen çizimi, serigrafi baskı uğraşı alanında bulunup, eşarplarında geleneksel Türk sanatından esinlenerek çalışmalar yapmıştır. Katıldığı sergiler: Gözlem Sanat Galerisi'ndeki karma sergi (Aralık 1993),[245] Kudüs'teki "Jerusalem 3000" sergisi (Ekim 1995).[246]

ANCEL, Claire: 1943'te İstanbul'da doğdu. Resme ilkokul çağlarında başladı. Zuhal Köseler Atölyesi'ne, Mimar Sinan Üniversitesi resim kurslarına katıldı. Gökhan Anlağan'ın öğrencisi oldu. Karışık teknik ve empresyonist bir anlayışla eser verdi. 1992 yılı itibariyle üç karma sergiye ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[247] Katıldığı sergiler arasında Haziran 1994'te KÜSAV Sanat Galerisi'ndeki Sanat Fuarı[248] ve Kasım 1994'te 10. İstanbul Antika ve Dekoratif Sanatlar Fuarı (KÜSAV'da), Mart 1994'te Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksel Sabancı Kültür Merkezi'nde açılan "Serbest Atölye" adlı karma sergi de yer almaktadır.[249] Ancel, Ocak 1995'te DGSG'deki karma sergiye[250], Mayıs 1995'te Yüksel Sabancı Kültür Merkezi'ndeki "Serbest Atölye"[251] sergisine katıldı. Sanatçı üçüncü kişisel sergisini Ekim 1996'da Dünya Ti-

caret Merkezi'nde açtı.[252] Mayıs 1997'de "Dekorist '97"ye katıldı.[253]

ARDİTİ, Feride: 1938'de İstanbul'da doğdu. Resme ilgisi 1980'lerde başladı. Empresyonist akımın etkisinde temalarını doğadan alan yağlıboya sitili soyut çalışmalar yaptı. İki kişisel sergi açtı. Öykü ve tiyatro dallarında edebi çalışmaları da bulunmaktadır. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katılmıştır.[254]

ARDİTTİ (Cavaliero), Nadia: 1948 İstanbul doğumludur. L'Atelier Martini'de (İsviçre) resim dersleri aldı. Cenevre'de üç kişisel sergi açan sanatçının son sergisi, Baudlaire'nin şiirlerinin simgelenmesi temasını taşıyordu. 1987'de suluboyaya başlayan Arditti, resimlerinde özellikle "Mavi Yolculuk" teması işledi. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katılmıştır.[255] Katıldığı sergiler arasında 1994 yılı başında Taksim Belediye Sanat Galerisi'ndeki karma sergi[256] ve Ağustos 1994'te 4. İstanbul Sanat Fuarı'nda resim ve heykel dalı da yer almaktadır. Heykel de yapan Arditti, bronz ve alçı büstler ve kadın psikolojisi üzerinde etütler yapmakta; yontu ile kadın ve onun kişiliği, çevre ile ilişkisi konusunu uğraşı edinmektedir.[257] Nadia Arditti, Kasım-Aralık 1994'te Mövenpick Sanat Galerisi'nde gerçekleşen Güzel Sanatlar Birliği'nin 77. İstanbul Sergisi'ne de katıldı.[258] Arditti'nin heykelleri Aralık 1994'te Paris'teki 16. Bölge Resim ve Heykel Salonu'nda sergilendi.[259] Arditti, Mart 1995'te Güzel Sanatlar Birliği Resim ve Heykel Sergisi'ne katıldı.[260]

Arditti, Nisan 1996'da Paris'teki karma sergiye[261] Eylül 1996'da TÜYAP'taki karma sergiye katıldı.[262] Sanatçı, Kasım 1996'da Maggie Danon'la Almelek Sanat Galerisi'nde bir sergi açtı. Arditti'nin eserleri bu tarihte toplam 23 kişisel ve karma sergide yer aldı.[263] Arditti, Maggie Danon ile birlikte eserlerini 1997 başlarında Ankara'da Galeri Selvin'de sergiledi.[264] Nadia Arditti, Eylül 1997'de Almelek Sanat Galerisi'ndeki Karma Sergi'ye katıldı.[265]

Nadia Arditti, Aralık 1999'da Almelek Sanat Galerisi'ndeki 9. TÜYAP Sanat Festivali'ne katıldı.[266] Arditti; kadın, doğa ve deniz konularını işlediği heykel çalışmalarını Şubat 2001'de İzmir Art Shop'ta sergiledi.[267] Sanatçının kadın figürleri, doğa ve deniz tema-

lı taş, ahşap ve bronzdan oluşturduğu heykel çalışmaları 9-31 Mayıs 2002 tarihlerinde Ankara Galeri Selvin'de yer aldı.[268]

Nadia Arditti, 29 Mart 2003'te Conrad İstanbul Sanat Galerisi'nde açılan "Naif Ressamlar ve Düş Ustaları" Sergisi'ne katıldı. 7 Mayıs 2003'te İngiltere Kraliçesi Londra'da bulunan Cass Business Okulu'nun yeni binasını hizmete açtı. Okulun iç bahçesine 2.25 m. boyunda "Uçan Kanatlar" adlı bir bronz heykel tasarlayan Nadia Arditti, binanın mimarlarıyla birlikte İngiltere Kraliçesi Elizabeth II'ye takdim edildi. Türkiye'den İngiltere'ye getirilen heykel Ekim ayında kaidesine yerleştirildi.[269]

ARDİTTY, Ceki: 1960'da İstanbul'da doğdu. Hasan Kavruk'un öğrencisi oldu. Fransa'da Avignon Müzesi'nde resmi bulunan Arditty, UNICEF'in açtığı uluslararası yarışmada ödül aldı. 1992 yılı itibarıyla beş kişisel sergi açan sanatçının Japonya, Hindistan, Bulgaristan, Fransa ve İtalya'da sergilenen eserleri; Türkiye Avrupa ve Amerika'da birçok özel koleksiyonda yer almaktadır. Ceki Arditty, 1992'de 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[270] Katıldığı sergiler arasında Aralık 1994'te İda Sanat Galerisi'ndeki resim sergisi de bulunmaktadır.

Ceki Arditty, 2002 yılında palyaçolar, vahşi ve özgür atları konu edinen yağlıboya çalışmalarını Çırağan Sarayı Koleksiyon Sanat Galerisi'nde sergiledi.[271] 2003 yazında Burgazada Deniz Kulübü'nde sergi açtı.

ARDİTTİ, İno: 1951'de İstanbul'da doğdu. Çok küçük yaşlarda resme başladı. Bir süre İbrahim Safi ve daha sonra Hasan Kavruk'un öğrencisi oldu. Yurt dışında fotoğrafçılık ve tekstil eğitimi gördü. 1992 yılına kadar dört kişisel sergi açtı ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı. Sanatçı, belli bir tarzı olmadığını ve içinden geldiği gibi resim yaptığını ifade etmektedir.[272] İno Arditty Mart 1995'te Gözlem Sanat Galerisi'nde sergi açtı.[273] 9-30 Ocak 1999'da İno Arditti Gözlem'de bir karma sergiye katıldı.[274]

AROYO, Yeşua: Müzik eğitimini İstanbul Belediye Konservatuarı Şan Bölümü'nde tamamladı ve İşletme dalında yüksek öğrenim gördü. İlk korosunu 1973'te kurdu. 1977'de İngiliz Kültür Heyeti Madrigal Toplulu-

ğu'na, 1979'da İstanbul Filarmoni Derneği Orkestrası'nın konserine solist; 1977 - 1990 yılları arasında İstanbul Dutch Chapel Cantata Topluluğu'na oratoryo solist olarak katıldı. 1983'te Mozerteum Müzik Akademisi'nde Alman Lied'i konusundaki yaz kurslarına katıldı. 1986 ve 1987'de Musica en Compostela'dan aldığı bursla İspanyol şarkı repertuarının yorumu ile ilgili çalışmalarda bulunmak için İspanya'ya gitti. Yeşua Aroyo 1982'de **İstanbul Oda Korosu**'nu kurdu. Aroyo'nun eğitim ve yönetiminde; uluslararası seçim repertuarını, yorumsal özelliklerine ağırlık vererek gerçekleştirmeyi ideal edinmiş bir koral oda müziği topluluğu olan adı geçen Koro, birçok kültür merkezinde ve Yerebatan Sarayı'nda yabancı konukları önünde ülkemizi başarıyla temsil etti. Aroyo, 1992'de IDOB Gençlik ve Çocuk Koroları'nı yönetti. Rönesans madrigallerinden günümüze dek uzanan geniş repertuarıyla, dinamik ve güçlü müzikal kişiliği ile İstanbul dinleyicisinin yoğun beğenisini kazanmış bir koro şefidir.[275] 12. Uluslararası Korditsa Koro Festivali'nde üçüncülük aldı. Aroyo, Kasım 1995 başında Harbiye'deki Askeri Kültür Sitesi Konser Salonu'nda Evrensel Kardeşlik Dünya Barışına Çağrı Konferansı kapsamında bir konser verdi.[276]

1992'de İstanbul Devlet Operası Gençlik Korosu'nun şefliğine getirilen Aroyo, 1994-95'te kurucu şefi olarak Bursa Çizakça Çoksesli Korosu'nu ve 1994'te İstanbul Oda Korosu ile birleşen New Hampshire Friendship Chorus ortak konserini yönetti. Uzun bir aradan sonra 2001'de Avrupa Yahudi Kültürü Günü İstanbul Etkinliği'nde Sefarad ve Aşkenaz şarkılarını içeren bir repertuarla konser şarkıcılığına tekrar başladı. 2002'de besteci Nazife A. Güran'ı anma gününde bir konser verdi.

Koro şefi olarak 1996'da "Dünya Kardeşlik Birliği Mevlâna Yüce Vakfı Müzik Ödülü"ne, 2000'de "Türkiye Polifonik Korolar Derneği Koro Müziği Hizmet Özel Ödülü"ne layık görüldü.

Yönetimindeki İstanbul Oda Korosu'nun aldığı ödüller arasında: 1994'te "Türk-Yunan Abdi İpekçi Dostluk ve Barış Ödülü", Atina Komitesi'nin 1994 "İletişim Ödülü", 1997'de Ankara'da Türkiye Korolar Şenliği'nde "Madrigal Başarı", 2000'de "Ritmik Başarı", 2001'de "Özgün Eser Yorumlama" ödülleri ile 1999 "Denizbank

Özendirme Ödülü" bulunmaktadır. 1998'de Yunanistan'da 4. Preveze Koro Yarışması'nda 2.lik ve Gümüş Madalya ile ödüllendirildi.[277]

ASA, Nina: 1928'de İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü mezunudur. Resim Bölümü'ne de devam etmiştir. Nurullah Berk, Z. Faik İzer öğretmeni olmuştur. 1955-1958 arası Bedri Rahmi'nin atölyesine misafir olarak katılmıştır. Marshal Planı ve Ziraat Bankası'nın tertiplediği yarışmalarda ödüller kazanmıştır. 1992'de Lefkoşe'de katıldığı ve kendisine Rauf Denktaş tarafından ödül verildiği UFACSI Sergisi'nde uluslararası eleştirmenler jürisi tarafından "Ahenk-I" adlı tablosuyla birincilik ödülüne layık görüldü. Uzun yıllardır resimle iştigal eden ve soyut resim yapan Nina Asa, Gözlem Sanat Galerisi'nde Kasım-Aralık 1994'te annesi Rosa Abimelech'le birlikte resim sergisi açmıştır.[278], [279] Nina (Abimeleh) Asa ve merhum annesinin resimleri 1997'de Özden Sanat Galerisi'nde sergilenmiştir.[280]

BANA, İzzet: 1950'de İstanbul'da doğdu. İtalyan Lisesi'nde okudu ve Özel Tarhan Koleji'nden mezun oldu. Çeşitli ticaret ve imalat konularıyla iştigal etti. Dostluk Yurdu Derneği, Göztepe Kültür Derneği, Yıldırımspor Kulübü Derneği, 1. Karma İlkokulu'nda tiyatro ve müzik faaliyetleriyle ilgilendi. Şalom Gazetesi'nde Arşiv sorumlusu ve fotoğraf çekimi ile meşgul oldu. Sefarad müziği ile ilgili olarak profesyonel sesler ve amatör seslerde araştırma yaptı. 1980 - 1986 arasında bir amatör grupta Sefarad Müziği uygulamasında bulundu. 1986'dan itibaren de kurucusu olduğu **Los Paşaros Sefaradis Müzik Grubu**'nda aynı uygulamayı sürdürdü. Yönetmenliğini yaptığı ve çeşitli derneklerde sahneye konan 30'dan fazla piyes arasında; *"Anatevka"* (1973), *"Fikso"* (1977), *"Kula"* (1978), *"Bir Bütün"*, *"Alabora"* (1978 - B.Bahar), *"Bedel"* (1980, A. Miller), *"Mutlu Prens"* (1989, O. Wild), *"200.000. Gece"* (1989, B. Bahar), *"Zorba"* (1989, N. Kazancakis), *"Neşeli Günler"* (1990, R. Rodgers), *"Dario Moreno"* (1993, E. Noyan), *"Yosef'in Renkli Rüyaları"* (1993, T. Rise, A.L. Weber), *"Moiz Broadway'de"* (1994), *"Moiz'in Listeleri"* (1995, Karen G. Şarhon). Ayrıca yurtiçinde ve yurtdışında (Selanik, Strazburg, Berlin, Tel Aviv, New York, Mexico, Los Angeles) müzik gurubuyla

konser ve müzik festivallerine de katılmıştır.[281] Bana, 1995 yılında Oraloğlu Tiyatrosu'nda sahneye konan "İstakoz" adlı piyesi de yönetti.[282] Sanatçı, 1997'de Dostluk Yurdu Derneği'nin sunduğu "Moiz En Ganeden" adlı müzikal komedinin yönetmenliğini yaptı.[283]

İzzet Bana, İstanbul Yahudi Cemaati'nde çeşitli konferanslar vermeyi ve oyun sahnelemeyi sürdürdü. Piyesler: *"Bu İş Burada Biter Moiz"* (1998), *"Yosef'in Rüyaları"* (1998), *"İnsanlık Sende Kalsın Moiz"* (1998), *"Sokak Kızı İrma Cabaret"* (1998), *"Grease-Avaramu-Alaadin"* (1998), *"Moiz in Paris"* (1999), *"Phantom-Cats-Grease"* (1999), *"www.Moiz.com.tr."* (2001), *"Şuşan'da Bir Amerikalı"* (2001), *"La Sal A La Pimyenta"* (2001), *"Kula 930"* (2002), *"Adres Bulunamıyor"* (2002), *"Boşveriver"* (2003), vb.[284]

BARUH, (Anter) Dalya: 1954'te İstanbul'da doğdu. 1974'te sanat eğitimi görmek için gittiği Paris Güzel Sanatlar Akademisi Resim ve Gravür Bölümü'nde Le Emangy ve J. La Grange'in öğrencisi olarak 1978'de eğitimini tamamladı ve Paris, Ecole National Supérieure des Arts Apliqués de Séramiques Bölümü'ne devam etti; 1983'te diplomasını aldı. Daha sonra Paris yakınlarındaki Haut - Isle Chant Mesle'de kurduğu atölyesinde 1986'ya kadar çalışmalarını sürdürdü. Yapıtları seçme karma sergilerde yer aldı. 1976'da Galerie des Beaux Arts Paris; 1980-1982'de Grand Palais; 1989'da Son Dönem Türk Sanatından Retrospektif Bir Kesit-Galeri Beytem, bunlardan bazılarıdır. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[285]

BENEZRA, Moiz: 1938'de İstanbul'da doğdu. 1969'da Salzburg Akademisi'nde resim ve litografi sergilerine katıldı. 1975'te İsviçre'ye yerleşti ve görsel sanatlar dalında ihtisas yaptı. Resimlerinde müzik, soykırım, dini gelenkler temalarını işlemektedir. Gerçek elemanlardan hareketle lirik soyutlama eğilimindedir. Tablolarında kübizm akımının, De Jaunay'ın orfizminin ve elemanları bölerek hareket kazandıran fütürizmin izlerini görmek mümkündür. İsviçre ve Belçika'da birçok karma sergiye katıldı. 1991'de Lozan'da düzenlenen *"İsviçre'de Yahudiler"* sergisine ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[286] Geçmiş yıllarda olduğu gibi 1994'te Alme-

lek Sanat Galerisi'ndeki resim sergisine katıldı.[287]

Moiz Benezra'nın başlıca diğer sergileri: Salon de Mai de la BEA, Bern (1975-76); Athenée Galérie, Lozan (1984); Romi Goldmuntz Centrum, Anvers, Belçika (1986); Friburg Üniversitesi (1987); Credit Foncier, Lozan (1989); 17. Salon d'Art Sacré de Paris, Paris (1989); Maison Pullierane, Pully, İsviçre (1998); Almelek Sanat Fuarları, Almelek Sanat Galerisi, (1999, 2000, 2001, 2002); Galérie Belle Fontaine Carouge, Cenevre (2003).

Sanatçı, halen Lozan'daki atölyesinde çalışmalarına devam etmektedir.[288]

BENHABİB, Şeli: 1966'da İstanbul'da doğdu. İstasyon Sanat Evi'nde Sabri Berkel ve Hülya Düzenli Koç ile desen ve yağlı boya çalıştı. 1984 - 1991 yılları arasında üç karma sergiye katıldı. İlk kişisel sergisini Gözlem Sanat Evi'nde açtı. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[289] Sanatçı, Aralık 1993'te Cemal Reşit Rey Salonları'nda sergi açtı.[290] Şeli Benhabib, 5. kişisel sergisini İzmir'de Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, Selçuk Sanat Galerisi'nde açtı. Sergi tarihine isabet eden Kasım 1994 itibarıyla, sanatçı etkinliklerini Deniz Orkuç atölyesinde sürdürmekteydi.[291] Sanatçı, aynı ay Mövenpick Sanat Galerisi'ndeki sergiye katıldı. Sanatçı 1994'te akrilik ve desen çalışmaları ile oluşturduğu biografik fotoğrafları[292] Mart 1995'te Marmara Oteli'nde sergiledi.[293] Şeli Benhabib, Nisan 1995'te Cemal Reşit Rey Salonları'nda 7. sergisini açtı.[294]

1998'de Şeli Benhabib, 13. kişisel sergisini açtı. Sanatçı Aralık ayında CRR Sergi Salonu'nda artık objeleri "düşünsel resim düğü'nde buluşturdu.[295]

BÜNYAMİNOĞLU, Alegra: İstanbul'da doğdu. İsrail'de Mahon Avni'de üç yıl çalıştı. 1988'e kadar orada kaldı. İstanbul'da Mehmet Güleryüz ve Sabri Berkel'in öğrencisi oldu. İsrail'de bir, İstanbul'da üç kişisel sergi açtı ve birçok karma sergiye katıldı. Sanatçı 1992'de de 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[296] Bünyaminoğlu, Ağustos 1997'de Büyükada Anadolu Kulübü Karma Sergisi'ne katıldı.[297]

DANON, Maggie: Kamerayı adeta fırça olarak kullanarak resim

yapam soyut fotoğraf sanatçısıdır.[298] Mahdut sayıda basılan "Freedom" adlı albümünde Maggie Danon sanatın kendisine sağladığı özgürlüğe ve mutluluğa işaret ediyor. İçeriğinde "Maske Fotoğraflar", emperyonist fotoğraflar, soyut fotoğraflar, arşivlerden "sandviç tekniği" kullanarak oluşturulan yaratıcı fotoğraflar, fon üstünde hafif bir difyuser filtresi kullanarak görüntülenen "yaban çiçekleri", antik heykellerin bölümlerinden oluşturulan kolaj fotoğraflar bulunan albümün sonunda Danon, İngilizce-Türkçe karşılıklı şiirlerinde yaşama bakış felsefesini de yansıtıyor.[299] Danon'un gene fotoğraf ve şiirler ihtiva eden bir eseri de **Alberto Modiano** ile beraber düzenlendi. Danon, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı'nın Yıldız Teknik Üniversitesi ile işbirliği sayesinde Mart 1994'te düzenlenen fotoğraf yarışmasında üçüncülük ödülünü kazandı. Danon, Nisan 1995'te Gözlem Sanat Galerisi'nde kişisel bir sergi açtı. Danon, Nisan 1996'da "EFİABP" Excellence of FİAP" (Fédération Internationale de L'art Photographie) ünvanını aldı.[300]

Maggie Danon, "dijital sanat" tekniği ile oluşturduğu fotoğraflarından derlenen bir sergiyi 13 Nisan-8 Mayıs 1999 tarihleri arasında Refo Sanat Galerisi'nde açtı.[301]

DANON, Öjeni: İstanbul'da doğdu. Sanatçı geçmişi oldukça eski olan Öjeni Danon; Rekreasyon Derneği'nde Hasan Kavruk, Devrim Erbil ve Seden Bezeyiş ile resim ve heykel çalıştı. 1990 yılına kadar figüratif ekspresyonist tarzda ürünler veren sanatçı, sonraları soyut resme yöneldi. Üç kişisel sergi açtı ve birçok karma sergiye katıldı. 1992'de 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[302]

ERTOVİ, Rebeka Selma: 1961'de İstanbul'da doğdu. Küçük yaşlarda karakalem portre çalışmalarına başladı. Birçok Hocanın atölyesinde çalıştı. Çalışmalarını empresyonist bir anlayışla sürdüren ve Ressamlar Derneği Yönetim Kurulu üyesi olan sanatçının resimleri figüratif ağırlıklıdır. DYO ve T.P.A.O. yarışmalarına katılmış olan sanatçı, birçok karma sergiye ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katılmıştır.[303] Kasım 1994'te Gözlem Sanat Galerisi'nde 14. kişisel sergisini açan Er-

tovi'nin resimlerinde çocuk portreleri, eski İstanbul sokak ve evleri yer alıyor. 1982'den beri kendi atölyesinde profesyonel çalışmalarını sürdüren Selma Ertovi'nin yetiştirdiği öğrenciler de bulunmaktadır.

Ertovi, Mart 1996'da Nişantaşı'ndaki Dam Galerisi'nde sergi açtı.[304] Mayıs 1997'de Göztepe Özel Anakent Koleji'nde 16. kişisel sergisini açtı.[305] Ağustos 1997'de Büyükada Anadolu Kulübü Karma Resim Sergisi'ne katıldı.[306]

Selma Ertovi, 7-25 Mart 1998'de Dega Sanat Galerisi'nde eski Türk evleri, portreler, manzaralardan oluşan yapıtlarını sergiledi. Sanatçı Ekim ayında 19. kişisel sergisini Neve Şalom Kültür Merkezi'nde açtı.[307]

2003 yılı başı itibarıyla Selma Ertovi'nin kişisel sergi adedi 24'ü buldu. Sanatçının yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda kolleksiyonerleri bulunmakta olup, kendisi Ressamlar Derneği yönetiminde de çalışmıştır.[308]

FRANCO, David: 1952'de İstanbul'da doğdu. 1985 yılından beri filateliyle ilgilenmektedir. Kapitülasyonlar dönemindeki Osmanlı pulları konusunda ihtisas sahibi olup, Türkiye'yi yurtdışında kazandığı ödüllerle başarı ile temsil etmiştir. Franco, 12 altın, 7 büyük altın ödülü ve en iyi Avrupa Koleksiyonu ile 1998'de Güney Afrika'da "Grand Prix" ödülünü kazanmıştır. Sanatçının kazandığı diğer ödüller: Philex Franco 99, "Large Gold Grand Prix d'Honneur"; Belçika, 2001, "Large Gold Candida"; Kuşadası, 2002, "Grand Prix" (Türkiye Birinciliği, Büyük Onur Ödülü); Monte Carlo Club, 2002, Prens Rainer Mansiyonu. David Franco, Avrupa Filateli Akademisi'nde Başkan Yardımcısı (Vice President) ünvanını almış olup, Monte Carlo Club'de dünyanın ilk 100 filatelisti arasına alınmıştır.

GAVRİELOĞLU, Nelly: 1946'da İstanbul'da doğdu. 1972'de İsrail Betzalel Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisi Takı Bölümü'nden mezun oldu. İsrail ve İstanbul'da karma sergilere katıldı. Gökhan Anlağan resim ve heykel atölyesinde çalışmalarını sürdürdü.[309] Sanatçının katıldığı sergiler arasında 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi ve Gözlem Sanat Galerisi'nde 1993 Aralık ayındaki karma sergi, Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksel Sabancı Kültür Merkezi'nde Mart 1994'te açı-

lan *"Serbest Atölye"* adlı karma sergi[310] yer almaktadır. Ocak 1995'te DGSB'deki karma sergiye[311] Mayıs 1995'te Yüksel Sabancı Merkezi'ndeki "Serbest Atölye" resim sergisine ve Ayşe Takı Galerisi sergisine[312] katılmıştır. Sanatçı, 1996'da Belçika'da heykel türü takılarla bir sergi açtı.[313] Nelly, Kasım 1996'da Ayşe Takı'da sergi açtı.[314] Mayıs 1997'de ise Nelli Sanat Evi'ni hizmete açtı ve açılıştaki karma sergide takı çalışmalarını sanatseverlerin beğenisine sundu.[315]

Nelly Gavrieloğlu, 2003 yılı itibarı ile haftada 4 gün değişik gruplarla sanatçılara danışmanlık yapmakta olup, takı sergileri hep bir kavram üzerinde oluşmaktadır ve buna sanatçı "taşınır heykelcikler" demektedir. Son sergileri arasında: *"Oluşum"* (Ekim 1998), *"Olan Biten Kimi Şeyler"* (Şubat 2001), *"Bir Varmış, Bir Yokmuş"* (Aralık 2002) sergilerinde bir "iz" olgusu bulunur ve takıların hemen hepsinde parmak izi bulunmaktadır.[316]

GEREZ, Habib: Bak: "Türk-Yahudi Basınında yer alan başlıca İsimler" Bölümü.

HATEM, Sara: İzmir doğumlu resim ve heykel sanatçısıdır. Resim ve heykel çalışmalarına Christine Saleri ve Hasan Kavruk'un atölyelerinde başlamıştır. İlk sergisini 1970 yılında Modern Mefruşat Galerisi'nde gerçekleştirmiş; daha sonra Yapı ve Endüstri Merkezi'nde, Bursa Akbank'ta, B.M. Galeri'de heykel çalışmaları sergilemiştir. Polietilen plastik malzemeleri kullanarak yaptığı çalışmaları 1985'te Kudüs'te Artist House Galerisi'nde yer almıştır. Birçok genç sanatçı da yetiştirmiş olan Sara Hatem, son yıllarda pleksiglas kullanarak organik ve geometrik şekiller yaratarak eserler verdi. Sessizliğin, özgürlüğün ve mutluluğun ifadesi olarak tanımladığı çağdaş eserleri, Ayşe Takı Galerisi'nde ve Marmara Oteli Sanat Galerisi'nde sergilendi. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S'ne katıldı.[317] Aralık 1993'te Gözlem Sanat Galerisi'nde karma sergiye tasarı alanında,[318] Mayıs 1995'te Yüksel Sabancı Kültür Merkezi'ndeki "Serbest Atölye" resim sergisine katılmıştır.[319]

Mayıs 1996'da, Pimapen Kültürevi'nde, *"Mavi Titreşimler"* adlı bir sergi açtı.[320] Çok yönlü sanatçı, 1982'den beri çocuklarla sürdür-

düğü sanat çalışmalarından kesintileri *"Doğa, Çocuklar, Sevgi ve Yaratıcılığın Gücü"* adlı kitabında topladı.[321]

HAYON, Bubi: 1949'da İstanbul'da doğdu. Psikoloji ve antropoloji eğitimi gördü. Birçok kişisel sergi açtı. En önemlileri: 1987-Galeri Baraz, Teşvikiye Sanat Galerisi; 1989 - Lami Sanat Galerisi. Katıldığı karma sergilerden bazıları: 1987 - Yeni Eğilimler Sergisi (M.S.Ü.), 1988-1989 Günümüz Sanatçıları 9. Sergisi (İst. Resim ve Heykel), 1989 - Uluslararası 2. Sanat Bienali, 1990-Büyük Sergi-2 (İst. Resim ve Heykel Müzesi - Ankara AKM), Etkinlikler Sürecinde 15 yıl (Galeri Baraz - AKM) 1991 - 1. İstanbul Sanat Fuarı, 1992 - 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi[322] Exclusive Sanat Merkezi,[323] Koç Üniversitesi'ndeki *"Çağdaş Türk Sanatında Resim ve Kavramsal Eğilimler II"* konulu karma sergi,[324] 1996'da CRR'deki Karma Sergi,[325] 1997 başında Exclusive Sanat Merkezi'ndeki karma sergi,[326] 1997'nin yaz ayları boyunca süren Mina Sanat Galerisi'ndeki *"Çağdaş - 10"* Karma Sergisi.[327] Sanatçı daha sonraki yıllarda da sergilere katılmayı sürdürdü. Örneğin 14.5.2003'te Bilim Sanat Galerisi'nde "Retrospektif Sergisi" açtı.

İŞMAN, Seyfi: 1946 İstanbul doğumludur. Marmara Diş Hekimliği Yüksek Okulu'ndan mezundur ve diş hekimliği yapmaktadır. Sanat faaliyetlerine Kudüs'te Betzalel Sanat Akademisi'nde batik ve seramik dersleri alarak başladı. Gürsüm Erbil'le seramik çalıştı. Sonraları batik ve gutaya yöneldi. Özellikle Burgaz Adası, Akdeniz kıyıları ve doğaya ilgi duydu. Doğaya sevgisini ham ipek üzerine yaptığı kompozisyonlarda işledi. Yirmi metre ipek üzerinde "Yahudiler, İspanya'dan İstanbul'a" temalı 6 panodan oluşan ve Yahudiler'in 1200'lerden 1900'lara geçirdikleri değişik evreleri, yaşamları konu alan eseri 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi'nde (1992'de) teşhir edilmişti.[328] Kişisel sergileri arasında: 1985 - 1987'de Garanti Bankası'nın Yonca Sanat Galerisi'nde, 1989'da Taksim Sanat Galerisi'nde, 1995'te Gözlem Sanat Galerisi'nde (haritalar, ipekten başka deri ve çuval da kullanılarak) açtığı sergiler bulunur. Katıldığı diğer bazı sergiler 1991'de Emlak Bankası, Tünel (karma) ve İmaj Sanat Galerisi'nde *"Eski Gravür*

ve Haritalar" konulu 1994'teki (kişisel) sergidir.[329]

Seyfi İşman'ın *"Aynalar"* adlı sergisi Aralık 1998'de Taksim Sanat Galerisi'nde açıldı. 25 eserin yer aldığı sergide sanatçı malzeme olarak saç ve çelik levhalar, pleksiglas ve ayna kullandı. İşman'ın deyimiyle: "İnsan aynalara baktığında neyi görüyorsa onu anlatmaya çalışıyor..." 1999-2003 yılları arasında sanatçının çalışmaları arasında: Cenk Baysan'la film çalışmaları, İstanbul Kısa Film Yarışması'na katılan *"Yorum Yok"* isimli film, İstanbul Festivali Kısa Film Yarışması'na katılan *"Bingo"* isimli film, video klipleri, *"Bir Melek-Bir İnsan"* adlı proje çalışması bulunmaktadır.[330]

KAMHİ, Dilber: 1972-1978 yılları arasında Prof. Süheyl Ünver ile tezhip ve minyatür, 1982-1990 yıllarında Prof. Sabri Berkel ile desen ve yağlıboya çalışmaları yaptı. 1978-1981 yılları arasında Topkapı Sarayı, Basın Müzesi Sanat 78, AKM dahil olmak üzere dört karma sergiye katıldı. 1988 Artisan Sanat Galerisi ve 1991'de Tuğray Sanat Galerisi'nde kişisel sergiler açtı. 1992'de 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi'ne katıldı.[331] Katıldığı sergiler arasında Kasım 1994'te Mövenpick Sanat Galerisi'ndeki karma sergi ve Ocak 1994'teki Eylül Sanat Galerisi'ndeki Güzel Sanatlar Birliği'nin 77. İstanbul Sergisi,[332] Mart 1996'teki Güzel Sanatlar Birliği Resim ve Heykel Sergisi[333] yer almaktadır.

Dilber Kamhi, 7. kişisel sergisini 17 Mart 1998'de Cemal Reşit Rey Sergi Salonu'nda açtı. Kamhi, Anadolu kökenli objeleri otantik bir şekilde izleyicilerinin beğenisine sundu ve ahşap kolleksiyonlara da yer verdi.[334]

KERİBAR, İzzet: 1936'da İstanbul'da doğdu. Fotoğrafçılığa çocuk denilebilecek yaşta hobi olarak başladı. 1956'da askerlik görevi için Kore'ye gitti. 1980 - 1982 yılları arasında İFSAK (İstanbul Fotoğraf Sanatçıları Kurumu) ile tanıştı ve katıldığı yarışmalarda çeşitli ödüller aldı. 1983'te Uluslararası Fotoğrafçılık Federasyonu'nun (FİAP) düzenlediği yarışmalara katıldı ve adı geçen kuruluştan ilk altın madalyasını kazandı. 1985'ten sonra Belçika, Almanya, İngiltere, Fransa, İsviçre gibi birçok ülkeden birçok madalya ve ödül kazandı ve FİAP tarafından "fotoğ-

raf sanatçısı" ünvanına layık görüldü. 1988'de bu ödülleri "Excellency Prize" ("Üstünlük Ödülü") izledi. 1991'de *"National Geographic"* Dergisi'nin ikincilik, 1992'de "Jerusalem Post" Gazetesi'nin düzenlediği uluslararası *"Kudüs'ün Ebedi Güzelliği"* adlı yarışmada birincilik ödülünü aldı. Aralık 1993'te 10. "Ballantines" Fotoğrafçılık Yarışması'nda üç ödül aldı.[335] Tayland, Bali, Endonezya, Hindistan, Hawai, Meksika, New York, vb. gibi birçok yeri gezmiş olan Keribar, seyahatlerinin ardından çektiği fotoğraflarla ilgili dia gösterileri sundu. Üyesi bulunduğu Fransız Kültür Merkezi'nde bu tür gösterileri mevcuttur. Keribar, ayrıca İFSAK'ta fotoğraf konusunda öğretim görevlisidir. Fotoğrafçılığı disiplin anlayışı gerektiren "İkincil Bir Sanat" olarak tanımlayan ve icraatı ile Türkiye'nin de adını dünya çapında duyuran İzzet Keribar tekstil ile uğraşmaktadır.[336] İzzet Keribar ayrıca yurtiçi fotoğraf sergileri de düzenlemektedir. Örneğin 1993'te *"Santorini Adası"* fotoğraf sergisi Refo Sanat Galerisi'nde;[337] *"Tanrıların Adası Bali"* fotoğraf sergisi İzmit Metropol Sanat Galerisi'nde;[338] Kore'deki Türk Tugay'ındayken çektiği fotoğraflar, 1994'te Fotoğrafevi Galerisi'nde sergilendi.[339] Keribar, Ocak 1995'te İstanbul Fransız Elçiliği'nde *"Akademik Başarılar Şövalyesi"* ünvanını alan 6 kişi arasında yer almıştır.[340]

İzzet Keribar, Aralık 1996'da Fuji Film'in sponsorluğundaki "Europress Photo Awards" Yarışması'nın Türkiye birinciliğini kazandı. Sanatçı, birçok eserin katıldığı dünya çapındaki 16.000 eserin katıldığı Ballantine's Fotoğraf Yarışması'nda Türkiye'ye bir mansiyon kazandırdı.[341] Bu tarihlerde İzzet Keribar, Atlas Dergisi'nin kuruluşundan beri dört yıldır fotoğraf köşesindeki yazılarıyla teknik bilgisini aktarmaktaydı.[342]

İzzet Keribar'ın 1983-1988 yıllarına ait ve sanatçının dünyaya bakış açısını yansıtan fotoğrafları, 1999'da *"Terra Magica"* (Gizemli Dünya) adı altında bir kitapta neşredildi.[343]

Avrupa'nın en iyi basın fotoğrafçısını seçmek üzere her yıl düzenlenen yarışmada Türkiye birinciliğini kazanan Keribar, "Fuji-Film Türkiye 2000 Yılı Avrupa Birincisi" ödülüne layık görüldü. Keribar, söz konusu yarışmaya "Milenyum Fotoğrafları" ile katıldı.[344] Sanatçının

Venedik Karnavalı'ndaki "Maskeler" adını verdiği fotoğraf sergisi, Mayıs 2002 tarihinde Antalya Palace'de yer aldı.[345]

İzzet Keribar, 13 Mart 2003'te İFSAK'ta "Lizboa" (bir Portekiz gösterisi) adlı bir saydam gösteri sundu. Sanatçı ve oğlu Aksel Keribar, Fotoğrafevi Koç Allianz Sanat Galerisi'nde Hindistan'ın Rajistan eyaletini konu alan bir sergi açtılar.[346]

KOEN, Renan: 1979 yılında İstanbul Festivali kapsamında konser veren "Amherst College" korosunun şefinin müzik yeteneğini keşfiyle, müziğe sekiz yaşında klasik flütle başladı. 1983 yılında Ali Darmar ve devlet sanatçısı Ayşegül Sarıca ile piyano çalışmalarına başladı. Aynı yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Devlet Konservatuarı orta bölümü "Nazım Acar Flüt Sınıfı"ndan mezun oldu.

Renan Koen, çalışmalarına 1985-86 yıllarında Paris'te ve 1990-91 yıllarında Sondea'da devam etti. Sanatçı 1993 yılında Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Devlet Konservatuarı kapsamında düzenlenen "Chopin Flüt" yarışmasında "üçüncülük", aynı yıl düzenlenen "Cemal Reşit Rey" yarışmasında bestecinin "Improvisation" adlı eseriyle birincilik ödülüne layık görüldü. Aynı yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi İstanbul Devlet Konservatuarı "Judith Uluğ Piyano Sınıfı"ndan mezun oldu.

Renan Koen, 1998 yılında birikimlerini, Bursa'da bulunan "Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi"nde düzenlenen Masterclass'ta öğrencilerle paylaştı.

Sanatçı 2000 yılında "Associated Board of the Royal Schools of Music" kapsamındaki "advance" seviyesini iyi dereceyle bitirdi.

Renan Koen, çeşitli radyo ve televizyon programları yapmakta, oda müziği konserleri, resitaller vermekte, çeşitli orkestralarda solist olarak çalmaktadır. 1993 yılından beri soprano Şebnem Ünal ile birlikte sürdürdükleri "Dünya Müziğinde Etkileşimler" araştırmalarını konserler vererek, içinde Frederico Garcia Lorca'nın 13 halk şarkısının da bulunduğu besteci ve eserlerinin Türkiye'de ve dünyada ilk seslendirişlerini dinleyicilerle paylaşmaktadır.[347]

LEVY, Suzy Hug: 1944'te İstanbul'da doğdu. 1965'te Robert Col-

lege'den mezun oldu. Temel özelliği, karışık resim tekniğiyle gerçekleştirdiği eserlerindeki akımların "izm"ler üstü bir konumda olmasıdır. Resim çalışmalarını soyut bir çizgide geliştiren sanatçı, zengin dokuların ön plana çıktığı çalışmalarında resim dışı anlamlara yer vermiştir ve deneysel bir yol izler. Tuval, sunta, kağıt üzerinde resim üreten Hug Levy, kompozisyonlarında alan konularda atak davranır. 1987 - 1990 yılları arasında altı karma sergiye katılmıştır. Eserleri, 1991'de Galeri Baraz'da; 1992'de Washington'da, Türk-Amerikan Dostluk Derneği'nde ve 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi'nde sergilenmiştir.[348] Katıldığı diğer sergiler arasında Ekim 1993'te Paris, Salon d'Automne Grand Palais'deki Çağdaş Sanat Sergisi,[349] Temmuz 1994'te Resim ve Heykel Müzesi'ndeki sergi,[350] Kasım 1994'te Kare Sanat Galerisi'nde 1989-94 yılları arasındaki installation (yerleştirme), heykel, röliyef, resim türü ve malzemeye dayalı "bütüncül" tarzı içeren yapıtları kapsayan sergi yer alır.[351] Suzy Levy, 1995'in ikinci yarısında Paris'te yer alan 3. Uluslararası Sanat Sergisi'ne davet edildi.[352] Ayrıca Montrouge Merkezi'ndeki sergiye katıldı.[353]

Sanatçı, Mart 1996'da BM Çağdaş Sanat Merkezi'ndeki sergiye[354] ve Budapeşte'deki 4. Uluslararası Heykel Desenleri Bienali'ne[355] katıldı. Suzy H. Levy, 9-19 Kasım 1996 tarihlerinde San Fransisco Museum of Modern Art'ta düzenlenen "Designed Landscape Forum Conference" a katıldı ve İstanbul Habitat II kapsamında gerçekleştirdiği "Kökler/im/imiz" çalışmasının video bandı ve dialarıyla bu etkinlikte yer aldı.[356] Sanatçı, Mart 1997'de Milli Reasürans'ta "İçindeki" konulu bir sergi açtı.[357] Suzy H. Levy, 1-10 Nisan 1997 tarihleri arasında düzenlenen ve davetli olarak katıldığı, 3. Şaryah Uluslararası Sanat Bienali'nde tel ve ağ, çivi vb. malzeme ile hazırladığı Filistinli kadın giysisi ile "Şeref Ödülü" aldı.[358]

Suzy Hug Levy, 1998-2000 yıllarında Ankara Sanat Kurumu tarafından heykel dalında yılın sanatçısı seçildi. 2001'de Schneidertempel Kültür Merkezi'nde *"Auschwitz"* için, 2002'de de *"Anne Frank Günümüz İçin Bir Tarih"* için küratörlük yaptı.

Diğer kişisel sergileri: Karaca Sanat Galerisi, Ankara; Stüdyo, İstanbul (1998); Apel Galeri, İstanbul; Emlak Bankası Sanat Galerisi (1999); İş Sanat Galerisi, İstanbul; Milli Reasürans Sanat Galerisi, İstanbul; İnax Galeri, Tokyo, Japonya (2001).

Grup sergileri: Deniz Müzesi, İstanbul; Apel Galeri, İstanbul (1998); Nelli Sanat Galerisi, İstanbul; Uçan Süpürge Film Festivali, Ankara (1999); Milli Reasürans Sanat Galerisi, İstanbul (2000); Apel Galeri, İstanbul; Berlin Şehir Galerisi, Berlin; Frauen Museum, Bonn, Almanya; Apel Galeri, Fujino, Japonya (2001); Apel Galeri, Tunus Bienali, Maas Galeri, Rotterdam, Hollanda; Profilo Galeri, Nakano, Japonya; Apel Galeri (2002); Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Enka Galerisi, İstanbul (2003).[359]

LOYA, Salvo Yeşua: 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Yurt içinde ve yurt dışında muhtelif gazete, dergi ve kitaplarda fotoğrafları yayınlandı. Bir tablo görünümünde olan çalışmaları, birçok fotoğrafsever ve sanatsever tarafından bu bağlamda değerlendirildi. Fotoğraf sanatçısı ve M.S.Ü.'de bu alanda eğitim veren Yılmaz Kaini'nin ilgi ve teşviğini gördü. Karma Sergileri: Kadıköy Kültür ve Sanat Merkezi (1992), Salihli (Manisa) Kültür Merkezi (1992), Refo Sanat Galerisi (1992); Kişisel sergileri: Gözlem Sanat Galerisi (1993) *"İnsan Üzerinde Deneme: Homo Erectus"* (1994).[360] Loya, Nisan 1995 başında Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksel Sabancı Sanat Merkezi'nde *"Homo Inconitus - Gözler"* adlı kişisel bir sergi açtı.[361]

Serbest mali müşavirlik yapan Loya, fotoğraf sanatçısı Ersin Alok'un "yapıtlarını kendisine saklamaya hakkı olmadığı" konusundaki görüşünün ciddiyetine inanarak, insanın "evrensel arayışı" sürecinde her sergisinde fotoğraf makinasını farklı bir anlatım için denemiştir. Loya'nın 1993'te Gözlem Sanat Galerisi'nde açtığı ilk sergisi olan *"Bir Kültür Mozaiğinde Gezintiler"* adlı ve Türk-Yahudi sanatını konu alan çalışmalar, İsrail'de Kudüs Üniversitesi "Center for Jewish Art" bölümünde eğitim amaçlı kullanılmaktadır. Loya'nın 1997'de Trakya Üniversitesi Türkan Sabancı Sanat Merkezi'nde (Edirne) açılan kişisel sergisinde sanatçı, doğa ile gözler arasında felsefi sayılabilecek bir çalışma denedi.

Loya'nın yurt içinde ve yurt dışında muhtelif dergi, gazete ve kitaplarda yazı ve fotoğrafları sergilenmiştir. 2001 yılında Avusturya'da yayınlanan Çağdaş Sefarad Şiirleri Antolojisi'nde Judeo-Espanyol dilinden Türkçe'ye çevirdiği şiirleri yayınlandı.[362]

MAÇORO, Max: 1959 yılında İstanbul'da doğdu. 1977-1982 yılları arasında Paris'te Amerikan Üniversitesi'nde işletme ve sanat tarihi okudu. Amatör olarak resim çalışmalarını sürdüren Maçoro, ilk kişisel sergisini Gözlem Sanat Galerisi'nde açtı. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi'ne katılan Max Maçoro,[363] Kasım 1992'de Cemal Reşit Rey Salonları'nda *"Oluşumun Gizli Güçleri"* adlı sergisini düzenledi. "Oluşum efsaneleriyle özdeş bir resim dünyası kurmanın coşkusuyla kuşatılmayı yeğleyen"[364] Maçoro, Kasım 1993'te Ankara Emlak Bankası Sanat Galeresi'nde[365] ve Aralık 1994'te Almelek Sanat Galerisi'nde sergiler açtı.

MAİM, Margaret: Resim, portre, bakır üstüne kabartma çalışmalarıyla uluslararası bir üne kavuştu. Tiberina Akademisi üyesi olup, İtalya'nın Lejyon ve Gobelins Müzesi onur ödülü sahibidir. Birçok kişisel sergi açtı. Katıldığı karma sergiler arasında en önemlileri: Musée de Gobelins (Paris), Galerie Grafik Plastik (Köln), GSA (İstanbul), Palazzo delle Espozizioni (Rome), F.U.C.F. (Atina), Salas de Expositiones de Bellas Artes (Madrid) Musée de l'Athende (Cenevre), Beau Rivage Palace (Lozan), 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi.[366] Eserleri birçok özel kolleksiyonda yer almaktadır. 1995'te eserlerini tanıtan ve Edition Culturelle, Aksoy tarafından hazırlanan "Evantail Artistique" adlı bir katoluğu yayınlanmıştır. Sanatçı halen İsviçre'de yaşamaktadır.

MANDEL, İrvin: 1956'da İstanbul'da doğdu. Şişli Terakki Lisesi'nden mezun oldu. İsviçre'de otelcilik eğitimi gördü. Turizm sektöründe çalıştı. Ticaretle iştigal eden İrvin Mandel, 1985'ten itibaren amatör olarak karikatür çizimine başladı. Karikatürleri 1992'den itibaren *"Şalom Gazetesi"* nde yayınlanmaya başladı. 1994'te *"Mozotros Ailesi"* albümünü yayımladı. Mandel, yaşadığı toplumun iyi bir gözlemcisi olarak; karikatürlerini aşılagelmiş Yahudi tipinin dışında günümüzün Türkiye Yahudi dünyasından kesitler sunmaya uyarlamış, sözkonusu toplumun "zihniye-

tini" sunan bir nevi sosyolojik hiciv albümü üretmiştir.[367] Mandel, bantlarında gündelik hayatın birçok yönünü abartmadan ele almakta, telefonkolik insanlar, zayıflamak isteyenler, cep telefonu düşkünleri, nesil farkları, vb. gibi konulara gerçekçi bir mizahla yanaşmaktadır.[368]

İrvin Mandel, Ekim 2000'de *"Mozotros III"* adlı karikatür albümünü çıkarmıştır.[369]

MODIANO, Alberto: İstanbul'da 1960'da doğdu. 1985'te İFSAK'a girdi. 1987'de Derneğin yayın bölümünde çalıştı. Fotoğrafçılık tarihi ilgisini çekti. 1991'de üç yıllık çalışma ürünü olan *"Basında Fotoğrafçılık Yazıları Kılavuzu (1960-1990)"* başlıklı derlemeyi yayınladı. Fotoğrafın 150. yılı dolayısıyla 1989 yılında gerçekleşen fotoğraf sempozyumunun dördüncüsü Kasım 1992'de Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin katkıları ile Ankara Milli Kütüphanesi'nde gerçekleşti. Sempozyumda Alberto Modiano, "fotoğraf yazarlığı ve yazılı fotoğraf kültürü" hakkında bir bildiri sundu.[370] Modiano, 1996'da "Truva Sanat Ödülü"ne layık görüldü.[371] Maggie Danon'la beraber düzenlediği fotoğraf ve şiirler içeren bir eseri ve "Bulgaristanbul" adlı bir kitabı da vardır.

OJALVO, Viktorya: 1900 yılında Selanik'te doğdu. Paris'te ressam Nehema'nın öğrencisi oldu. İbrahim Safi ile 35 yıl boyunca çalıştı. Bakır ve yumuşak madenler üzerinde çalışmalarının yanısıra yağlıboya çalıştı. 1975'te İstanbul'da öldü.[372]

ROZENTAL, İzel: 1951 İstanbul doğumludur. İlk karikatürü 1971'de yayınlanan sanatçı, karikatür sanatçısı olarak tanınıyor. 1991 yılından itibaren Şalom Gazetesi'nde karikatürleri yayınlanmaya başladı. 1991'de açtığı sergi ile birlikte *"İzel 1991"* başlıklı bir karikatür albümü yayınladı. Sanatçının karikatürün yanısıra az sayıda guaj ve yağlıboya çalışması da vardır.[373] Rozental'in 1992-1993'te çizdiği politik karikatürlerden oluşan *"Herşeye Rağmen"* başlıklı karikatür sergisi, Kasım 1993'te *"Karikatür ve Mizah Sergisi"*nde, Ocak 1994'te St. Joseph Caporal Evi'nde sergilendi.[374] Rozental, "The Finest International Cartoons of our Time" ("Zamanımızın En İyi Uluslararа-

sı Politik Karikatürleri") 1994 Albümünde "Somali" konulu karikatürleriyle Türkiye'yi tek temsil eden karikatürist olarak yer aldı.[375]

1996 yılı başlarında sanatçının *"Peki Ama Neden?"* adlı albümü yayınlandı. Sanatçının bir bildirisi ve bir karikatürü, 1995 Ankara Uluslararası Karikatür Festivali kitabında yayınlandı.[376] İzel'in karikatürleri 1997'de Karikatürcüler Derneği'nin Yerebatan'daki Sanat Galerisi'ndeki karma sergiye katıldı.[377]

İzel Rozental'in diğer eserleri arasında: Karikatür Albümleri: *"Non Comics"* (1999), *"The Joy of Bridge"* (2000), *"Ne Olacak Bu Dünyanın Hali?"* (2001). Düzyazı kitapları: *"Yol Boyunca..."* (2000), *"F"* (2002), *"B"* (2003).

Sanatçının 2000 yılları arasında çizdiği karikatürler, Türkiye'de *"Briç Dünyası"*, ABD'de *"ASBL Bulletin"*, Fransa'da *"Le Bridgeur"* ve İngiltere'de *"Bridge Plus"* dergilerinde yayımlandı. İzel Rozental, karikatür sanatına katkıda bulunabilmek için Hollanda, İskoçya, Fransa ve Türkiye'nin çeşitli kentlerinde düzenlenen festivallere ve panellere davetli olarak katıldı, Türkiye'de bazı karikatür etkinliklerinin düzenlenmesinde rol aldı ve uluslararası karikatür sergileri düzenledi.[378]

SABAN, Nedim: 1967'de İstanbul'da doğdu. New York'ta 6.5 yıl tiyatro ve sinema üzerine eğitim gördü. Dönüşünde "Tiyatrokare"yi kurdu. Radyoda başladığı "Dr. Stress" adlı programı televizyonda da talk show olarak sürdürdü. 1993'te Şişli Terakki Lisesi ve 1994'te Nişantaşı Kız Lisesi'nde tiyatro salonları oluşturdu. Tiyatrokare'de *"Müziksiz Evin Konukları"* (*"Lost İn Yonkers"*) adlı oyunu sahneye koydu.[379] Radyo Televizyon Gazeteciler Derneği 1993 yılı ödüllerinden biri, ATV'de yayınlanan "Dr. Stress" programı ile Nedim Saban'a verildi. "Dr. Stress" programını bıraktıktan sonra Kanal-D'de "Tartışma Büyüyor" adlı programda izlenen sanatçı, 1995 başlarında Müşfik Kenter'in yönettiği *"Salaklar Sofrası"*nda rol aldı.[380]

Saban, 1995 Kasımı'nda Neil Simon'un *"Üç Kadın, Bir Çapkın"* adlı oyununu sahneye koydu. Füsun Önal, Nilüfer Açıkalın ve Tijen Par'la beraber rol aldı. Sanatçı, Kasım 1996'dan itibaren Tiyatroka-

re'de *"Oscar"*ı sahneledi.[381] Tiyatrokare, Nedim Saban'ın sahneye koyduğu *"Zeki Müren İçin Bir Demet Yasemen"*i Ağustos 1997'den itibaren çeşitli kentlerde sahneledi.[382]

New York Üniversitesi'ni yüksek derece ile bitiren, bitirme tezi olarak sahneye koyduğu *"Hizmetçiler ve Hortlaklar"* adlı oyunla 1000 yönetmen arasından 3 kişiye verilen bir bursa layık görülen ve ABD'nin en önemli tiyatrolarında staj yapan Nedim Saban'ın 1992 yılında Türkiye'ye döndükten sonra yapımcılığını ve yönetmenliğini üstlendiği diğer tiyatro eserleri arasında: *"Bahara Uyanış"*, *"Şerefe 20. Yüzyıl"*, *"Oleanna"*, *"Cadılar Zamanı"*, *"Kendine Ait Bir Oda"*, *"Soytarı"*, *"Bir Kadın"*, *"Neyzen"*, *"Kadın mısın? Erkek misin?"*, *"Oscar"*, *"Hayatımın Oyunu"*, *"Profesör Enişte"*.

Nedim Saban, Show TV'de *"Saklambaç"* ve *"Süper Aile"* programlarının metin yazarlığını, ATV'de *"Randevu"*, *"Bir Bilmecem Var"*, TRT-2'de *"İki Oda Bir Sinan"* programlarının, vb. sunuculuğunu da yapmış olup, 1992'de Energy FM'de Türkiye'nin ilk canlı radyo talk show'unu sunmuştur. Saban, Guinnes Rekorlar Kitabı'na geçen *"Şen Makas"*ın Türkiye prodüksiyonunun yapımcılığını ve yönetmenliğini de üstlenmiştir. Son olarak Türkan Şoray ve Şener Şen ile *"İkinci Bahar"* dizisinde *"Medet"* rolünü icra etmiştir.

Nedim Saban, Nisan 2003'te 6 yıldır kapalı gişe oynanan *"Şen Makas 2003"* adlı interaktif komedinin yeni yorumuyla, tiyatro dalında halkın oylarıyla oluşturulan ve 40 kişilik büyük halk jürisi tarafından belirlenen 3. Selim Naşit Ödülleri'nde yılın yönetmeni seçildi.

Sanatçı, tiyatrosunu ayakta tutabilmek için ticaretteki yeteneklerini de gösterme kanaati ile İzmir'in ünlü muhallebicisi Bolulu Hasan Usta ile tatlıcılık işine de girdi ve İstanbul'da bu sahada 11 şube açtı.[383]

SABAN, Odet (Ody): 1953'te İstanbul'da doğdu. İsrail ve Fransa'da resim öğrenimi gördü. 1977 - 1990 yıllarında Paris, İstanbul ve Ankara'da kişisel sergiler açtı. Tel Aviv, New York, Paris, Osaka, İstanbul, Münih, Polonya, Amsterdam, Venedik, Ankara ve Nis'te birçok karma sergiye katıldı. Özellikle Paris, Amsterdam, Polonya'da resim sergilerine katıldı. 1977-

1981 yıllarında "Singulier - Pluriel" ve "Arts et Regards des Femmes" adlı iki önemli kadın sanatçı grubunun, 1983'te "Art Cloche"un kurucuları arasında yer aldı. 1990'dan beri "Movement Surréaliste de Paris" gurubunda aktiftir. Eserleri, Choisy le Roi Belediyesi, Paris Devlet Kütüphanesi, Ankara Turizm Bakanlığı, FNAC ve Paris Vilâyeti özel kolleksiyonlarında bulunmaktadır. 500. Yıl R.H.S.E.B.K.S Sergisi'ne katıldı.[384] Daha sonraki yıllarda da birçok uluslararası sergiye iştirak etti. Örneğin 10 Eylül-2 Ekim 2002 arası Palais de Tokyo'da eserleri sergilendi.[385]

SAÜL, Esti: 1940'da İstanbul'da doğdu. İlk resim derslerini 1959-1960 yıllarında Neşret Günay'dan aldı. 1987-90 arası Mimar Sinan Üniversitesi'nin düzenlediği resim kurslarına katıldı. Gökhan Anlağan'ın ve Prof. Özdemir Altan'ın öğrencisi oldu. 1988'de Resim ve Heykel Müzesi'nde, 1991'de Halil Dikmen Sergi Salonu'nda, 1990'da "fusain" çalışmalarıyla Anadolu Kulübü'nde karma sergilere katıldı. Portre, desen ve nü çalışmalarını Gözlem Sanat Galerisi'nde sergiledi. 1992'de R.H.S.E.B.K.S Sergisi'ne katıldı.[386] 1994 Mart'ında Yıldız Teknik Üniversitesi Yüksel Sabancı Kültür Merkezi'nden açılan "Serbest Atölye" adlı karma sergiye iştirak etti.[387] Saül, Ocak 1995'te DEGSD'deki Karma Sergi'ye ve ODTÜ'nün İstanbul'daki lokali Baraka'daki sergiye de katıldı.

1997 yılı başında Esti Saül'ün *"Ötekine de Renkli bir Dünya Sunmak"* adlı akrilik bir çalışması; "Habitat II" etkinlikleri kapsamında "Uluslararası Plastik Sanat Derneği" tarafından seçilerek, UNESCO Aiap National Committe International of Arts Derneği'nin sanatsal projelerinin tümünü içeren küçük kataloğuna dahil edildi.[388]

Esti Saül, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı II. *"Deniz"* konulu resim yarışmasında şilt aldı. Sanatçı, son dönem çalışmalarını 6-30 Nisan 1998'de Isparta Akbank Sanat Galerisi'nde sergiledi. Esti Saül, ayrıca İsrail Devlet Başkanı Weizmann'a yapmış olduğu "Atatürk ve Weizmann" portrelerini hediye etti.

Sanatçı 1999'da Atatürk Kültür Merkezi'nde yer alan 160 adet Atatürk portresinin bulunduğu sergiye kendi eserleriyle katıldı; Kasım 1999'da bir kolaj çalışmasına katılan 15'i Türk, 17'si Alman olan

sanatçı grubunun arasında yer alıyordu.[389] [390]

Saül, 22 Mayıs-22 Haziran 2002 tarihleri arasında Gözlem Sanat Galerisi'nde doğa ve yaşamdan aldığı ilhamla kendi iç dünyasını katarak *"Sevgi ve Barışın Çiçekleri"* adını verdiği eserlerini sergiledi.[391]

SİDİ, Berna: 1979'da doğdu. Piyano virtüözüdür. Robert Kolej ve İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı Piyano Yüksek Bölümü'ndeki öğrenimlerini bir arada tamamlayan Berna Sidi, 4 yaşından beri çalmaktadır. Şiir ve resimle de ilgilenen Sidi, çeşitli TV programlarına konuk olmuş; 8. Genç Solistler Klasik Müzik İspanya Festivali'nde EBU (Avrupa Yayın Birliği) tarafından gönderildiği İspanya'da Türkiye'yi başarı ile temsil etmiştir. İlk solistik deneyimini 8 yaşında AKM'de yaşayan Berna Sidi, Cemal Reşit Rey'de de solistlik yaptı, ayrıca resital verdi.[392] Mayıs 1995'te Berna Sidi AKM'de, ayrıca Türk Amerikan Üniversiteliler Derneği'nde Verda Deskenazis adlı diğer genç bir virtüozun de katıldığı bir karma konserde yer aldı.[393] Berna Sidi, Mayıs 1998'de Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği'nde bir piyano resitali verdi.[394]

Genç piyanist Berna Sidi, 30 Eylül 2000 tarihinde İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı'ndan iyi derecelerle mezun oldu. Sanatçı, 11 Mart 2002 gecesi Neve Şalom Kültür Merkezi'nde ABD'li müzik profesörü çelist Daniel Kazes ile birlikte bir dinleti sundu.

TANAY, Gormezano Etta: İstanbul'da doğdu. Ferdi Slatzen ve Ergican Saydam'ın öğrencisi olarak İstanbul Belediye Konservatuarı'nı başarı ile bitirdi. Daha sonra Almanya'ya giderek Stutgart Piyano Yüksek İhtisas Akademisi'nde Alman eğitmenler gözetiminde öğrenimine devam etti. Bu akademiden mezun olduktan sonra Almanya'ya yerleşen Etta Gormezano Tanay, halen bu ülkede müzik yaşamını sürdürmektedir. Almanya'nın muhtelif kentlerinde konserler ve resitaller veren Etta Gormezano Tanay, Alman ZDF Televizyon programlarında yer almış ve Türk kompozitörü Ulvi Cemal Erkin'in piyano eserlerini seslendirerek takdir almıştır.[395] Tanay; 1987 - 1989, 1990'da AKM, Cemal Reşit Rey Salonları'nda İstanbul'da müzikseverlere de konserler verdi.

TUVİ, Yusuf : 1938'de İzmir'de doğdu. 1960'da İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni Yüksek Elektrik Mühendisi olarak bitirdi. 1974'te amatörce fotoğrafçılığa başladı. 1982'de "Kodak Film"in *"Yaşam İçinde Çocuk"* konulu yarışmasında birincilik ödülünü aldı. 1983'te Kültür ve Turizm Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün düzenlediği 1. Devlet Fotoğraf Sergisi'nde üçüncülük ödülü aldı. Bu arada birçok uluslararası yarışmalarda fotoğrafları sergilendi. 1983'te Uluslararası Fotoğraf Sanatı Federasyonu FİAP tarafından "AFİAP, Artist of FİAP" ünvanına layık görüldü. 1984'te İFGAK'ın 8. Ulusal Fotoğraf Yarışması'nda birincilik ödülü ve beş adet mansiyon, aynı yıl İspanya 7. Uluslararası FİAP Yarışması'nda "FİAP Bronz Madalya" ünvanını aldı. *"Foto Creativ"* Dergisi'nin "Portre" konulu fotoğraf yarışmasında birincilik ödülü, aynı yıl "Etap Pullman Otelleri" fotoğraf yarışmasında üçüncülük ödülü aldı. 1991 yılında Türkiye İstanbul 6. Uluslararası fotoğraf yarışmasında "FİAP Gümüş Madalya" ünvanını aldı. İşi elektrik motoru ve sanayi malzemesi montaj ve ticareti olan Yusuf Tuvi'nin yapıtları yurtiçi ve yurtdışı sergilerde sergilenmektedir. Çalışmaları daha çok saydam (diapositif) üzerinde yoğunlaşmıştır.[396] Tuvi, Kasım 1993'te Ege Bölgesi Sanayi Odası Sanat Galerisi'nde doğa-insan ilişkileri konulu bir kişisel sergi açtı. Sanatçı, 1995 başlarında 11. yılını dolduran "Ballantine's Finest" Uluslararası Fotoğraf Yaraşması'nda ödül kazandı.[397]

VARON, Nino: 1944'te Kudüs'te doğdu. Bir yaşında Türkiye'ye döndü. St. Michel Lisesi'nden mezundur. Genç yaşta gitar çalmayı öğrendi. Askerlik hizmeti sırasında Cem Karaca, Cahit Oben ve Barış Manço ile tanıştı. 1967'de Odeon'un plak bölümünde iş hayatına başladı. Türkçe plaklar için söz yazarlığı yaptı. *"Hasret"*, *"Güzel Yok mu İnsafın"*, *"Bir Falcı Vardı"*, *"Kime Ne"*, *"Çal Çingene"* (Tanju Okan), *"Boşver Boşver Göreceksin Kendini"*, *"Söyle Söyle Sever mi"*, *"Sen de Söyle"* (Nilüfer), *"İmkansızım"* (söyleyen Aşkın Nur Yengi).

Kırka yakın reklam müziği aranjmanı yaptı. Ajda Pekkan'ın direktör artistikliğini ve Kayahan'ın müzik danışmanlığını yaptı. 500. Yıl kutlamaları için *"Exodus"* müziğini ve *"Dumlupınar"* deniz şehitleri ile alakalı fi-

lmin müziğini besteledi.[398] Kompozitör, organizatör ve şarkı yazarı Nino Varon, *"İtiraflar"* adında bir müzik albümü yayınladı. Albümdeki müzik, büyük Fransız üstatlarını çağrıştırmakta olup, aynı zamanda Tanju Okan'a adanan bir şarkı bulunmaktadır.[399] Nino Varon, 19.06-13.07.2003 tarihleri arasında Çağla Cağaloğlu Art Gallery'de bir resim sergisi de açtı.[400]

Daha önceki sayfalarda adı geçen ve biyografyaları verilmiş sanatçılardan başka değerli sanatsal çalışmaları ile sanat yaşamına katkıda bulunan Türk Yahudi sanatçılarının bir kısmı aşağıdadır:

Abulaf, Julia (ressam); **Almozlinos, Avram Albert** (ressam); **Antebi, Viki** (ressam), **Asafrana, Linet** (alimünyum levha üzerine kabartma çalışmaları); **Bahar Hayim Viktor** (ressam); **Baharhak, Moşe** (tıp alanında fotoğraf sanatçısı); **Bardavid, Stella** (seramik, heykel, resim sanatçısı); **Baruh, Rober** (ressam); **Baruh, Riella D.** (ressam); **Benardete, Jozet** (ressam); **Benmayor, Nuça E.** (ressam); **Besalel, Raşel (Lika)** (seramik sanatçısı); **Doenyas, Lili** (seramik sanatçısı); **Benmayor, Nuça E.** (ressam); **Geron, Reyan** (ressam); **Habip, Alber** (ressam); **Habib, Verda** (ressam); **Hatem, Esti** (porselen ve cam süsleme sanatçısı); **Herman, Süzet** (ressam); **Hubeş, Rozet** (tiyatro sanatçısı); **İstroti, Hayim** (ressam); **Kalvo, Allegre** (ressam); **Kastoryano, Marko** (ressam); **Koen, Eti** (minyatür sanatçısı); **Kohen, Sima** (seramik sanatçısı ve heykeltraş); **Konfino, Niso Nedim** (ressam); **Küçükmatalon, İsak** (ressam); **Leventer, Alber** (ressam); **Lorano, Roberto** (Güney Amerika müziği sanatçısı); **Maçorro, Rozi** (seramik ve heykel sanatçısı); **Marçelli, Meyzi Meral** (ressam); **Menase, Vivi** (ressam); **Mitrani, Mili** (fotoğraf sanatçısı); **Mizrahi, Yosi** (tiyatro ve TV dizisi sanatçısı); **Özsarfati, Yusuf** (ressam); **Özyel, Ninet** (ressam); **Politi, Berrin** (tiyatro ve TV sanatçısı); **Roditi, Yael** (ressam); **Şaul, Linet** (soprano); **Telvi, Şeyla** (Alçe) (vitray, seramik ve heykel sanatçısı); **Tezman, Sara** (heykeltraş); **Varon, Tina** (seramik sanatçısı); **Yannier, Nesra** (ressam); **Yıldız, Lucia** (ressam); **Yolak, Renata Sibel** (ressam); **Tezel, Yvette**, vb.

E - TÜRK YAHUDİ TİYATROSU

Sefarad Yahudileri'nin sahne hayatında uzun yıllar önemli bir etkinliği görülmemiştir. Ancak Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'na göçleri sırasında beraberlerinde yalnız dansı değil; köklü kültürel geleneklere dayalı hokkabazlık, soytarılık, orta oyunu ve kukla gibi sahne sanatlarını getirmiş ve bunları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki insanlara sevdirmiş ve öğretmiştir. İspanya'da bu çağlarda hokkabazlık ve kukla gibi oyun gösterenlere "Juglares" denmekteydi. 14. yüzyılda bu sanata "Joxvas" deniyordu. (J harfi İspanyolca H harfi gibi okunur.) Dolayısıyla, bu kelimenin Hokkabaz sözcüğüyle yakınlığı bulunmaktadır. Ayrıca 1582'de Padişah 3. Murat'ın düzenlediği sünnet şenliklerinde Yahudiler'in, İspanya'dan getirdikleri "Moresco" ve "Mattisina" danslarını icra ettikleri, şenliğe davetli olan yabancılarca kaydedilmiştir. Türk tarihindeki dramatik oyunların ilk evresi olarak, *"Kol"*ların oynandığı oyunlar kabul edilir. Evliya Çelebi, 18. yüzyılda icra edilen Kol'ları sayarken Yahudi Kol'ları arasından *"Patokoğlu Kolu"*, *"Haşune Kolu"* ve *"Samurkaş Kolu"*nu zikreder. Türk tiyatrosunun dramatik oyunlarının ikinci evresi olan Orta Oyunu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisine girişinde ve ilk konulu güldürülerin oynanmasında Sefarad Yahudileri'nin rolü büyüktür. İtalyanlar'ın "Comedia d'ell Arte" adlı seyir oyunlarının İspanya'ya girdiği yıllarda bu ülkeden ayrılan Yahudiler, İspanya'da gezici topluluklar tarafından oynanan *"Auto"* denilen birer perdelik kısa oyunları Osmanlılar'a getirmişler ve bu oyunlar, Orta Oyunu şeklinde benimsenmiştir. Nitekim orta oyununda önemli yerleri olan *"Daire"*, *"Def"*, *"Pastal"* ve *"Şaşkak"*ın özellikle Yahudiler tarafından kullanıldığı Hafız Hızır İlyas'ın eserlerinden de anlaşılmaktadır. Ancak bu tür etkinlikler, daha sonra daha çok saray ve zengin konakları çerçevesinde kal-

mıştır. Ayrıca 18. ve 19. yüzyıl başlarında sahne sanatlarında bazı önemli hareketlere Balkanlar'da, Trakya'da da rastlanmıştır.[401]

İzmir'de ise 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısı arasında İzmir'in ekonomik sektörlerine hakim olan Levantenler ile Rum ve Ermeni azınlıkların; Avrupa burjuvazisini örnek alıp yerli tiyatro toplulukları kurmalarına karşın, Yahudiler'in kentteki tiyatro etkinliklerine pek bir katkısı olmadı. 18. yüzyıldan itibaren ancak dinsel içerikli (*"Aman'ın Ölümü"* gibi) gösterilere bağlı kalan Yahudiler, bu tiyatro niteliğini 200 yıl aşamadılar. Bunda Yahudi Cemaati'nin içine düştüğü ekonomik ve kültürel gerileme söz konusudur. Bu durum, "Alliance İsraélite Universelle"nin Yahudi Cemaati'ni kültürel ve ekonomik açıdan kalkındırma çalışmalarının ürünlerinin alınmaya başlandığı 20. yüzyıl başlarına dek sürdü ve Yahudiler'e ait okulların müsamere salonlarında öğretmen ve öğrencilerine müsamereler sergilenmeye başlandı.[402]

Tiyatroda kabuğuna çekilme, yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü İstanbul'da da geçerlidir. 1940'ların sonlarından itibaren amatör tiyatroda bir canlanma olmuştur. **Albert Levi**, **Leon Senagör (Şneyor)**, **Filon Kohen** ve **İzak Amon**'dan oluşan bir grup; uzun yıllar çeşitli oyunlar yazdılar, çevirdiler, sahneye koydular. Oyunların konuları genellikle Tevrat'tan alınmıştı veya kahramanları Yahudi'ydi. (*"Dreyfüs Meselesi"* - 1947, *"Anne Frank"* - 1958, *"Daliah"* 1959, *"Los Marranos"* - 1967, *"Anatevka"* - 1974, vb. gibi). Amatör tiyatronun duayeni Albert Levi, Nisan 2003'te vefat etti. Merhumun son eseri *"Eşkoliyot"* - 1976 adlı görkemli bir müzikaldi.[403] Ayrıca 1946-1952 yılları arasında 10 adet eseri oynayan ve sahneye koyan **Çetin Gabay** ve arkadaşlarının özverili tiyatro çalışmalarını ilave etmek gerekir.[404] 1978'de **İzzet Bana** yönetiminde *"Kula 1930"* adlı oyunla ise **Judeo-Espanyol** diline karşı ilgi filizlendi. Ayrıca **Albert Aji**, **Sabi Baruh**, **Moris Aseo** ve **Davit Arditi**'nin amatör tiyatroculuktaki kişisel çalışmaları da zikredilmelidir. Örneğin Davit Arditi'nin *"Katil"*[405] - 1964, *"Çin Hikayesi"*- 1972, *"Bir Ölümün Ardından"* - 1973, *"Nemo Bank"* - 1975, piyesleri sayıla-

bilir. Ayrıca Théatre Français de'Istanbul'u yıllarca yöneten **Hugo Arditty**'yi de zikretmek gerekir.[406] Daha sonraki yıllarda İzzet Bana'nın yönettiği ve amatör kadroların geniş iştirakı ve üstün performansları ile sergilenen *"Yosef'in Renkli Rüyaları"* - 1993, *"Moiz Brodway'de"* - 1994, *"Moiz'in Listeleri"* - 1995, *"Yosef in Rüyaları"* - 1998, *"Moiz in Paris"* - 1999, *"La Sal A La Pimyenta"* - 2001, *"Boşveriver"* - 2003, vb. gibi piyeslerin de bu metinde anılması gerekir.[407]

İstanbul'da halka açık ilk film gösterimi 1896'da **Weinberg** adlı Polonya asıllı bir Yahudi tarafından Sponeck Birahanesi'nde yapılmıştır.[408] Weinberg, 1908'de Palas Sineması'nın sahibiydi ve film ithalatçılığı da yapıyordu. **A. Saltiel** ve **H. Arditi**, Beyoğlu'ndaki İpek ve Sümer Sineması'nın sahipleriydi.[409] **Viktor Kastro** Atlas Sineması'nın, **Fernando Franko** Saray Sineması'nın sahibiydi. Abdülmecit ve Abdülaziz'in gitmekten hoşnut kaldıkları **Naum Tiyatrosu**'nun sahibi de Yahudi'ydi.[410] Taranan bibliyografyalarda kaydına rastlanamayan Arap harfleriyle basılı Türkçe *"Moze" (Musa)* adlı dört fasıllık tiyatro tarzında bir operanın ise Sultan II. Abdülhamit Saltanatı döneminde bir Yahudi tarafından yazıldığı sanılmaktadır.[411]

F- TÜRK YAHUDİLERİ'NDE MÜZİK

Yahudi hayatında ve geleneksel törenlerde müziğin önemli bir yeri vardır. Kutsal Kitabın tanındığı bölgelerde ve halk arasında "Yahudi Müziği" doğmuş ve ibadet yerlerinde icra edilerek dinsel ve mistik bir nitelik kazanmıştır. Örneğin Kral David, müzisyenleri himaye eder ve müzik şölenleri düzenlettirirdi. Dinsel törenler genellikle dokuz arpçı, iki kitaracı, bir zilci ile oniki kişilik bir koro tarafından yapılırdı. Kadınlar, dinsel müziği erkeklerle birlikte söylemezler, ancak kendi aralarında terennüm ederlerdi. M.S. 60'lı yıllarda 2. Bet Amikdaş'ın yıkılması ve Diaspora'nın başlaması üzerine, birçok ülkeye dağılan Yahudiler geleneksel müziklerini de beraberlerinde götürdülerse de; Yahudi müziği, içinde yaşanılan kültürlerin de etkisi altında kalarak değişime uğramış ve Yahudi kaynaklı olmayan birçok özellik müziğe girmiştir. Karakteristik Yahudi müziği, coğrafi çevre ve medeniyetlere göre aşağıdaki alt gruplara ayrılabilir:

1. Doğu Yahudi cemaatlerinde görülen ve Arap müziği etkisiyle gelişen Judeo Arap tarzı;

2. Orta Avrupa ve Batı Rusya kaynaklı müziklerin etkisi altındaki Aşkenaz tarzı;

3. Yemen Yahudileri'nin müziğinin ilk şekline çok benzeyen ve bugün İsrail'de görülen müzik tarzı;

4. İspanya müziğinden etkilenerek oluşan Judeo Espanyol tarzı.

Ayrıca Yahudilerin yerleştiği Türkiye, Fas, Cezayir ve Romanya gibi çeşitli ülkelerde de yerel müzikten esinlenen farklı müzik tarzları ortaya çıkmıştır.

Diaspora ile birlikte sinagoglardaki dinsel müzik, neşeli havasından sıyrılarak daha sade ve tekdüze bir hal alır. Tevrat'ın bölümlerinden ve dualardan oluşan ve bir metnin ahenkle okunmasından oluşan ses kompozisyonlarını içeren ve farklı kültürlerden etkilenmemiş bir müzik geleneği olan *"Castilattion"* repertuarı gelişir. Bu

repertuar, geleneksel şarkılar veya koro için yazılmış ilahiler içerir ve sinagog kültürünün en belirgin özelliğidir. M. S. 500 yıllarında *"Piyyutim"* adı verilen ve İspanya'daki İslamiyet'ten de etkilenen ilahiler, Yahudi müziğine metrik sisteme göre kurulmuş yeni bir anlayış getirir. Sinagoglarda yapılan düğünlerde ise daha tempolu ve neşeli müziklere ilgi gösterilir.

Yahudi müzik aletleri, telli, üflemeli ve vurmalı olarak üç gruba ayrılır. **Telli çalgılar** arasında on telli arp olan "kinor", luta benzer "nebel" ve "asor", santurun atası sayılan "pasenterin", "çitara"; **üflemeli çalgılar** arasında ney, flüt, yedi borulu "miskal", koç ve keçi boynuzundan yapılan, Roş Aşana ve Kipur gibi günlerde çalınan "şofar", çeşitli boy ve şekillerdeki flütler. vb; **vurmalı çalgılar** arasında daire veya dikdörtgen şeklinde bir kasnak üzerine deri kaplamak suretiyle yapılan bir cins def olan "Tof", kadınların kullandıkları pişmiş topraktan yapılan "darbuka", bronzdan yapılan "selselim" adındaki ziller yer alır; adı geçen vurmalıların çoğu Türk Yahudileri'nde kullanılmaz.

Yahudiler'in İspanya'dan Türkiye'ye gelen kolu, uzun yıllar Endülüs Arapları ile birlikte yaşadığından, teknik açıdan Arap müziğine alışmışlardı. Bu yüzden ilk yıllardan beri Türk müziğini benimsemekte güçlük çekmediler. Kanuni Sultan Süleyman devrinde **Haham Şelomo Ben Mazaltov**, Tük müziğini İbrani dinsel şarkılarında ve Judeo Espanyol şarkılarda uygulamaya başladı. Osmanlı döneminde Türkler'in eğlence hayatında olduğu kadar gündelik hayatta da müziğe çok önem vermesi, çocuklara müzik eğitimi verilmesi ve toplantılarda müzik icra edilmesi İstanbul, Edirne, Selanik ve İzmir'de yoğunlaşan Yahudiler'in de Türk müziğinde çeşitli formlar ve makamlarda eserler vermesine neden oldu. Bunların arasında **Aaron Hamon** (Yahudi Harun), **Haham Moşe Faro**, **İsak Fresco Romano** (Tanburi İsak), Kuledibi Mevlevi Tekkesi'nde Şeyh Ataullah Efendi'nin hocası **Haham Abraham Mandil**'in babası **Haham Şemoel Mandil**, **İzak Varon**, **Mısırlı İbrahim**, **Haham Nesim Sevilya**, Edirneli (Çuhacıoğlu) **İsak Amigo**, **Haham Avtolios** (Küçük Hoca), Edir-

ne Yahudi Cemaati'nin hocası **Yehuda Benaroya** (Yuda), Selanikli **Kemani Barzilai Efendi**'nin dedesi **Avraam Barzilai**, İzmirli **Haham Yomtov Danon** (küçük Haham), **Hahambaşı Avraam Aryos** (Hace-i Bernguzar), **Elia Levi**, **İshak Barki**, **Haim Alazraki** (Şapçı Haim), müzik alanında başarısıyla İtri ve Dede Efendi seviyesine ulaştığı söylenen **Şemtov Şikior** (Hoca Santo), hanendeler arasında da **Salamon Algazi** ve **İsak Algazi** ünlü Yahudi bestekarlarıdır. Bestekarlar, Türk müziğine çok çeşitli makamlarda taksim, peşrev, fasıl ve şarkılar kazandırmışlar, çeşitli Türk sanat müziği cemiyetleri kurulmuştur. Türk sanat ve Türk hafif müziği tarzlarında üretilen şarkıların sözleri İspanyolca ve İbranice sözlerle değiştirilir ve günün sevilen şarkıları dilden dile geçerdi. İcra sırasında kanun, ud, tanbur gibi müzik aletleri kullanılırdı.[412] Aşağıda bazı ünlü Yahudi bestekarlarının biyografyası verilmiştir:

ALGAZİ, İshak (1889-1950): Türk Sefarad müziğinin önemli temsilcilerindendir. Bestekar, şair ve icraatçı Rav İshak Algazi, İzmir'de doğdu. Doğduğu zaman gerileme dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Cemaati de cehalet, fakirlik ve hastalıklarla boğuşmakta ve kültürel alanlarda pek etkili olmamaktaydı.

Ancak bu devirlerde Alliance Israélite Universelle okullarının açılmasının yanısıra, İzmir Cemaati'nin mevcut aydın sınıfı ve gelişmiş kurumları Algazi'nin iyi bir eğitim görmesini etkiledi.

Algazi, Talmud Tora öğretmenliğinin yanısıra, Yahudi dini müziği ve Türk Sanat Müziği ihtisası yaptı. Maftirim korolarında icraatte bulundu. Ayrıca batı müziğine de vakıftı.

Yunan işgali, İzmir Cemaati'ni sosyal ve ekonomik olarak menfi şekilde etkileyince; 1923'te İstanbul'a giden Rav Algazi, Hahambaşı Hayim Bicerano'nun desteğiyle Galata İtalyan Sinagogu'na hazan ve müzik yönetmeni olarak atandı. Bu arada Atatürk'ün etrafına topladığı Türk aydınları arasında yer edinerek, Atatürk'ün de ilgisini çekti.

1927'de Hava Kuvvetleri için marş besteledi. Türkiye'de istediği fikirsel ve sanatsal gelişmeyi sağlayamamanın hayak kırıklığı Alga-

zi'yi 1933'te Paris'e, 1935'te de Uruguay'ın başkenti Montevideo'ya gitmeye sevketti. Orada ünlü bir kantor ve ayrıca dini lider olan Algazi'nin edebiyat çalışmaları, Judeo-Espanyolca gazete yazıları, vs. de vardır. Şarkıları, Türk Sanat Müziği makamlarına uygun olarak bestelenmiştir.

Maftirim şarkıları, Judeo-Espanyol kantiga ve romansları, dini müzik ve şarkıları, plak çalışmalarına konu olmuş olup herkesçe dinlenirdi.[413]

FARO, Moşe (Musi) (?-1776): İstanbul'da doğdu. Hahamlık yaptı. Günümüzde bilinen eserlerinin en ünlüleri, *"Suzikar"* makamında olan beş peşrevi, beş saz semaisi ve Bayati makamında bir semaisidir. Ruşen Ferit Kam, bu eserlerden: "Musi'nin bestekarlık kudret ve kabiliyetinin en güzel mahsulleri ve Türk musiki anlayış ve kavrayışının en kuvvetli örnekleri" olarak bahseder. Tamburi İsak'ın hocası olduğu sanılan Musi, İstanbul'da vefat etmiştir.[414]

MISIRLI İbrahim, Udi (Avram Hayat Levi) (1878-1948): Tüccar Ovadya Abud'un oğlu olarak Halep'te doğdu. Küçük yaşta ud çalmaya başlayan Avram Levi, yüzyılın başında ailesiyle İstanbul'a yerleşti. Klasik notayı Hamparsun Efendi'den, Türk Musikisi'ni Hacı Kirami Efendi, Hoca Bey ve İsmail Hakkı Bey'den öğrenen Avram Levi, musiki bilgisini ilerletmek için Kahire'ye gitti. Bir süre Mısır'da kaldığı ve orada sazendelik yaptığı için kendisine "Mısırlı İbrahim" lakabı takıldı.

Mısırlı İbrahim'in *"Acem Aşıran"* makamında bir saz semaisi ile *"Hüseyni"*, *"Hüzzam"*, *"Segah"*, *"Kürdili Hicazkar"*, *"Nihavent"* ve *"Rast"* makamlarında beşyüze yakın eseri vardır. Çoğu radyo ve TV programlarında çalınmakta olan bestelerinde, kızı Beya Dayan'ın ifadesiyle, "doğunun sıcak nağmelerinin yanında batı müziğinin zarif ritmlerine yer verdi.." Milli Mücadele yıllarında orduya katılıp bando şefi olarak görev yapan Mısırlı İbrahim, Atatürk tarafından da takdir edilir ve eserlerini çalması için sık sık huzura çağrılırdı.[415]

TAMBURİ, İsak (İsak Fresko Romano) (1745-1814): İstanbul'da (Ortaköy) doğdu. Sultan 3. Selim zamanında saraya girmiş ve en verimli yıllarında bu dönemde yaşamıştır. Sarayda icra edilen küme fa-

sıllarına tanburu ile iştirak eden İsak, Enderun'da hocalık yaptığı gibi, bizzat Sultan'ın tanbur hocası olmuştur. Sultan Selim, hocasına fevkalade sevgi ve saygı besler, huzuruna geldiği zaman ayağa kalkardı.

Değişik makam, şekil ve usullerde sayısız eser bestelemiş olan İsak'ın *"İsfahan"*, *"Bayati"*, *"Gülizar"* makamında peşrevleri ve saz semaileri ünlüdür. En ünlü sözlü eserleri ise: Gülizar makamında iki busesi, ağır ve yürük semaileri ile Sadullah Ağa ile birlikte besteleyerek Sultan 3. Selim'e sundukları *"Şed Araban"* takımıdır. Nota kullanmadığı için birçok eseri kaybolan veya unutulan İsak'tan günümüze ancak 37 peşrev, 28 saz semaisi, 1 ağır semai, 3 yürük semai ve 5 beste gelebilmiştir.[416]

VARON, İsak (1882-1962): Gelibolu'da doğdu. Aynı kentte idadiyi okudu. Ailesiyle birlikte Selanik'e yerleştikten sonra bir süre Hukuk Mektebi'ne devam etti. Selanik Yunanlılar'ın eline geçince, İstanbul'a gelmek zorunda kaldı. Musiki aşkını babası Sinto Varon Efendi'den, ilk musiki derslerini ise amatör Kanuni Refik Bey'den alan İsak Varon, notaları kendi kendine öğrendi. Amatör olarak yürüttüğü musiki çalışmaları sırasında birçok eser besteledi ve bu arada bir de musiki mecmuası yayınladı. İlk bestesi, 1907'de gerçekleştirdiği İsfahan makamında "Yandım canım, ruz-u şeb feryad-u efgan eylesin" şarkısıdır. Özellikle *"Ferahfeza"*, *"Sultan-i yegah"*, *"Şed - araban"*, *"Acem-Aşiran"*, *"Kürdili Hicazkar"*, *"Rast"* ve *"Mahur"* makamlarında, çok azı yayınlanmış 85 kadar eseri bir saz semaisi bilinmektedir.[417]

YAHUDİ Harun (Rav Aaron Hamon) (?-1660): Arapça, Farsça ve İbranice'yi güçlü bir şekilde kullanan büyük bir din bilgini ve güçlü bir bestekardır. Klasik Türk müziğine aşık bir bestekar olan Hamon, 1. İbrahim, 4. Mehmet (Avcı), 2. Süleyman, 2. Ahmet devirlerinde yaşadı. Enderun'da (Saray okulu) maaşlı bir müzik hocası olduğu sanılmaktadır. Tanbur sanatçısı, Yahudi Harun'un din dışı eserleri arasında günümüze dek gelenler: *"Nuhüft Peşrev"*, *"Rast Peşrev"*, *"Rehavi"* makamındaki saz semaisi, *"Hüseyni"* makamındaki *"Külli-Külliyat"*tır. Son eser, uzun saz eserleri içeren Peşrev'in özel

bir şeklidir ve Türk bestekarı ve müzik bilgini Kantemiroğlu'nun (1673- 1727) eşsiz eseri *"Türk Müziği Nazariyatı"*nda ve gene Türk bestekarı ve müzik bilgini Mustafa Kevseri Efendi'nin (?-1779) eserinde yer almıştır. Hamon'un günümüze kadar ulaşmış felsefi İbranice dilinde ve *Irak*, *Araban*, *Besteniyar*, *Müstear* ve *Nihavent* makamlarında beş dini eseri de saptanmıştır. R. A. Amon, köklerine sıkıca bağlı, yaşadığı topraklara şükran borcunu hissetmiş ve Osmanlı kültürel yaşamına önemli hizmetler vermiş bir bestekardır. Ancak dini eserlerinin notaları yitirilmiştir.

Günümüzde Şişli-Beth İsrael Sinagogu'nda Maftirim *"Tasavvufi İlahiler"* Korosu, yukarıda bahsi geçen türden dini eserlerin icraatını sürdürmektedir. Koro şefi **Hazan David Sivi**'ye *"Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi"*nde *"Yahudi Musikisi"* bahsinde yer verilmiştir.[418]

Çok eski yıllardan günümüze dek yaygın olarak gelebilmiş Yahudi dini müziği, son zamanlarda kaybolmaya yüz tutmuştur.[419]

Adı geçen (İstanbul) Maftirim korosu, onbeş dolaylarında kişiden oluşmaktadır. Yarım yüzyıla yakın süreyle **David Behar** tarafından bu koro yönetilmiş, ayrıca bu kişinin uğraşlarıyla kaybolmaya yüz tutmuş eserlerin notaları yazılmıştı.

David Behar, **Haham İsak Maçoro** ve **Hazan David Sivi** tarafından bunların ses kayıtları yapılarak; günümüze dek ulaşan bu kültürel mirasın bir bölümünün gelecek kuşaklara nakli mümkün kılınmıştır.

Mart 1996 başında İstanbul CRR sahnesinde Rum, Yahudi, Ermeni ve Osmanlı-İslam gruplarının dini ve din dışı müzik örneklerinin sergilendiği İstanbul'da "Müzik, Etkileşim ve Hoşgörü" konserine David Sivi yönetimindeki Maftirim Korosu da katıldı.[420] Koro mensupları daha sonraki yıllarda da buna benzer konserlere katıldılar.

20. yüzyılın sonlarına doğru dünya üzerinde görülen elektronikleşme akımı, müziğe de yansımış ve gençler arasında elektronik gitar, org ve çeşitli klavyeli çalgıların kullanımı yayılmıştır. Türkiye'de doğup büyüyerek Yahudi kültürünü olduğu kadar Türk kültürünü de öğrenerek yetişen genç nesiller arasında okullarda sosyal faaliyet kol-

larında yapılan Türk halk oyunları ile Türk halk müziği, Türk Sanat Müziği gibi çalışmalara katılım oldukça fazladır.[421]

Öte yandan, Judeo-Espanyol müziği alanında bu lisanda ve türdeki müzik kültürünü canlı tutmayı amaçlayan Türkiye Yahudileri'nden oluşan gruplar bulunmaktadır. Bunların arasında; eski Judeo-Espanyol şarkılarına repertuarlarında yer veren **Los Paşaros Sefaradis** (**Karen Gerson Şarhon**, **İzzet Bana**, **S. Selim Hubeş**, **Yavuz Hubeş**), bu konuda özgün müziğiyle dikkat çeken **Erensya Sefaradi** (**Sara Yanarocak**, **David Yanarocak**, bir süre **Eli Meriç**, **Gery Erdemanar**) ve **Janet-Jak Esim** müzik toplulukları zikredilmelidir.[422], [423], [424]

Sefarad müziği ile ilgilenen yeni topluluklar da kurulmaktadır. Örneğin **Sami Levi**, **Cem Stamati**, **Ceki Benşuşe** ve arkadaşlarından oluşan **Sefarad Grubu** gibi.[425]

G - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE DİL

1492'den itibaren İspanya ve Portekiz'den gelen Sefaradlar, İber Yarımadası'nda kullandıkları eski **"Kastilyano"** dilini; Kuzey Avrupa ve Felemenk devletlerinden gelen Aşkenazlar ise **"Yidiş Lehçesi"**ni getirdiler. **"Kastilyano Espanyol"** adıyla anılan Kastilyano, İbranice - İspanyolca - Arapça ve Fransızca dillerinin de karışımıdır. Türk topraklarına yerleştikten sonra Türkçe tamlamalar, takılar ve kelimeler bu dile girdi. İspanya kökenli Türk Yahudileri'nin kullandığı dil, Kastilyano ve Türkçe karışımı olan **"Judeo-Espanyol"** (Yahudice) adını aldı. Almanya ve Kuzey Avrupa'dan gelen Yahudiler ise, İbranice ve Almanca'nın birleşmesinden meydana gelen Yidiş'i konuşurlardı. Bizans İmparatorluğu döneminden itibaren İstanbul'da yaşayan **Karaylar**, **Rumca** konuşurlardı. **Romanya** ve **Bulgaristan**'da Sırpça ve Bulgarca Yahudiler arasında yaygın olarak kullanılırdı.

Daha İspanya'dan Yahudiler Osmanlı topraklarına göç etmeden, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş olan Yahudiler, anadilleri olan İbranice'yi korudukları gibi, devrin Türkçesi'ni de konuşurlardı. Özellikle ticaret hayatında Türkler ile alışveriş halinde bulunan erkekler, Türkçe'yi ve yerel dili akıcı bir şekilde konuşurlardı. Batı Anadolu'da özellikle İzmir, Aydın ve Menemen civarında yerleşmiş olan Yahudiler'in dili Rumca'dan etkilenmiştir. Rumca'dan Judeo - Espanyol'a birçok kelime girmiştir. Örneğin "piron" (çatal) sözcüğü Rumca'daki "piruni"den gelmektedir. Doğu Bizans İmparatorluğu topraklarında yaşayan ve **"Romaniot"** adıyla anılan Yahudiler'in dili Rumca'dır. Tekirdağ, Edirne, İzmit civarında yerleşmiş olan Yahudi cemaatleri Rumca konuşuyorlardı.

1839'da Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayun'un (Tanzimat Fermanı) ilanından sonra İstanbul Hahambaşısı Moşe Fresko; 1840 senesinde Yahudi Cemaati'ne hitaben Türkçe'nin önemini ve öğrenilmesi gerektiğini vurguladı. Yahudiler'in Türkçe konuşmalarında çe-

şitli senelerde İbrani harfler ve Türkçe dilinde basılan gazetelerin de önemli rolü vardır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Müslüman Türk halkıyla yaşayan azınlıkların anadil olarak Türkçe'yi konuşmaları uygun görüldü ve 1927'de bu alanda çalışmalar yapacak bir grup teşkil edildi.

Tarihçi Avram Galante, Türkiye'de yaşayan gayrimüslim topluluğunun Türkçe'ye yabancı oluşlarının sosyal, tarihi ve siyasal sebeplerini inceledi: Yahudi okullarının Türkçe tedrisatlı olmasını ve genç neslin Türkçe diliyle eğitim görmesini öngörerek, "Vatandaşlar, Türkçe konuşun" sloganını öne sürdü. Bu çalışmalar kısa zamanda sonuç verdi ve Türk Yahudileri Türkçe'yi anadilleri olarak konuştular. Başlarda, aile içinde ve dost görüşmelerinde Judeo Espanyol konuşulurdu. Yabancı dille eğitim veren okullarda alınan eğitimin de etkisiyle Fransızca, İngilizce bilinen diğer diller arasındadır. Dini dualar ve dini eğitim ise İbranice yapılır. Bu durumda birçok Türk Yahudisi'nin poliglot (ikiden fazla dille anlaşabilen) olduğu söylenebilir.[426] Judeo-Espanyol'un Türkçe başta olmak üzere başka dillerden nasıl kelime ve takılar alarak yapılandığı konusunda dilbilimi seviyesinde araştırmalar yapılmıştır.[427] Bununla beraber günümüzde Judeo-Espanyol'un yeni nesil Türk Yahudileri tarafından bilinme ve kullanılma oranı oldukça düşük olup; giderek kaybolma sürecine girmiştir.

Eski İspanyolca ile Türkçe, Fransızca, Rumca ve İbranice'den çoğu kez çarpıtılarak katılmış sözcüklerin de karışımıyla günümüze kadar gelmiş ve Judeo-Espanyol adı verilen bu halk dili yok olma sürecine girerken, Türk Yahudileri atalarından kalan zengin bir Sefarad kültür mirasını da yitirmektedirler. Bu lisanın ortadan kalkmasının nedenleri arasında: Yahudiler'in hep bir arada yaşadığı eski mahallelerin artık mevcut bulunmayışının ve günümüz Yahudi'sinin ekonomik ve kültürel olanakları çok daha gelişmiş ortamlara ayak uydurmak mecburiyetinde oluşunun yanısıra; Judeo-Espanyol'un dilbilgisi ve cümle yapısında dilbilim

kurallarından yoksun oluşu ve bu alanda kişisel girişimlerin bulunmayışı, canlı bir dili öğrenmenin dilbilimsel bir kalıba uymayan karışım bir dil öğrenmekten daha cazip oluşu ve bu dili kullanmanın toplumsal bir seviye belirtisi olduğunu ileri süren önyargının bulunuşu sayılabilir. Bununla beraber bu dilin ve kültürün kurtarılması için az sayıda insan gerek yurt içinde, gerek yurt dışında önemli çabalar sürdürmektedirler.[428]

"Osmanlı ve Türk Yahudileri Üzerine Araştırma ve İncelemeler Yarışması"nda (1998) birincilik ödülü alan Mary Altabev'in "Judeo Spanish in the Turkish Social Context: Language Death Swan Song, Revival or New Arrival" adındaki tez çalışmasında (University of Sussex, 1996) bu konuda çok ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Yazar, Judeo-Espanyol'un aile zinciri içinde artık iletilemediğini, bu lisanın sosyal işlevinin kalmadığını o tarihlerde kabul etmektedir.

H - OSMANLI YAHUDİLERİ'NİN GİYİM ÖZELLİKLERİ

Birçok değişik milli, dini ve sosyal gruplardan oluşan Osmanlı toplumunda giyim; zümre, din ve millet bakımından büyük bir önem taşıyordu. Giysi, giyenin toplumdaki yerini gösterip sosyal düzenin korunmasını sağlamaktaydı. Fermanlarda Müslümanlar ile gayrimüslimlerin giyinişleri arasındaki ayırımları gözetmek ve dinle adetlere uygun geleneksel giyim tarzını korumak hedef alınmıştır. **Fermanlarda Müslüman olmayanların yeşil veya beyaz renk giymeleri kesinlikle yasak ediliyor;** Müslümanlar'ın giydiğinden daha kaba kumaşlar giymeleri isteniyordu.

Yahudiler, **daha koyu renkli giysiler** ve **ayakkabılar** giymeye mecbur ediliyordu. Ayrıca sarıklarının boyu ve kaftanlarının eni sınırlanıyordu. Yahudi cemaatleri de iffeti korumak ve çevre ahalisini kıskandırmamak amacıyla, özellikle fazla gösterişli giyinişi yasaklayan kurallar çıkarmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'na İspanya'dan gelen Yahudi erkeklerinin başlangıçta giydikleri, kuşkusuz yanlarında getirdikleri giysilerdi. Gitgide şalvarıyla, geniş yenli koyu renkli cüppesiyle, geniş dokuma kumaş bağlanmış entarileriyle yerli giyimi benimsemiştirler. Yahudi başlığı olarak yukarıya doğru gittikçe genişleyen, alt tarafına sarık sarılmış bir silindir şeklinde **boneta** benimsenmiştir. Kadınların ilk dönem giysileri yeterince bilinmemekte beraber, 18. yüzyılda artık Türk uslubuna göre giyindikleri anlaşılmaktadır. Giysileri genellikle bütün kadınlarınki gibi ferace, entari ve şalvardı. Ev giysisiyle sokak giysisi arasında kesin bir fark vardı. Koyu, genellikle kahverengi feracesi, büyük *"mahramaası"* ve koyu renkli ayakkabıları, kadının Yahudi olduğunu gösteriyordu. Evde giyilenler çok daha renkliydi. Saçlar tümüyle örtülürdü. Bu amaçla "mahrama" adlı uzun eşarp kullanılmaktaydı. 19. yüzyıla kadar giyimle ilgili bilgilere; fermanlar, ce-

maat belge ve kaynakları, ecnebi seyyahlar tarafından çizilen resimler ve seyahatnameler kaynakça oluşturmaktadırlar.

19. yüzyıldan itibaren ise bunların dışında giysilerin asılları da mevcuttur. Bu yüzyılda geleneksel Osmanlı üslubundan Avrupalı giyinişe; sınıf ve zümreye özgü kuşamdan böyle farklar gözetmeyen bir giyime geçiş vuku bulmuştur. Daha 1826'da orduyla devlet hizmetine Avrupa usulü giyim sokulmuş; 1829 yılında da tüm erkek ahaliye böyle giyinmesi talimatı verilmiştir. Başkent İstanbul'daki Yahudiler, bunu geleneğe yakışmaz sayan hahamların karşı çıkmasına karşın cüppe yerine **ceketle pantalonu**, boneta yerine **fesi** benimserler. Taşra kasabalarındaki Yahudiler ise, 20. yüzyılın başına değin önceki gibi giyinmeyi sürdürürler. Kıyafetleri; şalvardan, kumaş kuşakla bağlanan **"sayo"** ve **entari** denilen giysiden, cepkenden, geniş kollu bir cüppeden ve deri ayakkabılardan oluşur; kışın kürk denilen ve içi kürk astarlı olan bir **cüppe** giyilirdi. Yahudi kadınlar da Avrupalı giyime gitgide her bölgede değişik bir şekilde ve hızla geçmişlerdir.

Selanikli Yahudi hanımların kendilerine özgü, Türk, Rum ve belki de İspanya'dan göç ettiklerinde getirdikleri bazı öğeleri içeren bir kıyafetleri vardı. **"Kofya"** denilen başlıkları kumaştan ve içine dikilmiş bir dolgudan ibaretti ve arkasında saç örgüsünü sokacak dikdörtgen bir torba bulunuyordu. Torbanın ucundan kadife kaplanmış deriden bir dörtgen sarkıyordu; bu dörtgen, nazarlık sayılan ağaç ve göz motiflerinde işlenmiş incilerle süslüydü. Kıyafetin, **"kamiza"** adlı gömleği ve **"peçadura"** denilen dörtgen dekoltesi, plastronla örtülen kolsuz bir entarisi vardı. Bunun üzerine **"sayo"** adlı önü açık üst giysi, göğsün altında bağlanan **"devantal"** (önlük) ve **"kapitana"** adlı kürk astarlı ceket giyilirdi.

İzmir ve Rodos'ta Yahudi kadınların giyimindeki özellik, **"tokado"** adlı başlıktır. Bu başlığın saçları tamamıyla kapayan başörütüsünün üzerine giyilen küçük bir takkesi vardı; takkenin çevresine içi mukavva bir kumaş şerit sarılırdı. Kıyafette **"çıntıyan"** (şalvar), **"kamiza"** (gömlek), entari, cepken ve cüppe denilen bir manto da vardı. Ev-

li kadınlar "tokadolar"ın üzerine bir iğne takarlar, dul olunca bu iğneyi çıkarırlardı. Bosnalı Sefaradi kadınların kıyafeti de Osmanlı uslubundaydı. "Tokado"ları koni şeklinde idi ve alın boyunca bir sıra altın sikkesi vardı. Dul kadınlar bu sikkeleri çıkarırlardı. **"Antiriya"**ların yürek veya nal şeklinde dekoltesi ve bol, uzun ve dirseğin altında yarık olan kolları vardı. Modernleşme evresinde **Bosna Yahudi** kadınları giysilerini gitgide Avrupalılaştırıp, Avrupa biçimi uzun fistan üzerine Türk usulü cepken giyerler; başlık olarak ta tokado giymeye devam ederlerdi. İstanbul hanımları Müslüman hanımların kıyafetlerine çok benzeyen giysiler giyerlerdi. Bu kıyafetlerin en önemli özelliği farecelerin sadece siyah ve koyu renkli kumaşlardan yapılmasıydı...[429]

Kadın kıyafetlerinde **takılar** önemli parçalardı. Takılar; zincirler, değerli taşlar, altın, gümüş liralar, kemer ve kemer tokaları olarak dört başlık altında toplanabilir.

Zincirler: Yöresel üretim özellikleriyle birlikte **"manias"**, **"ogadera"**, **"lellal"**, **"kolona"** adı verilen takılar, süslenme geleneğinin ve kültürünün önemli örnekleridir. "Manias", birkaç sıra inci zincirin iki parçaya ayrılan toka arasında tutturulmasıyla oluşan bileziktir. Bunlar genellikle altından imal edilirlerdi. "Ogadera", "manias"ın yapım tekniğiyle üretilen gerdanlıktır ve ogadera ile takım halinde kullanılırdı. "Lellal", birkaç sıra ince zincirden yapılmış ve iki ucundaki kancalarla saça veya başta kullanılan giyim eşyasına tutturulan baş süsüydü. "Kolona" çeşitli şekillerde yapılan kalınca, uzun zincirden oluşan ve boyna takılıp alt ucundan kamere veya kuşağa tutturulan bir gerdanlık türüydü.

Değerli Taşlar: İzmir, Rodos ve Bosnalı hanımların kullandıkları **"Rozeta"** değerli taşlardan yapılırdı. Pırlanta, elmas, zümrüt, yakut gibi taşlar, altın ve gümüş madenleri ile birlikte kullanılırdı. Selanikli hanımların kofya adı verilen başlıklarının sırta inen bölümünün ucunda kare şeklindeki derinin, üzeri küçük inciler ve sim-sırma tellerle işlenirdi. Değerli taşlar, küpe ve yüzükler de kullanılırdı.

Altın ve Gümüş Liralar: Osmanlı ve Avrupa devletlerinin gü-

müş ve altın liraları zincire dizilir veya bir parça koyu renkli kadife üzerine kulplarından dikilerek tutturulur ve kumaş boyuna bağlanırdı. Liralar, başlıklar üzerine yerleştirilerek de kullanılır ve zenginliği ifade ederdi.

Kemerler ve Kemer Tokaları: İnce bir sanat zevki ile işlenen kemerler, hanımlar arasında zenginliğin ve refahın simgesiydi. Altın ve gümüş madenlerinden imal edilirler ve tokaları değerli mücevherlerle süslenirdi.[430] Tokalarla kuşakları, değişik üslup ve şekillerde imal edilirdi. Kuşaklar tek şerit veya zincirlenmiş parçalardan ibaret olur, tokalar genellikle bir çift daire veya badem şekilli levhacıktan veya üç bölümden oluşurdu. Teknik olarak kalay levha üzerine iliştirilmiş filigran, döküm baskı, dövme, kabartma ve granülasyon kullanılmıştır. Yeşimtaşı süslü, teller ve değerli taşlar takılmış kuşak takıları da vardır; bu teknik Osmanlı İmparatorluğu'nda çok revaçtaydı.

Sefarad Yahudi kadınının mücevherleri, süs eşyası olmaları ve maddi varlık teşkil etmelerinden başka; sosyal, ekonomik ve şahsi durumun da bir belirtisiydiler. Kıza verilen mücevherat, özellikle nazarlık vazifesi görürdü. Genç kızken de kendisine uygun ziynet eşyası verilirdi. Mücevheratın en önemli kısmını ise evlenmek üzereyken güvey ile güveyin ailesinden ve kendi babasından alırdı. Bu mücevherat varlık vazifesi de görür; zorunluluk halinde satılırdı. Hahamlar, kıskançlık yaratması ve makamların dikkatini çekmemesi için fazla ziynet eşyası takmamayı öngören hükümler çıkarmışlardır.

İstanbul'da saraya dayanan bir kuyumculuk merkezi oluşmuştu. Osmanlı kuyumculuğu, Balkanlar'dan ve İslam aleminden gelen etkileri de kaynaştıran kendine özgü bir üslup yaratmıştı. Mücevher yapımında özellikle Ermeniler ve Rumlar uğraşırken; Yahudiler daha fazla altın, gümüş, değerli taş ve inciyle mücevherat ticareti yapıyordu. Yahudiler'in mücevher işçiliği üzerine fazla bir bilgi yoktur.[431]

İ - OSMANLI YAHUDİLERİ'NDE EV VE SİNAGOG DOKUMA VE İŞLEMELERİ

Osmanlı uygarlığında kumaşların önemli bir yeri vardır. Yahudiler, bu alanda çok faaliyet gösterip, kumaş drokumacılığı ve boyamacılığı, düğme imalatı, ipek ticareti gibi mesleklerde uzman oldular. Yahudiler'in 19. ve 20. yüzyıl başı döneminde kullandıkları dokuma ve işlemeler, Osmanlı toplumunun tümünün göreneklerini yansıtır. Bu dokuma ve işlemelerin çoğu parohet (Tevrat ve tomarlarının saklandığı dolabın perdesi) ve Tevrat tomarı kılıfı veya örtü olarak sinagoglarda kullanılırdı. Bu şekilde korunan dokumalar; ya ağır sırmalı, ya da ince işlemeli olmak üzere görkemli olanlarıdır. Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nda hemen hemen bütün kadınlar nakış işler, kullanılan eşyaların çoğunda işleme görülürdü. Genel toplumda olduğu gibi Yahudiler de, **sırmayı** özellikle gelin eşyası içinde ve nikah töreni çerçevesinde kullanırdı.

Ayrıca tallet ve tefilin torbaları ve diğer dini eşyayı kaplayan kılıflar da sırmayla süslenirdi. Keza parohetler, Sefer Tora kılıfları, tevanın (din adamlarının Tevrat ve duaları okuduğu bölüm) ve sinagog mobilyasının örtüleri de sırmayla süslü kumaşlardan yapılmıştır. Altı mukavva veya deri kesintileriyle beslenmiş sırmalı işlemeye **dival** işi denir. Sırmalı işlemelerde Avrupai ve Osmanlı motiflerinin birlikte işlendiği ve motiflerinin çoğunun bitki aleminden alındığı göze çarpar. **Renkli işlemeler** daha ziyade günlük hayatta ve misafir karşılandığında kullanılan dokumalarda görülür. Bunların başlıcaları; havlu, peşkir, mahrama, yağlık, çevre, yatak çarşafı ve mendil, yahut da kuşak veya atkı gibi giyim eşyasıdır. Yahudiler renkli nakışla işlenmiş dokumaları ayrıca Suka ("Çardaklar Bayramı"nın - Sukot'un kutlandığı sinagog avlusundaki yanları açık çardak) duvarı süslemek; hamursuz örtmek gibi dini adetlerle ilgili olarak da kullanmışlardır. "Renkli iş-

leme" denilen nakışlar; bazen çok ince, bazen de kalın olan pamuk veya keten dokumalar üzerine bitkisel boyalarla boyanmış ipek ipliğiyle işlenirdi. 18. yüzyılda tel iplik de bu nakışlarda kullanılmaya başlandı. Örnekler genellikle bitki aleminden ve manzaralardan esinlenmiştir. Renkli işlemelerin özel bir çeşidi zincir nakışıyla yapılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda çok rağbet görmeye başlayan bu işlemelere ayyıldız, tuğra gibi Osmanlı sembolleri katmak moda oldu. Yahudiler de bu tür nakışta çeşitli dinsel simgelere yer verdi.

Öte yandan, özellikle İstanbul ve Edirne yöresinde Balkanlar'da birçok parohet ve Sefer Tora (Tevrat tomarları) kılıfı maden parçalarının tekstille biraraya getirilmesi olan **aplikasyon tekniği** ile bezenmiştir. Ayrıca **selimiye** ve **sevayi** gibi **desenli dokumalar** giyimde ve Sefer Tora kılıf ve kuşaklarında görülür.

Toplumun tümü gibi Yahudiler de döşemeye halı sererlerdi. Sinagoglarda yere halı döşenir; halı, parohet ve dua masasına örtü olarak da kullanılabilirdi. Bu halılarda Müslüman seccadelerinde görülen mihrab - giriş ve ortasından asılı kandil motifi göze çarpar. Ancak sinagog halılarına bir de kutsal isimler ve Tevrat'tan alınmış cümleler içeren İbranice yazılar da örülüdür. Esasen dokumaların ve işlemelerin tümünü süsleyen biçimler arasında **Yahudi ikonografisi** sayılabilecek bir motif grubu bulunmaktadır. Bunlara örnek; mihrab-giriş motifi ve asılı kandil, yukarıda zikredildiği gibi Müslüman ikonografisinden alınıp Yahudi kavrayışına uyarlanmıştır.

Yahudi anlayışına göre bu motif, Tanrı'ya doğru açılan kapının sembolüdür. Yahudilik açısından, kemerin içine asılmış olan kandilin de sinagoglarda ruhları şadetmek için devamlı yanan mumu temsil ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca seccadelerde çok görülen bir motif olan **çift el veya tek el**, seccadeleri örnek alan parohetlerde de bulunur. Geç dönem sırmalı nakışlarda el motifinin yanısıra, On Emir'ler yazılı levhalar, Magen David (Hz. Davud'un altıgen yıldızı), taç ve çift aslan gibi başka motifler de dinsel eşyalarla ilgili ortaya çıkar.[43,2]

J - TÜRK YAHUDİLERİ'NİN GELENEKLERİ

15. yüzyıl sonlarından itibaren İber Yarımadası'ndan gelen Sefaradlar, meslekleri icabı, Müslüman Türk halkı ile yakın temas halinde bulunmuşlar, birçok kentte kurulmuş Yahudi mahalleleri olmasına rağmen Müslüman halkla olan birliktelikleri günümüze dek devam etmiştir. Bu şekilde Yahudi dini gereklerinin yanında Müslüman Türk adet, gelenek ve örfleri de benimsenmiştir. Müslüman ve Yahudi dinlerinde önemli yer tutan komşuluk ilişkileri ile ticaret hayatında aynı çarşı, han ve bedestende kurulan arkadaşlıklar; Müslümanlar'a özgü bilinen birçok geleneği Yahudiler'e aktarmıştır. Ancak değişen hayat koşulları ve gelişen teknoloji ile geleneklere bağlılık zayıfladı ve değer kaybetti. Dini görüş ve anlayışın hayatı şekillendirdiği bir toplum olmasına rağmen Yahudi Cemaati'nin temel kültür kalıpları gün geçtikçe terkedilip, batılı medeniyetlerinin etkisi altına girilmiştir.

a) Ev İçinde Kullanılan Dini Eşyalar

Mezuza (kapı girişlerinde sağdaki süveye çakılan ve Tevrat'tan bazı ayetler içeren duanın konduğu bir tür muhafaza), **Menora** (Yedi kollu şamdan), **Magen David, Kiduş Bardağı** (Şabat gününün gelişini kutlayan duadan sonra içilen şarabın konduğu bardak), vb...

b) Mutfak Kültürü

Yahudi mutfağı, kullanılan eşya ve yiyecekler bakımından diğer mutfaklardan çok ayrı değildir. Yemek pişirme yönteminde dinen belirlenmiş belli kurallara uymak zorunluluğu vardır.

Özel gün ve bayramlarda yapılan yemekler, geçmiş devirlerde yaşanmış bazı olayların simgesi durumundadır. Günümüzde et, balık, tavuk, süt ve sütten yapılan yiyeceklerin pişirilmesinde ve tüketiminde uyulması gereken Kaşerut kurallarına gereği gibi uyan ev hanımı ve ai-

lenin sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Yemek hazırlama ve yeme ile ilgili dinsel gelenekleri sürdürenler, daha çok dini vecibeleri aksatmadan yerine getiren ailelerdir. Yüzyıllarca Müslüman Türkler'le sürdürülen ortak yaşam, mutfak kültürünü de etkilemiştir. Buna rağmen Müslüman mutfaklarında yapılmayan bazı yemekler, Yahudi mutfağında sıkça görülür. Özel günlerde yenen yemekler de kısaca şöyledir: **Şabat (Cuma) akşamı:** Baba evinde yenen yemek, aile bireylerinin birbirleriyle iyi ilişkiler içinde bulunmasını sağlar. Yemek başlamadan önce aile büyüğü dua okuduktan sonra "Kiduş" bardağındaki kırmızı şaraptan bir yudum içer ve sırası ile en büyük erkekten başlayarak, aile efradı, aynı kadehten birer yudum alırlar. Yemekte balık bulunulmasına özen gösterilir. Et veya tavuk yemekleri de hazırlanabilir. Servis, balık, hamur işi, et veya tavuk, sebze, tatlı sırasıyla yapılır. Balık pişirilmemişse, çorbayla yemeğe başlanır.

Cumartesi sabahı, kahvaltıda *bulemas, borekas, biskoços,* haşlanmış yumurta gibi gıdalar yer alır. **Roş Aşana (Yılbaşı) Günü:** Yemekte bereket, hayır ve sene başını hatırlatacak turfanda sebzeler ve meyveler yenilir. Elma reçeli, kabak tatlısı da masada bulunur. **Kipur:** Oruç, ayçiçek yağına batırılmış ekmek dilimi, sütlü kahve, tatlı bisküviler, tavuklu şehriye çorbası ile açılır. Sebze yemekleri yenir. **Hanuka:** Daha çok şerbetli tatlılar yenilir. Türk tatlısı olarak bilinen tahin - pekmez, baklava gibi tatlılar bayram sofralarında yer alır. **Tu Bişvat:** Ağaçlar bayramı olarak da anılan bu günde zeytin, hurma, üzüm, fındık, incir, kuruyemiş bolca yenir. **Pesah:** Ekmek yerine hamursuz yenilen bu bayramda Seder masasına fırında pişmiş koyun butu, katı yumurta, marul, harotset... gibi güne özel gıdalar getirilir. (Ayrıca Bak: Bölüm T-Sefarad Yemekleri)

c) Özel Günler ve Bayramlar

Şabat, Pesah, Lag Baomer (Lag Laomer), Şavuot, Asara Betevet, Teşa-Beav, Roş Aşana, Yom Kipur, Tsom Gedalya, Sukot, Şemini Hag Atseret, Simha Tora, Hanuka, Tu Bişvat, Purim vb...[433]

d) Sosyal Kurumlar ve Gelenekler

d.1. Doğum: Bir çocuğun doğumu hamilelikle başlayan ve aile normal hayata dönünce sona eren süre içinde icra edilen çeşitli adet ve törenler vardır. Bunların tümünde üç öğe ayırt edilebilir: Dünyadaki bütün Yahudi cemaatlerinin riayet ettikleri Alaha'ya (Yahudi dininin kuralları) göre uygulananlar, Alaha'nın mahalli yorumuna göre ifa edilenler ve birçoğu çevredeki Müslüman toplumundan alınan halk adetleri; 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki modernleşme ve dinden uzaklaşma evresi, gelenek olan bazılarının kalkmasına, bazılarının da değişmesine yol açmıştır. Aşağıdaki tarif, 1920'lerde veya 1930'larda doğum yapan ve analarıyla ninelerinin adetlerini de anlatabilen kadınlardan elde edilmiş bilgilere dayanmaktadır.

a) Hamilelik: Hamileliğin, özellikle ilk hamileliğin, kadına belli bir saygınlık verdiği anlatılır. Hamileye ailesi şefkatle bakıp bütün isteklerini karşılar ve özellikle canının çektiği yemekleri sağlar. Uğursuz olan herşey hamileden uzaklaştırılır. Hamileliğin beşinci ayında akraba, arkadaş ve komşu kadınların katıldığı **"kortar faşadura"** (çocuk bezi kesme) adeti yerine getirilir. "Fato" yu (çocuk bezi, bebek elbiseleri, bebeğin yatak çarşafı gibi eşyaya verilen ad) yapmaya yarayacak dokumalar, genellikle çeyizle getirilir. Kumaşlar kesildikten sonra dikilmek ve işlenmek üzere ailenin kadınlarına dağıtılır. Bebek için hazırlanan takımda çeşitli çocuk bezleri, kundak bezleri, iç ve dış bezleri tutmaya yarayan iki kuşak, kollu - kolsuz fanilalar, donlar, şiltecikler, yatak çarşafları, vs. vardır. Selanik ve Trakya'nın başka şehirlerinde "Kamiza larga" dedikleri, uzun hayat bağışlayacağına inanılan uzun bir gömlek dikilir. Bebek erkek olduğunda bu giysi sünnet düğününde, kız olduğunda isim takma töreninde giydirilir.

b) Doğum olayı: 20. yüzyılın başında doğum hala evde ebe yardımıyla yapılıyordu. Doğumdan sonra sekiz gün boyunca anne hiç yalnız bırakılmazdı. Loğusalık (kırklama) müddetince doğum yapmış kadın evinden çıkmaz, evde tam faaliyete dönmesine izin ve-

rilmezdi. Toplumun büyük bir kısmının hala yere serilmiş yatakta uyuduğu bu dönemde yeni doğurmuş kadın, **"kama de parida"** denilen özel olarak süslenmiş bir yatakta yatardı. Loğusa döşeğinde çerçeveden çepeçevre yere kadar bir cibinlik sarkar, loğusanın misafirler tarafından görülmesine engel olurdu. Yatak; kadının çeyiziyle getirdiği, sırmayla işlenmiş takımla kaplıydı. Modernleşmeyle beraber, geleneksel yatak takımının yerini Avrupa kumaşlar ve nakışlar almıştır.

Doğuran kadınla çocuğunu korumak amacıyla **muska** ve **nazarlık** kullananlar çoktu. Kadın başına pamuktan veya ipekten üçgen şeklinde bir başörtüsü bağlardı. Başörtünün orta köşesi alından sarkar; bu köşede doğuran kadına yaradığı inanılan sözler, kendisini koruyan meleklerin adları, vb. işlenmiş olurdu. Bebeğe, Tanrı'nın adlarından biri olan **"Şaday"** sözcüğünü taşıyan levhacıklar gibi altın süs, Mezuza, genellikle mavi olan boncuklar hediye edilirdi. Nazar değmesini önlediğine inanılan sedefotu (ruda), yeni annenin odasının süsleri arasında önemli bir yer tutardı. Karanfil, dereotu, kimyon ve sarmısak küçük üçgenin içine konup bebeğin iç giysilerine iliştirilirdi. Bebek veya annesinin yastık altına Mezamir Kitabı ve Zohar Kitabı konurdu.

d.2. Sünnet Düğünü (Brit-Mila): Yahudi erkek çocuklar doğduklarının sekizinci günü sünnet olur. Bundan önceki **"noçe de şemira"** (nöbet gecesi) denen gece boyunca bebeği ve annesini korumak amacıyla Tevrat okunup dua edilirdi. Son nesillerde bu gece, daha çok eğlenceye dönüştü. Sünnet evde veya sinagogda yapılırdı. İlk oğlanın sünneti zarfında bebeği tutanlar damadın anne ve babası; ikinci oğlanınkinde ise, gelinin anne ve babası olurdu. Ninesi, süslü bir kılıfa sokulmuş bir yastık üstünde yatan, sırmayla işlenmiş bir örtüyle örtülü ve yüzü ince ve saydam bir dokumayla kaplı olan torununu odanın eşiğine getirir ve kocasına; kocası da, sünnetçiye verirdi. Sünnetçi bebeği bir an Eliyau Peygamber namına ayrılmış sırmalı bir örtüyle kaplı koltuğa koyardı. Dede bu sırada bu koltuğun

yanında duran sünnet için hazırlanmış ikinci bir koltuğa oturmuş olur; sünnetçi bebeği bu sefer dedesinin kucağına yerleştirirdi. Bebeğe özel olarak dikilmiş kuşaklı, cepkenli, başlıklı bir giysi ve küçük bir tallet giydirilirdi. Modernleşmeyle beraber bu giyimin yerini Avrupa üslubu giysiler aldı. Geleneğe göre sünnet günü aileye ve fakirlerden oluşan Minyan'a (on yetişkin Yahudi erkek) sevap ziyafeti çekilirdi. Fakat son zamanlarda konuklara geleneksel tatlılar ikram edilmekle yetinildiği de olduğu vakidir.

"Syete Kandelas" veya **"Fadas"** denen kız çocuğa ad takma töreni Türkiye ve Balkan Yarımadası'ndaki Yahudi cemaatlerinin çoğunda adetti; bu tören bazı cemaatlerde doğumun yedinci, başkalarında otuzuncu gününde kutlanırdı. Genellikle ailenin evinde yapılan ve minyan bulunması gereken bu töreni haham yönetirdi. Bebeğe görkemli bir giysi giydirilirdi. Cemaatlerin kimisinde kızın giysisine çok sayıda altın mücevherat iliştirilirdi. Bu sembolik adetin amacı ailenin ve kızın gelecekte varlıklı ve mesut olmasını sağlamaktı.

Alaha'ya göre; bir ailenin (Tanrı'ya ait) ilk erkek çocuğunun herhangi bir Kohen'e değerli bir şey verilerek rehinden kurtarılması gerekmektedir. Çocuk doğduğunun otuzuncu günü **"pidyon"** (rehinden alma) olarak adlandırılan bir törenle Kohen'in elinden sembolik bir şekilde altın veya gümüş sikke veya gümüş eşya karşılığında geri alınır. Babası veya annesi Kohen veya Levi olan bebekler bu adetten muaftılar. Bazı cemaatlerde çocuğun babasıyla Kohen arasında davetlileri güldürecek tartışmalı bir oyun oynanırdı. Cemaatlerin bir kısmında anne bu törende düğün giysisiyle duvağını giyerdi.

d.3. Evlenme: Türkiye Yahudileri'nin evlenme gelenekleri arasında hem Alaha kurallarına dayanan unsurlar, hem de yerel göreneklerin yer alır. Göreneklerde Yahudi dışı Osmanlı örf ve adetlerinin tesiri görülür.

a) Nişanlanma: İki aile çocuklarını evlendirmeye karar verdikten sonra nişan töreni düzenlenir. Her iki tarafın evliliğe götürecekleri mülk sayılır. Bir yandan gelinin babasının güveye vereceği para mik-

tarı öte yandan güveyin veya babasının gelin için alacağı mücevherat tesbit edilir. Törenin sonunda genç çift hahamın kendilerine sunduğu mendil veya şal üzerine yemin ederler.

b) Çeyiz (Aşuğar): Nişan anlaşmasının önemli bölümlerinden biri gelinin yeni evine getireceği çeyizin içeriğiydi. Çeyizde genellikle gelinin giysileri, yatak takımları ve çeşitli ev eşyası, para, mal, mülk bulunurdu. Nikah töreni zarfında imzalanan "Ketuba" adlı belgede güveye verilen para miktarı, mülk, çeyizin maddi değeri ve ayrıca güveyin bağışlayacağı para yer alırdı. Bazı cemaatlerde çeyiz ödemenin zorluğu dikkate alınarak, çeyiz miktarını sınırlandıran kurallar konmuştur. Kıza çeyiz daha çocukken düzülmeye başlanırsa da, eşyanın çoğu nişanla düğün arasında hazırlanır veya satın alınır. Zengin aileler kızlarına çeyizin en görkemli parçalarını satın almak üzere İstanbul'a gelmeyi adet edinmişti. Batılılaşma döneminde çeyiz Avrupa'dan ısmarlanmaya başlar.

Göreneklerden biri de, ananın kızına kendi çeyizinden kalma bazı eşyaları vermesiydi. Bu şekilde aile yadigarları nesilden nesile geçebiliyordu. Düğünden birkaç gün önce çeyiz gelinin evinde sergilenir; cemaatin ileri gelenlerinden iki üç kişilik bir heyet gelir, eşyanın bir listesini yapardı. Biçilen değer ketubada zikredilirdi. Çeyizlerde yer alan eşyalar; gelinin giysileri, yatak takımları, evde kullanılan dokumalar ve sandıktı. Mücevherat, ev ve mutfak eşyası çeyizden sayılmazdı. Çeyizlerin hepsinde büyük bir halı da yer alırdı. Dikiş makinası kullanılmaya başlanınca, çeyizde bulunulması önemsenen bir aygıt oluvermiştir.

c) Düğün öncesi törenler: Yerel göreneklere uyarak, İspanya kökenli Türkiye Yahudileri düğünden önceki akşamların birinde kına gecesi tertip ederlerdi. Bu gece zarfından gelinin saçıyla tırnak ve parmakları kınayla boyanırdı. Bu adet gitgide ortadan kalkmıştır. Alaha kurallarına göre gelinin Mikvede dinsel bir arınmadan geçmesi gerekir. Mikve, genellikle umumi hamamın özel bir köşesinde bulunurdu. Bu "arınmaya" ailenin hanımları da davet

edilir, şarkılı, çalgılı ve ikramlı bir toplantı yapılırdı. Mikve ziyaretine hazırlık olarak güvey, nişanlısına hamam için gerekenleri armağan olarak gönderirdi. Bunlar gösterişli bir bohçaya konurdu. Güvey mikve toplantısını ödemek üzere altın veya gümüş sikke de gönderirdi. Evlenme töreni genellikle kapalı bir yerde, evde veya sinagogda yapılırdı. İspanya kökenli Yahudilerin nikahının en belirgin özelliği **"talamo"** denen, özellikle nikah için kurulan üç yanlı ve üstü kapalı yapıdır. Yanları ve tavanı evden veya sinagogdan getirilen görkemli kumaşlardan, özellikle kutsal dolap perdelerinden ibarettir. Talamo'da yörenin adetine göre belli bir sırada oturulur. Düğün töreni de bu Talamo'da yapılır; tören zarfında ayrıca güvey ve gelinin başlarının üstüne hupa olarak yeni bir talet atılır. Nikah genellikle altın yüzükle kıyılır. Törenden sonra düğün şenlikleri başlar; bu şenliklerde şarkılı, oyunlu ziyafetler yapılır; gelinle damada hediyeler verilir. 19. yüzyılın sonunda Yahudi gelini artık Avrupa modasına uygun beyaz bir gelinlik giymekteydi. Bu yüzyılın ikinci yarısındaysa, Yahudi gelinleri diğer şehirli gelinler gibi hala sırmalı kadife veya atlas giysi giyiyordu. Sırmanın deseni birbirine sarılı dallardan oluştuğundan, bu giysiye **"bin dallı"** adı verilmekteydi. 19. yüzyılın sonunda güvey Avrupa biçimi bir ceket-pantolon takımı giyer, başına fes takardı. Daha önceleri görkemli bir kumaştan yapılma göz alıcı bir entari giydiği sanılmaktadır. Düğün gecesinden sonraki gün geline ilk kez evde kadın giysisi giydirilir, saçı başörtüsüyle kapatılırdı.

Günümüzde: Evliliğin genç yaşta yapılması uygun görülür. Geçmişte çocuk denecek kadar küçük yaşlarda kurulan aileler, günümüzde yerlerini, erkeklerde askerden döndükten sonra; kızlarda yirmi-yirmibeş yaşları arasında yapılan evliliklere bırakmıştır. Tanışma ve anlaşma yoluyla yapılan evlilikler çoğunluğu teşkil eder. Günümüzden bir nesil kadar öncesinde geçerli olan fakat giderek kaybolmaya yüz tutan adete göre; kız isteme iki aşamada yapılır. İlk görüşmeye damat adayı gelmez, gelin ada-

yı da misafirlerin yanına çıkmaz. İlk görüşme taraflar arasında olumlu geçerse erkek tarafı tekrar gelir. Çiçek ve bonbonyer denilen şekerlik içinde badem şekerleri getirilir. Bu görüşmede söz kesilir. Söz kesildikten sonra her Şabat akşamı, ömür boyunca birlikte yaşayacağı aileye alışması için, sözlü kız damat evine götürülür. Şabat yemeğine katılır ve o gece damadın evinde kalır. Sözlü erkek de haftanın belirli bir gününde kız evine gider, yemek yer ve o gece orada kalır. Bayramlarda ilk gün erkeğin ailesiyle geçirilir. Gelin ve damat adayı düğünlerinden bir hafta kadar önce Hahambaşılığa giderek dinen nişanlanmak istediklerini belirtirler. Evlenmelerine bir engel olup olmadığı belirlenir ve izin verilir. Yapılan törende taraflar haham huzurunda nişanlandıklarını söyler ve evleneceklerine dair söz verirler. Nişan dini bir belge ile resmileştirilir. Belgede; tarafların kimlikleri, düğün için yapılan her türlü harcama, kızın erkek evine giderken götürdüğü çeyizin maddi karşılığı, kız tarafının verdiği drahoma miktarı gibi bilgiler kaydedilir. Resmi nikah dini nişandan önce kıyılır. Türkiye Cumhuriyeti Yahudi Cemaati, Lozan'da azınlıklara sağlanan haklardan Medeni Kanun'la ilgili olanlarını reddetmiş olduğundan; T.C. Hahambaşılığı nişan ve düğün işlemlerini ancak resmi nikah gerçekleştirildikten sonra ifa eder. Sinagogda yapılan düğünden bir gün önce durum müsaitse, taraflar kendi arkadaşları ile eğlenerek bekarlığa veda ederler. Bu eğlencenin kaynağı, Müslüman Türk düğünlerinde görülen **"kına gecesi"** ve **"gelin hamamı"** adetidir. Yukarıda belirtilen bu adetler ve örneğin, İzmir Yahudileri'nde gelin hamamı sırasında gelin adayının başı üstünde "roska" denilen temizliği ve saflığı simgeleyen şekerli çörek parçaları konması ve kızın bekar arkadaşlarına kısmetlerinin açılması dileğiyle dağıtılması türünden uygulamalar günümüzde yapılmamaktadır.

Düğünden bir gün önce gelin ve damat birbirlerini görmezler. Düğün saatinde erkek tarafının bir temsilcisi kızı baba evinden

çıkarır. Gelin ve damat sinagoga ayrı ayrı gelir. Damat salona annesi ve babası ile birlikte girer. Anne ve baba yoksa, babanın yerini dolduracak baba tarafından bir erkek ve annenin yerini dolduracak anne tarafından bir hanım bulunur. Damat ve ailesi kendilerine ayrılan koltuklara oturarak gelini beklerler. Onbeş-yirmi dakika sonra gelin ve ailesi salona girer. Gelin babasının kolunda, babası yoksa babasının yerini dolduracak baba tarafından bir beyle veya tek başına salona girebilir. Gelin törenin yapılacağı sinagoga girerken damat ve ailesi ile misafirler ayağa kalkarlar. Gelin ve ailesi yerlerini aldıktan sonra haham gelir. Damat Ketuba'yı (dini nikah belgesi) imzalamak için topluluktan ayrılır. Hahamın yardımcıları yüzüğü gelinin parmağına takarlar. Gelin sağında annesi ve babası, solunda kayınvalidesi ve kayınpederi ile ayağa kalkar ve hayır duası alır.

Ketuba imzalayan damat, bardak gibi camdan yapılmış bir eşyayı yere fırlatarak veya ayağıyla üstüne basarak kırar. Bu davranış, Bet Amikdaş'ın yıkılmış olması nedeniyle hiçbir eğlencenin tam olmayacağı, insanlara en mutlu günlerinde dahi bu burukluğu unutmamaları gerektiğine dair Talmudik inanıştan kaynaklanır.

Damat eşinin yanına gelir; bu sırada yeni evli çiftin başları üzerine talet konur. Taletin üst iki ucundan çiftin anneleri, alt iki ucundan ise babaları tutarak gençlere dünyada simgesel bir çatı kurarlar. Bu anda düğün duası okunur. Haham, Ehal'in (Tevrat tomarlarının bulunduğu dolap) kapılarını açar ve Anoten duası okunur. Bu duada Türkiye Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanı'na şükran sözleri ifade edilir. Düğün merasiminden sonra davetliler genç çifti tebrik ederler.

d.4. Bar-Mitzva: Onüç yaşını bitirip ondördünden gün almış Yahudi erkek çocuk, cemaatte yetişkin bir erkek olarak kabul edilir. Bu hem çocuk, hem de babası için büyük bir şeref ve ayrıcalıktır. Çocuk bu durumda dini emirleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Bar-Mitzva töreni iki aşamada yapılır. Çocuk ve babası, İbrani

takvimine göre 13 yaşına bastığı güne en yakın Pazartesi veya Perşembe günü, sinagoga giderler. Çocuğa tefilin takılır. Tora'dan bir bölüm okutulur ve Sefer Tora taşıttırılır. Bu töreni izleyen bir Cumartesi günü sinagoga davetliler çağrılır.

Çocuk, aile fertleri ile birlikte gelerek kendisine ayrılan koltuğa oturur. Tora'nın okunmasından sonra; çocuk da bir bölüm okur, tören sonunda Türkçe olarak ailesine kendisini bugünlere yetiştirdiği için teşekkür eder ve toplum için bir gurur kaynağı olma dileğini de dile getirir.

Tören sonunda davetliler çocuğu ve ailesini kutlarlar. Aile tarafından aynı gün bir yemek verilir. Bar Mitzva olan kişiye artık çocuk gözü ile bakılmaz. Aile içinde kendisine birtakım dini sorumluluklar verilir. Babanın olmadığı durumlarda Bar Mitzva, "Kiduş" gibi aile içi dini törenleri yönetebilir.

d.5. Bat-Mitzva: Kız çocuk 12 yaşını tamamladığı dönemde, arkadaşları ile birlikte sinagogda küçük bir tören yapılır. Bu tören dini ve mecburi değildir. Genç kızlar şık kıyafetler giyerler; aileler ve davetliler önünde yapılan kısa bir törenden sonra ailelerine teşekkür ederler.[4,34]

K - SÜSLENMİŞ KETUBALAR VE KAĞIT OYMALARI

a) Ketubalar

İspanya göçmenlerinin vardıkları ülkelere beraberinde getirip pek sevdikleri adetlerinden biri, "ketuba" denilen nikah belgelerini süslemekti. Yahudiler'in daha İspanya'da oldukları dönemden elimizde kalmış tezyinatlı ketubalar pek azsa da, böylelerin bulunması, İspanya'dan sürülmelerinden önce de ketuba süsleme adetinin varlığını belgeler. İspanya'dan kovulan Yahudiler'in Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleştiğinin ilk yüzyıllarından kalma elimizde ketuba tezyini örnekleri yoktur. Bildiğimiz ketubaların çoğunluğu 19. yüzyıldandır.

İstanbul'da 19. yüzyılın ortalarına dek cemaatin zenginleri arasında görkemli, bol motifli ketubalar ısmarlamak adetti. Orta halliler basmakalıp ketubalarla yetiniyordu. Ketubaların yüzü ikiye bölünmüştü. Üst bölüm serbest fırça çekişleriyle sık bir şekilde çizilmiş, Osmanlı tezyinat sanatına uygun rengarenk bitki motifleriyle doluydu. Alt bölümdeyse, bitkisel motiflerle sarılı bir yayın içine metin yazılırdı. Metin nikah şartlarını ihtiva etmezdi. Ketubanın süslerinin önceden hazırlandığı, metnin ise nikah törenine yakın bir zamanda doldurulduğu sanılmaktadır. Bu çeşit ketubaların bazılarında örneğin bir Boğaziçi manzarası gibi Yahudiler'in şehirlerine karşı duydukları sevgi ve gururu belirten minyatürler de yer almaktadır. Bir başka ketuba çeşidi de tezyinatlı bikaç renkli kağıttan oyma tekniğiyle yapılan görkemli ketubalardır. 1890'lardan itibaren matbaalarda basılmış ketubalar kullanılmaya başlanmıştır.

İzmir'de 19. yüzyılın başlarında yapılmış ketuba mağribi kemeri andırır ve İspanyol ketubalarından kalmış bir öğedir. Ketuba'nın üst tarafı kıvrımlı olarak kesilip, üst ortası çıkıntılı yapı-

lır. Sütunlarda kemer, narin renk hatlarıyla çizilmiş dallar ve çiçekli çalılarla doludur.

Selanik ketubalarının özelliği ise çift kemerli şekilleridir. Kemerlerin altında metin iki sütun olarak yazılır. Sağ taraftaki sütunda ketubanın asıl metni, sol tarafındaysa şartlar vardır.

Rodos'taki küçük Yahudi cemaatinde görkemli ketubalar yapılmıştır. Selanik'tekiler gibi iki sütunda yapılır, şartları solda bulunurdu. El motifini taşıyan ve camiye benzer bina resimleriyle süslü ketubalar mevcuttu.

Edirne'den de 19. yüzyıldan kalma aynı dizaynda ve üst tarafında manzara resmi olan bir ketuba intikal etmiştir.[435]

b) Kağıt Oymaları

Kağıt ve deri oymacılığının Osmanlı sanatında önemli bir yeri bir vardır. Yahudiler arasında da çeşitli kağıt ve deri oymacılığı teknik ve üsluplarında usta olanlar çıkmıştır. Yahudiler tarafından yaratılmış oymaların arta kalanlarından çoğu 19. yüzyılın ikinci yarısındadır ve hepsi dinle veya halk inancıyla ilgilidir.

En büyük grup; "şiviti Adonay neydi" sözüyle başlayıp, Tevrat ayetleri, Tanrı adları, hayır duaları, dualar, melek adları içerip sinagoga ve sukaya asılan levhalardır. Bu levhalara bazen Yahudiliğin simgelerinden 7 kollu şamdanla 67. zeburu içermesinden ötürü "Menora" adı verilir.

Oymaların hemen hepsi sanatkarın adını, kimileri ise yapım tarihini taşır. 1890'larda çalışan Yahudi oymacılardan **Yosef Abulafya** ile **Bohor** lakaplı, İshak oğlu **Yasef Halevi** bu konuda ünlüdür. Her iki sanatçının levhaları altın renkli ve mavi kağıttan ve çakıyla kesilip üstüne yapıştırılmış bir beyaz dikdörtgenden ibarettir. Menora, On Emir levhaları, Tevrat tomarı tacı ve Magen David gibi motifler oymuşlardır.

Hayim Yuda Algranti ve **David Algranti**, ustalıkla kağıt kesintilerinden kolajlar yapmışlardır. 1870'lerde etkinlik gös-

teren **Yakov Albağlı** adlı oymacı da, hazır kesintileri olan kolajlar yaratmıştır.

Osmanlı tezyin sanatı, Yahudi kağıt oymacılığına uslup ve şekillerde; çiçek ve bitki örnekleri, sarmaşık bitki deseni, ayyıldız gibi Türk motifleri ile etkili olmuştur. Ayrıca Kuzey Afrika, Doğu ve Orta Avrupa'daki Yahudi cemaatlerinde görülen yapı ve motif görenekleriyle olan ilgi de dikkat çekicidir. Menora'dan başka iki çift parmağa bölünmüş tek veya çift el simgesi de mevcuttur ve Kohenler'in cemaati kutsadıklarında yaptıkları el hareketini gösterir. Bundan başka Tevrat tomarı (Sefer Tora) tacı motifi ve karşılıklı olarak şaha kalkan iki geyik, Avrupa Yahudileri'nin oymalarında ve dini eşyalarında sıkça görülür.[436]

L - TÜRK YAHUDİLERİ'NİN EV VE SİNAGOG MİMARİSİ

a) Evler

Evlerin tipik özellikleri arasında üst katların çıkmalı pencerelerinin yukarıdan aşağıya açılır kapanır olması yer alırdı. İlk katları ve temelleri taştandı. Üst katlar ahşaptı. Bu özellikler, Yahudiler bir semtten bir semte geçerken de evlerin mimari stiline girmeye devam ediyordu. Bu mimari stil; ailelerin geleneklerine ve bütünlüklerine, daha önceki mahallelerinde olduğu gibi katkıda bulunuyordu.

Bu tür evlerin sıkça bulunduğu Galata bölgesinde, 19. asrın sonlarına doğru ve 20. yüzyılın başlarında, Cumartesi günleri Padişah'ın onayıyla mahalli bankalar kapanır ve yöre bir doğu Avrupa "şetetl"i görünümü alır, sinagoglar dolardı. Öte yandan, bir zamanlar kalabalık bir Yahudi nüfusunu barındıran ve birçok hahamın yaşadığı Kuzguncuk'ta kırmızı tuğladan temeller ve ilk katlarının üzerinde yükselen diğer ahşap katları ile Yahudi evleri, tipik mimarilerini sergilerdi.[437] Keza Ortaköy'deki Las Dizioço (18'ler) sıra evleri de (akaretler), aynı mimariyi yansıtır. (18, İbranice'de yaşam kelimesiyle bağlantılıdır.) Diğer taraftan evlerin üzerindeki taş levhalara kazınmış olan ve evin inşa tarihini belirten İbrani tarihini Miladi tarihe çevirmek için son üç rakamına 1240 eklemek gerekir (5659/1899 gibi...).[438]

b) Sinagoglar

Türkiye'deki sinagogların bugünkü durumu, cemaatlerin durumunu yansıtır. Yahudiler'in terkettiği kasaba ve şehirlerin eskiden Yahudi ahalisi oturmuş bulunan mahallelerindeki sinagoglar, ıssız ve genelde yıkıktır. Büyük şehirlerde yeni mahallelere taşınan Yahudiler, bir yandan kendilerine yeni sinagoglar inşa ettirmişler; öte yandan da kimi eski sinagogları onarıp, Cumartesi ve bayram günleri kullanmaya devam etmişlerdir. Sinagoglar, genellikle yüksek bir duvarla sarılıdır. Önle-

rinde bir avlu ve bu avluda "suka" kurulacak bir yer, bazen de küçük bir din okulu vardır. Sinagogların çoğu, taş veya sıvalı tuğladan inşa edilmiş; damları ise ahşaptır. İç yapısında farklar vardır; kimileri dikdörtgen, kimileri de merkezcildir. Ortasında teva bulunan sinagoglar olduğu gibi; teva bir uçta, arka duvarın dibinde de bulunabilir.

İzmir ve yöresindeki kasabalarda mahalli bir sinagog tipi mevcuttur. Binanın ortasında çatıyı tutan dört sütun, sinagogun tavanını dokuz eşit kareye böler. Orta karenin altında teva bulunur. Dört sütunun tevanın kenarlarını oluşturduğu görüldüğü gibi, sütunların taşınır olan tevaya sadece çerçeve teşkil ettiği de vakidir. Tavan, süslü tahtalar ve alçı kabartmalarla kaplıdır; bilhassa teva üzerindeki süslemeler zengin olur. Sütunlar, tavan ve duvarlarda geometrik desenler, bitki ve bazen manzara resimleri işlenmiştir. Dua edenlere mahsus koltuk sıraları, sinagog duvarları boyunca ve tevanın çerçevesinde düzenlenmiştir.

15. ve 16. yüzyıllarda Yahudiler, geldikleri şehir ve memleketlere göre cemaatlere ayrılmış olup; bu cemaatlerin kendi usluplarına göre dua ettikleri ayrı sinagoglar kurdukları bilinmektedir. 17. ve 19. yüzyıllar arasında bu cemaat farkları silinmiş ve yeni sinagoglar yapılmıştır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında inşa edilen birkaç yeni sinagogda ise İtalyan sinagoglarının mimari üslubunun etkileri görülür.

Sinagogların mimarisine İspanya'dan getirilen gelenekler ve Osmanlı mimarisinin etkisi; değişik cemaatlerin sinagogun yapısına etkisi; üstüste yapılan onarımların ayırdedilip sinagogun asıl halinin nasıl tespit edilebileceği gibi hususlar ise, etraflı araştırmaların ürünü olabilir.[439]

c) Türkiye Sinagogları

Anadolu topraklarında Yunanlılar ve Romalılar tarafından esir alınarak getirildikleri sanılan Yahudiler'e **Ege Bölgesi**'nde (Edremit, Bergama, İzmir, Efes, Ödemiş, Milas, Foça gibi) ve Bur-

sa, Ankara, Konya, Tokat, Samsun, Trabzon, Gaziantep vs.'de rastlanmıştır. Bunlar, sinagoglar inşa etmişler ve arkeolojik kazılarda 3. ve 4. yüzyıldan kalan **Priene**; M.Ö. 2. yüzyılda deprem sonucu yıkılan, M.S. 1. yüzyılda tekrar yapılan **Sardis** Sinagogu ortaya çıkmıştır. Bugün kullanılan Bursa, Ankara, İzmir (Bet İsrael / Karataş, Sinyora / Çarşı, Şaar Aşamayim / Alsancak, Etz-Hayim, Aydınlılar, Bikur Holim, Şalom, Hevra, Roş Aar ve Algazi), Adana, İskenderun sinagoglarıdır.[440] İstanbul sinagogları, İstanbul Cemaati bahsi altında incelenmiştir. Türkiye'deki sinagoglarla ilgili resimli ve ayrıntılı bir araştırma, "Anatolian Synagogues" adlı eserde mevcuttur.[441]

Bu kitapta yer alan sinagoglardan bazıları: Ankara, Adana, Antakya, Bergama, Bursa Geruş, Bursa Mayor, Çanakkale, Çorlu, Edirne, Gaziantep, İskenderun, İzmir (Algazi, Aydınlılar, Etz-Hayim, Bet İsrael, Bikur Holim, Sinyora, Roş Aar, Hevra Şaar Aşamayim), Kilis, Kırklareli, Sard, İstanbul (Balat Ahdira, Eliyau, Kasturiya, Or-Ahayim, Selanik, Yanbol, Bakırköy, Burgaz, Aşkenaz, Caddebostan, Hasköy (Maalem), Haydarpaşa (Hemdat İsrael), Kuzguncuk (Bet Yaakov + Virane / Bet Nissim), Neve Şalom, Ortaköy Etz Ahayim, Sirkeci, Şişli, Çorapçı Han - Kal Kadoş, Yeniköy, Karaköy, vb.)

M - TÜRK FOLKLOR VE EDEBİYATINDA YAHUDİ TİPLERİ

Cevdet Kudret'in "Orta Oyunu" ve "Karagöz" adlı kitaplarına dayanan Rıfat Bali'nin araştırmasına göre; "Orta Oyunu"ndaki 27 oyunun 14'ünde yer alan "Cud" (Yahudi); korkak, Türkçe'yi bozuk bir İspanyol Yahudisi şivesiyle konuşan, dövülen, dini kitaplar okuyan ve kuyumcu, sarraf, tefeci gibi mesleklerle iştigal eden; Samuel Efendi, Mişon Usta, Bohoraçi gibi isimler taşıyan; "çıfıt" diye anılan bir kişidir. "Karagöz"de derlenen oyunlarda ise Yahudi; hamal, sarraf, eskici, kibritçi, bezirgan mesleklerini uygular; Balat'ta oturur, eziyet görür, dayak yer...

Araştırmacının atasözlerinde Yahudiler'le ilgili verdiği bazı örnekler arasında: "Yahudi züğütleyince, eski defterleri karıştırır", "Yahudi pazarlığı", "Çıfıt enginarı gibi boy boy", "Havraya çevirmek (döndürmek)", vb... yer almaktadır.[442]

Araştırmacı, Yahudi tiplemesinin başlangıç noktasının Akbaba mizah dergisi ve bazı karikatüristler (Cemal Nadir gibi) olduğunu savunarak, bu dergide "Salamon" tipi altında bir Yahudi karakteri oluşturulduğunu belirtiyor. Türkiye'de yayınlanan Yahudi fıkraları ile ilgili kitaplardan *"Salamon Fıkraları"* 3-4 kez yayınlanmıştır. 1985'teki baskısındaki özellikler arasında tipik Yahudi isimleri kullanılması (Mişon, Salamon, Hayimaçi, Bohoraçi, Rebeka, Raşelika, Sultana, vb); Yahudiler'in Türkçe'yi bozuk şiveyle konuşması; korkaklık; maddiyatçılık; tüccarca düşünmek, cimrilik, hesabını bilme, vb. yer almaktadır. Kitaplarda yer alan kıvrık burun, keçi sakal ve bozuk şiveyi yansıtan karikatürlerle beraber yukarıdaki mesajları veren fıkraların, onları okuyan ve Yahudiler'i tanımayan ortamlara mensup kişilerin zihninde Yahudi'ye karşı peşin ve olumsuz yargılar oluşturması doğaldır. *"Salamon Fıkraları"*nın 1940'lı yıllarda ve Türkiye'de Nazi propagandasının yaşan-

dığı bir ortamda yazılması, Yahudi'ye karşı olumsuz bakışın güçlenmesine neden olmuşsa da; günümüze dek fazla bir özgünlük yüklenmeden gelmesi de ayırımcılık unsurunu çağrıştırmaktadır. Yahudi fıkraları içeren diğer birkaç kitap ise; *"En Güzel Yahudi - Kaynana Fıkraları"*, *"En Güzel Yahudi - Cimri Fıkraları"*, *"Yahudi Fıkraları"*dır.[443]

Araştırmacının Türk edebiyatında saptadığı Yahudi tipleri ile ilgili olarak verdiği örnekler arasında bulunan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1919'da yayınlanan *"Toraman"* ve 1921'de yayınlanan *"Eşkiya İninde"* adlı romanında, Yahudiler'e yakıştırılan sıfatlar gene olumsuz izlenimler yaratır. İcra ettikleri meslekler, ticaret ve sarraflık; amaçları, bu işlerden çıkar sağlamaktır. Romanlarda da birincil bir rol almazlar. Aynı durum, Ercümend Ekrem Talu'nun 1910'larda yazdığı sanılan romanında da geçerlidir. Ayrıca işgal yıllarında bağımsızlık mücadelesi verilirken, gayri-müslim azınlıkların ticaret hayatındaki egemenliklerinin Müslüman çoğunluk üzerinde yarattığı tepki de yansımaktadır.

1991'de yayınlanan Ömer Madra'nın *"Romanımla Bir Ses"* ve Ali Neyzi Gökdelen'in 1993'te yayınlanan *"Kitap"* adlı romanındaki Yahudi roman kahramanları, modern genç kişilerdir. Ailelerin tüccar/sanayici durumlarını kendileri sürdürmek istememekte; yakın bir geçmişe dek kendilerine biçilmiş bu kalıpların dışına (sanatçı, sinemacı, yazar, vb.) çıkmak istemekte ve bir kimlik arayışı içinde bulunmaktadırlar.[444]

1950'li yıllardan başlayarak birçok öykü ve romanda da Yahudi kadını, diğer azınlık kadınları gibi erkeklerin fantezilerini doyurabilen bağımsız kadın tipleri olarak işlenmeye başlanır. Bunun örneğine Sait Faik'in bazı öykü ve romanlarında; Oktay Akbal'ın *"Ester ve Rozası"*nda rastlanır. Necati Cumalı'nın *"Yakup'un Koyunları"* adlı kitabında da aynı temaya yer verilir. Ayrıca İsrail'e göç eden Türkiye Yahudileri'nin öykülerinden de bahsedilir.[445]

N - TÜRK YAHUDİLERİNDE ESKİ MESLEKLER VE DEVLET HİZMETİNDE YAHUDİLER

a) Eski Meslekler

16. yüzyıldan itibaren gelişme gösteren Safed ve Selanik kentleri, kalkınmalarını tekstil ürünleri ve hazır giyim eşyalarının imalat sanayiine borçluydular. Yün, Makedonya ve diğer Balkan ülkelerinden ithal ediliyor ve Edirne üzerinden Marmara limanları dahil olmak üzere ihraç ediliyordu. İplik bükümü evlerde kadınlar tarafından, kumaş dokunması atelyelerde gerçekleştiriliyordu. Kumaş boyama işi, eski zamanlardan beri bir Yahudi mesleği idi. Ayrıca deri ticareti Ortadoğu'daki Yahudiler'in iştigal sahasındaydı. Kıymetli taşlar, altın ve gümüş işçiliğini kapsayan kuyumculuk; kaşer nitelikteki beyaz peynir gibi gıda üretimi; sarraflık da Yahudiler'in iştigal sahası dahilindeydi.[446]

1638'de IV. Murat huzurunda yapılan bir geçit töreninde bulunan esnaflardan bahseden Evliya Çelebi, Yahudiler'in icra ettikleri bazı mesleklerden söz eder: **Tesfiyeciler** (kalıpçılar), **inciciler**, **kuyumculuk tesfiyecileri**, **kibrit asidi hazırlayıcıları**, vs... Baron de Tott da, Yahudiler'in domuz kılı ile yapılan her nevi eşya, **fuluar** (çuha vesaireyi basmaya mahsus alet), **fener** imalatı ile uğraştıklarını belirtmektedir.[447] Öte yandan devletin vergilerinin, harçlarının, resimlerinin ve tekellerinin tahsilatında da Yahudiler görevlendirilmişti. Ancak bu meslek halk arasında hoş karşılanmayan türdendi.

Keza **acentalardaki** Yahudiler alım ve satım işlerinden ve **mümesillikten** sabit komisyonlar da alıyorlardı.

Kapitülasyonlar yabancı tebalı Yahudi tacirlere, Hıristiyan yabancı tebalılara olduğu gibi koruma sağlıyordu. 18. yüzyılın sonlarına doğru giderek bozulan Osmanlı maliyesi, yabancı elçiliklerin elin-

deki kapitülasyonlarla rekabet etmek için Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlere de ticari ayrıcalıklar ve vergi muafiyetleri sağlayan beratlar satmaya başladı. Bunlardan özellikle Ermeni ve Rum vatandaşları yararlandı. Yahudiler'in sosyo-ekonomik statülerindeki gerileme, bu olanaktan kısıtlı bir şekilde olumlu yönde etkilendi.

Esasen imparatorluktaki **Yahudiler'in çoğunluğunun zengin olduğunu sanmak yanlış olur**. Bilakis tekstil sektöründeki işçilerin çoğu fakir kadınlardı. İthal ürünleri pazarlayan Yahudiler'in çoğu, bunu taşrada çoğunlukla takas usulü ve cüzzi kârlarla gerçekleştiren küçük esnaftı. Safed, Kudüs ve Hebron gibi Filistin kentlerindeki Yahudiler ise imparatorluğun diğer yerlerinden gönderilen ianelerle ("haluka") geçimlerini sürdürecek düzeyde fakirdiler.[448]

Yahudiler'in maddi ve manevi kalkınmasını amaç edinen Evrensel Yahudi İttifakı (**Alliance Israélite Universelle**) adlı 1860'da Paris'te kurulan örgüt sayesinde Akdeniz Havzası'nda tarım okulları ve çıraklık kuruluşları alanında yapılan çalışmalarla birçok meslek dalında eğitimli Türk Yahudisi yetişmiştir. Bu meslekler arasında **terzilik, tenekecilik, şekercilik, ayakkabıcılık, ciltçilik, şapkacılık, marangozluk, eczacılık, saatçilik, berberlik, sandıkçılık, halıcılık, badanacılık, fotoğrafçılık, tipografyacılık, fıçıcılık**, vb. bulunmaktaydı. 1880-1900 yıllarında Edirne ve İzmir'de bazı önemli Yahudi patronların mesleki eğitimleri konusunda yapılan araştırmanın sonuç tablosundan alınan bu bilgilere göre; AIU dışından gelenlerin miktarı AIU kökenli okul mezunlarından 6 misli fazlaydı. Ayrıca AIU kökenli olmayan meslekler de vardı. Örneğin özellikle o yıllarda Edirne'de en yaygın işkolu olan Türk usulü **terzilik, sobacılık, çilingirlik, camcılık, fırıncılık, duvarcılık, kumaş boyacılığı, sigara kağıdı imalatçılığı, ibrikçilik, bıçakçılık, şeritçilik, kalaycılık, mermercilik, cilacılık, hırdavatçılık, tütün imalatçılığı** gibi az sayıdaki meslek dalında da Yahudiler faaliyet göstermekteydi. Aslında AIU okullarından mezun olanların yaklaşık üçte birinden fazlası, "ortayı aşmayan" kötü ekonomik düzeyin içindeydiler. Bu yüzden, daha çabuk fırsat sağlayan meslek-

lere yönelme eğilimi ortaya çıkmıştır. Örneğin AIU Edime Okulu'ndan mezun olanların dörtte biri **satıcılığa** (Ayakkabı, demir ve bakır eşya, un satıcılığı gibi) yönelmişti. **Tüccar**, **bankacı**, **simsar**, **sarraf** yüksek orandaydı. Satıcılar ile bu iş kolları biraraya geldiğinde, Yahudi gençlerinin yaklaşık yarısı, zanaatkarlığın dışında, ticaret ile meşgul görünüyordu. **Meyhaneci, eskici, hizmetçi** gibi işlere yönelenlerin sayısı ise pek azdı. **Öğretmenlik** ve **cerrahlık** gibi uzmanlık gerektiren mesleklerde de aynı durum sözkonusuydu. Bunun nedeni, öğrencilerin Yahudi cemaatlerinin düzenli olmayan yaşama koşullarından soyutlanamamasıydı. Örneğin bu devirlerde İzmir gibi ekonomik gücü hayli belirgin bir kentte beşbin Yahudi aile reisinin sadece onda biri dükkan ya da kendi el işini yürütebileceği bir mekana sahipti. Geçici ya da zorunlu olarak yapılan işler arasında **taşımacılık**, **sebze-meyve satıcılığı** ve ayak işleri vardı. Ayrıca **dilencilik** de yaygındı.[449], [450] Alliance okulları ile ilgili kapsamlı bir eser için bak: "Türkiye Yahudileri'nin Batılaşması", Aron Rodrigue, Ayraç, 1992.

Diğer basit meslekler arasında **"staniadores"** adı verilen kişilerin yaptığı **mutfak ve tencere kapları parlatmacılığı**, **suculuk**, Balat ve Hasköy arasında insanları bir kıyıdan diğerine taşımayı gerçekleştiren **kayıkçılık**, **yorgancılık** gibi işler de vardı. Ancak Yahudiler, küçük meslekleri hep hor görmüş ve bu meslekleri icra etmeyi tercih etmemişlerdir. Bu meslekten olanlara bir "alt tabaka" gözüyle bakılmış ve bu meslekler zamanla ortadan kaybolup gitmiştir.[451] Bugünkü itfaiyeciliğin yerini tutan ve Yahudiler'in de rağbet ettiği **tulumbacılık**[452] doğal olarak tarihe karışmıştır. Yahudiler'in iştigal sahalarının biri de, esham ve tahvilat, yani **menkul değerler alım-satımı** (borsa bankerliği) idi. Osmanlı Bankası, Galata Borsası'nın tek önemli finansman kaynağıydı. Ancak bu bankaya düzenlenen bir baskın nedeniyle oluşan moratoryumda Yahudiler dahil olmak üzere birçok sarraf ve mübayacı iflas etmiş veya işi bırakmıştı. **Abraham Kamando**, borsanın ilk krallarından biriydi. 1918'de bu bankerin terekesinde 176 emlak vardı. Bunların en küçüğü 50 odalı bir handı.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı topraklarında çoğu İs-

tanbul'da olmak üzere 78 kuruluş dokuma sektörünü oluşturuyordu. Bu sektörde yer alan **elbise, çamaşır, kravat, gömlek, şapka** ve buna bağlı olarak gelişen **şemsiye yapımında** örneğin **Anjel, Sigala, Yeşula** gibi Yahudi kuruluşları da vardı. Mesela Yeşula gömlek ve kravatta ünlüydü. Ayrıca pijama işi de yapıyordu. İzmir'de **Moiz** ve **Avram Antibi** Kardeşler'in **fanila fabrikası** 1879'un 9 büyük firmasından birisiydi. **Moiz Rabeno** ise İstanbul Financılar'da **perdecilik** konusunda bir liderlik sağlamıştı. **Lazzaro Franco** adlı ünlü **mefruşat mağazası** (1860'da kurulmuştu) da halen çoğu kişinin hafızasındadır.

Yahudiler, **sigara kağıdı imalatında** da önde geliyorlardı. Selanikli **M. Menase**, İstanbul Çakmakçılar'da faaliyet gösteriyor; aynı dönemde (1910-1915) **Moiz Kaon** ve **Avram Mayorkas** bu alanın diğer isimleri olarak sivriliyordu.

Daha önceki bölümlerde de görüldüğü gibi; Yahudiler, Avrupalılar'la temas konusunda başta gelen aracılardı. **Mali meselelerin çözümünde** ilk akla gelen kişilerdi. Osmanlı hükümetleriyle yabancı tüccarlar arasında köprüyü Yahudiler kurmuştu. Ayrıca Rumlar'la birlikte **tercümanlık** alanında başarılı oluyorlar ve bu işi kuşaktan kuşağa sürdürüyorlardı. Yahudiler, **gümrük işlerinde** de ustaydı. Yabancı tüccar ve kaptanlar ticarette gümrük işlerini halletmek için Yahudiler'den yararlanıyorlardı. Venedikliler ve Osmanlılar arasında gerek barış, gerekse barış dışı gerginlikler sürecinde Yahudiler'in aracılık işlevleri sürüyordu. Bunda Yahudiler'in finansman güçleri kadar bürokratik işlemlerdeki deneyimleri ve saraya yakınlıkları (**Sarayda hekimbaşı, cerrah** olabilmek ayrıcılığı gibi) da rol oynuyordu.[453]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Yahudiler **tarımla** da meşgul olmuşlardır. 1907'de Manisa'daki Yahudiler'in bağcılıkla ilgilendikleri tespit edilmiştir. 19. yüzyılın başlarında **Jacob H. Politi** adlı bir Yunanistan göçmeni Yahudi, Manisa'daki çiftliğinde **kök boyası bitkisi** ekmiştir. Selanik civarında Yahudiler'in büyük **bağ alanları** vardı. 1896 yılında Alliance Israélite, Yafa'da bir tarım okulu açma fermanı almıştır. 1887'de Çarlık Rusyası'ndaki baskılar nedeniy-

le göç eden Türk uyruklu Yahudiler, Aydın'da; Romanya'dan göç eden Türk Yahudiler, Eskişehir dolaylarında **çiftçilikle** uğraşmışlardır. 1904'de alınan bir fermanla Akhisar'da Alliance Israélite'in kurduğu 28.000 dönümlük bir çiftlikteki tarım okulu, çevre köylere de tarımla ilgili yeni bilgiler sağlamıştır.[454]

b) Devlet Hizmetinde Yahudiler

Yahudiler, Osmanlı döneminde askerinden müzisyenine, dansçısından doktoruna, İttihatçısından sanatçısına kadar devletin çeşitli kademelerinde hizmet vermişlerdir.

İçlerinde **sedaret kaymakamları, paşalar** ve İstiklal Madalyası'na sahip **askerler** de vardı. **İzmirli Leon**, Mecidiye'nin 1. sınıfına sahipti; Osmanlı İmparatorluğu'nun Paris Konsolosluğu görevinde bulunmuştu. Kanuni Sultan Süleyman'ın hekimi **Yasef Hamon**'un oğlu **Moşe Hamon**, I. Selim'in hususi tabibi de olmuş ve Mısır seferine katılmıştı. Kanuni döneminde tabiplik yapmış olan **Yasef Yahya** ve **Avram Mirgas**'tan Yasef Yahya, İran seferine katılmış ve savaş alanında ölmüştü. **Salamon Abenyaeş** III. Murat'ın, Portekiz kökenli **Daniel Fonseka** III. Ahmet'in danışmanlığı görevlerinde bulunmuşlardı.

Osmanlı yetkilileri, ordu hizmetindeki Yahudiler'den memnundu. Harbiye Nazırı Enver Paşa, özellikle Edirne'deki Yahudiler'in telsiz-telgraf hizmetlerini övmüştür... Ayrıca birçok Yahudi tabip subay Osmanlı Ordusu'nda görev yapmıştı. Örneğin **İlya Kohen**, Humayun ve Bahriye Hastanesi'nde Koramiraldi. Koramiral **İsak Molho** Bahriye Sıhhiye Müfettişi, Korgeneral **Jak Nisim** Selanik'te operatör, Tümamiral **Menteş Galimidi** de Bahriye Sıhhiye Komisyonu Reisliği'ne ulaşmış olarak yüksek rütbeli tabip subaylar arasında yer almaktaydılar. Ayrıca daha birçok albay ve üstü rütbelere sahip Yahudi doktorlar vardı.

Örneğin Albay **İlyas Bey Modyano** (Selanik), Albay **Viktor Bey Galimidi** (Deniz Kuvvetleri Sağlık Muayene Komisyonu Başkanı), Yarbay **İsak Bey Levi** (Üsküp), Yarbaylar **Bohor Bey Al-**

fandari, **Yako Bey Sorujon**, Binbaşılar **Jak Bey Yeruşalmi** (Deniz Hastanesi başeczacısı), **Avram Bey Galimidi** (1877-1878 Rus Harbi esnasında Gazi Osman Paşa'nın hizmetinde bulunmuştur), Mirimiran rütbeli sivil hekim **Jak Paşa Mandil** (hekim olmayan ve Deniz Bakanlığı Tercüme Bürosu Müdürü), Deniz Albayı **Moiz Bey Dalmediko**, Bahriye Yüzbaşısı **Sami Bey Günsberg** (sivil olarak çalışan Günsberg, Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün diş hekimliğini yapmıştır), vb.[455]

Dr. Yaşar Dertsavar (Yeşua Leventer), Van, Giresun ve Safranbolu (1975-1985) devlet hastanelerinin başhekimliğini yapmıştı. Safranbolu'da halen adından saygıyla bahsedilir.[456]

Esasen Yahudiler'in tıp alanındaki katkılarının Osmanlı İmparatorluğu'nda çok daha eski bir maziye dayandığı görülmüştü. Örneğin gene **Salamon Natan Eskenazi**, **Eliezer Eskendari Beneveniste** (1582), **Naftali Ben Mansur** da Osmanlılar'a tıp alanında hizmet vermişti. Elizer Eskendari Mısır Valiliği yapan Sinan Paşa'nın doktoruydu. **Dr. Sigmund Spitzer** tıbbiyede anatomi profesörü ve Sultan Mecid'in doktoruydu. Yahudiler'in askeriyeye katkısı yalnız tıp alanıyla sınırlı kalmamıştır. Örneğin Yahudi asıllı **Halil Paşa** (**David Pace**), III. Murat ve III. Mehmet dönemlerinde yaşamış ve Sedaret kaymakamlıklarında bulunmuştu. III. Murat'ın kardeşiyle evlenen Halil Paşa, Ester Kira'nın öldürülmesini önleyemediği için azledilmişti.

Diğer bir Yahudi asıllı Paşa da **Macar Mahmut**'tu. Mahmut Emin adını alarak Kırım ve Karadağ savaşlarında albay rütbesiyle yararlık göstermiş; 1877 Rus seferinden sonra Rodos'a sürülmüştü.

Yahudiler'ce "Tersane Hahamı" olarak bilinen ve II. Mahmut zamanında yaşamış olan **Hoca İshak Efendi** ise İslam'ı seçmişti. 1815'te Mühendishane-i Berri Hümayun'da matematik öğretmeniydi. Matematik, fen, bahriye konularında 10 eser bırakmıştır. Türkçe'ye giren bilimsel tanımların yaratıcısıdır.

Kurtuluş Savaşı'nda Yahudiler, mücadeleye sessiz kalmadılar. İsimleri tesbit edilemeyen çok sayıda Yahudi bu topraklar için sava-

şıp ölmüştü. 1314 "tevellüt"lü Bursalı Yasef oğlu **Salamon Baruh**; 174. Alay, 2. Tabur, 7. Bölüm Takım Komutanı'ydı ve İstiklal Madalyası ile taltif edilmişti. Ayrıca Bahriye Binbaşısı **Yasef Gabay** ise **Ertuğrul Faciası** (1892) kurbanlarındandı.

Kore'deki başarıları nedeniyle 1954'te "Bronz Star" alan üç teğmen arasında **Hayim Benbasat** da vardı. Osmanlı Yahudileri'nden **konsolosluklarda** görev yapmış olanlar (Konsolos veya Konsolos Vekili) arasında yer alan bazı isimler şunlardır: **Nissim Gürcü** (Napoli, 1896), **İsrael Kohen** (Cenevre, 1896), **Moiz Hananel** (Sunna, Triyeste, 1896), **Nissim Roditi** (Napoli, Marsilya, Batum, Anvers, Patras 1899-1900), **Marko Kohen** (Cenova, Cenevre, Nis 1901-1904) **Cemil Gürci** (Şira ve Köstence), **Wolf Lövenson** (Köstence, 1912), vb.[457]

Yahudiler, dışişleri kadar **adliye, maarif, maliye** ve **belediye** gibi etkin alanlarda da görev yapmışlardı. **Fethi Franko Bey**, 1893-1896 yılları arasında Osmanlı İstatistik Umum İdaresi'nin müdürlüğünü yapmıştır.[458] **Avram Farhi** Matbuat Müdürlüğü, Boston şehbenderliği; **İsak Taranto** Harbiye Nezareti Dava Vekilliği; **Avram Badi** Ticaret İşleri Müdürlüğü; **David Molho** Divan-ı Hümayun Mütercimliği; **Jak Abravaya** Muhaberat-ı Ecnebiya Danışmanlığı; **Hazkiya Sason** Bağdat Ecnebi İşleri Müdürü ve Meclis-i Mebusan üyeliği yapmışlardır.[459]

1933'te Atatürk tarafından Portekiz Konsolosu olarak tanınan **Jak Jose Abravanel** (1906-1993) ölümüne dek Portekiz Fahri Konsolosu olarak görev yaptı. Abravanel'e 1992'de Portekiz Devlet Başkanı tarafından Çırağan Sarayı'ndaki törende "Denizci Henry" liyakat madalyası verildi. Abravanel, ayrıca II. Dünya Savaşı'nda insanlığa katkılarından ötürü ikinci bir madalya aldı.[460]

1896'dan itibaren **Hilal-ı Ahmer** ve **Kızılay**'a hizmet veren çok sayıda Yahudi vardı. **J. Kastro** kurucularındandı. Kurucusu ve yöneticileri arasında **A. Benzonana, A. Kastro, Mme. Fernandes, Hayim Nahum, Vitali Kahmi, Avram Amato** bulunmaktaydı.

Adliye İşlerinde: Haskiel Gabay (Üsküdar Hakimi), **Muiz**

Zeki Albala (Samsun Ticaret Mahkemesi Başkanı, Siroz Savcısı, Manastır Merkez Savcısı...), **İsak Ferera** (Adliye Bakanlığı Ceza İşleri Müdür Yardımcısı).

Maliye Hizmetlerinde: İlyas Şaki (eğitim denetleme komisyonu üyesi), **Moiz Fresko** (İstanbul resmi okulları Fransızca müfettişi).

İstanbul Darülfünun (Üniversite) şubelerinde: Tıp: Pepo Akşoti, Samuel Abravaya Marmaralı, Koramiral İlyas Kohen; Hukuk: Mişon Ventura, Moiz Kohen, Leon Şönman; Edebiyat: A. Galante, Yakub Habib (Metafizik); **Fen: Dr. Samoil Sion**.

Yüksek Mekteplerde: (Harbiye, Hendese-i Mülkiye, Yüksek Ticaret, Darülmuallimin, Maliye mekteplerinde birçok Fransızca, fen, vb. öğretmeni), **Veteriner Mektebi**'nde ve **Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü**'nde **Odinaryüs Prof. Samoil Abravanel**.

Orman, Tarım ve Ticaret Hizmetlerinde: Nisim Acıman (Manastır Vilayeti Orman Müfettişi), **İsak Levi** (Adana vilayeti tarım müfettişi...).

Sağlık Hizmetlerinde: Yüksek sağlık kurullarında, karantinada, akıl hastanesinde birçok Yahudi doktorlar... Bu arada Balkan ve Çanakkale Savaşları'na katılan ve eczanesinde ilk ilaç imalatını (Gabay müstahzaratı) gerçekleştirenlerden biri olan **Eczacı İsrail Gabay**'ı (1890-1973) zikretmek gerekir.[461] Keza Eczacı **Alber Mazon** (1900-1972), 1926 yılından itibaren Mazon Sağlık Laboratuarı'nda halkın ve hekimlerin beğenisini kazanan birçok ilaç üretmiştir.[462]

Posta ve Telgraf Hizmetlerinde: David Sarfati (Beyrut telgrafhanesi müdürü), **Eliya Romano** (Rodos postanesi müdürü)...

İstanbul ve Ankara Üniversitesi'nde görev alan ve **Nazi rejiminden kaçarak** Türkiye'ye gelen yabancı Yahudi profesörlerin 1935'teki sayısı 50'den fazlaydı. Bunların yönettiği kürsüler şunlardı: Bakteriyoloji, sıhhat, oftalmoloji, diş tababeti, biyolojik kimya, jinekoloji, patolojik anatomi, fizyoloji, radyoloji, cilt hastalıkları, ticaret hukuku, Roma hukuku, beynelmilel hukuk, psikoloji, doğu dilleri, genel fizik, astronomi, genel kimya, vb.[463]

Yahudiler, **Osmanlı Meclis-i Mebusanı**'nda da yer almışlardır.

Avramı Aciman, Birinci Mebusan Meclisi'nde İstanbul'u temsil etmiş; **Menahemı Salah**, Bağdat; **Daviçon Levi**, Yanya; **Ziver Efendi** de Saray-Bosna milletvekili (1877'de) olmuştur. 1908'in İkinci Mebusan Meclisi'nde: **Vitali Faraci** İstanbul; **Emanuel Karasso** Selanik; **Nesim Mazliyah** İzmir; **Hazkiya Sason** Bağdat mebusu idiler. **Daviçon Karmona** ve **Behor Eskenazi** Ayan Meclisi'ndeydi. Müderris **Mişon Ventura** mütarekenin Mebusan Meclisi'nde İstanbul mebusluğu yapmışlardır.

Nissimı Mazliyah, ilk önemli görevini Selanik Ticaret mahkemesinde "aza"lık olarak yapmış, Selanik'te İttihat ve Terakki'ye dahil olarak Selanik Polis Mektebi ile "kapitülasyonlar Muallimliği" görevinde de bulunmuştu. İttihat Terakki Gazetesi'ni yönlendirenler arasında bulunan Mazliyah, Meclis-i Mebusan'a üç kez girmişti.

Bir diğer İttihatçı **Albert Ferit Aseo**'ydu. Jön Türkler'le yakın ilişkisi olan ve Osmanlı Bankası Selanik şubesi'nde çalışan Aseo, ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra izlenmekten kurtulmuştu. Keza İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı Fransızca *"Meşveret"* Gazetesi'nin yazarlarından **Alber Fua** da yazıları nedeniyle Abdülhamid tarafından suçlanmıştı. **Emanuel Karasu** (Karasso) Jön Türk hareketine ilk katılanlarından biridir. İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu kişilerinden biriydi ve Selanik ile İstanbul arasındaki ilişkiyi sağlamaktaydı.

Rafael Benuziyu, Selanikli Jön Türkler'dendi. Eczacıydı ve haberleşmeyi sağlıyordu. Nisim Ruso, Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanında çalışmış, Jön Türkler'e katılmıştı. İhtilal Komitesi'nin önde gelen hatiplerindendi. Makaleleri *"İttihat ve Terakki"* ile *"İttihat"* gazetelerinde yayınlanan Ruso, bu konudaki makalelerini "Girit'i Vermeyiz..." başlığı altında yazmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ve ayrılıkçı hareketlere karşı çıkmıştı. Jön Türk hareketine katılanlar arasında **Avram Galante** de vardı. Rodos'taki faaliyetler arasında yer alan Galante, 1904'te Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştı. Galante, *"Progrès Gazetesi"*nde yazılar yazmıştı. Diğer Jön Türkler arasında **Selanikli Aşer** ve **Avram Salem Kardeşler**, **Leon Gatenyo**

ve Selanik'in tanınmış kumaş tüccarlarından biri olup bütün servetini Jön Türk hareketine harcayan **Samuel Tiano** sayılabilir.

Cumhuriyet döneminde Millet Meclisi'ne giren milletvekilleri içinde **Samuel Abravaya** beşinci ve altıncı devrelerde görev yapmıştı. Abravaya, 1935-1942 yılları arasında milletvekilliği yapmıştı. Türkler ve Yahudiler konusundaki çalışmaları ile ünlü tarihçi ve Haziran 1946'da kabul edilen üniversite tasarısındaki imzalardan biri olan **Avram Galante**, Abravaya'dan sonra yedinci devrede **Niğde milletvekilliği** yapmıştı (1934-1946). Daha sonraki dönemin milletvekili ise **Salamon Adato**'dur. Adato, İstanbul milletvekili olarak Meclis'e girmişti.[464] 1946 genel seçimlerinde, **Avram Galante** ve **İbrahim Nom**, Cumhuriyet Halk Partisi'nin adaylarıydı; Salamon Adato ve Yosef Salmona (Yusuf Salman) ise, Demokrat Parti'nin adaylarıydı. Salamon Adato Edirne'de doğmuş, bu kentin Yahudi okulunu bitirdikten sonra İstanbul'a geçmiş, Galatasaray Lisesi'ni, Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirmiş ve Sorbonne Üniversitesi'nde Hukuk Doktoru olmuştu; Osmanlı ordusunda Birinci Dünya Savaşı esnasında ihtiyat subayıydı.[465] (S. Adato bir uçak kazasında öldü.) 1946'da Komünistler'in oluşturduğu Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'nin kurucusu, diş doktoru **Habil Amato**'dur.[466] (H. Amato'nun dul eşi, bu hareketin yüzeysel ve entelektüel düzeyde olduğunu belirtmiştir.)[467]

1954'te **Hanri Soryano**, DP İstanbul milletvekili; 1957'de de **İsak Altabef** ve **Yusuf Salman** DP İstanbul milletvekili olmuşlardır.[468] 1960'ta **Avukat Erol Dilek**, biri Rum, diğeri Ermeni asıllı iki gayrimüslimin yanısıra Kurucu Meclis'e üye olarak seçilmiştir.[469] Bundan sonra Yahudiler, uzun yıllar siyasi alanda görünmediler. 25 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde **Cefi Kamhi**, Doğru Yol Partisi'nden İstanbul (İkinci Bölge) milletvekili seçildi.[470] 24 Mayıs 1997'de Cefi Kamhi, DYP'den ayrıldı[471] ve 25 Haziran 1997'de DTP'ye katıldı.[472]

Devlet yönetiminde polis teşkilatında görev alan Yahudiler de olmuştur. Örneğin 1880'de Alanya'da doğan ve ilk öğrenimini Rodos İdadisi'nde yapan **Samuel Efendi**'ye İstanbul'da Cumhuriyet Gaze-

tesi'nin kurucusu Yunus Nadi çeviri işleri önermiş, bu arada Samuel Efendi başarılı bir hukuk öğrenimi yaparak **Serez Hakimliği**'ne atanmıştı. Daha sonra atandığı Selanik'te İttihatçılar'la tanışmış ve merkez memuru (**Emniyet Amiri**) yapılmıştı. Samuel Efendi Üsküdar Rum okullarına zorunlu Türkçe dersi konmasından kaynaklanan "Patrikhane Sorunu"nu diplomasiyle çözmüştü. Samuel Efendi, **Üsküdar Mutassarrıflığı**, **İstanbul Emniyet Müdürlüğü**, **Adli Şube Makamlığı**'nda görev aldı ve **Emniyet Müdürlüğü** yaptı; Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinin yakalanmasındaki baskını yönetenlerden biriydi ve yaralanmıştı. Daha sonra **Siyasi Şube**'nin başına geçmişti. Cumhuriyet döneminde de Polis Enstitüsü'nde öğretmenlik yaptı. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sırasında 5. Kol adlı bir sabotaj örgütüne karşı yöntemler geliştirdi.

Uzun süre İzmir Pasaport Polis Merkesi'nde amir olarak çalışan **Rafael Çikurel Efendi** ise, **Beyoğlu Polis Merkezi**'nde görev almıştı.[473]

O - TÜRKİYE CUMHURİYETİ YAHUDİLERİ'NDE SANAYİ, TİCARET VE SERBEST MESLEKLER

a) Sanayi ve Ticaret

II. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, Yahudi sermayesi ile kurulan işletmeler arasında **kumaş, kauçuk, lüks çorap, ipek, çuha, çulha ve yünü, galoş, şemsiye, iplik fabrikaları** ve **dabakhaneler**, İstanbul'da bir **vapur şirketi**, Bursa'da 12 **ipek fabrikası** vardı.

Manisalı **Bohor Avram Gomel**'in aynı yıllarda İstanbul'da kurduğu **Hintyağı Fabrikası**, ilgili tarım alanını teşvik ettiği gibi, uçakçılık ve savaş işletmeleri için gerekli bir hammaddeyi de üretmiştir. Ayrıca Gomel'in İzmir'deki nebati yağ fabrikası, 1941-1946 yılları arasında hazineye bir milyon liraya yakın vergi yatırmıştı. İzmir'de **Jakob Bencuya**'nın bir pamuk ve bir un fabrikası, **Robert Politi**'nin bir **küspe yağı sabun entegre tesisi** de mevcuttu.[474]

Aslında Alliance İsraélite Universelle'in katkılarıyla, Yahudiler'in 18. ve 19. yüzyıllarda uğradığı ekonomik çöküntünün giderilmesi amacıyla, Yahudi cemaatlerinin yoğun olduğu illerde kurulan sanayi okullarının da etkisiyle, daha 1902'lerde Türkiye'de özel Yahudi firmalarının kurduğu **gazoz, sigara kağıdı** ve **cam fabrikaları** da bulunuyordu.

Varlık Vergisi ve bunun üzerinden 12 yıl kadar bir süre sonra meydana gelen **6-7 Eylül Olayları**'nda sermayenin yediği darbe, Yahudi müteşebbislerinin eğilimlerini durdurdu. 1955'lerden 1980'lere kadar pek az sabit yatırıma girişen Yahudiler, daha çok ticarete yöneldiler.

Yine de Yahudiler, 1950'ler sonrası modern Türkiyesi'nin temel taşlarının atılmasında rol oynadılar. Örneğin 1944'te Koç Grubu'nda çalışmaya başlayan **Bernar Nahum** (1911-1995), Türkiye'de otomotiv sanayinin kurulmasında en çok emeği geçenlerdendi. Otomotiv sektörüne 1928'de Ford'un temsilciliğini alarak giren Vehbi Koç, Ber-

nar Nahum'la birlikte çabalar göstererek 1960'ta Ford ile Otosan'ı kurdu. 1966'da da ilk Türk binek otomobili "Anadol" piyasa sürüldü.[475] Otosan fabrikası Anadol üretimini kaldırdıktan sonra kamyon ve diğer ticari araçları yapmaya başlamıştı. Ama bu, fabrikanın ayakta durabilmesi için kafi değildi. 1980 yılında Koç Otomotiv Grubu yöneticileri bir çare araştırırken, Otosan'da bu kez saç karoserli otomobil yapımı fikri ortaya atıldı. Bernar Nahum, Ford'un üretimden 1982 yılında kaldıracağı Cortina - Taunus marka otomobillerin kalıplarını ucuz fiyatla alıp bu projeyi gerçekleştirmeyi önerdi. Şubat 1981'de Bernar Nahum, Rahmi Koç ve Ahmet Binbir, Londra'ya giderek önerilerini orada bulunan Ford yöneticilerine bildirdiler. Ford Motor Company'nin genel müdürleriyle İstanbul'da yapılan toplantıda Otosan'ın %30'u hükümet izniyle Ford'a satıldı ve ortaklaşa otomobil ve kamyon üretimine girme kararı verildi.[476] 1994'te Tofaş Otomobil Fabrikaları Genel Müdürü'yken Fiat'ın Türkiye'deki Tempra üretim ve ihracatı projesini yürütmeye başlayan Tofaş'ın CEO'su (Chief Executive Officer)[477] **Jan Nahum** ve Kofisa Trading Co. S.A.'nın murahhas azası **Claude Nahum** da Bernar Nahum'un oğullarıdır.

1956'da Kimyatek adlı şirketi kuran **Alber Bilen**, Almanlar'ın kimya sanayii devi Henkel'i yabancı ortak kazandırarak; kozmetik, deri ve tekstil yardımcı maddeleri branşında ihtisaslaşan **"Türk Henkel"**i oluşturmak suretiyle Türkiye'de kimya sanayiinin kurulmasına öncülük ediyordu.[478] Reklamcılığın Türkiye'de gelişmesinde Türkiye'ye modern anlamda reklamcılığı getiren "Türk Reklamcılığının Babası" sayılan **Eli Acıman**, Manajans adlı şirketiyle büyük katkı sağladı. Bu şirketten ayrılanlar birçok reklam şirketi oluşturdu. (Ada, Birikim ve Maya, Prizma, Par Ajans, vb.)[479] Bu alanda oldukça eski bir maziye sahip "İlancılık" firmasında çalışırken sahibi durumuna gelen **İzidor Baruh**'u da zikretmek gerekir. Esasen Acıman, yüzyılın ikinci yarısının başlarında İlancılık'ta bir ortaklık sahibi olup, daha sonraları kendi işini geliştirmiştir. 2000 yılında Vicky Habif, Milliyet Gazetesi Reklâm Grup Başkanlığını üstlendi.[480]

Vitali, Alber Hakko kardeşler ise, firmaları **Vakko** ile hazır gi-

yim ve moda sektöründe batılı örneklerden geri kalmayan bir kuruluş yarattılar. Vitali Hakko, "sıfırın altında başladığını" belirtmekte, yaşamının Vakko ile özdeşleştirilebileceğini ifade ederken, kurduğu müessesenin oluşumunda sarfedilen adım adım özverili çabaların yanısıra, varoluşunu: "Mustafa Kemal Atatürk'ün batılılaşma süreci içinde yer alan kıyafet devrimine borçlu" olduğuna da işaret etmektedir.[481]

İsak de Eskinazi, **İsak Altabef**, **İsrail Menaşe**, Koç Grubu'nun ilk yıllarında uzun süre hizmet verdiler. **Eli Burla** önderliğindeki "Burla Biraderler", çeşitli makina ve makina aksamlarının ithalat ve ticareti konusunda uzun yıllar önemini korudu.

1960'lı ve 1970'li yıllarda herşeye rağmen Yahudiler'in etkinlikleri kayda değerdi. Özellikle tekstil sektöründe çok faaldiler.[482] 1980'li yıllara gelindiğinde Yahudi işadamları ve sanayicilerinin çalışma alanları genişledi. Ayrıca kamuoyuna daha açık bir görünüm sergilediler. 1954'te İsveç'ten dönerek **Alarko Koll. Şti**'ni (Ağustos 2001'de müessif bir cinayette yaşamını yitiren) **Dr. Üzeyir Garih**'le beraber kuran **İsak Alaton**; 6400 çalışanıyla (1995 yılı itibarıyla) "Alarko Holding A.Ş." adında halka açık ve ağır sanayi makinaları, sanayi soğutucuları, doğalgaz projeleri, sanayi pompaları, fabrika ve enerji santralları projelendirmesi, arıtma tesisleri, turizm, inşaat, vb. sahalarda iştigal eden büyük bir kuruluşun başındadır. Alaton ve Garih, medyaya açık sözlü tutumları ve önerileriyle de belirlediler. (İ. Alaton, Ocak 1994'te Türk İsveç ekonomik ilişkilerine katkısından ötürü "Kuzey Kutbu" nişanını aldı.[483] Havaalanları dahil taahhüt işlerinin %50'sinden fazlasını Rusya ve Türk Cumhuriyetleri'ne yönelten Alarko Holding, Mayıs 1995'te 41. kuruluş yılını kutladı.

Alarko, 1996'da Gümrük Birliği çerçevesinde gerekli standartlara öncelik vererek; üretimini Avrupa pazarlarında kalite ve fiyat açısından rahatlıkla satabilecek duruma ulaştırdı. Topluluğun turistik tesislerine de yansıttığı kalite anlayışı sayesinde müşterilerinin %75'ini Avrupalı turistler oluşturmaktadır.[484]

Jak Kamhi ve **"Profilo"** su gene aşağı yukarı aynı süre içinde gelişerek Çerkezköy'deki modern tesislerinde soğutucu üreten dev bir tesise dönüştü. Eylül 1995 sonlarında PEG Profilo'nun %66 hissesi Bosch-Siemens'a satıldı.[485] Öte yandan Kamhi, İktisadi Kalkınma Vakfı'nı (İKV) kurdu. Oğlu **Cefi Kamhi**, Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD) başkanlığı yaptı. Kamhiler, ayrıca Türkiye Teknolojik Vakfı'nı kurdular. İlk büyük alışveriş merkezlerinden İstanbul Mecidiyeköy'deki Profilo Alışveriş Merkezi ise bünyesinde birçok mağaza, lokantalar, sinemalar ve bir kültür merkezi bulundurmaktadır. Jak Kamhi, 2003 yılı sonlarında %25 hissesini Bosch-Siemens Hausgerate ve Deutsche Bank AG Frankfuert'a sattı.[486]

1989 yılında yine Jak Kamhi'nin önderliğinde kurulan **500. Yıl Vakfı**, Türkiye'deki Yahudiler'in şükranını belirtmeyi amaçladığı gibi; bu vesile ile Türkler'in insancıllığını ve Türkler'i yurt içinde ve yurt dışında tanıtmayı da hedefledi ve bu alanda yoğun etkinlikler gerçekleştirdi.

Sosyal etkinliklerin yanısıra, 1980'lerin başlarından itibaren Türkiye'deki Yahudiler sabit gayrimenkul yatırımlarına da ağırlık verdiler. Yöneldikleri başlıca sanayi dalları ve bunlarla iştigal eden firmalar arasında daha önce sayılanlardan başka **dericilik**, **kalemcilik**, **suni deri**, **çorapçılık**, **lastik eldiven**, **matbaa mürekkebi**, **tekstil**, **plastik torba**, **jilet**, **çiklet**, vb. bulunuyordu.[487]

Örneğin bunlardan **İstanbul Çorap Sanayi** (İÇS) 1969'da **Jojo Doenyas** tarafından kurulmuş olup; 1993'te üretimini Çerkezköy'de kurduğu Altıniplik fabrikasıyla yıllık 14 bin tona çıkardı. Birçok dünya pazarına yaptığı ihracatla naylon ipliğini tüm evreleriyle işleyip naylon kadın çorabı haline getirme özelliği taşıyan tek firma olan İÇS, 1995'te 40 milyon dolarlık üretimini ihraç etti.[488]

1996'da İstanbul'da tahakkuk eden ferdi vergi sıralamasında ilk 100 arasında yer alanlar içinde Yahudi vatandaşlar da bulunmaktaydı.

Plastik ambalaj sanayi sahasında faaliyet göstenen diğer bir şirket ise, 1995 yılında 165. en büyük özel şirket ve 82. en büyük ihracatçı konumunda olup 1996'da da ilk kez ISO 9001 belgesini almıştı.[489] Branş-

larında ödül alan şirketler de bulunmaktadır. (Örneğin elektronik sanayiinde İstanbul Ticaret Odası Teknoloji Ödülü, turizmde **Emniyet Seyahat**'in THY'nın Seyahat Acentelerini Onurlandırma Belgesi gibi.)[490] Turizm alanında 1952'de 9 Belge No.'su ile açılan **Moris Acentası**'nı, son yıllarda yılda Japonya, İsrail ve Çin'den 40-50 bin turist getiren **Erguvan Turizm**'i de zikretmek gerekir.[491]

Ayrıca **kimyevi madde, kozmetik, matbaacılık, mukavva ambalaj, dantel, konfeksiyon ve aksesuarları, elektronik ölçü aletleri, enjektör**, vb. gibi çeşitli üretim kollarının haricinde **bilgisayar programcılığı** gibi yeni branşlarda ve **ithalat, ticaret** ve **sigortacılıkta** muhtelif firmalarda da Yahudi vatandaşlar faaliyet göstermekteydi. Bununla beraber, örneğin yirmibeş yıl kadar öncesi ile mukayese edildiğinde, bu süre zarfında büyük ekonomik merhaleler kateden Türkiye'de, Yahudiler'in Gayri Safi Milli Hasıla'daki (GSMH) etkinliklerinin artık oransal olarak bariz bir düşüş göstereceği olağan sayılabilir. Kaldı ki ekonomik sıkıntıları ve 2000'li yılların başlarında yaşanan **iktisadi krizler** nedeniyle de orta halli esnaf kitlenin sermaye gücü önemli ölçüde zayıflamıştır.

b) Serbest Meslekler

Yahudi cemaatinde sınırlı sayıda olmamak kaydıyla; **doktorlar, avukatlar, kimyagerler, mühendisler, şairler, yazarlar, psikologlar**, vb. vardır. Güncel olanaklarla yüksek tahsil görme eskisine göre daha fazladır ve günümüzde artık Yahudi Cemaati'nden bir tüccarlar grubu diye bahsedilemez.

Bu konuda örnekler, burada ancak sınırlı ölçüde verilebilir. Resim, heykel, müzik, tiyatro, edebiyat, basın vb. kültürel alanlarda yakın zamanlarda etkinlik göstermiş ve gösteren Türk Yahudileri, daha önceki ilgili bölümlerde yer almaktadır.

Çeşitli serbest mesleklerde de önde gelen Yahudi kökenli vatandaşlar bulunmaktadır. Bunların başında üniversitelerdeki profesör, doçent, ve diğer öğretim görevlileri yer almaktadır. Bu kişiler arasında çeşitli bilim ödülleri de kazananlar bulunmaktadır.

Kimya alanında kömür kimyası ile ilgili;[492] **kimya mühendisliği** alanında **polimer** ve **makromoleküller** konulu araştırmalar,[493], [494] çeşitli ödüller almış ve bu konularda birçok bilimsel makeleler yazılmıştır. Türk Yahudi Cemaati'nde yarım asrı geçkin bir süreden beri **bilimsel**, **akademik** ve **hümaniter** etkinliklerle iştigal eden,[495] ayrıca ünü gene bu süre kadar eskilere giden ve **matematik kuramları** üretmiş[496] bilim adamları da bulunmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru mezun olmuş **elektrik mühendisi**[497] veya **tekniker**[498] ünvanını taşıyan ve Türk Yahudi Cemaati'ne mensup bireyler, halen günümüzdeki nice önemli kuruluşun tesislerinin projelerine imza atmış olmanın kıvancını taşımaktadırlar.

Günümüzde **Medikal Onkoloji**'den,[499] **ilahiyat**'a[500] kadar uzanan branşlarda çeşitli akademik ünvanlara sahip Yahudi öğretim görevlileri vazife görmektedir. Bunların arasında tıp alanında "TÜBİTAK Teşvik Ödülü" alanlar bulunmaktadır.[501], [502]

Zaman içerisinde bu öğretim görevlilerinin ünvanlarında terfi ettikleri (Doç., Prof. gibi), ilgili neşriyatlarından izlenebilmektedir.[503] Birçok tarihi ve sosyal araştırmalar ve denemeler, bu gibi akademisyenler tarafından kitaplaştırılmışlardır.[504], [505], [506]

Üniversitelerde birçok Türkiye Yahudisi asistanlık, doçentlik, profesörlük yapmaktadır. Örneğin 1994'te ancak 100 kişi olduğu sanılan Ankara Yahudi Cemaati'ne dört üniversite öğretim görevlisi dahildi.[507] Öğretim görevlilerinin kitaplaştırdığı çalışmalar arasında **iktisadi konular**[508] da bulunmaktadır. Kitabın arkasında yer alan yıllık eklerde bazı Yahudi bilim adamlarının etkinlikleri de zikredilmiştir.

Öte yandan Yahudi kökenli vatandaşların büyük alışveriş merkezleri[509] ve özel hastane[510] gibi büyük kuruluşların yöneticiliğini yaptıkları ve bu alanda başarı kaydettiklerini de zikretmek gerekir.

Aron Anjel, 1937'lerde Paris'te şehircilik okuyan ilk mimar-

lardandır. Kendisi 1936'da İstanbul'un imar planını hazırlaması için Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilen ünlü Fransız şehircisi Henri Prost'un yardımcısı ve belediye imar ve planlama başdanışmanı olarak görev yapmıştır.[511]

Mimarlık ve mühendislikten başka Türkiye Yahudileri arasında yaygın olan serbest mesleklerden biri de **doktorluktur**. 1994'te yapılan bir araştırmaya göre, İstanbul'da Yahudi 126 doktor ve dişçi saptanmıştır. Bunların dağılımı şöyleydi: Dişçi: 32, Dahiliyeci: 28, Çocuk Sağlığı: 15, Kadın - Doğum:7, Nörolog: 7, Cerrah: 6, Bakretiyolog - Mikrobiyoloji Uzmanı: 5, Ürolog:4, Psikolog: 5, Pratisyen Doktor: 3, Anestezist: 3, Röntgen Uzmanı: 2, Onkolog: 2, Göz Doktoru: 2, KBB: 1, Kardiyolog: 1, Ortopedist: 1, Dermatolog: 1, Fizik Tedavi Uzmanı: 1 (araştırmada branşı belirtilmeyenler, dahiliyeci olarak varsayılmıştır). Ayrıca; hemşire: 2, eczacı: 3, veteriner: 1 olarak zikredilmiştir. Edirne ve İzmir'de de birer Yahudi doktorun ismi belirtilmiştir.[512]

Filateli (Pulculuk) konusunda (merhum) **Albert Haskiya** ve daha sonraları **David Franco**; dünyaca ün kazanmışlar ve birçok değerli ödüller alarak, Türkiye'yi uluslararası platformda tanıtmışlardır.[513], [514] David Franco, ayrıca uluslararası Lions etkinliklerini Türkiye'ye taşımak için gösterdiği çabalarla da adından söz ettirdi.

Hukuk alanında birçok Türkiye Yahudisi başarılı çalışmalar yapmış ve yapmaktadırlar. Türk Yahudi Basını ile ilgili bölümde konularında eserler vermiş olanlardan bazıları zikredilmiştir.

Öte yandan, yeni nesil Türkiye Yahudileri'nin iştirak ettiği meslekler arasında; **otelcilik, çevre mühendisliği, halkla ilişkiler, TV prodüktörlüğü, radyo DJ'liği, moda tasarımcılığı, iç mimarlık, müzik besteciliği, yer hostesliği, mankenlik, makyaj uzmanlığı, simülütane tercümanlık, gayrimenkul danışmanlığı, güvenlik sistemleri tesisatçılığı,** vb. gibi yeni branşlar da yer almaktadır.[515]

Örneğin **Fani Hodara**, Haziran 1996'da Pamukkale'deki Müzik Festivali'nde özel FİDOF ödülünü almıştır.[516] Sanatçı, 1998'de ABD'de FİDOF'ta 4. oldu, 2002'de TRT Eurovision Şarkı Yarışması'nda bestesi ile birincilik ödülünü kazandı. 2003 yılının sonlarında Türkiye'de gişe rekorları kıran **"Asmalı Konak"** adlı filmin New York'ta gerçekleşen çekimlerinin kurgusu, ABD'de yaşayan **Eytan İpeker** tarafından yapıldı.[517] Gençler arasında, yüzücülük, tenis, binicilik, karate, rallicilik, kayak vb. spor dallarında başarılar sağlayan Yahudi vatandaşlar bulunmaktadır.

P- SOSYAL KONULAR

a) Sosyolojik Bir Araştırma

1991'de İstanbul Yahudileri arasında 100 kişilik bir grup (toplam nüfusun yaklaşık %0,5'i) içinde yapılan araştırmada çeşitli konularda aşağıdaki sonuçlar alınmıştı.[518] Kadınların %59'u ev kadını olduğunu beyan etmişti. Çalışanların %9'u öğretmen, %2'si memurdu; gerisi muhtelif işlerde çalışmakta idi. Erkeklerin %37'si ticaretle iştigal ediyordu. Kadın ve erkeklerin toplamının %18'i öğrenciydi. Görüşme yapılan kadınların %16'sı, erkeklerin de %6'sı Judeo Espanyol (Yahudi İspanyolcası) konuşabiliyordu. Judeo Espanyol dilini konuşmakla ilgili olarak; 1921-1940 doğumlular, bu lisanı konuştuklarını, 1941-1960 doğumlular, Judeo Espanyol'u ebeveynleri ile ve çocuklarının anlamasını arzu etmedikleri konularda aralarında konuştuklarını belirtmişlerdir. Ankete göre sadece 1960'dan sonra doğanlar ise, çoğunlukla Ladino'yu anlamadıklarını ve büyükanneleri ve büyükbabaları ile eğlenmek için konuşmaya çalıştıklarını bildirmişlerdir.

Görüşme yapılan kadınların %23'ünün, erkeklerin de %29'unun Türk isimleri bulunmaktaydı; ancak %3'ü kendilerini doğulu hissettikleri belirtmiş, %54'ü de toplumsal değişikliklerin bir özümlenme olarak yorumlanmayacağını ifade etmişlerdir. Kadınların çoğu, çocukları ve ev işleri ile ilgilenme yoğunluğunun, kadınların tahsil seviyesi arttıkça azaldığını beyan ederken, iyi bir eş ve anne olmanın, önemli değerler olarak kabul edilmeye devam edildiğini vurguladılar.

Bu arada kadınların %30'unun ortaokul, %26'sının lise, %20'sinin de üniversite ve fevkinde tahsil görmüş oldukları da saptandı.

Bir işte çalışmakla ilgili olarak, kadınların yorumları şöyle oldu: Çevrelerinin engelleme teşebbüsünün de sözkonusu olabilmesine karşın; bir işte çalışmak sıkıntılarını dağıtıyor ve çevre ile ilişkilerini daha güçlü kılıyor. Ev işlerinde ciddi bir aksama olmadığı müddetçe,

kocaların bu konudaki tutumu fazla olumsuz sayılmaz.

Araştırma sonuçları içinde yeni nesiller arasında Judeo-Espanyol gibi Yahudilik'le ilgili geleneklerde de bir zayıflama müşahade edildiği yer alıyor.

b) Entegrasyon, Özümlenme ve Toplum

Önceki kısımda da izlendiği gibi; gerek ticaret ve gerekse serbest meslek dallarında Yahudi kökenli vatandaşlar topluma belirli bir entegrasyon sağlamışlardır. Eğitim kurumlarında ve işyerlerinde özellikle oluşan entegrasyon ve sosyo-ekonomik eşitleme, özümlenme olgusuna kadar gidebilmektedir (1993'te karışık evliliklerin oranının %25 dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir).

DİE verilerine dayanarak yapılan bir çalışma ise, karışık evliliklerin 1990'da %14.8, 1991'de %24,56, 1992'de 26,64 ve 1993'te %27,18 olduğunu göstermektedir.[519]

Bu konuya müessir etkenler arasında gençlere verilmesi gereken dinsel eğitimin yetersizliği yer almaktadır. Dinsel inancın kişinin iradesine bırakılması şeklindeki düşünce tarzı, zamanla aslında o şahsın Yahudi geleneklerine ve dinsel ritüele uymama şeklinde bir özgürlüğü benimsemesine yol açabilmektedir.

Yahudi kimliğinden bir emansipasyonun da yaşamasını gündeme getiren bu durumdan sonraki aşamada karışık evlilikler de görülebilmektedir.[520] Keza gençlerin ekonomik güçlüklerin sözkonusu olduğu bazı durumlarda ender de olsa karışık evliliklere kayması sözkonusu olabilmektedir.[521] *"Şalom Gazetesi"* nin Ölüm / Düğün / Doğum vb. gibi haftalık haberleri intikal ettiren sütunundan yararlanarak yapılan bir çalışmaya göre; çeşitli haftaların rastgele ele alınması yöntemiyle, 1992'de toplam 24 haftada 13 kız ve 32 erkek doğumu, 160 ölüm, 27 düğün; 1993'te toplam 36 haftada 18 kız ve 41 erkek doğumu, 181 ölüm, 60 düğün; 1994'te toplam 32 haftada 9 kız, 37 erkek doğumu, 187 ölüm, 55 düğün; 1995'te toplam 50 haftada 12 kız, 59 erkek doğumu, 285 ölüm, 65 düğün; 1996'da toplam 49

haftada 28 kız, 68 erkek doğumu, 294 ölüm, 68 düğün tespit edilmiştir. Ancak erkek doğumları 8 gün sonra yapılan dini sünnet merasimi nedeniyle daha sağlıklı bir şekilde saptanabilmekte fakat tüm kız doğumları gazeteye yansımamaktadır. Bu durumda kız doğumu sayısının gerçeği yansıtmadığı tabiidir. Bununla beraber kız doğumlarının erkek doğumlarının aynı nispette olduğu varsayımıyla dahi bu sayımda ölümler, doğumlardan %133 fazladır. Bu da, cemaatin yaşlı bir toplum olduğu izlenimini vermektedir. Bunun yanısıra ailelerdeki ortalama çocuk sayısının da genelde 2 civarında oluşu, 1990'lı yılların sonlarında ve daha sonrası giderek artan karışık evlilikler, yurt dışına göçler, cemaatteki nüfus gerilemesini körüklemektedir.

Öte yandan 1990-1993 yılları arasında Yahudi gençleri arasında gerçekleşen 347 evliliğe mukabil 76 boşanma (%22 oranında) kaydedilmiştir.[522] Boşanma oranının yükselmesinde de manevi değerlere verilen önemin azalmasından kaynaklanan tahammülsüzlüğün artışının da rol oynadığı iddia edilebilir. Bu gibi durumlarda dinsel bilgilenme kadar kültürel birikim de önem kazanmaktadır. İki nesilden beri yoğun Türkçe eğitim olanakları, Türk Yahudisi'ne gayet tabii olan Türkçe'yi düzgün olarak konuşma güdümü vermiştir. Ancak bu arada geleneksel kültür dili olan Judeo-Espanyol'un küçümsenmesi nedeniyle, bu lisanın giderek gerilemesine paralel olarak; toplumun kültürel enstrümanlarının işlevi de azalmıştır. Yahudi kültürünü ayakta tutacak kütüphane ve enstitü gibi kuruluşların varlığının faydalı olabileceği mümkündür. Daha önemlisi, gençlere Yahudi kültürünün unutulacak bir kültür olmadığını öğretebilmek ve ona eğilmelerini sağlayacak iletişimsel çabayı yaymaktır. Tarih boyunca her sahada Yahudiler'in kıymetli kişiler yetiştirdiklerini öğretmek, onurlu bir kültürel biçimlenme sağlayacaktır. Bu konuda yapılan bir panelde yazar Mario Levi, 26 bin kişilik Türk Yahudi toplumunda Yahudi kültürüne vakıf olmakla ilgili olarak 2 bin kişilik bir zümrenin varlığını varsaymakta ve geriye kalanların bu konudaki duyarsızlığından yakınmaktadır.[523]

Buna karşın Türkiye Yahudi Cemaati geçmiş dönemlere nazaran çok daha çağdaş bir şekilde örgütlenmiş bir konumdadır. Yıllar içinde teşkil edilen ve **gönüllü** kişilerin çalıştığı cemaat idaresi hergün daha olumlu bir yönde ilerlemeye devam etmektedir. 1993'te Yürütme Kurulu'na bayan üyeler de kabul edildi. Gençlerin ayrıca cemaat etkinliklerinde de görev alması arzu edilmektedir.[524] Hahambaşılık tarafından çıkarılmış Türkçe okunuşlu Tefila Duaları kitabı ile gene Hahambaşılık tarafından tevzi edilen ve bazı hayırseverlerin katkısı ile hazırlanmış olan Roş Aşana ve Yom Kipur kitapları; İbranice bilmeyen dindaşların dini vecibelerini yerine getirmesinde yararlı olmuştur.

Keza bayanlar için 1990'dan beri hazırlanan "Pembe Halilalar" (Yıllık İbrani Takvimi), içerikleriyle memnuniyet yaratmıştır. Öte yandan doğan erkek çocukların Brit-Mila (sünnet işlemi) sayesinde saptanması mümkün olduğu halde, kız çocuklarının bu şekilde saptanması kabil olmadığından, cemaatteki erkek nüfusunun haricindeki mevcudun sağlıklı olarak bilinebilmesi amacıyla; Hahambaşılık bünyesinde kızların doğumda tespiti için çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu meyanda kadınların cemaate maddi ve manevi katkı bilincinin geliştirilmesi için de çabalar sürdürülmektedir.[525]

"Kökler" adlı araştırma grubu ile Türkiye Yahudileri'nin soyağaçları üzerinde araştırma yaparken genç yaşta vefat eden Leyla İpeker, bu konuya şöyle yaklaşmaktaydı: "...Judeo-Espanyol dilinin sulandırıldığı, geleneğimizin giderek ışığının karardığı, küçük cemaatimizin geniş topluma entegre olduğu bu dönemde bu tür kaynakçalar anılarımızın yaşatılması için hayati unsurlardır. Soyadlarımız, bizlerin kıymetli anı hazinelerimizdir."[526]

2000'li yılların başlarında karışık evliliklerin çok daha yüksek oranlara tırmandığı gözlenmektedir. Tahmini olarak her üç aileden birinde bir karışık evlilikten bahsedilebilir.

Entegrasyonun nasıl hızla asimilasyona dönüştüğünü bir Şalom okuru, gazetede yayınlanan yazısında şöyle dile getiriyor: "... Kaç

kişimiz öğrenim döneminde, Pesah Bayramı'nda, okula Matsa götürüp yedi? Kaç kişimiz Şabat veya bayram diye arkadaşlarının davetini geri çevirip Şabat'ın ve bayramların ne anlam ifade ettiğini anlattı veya Pesah olduğu için tatiline gitmekten vazgeçti? ... Geniş toplumdaki birçok dernekte faal olan bireylerimiz cemaatimiz içindeki kurumlarda görev almakta çekimser davranıyorlar. Şehrin dört bir yanına dağılmış bulunuyoruz. Sinagoglarımızda orta yaşın üstündeki ufak bir Yahid topluluğundan başka kimse yok...

... Asimile olmayı kabul etmeyip kovulan ve onlarca acıya katlanan bir toplumun çocuklarıyız biz. Görevimiz onlara layık olup Yahudi kalmak ve değerlerimizle, faziletlerimizle tüm toplumlara örnek olmaktır. Biz uzun zamandır entegre olmuş bir toplum olarak şimdi onun meyvelerini verip hızla asimile olmaktayız. Çünkü entegrasyon uzun vadede asimilasyonu getirir. Size 29 Temmuz 1998 tarihli gazetenizde çıkan Pauline Wengeroff adlı Rus Yahudisi bir büyükannenin (1833-1916) anılarını anlatan 'Asimilasyon Üzerine Bir Öykü'yü anımsatmak isterim. Hatta mümkünse gazetede tekrar yayınlamanızı tavsiye ederim.

Bugün artık asimilasyondan nasıl kaçmamız gerektiği ve Yahudi kimliğimizi korumamız konularında tartışma ortamı oluşturmamız gerekmektedir. Aksi halde entegrasyonla başlayıp asimilasyonla sonuçlanacak bir yolculuğun son durağına ne yazık ki hızla ulaşmış olacağız."[527]

Okurun yazısında adı geçen Pauline Wengeroff, Beyaz Rusya'da doğmuştur. Anıları "Askala"dan (Yahudi Aydınlanması) önceki zengin bir Yahudi ailesinin yaşamını yansıtıyor; Bu anılar, ayrıca daha sonra Yahudiler'in yaşadıkları gettodan ayrılarak modern yaşama uyarlanmalarıyla birlikte, Yahudi toplumunun tüm cephelerinde oluşan kaos ve çözülmeyi dile getiriyor: "... 1930'ların ortalarında... Her ne kadar bizler Alman ve Polonya edebiyatıyla haşır neşir idiysek de, şevkle Tora'yı ve peygamberleri etüd ederdik. Çünkü bu bizim, dinimiz ve geleneklerimizle onurlanmamızı sağlar ve bizi dindaşlarımıza bağlardı...

... Fakat 60'lardaki ve 70'lerdeki değişim bizler için ne kadar güç

olmuştu... Nasıl ki bir zamanlar bizim anne ve babalarımızın sözünden çıkmamız düşünülemezdi. Bizler anne ve babalarımız konuştukları zaman onları saygıyla dinlerdik. Şimdi aynı şeyi çocuklarımızın önünde yapıyoruz!

... Entellektüel filizlenmenin bu parlak döneminde Yahudiler, tüm ülkenin gelişmesinde etkinlik gösterdiler, güzel sanatlarda ve bilimlerin ayrıştırılmasında... Yahudiler ticaret ve sanayide inanılmaz bir etkinliğe kavuştular...

... Ancak, Kovno'da aydınlanmanın etkisi korkunçtu. Şabat'ın kutsallığına artık önem verilmiyordu; Şabat günü iş hayatına duyulan tutkuyu frenleyemiyordu... Derken üçüncü nesil geldi... Bu nesil, geleneksiz ve Yahudiliğin anıları olmadan büyüdü. Teşa Beav'daki yakarmalar, günde üç kez tekrarlanan ibadetler, neşeli bir kutlamanın bir yas gününü izlediği Yahudi bayramları dönencesi, bunlar bu nesle hep yabancı şeylerdi...

... Zaman içerisinde çocuklarını modern, aydınlanmış Avrupalılar gibi yetiştiren o babalar; korkunç hatalarını anlamaya başladılar. Her ne kadar kendileri Yahudiliği ve geleneklerini bir kenara ittiyseler de, kalplerinde Yahudi kalmışlardı. Fakat çocuklarının artık Yahudi geçmişi ile ilgili hiçbir bağlantıları kalmamıştı. Bu soruna kısmi bir çözüm çocukların dini öğrenim alması olabilirdi... Bu denli eski bir kültür, anlamlı ve etkileyici tarihi olan bir halka mensup olmaları nedeniyle onların gururlanmaları sağlanabilirdi. O zaman belki bu genç Yahudiler, Yahudi kökenlerinin her anımsatılışında bir aşağılanma duygusuna kapılmayacaklar, kendi halklarından hırs içinde uzaklaşarak yeteneklerini başkalarının hizmetine sunmayı düşünmeyeceklerdi.

... Anne, baba ve çocukları arasındaki anlaşmazlıklar derinleşti; Gençler ebeveynlerinden uzaklaştılar, hatta utanmaya başladılar. Gençler, ebeveynlerini sadece arzularını yerine getirmeye yarayan bir cüzdan olarak görmeye başlamışlardı. Saygı denen şey kalmamıştı...

... Yahudi gençliği, kendini tamamen asimilasyona teslim etti. Ondan sonra 1 Mart 1881 geldi ve 50'lerde Yahudi yaşamında doğan güneş birden batıverdi... II. Aleksandr, St. Petersbourg'da Catharine Kanalı kıyı-

larında bombalı bir suikast sonucunda öldürülmüştü... Antisemitizm hortladı. Yahudiler tekrar gettolara girmeye zorlandılar. Öğrenime açık kapılar kapandı... Yahudilere verilen haklar iptal edildi... Seksenli yıllarda pogrom kelimesiyle tanıştık... Çocuklarımın vaftiz oluşu yaşamımın en büyük sillesiydi. Fakat bir annenin seven yüreği çok şeye katlanabilir. Onları bağışladım; kabahat bizlerde anne ve babasındaydı. Acım, giderek bireysel anlamını yitirdi... Artık bir anne olarak değil, bunca değerli evladını yitiren Yahudi halkı için yas tutan bir kişiydim."

Asimilasyonla mücadele için cemaat yöneticileri, kurumları ve bazı genç cemaat bireyleri son yıllarda büyük gayretler sarfetmektedirler. Bu meyanda dini öğrenime daha da özen gösterilmekle ve gençlerin ilgisini çekebilmek için sinagoglarda Türkçe bilgilendirme broşürleri ve kitaplar dağıtılmaktadır. Tora'nın ilk kitabı olan Bereşit (Tekvin) yorumlarıyla Türkçe'ye tercüme edilmiş, diğer dört kitap üzerinde çalışmalar sürmektedir. "Yahudi Tarihi, Yahudilik Ansiklopedisi, Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik" ve benzeri kitaplar ve internetteki bazı siteler bu amaçla hazırlanmıştır. Dini nikahta Türkçe icra edilen seremoni, yeni evlenen gençlerin ve davetlilerin, merasimin anlam ve önemini kavramalarını sağlamaktadır. Dini nikah öncesinde gelinin ritüel yıkanma havuzuna (Mikve) girmesi şart koşulmuştur. Bat-Mitzva (12 yaş) töreninden evvel genç kızların dini bilgiler almaları için 'Bat-Mitzva Kulübü' etkinliği oluşturulmuştur. Gençlerin aralarında kaynaşmaları amacıyla çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerde bir araya gelmeleri için çaba sarfedilmektedir. Sinagogların ve müştemilatlarının daha çok ibadetçiyi cezbedebilmesi için gerekli bakım ve yenileştirmelere ağırlık verilmektedir. Aile ağaçlarının oluşturulabileceği düzeyde eski ve yeni evlilik kayıtları bilgisayarlara yüklenmiştir. Toplumun cemaat yönetiminde daha etkili olabilmesini ve bu güdümle yönetimde vazife almakta daha hevesli olmasını sağlamak için formüller aranmaktadır.

Bu topraklarda binlerce senelik bir tarihçeye sahip ve Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde ülkelerine sadakatle büyük katkılar sağlamış olan Türk Yahudi toplumu, tüm çabalara rağmen gerek asimilasyon, ge-

rekse yaşlı bir toplum oluşu ve düşük doğum oranı nedeniyle, hızlı bir nüfus erimesine uğramayı sürdürmektedir. Özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde aşırı uçların sürekli hedefi olan bu toplum, adeta onların istemi doğrultusunda tarihi bir kaybolma sürecine girmiştir.

Ancak bu ülkeye, bilimsel, sanatsal, sosyal, siyasal, askeri vb. alanlarda sayısız yararları dokunmuş olan bu küçük toplumun uğradığı erozyonun büyük bir kayıp olduğunu idrak etmek için objektif bir açıdan hareket etmekte fayda bulunmaktadır.

AKP Erzurum İl Başkanlığı yaptıktan sonra ilk yapılan genel seçimlerde aynı şehirden milletvekili seçilen İbrahim Özdoğan, Şalom Gazetesi'ne yaptığı ziyarette Yahudiler'in zeki ve donanımlı bir kavim olduğunu ifade ederek şunları söylemiştir: "O yüzden Yahudiler Türkiye için çok önemlidir. Ülkemizin zenginliğidir." Üzüldüğü tek noktanın, ülkemizdeki Yahudi nüfusunun az olması olduğunu belirten milletvekili "Daha fazla Yahudi yaşasaydı, Anadolu daha fazla yeşerirdi" şeklinde konuşmuştur. İsrail-Filistin Barışı'nın gerçekleşeceği gün bölgenin hızla gelişeceğini, düşündüğünü vurgulayan Özdoğan, "Birgün mutlaka barış olacak" demiştir.[528]

Türk Yahudi Cemaati'nin nüfusunun yaklaşık olarak %5'ine yakın bir bölümü; cemaatle ilgili hayır işlerinde, kültürel ve sosyal görevlerde, cemaat organizasyonlarında çalışmaktadır. Bu gönüllü çalışan kitle içinde bayanlar da etkili bir rol oynamaktadır. İstanbul'daki Yahudi yerleşim merkezleri oldukça dağınıktır: Avrupa yakasında, Şişli, Nişantaşı, Şişhane, Ulus, Gayrettepe ve bazı Boğaz semtleri bulunmaktadır. Boğaz Köprülerinin inşa edilmesinden sonra kentin Asya yakasında de yerleşim oranı hızla artmıştır. Bir ara sayfiye alanı olan Erenköy, Göztepe, Kozyatağı gibi semtler; yaz kış Yahudi vatandaşların yerleştiği bölgeler arasına girmiştir. Adalar'ın yanısıra yazlık olarak tercih edilen yeni yöreler arasına Yalova, Çınarcık, Bodrum da girmiş olup devre-mülklere rağbet de vardır.

Resmi makamlarla Yahudi cemaati yöneticileri arasındaki ilişkiler olumludur. Bir ara mevcut olan din derslerine katılma mecburiyeti kaldırılmış;

Ulus Özel Yahudi Lisesi'nin inşaatı için gerekli izinler verilmiş ve okulun inşaatı gerçekleşmiştir. 500. Yıl Kutlama etkinlikleri devlet erkanının da yakın ilgileriyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin Makabiyatlar'a (Uluslararası Spor Müsabakaları) katılması için izinler alınmıştır.[529] 1994'te seçilen İstanbul Büyükşehir ve Beyoğlu Belediyesi Başkanları ve İzmir Belediye Başkanı ile cemaat ilgilileri arasında olağan ziyaret görüşmeleri yapılmıştır. 1994'te Başbakan Tansu Çiller'in ve 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail seyahatine Türk Yahudi Cemaati'nden yöneticiler ve gazeteciler ve işadamları da katılmıştır. Daha sonraki yıllarda da Türkiye-İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesine paralel olarak bu tür ilişkilerin arttığı gözlemlenmektedir. Bu gibi ilişkilere örnek olarak, 2003 yılındaki bu tür etkinliklerden bazıları zikredilmiştir. Şubat 2003'te Avrupa Yahudi Kongresi Başkanı Michael Friedman; Türk Yahudi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto, Başkan Vekili Lina Filiba, Başbakan Tayyip Erdoğan, hükümet temsilcileri Yaşar Yakış, Erkan Mumcu, Abdullah Gül, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu ve CHP Başkanı Deniz Baykal'la Ankara'da bir araya geldi. Hahambaşı Rav İshak Haleva, Türk Yahudi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto, Aşkenaz Cemaati Onursal Başkanı Maryo Frayman ve Türk Yahudi Cemaati Başkan Vekili Sami Herman, yeni görevlerinden dolayı İstanbul Valisi Muammer Güler'i makamında ziyaret ettiler.[530]

İsrail Cumhurbaşkanı Moshe Katsav 8.7.2003 tarihinde Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından karşılandı. Katsav, TBMM Başkanı Bülent Arınç, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve CHP Lideri Deniz Baykal ile görüştü. Katsav, Neve Şalom Sinagogu'nda düzenlenen törene de katıldı.[531]

TC Hahambaşısı Rav İshak Haleva, 11 Eylül 2003'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etti. Ziyarete Türk Yahudi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto, Başkan Vekilleri Av. Nedim Karako, Sami Herman ve Lina Filiba'da katıldılar.[532]

1994-2002 yılları arasındaki buna benzer münasebetler için bak: Yahudi Tarihi, Gözlem, 2003, Türkiye İsrail İlişkileri Bölümü.

Öte yandan 2001 yılından beri Eylül ayında her sene Yahudi Kültürü

Avrupa Günü tertip edilerek Galata semtindeki çeşitli sinagoglarda, 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi ve Neve Şalom Kültür Merkezi'nde geniş topluma açık kültür etkinlikleri sergilenmektedir. Sözkonusu gün Avrupa'da 22 ülkede de düzenlenmektedir.

c) Antisemitizm

c.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda: İslam aleminde genel olarak Yahudiler'e -ya da herhangi başka bir gruba karşı- Hıristiyan dünyasındaki antisemitzmin türünden köklü bir düşmanlığın varlığına ilişkin hemen hiç bir ize rastlanmamaktadır. Ancak olumsuz tutumların varlığı da su götürmez bir gerçektir. Osmanlı döneminde, bu tutumlar, kısmen egemen bir grubun bağlı gruplara karşı hissettiği "normal" duygulardı - ve layıkıyla incelendiğinde her toplumda buna benzer tutumlar görmek olasıdır- bütün olarak bakıldığında Hıristiyan antisemitizminin tersine Müslümanlar'ın gayrimüslimlere karşı tutumunda nefret, korku, ya da düşmanlık değil; bir tür hor görme, küçümseme duygusu hakimdi. Hıristiyanlar'ın ve Yahudiler'in çocuklarına Müslüman isimleri vermeleri yasaktı ve Osmanlı döneminde üç dinin de paylaştığı Yusuf ya da Davud gibi adlar, üç dinin her birinde farklı şekillerde yazılmaktaydı. Gayrimüslimler, bu tip birçok farklılıklarla bir arada yaşamayı öğrendiler; kılık kıyafetle ilgili yasalar gibi, bunlar da aşağılama simgeselliğinin birer parçasıydılar fakat genelde yöneticilerine rızayla itaat ettikleri sürece zımmilerin dinlerinde kalmalarına, işlerine güçlerine bakmalarınra ve kendi hayatlarını yaşamalarına olanak tanınmıştı.[533]

Müslümanlar'ın zımmilere karşı düşmanlıkları, dışarıdan kimseler tarafından kışkırtılmıştır. Müslümanlar'ın ve Müslüman uygarlığının dorukta olduğu günlerde, böyle kışkırtmalar olmuyordu ya da etkisiz kalıyordu. Ama bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde önemli bir etken haline geldi.

Büyük zımmi toplulukları; Rumlar, Ermeniler, Hıristiyan Araplar ve Yahudiler, birçok konuda birbirine rakip olmuşlardı. Hıristiyan uyruklar,

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi topluluklarına karşı, özellikle Hıristiyan Avrupa antisemitizminin standart temalarını kullanmışlardır.[534]

Müslüman polemikçiler nispeten önemsiz konumdaki Yahudiler'le pek uğraşmamışlardır. Dolayısıyla Müslüman inancı ve İslam dünyası için potansiyel bir tehlike arzeden Hıristiyanlar'ı muhatap alırlardı. Yahudiler ise, ne İslam'ın dünya düzenine siyasi bir tehdit oluşturmuş, ne de İslam imanına karşı bir dini meydan okumada bulunmuştur... Yahudi karşıtı polemiklere çok nadiren girilmiş ve girildiğinde de, neredeyse bir kural olarak İslam dinine geçmiş Yahudiler'in işi olmuştur. Yahudi karşıtı İslam polemiğinin önemli ölçüde İslam öncesi Hıristiyan kaynaklardan beslendiğini ortaya koyan çalışmalar vardır.[535]

Ortaçağ'ın sonlarından itibaren bir yandan Kuzey Afrika'da, öte yandan İran ve Asya'da Yahudiler'in yaşam görüntüsü; giderek artan bir yoksulluk, sefalet ve aşağılanmaya dönüşmüştür. Yahudiler, sadece Ortadoğu'nun merkez illerinde, Memluk Sultanları'nın, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında statülerini ve onurlarını belli ölçülerde koruyabilmiş, hatta yeni bir gelişme çağına girebilmişlerdir.[536] Osmanlı, Yahudi uyruklarını fetih ve göç gibi iki yöntemle artırmıştır. Osmanlı yönetiminin büyük hoşgörüsü ve tanıdığı fırsatlar hakkında anlatılanlardan etkilenen çok sayıda Yahudi, yüzyıllar boyunca Hıristiyan Avrupa'nın farklı bölgelerinden Osmanlı topraklarına gelmiştir. Ancak bu göçler, her zaman tümüyle gönül rızasıyla gerçekleşmiş değildi. Bazen kayıtlarda şu ya da bu kentte "sürgün" diye tanımlanan Yahudi gruplarına rastlanmaktadır. Bu devlet çıkarlarına uygun bir dayatma şeklidir.

15. ve 16. yüzyıllarda Yahudiler tacir ve imalatçı olarak yerlerini iyice sağlamlaştırdılar. Ayrıca Osmanlı gümrüklerinde çalışanların, vergi toplayıcıların çoğunluğu Yahudi'ydi. Bu dönemde para kazanmanın en güvenli yolu devletin mali işlerine girmekten geçiyordu. Fakat servete de, güce de hiçbir zaman güvenilmezdi. Nitekim yüksek mevki sahibi Yahudiler'in zaman zaman felaketli düşüşlerine tanık olmaktayız. Bu sözkonusu kişinin, hatta bazen dostlarının ve yakınlarının öldürülmesi ya da mallarına el konması anlamına da gelebilmekteydi.[537] Tarihçe Bölümü'nde

de gördüğümüz gibi **Yasef Nasi**'nin servetine Sokullu tarafından el konmuş; III. Murat, ekonomik krizin etkisiyle bütün Yahudiler'in öldürülmesi emrini verebilmiş; sarayın işlerine fazla karışmış ve servetini büyütmüş olan **Ester Kira** ve oğlu ayaklanan Sipahiler'ce katledilmişler; 18. ve 19. yüzyılda Yeniçeri Ocağı Sarrafbaşıcısı **Yeşaya Aciman**, **Meir Yakov** ve **Baruh Aciman** öldürülmüşlerdir. Keza **Ezekiel Gabay**, **Çelebi Bohor Karmona**, benzeri mali işlerde görevlendirildiler -sonları aynı oldu: idam edildiler- sivri konumlara gelen Yahudiler'in bu akıbeti, daha önceleri de başka İslam devletlerinde, Yahudiler'in veya Hıristiyanlar'ın hadlerini aşarak İslam ile sözleşme koşullarını bozduklarında maruz kaldıkları cezalandırmaları[538] çağrıştırmaktadır.

Öte yandan, Yahudiler, Türkler'in kendilerine olan davranış ve tutumları hakkında neredeyse tümüyle olumlu konuşmaktadırlar. 15. yüzyılın ilk yarısında Edirne'de yerleşik Almanya doğumlu bir Fransız Yahudisi, ünlü mektubunda din kardeşlerini "uyanmaya ve lanetli toprakları terkederek" Türk topraklarına gelmeye teşvik etmektedir. Keza 16. yüzyılda Portekiz'den gelen gezgin Yahudi **Samuel Usque**, Osmanlı İmparatorluğu'nu "Mısır'dan Çıkış'ta Musa'nın Tanrı'nın merhamet asasıyla açtığı Kızıldeniz"e benzetir.[539]

Osmanlı'nın tutumu genel anlamda hoşgörülü olmakla beraber, bu, oldukça coşkulu avuntularda resmedildiği kadar sıcak ve sevgi dolu değildi. 16. yüzyıl sonu ile 17. ve 18. yüzyıllara ilişkin Türk belgeleri; Kutsal Yasa'nın Yahudiler dahil zımmilere dayattığı kısıtlamalara yeniden işlerlik kazandırmayı ve yeniden gündeme getirmeyi gerekli ya da uygun bulunan düzenler olduğunu göstermektedir. Örneğin zımmilere, ata binmelerine, köle sahibi olmalarına ya da şarap satmalarına izin verilmediğini hatırlatan veya izinsiz yaptıkları ibadet yerlerini yıkmaları talimatı veren buyruklar çıkarıldığını görüyoruz... Kılık kıyafet hoşgörüsü, (Edirne Mektubu'ndaki) yerini özellikle eyaletlerde daha sert bir şekilde uygulanan şeriat kurallarına bırakmıştır: Ancak bunlar, en azından başkentte sıkça uygulanan şeyler değildi.

Zaman zaman zımmilere yönelik bir husumet dalgaları Yahudiler'den çok Hıristiyanları'ı etkilemiştir. Türkler'in Yahudiler'e takındıkları olumsuz tutumda bile düşmanlıktan ziyade, horlama ve küçümseme vardı. Yahudiler'in Osmanlı egemenliği altında refah içinde olmalarının bir nedeni, Yahudiler'in yararlı ve üretken bir unsur olarak görülmeleri ve emperyal politikanın bir aracı olarak kullanılmalarıydı. Türkler'le birbirlerini bütünleyici bir ortak yaşam ilişkisi kurmuşlardı. Üstelik Osmanlı'nın en büyük düşmanları olan Avrupa Hıristiyanları'na yakınlık beslemeleri sözkonusu olamazdı.[540]

Ancak 19. yüzyılın başında Yahudiler'in iktisadi ve kültürel çöküntüsü, siyasal ve mali konumlarını Hıristiyan ekaliyetlere kaptırmaları sözkonusudur. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu gerileme devrine girmiştir. Hıristiyan ekaliyetlerin kalkınan Hıristiyan aleminden destek görmesine rağmen, Yahudiler'i kimse desteklemedi. 1697'de Mısır'da kötüleşen iktisadi durumu düzeltmekle görevlendirilen **Yasif el Yahudi** ve 1768'de Kahire gümrük limanı gümrük şefi **İshak el Yahudi** idam edildiler. Daha sonra Mısır idaresine Hıristiyanlar getirildi...

İmparatorluğun ricat ve güçsüzlük döneminde Müslüman çoğunluk daha kuşkulu ve daha az hoşgörülü bir hal almıştı. Ancak aleni zulüm ve şiddet hala çok seyrekti ve Yahudiler'e karşı yapılan saldırıların hemen tamamı Hıristiyanlar tarafından kışkırtılıyordu.[541]

Buna karşılık aynı dönemlerde Fas ve İran'da Yahudiler'e yapılan genel muamele çok bakımdan Osmanlı'dakinden daha kötüydü. Fas'ta Yahudiler "mellah" denilen mahallerde yalıtlanmışlar, büyük kısıtlamalara ve hatta pogromlara maruz kalmışlardır. İran'da ise, Yahudiler'in durumu 16. yüzyılda Şiiliğin bir devlet dini olarak yerleşmesinden evvel ve sonrasında da çok zor olmuştur. Zimmet kurumları kaldırılmış, çok sayıda Yahudi idam edilmiş, 1656'da dinen kirli oldukları ileri sürülerek İsfahan'dan sürülmüşler, İslam'da ender görülen bir davranışla İslam'a geçmeye zorlanmışlardır. 1840'larda Meşed'li Yahudiler zorla din değiştirmeye maruz kalmışlar; sığındıkları Orta Asya kentlerinden Buhara'da da aynı akibete uğramışlar ve

Rus fethine dek "Maranos" gibi yaşamışlardır.[542]

Bundan sonra da, Hıristiyan azınlıkların ve Avrupa destekçilerinin güdümünde Yahudiler sayısız kan iftirasına maruz kaldılar. Örneğin; **Halep** (1810, 1850, 1875), **Antakya** (1826), **Şam** (1840, 1842, 1890), **Tripoli** (1934), **Kahire** (1844, 1890, 1901, 1902), **İskenderiye** (1870, 1882, 1901, 1902), **Port Said** (1903, 1908), **İstanbul** (1870, 1874), **Kuzguncuk** (1866), **Edirne** (1872), **İzmir** (1872, 1874) ve daha niceleri...

Bunları Rum-Yunan basını, fransız diplomatları kışkırtıyordu, Yahudiler ise, Osmanlı yetkililerinin iyi niyetlerine ve yardımlarına bel bağlamışlardı. Bu arada İngilizler'in Osmanlı Yahudileri'ne ilgi gösterdiğini ve başka ülkelerdeki Yahudiler'in toplumsal durumlarının düzeltilmesi için **Sir Moses Montefiore**'yi desteklediğini; 1860'ta Paris'te kurulan Alliance Israélite Universelle'in de talihsiz din kardeşlerine yardımcı olmak için bir tüzük hazırladığını ve Fransa'nın kültürel misyonerliğinin bir uzantısı olduğunu da görmekteyiz.

Batılı gezginler, neredeyse söz birliği edercesine şu izlenimi dile getirirler: 18. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen sürede Müslüman ülkelerindeki Yahudiler'in varoluş koşulları en alt düzeye inmiştir. Örneğin 1828 yılında İstanbul'da bulunmuş olan Charles Falane, Türk reaya arasında en sonda gelen, en aşağılanların; Frenk, Türk ve Ermeniler tarafından sürekli olarak ve büsbütün horlananların "Yahudiler" olduğunu belirtmekte ve birçok batılı gezgin gibi Osmanlı Yahudileri'ni "pis ve korkak" klişesi ile nitelendirmektedir.

Musul'daki İngiliz konsolosunun Ocak 1909'da, başka bir deyimle 1908 Genç Türk Devrimi'nden sonra yazmış olduğu bir rapordan görüleceği gibi, bu tür uygulamalar modern zamanlarda da varlığını sürdürmekteydi: "Yukarıda da açıkladığımız üzere, çoğunluğa sahip Müslümanlar'ın Hıristiyanlar'a ve Yahudiler'e karşı tutumu; bir efendinin, hadlerini bildikleri sürece yukarıdan bakan, kibirli bir hoşgörüyle davrandığı köleleriyle ilişkisinden farklı değildir... Sokaktan Müslüman bir çocuk bile geçerken hemen her Hıristiyan'ın uysal bir biçimde yol verdiklerine çok sık şahit olunmaktadır. Bundan birkaç gün önce bu raporun

yazarı, bahçede yürüyen saygıdeğer görünüşlü, orta yaşlı iki Yahudi gördü. Taş çatlasa sekiz yaşında küçük bir Müslüman çocuk, yanlarından geçerken gayet soğukkanlı bir şekilde yerden büyükçe bir taş kaptı ve... bu zatlara fırlattı. Yahudiler... kaçındılar; ama en ufak bir itirazda bulunmadılar" (H. E. Wilkie Young, "Notes on the City of Mousul", 1909).

İranlı Yahudiler'le karşılaştırıldığında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudiler sanki cennette yaşıyorlardı. İran ve Orta Asya'yı dolaşan Macar Yahudisi oryantalist **Arminius Vambery**'nin gözlemlerine göre: "Yoksul Yahudi; hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar, hem de Brahmanlar tarafından horlanır, dövülür, işkence edilir; o yoksulların da yoksuludur; Ermeniler, Rumlar ve Brahmanlar tarafından soyulur."

1892'de yayınlanan "Persia and the Persian"da (Lord) George Curzon, İran'daki Yahudiler'in çok büyük kısıtlamalar içerisinde aşağılanarak yaşadıklarını ve bağnazlar galeyana geldiklerinde ilk kurbanların Yahudiler olduğunu belirtmektedir... Yahudiler, yalnız İran'da değil 1.-8. yüzyıl sonlarından itibaren ve tüm 19. yüzyıl boyunca Osmanlı ülkelerinde ve Fas'ta da açık bir husumetle karşılaştılar; Cidde'den kovuldular, Fas'taki Tetuan'da ve Bağdat'ta kıyıma uğradılar. Barfuruş'ta bir Yahudi katliamı yaşandı, Cezayir'de, Tunus'ta, Libya'da ve Ortadoğu'nun Arap ülkelerinde bunlara benzer başka galeyanlar meydana geldi. 19. yüzyılda yapılan reformlarla yönetimin merkezi yapısı güçlendirilince, Osmanlı egemenliği pek çok bakımdan daha etkin bir duruma geldi. Osmanlı yetkilileri, Yahudi uyruklarını yerel halkın rakip azınlıkların düşmanlığından korumak için ellerinden geleni yaptılar. Başarısız olduklarında; bunun nedeni kötü niyet değil, zayıflık ya da ihmaldi. İslamiyet'in güç kaybını; Müslümanlar'ın eski yerleşik zimmet ilkelerinin çiğnenmesi şeklinde yorumlaması ve Avrupa devletleri'nin eline geçen topraklar nedeniyle kapıldıkları küskünlük, hoşgörüyü azalttı. Hor görme tavrının yerini korku aldı. Müslümanlar'a göre bu olup bitenlerin asıl suçlusu Yahudiler değildi. İslam'ın düşmanlarına yardım ve yataklık edenlerin Hıristiyanlar olduğu düşünülüyordu. Yahudiler asıl kötü olan değildiler; ama kuşkusuz en ko-

lay kurban onlardı. Çünkü Hıristiyanlar, sayıca kalabalıktılar ve iyi korunuyorlardı. Yahudiler azdılar ve yabancı devletlerden gördükleri yardım zayıftı. Onun için düşmanlığın Yahudiler'e çevrilmesi normaldi...

1860'lı yıllardan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan toplulukları arasında Avrupa biçemli antisemitizm endişe verici bir şekilde yükselmeye başladı. Bu gelişmenin bir nedeni, kapıların Avrupa'dan gelen etkilere, bu arada Avrupa antisemitizminin ilke ve uygulamalarına açılmış olmasıydı. Bir başka neden de, Osmanlı Yahudileri arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında eğitim ve ekonomide görülen canlanma ve bunun Hıristiyan tacir ve esnafında rekabetten kaynaklanan kıskançlıktı.

Yahudi dükkanlarına ve işyerlerine bu yüzden doğan saldırılara karşı Osmanlılar, Yahudi uyruklarına ellerinden gelen korumayı sağlamışlardır. Bu dönemde İstanbul'da ve öteki şehirlerdeki Müslümanlar'ın Yahudiler'in düşman değil, Türkler'le birlikte ortak kurbanlar olduklarını kavradıkları anlaşılıyor. Türk kamuoyu genelde Yahudi karşıtı olmadığı gibi; Türk yetkililer de, zaman zaman Yahudiler'i yerel zalimlerden koruma yönünde resmi önlemler almışlardır. Genel olarak kültürel olarak daha az gelişmiş olan ve Araplar'ın çoğunlukla yaşadıkları bölgelerde Yahudi karşıtı olaylara daha sık rastlanmaktadır. Telgraf ve gazete çağında Yahudiler'e yapılan kötü muameleden haberdar olmak ve bunları kamuoyuna açıklamak mümkün hale geldi.[543]

20. yüzyılın ilk yıllarında oluşmaya başlayan ve batıdan kaynaklanan liberalizm sayesinde, Yahudiler az da olsa siyasal yaşamda dahi görevler üstlenmeye başladılar. Ancak bu küçük rol üzerinde birçok iç ve dış gözlemci yoğun bir şekilde durmuşlardır. Halk arasında yaygın söylenceler, "popüler mitoloji", Sultan İkinci Abdülhamid devrinde gizliden gizliye yürüttükleri faaliyetlerle 1908 Genç Türk Devrimi'ne yol açan komplocu grupların içinde Yahudiler'e önemli bir rol biçmektedirler. Çok geçmeden bu devrimin bir Yahudi tertibi olduğu suçlaması yapıldı. Genç Türkler'e yönetilen suçlamalardan biri, iktidarı gayrimüslimlere daha doğrusu Yahudiler'e aktardıkları yolundaydı.

Komplo teorilerine düşkünlükleriyle tanınan İngiliz Büyükelçisi **Sir**

Gerard Louther ile yardımcısı **Gerald Fitzmaurice** bu konuya sarıldılar; Yahudi masonik tertipler hakkında klasik öykü ve söylenceler ortalığı kapladı. Müttefik propagandasının Genç Türk rejimini Araplar'ın, daha genel olarak da İslam dünyasının gözünde düşürmenin yollarını aradığı Birinci Dünya Savaşı sırasında bu söylenceler son derece yararlı bulunmuştu. Aslında Genç Türk hareketi içinde Yahudiler'in rolü, devrimden önce çok azdı. Devrim sonrasında ise neredeyse hiç kalmadı. Genç Türk hareketinin önderleri ezici çoğunlukla Müslüman'dı. Bunların arasında çok küçük bir gayrimüslim grubun rolü abartılmıştır. Bunun için; yabancı devletlerin uyruğunda olanların evleri Osmanlı polisi tarafından aranamadığından komplocular için uygundu. Yahudiler'in de devam ettiği mason localarının Genç Türkler tarafından kılıf olarak kullanılması ve Genç Türkler'in başkent dışındaki üssü Selanik'in büyük bir Yahudi yerleşim merkezi oluşu da malzeme olarak kullanılmıştır. Ayrıca Genç Türkler arasında yer alan **Albert Carasso** (**Karasu**) adlı bir Selanikli Yahudi'nin varlığı da malzeme olarak kullanılmıştır. Karasu, tek Yahudi'ydi ve kariyeri fazla uzun sürmemişti. 1908 devriminde yer alan ve Genç Türk hükümetlerinde çeşitli kereler Maliye Bakanlığı yapmış Cavit Bey ise sonradan Müslümanlığı seçmiş bir kişiydi.[544]

Görüldüğü gibi, Osmanlı döneminde bariz bir antisemit politika saptanamaz; Yahudiler'in hor görülmesi, zımmi statüleri dahilinde anlaşılabilir. Antisemit davranışlar çoğunlukla Hıristıyanlar tarafından körüklenmiştir. Nitekim 1856'da Tanzimat'ın ürünü Hatt-ı Hümayun'un ilan edilmesiyle; Osmanlı İmparatorluğu'nda o zamana dek mevcut zımmi statüsünün de tevsiki anlamına gelen bu bildiri, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar'ın ve gayrimüslimlerin eşitliğini güvenceye alıyordu. Ne var ki, bu durumda eskiden Osmanlı İmparatorluğu'nda bir sıralamaya tabi olan azınlık cemaatleri de eşitlenmişti. Bazı Rumlar bu duruma itiraz ederek şöyle dediler: *"Hükümet, bizleri Yahudiler'le eşit konuma soktu. Biz İslam'ın hükümranlığından memnunduk."*[545]

Osmanlı yöneticileri ise Hıristiyan saldırılarında Yahudiler'i himaye etmişlerdir...

c.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde: Bu dönemdeki antisemitik ve benzeri vakalar, Cumhuriyet'in ilk yılları ve İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Türk kamuoyunda Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan Yahudi düşmanlığı, aslında gene Rum ve Ermeni gibi ekaliyetlerin İsliklal Savaşı ve öncesinde ülkeye ihanetlerine ve **Türkler'in tüm azınlıkları aynı gözle görmesine** dayanıyordu.

Cumhuriyet Türkiyesi'nde bir Yahudi kırımı ve hatta resmi ve kurumsal ayrımcılık olmamıştır. Ancak bu belli başlı olayların haricinde milliyetçi ve dinci Türk sağının söyleminde Yahudi düşmanlığı işlenen bir öğe olmayı sürdürmüştür. Keza liberal kamuoyunun da Yahudi ve sermaye, finans, kapital ve zenginlik arasındaki ilişkiyi vurgulamasının ve bunun Türkiye solunda da dile getirilmesinin günümüze dek gelen bir sürece sahip olduğu görülmektedir ve bu tür gelişmeler, Yahudi vatandaşları tedirgin etmektedir.[546]

Günümüzde Türkiye'de antisemitizmin varlığı ile ilgili olarak bazı aydınların yorumları şöyle:

Atilla İLHAN: "Antisemitizm, siyasi olarak yavaş yavaş oluşturulmaya çalışılıyor. Sebep, İsrail. (Batı'daki Hıristiyan Demokrat örneği) Müslüman bir parti kuruldu... Ortadoğu'daki Arap Müslüman ülkelerle bir paralellik içine girmemesi mümkün değil. Haliyle giriyor. Girince İsrail'e karşı olan tavrı benimsiyor, benimseyince propagandasını yapıyor..."[547]

Selçuk EREZ: "Yahudiler'le içiçe yaşayan Türkler'in onlara düşmanlık beslemesi imkansız. "Namussuz, pis Yahudi" diyen insan; doğduğu kentten İstanbul'a ya da diğer bir büyük kente göç etmiş insandır. Daha önce Yahudi ile hiç karşılaşmamıştır."[548]

Rasih Nuri İLERİ: "Antisemitizm şüphesiz var. Belirli bir yeni irtica düzeni isteyen kişilerin çok sevdikleri iki slogan vardır: bunların biri siyonizm, ikincisi masonluktur... onlar için bütün Yahudiler siyonist, bütün siyonistler Yahudi'dir.."[549]

İlhan SELÇUK: "... bence antisemitizmin kaynağı tamamiyle kutsal kitaplarda. Orda aşılanıyor düşmanlık... Türkiye'de antisemitizm var tabii.. Ama dozu çok hafif. Daha çok bağnaz kafalardan kaynaklanan bir şey."[550]

Ferit EDGÜ: "Türkiye'de antisemitizm var. Ama o sadece anti-

semitizm değil. Bu aşırı dinci grupların Mason-Yahudi, Yahudi-Mason takıntısıdır. Ama bunun kamuoyunu yansıttığı kanısında değilim. Yine bir azınlığı bunu vurguluyor; teşkil eden belli bir dinsel ideolojiye bağlı insanlarda var olan bir duygu, bir saplantı..."[551]

Nazlı ILICAK: "Müslüman dinci kesimde belli bir Yahudi düşmanlığı mevcut..."[552]

Mehmet Ali BİRAND: "Antisemitizm, diğer Ortadoğu ülkelerine baktığımız taktirde yok denecek kadar az; batı ülkeleriyle karşılaştırdığınızda, batı ülkelerindeki bakıştaki rahatlık ise henüz burada yok... Yahudi Cemaati'nin içine kapanmış olmasının etkisi var: Kızını alamıyorsun, vs... Hep kendi içinde halka halka bir toplum... Antipati yaratabilir... ama bu, fazla para kazandığından, başarılı olduğu için, motoru, yatı olduğu için de olabilir... Sadece Yahudi olduğu için değil."[553]

Güven TURAN: "Bilinçli bir antisemitizm olduğunu zannetmiyorum. Antisemitizmi nerede bulabiliriz diye baktığımda, dindar çevrelerde antisemitik duygular olma ihtimali görmüyorum. Çünkü Müslümanlık, Yahudiliği din olarak kabul eder, bütün peygamberleri de kabul eder; dolayısıyla bir Müslüman'ın Yahudi'yi, Yahudi oluğu için, o dine ait olduğu için reddetmesi mümkün değil. Köktendincilerde de Yahudiliği bir din olarak red olayı yoktur...

Karışıklık, biraz İsrail karışıklığından kaynaklanıyor... Siyonizmde din ve milliyetçilik içiçe. Onun reaksiyonu bence antisiyonizm değil, onun reaksiyonu antisemitizm oluyor işte..."[554]

Özdemir İNCE: "Benim tahminime göre antisemitizm, ortaçağdan gelme bir şey. Hıristiyanlar'ın İsa'nın başına gelenlerden o soyu sorumlu tutması. Bu his yerleşiyor, zamanla neredeyse genlerine işliyor. Sonra elbette şu da var: Diaspora'daki Yahudi'nin toplumda elitleşmesi, hem entellektüel, hem sanatsal açıdan üste çıkması, paraca güçlü olması, kendinin olmayan bir toprak üzerinde o topraklarda yaşayan insanlardan daha fazla olanağa sahip olması... o zaman sokaktaki normal insanın canı sıkılıyor... Türkiye'de genelleme yapmak zorundayız: Liberal, ortanın solunda bir insanın antisemit olma ihtimali oldukça zayıf. Ortanın sağından daha sağa doğru gidildi mi, antise-

mitizm muhtemel... Irkçılık, din, aşırı milliyetçilik, giriyor..."[555]

Cengiz ÇANDAR: "... Ama benim saptamam şu ki, İslam'la Yahudilik arasında, İslam'la Hıristiyanlık arasında olduğundan çok daha fazla yakınlık vardır ritüellerde... İslam'da bir Yahudi düşmanlığı yok. Yalnızca köktendinci akımda var. İsrail ile gelen bir şey. İsrail öncesi de köktendinci cereyanlar vardı. Ama özel bir Yahudi düşmanlığı yoktu. O biraz siyasi nedenlerden ve Arap Müslümanlığı'nın desteklemesiyle oldu... Arap İslamı'nın etkisi altına girilince, Arap-İsrail sorunu Türk Müslümanları'na transfer oldu. Ve böylece, Türkiye'de İslami köktendinci teorilerin beslediği, pompaladığı, öne çıkardığı antisemitizm, Arap dünyasının, İsrail'e tepkiselliğinin doğrudan ürünü ve uzantısı halini aldı. Türkiye'de antisemitizme bir tarihi referans noktası getirilmiş: Abdülhamid'in Theodore Herzl'in Filistin'de Yahudiler'e bir vatan verme, teklifini kabul etmemesi! Bakın, bu ne sonuçlar yarattı? Türkiye Cumhuriyeti'nden sonra yeni devlete egemen olan laiklik anlayışı, İslam karşıtı bir konuma kaydı. Müslümanlar'ı baskı altına aldı. Aynı zamanda Abdülhamid'e de İttihatçı geleneği nedeniyle düşmandı. Bunun üzerine İslamcılar da, Abdülhamid'i savunmaya itildiler. Dolayısıyla, onun Theodore Herzl'e "Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulması" konusundaki red cevabı, İslamcılar için bir "referans noktası" oldu. İslamcılar, giderek antisemit bir konuma kaydılar. Oysa Abdülhamid'in bu red cevabında antisemitik bir yön olduğu kanısında değilim... Toprak talebi... Evet bu talep vardı ama karşılığında "ödül" de vardı. Filistin'de Yahudiler'e yurt karşılığında, siyonistler de gerileyen ve çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni ihya etmeyi tasarlıyorlardı. Nitekim, Abdülhamid, bu hesabı yaparak Theodore Herzl ile görüşmeyi kabul etmiştir. Bu tür mali desteğe ihtiyaç duyuluyordu. Theodore Herzl ile görüşmüş olması bile Abdülhamid'in antisemit olmadığını ortaya koymaz mı? Peki Herzl'in teklifini niçin terketti?... İngilizler'e karşı Pan-İslamcılık kartını oynamayı tercih etti. Filistin toprağını Yahudiler'e terk etmesi, bu kartı oynamasını engellerdi. Bu yüzden olumsuz cevap verdi. Real politik oyunu oynadı.[556] Ama Varlık Vergisi, münhasıran antisemit bir hadise değildir. Gayrimüslimleri hedef aldığı ölçüde Yahudiler kendilerine düşen payın zararını çektiler... Pogromdu, te-

merküz kampıydı... bunlar olmadı."[557]

Özcan KÖKNEL: "Antisemitizm belli bir kesimde var, açıkçası onun dışında olduğunu sanmıyorum. Tabii, tamamen dinsel sebeplere dayalı. Ve bir yerden sonra paranoyal olarak ortaya çıkıyor. Yani gerçek dışı düşünce üretiminden kaynaklanıyor. Herşeyin altında, her yerde Yahudi var... diye. Ama nasıl Yunanistan, Türk düşmanlığını kafaya taktıysa, o belirli kesim de kendi misyonunu sürdürmek için böyle yersiz, gereksiz, uydurma bir şey yaratmış..."[558]

Coşkun KIRCA: "Mütareke zamanında bile Rumlar'ın ve Ermeniler'in dini liderleri arkalarından cemaatlerini de sürükleyerek, işgal kuvvetleriyle işbirliği yaptığı halde, Yahudiler'in ruhani lideri, "Ben siyasete karışmam!" diye beyanat vermiştir. Bu bir akıldır, basirettir, dirayettir, bunun yanısıra da sadakat göstergesidir... Yahudiler'in bu noktada bu denli doğru hareket etmelerinden dolayıdır ki, antisemitizm Türkiye'de pek başgöstermemiştir... Dini fondamantalizmin... yeni bir antisemitizm kaynağı olduğu da bir gerçek... Tabii, İsrail meselesinden. Türk tarihini, Türk tarihinin jeopolitiğini bilmemekten kaynaklanıyor bu tutum; bu düşünce biçimi. İsrail Türkiye'nin dostu oluyor. Araplar ise düşmanı. Niye? Çünkü Araplar Müslüman, İsrail halkı ise Müslüman değil... Arap asırlar boyu bu kadar itibar görmüş, imkan bulmuş bir halk; bir de bakıyorsunuz, ilk fırsatta yabancılarla birleşip isyan ediyor, sizi arkadan vuruyor. Hangi hilafet, hangi İslam dayanışması?!.. Ama fondamantalist partiye oy kaybetme endişesi, ılımlı partilerde de Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin gelişmesini engelleyici bir rol oynar. Türkiye'nin İsrail ile, İsrail'in Türkiye ile hayati ölçüde önemli ortak jeopolitik menfaatleri var... Suriye'nin resmi haritalarında Hatay'ı onun bir parçası şeklinde görürsünüz. Hala Apo'ya destek vermesi bu sebepten ötürü. 1948'de İsrail Devleti kurulmasaydı, Araplar'ın kendilerine ait olmayan toprakları istila etmekteki enerjileri başta Türkiye'ye yönelecekti..."[559] Çoğunluk, ikili bağı hissettiği zaman; azınlık mensuplarının en yüksek siyasi, ya da askeri mevkilere gelmelerini yadırgıyor... Türk milleti, tarihi boyunca o kadar çok ihanete uğramış ki; geleneğinde bu konularda son derece ihtiyatlı ve kuşku-

lu olmak var. Hemen söyleyeyim, bu kattiyen antisemitizm değil. Bu kendinden olmayan herkese karşı bir tavır..."[560]

Öte yandan, günümüzde muayyen bir kesimin antisemit neşriyatı düzenli bir şekilde sürmektedir. Örneğin antisemit edebiyatın "en çok satan" kitabı olan *"Siyon Önderlerinin Protokolleri"*, Yahudi bilgelerince yapılan Yahudiliğin toplantı tutanakları olarak tanımlanır ve bu tanımlamayı yapan antisemit çevreler, "Yahudi'nin dünya hakimiyetine ulaşabilmesi" için Yahudi bilgelerinin verdiği talimatlar çerçevesinde üretilen bu kitabın bir "el kitabı" olduğunu idda ederler. Bu kitap dünyanın tüm dillerine çevrilmiş olup, Türkiye'de kendine düşen payı fazlası ile almıştır. Protokoller, ilk kez 1903'te Rusya'da tefrika edildi. 1921'de "Times" gazetesi, Protokoller'in Çar'a baskı yapmak için saray çevresindeki baskı grupları tarafından dikkatsizce hazırlanan bir intihal olduğu sonucuna varıyordu. Antisemitler, Protokoller'in özgünlüğünü kanıtlamak için bunların kapsamlarının Yahudiler'in "Cihan Hakimiyeti" için aldıkları kararlar uygun olduğuna dayandırmışlar ve eserin düzmece olup olmayışının önemli olmadığını da savunmuşlardır... Ancak Yahudiliğin, tetkik ilminin şüpheli belgelere dayandırılamayacağı bellidir.

Buna rağmen 1995'te yapılan bir araştırmanın yazarı, 1943'ten beri Protokoller'in Türkiye'de değişik yıllarda, değişik kişiler tarafından 45 kere basıldığını ortaya koymuştur.

Protokollerin basılmaya başlandığı tarihlerde nazizmin Türkiye'deki etkisi yadırganamaz; en çok basımının yapıldığı 1971-1980 döneminde Türkiye'de sağ, sol radikal kesim akımlarının egemen olduğu bir dönem yaşanmış ve milliyetçi görüşe mensup akımlar, bu eseri bir çok kez yayımlamışlardır. 1991-1994 yılları arasında protokoller sekiz kez yayımlanmıştır. Bu durum, İslamcı akımların yükselişi ile ilgili olduğu kadar; 500. Yıl Vakfı'nın 1991-1992'deki etkinlikleri nedeniyle "Yahudi"nin kamuoyu ve basında sürekli yer almasına karşı bir tepkidir.

Protokoller'in Türkiye'de neşrolunmasından birkaç yıl sonra sadece Avram Galanti bunların düzmece olduğuna dair bir kitap yazmış; Yahudi cemaati yetkilileri muhtemelen polemiğe girmemek için

daha sonraki neşriyatlarla ilgili bir tepki göstermemiştir. Ancak bunun antisemit neşriyatçıları da belgelerinin doğru olduğu şeklinde cesaretlendirmiş olduğu da düşünülebilir..."[561]

Araştırmacının zikrettiği kitaplardan 1986'da Ali Uğur tarafından yazılmış *"Dünya Siyonist Kongreleri ve Türkiye"* adlı kitapta dahi, bu protokollerin kaynağının şüpheli olduğu şöyle ifade edilmektedir: "Ne zaman, kim veya kimler tarafından kaleme alındığı hala tam bir aydınlığa kavuşmamış olan 'Siyon Önderlerinin Protokolleri' adlı 24 fasıllık protokoller ve "Başhahamın Mezarı Başında" söylenen nutku ihtiva eden kitap, WZO'nun kuruluş ve çalışma programıyla yakından ilgili görünmektedir... Bu kitabın yazar veya yazarlarını, yazıldığı tarih ve yerini araştıran ve ortaya koyan veya iddialar öne süren yazarlar çıkmıştır..."[562]

Diğer antisemit yayınlardan son yıllarda neşredilen birçok kitap arasında; örneğin "Yehova'nın Oğulları ve Masonlar" 1993'te basılan, 900 sayfayı aşkın ansiklopedik mizanpajlı bir çalışmadır ve Türk Yahudi cemaati ileri gelenlerinin bazıları dahil olmak üzere, her yönüyle Yahudiliği ve Yahudiler'i kötülemektedir.[563]

Aynı yıllarda yayınlanmış yüksek tirajda basılıp bedava dağıtılan *"Son Mesaj"* ve *"Rönesans"* gibi gazeteler, ayrıca belirli bir vakıf tarafından yayınlanan kitaplardaki konular da, aynı şiddetli antisemitizmi içermektedir. *"Faşistlere Karşı Yahudi Direnişi, Varşova Gettosu Savaşıyor"* adlı kitabın önsözünde *"İşçiler ve Toplum"* ve *"Sosyalist İşçi"* dergileri yazarı Yakup Başak ise, şöyle demektedir: "... özellikle günümüz Türkiyesi'nde Yahudi olmak, herhangi bir azınlık cemaatinin üyesi olmak, rahatsız, tedirgin edici ve zaman zaman korkulu bir deneyimdir..."

"Türkiye'de Yahudi olmak, Ermeni ve Rum olmak kadar korkulu değildir... Türkiye Yahudileri hayatlarında kendilerine hissettirilen 'yabancılık' hissinden bir türlü kurtulamazlar..."

Yazar, faşist ve şeriatçı akımların Yahudi düşmanlığının doğal karşılanabileceğini, fakat Türkiye solunun Yahudi düşmanlığı ve her türlü ırkçılığa karşı tetikte durması beklenirken; bu konuda duyarlı olduğunun söylenmesinin zor olduğunu belirtiyor: "... İSKİ skanda-

lı patlak verdiğinde, yani 1993 yazında 'Aydınlık' gazetesinde çıkan bir köşe yazısına bakmak yeter. Yazar, skandal dolayısıyla gazetelerde adı geçen Yahudi bir holding sahibinden söze başlayıp, Yahudilik'le sermaye arasındaki ilişkiyi kuruyor, arkasından da, kolaylıkla, Yahudi düşmanı olmak 'gerektiğini' söylüyor!... Yahudi düşmanlığı, Türkiye solunun gözünde tüm Yahudiler zengin ve Siyonist oldukları için, ırkçılığın özel ve 'kabul edilebilir' bir biçimi adeta..."[564]

Ancak 90'lı yıllardan sonra, özellikle 90'lı yılların ikinci yarısında, Türkiye ile İsrail arasında gelişen ilişkiler doğrultusunda bir dizi askeri, ticari ve kültürel anlaşmalar imzalanmış olup; iktidarda olsun veya olmasın, dinci temayülleri olan partilerinki haricinde, daha önceleri Filistin ve Arap yanlısı olan söylemler, uygulamalarıyla önemli bir şekilde yön değiştirmiştir...

28 Ocak 1993 günü Jak Kamhi'ye bir suikast teşebbüsünde bulunuldu. İktisadi Kalkınma Vakfı eski başkanı ve 500. Yıl Vakfı Başkanı Jak Kamhi'nin evinin önünde, zırhlı otomobiline lav silahı ile saldırmaya hazırlanan teröristler, emellerinde başarılı olamadılar. Suikasti düzenleyenlerden ikisi, Van'da yakalandı. Kamhi, bu tür saldırıların kendisini yıldırmayacağını ve Türkiye'nin saygınlığı için çalışmalarını sürdüreceğini belirtti.[565]

Bir parti mensubunun medyada 29 Ekim kutlamaları vesilesiyle Profilo Holding Binası'na asılan "Ne Mutlu Türküm Diyene" yazısını Kamhi'nin Yahudi ırkından gelmesi nedeniyle eleştirmesi üzerine, Kamhi sözkonusu kişi aleyhine açtığı tazminat davasını kazandı. Mahkeme; kararında Anayasa'nın 66. maddesine istinaden, "Türk Devleti'ne vatandaşlık bağıyla bağlanan herkesin, Türk olduğunu ve dini ne olursa olsun, bunun tüm yurttaşlar için doğal bir hak olduğunu" ifade etti.[566]

1994 yılı Nisan ayında Arnavutköy Yahudi Mezarlığı'ndaki birçok mezartaşı tahrip edildi.[567]

1996 Ekimi'nde Yahudi asıllı bir iş adamının oğlu kaçırıldı. Kaçırılan genç daha sonra polisin operasyonuyla bulundu. Ocak 1997'de Yahudi bir iş adamı alacak meselesi nedeniyle öldürüldü. Katil daha sonra polis tarafından yakalandı.[568]

Mart 1997'de Yahudi bir işadamı, işe yeni giren Yahudi bir sekreter, ayrıca şoför ve muhasebeci işyerlerinde profesyonelce katledildiler.[569] Faillerin, İsrail'den husumet nedeniyle geldikleri açıklandı.

Mayıs 1997'de finansman ve arazi işlerinde ünlü bir Yahudi işadamının oğlu dizlerinden kurşunlandı. Olayın iş rekabetiyle ilgili olduğu açıklandı... Antisemitizmle ilgili olmayan bu olaylar, kişisel nedenlere dayanmakla beraber; olayların geçtiği tarihlerde, fondamantalist söylem ve uygulamaların artmış olmasının da etkisiyle, Yahudi cemaatinin tedirginlikler yaşamasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'deki antisemitizmle ilgili ve 1997'de Adana'daki lise ve üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma ise, önemli bir önyargıyı ortaya çıkarmaktadır. Buna göre:

- Öğrencilerin %54'ü Yahudiler'i potansiyel tehlike olarak görmektedirler.
- Müslüman olarak Yahudiler'i reddetmeyelim: %53.
- Yahudiler tarihte pekçok kötülük yaptı: %71.
- Yahudiler'in ülkemizi terketmesi bizim için çok iyi olur: %62.

Anket kapsamında gençlerin önyargılarını ölçmek için bir dizi etnik, toplumsal, siyasal grupla ilgili değerlendirme yapmalarını talep eden İstanbul Mülkiyeliler Vakfı Sosyal Araştırma Merkezi'nin aldığı sonuçlara göre; öğrencilerin mason, eşcinsel, dinsiz, Yunanlı ve Ermeniler'den sonra Yahudiler'i dışladıkları ortaya çıktı.[570]

Daha sonraki yıllarda da İsrail-Filistin çatışmalarının etkisiyle Türkiye'de gelişen Yahudi karşıtı atmosfer, bu tedirginliğin artmasına neden olmuştur. Örneğin İsrail Ordusu'nun Nisan 2002 başlarında Batı Şeria'daki Filistin kentlerini işgali Türkiye'de çeşitli tepkiler yarattı. Bunların arasında Şalom Gazetesi'nin aldığı tehdit dolu mailler de yer aldı. Gazetenin yetkilileri İsrailli olmadıklarını, Türk Yahudisi ve Türk olduklarını, bu çatışmaların bitmesini istediklerini ve ne bir Yahudi'nin ne de bir Müslüman'ın ölmesini istemediklerini vurguladılar.[571] Nisan 2002'de İzmir tarihi Kemeraltı Havra Sokağı'ndaki Gül Kuyumculuk sahibi Behor Roziya silahlı saldırıya uğrayarak hayatını kaybetti. İzmir Valisi olayın siyasal olmadığını ve Yahudiler'in bu

ülkenin zengin mozayiğinin değerli bir parçası olmaları nedeniyle huzur içinde yaşamaları için elinden geleni yapacağını ifade etti.[572]

ABD'nin Mart 2003'te başlattığı Irak Operasyonu sırasında da muhtemelen bu tür tehdit ve ihbarların etkisiyle, Yahudi kuruluşlarının ve sinagoglarının önünde alınan güvenlik tedbirlerinin arttırıldığı gözlemlendi. Herkes için İnsan Hakları Projesi kapsamında yapılan "Gençliğin İnsan Haklarına Bakışı" araştırmasının sonuçları Temmuz 2003'te açıklandı. Arı Hareketi bünyesinde faaliyet gösteren Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı'nın AB desteğiyle yürüttüğü araştırma 12 ildeki 16-27 yaş arası, 1223 kişi arasında yapıldı. "Komşularınız olarak görmek istemeyeceklerinizi belirtir misiniz?" sorusuna katılımcı gençlerin verdiği yanıtlar şöyle: "Homoseksüeller %67.5; uyuşturucu bağımlıları %67.4; çok içki içenler %63.5; AIDS hastaları %61.7; sabıkalılar %54.5; Yahudiler %49.5; Hıristiyanlar %43.8"[573]

Ağustos 2003'te Diş Hekimi Yasef Yahya Şişli'de bulunan özel muayenehanesinde menfur bir saldırı sonucunda genç yaşta yaşamını yitirdi.[574] 8 Ekim günü de minibüsle gıda pazarlaması yapan Moiz Konur yine menfur bir saldırı sonucunda genç yaşta vefat etti.[575] Her iki saldırının da failleri belirlenemedi. Cinayetler, Türk Yahudi toplumunun bireyleri arasında huzursuzluğa ve çeşitli söylentilere yol açtı.

15 Kasım 2003 Cumartesi günü 9:30'da Şişli'deki **Beth İsrael** ve dört dakika sonra da Kuledibi'ndeki **Neve Şalom Sinagogları**nın önünde bomba yüklü iki kamyonet infilak etti. Uzmanlar, Neve Şalom'da en az 100 kiloluk, Şişli'de daha kuvvetli kimyasal patlayıcı kullanıldığını belirttiler. Polis, araştırmalarını uluslararası bir terör örgütünün düzenlediği intihar saldırısı üzerinde yoğunlaştırdı. Patlamalarda altısı Yahudi, toplam **25 kişi öldü, 300'den fazla kişi yaralandı**. Patlamalardan sonra iki semt savaş alanına döndü, ceset parçaları her tarafa yayıldı. Sinagogda dua edenler, dükkanlarını açan esnaf, evlerinde bulunanlar ve yoldan geçen vatandaşlar korkunç saldırının kurbanı oldu. Olay esnasında elinden hafif yaralanan Türkiye Hahambaşısı Rav İsak Haleva ile Türk Musevi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto Beth-Israel Sinagogu'nda idiler. Hahambaşı'nın oğlu Yasef Haleva yaralanarak hastaneye kaldırılanlar arasındaydı. T.C. Hahambaşılığı,

İstanbul'da meydana gelen iki saldırının *"Sadece kutsal mekanlarda Yüce Tanrı'ya ibadet etmekte olan Yahudiler'e karşı değil, tüm vatandaşlara ve devlete yönelik işlenmiş terörist bir saldırı olduğu"* nu bildirdi. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, saldırıları lanetlediğini belirterek, *"Uluslararası teröre karşı ortak bir mücadele platformu oluşturulması gerektiği"* ni belirtti. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, siyasi partilerin başkanları ve ABD Başkanı Bush dahil olmak üzere pek çok yabancı devlet başkanları olayı kınadı, İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom İstanbul'a geldi. Türk bayrağına sarılı cenazeler 18.11.2003 günü, Ulus Aşkenaz Mezarlığı'nda binlerce kişinin gözyaşları arasında toprağa verildi.

Antisemitizm, esas itibarıyla Hıristiyan dünyasının yarattığı ve geliştirdiği bir olgu olup; Osmanlı döneminin hoşgörülü Türk-İslam uygulamasında Yahudiler; itibara sahip, hakları ve onurları korunarak inançlarına saygı gösterilerek yaşadılar. Buna karşılık 19. yüzyılda Fas, Yemen ve İran'da Yahudiler baskı gördüler. Filistin meselesiyle beraber bu gibi ülkelerde Yahudi düşmanlığı daha da arttı. Son yıllarda siyasal nedenlerden ötürü ne Osmanlı, ne de Cumhuriyet döneminde rastlanmayan, Türk geleneğinde mevcut bulunmayan ve adeta yukarıda zikredilen davranışlardan esinlenen bir tutumla Yahudi düşmanlığı işlenmektedir. Bir bölüm medya, bu konuyu sistemli bir şekilde halka yaymaktadır.[576] Türkiye'de esasen belirgin bir Yahudi düşmanlığı bulunmamasına karşın, toplum Yahudiler'e karşı yanlış ve önyargılı olarak yönlendirilmektedir. Basmakalıp sloganlar ve söylemlerle adeta tüm Yahudiler karalanmaktadır.[577] Haziran 1995 başlarında arabasına konan bir bomba ile yapılan bir suikast girişiminden mucize kabilinden kurtulan, Hacettepe Üniversitesi Kimya Bölümü Başkanı Yuda Yürüm'ün bu konudaki açıklaması gerçekten düşündürücüdür: "Ben, bu ülkede 500 yıldan beri yaşayan bir ailenin çocuğuyum. Ankara'da doğdum, büyüdüm. Dinim tesadüfen Yahudi. Hiçbir zaman inkar etmedim. Ama mensubu olmaktan gurur duyduğum Türk milletim var. Hayatım boyunca amacım, ülkemi ve üniversitemi tanıtmak olmuştur. Bu topraklarda benim de, ailemin de, diğer azınlıkların da yaşama hakkı olduğunu biliyorum. Annemin babası Çanakkale'de şehit oldu..."[578]

Türkiye'de bilinçli olmasa da belirli ölçüde yaygın olan anti-siyonist, anti-semit bir anlayışın varlığı, yıllardır İsraillilerin Filistinlilere

yönelik davranışlarının kamuoyunun bilinçaltına yerleşmiş olmasından kaynaklanmaktadır.[579]

Antisemitizm; daima tarihçiler, yazarlar ve sosyologlar için ilgi ve merak konusu olmuştur. Kolay anlaşılması mümkün olmayan bu olgu; derin kökenli, karmaşık, süregelen, değişken, sosyolojik, ekonomik ve hatta kalıtımsal boyutludur. Diğer bir tarihsel olgu da, Yahudiler'in ne zaman yaşadıkları toplumlara daha kolay uyum sağlamak için **asimilasyona izin verdilerse**, bu dönemlerde baskı ve aşağılanma ve antisemitizm ile karşılaşmış olduklarıdır.[580] Tarihsel bir gerçek de, ne zaman ve nerede Yahudiler var olmuşsa, orada az veya çok daima antisemitizmin var olmuş olduğudur. Antisemitizm, günümüzde sadece 700 kişilik bir Yahudi cemaatinin bulunduğu müreffeh Japonya'da dahi vardır! Bu itibarla, Türkiye'de antisemitizmin neden var olduğunu sorgulamaktan ziyade, **ne ölçüde var olduğunu değerlendirmek** de çok önemlidir: "... Kişi olarak Yahudiler, günlük yaşamlarında ve sosyo-politik açıdan yasal olarak tam, fakat fiiliyatta sınırlı **hak ve eşitliğe** sahiptir. Cumhuriyet, yasa hükümranlığına ve eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Buna geleneksel olarak Türkler'in liberal, cömert ve başkalarının haklarına saygılı oluşlarını, asla Türkiye'ye has yerel bir antisemitizmin gelişmediğini eklersek, günlük yaşamları için koşullar en uygun şekildedir. Kökü dışarıda bir antisemitizm vardır ve bazan alevlense de, çok devam etmez."[581]

d) "Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler"den
(Lizi Behmoaras'ın "söyleşiler" kitabı):

Oktay AKBAL (Gazeteci fıkra, roman vb. yazarı): "Arkadaş olarak Yahudiler'i hiçbir zaman yadırgamadım. Hatta diyebilirim ki; Türkiye'de azınlık toplumlar arasında Türk toplumuyla, en iyi kaynaşan, Yahudi toplumudur... Osmanlı döneminde olsun, Türkiye Cumhuriyeti'nde olsun Yahudi toplumu dışlanmamış, itilmemiş, kötü bir durumla karşılaşmamıştır. Tabii Varlık Vergisi dışında! Bence ırkçılıktan kaynaklanmadı... Ama tabii, yanlıştı... Ben "Yahudi" sözcüğünü tercih ettim. Çünkü Yahudi sözcüğü çirkin yakıştırmalar-

da kullanılmıştır hep... Köktendincilerin saldırıları kıskançlıktan kaynaklanıyor. İktisadi kıskançlıktan..."

Atilla İLHAN (Şair, romancı): "... Türkler, kesinlikle diğer toplumlara karşı ön yargılı değiller... Osmanlılar, çoğunlukla Melamiydiler... Bu inanç birimi beraberinde de büyük bir hoşgörülük getirmiştir... Özellikle Balkanlar'da Bulgarlar Bulgarlık, Yunanlılar Yunanlılık, Sırplar Sırplılık sevdasına düşmüşken, onlar Osmanlı'yı savundular... Çünkü Osmanlı içerisinde bulacakları hoşgörüyü Sırp, Yunan, Bulgar toplumlarından bulmaları mümkün değil. Bunu biliyorlar... Rumlar'ın neler yapmış olduklarını ve neler yapabileceklerini görmekteler... (1950'lerden sonra Yahudiler), Türkiye'de bir milli bir devletin yaşayacağını, Batı'nın onu destekleyeceğini, artık Osmanlı döneminin bir daha geri gelmeyeceğini nihayet anladılar. Bir üniter devlet var ortada; bu devletin içerisinde müşterek bir kültür var. Yahudiler de, artık oluşan bütünün bir parçası... Türkçe'yi doğru konuşuyorlar; isterlerse Türk isimleri alıyorlar... Her zaman için Yahudiler'in arasında kendilerini yaşadıkları ülkeye adamış, o ülke uğruna canını feda etmeye hazır kişiler çıkmıştır..."

Tarık DURSUN K (Romancı, hikaye yazarı): "... Zaten Türkiye'deki siyasal çalkantı Demokrat Parti'nin kurulmasıyla, başgösterdi, arkasından "Büyük Göç" başladı... Birşey olabilme... Belki de iki-bin küsur yıllık yurtsuzluğa bir son verme isteği!..

Kalanları belki gereksiz şekilde kendimize benzettiğimiz için. Onları birleştirdik, bizden kopamadılar. Yahut korktular... Yahudi kökenli arkadaşım Aaron'un oğlu neden Cumhurbaşkanı olmasın?.. Ben hiçbir Yahudi kökenli vatandaşın askerliği meslek olarak seçeceğine inanmıyorum... Geleneklerinde kıyıcılık, vuruculuk, kesicilik, cana kıyıcılık, insan öldürmecilik yoktur... İsrail yeni bir Yahudi insanı yarattı. Bana kalırsa, tüm Yahudiler'in iki bin küsur yıllık çektiklerinin faturasını çıkartıyor ve karşısındakine ödetiyor..."

Necati CUMALI (*Roman, hikaye ve oyun yazarı*): "... Eserimde Yahudi'yle ben bir prototipi kastediyorum: Rüzgara göre sözü değişir, esas kişiliğini belli etmez, kimseye hayır demez... İzmir ve Ur-

la'da yaşayan insanlar işte bu prototipe uygundular. Sonra İsrail'e gittiler. Giden benliğini buldu... Ben bir aydınım, İşçi Partisi'nde benim gibi aydın Yahudi arkadaşlarım oldu; bu tip Yahudi değillerdi... Ticaretle ilgilenmeyen Yahudiler'den doktoru var, avukatı var, tabii devlet memuru olamıyorlar... Devlet kadrosunun kendine göre yalan yanlış yorumlarından çıkar bu tür engeller..."

Yazarın "Yakub'un Koyunları"ndan: "... 1963 Mayıs'ında Eli'nin evinde kahve içiyorduk... Yetiştirdikleri orman 600.000 ağaçlı genç bir çamlıktı şimdi. "Atatürk Ormanı" takmışlardı adını... "Neden ormanınıza Atatürk'ün adını verdiniz Eli?" "Biz, Yahudiler'in başka ülkelerde çektiğini, çekmedik Türkiye'de. Ona borçluyuz bu güveni."

Selçuk EREZ (*Doktor, gazete yazarı*): "Yahudi cemaati, içinde yaşadığı toplumun bir parçası olarak ona katkıda bulunuyor. Bazı gelenek ve göreneklerini sürdürmesi kendine özgü niteliklerini koruyabilmesi gerekir. Bu zenginleştirici unsurların yayın yoluyla ortaya çıkması; bence topluma renk katan, çok seslilik getiren uygar bir olgu; bu yüzden *Şalom*'un yayın hayatını aynı başarıyla sürdürmesini diliyorum.

... Osmanlı'nın öyle aşırı, anormal, başka toplumlardan çok daha alicenap olduğu doğru değildir... Türk üç katlı ev yaparken, Yahudi ancak iki katlı ev yapabiliyor... giydikleri elbiseler değişik... Buradaki Yahudi arkadaşlarıma bakıyorum, hepsi iyi yaşamasını, oturup kalkmasını bilen görgülü insanlar kuşkusuz... Ama evinde anlamlı bir kütüphane bulunduran insan sayısı az. Kültüre yatırım yapmamışlar, nedense... Böyle şeylere prim veren, insanın sanatsal yönünü besleyen, destekleyen bir ortam içinde bulunsalardı, Türk Yahudileri topluma orantısız sayıda ressam, edebiyatçı, orkestra şefi kazandırırdı. Her şey birbiriyle ilintili, kendini bir ülkede yabancı hissetme, dilini iyi konuşamama, haliyle batıya dönük olma, sadece yabancı edebiyatı izleme.."

Aziz NESİN (*Hikaye, fıkra, şiir, yazarı*): "Zeki, kurnaz, ticarete çok yatkın işadamları olarak ele alıyorum ve böyle de tanıyorum onları. En azından Türkiye'deki Yahudiler'i... dünyanın her yerinde değişik iklim ve coğrafyalardaki Yahudiler, her alanda çok önde gidi-

yorlar... Türkiye'de bilim olmadığına göre, tabii ki Yahudiler burada bu konuda sivrilmemişlerdir ama ticarette, ekonomide başı çekiyorlar... Yahudiler korkaktır. Çünkü ortam onları korkak yapmıştır. Başkaldırmakla başarıya ulaşamayacaklar ki. Alttan giderek uyum sağlayacak... Ve sağladı da. Yahudi varlığını böyle korudu... Bulunduğu kabın biçimini alıyor. Ama Amerika'daki öyle değil. Çünkü gerçek özgürlüğe kavuşmuştur. Demek ki doğasında bu korkaklık yok... Tıpkı bazı yemekleri mide nasıl kabul etmezse, Yahudi'nin bakan olmasını Türk zihniyeti kabul edemez..."

Tomris UYAR (*Öykü, roman, deneme-söyleşi-anı yazarı*): "... Yoo, hayır para konusunda cimri değiller. Ama duygusal açıklıktan yana olmadıklarını gördüm. Hem aile ilişkilerinde, hem dostluk ilişkilerinde belli bir netlik kurmak için çok uğraşmak gerek. Bir türlü zırha bürünmüşler. Belki de haklı bir savunmadır bu... Ama o zırh hep var. O savunmanın haklı nedenleri var herhalde, geçmiş deneyimlerden oluşan bir tortu oluşuyor insanda. Karşınızdaki biraz rahatsızdır. Kendisine gerekli saygının gösterilip gösterilmeyeceği konusunda tedirgindir; birdenbire bir "Salamon" fıkrası anlatıp anlatmayacağınızı nereden bilsin?.. Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, belki aktif politikaya atılmayı uygun görmediler. Ticareti yeğlediler. Tarihe göz atarsak, Osmanlı'da saygın meslek devlet memurluğu, vs. idi; tüccarlık, bankerlik değildi. Onlar da boş bırakılan sahaya girdiler, yeri doldurdular... Kadın ev içinde, koca da dışında baskın gibi görünüyor..."

İlhan SELÇUK (*Gazeteci ve yazar*): "Musevi dediğimiz zaman dinsel bir vurgulama olsun. Yahudi dediğimizde ise daha çok ulusal bir vurgulama... Yahudilik öyle bir kavram ki; içine din de giriyor. Yahudi olmayan Yahudi olamıyor ya da tersine. Bu, başka uluslarda yok... Yahudi doğmak, hem olumlu, hem olumsuz büyük bir mirasla doğmak demektir... Dünyanın çeşitli ülkelerinde horlanmalar, aşağılanmalar, Hıristiyanlığın husumetine uğraması, arkadan gelen soykırım... Bütün bunlar, insanların yüreklerine oturur... şimdi ço-

cukluğumuzda, Yahudiler'in Türkiye'de sayıları daha fazla olduğunda, Yahudi dendiği zaman dudak bükülürdü bizim aldığımız kültürde. Yani "korkak Yahudi" örneği gibi. Halbuki birden bire gördük ki, Yahudi hiç de korkak değilmiş, çok da cesurmuş. Bu, Ortadoğu çatışmalarında ortaya çıktı; ondan evvel savaş yapamıyordu... Türkiye'de tanıdığım Yahudiler, bir kere çok dinsel kapsamlı bir toplum içinde yaşıyorlar; o onları belirliyor. Yahudilik çok katı bir din benim gördüğüm kadarıyla. O var bir; ikincisi hayatlarını devam ettirmek için de kendi topluluklarını korumaları gerekiyor... Öyle olunca da, kapalı toplum, durumuna giriyor ve bu çerçevenin içinde kalmak zorunda kalıyor Yahudiler... Yahudiler, biraraya geldiklerinde kendi bilinçlerinin içindedirler, aralarında hiçbir duvar yoktur, eminim; ama araya bir Türk ya da bir Kürt veya bir Rum girdiğinde, birdenbire bir yabancının bulunduğu hissedilir, ister istemez... (Bir Yahudi bakanı Türk zihniyetinin) şu anda kabul etmesi mümkün değil. Çünkü buna müsait bir ortamda yaşamıyoruz..."

Çetin ALTAN (*Gazeteci, şiir, roman, öykü... yazarı*): "... Yahudilik önemli birşeydir. İstanbul'da özellikle... Yahudiler, Osmanlı aristokrasisini meydana getirmişlerdir... Konuyu genelde ele alırsak; bu insanların çeşitli diller bilmeleri, metropol kültürleri, tiyatro merakları, bahçe düzenlemeleri bir elit tabakaya ait olduklarının göstergesidir... Parası kalmadığı için boyuna para veriyor Yahudi sarraflar Osmanlı'ya. Yani Türkler'le bir takım ekonomik ve ticari ilişkiler içinde; ama, çok iyi bir yaşam çizgisi oluşturursa, üstüne bela gelir Yahudi'nin, onu da biliyor. Beladan gelen insan beladan daha çok korkar..."

Ferit EDGÜ (*Roman ve hikaye yazarı*): "... Türkiye Yahudisi'nde milliyetçilik akımı başgöstermemiştir, ama bunun nedenini Yahudiliğin kendi yapısı içinde aramak gerekir. Yahudiler, büyük göçten sonra dünyanın dört bir tarafına dağılmış bir azınlıktır. Bir milliyetçilik fikrinin çok ötesinde bir inanç ve felsefeye sahiptirler... Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kanımca gerçek bir Yahudi milliyetçiliğinden bahsedilebilir... (Osmanlılar'da) Hıristiyanlar'da milliyet-

çilik akımı gelişmiş, Yahudiler'de gelişmemiştir. Çünkü Yahudiler bir millet değildir; bir kavimdir; bir budundur... Yahudiler'in kendilerine özgü yazgıları ve tarihleri olduğuna da inanıyorum.

... Belki o özelliklere sahip olmasaydı, yeryüzünden birçok etnik grubun silindiği gibi, Yahudi budunu da bugün var olmayacaktı... Bilim ve sanat değil, ticaret ağır basıyor Türk Yahudileri'nde: ... Sorbonne'da profesör de olsanız, bir memursunuz; günün birinde sizi atarlar, ama (Sentier'deki) o dükkandan atamazlar. Dükkan sizin, babanızın malıdır... Bugün istese de, bir Türk Yahudisi'nin orduda karyer yapabileceğini sanmıyorum. Memuriyette (yüksek devlet memuriyetinden söz ediyorum) herhalde binbir güçlükle karşılaşırlar. Bunun içine diplomasiyi de katıyorum. Devletin tutumu olduğunu sanmıyorum. Çok yakın bir geçmişe kadar ordudaki bir subay yabancı bir kadınla evlendiği an subaylığı düşerdi. Unutmamak gerekir ki CHP, yani bu devleti kuran parti yıllarca tek parti kalmıştır. Hücrelerinde aşırı bir milliyetçilik gizlemiştir. Onun ideolojisi devlet ideolojisi olarak kalmıştır...

Nazlı ILICAK (*Gazeteci, yazar, milletvekili*): "Ben Türkiye'deki Yahudi Cemaati'ni çok takdir ediyorum. Bence Türkiye'de hem ticaretin, hem sanayinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türkiye'yle hiç ihtilafı olmamış bir cemaat olarak görüyorum.. Bakın ne Türk Yahudileri, ne de Türk Müslümanları birbirlerine karış bir duvar örmüyorlar. Ama tarzları biraz değişik. Ben size şu tarz değişikliğini söyleyeyim. Yahudiler çok konuşkan, çok gezmeyi seven, çok şık giyinen, daha "sosyetik" eğilimli insanlar... Bakın, din bazen önemini kaybetmiş görünse dahi aslında çok ağırlığı olan bir unsur... Müslümanlığı Türklüğün bir parçası gibi görüyorum ve Türklüğün muhafazasında büyük bir rol oynadığına inanıyorum. Geleneklerinde Türklük ve Müslümanlık birlikte yoğrulmuştur... Ben bekar olsam ve bir Yahudi ile evlensem pek sorun olmaz... Ama çocuk olsa, o çocuk bir kimlik bunalımına düşer gibi geliyor bana... İki toplum iyice kaynaşmış, medeni yerlerde birlikte yaşıyorlar. Gezmeyi,

eğlenceyi, sonuçta aynı zevkleri paylaşıyorlar..."

Ali SİRMEN (*Köşe yazarı*): "Yahudi olmak... çok karmaşık bir olay: Her türlü tanımlayabilirsiniz: Bir kültür... Bir davranış biçimi... Bir korku psikozu... Bir varlık kavgası... Bir din!.. Evet bazı durumlarda Yahudi korkak olabilir. Yahudi'nin toprağı yoktur, Yahudi'nin silahı yoktur, nasıl cesur olmasını istiyoruz? A bakın ama, o topraksızlık içinde varlığını sürdürebilmenin cesaretine sahip olmuştur. O büyük bir cesarettir!..

İsrail, yüzyıllarca korunmuş bir kimliğin süblimasyonudur. Niçin Yahudiler İsrail'le özdeşleşmesinler? Bütün Türki Cumhuriyetler Türkiye ile özdeşleşiyorlar... Yahudiler kendi içlerine kapalı insanlardır. Aralarına kimseyi kabul etmiyorlar ve bu tutumları doğal olarak tepki çekiyor.. Ama bu insanların içe dönük olmalarına, birbirlerini bu kadar desteklemelerine neden olan ne? Toprak yok, hepsi dünyada bir yerde sürgünde; hatta dinsel öğelerin Yahudi toplumunda, entellektüel düzeyde açıklanmayacak kadar güçlü olması, bir kimliği koruma isteğinden geliyor diyebiliriz. Kimliğini korumanın bir parçasıdır din..."

Orhan PAMUK (*Romancı*): "... Yahudiler'le birlikte büyüdüm, pek çoğu ile arkadaşlık ettim ve onları Türkiye'de, İstanbul'da yaşanan hayatın doğal bir parçası olarak algıladım. Ama bu çevrenin içinden çıkarak, askere, şuraya buraya gidence gördüm ki, Türkiye'de yaşayanlar benim kadar Yahudi görmemişler. Bu kadar yakın dostlukları yok. Ayrıca Yahudi nüfusu son derece azaldı. Bu yüzden benim çocukluğumdaki Yahudi imgesi yok oldu, kayboldu... Türkiye'de bir Yahudi, hiçbir zaman hükümet koltuğuna, bir siyasal partide yönetim koltuğuna oturamayacağını, bunun daha doğuştan kendisi için bir kader olduğunu bilir.

Ve bildiği için sanki kafasındaki mekanizma, kafasındaki bazı dürtüleri öldürtmüştür gibi geliyor bana... Ancak güncel politikayla, yani bir gün yönetim koltuğuna oturup ülke konusunda karar verme çeşidinden bir politikayla ilgisi olmayacağını bildikleri için Marksist politika yapan Yahudiler tanıdım.."

Erdoğan TANALTAY (*Nöro-psikyatr, yazar*): "... Ben korkak Yahudi görmedim, duydum. Bizzat gördüğüm şu ki, bütün Yahudiler işlerini iyi bilen, sorumlu, herşeylerini sağlama bağlayan, sözünde duran insanlardır. Daha sonra tanıdıklarımdan, yani gerçekten tanımış olduklarımdan bahsediyorum. Arkadaşlarımdan, dostlarımdan... Hemen hepsi düzenli ve prensip sahibi! Onlara bir şey bıraktın mı düşünmüyorsun. Evet belki biraz kuralcılar... Dürüsütler! Yahudi hastamız, ödemesini hiç aksatmaz. Sözünde durur.

Suna TANALTAY: (*Psikyatr-yazar*): "... Genelinde değişen şu ki, anneler, babalar, daha bilinçli; Yahudi'ye karşı değil, kendi çocuğuna, çevresine karşı daha bilinçli, daha güzel, daha yeniye, doğruya doğru gidiyor... Yahudi sorumludur, zamanını iyi kullanır, çok güzel bir şey daha var: Sanıldığının tam aksine, Yahudi hasis değildir... Çok iyi yemesini bilir; iyi kazanır, iyi harcamasını bilir; Cumartesi, ya da Pazar günü muhakkak dışarıda yemek yenilir, kazanç ne olursa olsun! Eee, bu bir yaşam tarzıdır. Karısına da bir armağandır, güzel bir yaklaşımdır. şimdi isimler de değişti, şiveler değişti... Pırıl pırıl Türkçe konuşuluyor. Eh, farklılığın kapanmasını bırakın, yok gibi..."

Mete TUNÇAY (*Siyasal Teoriler Doçenti, yazar*): "Osmanlılar'da "pogrom" olmadı ama Yahudiler en son dönemlere kadar hiçbir zaman eşit yurttaş olmadılar. Osmanlı'da Müslüman olmayanın ikinci sınıf teba olduğunu göze alarak geçmişi idealize etmemek lazım. Ama Osmanlı'nın çöküşü döneminde sadece Yahudiler'in ciddi bir ayrılıkçı hareketi olmadığı söylenebilir... Yahudiler, belki de bu ülkenin diğer azınlıklara duyduğu kızgınlığın kurbanı oldular... Gayrimüslimler, sırtını yabancı güçlere dayayıp ülke aleyhine politikalar beslemek gibi bir tavır aldılar; bunun en masumu da Yahudiler'di. Sırtlarını dayayacak kimseleri yoktu; ayrıca ayrılıkçı fikirler benimsemiyorlardı. Fakat diğer azınlık toplumların tavrının yarattığı güvensizlik onlara da yansıdı... 1940'ların edebiyatı işte: "Bu Yahudiler sömürüyorlar, kendileri de çok iyi yaşıyorlar" falan. Oysa Yahudi Cemaati'nin büyük çoğunluğu, Galata Kulesi'nin etrafında getolarda ya-

şıyordu. Bu 1940'lardaki söylem, muhtemelen Naziler tarafından körükleniyor ve Türk basınına da yansıyordu...

... Yahudi komşularımdan çok memnunum. Nazik, iyiliksever, komşuluk kültürünü besleyen insanlar. Onlarla kendimi son derece rahat hissediyorum. Hep aralarında olmalarına ve belirli yerlerin dışına çıkmamalarını gözlemliyorum. Belirli yerlerle, mahalleler ve tatil beldelerini kastediyorum. Örneğin yazın mutlaka Ada'ya geliyorlar, bir değişiklik yapmayı düşünmüyorlar genellikle... Cevabı sanırım, çocuklarının cemaatin dışında insanlarla ilişki kurmamaları için..."

Özcan KÖKNEL (*Psikyatri Ana Bilim Dalı'nda Profesör, yazar ve araştırmacı*): "... bir ayrımcılık varsa, mutlaka kalkması lazım. Yahudiler'in bundaki payları şu şekilde olabilir. Zekalarıyla Türkiye'de politikanın içine girmenin çok hoş bir şey olmadığını herkesten önce sezmiş olabilirler... Ben politikacı değilim ama samimi olarak görüşüm şu: İsrail daha gerçekçi bir devlet...

İsrail, anarşisti, teröristi beslemedi... hiç değilse şu andaki politikada bizim çıkarımız, İsrail ile daha sıkı işbirliği yapmak gibi geliyor.."

Coşkun KIRCA (*Eski milletvekili, gazeteci*): "... Çok kuvvetli bir entegrasyon gözlemliyorum. Kızlarımın pek çok Yahudi arkadaşları var. İsimleri Türk ismi... Bakın, azınlık fertlerini çoğunluk fertlerinden ayıran unsur, azınlık fertlerinin bir ölçüde bir ikili-bağlılık içinde olmaları... Çoğunluk, bu ikili-bağlılığı hissediyor ve kendini tek bağlılık içinde olduğu için; kendi içinde olduğunu söyleyenlerin ikili bağlılığına iyi gözle bakmıyorlar... Bu da tam entegrasyonu zorlaştırıyor. Ama sizin liderleriniz bu konuda doğru ve basiretli davranıyorlar. Elbette ki İsrail'in Türkiye'yle dost olmasını istiyorlar; ama Türkiye'nin İsrail'le hem ortak tarafları olabileceği, hem de farklı bakış açıları içinde olabileceğini görüyorlar, biliyorlar, söylüyorlar...

İsrail'e gitmiş Türk Yahudileri müthiş bir hadise... Ben onları gördükten sonra İsrail Dışişleri Bakanı Müsteşarı'na şunu söyledim: "Türkiye sevdasına bakılırsa, asıl onların çifte bağlılığından kuşkulanmalı..." Yahudi kadınları tıpkı Goya veya Velasquez'in tablolarındaki

kadınları gibi çok güzel, ya çok çirkin oluyorlar. Nedeni İspanyol kökenli oluşları olsa gerek..."[582]

e) Müslüman Türk Toplumunun Gözüyle Yahudiler

Müslüman Türk toplumunun çok büyük bir bölümünün, esasen sayısı çok azalan Türk Yahudi toplumu ile bir ilişkisi bulunmamakta veya ticari ilişkiler misali yakın olmayan bir ilişkisi sözkonusu olabilmektedir. Onun için Türk Yahudi toplumunu tanımamakta veya Yahudi sözcüğünün çağrıştırdığı ve son yıllarda Filistin-İsrail çatışmasının da etkisiyle güçlenen genellikle olumsuz bazı önyargılardan başka bir şey dile getirememektedir. Örneğin Yahudiler'in de sünnetli olup olmadığını bilmeyen ve havra ve kilise arasındaki farkı tanımayan kişilerin sayısı az değildir. Başka bir deyimle Yahudiler hakkındaki bilgiler, diğer azınlıklara ait olanlarla karıştırabilmektedir. Örneğin Haydarpaşa Sinagogu'nun yerini tarif etmesini rica ettiğim bir trafik memuru, sinagog ve havra kelimelerinin anlamını bilmediğini ifade ederek; herhalde bir kiliseyi aradığımı zannederek, yakınlardaki bir Rum Kilisesi'nin konumunu anlatmaya çalışmıştır...

Bir müşterim de, Yahudiler'in temizlik kurallarına riayet etmediklerini sandığını söylemişti. Yahudiler'de günde üç namaz (tefila) olduğundan bihaberdi. Ayrıca Tevrat'ta Yahudi olmayan herkesin cezalandırılması gerektiğine dair bir ayet olduğunu sanıyordu. İki din arasında çok büyük benzerlikler olduğunu uzun bir sohbet sonucunda öğrenince fikirleri çok değişti. Denilebilir ki kafasındaki olumsuz Yahudi imajı yarı yarıya silinmişti. Bu kişinin dükkanında bulunan başka bir kişi de, Türk Yahudileri'nin Avrupa'daki siyonistlerin dümen suyunda gittiklerini ve Filistin'in Osmanlılar'dan kopartılması için çaba sarfettiklerini iddia etti. Bu iddiayı çürüten gerçek tarihi gelişmeden ve Theodor Herzl'in Sultan İkinci Abdülhamid ile olan görüşmesinin Türk Yahudileri ile ilgili olmadığından bihaberdi. Bir kısım basının etkisinde kaldığı belliydi ve inancından taviz vermiyordu. Gerek Osmanlılar döneminde, gerekse Türk Cumhuriyeti za-

manında Yahudi cemaatinin katkıları ve yetiştirdiği kişiler hakkında bazı somut bilgiler edinince, görüşleri biraz da olsa değişti...

Bu tür örnekler çoğaltılabilir. Fakat herbirinde olumlu bir şey vardı: O da, yanlış iddialarda bulunanlar münasip bir lisanla aydınlatıldıklarında, ilgi ile dinliyorlar; daha çok bilgilenmek istiyorlar ve olumsuz görüşleri kısmen de olsa yumuşuyordu...

Yahudiler'in oturduğu semtlerde kendileri ile ilişkisi olan kapıcı ve bakkal, manav, nalbur, vb. gibi esnafla yaptığım görüşmelerde genellikle Yahudiler hakkında olumsuz ve bilinçsiz yorumlara rastlamadım. Hatta belirli bir saygınlık uyandırmış oldukları izlenimini de edindim. Bir, iki tane görüşmede ise, kibirli oldukları dile getirilip eleştirildiler. Bir esnaf da, yeni Yahudi neslinin kendisinden önceki kadar tutucu olmadığını ve bundan aslında, ahlaki açıdan bir yozlaşma getireceğinden ötürü, endişe edilmesi gerektiğini savundu...

Sonuçta; muayyen dar bir çevrenin ve entellektüel toplumun haricinde; Türk Yahudi toplumu, tanınmamaktadır veya yanlış bilinmektedir. Bu toplumun mevcudunun yüz binler dolayında olduğuna inananlar bile vardır! Bu imajın değiştirilmesi için gösterilecek çabalar medya kanalıyla olabilir. Fakat bu da kolay bir iş değildir - uygun kişilerin bulunması ve görevlendirilmesi dahi, belli başlı bir uğraşı gerektirmektedir.

Bunun yanısıra her Yahudi bireyin; çevresinde kendisini yanlış tanıyanları, doğru olduğundan emin olduğu bilgiler çerçevesinde ve olumlu bir lisanla aydınlatma misyonunu üstlenmesi de etkili olacaktır. Nitekim Yahudiler'i yakından tanıyanların, onlar hakkındaki görüşleri genellikle sübjektif olmaktan uzaktır. Örneğin Adalar Gazetesi'nin yazarlarından Cemil Ocakçı Tekçe şöyle yazmaktadır:

"Suraski, Çikvaşvili, Siyon, Eskenazi, Niyegolar, Kohen, Bahar, Vakkolar, Freskolar, iyi okuyunuz dostlarım. Hatırlayamadıklarım beni affetsinler. Bu ailelerin tümü bugün hayatta olan torunları bile onların olgunluğunu, yaşam felsefelerinin zenginliğini tasarlayamaz.

Yerinde merhametli, yerinde katılımcı ve tepeden tırnağa birer onur

anıtları idiler. Ada'nın değerini, korunması için gösterdikleri titiz ilgiyi ve sahip çıkmayı burada belirtmeyi vicdan borcu sayarız.

Ne yazık ki zaman bazı üstün değerleri de beraberinde alıp götürüyor. Daha maddeci ve daha az mutlu nesillerin oluşmasına sebep oluyor. Onun için ey gidi günler ey derken, ey gidi aileler ve onların farklı güzel değerleri diyoruz..."[583]

f) Türk Yahudi Toplumunun Kendi Hakkındaki Görüşleri

Birçok Türk Yahudisi vatandaşla çeşitli konularda yaptığım sohbetlerden edindiğim özel kanaatler şöyle sıralanibilir:

Antisemitizm: Düşük dozda dahi olsa antisemitizm belli dönemlerde kendini belli etmiştir: Halen de fondamentalist akımların etkisiyle hissedilmektedir. Bu antisemitizm, genel bir Yahudi karşıtlığı şeklindedir ve İsrail'deki olaylara karşı duyulan ve işlenen tepkilerden kaynaklanmaktadır, ancak Yahudi Cemaati'ni bazı yayınların haricinde ender olarak hedef almaktadır. Bununla beraber kamuoyunun olumsuz bir şekilde bilgilendirilmesi, Yahudiler'e karşı bir antipatiyi beraberinde getirmekte ve bu da, Türk Yahudi Cemaati'ni sürekli bir tedirginlik içinde tutmaktadır. Kamuoyunun Yahudiler hakkında doğru bilgilendirilmesi, bu hissiyatı olumlu yönde etkileyebilir. Bunların haricinde; Türk ulusu tarih boyunca Yahudiler'e en dostane tutumu sergilemiş, en büyük insancıllığı göstermiş, samimiyetini esirgememiştir...

Asimilasyon: Günümüzde Türk Yahudi toplumu güçlü bir entegrasyon içindedir. Gençler, çok düzgün Türkçe konuşmakta, hatta çoğu Türk isimleri taşımaktadır. Türk Yahudileri işyerlerinde ve öğretim kurumlarında Müslüman Türk vatandaşları ile kaynaşmıştır. Eski zamanlardaki Yahudi mahallelerinin arz ettiği bir tür getolaşma da ortadan kalkmıştır. Ekonomik ve kültürel alanlardaki farklılıklar da ayırt edilemeyecek duruma indirgenmiştir. Türk Yahudi toplumunun eskiye nazaran mevcudu da azalmıştır. Çağdaş koşullarda bu faktörlerin de etkisiyle Türk Yahudi toplumuna mensup gençler ve Müslüman Türk gençler arasında samimi arkadaşlıklar oluşmaktadır. Bu-

nun sonucunda giderek artan karışık evliliklere rastlanmaktadır. Fakat genelde ebeveynler; çocuklarının bu tür evlilikler gerçekleştirerek dinsel ve geleneksel kaidelerin dışına çıkılmasının doğru olmadığı ve iyi sonuçlar vermeyeceği görüşünde birleşmekte ve üzülmektedirler. Ne var ki, çoğu da Yahudi dini ve kültürü hakkında bilgilendirilme konusuna da sıcak bakmamaktadırlar. Bazı ebeveynler çocuklarının zaten ders programının yüklü olduğunu, bazıları da bu tür eğitimin çok önemli olmadığını ileri sürmektedirler. Fakat genelde ebeveynler çocuklarının dindaşları ile beraber olmalarını sağlayacak etkinliklere katılmalarını savunmaktadırlar. Bu meyanda aynı sayfiye yerlerine gidilmesi dahi zikredilebilir...

Bu durumun yanısıra, kaşerut ve benzeri Yahudi dini kaidelerine bakanların azalması ve havraya gidenlerin çoğunun ilerlemiş yaş grubuna mensup olması gibi gerçekler de, geleneksel Yahudiliğin idamesini öngören Türk Yahudileri'ni cemaatlerinin istikbali açısından kötümserliğe sevketmektedir...

Cemaat etkinlikleri: Türk Yahudi toplumu, iyi organize olmuş bir cemaat yönetimine sahip olduğu bilincindedir; gene de zaman zaman bazı aksaklıklardan şikayetler olmakta ve yönetime toplumun fazla etkin olamadığı dile getirilmektedir. Buna karşılık tamamen gönüllü kişilerden oluşan yönetim kadroları da, toplumun genelde fazla ilgili ve duyarlı olmadığından ve çalışacak kişi bulmakta zorlandıklarından şikayet etmektedirler. Cemaat kurumlarının sorumluluğu ve maddi yükü, giderek azalmış bir topluluğun fertleri üzerine yıkılmıştır ve bu toplulukta dışarıdan görüldüğü gibi yalnız zenginler mevcut değildir. Yüksek enflasyonun yıllardan beri yarattığı tahribat sonucunda orta direk konumundaki birçok aile fakirleşmiş ve eskiden beri fakir konumunda bulunanlara eklenerek cemaatin katkılarına muhtaç ek bir kitle oluşmuştur.

Öte yandan toplumun ancak muayyen bir kesimi kültürel konulara ilgisini sürdürmektedir. Bu kesimin toplumu kültürel zenginlikleri hakkında aydınlatma çabaları yakın bir ilgi görmemektedir. Genelde bireyler, boş zamanlarını arkadaş toplantıları, yemeği veya eğ-

lence yerlerine gitmek, seyahat etmek gibi etkinliklerle değerlendirmektedir. Sohbet toplantılarının muhteviyatının da; kişilerin günlük yaşamları, evleri ve eşyaları, çocuklarının tahsili vs. gibi sıradan konulardan oluştuğu, bir özeleştiri şeklinde dile getirilebilmektedir...

Buna paralel olarak, Yahudi Cemaati fertlerinin birbirlerini eleştirdikleri hususlar arasında: toplumlarını yeterince tanımamak; hayır kuruluşlarına yapılabilecek teberrularda kısıtlı davranmak; sünnet, Bar - Mitzva, düğün vb. kutlamaların harcamalarında aşırılığa kaçmak; çocuklarına her istediklerini sağlayarak onları tatminsizliğe itmek; kağıt oyunlarına karşı aşırı meraklı olmak; marka tutkunu olmak; gösterişi sevmek, nedensiz kıskançlık belirtileri göstermek, ön planda görünmek istemek; her işi kendisi yapmak istemek; dindarlıkla bağnazlığı karıştırmak, vb. yer almaktadır. Bu konuyla ilgili olarak bazı Yahudi vatandaşların görüşü; bu olumsuzlukların çağımızda yaşanan genel bir manevi gerilemeden de etkilendiği tarzındadır. Nitekim, 2002'de satanist telkinlerin etkisi ile canına kıyan kızlarının anısına neşrettikleri kitabın önsözünde ailesi şöyle demekte: "... Bir tatminsizlik ve arayış duygusu almış başını dört nala sarıyor dünyayı. Maddi şeylerin yarattığı anlık tatminlerde sanılıyor çoğu zaman mutluluk. Çocukların dostluklarında bile menfaat ilişkileri gözlenir oldu..."[584]

g) Bu Konuda Röportajlar

"Hürriyet Gazetesi, Pazar Eki"nde Yahudi Cemaati'ne mensup bazı kişilerin kendi toplumları hakkındaki düşünceleri ile ilgili bölümlerinden bazı alıntılar aşağıdadır.

Aslan Yahni: "Sokakta grantuvalet giyinmiş yaşlılar görür, sefalet içinde yaşadığını düşünemezsiniz. Ama evine girdiğinizde aç olduğunu anlarsınız. Bizim cemaatte de bu vardır. Kuyruk hep diktir. O yüzden, dışarıdan bakıldığında Yahudiler sıkıntı çekmez sanılır. Halbuki gerçek o değildir."

Şimon Geron: "Musevi kadınları baba evlerinde gördükleri aşırı ilgiyle şımarıyor ve kocalarından da aynısını talep ediyor. Geçimsizlik

nedenimiz karımın ailesinden aldığı güçle aşırı talepkâr olmasıydı. Cemaate karşı mutlu gibi görünürdük ama mutsuzduk. Bugün de ayrılmak isteyen bir sürü çift olduğunu biliyorum. Ama cemaat nasıl karşılar endişesiyle ayrılamıyorlar. Bugün bence cemaatte 10 evlilikten üçü boşanmayla sonuçlanıyor. 10 yıl evlilikten sonra, iki çocuğum varken ayrıldım ve Müslüman bir kadınla evlendim. Kızım için tercihim bir Musevi erkekle evlenmesi. Çünkü Türk erkeği kadına çok değer vermiyor. Musevi erkekleri kadına çok değer verir. Bayrak her zaman kadının elindedir. Bence Türk kadınından çok iyi bir eş, Museviler'den çok iyi bir koca çıkıyor."

Safiye Geron (Şimon Geron'un eşi): "Üniversite öğrencisiyken, bir iplik fabrikasında işe başladım. Şimon'la orada tanıştım. Birbirimizden hoşlanmıştık ama ikimizin ailesi bu ilişkiyi istemedi. Çok sıkıntı çektik. Şimon babasının işini yaparken kendisini kapıda buldu. Çalışma hayatımıza sıfırdan başladık. Ona yardım etmek için okulu bıraktım. Bugün 12 yıllık evliyiz, ama bazı akrabalarımla hala görüşmüyoruz. Bir Musevi'yle evlenmemizi kabullenmediler. Kızımızı Hahambaşılık, Musevi olarak kabul etmedi. Oysa bence dini Musevi. Nüfus cüzdanında da Musevi yazıyor." (Y.N.: Yahudi dini yasalarına [Alaha] göre, Yahudi anneden doğan bir çocuk Yahudi olarak kabul edilir.)

Soli Özel (Akademisyen): "... Ben Türkçe'yi iyi konuşurum. İnsanlar ismimin farklı olduğunu görüp de benim Yahudi olduğumu öğrenince, 'Türkçe'yi ne kadar iyi konuşuyorsunuz' derler. Bu, Türklükle Müslümanlığı aynı tutmaktan kaynaklanıyor. Türk olmak onlara göre Müslüman olmayı da gerektiriyor.

Doğrudan aleyhte bir tutumla karşı karşıya gelmedim. Ama lise son sınıftayken 10 Kasım'da Atatürk'le ilgili konuşmayı ben yapmak istediğimde o konuşmanın ben Yahudi olduğum için bana yaptırılmadığını biliyorum. Çok da ağırıma gitmişti. Üstelik, bu olay Robert Kolej'de oldu. Kamuda, Devlet Plânlama Teşkilâtı'nda çalışmak istedim, içeriden 'bu isimle gelmesin' diye bir cevapla karşılaştım..."

Beno Çukran (Diş Hekimi): "... Bir Müslüman kızla evlenirsen

çocuğun nüfus kağıdında Musevi yazar, oysa çocuk dinen Musevi değildir! Haham bu çocuğu sünnet etmez. Oysa 7 günlükken dine göre çocuğun sünnet edilmesi gerekir. Aile bir yolunu bulup çocuğu çok küçükken sünnet ettirir. Anneye çok büyük sorumluluk düşüyor. Çocuğu Müslüman olarak mı yetiştirecek? Liberal bir aileyse ortalama yol bulunuyor. Çocuk da sonra bir şekilde kendi yolunu buluyor...

Yaz okullarında çocuklara spor olanağı sunan, arkadaş bağlarını güçlendirmeyi sağlayan derneklerimiz var. Ben de bu derneklerin birinin yönetimindeyim. Bugün, derneklerde 13-14 yaşın üzerinde genç bulmak mümkün değil. Yaşları 14 oldu mu, gençlerin cemaatle ilişkileri kesiliyor. Dışarıdaki hayat onlara cazip geliyor. Yazın gençleri tanıştırmak için Büyükada ve Burgazada'da büyük partiler düzenlenir. Artık büyükleri bu partilere çekmek zorlaştı. Cemaat içi evlilikleri teşvik etmek için çok çaba gösteren bu derneklerin çalışmaları bence artık bir çırpınıştan ibaret.

Bugün Türkiye'deki azınlık vakıflarının durumu şu: Duvara bir çivi çakmak izne tabidir. Azınlık vakfı olduğumuz için mülk edinmeniz yasaktır. Bu cemaat çok büyük bir spor kompleksi yaptırabilir, ancak o izin verilmez. Özel Ulus Musevi Lisesi'nin yapılması için izin alınması yıllar sürmüştür. Bu Türkiye'deki entegrasyon sürecinde ufak bir sorun. Böyle bir tesis yapsam, nüfusum 20 binden 30 bine mi çıkacak? Hayır."

Avi Alkaş (Alışveriş merkezi danışmanı): "Dindar ve muhafazakar bir aile çocuğu olarak yetiştirildim. Eşimi aynı cemaatten seçtim. Tercihim, oğullarımın da Yahudi kızlarla evlenmesini istiyorum... Yahudi olmayan bir anneden doğacak torunlarımın Yahudilik'ten kopması gibi bir gerçek ortaya çıkacak. Bu da çok hoşuma gitmiyor. Ama bir Müslüman kıza aşık olursa (oğlum), bunu saygıyla karşılarım...

Türkiye'de Yahudi olmanın kimi zaman dezavantajlarını yaşadım. İlkokulda eve dönerken taşlandığımı, lisedeyken "Sen Yahudisin, para için ananı satarsın" dediklerini hatırlıyorum. Askerde adımın dezavantajlarını yaşadım. Avi, Avram'ın kısaltılmışıdır. Arka-

daşlarımdan: "İsmin Avram, bizden değilsin" yaklaşımını görmüş biri olarak, oğullarıma gayri ihtiyarı Emir ve Alp isimlerini verdim.

Annem, babam, çok gelenekçi ve muhafazakardı. Ben öyle değilim. Şabat'ı tutmuyoruz ama mesela oğullarım Cumartesi günü tıraş olmaz. Cuma akşamı yemeği çok özeldir. Ama biz bunu çok uzun zamandır yapmıyoruz. Geçenlerde Cuma akşamı oğullarımla birlikte Galatasaray maçındaydım.

Bizim cemaatin enteresan bir özelliği var. Amerika'da Yahudiler fanatik, yenilikçi, tutucu, modern olarak gruplara ayrılırken, Türk Yahudi Cemaati bunlardan hiçbirine benzemiyor. Ortodoks bir cemaatiz ama Cumartesi günleri sinagoga arabalarımızla gidiyoruz. Hanımlarla beyleri ayrı oturtabiliyoruz, bir Ortodoks Yahudi Cemaati'nin yapmayacağı açılımları gerçekleştirmişiz."

Rav Yeuda Adoni (Din Kurulu üyesi): (Bizde misyonerlik yok) "... Biz kimseye 'gel Yahudi ol' demeyiz. Din Kurulu Yahudi olmak isteyen kişiye bir süre verir. Bu sürenin sonunda Tevrat'tan sorular sorar ve kişinin samimi olup olmadığını inceler. Eğer, din kurulundan onay verilirse, Tevilla denen bir ton şehir suyunu ihtiva eden bir havuza girer... Bu suya girmek arınmayı simgeler. Sonradan Yahudi olan kişi eğer sünnetsizse sünneti yapılır. Türkiye'deki bazı Hıristiyanlar'ı Yahudi yapıyoruz. Bu din değiştirmeler evlilik için oluyor. Biz Türkiye'de 500 yıldır yaşıyoruz. Ülkemize olan saygımızdan dolayı hiçbir Müslüman'ın dinini değiştirmeyiz. Başka bir ülkede yapılabilir ama Türkiye'de yapılamaz."

Rıfat Bali (Araştırmacı yazar): "Türkiye'de Yahudiler değişen konjonktüre göre nerede fırsat varsa, oraya yöneldiler. Oyunun kurallarına uyacaksın. Türk kimliğine, Türk kültürüne asimile olacaksın. Hiçbir şekilde şivenden, adından, soyundan ne olduğunu belli etmeyeceksin. Musa dininden bir Türk olacaksın! Bu bir dönem için geçerliydi. Bunu kabul etmeyenler zaten İsrail'e göç etti. Geride kalanlar ikilem içindeler..."

Silvyo Ovadya (Yahudi Cemaati basın sözcüsü): "Tel-Aviv'de

Diaspora Müzesi denilen, yani İsrail dışında yaşayan Yahudiler'i anlatan bir müze vardır. Bu müzeye girdiğinizde, 200 tane resim görürsünüz. Bu resimlerde zenci, Hintli, Türk, İsveç Yahudileri vardır. Eğer Yahudilik bir ırksa, bu resimlerin hepsinin birbirine benzemesi gerekir. Hiçbiri birbirine benzemez. Yahudilik bir ırk değil, bir dindir. Fakat bu tartışma bizim cemaatin içinde bile vardır. Ladino ve Judeo-Espanyol biraz farklı şeyler. Ladino, İbranice'nin İspanyolca dilbilgisi kurallarına bakılmaksızın tercümesidir. Amerikalılar halen Ladino diyorlar. Ama genç nesil kullanmıyor. Bu dil ölmeye yakın, biraz diriltilmeye çalışılıyor. İsrail Devleti, bu lisanı ayakta tutmak için enstitüsü kurdu... Musevi ve Yahudi kelimeleri arasında hiçbir fark yoktur. Kibarlık olsun diye Musevi kullanılıyor. Aslı Yahudi'dir. "Şalom Gazetesi"nde de özellikle Yahudi kelimesini kullanıyoruz. Bazı Müslümanlar, Yahudi dedikten sonra "pardon Musevi" diye düzeltiyorlar. Cemaat içinde de bu tartışılıyor."

Sara Yanarocak ("Şalom Gazetesi" yazarı ve Erensya Sefaradi grubu vokalisti): "... Son onbeş yıldır globalleşmeyle geniş topluma entegre olduk. Entegrasyon karma evliliği de beraberinde getirdi. Aşkın dini, dili, ırkı yok. Bu evliliklerle Yahudi cemaatinin büyük bir kısmı eriyecek. Biz küçük bir toplumuz ve kimsenin mağdur olmadan yaşaması için çaba sarfeden yardım cemiyetlerimiz var. Bu cemiyetler, yardıma ihtiyacı olanı fakir seviyesinde yaşatmazlar, ev kirasını verir, yiyecek içecek temin eder ve çocuklarını okuturlar... Yahudi ulusuna mensup her insan, İsrail'e duygusal bağlıdır. Bu yaşadığı ulusla duygusal bağı yoktur anlamına gelmez. O yaşadığı ülkeye sevgisini, vergisini, hayatını verir, savaşa katılır, gerekirse ölür. İsrail'e göç eden Türkler, orada da Türk geleneklerini sürdürüyor. Türk yemekleri pişirip, Türkçe konuşuyorlar. Uydular sayesinde Türk televizyonlarını izliyorlar..."

Gila Benmayor (Gazeteci): "İsmimi söylediğimde anlamıyorlar. Türk müsünüz diye soruyarlar. Beni en çok bu soru rahatsız ediyor. Halbuki bunu soran insanların, bu toplumda azınlıkların da yaşadığını ve onların Türk olduklarını bilmesi gerekir..."

Salamon Nesim Hekim (2001'de 1331 doğumlu [85 yaşında], eski bakkal): Babası Yuda Hekim'in hayatının büyük bir bölümü savaşlarda geçmiş: Yemen Harbi, Balkan Harbi, Çanakkale Savaşı; "Babam sondan bir önceki savaşta yani Çanakkale'de şehit oldu... Sanki dünya savaş çıkarmak için bizim aileden birinin askere gitmesini bekliyor. Birbuçuk yılda askerden dönmeyi umarken Alman Harbi'nden ötürü üçbuçuk yıl silah altında kaldım. Geldiğimde kızım kocaman olmuştu. Ama neyse, vatan sağolsun..."[585]

Yahya Koçoğlu'nun "Azınlık Gençleri Anlatıyor" (Siyah-Beyaz / Metis Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2001) adlı kitabında yer alan ve bazı Yahudi gençleri ile yapılan röportajlardan alıntılar:

- Kadın, 24 yaşında, tasarımcı, üniversite mezunu: "... Bir işi yetiştirmek için Museviler'de kutsal olan Cuma akşamı, geç saate kadar çalıştım. İşi bitirince müşteri olan kadını aradım ki kadın Müslüman'dı. 'Siz hala işte misiniz?' dedi. Şaşırdım. 'Sen Musevi değil misin?' dedi. 'Evet' yanıtını alınca, 'Senin bu saatte ailenle yemek yemen lazımdı. Keşke kalmasaydın' dedi."

- Kadın, 29 yaşında, tercüman, üniversite mezunu: "... Ben evlenirken ailem (Müslüman) eşime çok tepki duydu. Ama aksi sözkonusu olmadı. Yani eşimin ailesi beni, Museviyim diye istemezlik etmedi. Baştan çok sıcak bakmadılar ama sonra benimsediler. Benim, ailem tepki gösterdi, 'Evlenemezsin' dediler, ben de 'Evlenirim" dedim ve evlendim. 'Reddederiz' dediler, nikaha gelmediler, bir süre konuşmadık o dönemde... Çocuğum doğduktan sonra eşimle de görüşmeye başladılar..."

- Erkek, 31 yaşında, serbest ticaret, ortaokul mezunu: "... Biz bir firmaya girmişizdir. Siz de biraz dindar bir firmasınız. Bizim müşterimizsiniz. Benim arkamdan giden biri 'Ya o Yahudiler'den mi alıyorsunuz?' diye arkamızdan söylüyor. Bu herzaman olmuştur. Önceden Musevi olduğumuzu bilmeyip de sonradan öğrenen hiç bizi yadırgamamıştır. Arkadan bizi baltalamak isteyenler oluyor ama bu müşteri kaybına yol açmadı. Bize daha çok itimat ediyorlar...

Eski (Müslüman) eşimin ailesi de (evliliğimizi) istemedi... Yeri geldiğinde bunu da dışarıya vurdular. Yani keşke 'Sünni damadım olsaydı' dediler. Ama nispeten ilişkiler devam etti. Ama benim ailemle ve kardeşlerimle sosyal ilişkilerim koptu."

- Kadın, 33 yaşında, tekstilci, lise mezunu: "... Ancak farklı dinden olan ailelerin çocuklarıyla da ilgili problemler var. O çocuklar aidiyet duygusunu yaşayamıyorlar. Bizim gençler için, çocuklar için, onları bir arada tutmak için kulüplerimiz var. O çocuklar o kulüplere gidemeyecek. 30 yaşına geldiğinizde bu bir sorun değil ama 8-9 yaşındaki çocuklar için ölümcül bir sorun olabiliyor. Oğlan doğuyor, bizde dinsel açıdan 7 günlükken sünnet edilir. Bazı aileler "8 yaşında yapalım" diyor. Çelişkiler çıkıyor isteklerde. Bir arkadaşım var, kocası Musevi, kendisi Müslüman. Onlar da büyük bir aşkla evlenmişler. Ayrılmışlar, başkalarıyla nişanlanmışlar, sonra tekrar bir araya gelip evlenmişler. Boşandı bu çift. Arkadaşım diyor ki: "Olmuyor. Bir süre sonra ortaya milliyetçiliğim çıkıyor" diyor. Kız okumuş, açık görüşlü, takdir ettiğim bir kız, ama 'Olmuyor' diyor."

- Kadın, 35 yaşında, öğretim görevlisi, üniversite mezunu: "... Küçükken bazı arkadaşlarla oynarken falan şaka olarak da olsa 'korkak Yahudi' filan derlerdi. Ama unutmadım ben. Lisedeyken Fen hocam bana böyle birşey söylemişti. O zaman da çok sinirlenmiştim. Çok rahatsız etmişti beni. Özel okul olmsına rağmen söylemişti. Arkadaşlarım ki hepsi Müslümandı, Musevi arkadaşım fazla yoktu benim, çok sevdiğim arkadaşlarımdan bile böyle sözler gelmişti. Bunu ve hocanın söylediklerini hiç unutmuyorum...

Bazen okuldaki öğrenciler, 'Neredensiniz' diye soruyor. Ben de 'Merih'tenim' diyorum. Çünkü bazılarının sorularından farklı anlamla sordukları anlaşılıyor. Sorma biçiminden farkediliyor. Bazıları 'Nerelisiniz?' filan diye soruyor...

Merak ediyorlar. 'Öğrenmek istiyoruz' filan diyorlar. 'Din kitaplarını okuyabilirsiniz' diyorum. Bazıları da hiç ilgilenmiyorlar. Sanki sadece Müslümanlar var Türkiye'de. Başka biri olamazmış gibi... Bil-

gisizlikler de var. 'Ne zaman gidiyorsunuz kiliseye?', 'Sizin Noeliniz ne zaman?' gibi sorular sorabiliyorlar. Din konusunda meraklılar..."

- Erkek, 36 yaşında, serbest ticaret, üniversite mezunu: "... Ancak adımı 18 yaşından hemen sonra değiştirdim ve bir Türk adı seçtim. Bunu askerlik için yaptım...

Evet Türkiye'nin yüzde 99,9'u gâvur lafının anlamını bilmiyor. Çünkü gâvur lafı Allah'a inanmayan demek. Bilmiyorlar. Gâvuru gayrimüslimle aynı manada kullanıyorlar. Bu bilgisizlikten oluyor..."

İslami görüşe mensup basın kapsamında yer alan haftalık "Gerçek Hayat" mecmuasında Yusuf Besalel ile yapılan röportajdan bazı bölümler:

- "... Türkiye'de yaşlı nüfus fazla, doğum oranı düşük; eriyor yani. Yahudi olmayanlarla evlenenler ve bu yolla asimile olanlar da var."

- "Buna rağmen Yahudilik'e girmek niye zor?"

- "Yahudilik'e girmek, biraz, subay okuluna girmek gibidir. Cenab-ı Allah, Yahudiler'e, insanlara ışık tutma ve örnek olma misyonunu yüklemiştir. İsrailoğulları maalesef bu misyonu istenen düzeyde gerçekleştirememiştir. Musa yanlarından uzaklaşınca, altından bir buzağı yapıp ona tapındılar. Bu ve benzeri üzücü olaylar yaşanmıştır... Yahudi olmak isteğiyle gelen kişiye hayır denmez. Fakat 'Bütün dünyada takibata uğrayan bir milletin arasına niçin katılmak istiyorsun?' diye sorulur, 'Efendim ben bir Yahudi kızı sevdim, o yüzden Yahudi olmak istiyorum.' Şimdi bu bir tereddüt konusudur. Demek ki sen okuduğun ve bilgilendiğin için değil, romantik bir sebeple Yahudi olmak istiyorsun. Yani adam sırf evlenmek için formalite icabı Yahudi olursa, mutsuz bir adam olur ve etrafını da mutsuz eder. Boşanır da zaten. O yüzden Hahamlar işi sağlama bağlamak isterler. Adamı bir iki sene süren dini bir eğitimden geçirirler ve ondan sonra imtihan ederler. Bakalım bu adam bu dine inanıyor mu, inanmıyor mu?"

- "İstanbul cemaatinden ne haber?"

- "Biz burada bölünmemiş bir cemaatiz. Yani Ortodoks Yahu-

di olarak kendi fıkhımızı yani aşağı yukarı Kutsal Tapınağın yıkılmasından, yani M.S. 70'ten itibaren din bilginlerinin Tevrat'ı açıklayıcı Talmud'un da takipçileriyiz. Talmud'u kabul etmeyen Reformistler de vardır (dünyada)..."

- "İsrail denince aklınıza neler geliyor?"

- "Türkiye'de yaşayan bir insan olarak, Türkiye'ye zararı dokunabilecek hiçbir İsrail politikasını benimsemeyiz. Bugünkü Türk-İsrail münasebetlerinin her iki ülkeye de fayda getireceğine inanıyorum şahsen. İsrail'den teknoloji ve bilgi alabiliriz. Tarım ve silah dedin mi, İsrail'de dur... Yarı çorak bir arazide çok verim alma zorunluluğu onları ustalaştırdı."

- "Dünyanın en güçlü ordularından birine sahip olan İsrail'in, Filistin halkına ettikleri ilginizi çekiyor mu?"

- "Şimdi bakın bu Filistin meselesi sona ermek üzereyken İngilizler bir kargaşa tohumu bırakıp çıktılar oradan. 1947'lerde oldu bu. Geride, bitmeyen bir intikam duygusu taşıyan iki kitle kaldı. Halbuki o zaman bu toprakların ikiye bölünerek paylaşılması kararlaştırılmıştı."

- "İsrail'de şu an kaç Yahudi yaşıyor?"

- "5,5 milyon civarında. İsrail vatandaşı olan 900 bin kadar da Arap var. Araplar askere gitmez fakat diğer vatandaşlık haklarına sahiptirler. Elli seneden fazla bir süredir, İsrail'de barış sağlanamadı. İsmailoğulları, Hz. İbrahim'in Hacer'den olmuş çocuklarıdır. Hz. İshak da İsrailoğulları'nın atası olan Yakub'un babasıdır. İshak da İbrahim'in oğludur. Yani Filistinliler bizim yarı kardeşimiz sayılır. İsrail, halkına rağmen ciddi tavizler verdi. Fakat ondan sonra Şaron çıktı ve birden bire halk yine galeyana geldi. Bana barış istemeyenler var gibi geliyor..."

- "Siz o tipik Yahudi diye gösterilen adamları yani Hasidikler'i pek tutmuyor gibisiniz?"

- "Hiç tutmuyorum. Bizde tarikat diye birşey yoktur zaten... Laikler de dinden o yüzden uzaklaşıyorlar. Çünkü bu adamlara karşı ciddi bir antipati duyuyorlar."

- "Yani laikler de Yahudi değil mi?"

- "Hepsi Yahudi ama bir toplumda binbir türlü kesim olabilir yani. Bu iki kesimin birbirlerine duydukları husumetin dinmemesi, bence orada dini barış olmadığını gösterir. Çünkü, Cenab-ı Allah, bir yerde insanlar birbirini yiyorsa oradan bereketini esirger yani. Kaldı ki halkın büyük bir kısmı barış istiyor."

- "Holokost'tan bahsedelim. Norman Finkelstein diye bir adam var..."

- "O, 'Soykırım Endüstrisi' diye birşey var ve Yahudi lobileri bu işten rant sağlıyor' diyor. Yahudiler mümkün oldugunca savaş tazminatı almaya bakıyorlar diyor ama böyle bir soykırım yaşanmadı demiyor. Çünkü Holokost'un çok bariz delilleri var..."

- "Öte yandan, Holokost'un bir mitos olduğunu söyleyenler de var tabii?"

- "50 (küsur) sene önce yaşanmış ve canlı tanıkları hala aramızda olan bir olay ne kadar mitos olabilir? Tevrat'ta 'Zahor' denir. Yani 'hatırla'. Yahudiler çok unutkan bir millettir. Rahata erince çok kısa sürede her şeyi unutabilirler. Ahlâklı ve dikkatli olmalıdır Yahudiler. Holokost hatırası canlı olduğu sürece Yahudiler kazanır. Holokost, Yahudiler'i dinç tutan bir anıdır. Bizim tezimiz de bu. Yani 6 milyon ya da 4, ya da 1 milyon kişinin toplama kamplarında öldürülmesi vahşetin içeriğini değiştirmez. 'İşin içinde komplo vardı; bazı Yahudiler, bazı Yahudiler'in ayıklanmasını istiyordu...' Her toplumdan böyle deliler çıkabilir. Fakat bütün bu olaylar bence bir ilahi takdir idi. Yani dininden uzaklaşmış o kadar çok Yahudi vardı, o kadar karışık evlilik yapmışlardı ki, dinlerini unutmuşlardı ki..."

- "Siz bir Yahudi'nin, Yahudi olmayanlarla evlenmesine karşı mısınız?"

- "Dinen yasak. Evlenenlerin ikisinin de Yahudi olması lazım. Fakat, Yahudiler arası ilişkiler o kadar karışmış ve o kadar ciddi bir dejenerasyon yaşanmıştı ki [özellikle 19. yüzyılın sonunda, 20. yüzyılın başında Avrupa Yahudileri arasında], artık bu yüzyıllarca biriken günahların bardağı taştı. Bu yüzden de böyle korkunç bir katliam oldu, diyenler de var yani. Dini perspektiften bakıldığında, Holokost bir ceza gibi görünüyor. Yahudilik, katı ve cezalandırıcı bir dindir.

İslam çok daha affedici, çok daha kucaklayıcı. Ama size baştan söylediğim gibi, örnek olmak için böyle bir disiplin de gerekiyor."

- "Yani insan kitlelerini harekete geçiren ideolojilerin kurucuları ve politik devrimlerin liderleri arasında hep Yahudiler göze çarpıyor. Niyedir bu?"

- "İdeolojiler, insanların doğruyu arayışlarının bir kanıtıdır."

- "Yahudiler neden Yahudilik propagandası yapmadılar da ideolojiler türettiler. Hıristiyanlık'ta din işleriyle dünya işleri ayrı. Fakat İslâm'da ahiretle ilişkisiz hiçbir kıpırtı olamaz bu dünyada."

- "Bizde de öyle."

- "İyi de o zaman neden Yahudiler bir dizi seküler politik yapı kurdular?"

- "Biz de insanız. Marx'ın babasının cemaatle arası açılmış. Adamdan bağış mı istemişlerdi yoksa? Oğlu da tamamen uzaklaşmış ve dinin insanlar arasındaki ekonomik eşitliği zehirleyen bir unsur olduğunu söyleyen biri olup çıkmış. İşe bakın ki aslında o yetenekli bir Yahudi."

- "Hollywood'da da bir sürü Yahudi göze çarpıyor. Meselâ Spielberg'in Yahudiliği..."

- "Evet o da inançlı biri. Yahudi kuruluşlarına yardım ediyor; dinini Marx gibi inkar eden biri değil."

- "Bütün dünyada ün salmış ve kitleleri etkileyen Yahudi politikacılar, sermayedarlar, yazarlar, sinemacılar, vs. var. Bir teze göre, Yahudiler bu ünlüler eliyle insanların dikkatini dağıtıyor ve kendi işlerini yürütme kolaylığına ulaşıyorlar. Öyle midir?"

- "Bu sözleriniz beni hakikaten üzüyor. Tevrat'ta bize 'Düşmanının eşeği düşerse gidip ona yardım edeceksin' deniyor. Antisemitizm bir virüstür. Diyelim rutubetli bir odaya girdiniz. Hiçbir mikrop olmadığı halde ya romatizmaya ya da vereme yakalanırsın. Çünkü o virüs aslında senin kanında var. Onun gelişmesine uygun bir ortam çıktığı zaman insan o hastalığa kapılır. Cenab-ı Allah da bu antisemitizm virüsünü bütün insanların bünyesine sokmuş. Ne zaman ki Yahudi milleti rahat durmaz, dininden uzakla-

şır, sapıtır; onlara böyle bir bela musallat eder ki kendilerine gelsinler. Bunun başka bir açıklaması yoktur. Sadece 1000 Yahudi'nin yaşadığı Japonya'da bile antisemitizm var."

- "Peki Yahudiler ne yapıyor da başlarına bela geliyor?"

- "Birşey yaptıkları da yok. Zaten disiplinsizlik etmeleri yetiyor. Yüzyıllardır sosyologlar, psikologlar ve diğer bilim adamları antisemitizm hakkında araştırmalar yapmışlar fakat içinden çıkamamışlar."

- "Bundan on yıl kadar önce İsrailli askerlerin Filistinli bir gencin kollarını taşla kırdıkları bir haber programı yayınlanmıştı..."

- "Evet, onu bir reklam filmi gibi günde on sefer yayınladılar ve insanlar bütün İsrailliler'in vahşi olduğuna inandı. Tabii ki orada sapıklar da var. Dört tane sapık böyle birşey yaptı diye bütün bir ulusu suçlayamazsınız."

- "Yani bütün Yahudiler mükemmel değil, hatta birçoğu manyaklıklar yapabiliyor mu demek istiyorsunuz?"

- "Hayır onu söylemek istemiyorum. Yani dört ya da kırk askerin yaptığı herkesi bağlamaz, diyorum..." ...

- "O da fanatiklerin söylediği birşey. Tevrat'ta açıkça söylenen birşey değil. Tevrat'a göre, büyük bir barış olacak. O kadar ki, leoparla kuzu yan yana oturacak, kılıçlar orağa dönüşecek..."

- "Merak ediyorum, siz 'Ben Türk'üm' mü yoksa 'Ben Yahudi'yim' mi diyorsunuz?"

- "Evet, evet Türk'üz elbet. Gayrimüslimler zımmidir, yani Müslümanlar'a zimmetlidir."

- "Tamam. Biz Türklük'le Müslümanlık arasında kopmaz bağlar olduğu kanaatindeyiz. Türkiye'de hiçbir Müslüman'ın Lozan'da azınlıklardan sayılmaması da dikkat çekicidir. Azınlık denince Yahudiler, Hıristiyanlar gelir akla, aklımıza."

- "Benim atalarım da Çanakkale'de bu topraklar için savaşıp vefat etti. Osmanlı padişahlarının çoğunun doktoru Yahudi'ydi. Doktora en mahrem şeyleri bildiriyorsunuz, demek ki sadakatine

güveniyorsunuz."

- "Bu bir Yahudi'yi Türk yapar mı diyorsunuz?"

- "Yapar tabii. Ben bir Türk olmaktan şeref duyarım yahu."

- "Ben bir Yahudi'yim ve Türk'üm diyorsunuz yani?"

- "Niye olmasın ama yani. Bu topraklar için canını, bilgisini, herşeyini vermeye hazır olan birini niye Türk olarak kabul etmiyorsunuz? Bu benim çok gücüme gidiyor."

- "Sizi üzdüm mü? Size Türk dememi mi istiyorsunuz?"

- Evet evet, bakın bunu bu şekilde algılarsanız çok mutlu oluruz. Bir insana Türk sıfatını yakıştırmazsanız o insan bunalıma girebilir yani."[586]

R - İSTANBUL YAHUDİ CEMAATİ

a) Tarihçe

Yahudiler'e Anadolu'nun hemen her şehrinde M.S. 1. yüzyılda rastlandığı gezginlerin ifadesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Hıristiyanlığın serbest bir din olduğunu açıklayan Roma İmparatoru **Konstantin**, Bizantios'a yerleştiğinde, eskiden beri mevcut bir Yahudi cemaati ile karşılaştı (M.S. 330). Bu tarihten 1453'te **Fatih Sultan Mehmet**'in İstanbul'u fethine kadar geçen dönem içerisinde Yahudiler, Bizans döneminde değişik koşullarla karşılaştılar; istisnai huzurlu günlerin haricinde Hıristiyanlığın ayırım yasalarının altında karanlık ve acılı yıllar geçirdiler. 1203'te Haçlılar'ın Pera'da oturan Yahudiler'i yağmalaması ve katli ayrı bir felakettir.

Yahudiler, 4. 5. yüzyılda Konstantinopolis'in bugünkü Bakırcılar semtinde (Halkoprateia) oturuyorlardı. 9. yüzyıldan itibaren bugünkü Ayasofya ve Bahçekapı arasındaki bölgede, 11. yüzyıldan sonra Galata - Pera'daki nakledildikleri yerde ikamet ettiler. 1261'den beri de Pegai (Kasımpaşa), Haliç'te Fener civarında, Langa'da ve muhtemelen de Bizans'ın son dönemlerinde de Ortaköy'de oturdular. Uğradıkları zulme rağmen ipekçilik, el sanatları (bakırcılık, marangozluk, cam eşyacılık, vb.) ve hatta hekimlik gibi mesleklerde başarılı oldular. Bu dönemlerde dinde İbranice, konuşma dilinde Rumca geçerliydi. Daha sonraları İspanyolca hakim olmuş; bu lisandan da kelimeler kapmıştır.[587]

Fatih, İstanbul'u 1453'te fethettikten sonra, Haliç'in iki yakasında oturan Yahudiler'e dokunmadı, ayrıca Anadolu'dan birçok Yahudi'yi İstanbul'a yerleştirdi. II. Beyazıt zamanında 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudiler, başta Balat olmak üzere İstanbul'un çeşitli semtlerine yerleştiler. Bundan sonraki dönemlerde göçmenler sinagoglarını ve sosyal dayanışma kuruluşlarını oluşturdular. Hahambaşı **Kapsali**, yerli Yahudiler'in göçmenlere yardımını sağladı. 16. yüzyılda

ülkeye birçok yenilik de getirmiş Yahudiler'den; en parlak devrini yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde Saray'da başarılı danışmanlık görevleri ve tıp doktorluğu yapanlar da oldu. Aynı zamanda Yahudi dini literaturüne değerli katkılar da sağladılar. Bu konular, bu metin kapsamında ve Tarihçe Bölümü'nde ayrıntılı olarak işlenmiştir. 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 30-40 ayrı cemaat (Kahal) ve 50 bin kadar Yahudi bulunmaktaydı. Yahudiler, ticaretin değişik türleri, ithalat-ihracat, panayırcılık, vb. işlerle uğraşıyorlardı.

Padişah III. Murat (1574-1595) zamanında Yahudiler, İstanbul'da güzel evlere de sahip oldular.[588]

17. yüzyılda Yahudiler, saraydaki işlevlerine daha pasif bir şekilde devam ettiler. Bu arada Eminönü'ndeki Yahudiler, Yeni Cami inşaatı nedeniyle Hasköy'e nakledildiler. Bu yüzyılda İstanbul'da çıkan sayısız yangınlar, birçok Yahudi yerleşim merkezini yoketti. Örneğin 1633'te Cibali'de kalafatlanan bir gemideki yangın, Yahudiler'in yaşadığı Fener ve Unkapanı'na dek uzandı ve 20.000 ev yandı.[589]

Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılda İstanbul'da 656 Yahudi mahallesi vardı.[590] 18. yüzyılda da İstanbul Yahudi Cemaati'nin Saray ve Babıali ile ilişkileri zayıflamayı sürdürmüştür. Tarihçe Bölümü'nde 18. yüzyılda İstanbul'da sözü edilen birkaç ünlü Yahudi diplomat, maliyeci, yazar ve besteciden bahsedilmiştir. Bu yüzyılda da İstanbul'da birçok yangın (60 kadar büyük yangın) çıkmış, evlerin yanısıra, sinagoglar, kurumlar, değerli el yazması eserler içeren kütüphaneler de yanmıştır. 1715 yangınından sonra evleri yanan birçok Yahudi, Ortaköy, Galata ve Üsküdar'a yerleştiler. Keza Cibali yangını 1756'da yeni şehiriçi Yahudi yerleşimlerine yol açtı. 1751'de kasırga ve sel, 1752 ve 1754'te şiddetli depremler, 18. yüzyılın İstanbul halkıyla beraber Yahudiler için de zor ve sıkıntılı bir dönem olmasına neden oldu.[591]

19. yüzyılın önemli olayları ve kişilerine gene Tarihçe Bölümü'nde yer verilmiştir. Bu devirde çeşitli ıslahatlar yapılmıştır. Bununla beraber yoğun Ermeni-Yahudi rekabeti ortamında **Yeşaya Aciman**, **Ezekiel Gabay** ve **Bohor Karmona** adlı üç maliyeci idam edilmiştir. Ye-

ni bir **Hahamhane Nizamnamesi** ve resmen tanınmış bir **Hahambaşılık Kurumu**'nun oluşturulması; İtalyan Yahudi Cemaati'nin meydana çıkması, bazı sinagogların onarılması ve Çorapçı Han, Büyükdere, Yeniköy, Yüksek Kaldırım Aşkenaz Sinagogu, Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogu gibi yeni sinagogların açılması; Balat Or Ahayim Hastanesi'nin faaliyete geçmesi bu yüzyılın İstanbul'u ile ilgili kayda değer gelişmelerdir. Ayrıca bu yüzyılın sonlarına doğru birçok hayır derneği oluşturulmuş; Hasköy, Balat, Ortaköy, Galata gibi semtlerde, Osmanlı Devleti topraklarının başka yerlerinde olduğu gibi **Alliance Israélite Universelle** Okulları açılmıştır. İstanbul'da 19. yüzyılda cereyan eden diğer hadiseler arasında 400. yıl kutlamaları, Türk - Yahudi basınındaki filizlenme, özellikle yangın türünden doğal felaketler yer almaktadır. Örneğin 1833'teki Hasköy yangınında 1000 kadar ev yanmış; 5000 Yahudi evsiz kalmıştır.[592]

20. yüzyılda İstanbul'la ilgili konular arasında Yahudiler'in de katıldığı **İttihat ve Terraki** faaliyetleri, işgal senelerindeki olaylar ve **Milli Mücadele**, **Hayim Nahum Efendi** ve **Hayim Becerano** adındaki iki değerli Hahambaşı, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan sıkıntılı seneler, **Varlık Vergisi**, **6-7 Eylül Olayı**, İstanbul'dan yurtdışına Yahudi göçleri, **500. yıl kutlamaları** ve bu nedenle düzenlenen etkinlikler, vb. yer almaktadır. Türkiye'de bulunan 25 bin kadar Yahudinin tahminen 23.000'inin İstanbul'da yaşadığı sanılmaktadır. (Ayrıca bak: Tarihçe Bölümü)

b) Hahambaşılık Kurumu

Hıristiyanlık'taki Papa ve Patrik gibi sıfatların aksine ruhban sınıfı bulunmayan Yahudilik'te tüm Yahudiler'i kapsayan bir hahambaşılık hiyerarşisi bulunmamaktadır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiğinde Bizans'ın son Hahambaşısı sıfatını alan **Moşe Kapsali**'den sonra aynı görevde bulunan **Eliyau Mizrahi**'nin ölümünden sonra (1526'da), Romaniot ve Sefarad grupların bir tek isim üzerinde anlaşamamaları üzerine, 16. yüzyılın yarısından 19. yüzyılın ba-

şına dek Yahudiler'i resmen temsile yetkili kimse olmadı.[593] Ancak Eliyahu Mizrahi'nin birçok işlevi arasında hükümetle yeterli derecede ilişki kuracak vakit ayıramaması nedeniyle, cemaat liderleri, dini işlerden ayrılan bu tip temaslara tahsis edilen **"Kahyalık"** kurumunu oluşturdular ve bu mevkiye **"Saltiel"** getirildi. İstanbul'un fethinden sonra da Yahudiler'in ödediği vergilerden esas adı "Rav akçesi" olarak kabul edilen bir sembolik verginin ödenmesine Moşe Kapsali ve ondan sonra gelen Eliyau Mizrahi'nin ölümlerinden sonra devam edilmedi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki belli başlı Yahudi yerleşim merkezlerinde özerk hahambaşılık müessesesi vardı (İstanbul, Bursa, Edirne, İzmir gibi) ve Osmanlı Yahudileri'nin tümüne hitapeden bir hahambaşılık kurumu bulunmamaktaydı. Her dini topluluğun seçilmiş idare heyetleri, saymanı; haham, yeşiva başkanı, **Marbi-Tora** adlı Tora'yı okutan ve değişik dinsel işlevleri olan dini görevlisi ve dayanı vardı. Dini toplulukların kendilerine mahsus yardımlaşma kuruluşları, sinagogları, bet-dinleri, hevra kadişaları bulunurdu. Dini toplulukların ekonomik, kültürel ve dini yaşamları; din adamları ve din bilginlerince yayınlanan **askamot** (anlaşmalar) ve **takkanot** (talimatlar) uyarınca yürütülürdü.[594]

İstanbul Yahudileri, hahambaşılarını kendi aralarında seçerler ve seçim sonuçlarını yönetime bildirirlerdi. Ancak bu şekilde Yahudiler, Rumlar ve Ermeniler'in aksine resmen tanınmış bir liderden yoksun kalmışlardır. 1835'te Yahudiler, Babıali'ye başvurarak, manevi liderlerinin Babıali'de is'ad edilmesi isteminde bulundular ve **Abraham Levi** resmen İstanbul Hahambaşısı olarak tanındı. Olay, Yahudiler tarafından sevinçle kutlandı. Ölümünden sonra **Samuel Haim**, **Moşe Fresko**, **Yakov Behor David**, **Haim-a Kohen** sırasıyla İstanbul Hahambaşısı oldular. Hahambaşı **Yakov Behor David**, **Nişan-ı İftihar Büyük Kordonu** ile ödüllendirilen ilk Yahudi'dir. 1860'da **Yakov Avigdor** Hahambaşı oldu. Avigdor, **Mecidiye Nişanı** ile ödüllendirilmiştir. Kendisi; Balat ve Hasköy Bet-Dinlerinin haricinde **Bet-**

Din a-Gadol'u, ayrıca halk temsilcilerinden oluşan bir **Eşraf Meclisi** oluşturdu. Haham Akriş-Kamondo arasındaki aydın-fanatik çekişmelerinin de etkisiyle görevinden alınan Avigdor'un yerine Yahudi tebası arasındaki anlaşmazlıklardan sıkılan Sultan Abdülaziz'in iradesi ile Edirne Hahambaşısı **Yakir Geron** İstanbul Hahambaşısı Kaymakamı atandı ve emir üzerine 14 cemaat başkanından oluşan bir kurul, **Hahamhane Nizamnamesi**'ni hazırlamak için bir komisyon seçti. Nizamname 1865'te tebliğ edilerek yürürlüğe girdi. Yeni Nizamname'ye göre seçilen Hahambaşı, **Yakir Geron** olmuştur.

Yakir Geron, cemaati birlik ve beraberliğe çağırdı; usulsüz harcamalara engel oldu; yabancı devlet büyükleri ile görüşme olanağı sağladı; hayırlı çalışmalarla cemaatinin sevgisini kazanan Yakir Geron, **Mecidiye Nişanı**'nın çeşitli derecelerini aldı.

Hahamhane Nizamnamesi'nin hükümleri beş bölümden oluşuyordu:

Hahambaşı'nın statüsü, İmparatorluk'taki Yahudiler'in başı olarak ifade edilmektedir. Hahambaşı'nın nitelikleri ve seçimi (Maddeler: 1-4) bu bölümde yer almaktadır.

Hahambaşının istifa ve yerinden alınması ile ilgili (Maddeler: 5-15) bilgiler bu bölümde yer almaktadır.

Meclis-i Umumi, seçimi ve yetkileri: Bu meclis, 80 üyeden oluşur ve Hahambaşı'nın (daimi üye) başkanlığında toplanır. 60 üyesi sivildir ve İstanbul'un çeşitli idari bölümlerinin Yahudi sakinleri tarafından seçilirler. Bu kişiler de, 20 din adamını seçerler. Bu şekilde oluşan 80 üye, 7 kişiden oluşan **Meclis-i Ruhani**'yi ve 9 kişiden oluşan Laik Kurul'u veya **Meclis-i Cismani**'yi seçerler. Bu seçimlerin Osmanlı Sarayı tarafından onaylanması gerekir. Hahambaşının İmparatorluk düzeyinde seçilmesinden sonra Meclis-i Umumi, geçici olarak taşra hahambaşılarının görev yaptığı bölgelerin temsilcilerinden oluşan 40 kişi tarafından takviye edilir. Bu bölgeler; Edirne, Bursa, İzmir, Selanik, Bağdad, Kahire, İskenderiye ve Kudüs'tür. (Maddeler: 16-19) (1910 yılında Meclis-i Umumi'nin görev süresi 10 yıl olarak saptanmıştır.)

Meclis-i Ruhani'nin yetkileri: 7 din adamı, kendilerine Haham-

başı tarafından tevdi edilecek dini ve diğer vazifelerin ifa edilmesi ile ilgilenecektir. Meclis-i Ruhani, hükümete, cemaate veya dine zararı dokunmadığı taktirde, kitap neşriyatına, bilim ve sanatın yayılmasına engel olmayacaktır. Meclis-i Ruhani, talimatlara göre hareket edecek taşra kentlerindeki hahamları denetleyecektir. Meclis-i Ruhani'nin başında aynı zamanda Bet-Din'in de başkanı bulunur. Bu başkanın iki başkan yardımcısı vardır (Maddeler: 20-38).

Meclis-i Cismani'nin yetkileri: Cemaat işlerinin ve hükümetin emirlerinin uygulanması kadar cemaatten toplanan zaruri bağışların öksüzlere ve yoksullara adil olarak dağılımını sağlamakla ilgilidir. (Maddeler 39-48).[595]

Hahambaşı Yakir Geron yorulup istifa edince, Meclis-i Cismani Balat Ahrida'da **Moşe Levi**'yi Hahambaşı Kaymakamı seçti. Seçimi 1872'de irade ile onaylanan Moşe Levi görevinin ilk yıllarında cemaatle ilgili faydalı çalışmalarda bulundu. Ancak bazı gelirlerin toplanmasındaki başarısızlık ve bütçenin eleştirilmesi sıkıntılar yarattı.[596] Moşe Levi, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra görevinden istifa ettirildi.[597]

1909'da Zülfaris Sinagogu'nda yapılan seçim sonucunda **Haim Nahum Efendi, Osmanlı Hahambaşısı** seçildi.

Haim Nahum'un 1919'daki istifasından sonra Edirne Hahambaşısı **Haim Moşe Becereno**, Hahambaşı Kaymakamı sıfatıyla bu görevi sürdürdü. (Osmanlı siyasal yaşamında etkinlikleri olan adı geçen üç Hahambaşıya daha önceki bölümlerde daha ayrıntılı olarak değinilmiştir.) Becerano'nun 1931'de ölümünden 1951'e kadar geçen süre içinde Türk Yahudileri bir Hahambaşı seçmediler. Bu makamın görevleri Bet-Din başkanlarınca yerine getirildi. **Hayim Yitshak Şaki** ölüm tarihi olan 1940'a kadar, ondan sonra da **Rav Rafael David Saban** Hahambaşı boşluğunu doldurmaya çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Dönemi'nde Hahambaşılar veya kaymakamları aşağıdadır:

1. Moşe Kapsali (1453-1497), **2. Eliyau Mizrahi** (1497-1526), **3. Tam Ben Yahya** (1526-1542), **4. Eliyau Binyamun Halevi** (1542-....), **5. Menahem Behar Şemuel** (.....-1575), **6. Eliyau Ben Hayim** (1575-

1590), **7. Yahiyel Basan** (1590-1625), **8. Yosef Mitrani** (1625-1639), **9. Yomtov Benyaeş** (1639-....), **10. Yomtov Benyakar** (.....-.....), **11. Hayim Kamhi** (.....-1715), **12. Yeuda Benrey** (1715-1727), **13. Şemuel Levi** (1727-.....), **14. Avram Benhayim Rosanes** (....-....), **15. Salamon Hayim Alfandari** (1757-1774), **16. Meir İshaki** (....-....), **17. Eli Palombo** (1762-.....), **18. Hayim Yaakov Benyakar** (....-....), **19. Avram Levi** (1835-1836), **20. Şemuel Hayim** (1836-1839), **21. Moşe Fresko** (1839-1841), **22. Yaakov David Behar** (1841-1854), **23. Hayim Kohen** (1854-1860), **24. Yaakov Avigdor** (1860-1863), **25. Yakir Geron** (1863-1872), **26. Moşe Levi** (1872-1908), **27. Hayim Nahum** (1908-1918), **28. Sabetay Levi** (....-....), **29. İshak Ariel** (1919-1920), **30. Hayim Moşe Becerano** (1920-1931), **31. Hayim İshak Şaki** (1931-1940), **32. Rafael David Saban** (1940-1960), **33. David Asseo** (1961-202)[598], **34. İzak Haleva** (2002-.....).

T.C.'nin ilk Hahambaşı seçimi Bakanlar Kurulu'nun 1952'deki kararına istinaden Ocak 1953'te yapıldı ve **Rafael David Saban** Türkiye Hahambaşısı seçildi. Kasım 1960'da Saban'ın vefatı üzerine Ağustos 1961'de yapılan seçimde 55 oyun 42'sini alan **David Asseo**, Türkiye Hahambaşısı seçildi ve is'ad töreni Aralık 1961'de Neve şalom Sinagogu'nda icra edildi.[599] (David Asseo, Rodos Rabinik Semineri mezunuydu. Adı geçen seminer, İtalyan makamlarınca kapatılmıştı. 1955'te açılan Rabinik Seminer'in ilk başkanlığını da Asseo yapmıştır. Hasköy'de bulunan ve zamanın birçok hahamını yetiştiren seminer, 1963'te Karaköy semtine taşınmış ve 1960'lı yılların sonunda kapanmıştır. 1914'te İstanbul'da doğan geniş bilgi ve derin tahsil sahibi olan T.C. Hahambaşısı David Asseo, 1453'te İstanbul Hahambaşısı olan Moşe Kapsali'den beri 33. Hahambaşısıdır.[600])

Beyoğlu Yemenici Sokak'ta bulunan Hahambaşılık Binası, 15 şubat 1909'da Hahambaşı Hayim Nahum'un yemin töreniyle resmen açıldı.[601] Becerano'nun ölümünden sonra bina, 1935'te onarıldı. Rav Rafael David Saban'ın Hahambaşı seçilmesinden sonra, bina sadece Hahambaşılık makamı olarak kullanılmaya başlandı ve ikametgah

için Şişli'de bir daire kiralandı. Aynı olanak Hahambaşı Rav David Asseo için de sağlanmıştır.[602] Rav David Asseo'nun 2002 yılında ölümünden bir süre sonra yapılan kademeli seçimlerin sonucunda **Rav İshak Haleva**, Neve Şalom Sinagogu'nda 19 Aralık 2002'de icra edilen is'ad töreniyle T.C. Hahambaşısı olmuştur.

Hahambaşılık kurumu ile ilgili daha fazla ayrıntı içeren bir çalışma için bk.: "Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık Müessesesi", Hatice Doğan, Gözlem, İst., 2003.

1992'deki "500 Yıl" çerçevesinde Türkiye'ye gelecek misafirlere uygun düşmesi açısından aşırı derece yıpranan Hahambaşılık binası, sağlanan izinler ve mali kaynakların yanısıra bazı hayırsever kişilerin büyük özveri içeren çalışmasıyla nihayet mükemmel bir revizyondan geçirilerek güncel şartlara cevap verecek olanaklarla mücehhez olarak 1993'te yeniden hizmete açılmıştır. Hahambaşı'ya görüşlerinde yardımcı olan kurullar şunlardır:

1) Bet-Din: En yüksek dini kurul olup, bütün dini konuların tartışıldığı ve karara bağlandığı bir kuruldur. Asgari 4 kişiden oluşur.

2) Müşavirler: Dini olmayan konularda Hahambaşı'ya yardımcı olan 50 kadar fahri çalışan kişiden oluşur. Cemaati ve Hahambaşılığı ilgilendiren tüm prensip kararlarını almaya yetkilidir. Hahambaşı, laik konularda kendisine müşavirlik yapacak bu kişileri bizzat atar.

3) Yürütme Kurulu: Hahambaşılığın ve Cemaat'in günlük işlerini yürüten 15 kadar fahri müşavirden oluşur.

4) Temsilciler: Cemaat'in tüm kurum ve vakıflarında görev alan başkan veya temsilcilerden oluşur; her konuda fikir beyan eder ancak bir karar yetkisi yoktur.

Talmud Tora: İlk ve orta öğretim çağındaki gençlere Tora hakkında dini bilgi veren ve Yahudi Cemaati'nin en eski ve temel hizmetlerinden biridir. Bu kapsamdaki çalışmalara katılan gençler, kışın Şişli, Caddebostan ve Ortaköy, yazın da Büyükada sinagoglarından yararlanırlar.

Hahambaşılık faaliyetlerine fahri olarak katkıda bulunan kişilerin

1995'ten itibaren Hahambaşılıktaki organizasyonunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Hahambaşılık, **Beyoğlu Yahudi Hahamhanesi Vakfı** bünyesinde faaliyet göstermektedir. Bu vakfın yönetim kurulu üyelerinin seçimine ve adaylarına 20 yaşından gün almış Türk Yahudileri seçmen ve aday olarak katılabilirler.[603]

Son yılların cemaat başkanları şöyle sıralanabilir:

1936-1937 yılları arasında **Marsel Franko**; 1944-1950: **Hanri Soryano**; 1951-1952: **Dr. Samuel Abravaya Marmaralı**; 1953: **İzak Altabev**; 1954-1955: **Marko Nasi**; 1956-1961: **Dr. Harun Çiprut**; 1962: **Pepo Eskenazi**; 1963-1974: **İsrael Menaşe**; 1975-1990: **Av. Jak Veisit**; 1991-1992: **Prof. Dr. Selim Kaneti**; 1993-1997: **Bensiyon Pinto**; 1998-2001: **Av. Rıfat Saban**,[604] 2001-....: **Bensiyon Pinto**.

c) İstanbul Sinagogları ve Yahudi Semtleri

c.1. Balat: Ahrida ve Yanbol gibi ünlü sinagoglar Balat semtindedir.

Balat, bu yüzyılın başında 10 bin Yahudi'nin oturduğu ve 1950'li yıllara kadar çoğunluğunu Yahudiler'in oluşturduğu bir semt idi. 15. yüzyıl ortalarında Makedonya'dan; 1492'den itibaren İspanya ve Portekiz'den; 17. yüzyılın başında da Rodos'tan göç eden Yahudi göçmenler buraya yerleştirilmiştir.

Bizans Yahudileri olan Romaniotlar ile Sefaradlar başta ayrı yaşamışlar sonra tek cemaate dönmüşlerdir. Bir ara bölgede 7 dini özerk bölge vardı. Balat'ta 1965'te 640 aile, 1967'de 160 aile, bugün ise düşük gelirli sadece birkaç aile vardır.

Ahrida Sinagogu, Makedonya'dan gelenlerin mensup olduğu Ohri Kasabası'ndan adını almış olup, 550 yıldan beri hizmet vermektedir. Ancak muhtelif restorasyonlarla değişik görünümler almış; en son 500 . Yıl Vakfı tarafından restore edilerek 1694 yılında binanın sahip olduğu mimari tarzda düzenlenmiş ve 1992'de tekrar hizmete açılmıştır. Bu sinagogda her yıl geleneksel Purim kutlamaları yapılır.

18 Mayıs 1877'de Osmanlı ordusunun zaferi için Ahrida'da

dua töreni düzenlenmiştir. Sinagogun Teva'sı bir gemi puruvasını andırmakla ünlüdür.

Balat'ta faaliyette bulunan diğer bir sinagog, Bulgaristan'ın Yanbol kasabasından Balat'a göç eden Yahudiler'in kurduğu **Yanbol Sinagogu**, Bizans döneminden beri mevcuttur. Çeşitli yüzyıllarda restorasyona tabi olmuştur.

Balat'ta artık hizmette olmayan sinagoglar arasında 1975'te çatısı çökünce terk olunan **Selaniko**, **Kal Kadoş Eliyahu**, 1992'de kalıntıları yok edilen ünlü **Kasturiya**, **Çana**, 1987'de korumaya alınan **İstipol**, vs.'dir. Ayrıca, 1985'te Haliç çevre düzenlenmesi programı dahilinde yıkılan tarihi **Unkapanı Sinagogu**'nu da (Cibali) zikretmek gerekir.

c.2. Sirkeci: Yahudiler 9. yüzyıldan beri günümüzün Sirkeci bölgesinde bulunmaktaydılar. 19. yüzyılın sonlarında kurulan:

Sirkeci Beth Avraam Sinagogu: Sirkeci Garı'nın arkasında yer alır. Resmi açılışı, işgal yıllarında Osmanlı makamlarını onurlandıran bir törenle yapıldı. Göçler nedeni ile çevredeki esnafın gayretleri ile ayakta duran Sirkeci Beth Avraam Sinagogu'nda 1989 yılından beri Lag-Ba Omer kutlanır.

Çorapçı Han İbadethanesi (Kal Kadoş Çorapçı Han Sinagogu): Mahmutpaşa Caddesi'ndeki tarihi Çorapçı Han'da 1880'lerde göçmen Rus Yahudileri tarafından Sultanhamam yöresinde ikamet edenlere ve çalışan esnafa hizmet vermek için Kont de Kamondo'nun maddi desteği ile kuruldu. En son 1985'te restore edilen sinagog 50 kişi kapasitelidir.

Bakırköy İbadethanesi: 19. yüzyıl sonlarında Bakırköy Cumhuriyet Caddesi'nde açıldı. Yeşilyurt ve Yeşilköy semtlerine yerleşenlerle son yıllarda faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

c.3. Adalar: Büyükada Hesed Le'Avraam Sinagogu: Arsasını bahşeden Avram Aslan Efendi Fresko'nun onurlandırılması amacıyla "Avram'ın iyiliği" anlamına gelen ismi taşıyıp, 1 Eylül 1904 günü büyük bir törenle açıldı.

Heybeliada Sinagogu: 1940'larda artan yazlıkçı nüfusun evlerde

karşıladıkları dinsel ihtiyaçların bir ibadethanede sağlanması amacıyla, 1956'da Hahambaşı Rafael Saban'ın iştirakı ile açıldı.

Burgazada İbadethanesi: 1968'de artan yazlıkçı nüfus nedeni ile, verilen dilekçelerin kabulüyle, yaz mevsimi için olmak kaydıyla açıldı. 2003 Ekim ayında Yom Kipur günü Burgazada'daki ormanlık bölgenin büyük bir kısmı yandı. Yangın sırasında sinagogda güvenlik tedbirleri alındı.[605]

c.4. Kadıköy Sahili: Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogu: 1880'lerde Yeldeğirmeni yöresindeki 200 kadar Yahudi ailenin gereksinimi için bir sinagog arsası satın alımı girişimi, Rumlar tarafından şiddet yoluyla engellendiyse de; Sultan II. Abdülhamid'in askeri koruması ile 1899'da ABD büyükelçisinin, Hahambaşı Moşe Levi'nin, büyük bir topluluğunun da bulunduğu görkemli bir törenle hizmete açıldı. Adı "Yisrael Oğullarının Şefkatı" anlamına gelir. Bu vesile ile Hamid köküyle Sultan Hamid'e minnetkarlık hissi belirtilmiştir. Halkın bağışlarına bir yıl sonra Baron Edmond de Rotschild de katıldı. Tu Bişvat Bayramı her yıl Hemdat İsrael Sinagogu'nda kutlanır. 1999'da sinagogun kuruluşunun 100. yılı kutlandı ve bu vesileyle "Haydarpaşa'da Geçen 100 Yılımız" adlı değerli bir araştırma cildi yayınlandı. Bu sinagogda Bat-Mitzva töreni de icra edildi.[606]

Caddebostan İbadethanesi: Göztepe Taşmektep Sokak'ta 1961 Nisan'ındaki müracaatın üzerine toplu ayine açıldı. Halen bu yörede yaşayan geniş bir Yahudi toplumuna yaz kış düzenli hizmet vermektedir.

c.5. Boğaziçi'nin Anadolu Yakası: Üsküdar, Dağhamamı, Bağlarbaşı, Kuzguncuk, Selamsız ve Beykoz'da bulunan yerleşim bölgeleri, 1625 yılında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer almaya başlar. 1700'lerin başlarında Yahudiler'in Dağhamamı'nda mezarlık ve sinagogları vardı. En yoğun oldukları Kuzguncuk'ta ise 1992'de artık 20 kadar aile vardı.

Bet Yaakov Sinagogu (Kuzguncuk): Diğer adı Kal de Abaşo (Aşağıdaki Sinagog) olan bu sinagog, İcadiye Caddesi'nin başlangıcında, Rum Kilisesi'nin yanında bulunur. 1878 yılında inşa edilmiştir. İki midraşı (dini çalışmalar yapılan ek bölüm) vardır. Hayırsever bir vatandaşın 1983'te-

ki restorasyonunu müteakiben, Kuzguncuk'taki nüfusun çok azalıp minyan (on erkekten meydana gelen topluluk) oluşturamaması nedeni ile, gene gayretkar dindaşların çabaları ile diğer semtlerden gelen Yahudi vatandaşlarla etkinlerini sürdürmektedir. (Bu konuda ve ayrıca Or-Ahayim Hastanesi'ndeki çabalarıyla ünlü cemaatçi kişiliğe sahip merhum **Nesim Albala**'yı anmak gerekir.) Sinagog ve müştemilatında yapılan yenilemelerle son yıllarda daha kalabalık ibadetçi gruplarını cezbeden sinagogda düğün, cenaze, Bar-Mitzva, Bat-Mitzva, Vijola (yeni doğan kız çocuklarına ad takma töreni) vb. törenler de icra edilmektedir.[607]

Kuzguncuk Virane Sinagogu: İcadiye Caddesi'nin Üst Kısmı'nda Yakup Sokak'ta Virane veya Kal de Ariva (Yukarıdaki Sinagog) diye bilinen bu ibadethane, 1840'larda inşa edilmiştir. Bet Yaakov Sinagogu'nu onarttıran aynı hayırsever Yahudi vatandaşın katkılarıyla tamir edilerek 1980'de tekrar hizmete girmiştir. (2 yıl kapalı kalan Virane Sinagogu 26 Kasım 1994'te tekrar hizmete girdi.) Sinagog Vakfı'nın uzun yıllar başkanlığını yapan Nesim Albala'nın vefatından sonra, bu sinagoga "Bet-Nissim" adı verilmiştir.

c.6. Boğaziçi'nin Rumeli Yakası: Bu bölge 19. yüzyılın ikinci yarısında ve yüzyılın başında yabancı uyrukluların, elçilerinin, mahalli zenginlerin sayfiye yeriydi. Büyükdere'de, Bebek'te, Arnavutköy'de ve Yeniköy'de özellikle yaz aylarında Yahudi toplulukları bulunuyordu. Arnavutköy'de yakın tarihlere kadar mevcut olan bir sinagog, bugün harabe halindedir. Ancak Yahudiler'in en yoğun halde bulundukları bölge Ortaköy'dü. Yahudiler, burada Bizanslılar zamanından beri bulunmaktaydılar. Belli başlı mahalleleri Taşmerdiven, Karakaş ve Dere idi. Ortaköy, 60'lı yıllara kadar bir Yeşiva da ihtiva ediyordu. Bulgurcu Sokak'taki *"Laz Dizioço"* (18 Akaretler), ahşap evleri ve Yahudi matbaacılığının merkezi olarak da ünlü olan Ortaköy'de 1930'larda 700, 1977'de 150 olan aile mevcudu, 1992'de 20'ye düşmüştür.

Ortaköy Etz Ahayim Sinagogu: Ortaköy Muallim Naci Caddesi üzerinde yer alan bu sinagogun tarihi pek eskilere dayanır. Adı da "hayat ağacı" anlamına gelir.

1618 büyük Bedesten yangınından, ayrıca 1660 ve 1718 İstanbul yangınlarından sonra buraya yerleşen Yahudiler'in sinagogu 1703'te tekrar yandı. 1823'te tekrar izinle yenilendi. 1915'te iki sütunlu alınlıklı ve kemerli giriş kapısı Eliyahu ben Yitzhak Kamhi tarafından yaptırılmıştır.

1941 Kipur gecesi çıkan yangında tamamen yanan Etz Ahayim Sinagogu'ndan geriye bahçedeki Ehal kalmış olup, şimdiki sinagog, eskisinin midraşı olarak kullanılan bölümdür. Sinagog, bazı dindaşların teberruları ile 1993'te yenilenerek 1994 Mart'ında tekrar hizmete girmiştir. Bu sinagog, günümüzde Boğaz'ın Avrupa yakasında yaşayan Yahudi vatandaşların ilgisiyle, özellikle Cumartesi günleri kalabalık bir ibadetçi grubu cezbetmektedir.

Yeniköy Sinagogu: Bu sinagogun 1870'lerle Kont Abraham Kamondo tarafından inşa edildiği söylenir. Kamondo'nun bu semtte yalısı vardı ve bazı Yahudiler Yeniköy'e yazlığa gelirlerdi. Günümüzde bazı Yahudi vatandaşların ilgisi sayesinde Cumartesi ve bayram günlerinde faaliyet göstermektedir.

c.7. Galata ve Beyoğlu: Galata ismi, Evliya Çelebi dahil birçok tarihçinin de katıldığı görüşe göre "galaktos" (sütçü) sözcüğünden türemiştir. Bizans devrinde burada mandralar ve sütçüler vardı.

5. yüzyılda Bizans İmparatoru Theodosius, Yahudiler'i Galata'da yaşamaya mecbur etmiş; 11. yüzyılda Yahudiler, bugünkü Beyoğlu olan ve Rumca "ötede" anlamına gelen Pera'ya nakledilmişlerdir. Bizans'ı işgal eden Dördüncü Haçlı Seferi orduları 1203'te şehre girmişler, Galata'daki Yahudi aileler arasında katliam yapmışlardır. Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Tophane'nin sahil kesiminde Yahudiler'in oturduğunu yazmaktadır.

1890'larda 500 kadar Yahudi ailenin yaşadığı Galata, iç göçlerle daha da kalabalıklaştı. Fakat 1950'lerde ekonomik nedenle yurtdışına olan göçler ve şehrin kuzey yörelerine yerleşim nedeni ile Galata, Şişhane ve Beyoğlu yöresindeki Yahudi nüfusunda büyük düşüş yaşandı. Ancak bu bölgede birçok sinagog ve hayır kurumu etkinliğini halen sürdürmektedir.

Zülfaris Sinagogu (Kal Kadoş Galata): Hicri 1239'da (1823'te) fermanla inşa edilen[608] bu sinagogda 1856 Kırım Savaşı'nda Osman-

lılar'la beraber Ruslar'a karşı savaşan Fransız ordusundaki Yahudi askerler için bir tören düzenlendi. 1890'da Galata Cemaati Konseyi tarafından restore edildi. Bu sinagogda birçok düğün ve tören icra edildi. 1978'de sadece Cumartesi günleri açık tutulmasına karar verilen Zülfaris, sonunda cemaat azlığından kapandı. (Son yıllarda yapılan çalışmalarla müzeye dönüşmüştür.)

Knesset (Apollon) Sinagogu: Zülfaris Sinagogu'nun Galata'nın Yahudi sakinleri için yetersiz kalması nedeniyle Şişhane'deki Apollon sinemasının kiralanmasıyla, 1923 yılında zamanın Hahambaşısı Hayim Becerano'nun mevcudiyetinde açıldı. Bu sinagogda uzun yıllar Maftirim Korosu'nun konserleri icra edildi. Azalan nüfus nedeniyle 1982'de kapatılarak, Yıldırımspor Kültür Kulübü tarafından sportif amaçlarla da kullanılacak hale getirildi. Bina bugün bir iş hanına dönüştürülmüştür.

Neve Şalom: Adı "barış vahası" anlamına gelir. Mevcut sinagogların Galata ve Beyoğlu'nda yetersiz kaldığı 1937 yılında Büyük Hendek Caddesi üzerindeki kız ilkokulunun tadili ile 1938 Roş Aşanası'nda açıldı. Fakat yasal prosedürün uygulanması nedeniyle, okul eski haline getirildi ve sadece okulun tören salonu kullanıldı. 1949'da bu salona "Neve Şalom" ismi verildi ve uygun bir sinagogun inşası için projelendirme safhasına geçildi. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden yeni mezun Elio Ventura ve Bernard Motola görevlendirilerek çok titiz bir proje hazırlandı. Sinagog, 1951'de görkemli bir törenle açıldı. Caddeye açılan geçidi, oturma yerleri ve sair düzeni ilerki yıllar içinde tamamlandı. 1953'te Rafael Saban'ın, 1961'de David Asseo'nun, 2002'de İshak Haleva'nın Hahambaşılık is'ad törenlerinin yapıldığı Neve Şalom Sinagogu, 6 Eylül 1986'da teröristlerin menfur saldırısına uğradı. 23 dindaş hayatını kaybetti. Kurbanlar, 10 Eylül 1986'da Arnavutköy Aşkenaz Mezarlığı'nda hazin bir törenle uğurlandılar. Bilahare burada bir Anıt Mezar inşa olundu. Sinagog, 20 Mayıs 1987'de törenle tekrar hizmete girdi.

Mart 1992'de Sefaradi Yahudileri'nin Türk topraklarına kabul edilişinin 500. yıldönümünde Neve Şalom Sinagogu'nda yapılan törende devlet ve mahalli yönetim temsilcileri, yabancı misyon şefleri, İstanbul Müf-

tüsü, Rum, Ortodoks ve Ermeni Katolik Patrikleri, Vatikan Temsilcisi, vb. yer aldı ve şükran duası okundu. 2002 yılının sonunda Neve Şalom'un 50. yılı kutlandı ve bu sinagog hakkında bir kitap yayınlandı. Bu sinagogda düğün merasimlerinin haricinde Brit-Mila (sünnet), Vijola (yeni doğan kız çocuklarına ad takma), vb. törenler de icra edilmektedir.

15 Kasım 2003 Cumartesi günkü Şabat Duası sırasında sinagoga yapılan menfur bir bombalı saldırıda, sinagogun girişi ağır biçimde hasar gördü, birçok kişi yaralandı, bir cemaat mensubu yaşamını yitirdi. Çevrede büyük hasar meydana geldi ve cemaat dışından da ölen ve yaralananlar oldu.

İtalyan Sinagogu: (Kal de Los Frankos) 1862'de yeni kurulduğunda Zülfaris Sokak'ta edindiği gayrimenkulu sinagog olarak kullanan İtalyan İstanbul Yahudi Cemaati, bunu yetersiz bulunca; Kuledibi Şahsuvar Sokak'taki (Ziya Paşa Yokuşu) satın alınan arsada inşaata başladı. Zorluklarla tamamlanan inşaata 1886'da izin alındı. Burası aynı zamanda Yahudiler'in bir kültür ocağı oldu. O zamandan beri faaliyettedir. Son yıllarda Şavuot Bayramı geleneksel olarak bu sinagogda kutlanmaktadır.[609]

Aşkenaz Sinagogları:

i) Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu: Yüksekkaldırım'da 1900 yılında hizmete girmişti. Bugün sayıları 1000'in altında olan ve o zamanlar onbin dolaylarında olan Aşkenaz Yahudileri'nin kullanımına sunulan bu sinagog, Polonya stili tahta ehali ve Avrupa stili dış mimarisi ile Sefaradi havralarından hayli farklıdır. 2000 yılında bu sinagogun 100. yılı kutlandı ve sinagog hakkında bir kitap yayınlandı. Şoa (Soykırım) anı töreni her yıl bu sinagogda icra edilmektedir.[610]

ii) Tofre Begadim Sinagogu: Aşkenaz Terziler Birliği tarafından Galata Felek Sokak'ta 8.9.1894'te[611] Sultan II. Abdülhamid'in fermanı ile kuruldu. Daha çok esnaf tabakaya hitap etmiş bu sinagogun ve Yüksekkaldırım Sinagogu'nun yönetim kurulu arasındaki ihtilaf, yıllar sonra 1964'te birleşmeyle sonuçlandı. 1989'da Yüksekkaldırım Aşkenaz Cemaati idarehanesine[612], 1999'da ise Schneidertempel adıyla kültür-sanat merkezine dönüştürüldü. Schneidertempel Sanat Merkezi'nin girişimleriyle son yılların gözde bir kültür merkezi konumuna gelen ve

birçok sanat etkinliğine mekan sağlayan bu tarihi sinagog, 2003'te 31. Uluslararası İstanbul Müzik Festivali'ne de kapılarını açmıştır.[613]

iii) Or Hadaş (Yeni Işık) Sinagogu: 1895 yılında hizmete açılan binanın bir kısmı sinagog, bir kısmı da ihtiyarlar yurdu ve yoksul, göçmen ve gezginlerin konaklama evi olarak kullanıldı. Şimdiki İhtiyarlar Yurdu'nun temelidir. Bina artık Aşkenaz Cemaati'nin malı değildir.

Şişli Bet İsrael Sinagogu: 1950'lerin başında İstanbul şehrinin Galata ve diğer yörelerinden Taksim ve Nişantaşı taraflarına doğru oluşmaya başlayan göç, Şişli'de sinagog sıkıntısı yaratmaya başladı. 1920'li yıllarda kısmen garaj olarak da kullanılan bir iplik fabrikası tadil edilerek sinagoga dönüştü. Mimar Aram Deragobyan ve Jak Pardo'nun gayretleri ile sinagog 1952 Roş Aşanası'na kısmen yetişti. 1961'de Kırağı Sokak'taki çıkışına sosyal bir bina eklendi.

15 Kasım 2003 Cumartesi günü ibadet esnasında yapılan menfur bir bombalı saldırıda beş cemaat mensubu ve bir güvenlik görevlisi yaşamını yitirdi; çok sayıda kişi yaralandı ve sinagogun arka bölümünde yenilenmiş ibadethaneler ve çevredeki binalar da büyük hasar meydana geldi. Birçok vatandaş öldü ve yaralandı.

c.8. Hasköy: Hasköy, İstanbul'daki en eski Yahudi yerleşim bölgelerindendir. İkinci Haçlı Seferleri'nde Hasköy'deki Yahudi mahallesinin bahsi geçer. Ayrıca eski bir fermanla da İstanbul'un fethinden önce burada bir Yahudi Mezarlığı'nın varlığından ayrıntılı olarak bahsedilir. Hasköy'ün başlıca Yahudi Mahalleleri Abaşo la Kaye (alt Sokak), Maalem (Keçici Piri), Arabacılar, Çiksali, Kordon, Piri Paşa, Kalaycıbahçe, vb. idi.

Hasköy 1804'te büyük bir yangın geçirmiş; değişik mahallelerde de 1923'e kadar yedi yangın çıkmıştır.

1912'de Hasköy'de mevcut sinagoglar şunlardır:

Kordova, Şeritçi, Esgher, Kalaycıbahçe, Maalem, Mizrahi, Parmakkapı, Sarayiko, Sinyora, Yeni Mahalle, Çiksali, vb. Bunların en önemlileri, İspanya'nın Kordova ile Mayorka adalarından göç eden Yahudiler'in kurduğu iddia edilen Mayor sinagoglarıdır. Bu sinagogların çoğu 1940'larda kapanmış, fabrika ve depoya dönüştürül-

müştür. 1950'de Yahudi aristokrasisi de bitmiş, 1964'te içinde II. Dünya Savaşı'nda askerlerin yattığı görkemli Yeni Mahalle Sinagogu minyan yokluğundan kapanmıştır. Geçirdiği restorasyondan sonra 6 Haziran 1994'te açılan ve bugün faal olan tek sinagog **Maalem Sinagogu**'dur. Hasköy'de ayrıca Karay Yahudileri'ne ait **Kal ha Kadoş Kuşta Bene Mikra** yeraltı sinagogu da bulunmaktadır.

Öte yandan, İhtiyarlar Yurdu'ndaki ibadethane ile 1903'te görkemli bir törenle hizmete giren ve cemaati olmamasına rağmen mevcudiyetini sürdüren Okmeydanı'ndaki **Darülaceze**'deki sinagogu da zikretmek gerekir.[614] Sinagoglar; örneğin Yüksekkaldırım Aşkenazi Yahudi Sinagogu Vakfı, Neve Şalom Vakfı, Kadıköy Hemdat İsrael Sinagogu Vakfı, Büyükada Hesed Le'Avraam Sinagogu Vakfı gibi vakıflara bağlıdırlar.

d) 1924'te İstanbul'daki Bazı Yahudi Toplulukları

İstanbul Yahudi Cemaati'nde hayır kurumları, özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra Yahudiler'in toplu olarak bulundukları semtlerde kurulmaya başlandı. 19. yüzyılın sonunda tespit edilebilen 28 adet bu tür kuruluş tespit edilmişti.[615] 1924 yılı itibarıyla İstanbul'da semtlere göre tespit edilmiş olan ve bugün hemen hemen hiçbiri mevcut olmayan Yahudi toplulukları ise şunlardı:

d.1. İspanyol Yahudileri Topluluğu (Sefaradim)

Galata-Pera-Kasımpaşa-Şişli Topluluğu: Galata Sinagogu Yönetimi; Zülfaris Sokağı Sinagogu, Kneset İsrael Sinagogu, Şişli Sinagogu'nu, yaklaşık 700 öğrencinin eğitim gördüğü erkek öğrenciler okulunu kapsamına almıştı ve *"Kasımpaşa Okulu"* ve *"Kızlar Okulu"*na katkıda bulunuyordu. Ayrıca 1923'te Amavutköy sırtlarında bir mezarlık alanı alınmıştı. Günümüzde mevcut bulunmayan bazı kuruluşlar şunlardı: Küçük İstikrazat Sandığı, Yahudi Kadın, La Maternidad (Pera Yahudi Kadınlar Derneği), Genç Kızların Derneği, Maftirim (Dinsel Şarkılar Topluluğu), İbranice Öğretmenleri Derneği, Yahudi Tıp Doktorları Derneği, Makabi Jimnastik Kulübü. (Günümüzde değişik adlarla devam eden Mişne Tora ve

birkaç yıl önce kapanan Tsedaka Umarpe de bu topluluğa dahildi.)

İstanbul-Sirkeci Topluluğu: Tiferet Yisrael, Kal Kadoş Çorapçı Han Sinagogları'nı, topluluk adına hastaları ziyaret eden yardım kolunu, "Ozer Dalim" ve "Bikur Holim" yardım kuruluşlarını içeriyordu.

Yedikule ve Makriköy Topluluğu: Yedikule Topluluğu'nun yönetim binası sinagog olarak da kullanılıyordu. Makriköy'ün zarif bir sinagogunun yanısıra, karma okulu, yardım evleri ve kadınlar kolu bulunmaktaydı.

Ortaköy Topluluğu: Bu topluluk; bünyesinde gençlerden oluşan bir alaturka korosunu bulunduran Kal Kodeş Etz Ahayim Sinagogu'nu, Yeni Mahalle Sinagogu'nu, Karma Okulu'nu, "Rofe Holim", "Ezrat Ahayim" gibi yoksullara çeşitli yardımlarda bulunan kuruluşları ve o zamanlar daha bakımsız olan bir mezarlığı yönetirdi. (Topluluk dahilindeki yetimhane, günümüzde başka isim altında ve değişik bir semtte işlev görmektedir.)

Beşiktaş Topluluğu: Buranın ana caddede oturan Yahudi topluluğu, bir kişinin evinde sağladıkları dinsel ihtiyaçlarını zaman içinde bir sinagog oluşturarak karşılamaya yöneldi.

Avrupa yakasındaki diğer topluluklar 1924'teki tespitlere göre Kuruçeşme, Arnavutköy, Yeniköy, Büyükdere Yahudi topluluklarıydı. Bunlar esnaf ve yoksul ailelerden oluşmuş, kaybolmak üzere olan topluluklardı.

Kuzguncuk Topluluğu: Merkez Sinagogu, Virane Sinagogu ve düşkünlere yardım eden "La Unyon" ve mezarlık, bu topluluk örgütü kapsamındaydı. Bu yörede ayrıca yangından sonra yokolan **Dağhamam** bu ve birkaç ailenin kalmış olduğu **Beykoz** ve **Paşabahçe** toplulukları aynı yıllarda mevcuttu.

Kadıköy-Haydarpaşa Topluluğu: Bu topluluğun kapsamı dahilinde Hemdat Yisrael Sinagogu, Karma Okulu, La Fraternidad (Kardeşlik), Mantenimiento (Besleme), Klov İsraelita, La Maternidad (Analık) gibi hayır kuruluşları ve mezarlık olarak kullanılan bir arsa bulunmaktaydı.

Adalar Topluluğu: Büyükada'da Hesed Le'Avraam Sinagogu ve

Bikur Holim adlı yardım derneği, Heybeliada'da bir sinagog arsası ve geçici bir sinagog bulunmaktaydı.

Balat Toplulukları

Karabaş Topluluğu: Selaniko Sinogogu; Pol Yaşan Sinagogu, Bet Yisrael Sinagogu, Mekor Ahayim, Ahamia, Le Ermandad (gebe kadınlara ve yoksul ailelere yardım eden, salt bayanlardan oluşan bir kuruluş) gibi sosyal yardım kuruluşları topluluğa bağlıydı. Semtteki Alliance okulları yangında yok olmuştu.

Sigri Yahudi Topluluğu: Fener'e doğru uzanan yoldaki semtte yer alan bu topluluğa ait Kapuano Sinagogu mevcuttu.

Mahkeme Altı (Lonca) Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları vardı ve yoksullarla ilgileniyorlardı.

Kalafat Yeri (Yanbol) Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları vardı.

Tahta Minare (Ciana): Hahambaşılığın mülkiyetinde bulunan "Hahamhane" adlı bir sinagogları ve Gomel Hasadim adlı ağır hastalara yönelik bir yardım kuruluşları bulunmaktaydı.

Hacı İsa Topluluğu: İstanbul'da en eski ve görkemli sinagog olan Ahrida'ya sahip bu topluluğun aynı adda bir karma okulu, "Ozer Dalim" adlı yoksullara yardım kuruluşu vardı.

Tekir Saray (Kasturia) Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları, "Aruha Umarpe" adlı bir sosyal yardımlaşma kuruluşları ve küçük bir karma okulları vardı.

Salma Tomruk (Estipol) Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagoga ve Bikur Dalim Kolu'na sahiptiler.

Cibali Unkapanı Topluluğu: Deniz kenarında bir sinagogları vardı. 1924 yılı tespitlerine göre bir zamanlar önemli olan bu topluluktan geriye birkaç aile kalmıştı. Balat'ın bugüne dek yaşayan Or - Ahayim Hastanesi, Karabaş'ta idi.

Hasköy Toplulukları

Alt Sokak Topluluğu: Mayor ve Asgar Sinagogları bu topluluğun bünyesindeydi. Dela Sinyora ve Hamon sinagogları yıkıktı.

Parmakkapı Topluluğu: Bünyesinde Parmakkapı Sinagogu, Kal

Kadoş Kula İbadethanesi, Tseror Ahayim Okulu bulunurdu.

Maalem Topluluğu: Keçeci Piri Sinagogu, Alliance Karma Okulu'nu içerirdi.

Arabacılar Topluluğu: Eskiden mevcut Kal Kadoş Naftali ve Kal Kadoş Şeritçi bir yangın sonucunda yok olmuş; ilki onarılmıştır.

Kordova Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları vardı.

Kalaycıbahçe Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları, "Ohev Şalom", adlı bir yardım kuruluşları vardı. "Tipat Yisrael" adlı 1922'de kurulmuş okul fazla uzun ömürlü olamamıştı.

Sarayiko Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagogları, Hesed ve Emet adlı sosyal yardımlaşma kuruluşları vardı.

Piripaşa Topluluğu: Bu topluluğa dahil sinagoglar, Almanes sinagogu, terkedilmiş Afnaim Sinagogu, yıkık Mizrahi Sinagogu ve gene yitik durumdaki iki ibadethane idi. Ayrıca yardıma muhtaç yüzlerce kız ve erkek çocuğu giydiren Kamondo Kuruluşu da, bu topluluğun içindeydi.

Yeni Mahalle Topluluğu: Aynı adı taşıyan sinagog bu topluluğa aitti. Topluluk başkanı yoksullarla da ilgilenmekteydi.

Çıksali Topluluğu: Aynı adı taşıyan bir sinagoga sahipti.

Hasköy Mezarlığı Hasköy'ün ve İstanbul'un tanınmış bir mezarlığı olmakla beraber, sözkonusu zamanlarda da bakımsızdı.

d.2. İtalyan Yahudileri Topluluğu: Bu topluluğun üyeleri, bu dönemde (1924) 18 kişilik bir yönetim kuruluna sahipti. İzmirli İsak Algazi başkantordu. Şahsuvar Sokak'taki sinagog faaldi. Bikur Holim; et, süt ve gıda dağıtımı servisi, yoksullara yardım gizli ve muntazam şekilde yürütülmekteydi. Şişli'deki mezarlıkları bakımlıydı.[616]

e) Balat Semti ile İlgili Çeşitli Ayrıntılar

Yahudiler'in İstanbul'da en yaygın olarak oturduğu semtler arasında Balat, Hasköy, Ortaköy, Galata, Kuzguncuk, vb. bulunuyordu. Bunlardan Yahudi nüfusu en fazla olanı Balat'tı ve yaşantısı itibarıyle diğer semtlere de ışık tutmakta olduğundan, bu semtle ilgili başka ayrıntılar da burada yer almaktadır.

Haliç'te Fener ve Ayvansaray arasında yer alan bu semt, son istimlakler dolayısıyla değişime uğramış ve bazı sokaklar ortadan kaybolmuştur. Bu yörede Yahudiler, Bizanslılar zamanından beri bulunuyordu ve Ohri cemaatinin bu dönemden kalma üç sinagogu vardı. Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethinden sonra Makedonya'daki Kasturiya kentinden buraya bir Yahudi topluluğu yerleşti. 1492-1497 arası İspanya ve Portekiz'den göçeden bazı Yahudiler Balat'a yerleştiler ve bugün ortadan kaybolan Geruş, Neve Şalom (eski Neve Şalom), Messina, Montias gibi sinagoglar kurdular. 1599'da Rodos'a da yerleşen Yahudiler oldu. 17. yüzyıldaki yangınlara dek Romanyot Sinagogları ve cemaatini muhafaza eden Balat'ta zamanla Sefaradiler'le Romanyotlar kaynaştı. Bu dönemde bazı Yahudiler hala Rumca konuşmaktaydı.

19. yüzyılda semti ziyaret eden yabancı gezginler burayı rutubetli, ışıksız ve yıkık olarak tanımlıyorlar. Sefalet ve pislik dizboyudur. Ancak özellikle Karabaş mahallesini yansıtan bu durum, içerdeki sokaklarda, Ahrida ve Çana sinagogları dolaylarında böyle değildi. İki katlı parlak boyalı evlerle bezenmiş Kastoriya tepeleri ferah bir görünüm arzediyordu. Aslında Balat'ta zengin tüccarlar kadar, mütevazı esnaflar da vardı. 1875-1889 arası Alliance İsraélite Universelle, Balat'ta erkekler ve kızlar için okullar ve atelyeler açtı. 1908'den itibaren Balatlı Yahudi erkekler de yasa uyarınca askere gidince, savaşlarda şehit düşenlerin dul eşlerine yardım için dernekler kuruldu. 1920'lerde ticaret geliştiyse de, sefalet devam etti ve özellikle Galata'ya doğru göç başladı. 1940'ta seferberlikte **20 kuranın askere alınması (las vente klasas)**, Varlık Vergisi'nin yıkıcı etkileri, Filistin'e göçü başlattı. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla beraber Balat adeta boşaldı. Balat iskelelerinden motorlar ve mavnalar dolusu insanlar ayrıldı. Balat'ta kalan Yahudiler azınlığa düştüler. Yöreye Karadenizli vatandaşlar yerleşti. Evlerin tapusunu sahiplenemediklerinden evlerde bir tadilat oluşturamadılar. Kalan aileler de 60'lı yıllarda Şişli ve çevresine göç ettiler. Geriye günümüzde cemaatin yardım

götürdüğü birkaç Yahudi ailesi kaldı.

Balat'ın Yahudiler'in çok yoğun olduğu bir semt hüviyetini taşıdığı *"Balatlı Mişon"* gibi tabirlerden, Karagöz oyunlarından birinde bir Yahudi tüccarın *"Balat kapısından girdim içeri"* demesinden dahi sezinlenmektedir.

e.1. Semtler:

Harici Balat (Balat Afuera): Bu bölümde yeralan Karabaş Mahallesi, kıyıda bulunmaktaydı ve Vapur İskelesi Sokak, Odun İskelesi Sokak gibi noktalardan başlıyordu. Bu semtte kayık iskeleleri ve çöp iskelesi de vardı. 1890'larda sürekli olarak taşan lağımlar, kapalı bir kanalizasyona dönüştürülerek iskeleden denize akıtılırdı. Bu mahallenin halkı çok fakirdi. Seyyar satıcılar, kayıkçılar, tulumbacılar bu yöredê otururdu. Tulumbacılar, Zakaryas'ın ve Perendeoğlu'nun kahvesinde buluşurlardı. Perendeoğlu dindar fakat kabadayı bir kişiydi. Evler genellikle tek katlıydı. Fakat Yahudihane adlı fakir Yahudiler'in kiraladığı büyük ve iki katlı bir ev de vardı. 1870'lerdeki saptamalara göre kiralık ev bulmak çok zordu. Dubek bölgesinde iki katlı tuğladan evlerin duvarlarında Magen David amblemine rastlanır. **Karabaş Salhanesi Sokak** ise ismi ile uzun yıllar 1825'te kurulmuş Yahudi mezbahasını anımsatmıştır. 1911 Dubek yangınında yandıktan sonra restore edilen Romanyotlar'a ait ve Fatih zamanında mevcut olan **Pol Yaşan Sinagogu**'nun kalıntıları da istimlaklarla yok oldu. 1911 yangınlarda **Alliance Okulları** da yok oldu. Alliance yöneticileri, Judeo Espanyol'un argo konuşmasının ve aşağı takımdan ("klasa başa") kişilerin lisanı olarak görülmeye başlanması üzerine; bu lisanın yerine Fransızca'yı ikame etmek istemekteydiler. Yangından sonra bu okullar tekrar kurulmadı ve öğrenciler Hasköy'deki Alliance'lara nakledildi. Yangınlarda Geruş (İspanya'dan ihraç) Sinagogu da yok oldu. Ayvansaray istikametine doğru Demir Hisar Caddesi'nin sağında yer alan yüksek bacaları ve yuvarlak penceleri olan bina, Et ve Balık Kurumu'nun malı oldu. Ancak 2. Dünya Savaşı'nın gergin psikolojik ortamı; çevredeki Yahudiler'i bu binanın, Almanya'nın yanında savaşa girildiği takdirde Yahudiler'in yakılması

için yapıldığına inanmaya sevketti. Bu nedenle de bina **"Los Ornos de Balat"** (Balat Fırınları) olarak anılmaktaydı. Yörenin ön önemli kuruluşlarından biri olan **Or-Ahayim Hastanesi** ile ilgili olarak ise İstanbul Cemaati (f) kısmında bilgi verilmiştir. Harici Balat'ın önemli bir kesimi de Lonca (Hevra) idi ve Aracılar Hamamı'yla ünlüydü. Balat "Afuera"nın önemli sinagoglarından **Sigri**'nin mazisi (Selanikliler Havrası), Fatih zamanında yöreye yerleştirilen Selanikli Yahudiler'e dek uzanıyordu. **Eliau Sinagogu**, yörenin diğer önemli bir havrasıydı.

Dahili Balat ("Balat Aryentro"): Buraya "Balat Kapısı"ndan ve özellikle ayakkabıcıların, manifaturacıların ve benzeri esnafın yer aldığı ve Yahudiler'in **"Kanfafana"** olarak çağırdıkları semtten girilirdi. 19. yüzyılın sonlarında Kanfafana'nın kapıları vardı ve akşamları kapanırdı. Cuma akşamları da Yanbol Sinagogu Gabayı (yöneticisi) polis eşliğinde işyerlerinin kapanmasını denetler ve Şabat'ın uygulanmasını sağlardı. Yörenin ilginç bir binası Ferruh Kahya (Çavuş) Hamamı olarak bilinen **"El Banyo de Balat"** idi. Bu hamam, mikve de ihtiva etmekteydi. Yahudi gelinleri düğün öncesi gecesi bu mikveye girer ve burada şenlikler düzenlenirdi. Bu bölgedeki Yanbol ve Ahrida Sinagogları hakkında İstanbul Sinagogları bölümünde bilgi verilmiştir. Bölgede yer alan Makabi Derneği 1923'lerde; "Ha Hemla" adlı gençlik derneği ise 1948'lerde kapandı.

Tahta Minare Semti: Bölgedeki metruk **Çana Sinagogu**, Hacı İsa Sokağı kayda değer. Bu sokak, "Kaleja Babani" olarak da adlandırılırdı. Bu sokakta zengin Babani ailesinin evleri vardı.

Kasturiya Semti: Balat'ın yüksekliklerinde yer alan Kasturiya ve İstipol semtleri, Balat Aryentro'dan, karışık halklardan özellikle Rumlar'dan oluşan bir nüfusu barındıran sokaklarla ayrılırdı. Bölgenin en önemli sinagogu, Makedonya'nın Kasturiya kasabasından göç edenlerin kurduğu **Kasturiya Sinagogu**'ydu. Mazisi Fatih Sultan Mehmet devrine uzanan bu sinagogun kapasitesi 150 kişi kadardı. Ayrıca 1865'te inşa edildiği sanılan bir midraşı vardı. Sinagogun yanında yer ala *"Paltiler'in Evi"* (Kaza de Los Paltis), 19. yüzyılın başlarından beri mevcut-

tu ve Osmanlı Sarayı'na bir doktor vermiş olan ünlü Palti ailesine aitti. İsak Palti, Kanfafana'da imalatçıydı ve Kasturiya'nın muhtarıydı. Kasturiya tepelerindeki evlerin genellikle manzaraya cepheli balkonları vardı. Sinagogun etrafındaki bütün evler Yahudiler'e aitti. Ulubatlı Sokağı dolaylarında **"Las Kazas de Alfasa"** yer alırdı. Şişhane Sokak'ta, Yahudi tulumbacılarının ve sakaların su deposu olan bir mağara vardı; ayrıca Yusefaçi'nin (Yusuf Toros) "Kahvanesi" de bu sokaktaydı.

İstipol Semti: Bu semtteki evlerin çoğu ahşaptı ve yangınlarda yok oldular. Gomez ve Palti gibi ailelerin oturduğu bu evlerden sağlam kalanlar güzel yapılardır: yan duvarlar tuğladan, cepheler ahşaptır; redeşoseye (giriş katına) birkaç mermer basamakla ulaşılır. İkinci kat balkonları çıkmadır; çatıyla bağlantılar ahşap süslemeler içerir; bazı evlerin meyva bahçeleri vardı. Makedonya'nın İstip kentinden Yahudiler'ce inşa edilen **İstipol Sinagogu** ahşaptır. 1899'daki yangından sonra yeniden inşa edilmiş, yuvarlak pencereleri ve süslü camları ile dikkat çeken bu küçük sinagog, günümüzde yıkıntı halindedir.

e.2. Balat'ta Günlük Yaşam:

Diğer etnik topluluklarla ilişkiler: Özellikle Rumlar'la sıkça kavgalar ve arbedeler yaşanmıştır. Örneğin 1867'de Rum tulumbacılarının Yahudi bahçesinde çıkarttıkları kanlı kavga, Hahambaşı Yakir Geron'un ve Rum Patriği'nin müdahalesi ile son bulurken; 1874'te mahalli Rum Typos gazetesinin kışkırttığı kan iftirası ve benzerleri, Osmanlı fermanları ile bastırılmış ve yasaklanmıştır. 1925'te gene Rum tulumbacılarının baskını ise bu kez Yahudi gruplarının bunları Fener'e kadar kovalamasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca Balat'taki Ermeni Lisesi öğrencileriyle Yahudi öğrenciler arasında da kavgalar cereyan ederdi. Bunun haricinde Hıristiyanlar'la komşuluk ilişkileri iyiydi. Rumlar, Yahudiler'e renkli Paskalya yumurtaları verirken, Yahudiler de Müslüman ve Hıristiyan komşularına Pesah pastaları ikram ederlerdi. Yahudiler'in Müslüman komşuları ile ilişkileri sınırlıydı. Müslüman hanımlar, evlerinden pek dışarı çıkmazlar, ayrıca Yahudi kadınları da Türkçe'yi iyi konuşamazlardı. Balat'ta Müslü-

man esnaf ise Yahudiler'le uyum halindeydi ve Yahudiler'in çalışma saatlerine ve tüketim mallarına uygun hareket etmekteydiler.

Dini Bayramlar: Dini bayramlarda; özellikle Purim'de Balat sokakları renklenirdi. "Koladikos" adı verilen şekerlemeler içeren torbalar satılır, lotaryalar düzenlenir, şekerleme peşinde olan çocuklar şu şarkıyı söylerlerdi: "Purim, Purim lanu; pesah en la mano; Ya vino enverano; para ir al kampo" (Purim, Purim, bizim için, Pesah yakındır; Yaz geldi, sayfiyeye gitmek için). Pesah Bayramı'nda ise şamaslar (sinagog memurları), sokaklarda dolaşarak, "ya empeso la büyük hames" (büyük hamursuz başladı) diye bağırarak, ekmek yememe yasağını anons ederlerdi. Keza Sukot, Simha Tora, Şavuot da, saygıyla uyulan diğer dini bayramlardı. Şavuot'da ve Kipur bitiminde kayıkla Kağıthane'ye (Ketana) gidilirdi. Cuma akşamları, şamaslar, sokakları dolaşıp, Şabat'ın başlangıcını duyurmak için "Asender k'es tadre" (mumları yakınız, geç oldu) derlerdi. Cumartesi sabahları da sabah duası için erkekleri sinagoglara çağırırlardı. Sinagog çıkışlarından sonra erkekler evlerde toplanırlar, sohbet ederler, rakı sofraları kurulurdu. Aileleri de birbirini ziyaret eder, ayrıca Fener ve Eyüp gibi gazinolara gidilirdi. Bu gazinolarda görücüler ("kazamenteros") aracılığıyla tanıştırılan aile babaları, gençlerinin müstakbel evliliği hakkında ön görüşme yaparlardı. Gençler birbirleriyle tanışıp anlaştıktan sonra nişan günü ("el espezoryo") saptanırdı. Nişanın bozulması genç kızın şöhretini zedeleyen tatsız bir olaydı. Nişanın yapılması kadar bozulması da dini otoritelerce yapılırdı. Cumartesi akşamları evlerde fincan oyunu, tombala ve loto gibi oyunlar oynanırdı. Pazar sabahı, iş haftası başlardı.

Çocuklar: Çocuklu aileler, çocuklarını "mestra" adı verilen ve pek iyi şöhreti olmayan kreşlere verirlerdi. Özellikle fakir aile çocuklarının gittiği mestralara çocukları sabahları hamallar çamurlu sokaklardan geçerek ve sırtlarında götürürlerdi. Anaokul işlevi gören "eskolikalar" daha kaliteliydiler. Buralarda biraz okuma, müzik, Fransızca öğretilirdi. Erkek çocuklar sinagoglara bağlı ilkokullara giderlerdi. Heder olarak adlandırılan bu okullar, o zama-

nın seyyahlarının ifadesine göre 19. yüzyılın sonlarına kadar çok kalabalık sınıflardan oluşuyordu; sert bir disiplin hakimdi ve ezbercilik yaygındı. Okuldan sonra babalarına yardım etmeyen çocuklar sokaklarda oynardı; kızlar özellikle dikiş öğrenir, çeyizlerini düzer ve çok genç evlenirlerdi. Fakir ailelerin kızları daha varlıklı ailelere hizmetçi ("mosa") olarak çalışmaya giderlerdi. Bazıları babalarının işinde çalışır, bazıları örneğin Cibali'deki sigara fabrikası gibi imalathanelerde istihdam edilirdi. Kızların çalışması genellikle pek arzu edilmezdi. Hayır kurumlarındaki uğraşılar da bayanların etkinlikleri arasındaydı. Kadınların dinsel ritüellere (evlilik ve doğum öncesi) uymaları olağandı.

Meslekler: En saygın ve işlevsel meslek, kuşkusuz hahamlıktı. Hahamlar; Mahazeke-Tora ve Talmud Tora öğretmenliği, nişanlama, dini konferanslar verme, kavgalılar arasında arabuluculuk gibi işlevler görürlerdi. Nedeni anlaşılmayan ve özellikle uğursuz insanların kem gözünden kaynaklandığına inanılan hastalıkların ve kötü ruhların defedilmesi için dahi hahamlara başvurulduğu vakiydi. Halkın sıklıkla danıştığı kişiler arasında falcılar da vardı. Meyhaneleri ve tavernaları ile bir zamanlar pek ünlü olan Balat'ta birçok Yahudi meyhanecinin ismi de önde gelmekteydi. Meyhanelerde yalnız içki içilmez, şarkılar söylenir, şiirler okunur ve dansedilirdi. Kahvehanelerin işletmecileri arasında Yahudiler bulunurdu. Burada kağıt oynanır ve müzik çalınırdı. Ancak gerek kahvehanelere, gerekse meyhanelere gidenlere Yahudiler iyi gözle bakmazlardı. Buralara tulumbacılar, sokak satıcıları ve Yahudi kabadayıları dadanırdı. 1948'de Balat'ta 80 kahvehane ve 20 meyhane bulunmaktaydı.

Yaygın bir meslek de kasaplıktı. Balat'ta 1827'de 30, 1949'da da 14 kasap vardı. Sokak satıcıları arasında sakalar, yemiş ve sebze satıcıları, yumurtacılar, balıkçılar, "liparida" (çiroz) satıcıları bulunurdu. "Garato" (tuzlu palamut, lakerda), likorino gibi balık spesyaliteleri ve "gaya" (gelincik) balığı Yahudiler'in balık tercihiydi. Kaba-

dayılıkları, kavgaları ünlü Yahudi tulumbacılar, ölülerin mezarlığa taşınması görevini de üstlenmişlerdi. Bu mesleklerin hepsinde Yahudiler yeralmaktaydı. Ancak ateşçi (ateş yakanlar) ve kalaycılar (arenacis) Yahudi değildi...[617]

f) Günümüzde İstanbul'daki Yahudi Cemaati'nin Devam Ettiği Hayır Kuruluşları, Sosyal Dernekler

f.1. İhtiyarlara Yardım Derneği: 1895 yılında hizmete açılan Yüksekkaldırım'daki Or Hadaş ("Yeni Işık") Sinagogu binasının bir kısmı sinagog, bir kısmı da İhtiyarlar Yurdu ("Moşav Zekinim") ve yoksul, göçmen ve gezginlerin konuklama evi olarak kullanılmaya başlandı.. Bugün, Hasköy'deki Alliance İsraélite Okulu'nun binasında bulunan İhtiyarlar Yurdu, bu kuruluşun devamıdır.[618]

Derneğin ilk tüzüğü 1960'da düzenlendi. 1899'da açılan (eski Alliance İsraélite) Hasköy Yahudi İlkokulu 1961'de kapanınca restorasyon çalışmalarını müteakiben 5 Eylül 1963'de törenle yaşlıların hizmetine açıldı. 1969'da Aşkenaz Cemaati halen kullanılan küçük sinagogu tefriş etti. 1978'den 1984'e kadar dernekte çeşitli yenilikler yapıldı; daha çok bağışlar sağlanarak, yaşlılar için daha iyi olanaklar sağlandı.[619] Daha sonraki dönemlerde de restorasyon çalışmaları, kaşer mutfağın tesisi ve yaşlılarla daha yakın sosyal ilişkiler gibi gelişmeler sürdü. 1993'te 78. tesis yılını anlamlı bir törenle kutlayan İhtiyarlara Yardım Derneği için bir tarihçe de hazırlanmış olup; o tarihte geniş bir gönüllüler kadrosu, profesyonel personeli ve sağlık görevlileri ile 93 yaşlıya hizmet vermekteydi.[620] 1995'te bir hayırseverin bağışlarıyla gerçekleşen bir restorasyonla yaşlılara sunulan olanaklar daha da modernleşmiştir. 1997'de tesisin azami kapasitesine ulaşması için tadilatlar gerçekleştirildi. 1993 ve 1998 yıllarında İYD'yi tanıtan kitaplar neşredilmiştir. 1997'de tesisin azami kapasitesine ulaşması için tadilatlar gerçekleştirildi.[621] Son yıllarda tesis edilen "Yaşam Paviyonu"nda yaşlı evli çiftler de barındırılmaktadır.

f.2. Musevi Lisesi: 1914'te o dönem İstanbul'da faaliyet gösteren Bene Berit kuruluşunun önayak olmasıyla kuruldu. Kuruluş aşamasın-

da **Joseph Niego** ve **Dr. Marküs**'ün uğraşıları zikredrilmelidir. Dr. Marküs Lise'nin ilk müdürü de olmuştur. Okul Yemenici Sokak'ta kuruldu. Sonra şimdiki Rus Konsolosluğu'nun bulunduğu Kumbaracı Sokak'a, oradan da önceleri Goldscmidt Okulu'nun yer aldığ şişhane Mektep Sokak'taki yere taşındı.[622] Burada Beyoğlu Özel Yahudi Lisesi'nin bir azınlık okulu olarak Lozan Antlaşması'na uygun bir statüsü vardı. (İlk kurulduğu dönemlerde "Alliance İsraélite Universelle" programı uygulanırdı). 1936-37'den beri eğitim Türkçe sürdürülüyor, İbranice ve din dersi veriliyordu. Okul Yahudi bayramlarında da halen olduğu gibi tatil ediliyordu. Bu dönemlerde okulda başka dinden öğrenciler de öğrenim görebiliyordu. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'ndan öğrencinin babasının Yahudi olması koşulu getirildi. Çeşitli müracaatlar sonucunda okulun ortaokuldan evvel bir İngilizce hazırlık sınıfı ihtiva etmesine olanak sağlandı ve takviyeli İngilizce'ye kademeli geçiş için izin alındı ve diğer sınıflarda uygulamaya kondu.[623] Uzun yıllar, idare heyetlerinin ve eğitimcilerinin özverili çalışmalarıyla, üniversiteye giriş sınavlarındaki başarısıyla da dikkat çeken Beyoğlu Özel Yahudi Lisesi, 1993-94 öğretim yılı sonunda çok daha modern olanakların sağlandığı Ulus Özel Yahudi Lisesi'ne taşındı. UÖML, yuva, ilkokul, ortaokul ve liseyi kapsayan, 6700 m^2lik alan üzerine 11.000 m^2'lik inşaat sahası içeren bir binada (11 katlı) kurulmuştur. Bunun 6000 m^2'si kullanım, gerisi dolaşım alanı olmakla birlikte; bahçe alanı mevcut eğilimli arazi nedeniyle çok azdır. Bina, Aşkenaz Cemaati'ne ait arsa üzerine 500. Yıl Vakfı'nın **1. Karma ve BÖML**'nin transferi için inşaat izni almasıyla yapıldı. Bağımsız gibi görünen üç blok halinde yapılmış tesisler, tatbikatta 950 öğrenciye hizmet verebilecek düzeyde büyüktür. Sözkonusu komplekste büyük bir kütüphane, modern bilgisayarlar içeren bilgisayar labaratuarları, fen dersleri laboratuvarları, amfi, kapalı spor salonu ve seyircili basket sahası, resim ve müzik dersliklerı, rehberlik servisleri, eğitsel kulüp odaları, geniş yemekhaneler, kantin, dinlenme yerleri, revir, otopark, lisan laboratuarları, yuva için çağdaş eğitim düzeyinde uygun odalar, vb. bulunmaktadır.

Bu düzende ders dışı etkinlikler ve rehberlik takviyesi ile çağdaş görüşlü ve sorumluluk taşıyan bir kişiliğe sahip öğrenciler yetiştirilmesi hedeflenmiştir.[624] UÖML, Yahudi cemaatine mensup birçok sanayici ve iş adamının büyük bağışları ile gerçekleşmiştir. Bu projenin gerçekleşmesini sağlayan komiteye başkanlık eden ve ilerlemiş yaşına karşın büyük çabalar sarfetmiş olan merhum **Bernard Nahum**'a göre; cemaatin gelişen İstanbul'u izleyerek yeni semtlere kayması, okul için bir gereksinme nedeni olmuştur.

Okul için bir vakıf kurulmuş olup, bir icra kurulunca yönetilmektedir. Okulun kısa süre içinde yüksek bir akademik kapasiteye ulaşması amaçlanmıştır.[625] Okul Burs Komisyonu ise, akademik olarak yeterli ve başarılı olup maddi gereksinimi olan öğrencilere uygun oranda eğitim için gerekli maddi katkıyı sağlamak için kurulmuştur. UÖML'nin resmi açılışı 27-28 Kasım akşamları törenle okulun Amram Oditoryumu'nda yapılmıştır.[626] 1994-1995 öğrenim yılında UÖML'de okuyan toplam 550 kadar öğrencinin önemli bir kısmı başka okullardan Yahudi Lisesi'ne naklolmuştur. UÖML'nin eğitim düzeyi yükseltilmeye çalışılmakta ve ihtiyacı olan öğrenciler de akademik performansları ve ailelerinin ekonomik durumu dikkate alınarak, kendileri kısmen veya tamamen ücretsiz olarak okutulmaktadır.[627]

Ulus Özel Musevi Lisesi, 15 Haziran 1997'de lise son sınıfta okuyan 12 öğrencisini mezun etmiştir.[628] Ulus Musevi Lisesi'nin ÖSS 2002 sonuçlarına göre, tercih formlarını okula ulaştıran ve yerleştirilen kişilerin %27'si ilk tercihlerine, %71'i ise ilk üç seçimlerinden birine girmeye hak kazandı.[629] Ulus Özel Musevi Lisesi 2003 mezunlarının %42'si ise açıklanan ÖSS sonuçları neticesinde ilk üç tercihlerinden birine, %67'si de ilk beş seçimlerinden birine girmeyi başardı.[630]

f.3. Birinci Karma Ana ve İlkokulu: Bu okul uzun yıllar Neve Şalom Sinagogu'nun arkasındaki binasında yüzlerce öğrenci yetiştirdikten sonra 12 Haziran 1994'te son diploma töreni ile[631] Ulus'a nakloldu. Yönetici ve eğitimcilerin yoğun çabalarıyla bu kuruluş, son yıllarında ana ve ilkokul çağındaki çocuklara yönelik çağdaş eğitim-

sel ve pedagojik etkinliklerde büyük aşamalar kaydetmişti ve Neve Şalom Vakfı bünyesinde yer almaktaydı. Bu etkinlikler, UÖML Vakfı'nca halen de yürütülmektedir.

f.4. Neve Şalom Vakfı ve Matan Baseter: Neve Şalom Vakfı'nın bünyesinde Neve Şalom, Şişli, Burgazada gibi sinagoglar, Matan Baseter ve ona bağlı Barın Yurdu, Hevra Kadişa (ölülerin defni ile ilgili hizmetler kolu) gibi kurumlar yer alır. Vakfın ayrıca tefilim, tefila (dualar) kitabı hazırlamak, hazan yetiştirmek gibi işlevleri de vardır; Şişhane'de Neve Şalom Sinagogu'nun yanındaki binada faaliyet gösterir. Aynı mekanda görev yapan Matan Baseter Bikur Holim (kısaca Matan Baseter), bir hayır kurumudur ve Neve Şalom Vakfı bu kuruma maddi destek de sağlar.[632]

Matan Baseter, adı geçen vakfın kendisine ayırdığı yıllık bütçenin haricinde, hayırseverlerin bağışlarının yanısıra, kaparot (kusurların bağışı için yapılan sunu) kesimi ile ilgili bağışlardan da yararlanır. Bu eski kurum, yardım almak isteyen kişilerin tahkikatını yaptıktan sonra, aylık maaş, gıda, ilaç, yakacak, kesilen kaparot şeklinde aile yardımları yapar. Gıda yardımları belli standartları haiz "paket"lerin ailelerin adresine kadar dağıtılması şeklindedir. Matan Baseter'e bağlı olarak da eski II. Karma Binası onartılıp; modern bir görünüme getirilerek 1 Aralık 1991'den itibaren **Barmyurt** olarak hizmete açılmıştır. Barınyurt, 1994'te 40'tan fazla ihtiyacı olan kişiye kendi evleriymiş gibi barınma, gıda ve sağlık hizmeti sunmaktaydı. Matan Baseter, bu tür hayır hizmetlerini büyük oranda hanım üyelerinin geniş çapta katkısıyla sağlamaktadır.[633] 2000'li yılların başında Hahambaşılık bünyesinde yaşlı cemaat bireylerin yaşamlarına renk katmak için kurulan "Golden Age" komisyonu çeşitli etkinlikler düzenlemektedir.[634] Son yıllarda Barınyurt'ta yapılan birçok yenileştirmeye ek olarak 2003'te hayırsever Rafael Torel'in desteğiyle 21 odalık "İda Kohen Pavyonu" açıldı.[635]

f.5. Balat Or-Ahayim Yahudi Hastanesi: 1884 yılında, aralarında Osmanlı Bahriyesi'ne mensup tabib yarbay ve paşaların da bulunduğu 10 Yahudi hayırsever, Yahudiler'in yoğun olarak ikamet ettiği İstan-

bul'un Balat semtinde, hastaların bakım ve tedavisi için Or Ahayim hayır kurumunu kurarlar. Küçük bir evde ve iki odada hastaların tedavisi ile hizmetlerine başlarlar. Devrin padişahından sağlanan ferman ile aynı semtte 1896 yılında bir hastane binasının inşaatına başlanır. 1898 yılında inşaatı tamamlanan merkez binada insani hizmetlerine devam ederler. Bu arada dünyanın her tarafından, hayırsever Yahudiler'den sağlanan nakdi ve ayni yardımlar sayesinde çalışmalarını sürdürürler.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna hizmet veren bu hastane, 1922 yılında Bağdatlı zengin bir Yahudi olan **Eli Kadori**'nin genç yaşında vefat eden eşi adına yaptırdığı bölümlerle son durumunu alır.[636], [637], [638] İlk Başhekim **Dr. Rafael Bey Delmedico**'dur.

Lozan Anlaşması ile bir azınlık hastanesi olan bu kurum, Vakıflar Kanunu'nun meriyete girmesi ile bir cemaat vakfı şeklinde dönüşmüştür. Halen muhtaç ve fakir hastaların yanısıra, imkanı olanlara da hizmet veren vakfın tüm gelirleri, hayırseverlerin bağışları ile cenazelerde uygulanan ve Türk Eğitim Vakfı'nın benzeri olan çelenk çalışmalarından elde edilir.

Her ne kadar hastane çevresinde çok küçük bir Yahudi yerleşim merkezi bulunuyorsa da; cemaatte fakir oldukları belirlenen kişilerin yanı sıra, hiçbir din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin fakir oldukları belgelenen kişiler makul bir ücret karşılığında hastanede muayene edilir, tedavileri sağlanır, ilaçları verilir, gerektiği takdirde yatırılır. Lüzumu halinde ameliyat edilir. Bu kişilere gerektiği takdirde hastahanede yapılamayan tahlil ve tetkikler başka sağlık kurumlarından bedeli vakıf tarafından karşılanarak sağlanır. Vakıf, halen dört yılda bir yapılan vakıf seçimleri ile işbaşına gelen cemaat mensubu Fahri Hayırseverler tarafından yönetilir. Yönetim Kurulu'nun onayladığı takriben 40 hanım, her gün 5-6 kişilik gruplar halinde yatan hastaların bakım ve moral takviyesi için gönüllü olarak çalışır ve yardımcı olurlar.

Hastanede (1994 itibarı ile) başhekim idaresinde 3 pratisyen doktor, 3 uzman doktor, 1 laborant, 1 röntgen teknisyeni, 1 eczacı, 5 büro personeli, 8 hemşire ve takriben 35 hastabakıcı, hademe, gece bek-

çisi ve mutfak personeli olmak üzere toplam 60 kadar kişi görev yapmaktaydı. Son yıllarda yapılan düzenlemeler sayesinde 11 branşta takriben 25 uzman doktorun vermiş olduğu poliklinik çalışmaları çevre halkına hizmet vermektedir.

Hastane aynı zamanda günün 24 saatinde çevre halkına; intihar, zehirlenme, yaralanma, yanma gibi her türlü sağlık sorunlarında hizmet verir.

Hastanenin yatak kapasitesi 109 olup, bu yatakların büyük bir kısmı jeriatrik hastalar tarafından işgal edilmektedir. Son yıllarda ilerleyen tıbbi imkanlarla, insan ömrü uzamış, jeriatri branşı, tıbbın bakımı en pahalı dallarından biri olmuştur.

Vakıf yöneticilerinin, gönüllü üyelerin, "pembe melekler" olarak adlandırılan hanımlar kolunun ve sağlık personelinin çabalarıyla hastalara ve yaşamlarının son günlerini yalnız geçirmek mecburiyetinde kalanlara bir barınak olan bu kurumun birçok bölümü başta **Edmond Benkohen** olmak üzere hayırseverlerin katkılarıyla yenilenmiş; son olarak gene adı geçen hayırseverin katkısıyla bir Geriatri Bölümü eklenmiştir.[639], [640], [641] İstanbul Diyabet Merkezi, 16 Mayıs 1997 günü yeni bir ünitesini Or-Ahayim Hastanesi'nde yaşama geçirdi.[642] 2001 yılında hastanenin kuruluşunun 100. yılı kutlandı ve Or-Ahayim Hastanesi *"Sevgi ve Şefkatin Yüzyılı"* adlı değerli bir araştırma cildi yayınladı. 2002 yılında Or-Ahayim Hastanesi Or-Med Sağlık Hizmetleri ile yaptığı çalışma ile sağlık kartı üyelerinin çeşitli hizmetlerden ucuza istifade edebilmesini mümkün kıldı. Or-Ahayim Hastanesi 2003 yılında da yeniliklerle gündemde kaldı. Hastane Başhekimi Dr. Vedat Mizrahi'nin ifadesine göre, entegre otomasyon sistemi kurarak tüm işlemleri bilgisayar ortamına aktaran hastane yetkilileri, Mart 2003'te radyoloji bölümüne yeni bir renkli Doppler ultrasonografi cihazı aldılar.[643] Balat Or-Ahayim Hastanesi, 105. kuruluş yılını Haliç kıyısındaki mekanında 3 Haziran 2003'te bir müzik şöleniyle kutladı.[644]

f.6. Öğrencilere Yardım Derneği: 1898 yılında kurulan bu dernek, ilk olarak "Avaat Ahim" adını almıştır. Kurucuları; Moiz Koronyo, İsak Niyego, Lazar Kalma, Salamon Mis, Marko Polikar, Albert Levi'dir. Da-

ha sonra "Mişne-Tora Gemilut Hasadim" adını aldı. Kuruluş amacı Cumartesi günü söylenen duaları düzenlemek, yoksul hastalara doktor ve ilaç bulmaktı.[645] Dernek, 1914'te Mişne Tora adını aldı. İlk tüzüğü ise 1914'te Pera (Beyoğlu) Mutasarrıflığı'nca onaylandı.[646] Derneğin amacı, bu kez öksüz okul öğrencilerine öğle yemeği ve yılda bir kez giysi vermek gibi yardımları kapsıyordu. 1927'de önemini arttıran Mişne Tora, yüzlerce yoksul öğrencisine destek oluyordu. Aynı yıl Av. Daniel Behar Mişne Tora'nın, en yüksek not alan üç öğrenciye eğitimlerinin sonuna dek gerekli parayı karşılayacağını açıklamıştı.[647] 1939'da yapılan tüzük değişikliği ile dernek *"Fakir Mektep Çocuklarına Yardım Derneği"* adını aldı. II. Dünya Savaşı zamanlarındaki sıkıntılı iktisadi şartlarda 700 kadar talebenin gıda, vesaire öğrenim giderlerini karşılayan bu kuruluş, 30 yıl öncesine dek tahsil yardımlarının yanısıra eğitimsel amaçlı kültürel etkinliklikler de gösteriyordu. Dernek, zamanla etkinlik kapasitesini yitirdiyse de; 1982'den sonra tüzük değişiklikiğini müteakiben, *"Yoksul Öğrencilere Yardım Derneği"* adını alması ve 1984'te Hanımlar Komisyonu'nun kurulmasıyla beraber tekrar bir toparlanma sürecine girdi. Orta ve lise öğrencilerinin okul taksidi, özel dersane ücretleri, yol giderleri, okul araç gereçleri, kıyafet gibi gereksinmelerinin sağlanmasının yanısıra; 1988'de kurulan Manevi Destek Komisyonu'yla öğrencilerin sosyal ve psikolojik sorunlarına değinilmesini, 1992'de Kültür Komisyonu ile öğrencilere yardımcı ders ve şahsi yapılanmalarında yardımcı olacak bilgilendirmenin verilmesi izledi. Dernek, 1990'da *"Öğrencilere Yardım Derneği"* adını aldı. 1994'te 85 öğrenciye destek veriyordu. Bu dernek, BÖML'in yemekhanesinin işletilmesini ve tüm giderlerinin karşılanmasını uzun yıllar üstlenmişti.[648]

ÖYD, 1997'de 110 kadar öğrenciye eğitim katkılarında bulunduğu gibi; yeni etkinlik alanı çerçevesinde 40 kadar yoksul aileye ve bazı hastalara yardım sunmaktaydı. Derneğin özel dersane yardımı yaptığı öğrencilerin üniversiteye kabul edilme oranı, 2000'li yıllarda %80 ile %90 arasında gerçekleşmiştir.

f.7. Şalom Gazetesi: 1947'de **Avram Leyon** tarafından kuruldu. Avram Leyon, bu değerli gazeteyi büyük fedakarlıklarla 1983'e dek götür-

dü. Eylül 1984'te Şalom, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın tarafından tekrar çıkarılmaya başlandı. Giderek gelişen bu gazete, 2 Mayıs 1993'te Nişantaşı'ndaki küçük bürosundan Teşvikiye'deki kendi mülküne geçerek, daha kapsamlı olanaklarla faaliyetini sürdürmeye başlamıştır.

Türk Yahudileri'ni dinsel, sosyal, felsefi, ebebî yönleriyle aydınlatarak kültür seviyelerini artıran, cemaat ve diğer konulardaki haberlerle ilgi odağı haline dönüşen Şalom, yeni mekanında çeşitli sanat sergilerine yer vermekte ve bir kütüphane de oluşturmaktadır. Gözlem Gazetecilik,[649] her sene TÜYAP Fuarı'na katılmakta ve 1992'den beri Türkçe, Fransızca, İngilizce, Judeo-Espanyolca tarihi ve kültürel araştırma, roman, deneme, karikatür, şiir kitap ve albümleri yayınlamaktadır. "Şalom" Gazetesi, son yıllarda gençlik köşesi, spor, ekonomi gibi konulara da sayfa ayırmakta ve birçok genç yazara bünyesinde yer vermektedir.

f.8. Yetimleri Koruma ve Barındırma Derneği (Orfelinato): I. Dünya Savaşı yıllarında kuruldu. Kurulma nedeni; savaşlarda ve hastalıktan ölenlerin çocuklarıyla, Bulgaristan'dan gelen annesiz, babasız çocukların çok sayıda olmasıydı.

Önceleri Yüksekkaldırım'da görev yapan kuruluş, daha sonra Ortaköy'e taşındı. 1939-1946 yılları arasında Rav Nesim Behar ve eşi burada ders vermişti. Ortaköy'de yetimhane 1946'da bir yangın geçirmişti. Burada çeşitli olanakları ve eğitimsel desteği ile teşekküllü bir yapıya sahip olan Orfelinato, yıllarca birçok yetimi topluma hazırladı. Daha sonraları Kuledibi yöresine, en son da Tarlabaşı'ndaki mevkiine taşındı.[650] Bugün 40 kadar çocuğa çeşitli maddi, manevi ve eğitimsel yardımlarda bulunan bu derneğin bünyesindeki çocukların çoğu ilkokul seviyesinde olup, yetim çocuk sayısı yok denecek seviyededir. Dernek, bünyesindeki hanımlar komisyonu vasıtasıyla işlevlerine hassasiyetle eğilmektedir.[651] Öte yandan 1993'te ÖYD ile ortaklaşa sürdürülen çabalar içeriğindeki "Özürlü Çocuklara Yardım Halkası" ile birkaç sorunlu çocuğa da eğilme olanağı sağlanmıştır.[652] Bu dernek, 1997'de Osmanbey'e taşınmıştır.

f.9. Yıldırım Spor Kulübü (YSK): 1963 yılında kuruldu; spor

ağırlıklı birçok faaliyeti bulunmaktadır. Dernek lokaline 350 kadar genç çeşitli faaliyetler için katılmaktadır. Bunlara eğlence partileri, folklor ve spor dahildir. Bu meyanda dernek bünyesindeki spor okulu (basketbol, masa tenisi, aikido vs.) gençlik komisyonu vb. bulunmaktadır. Yıldırımspor'un basketbol takımı yıllarca müsabakalarda başarılı sonuçlar almış ve bünyesinde güçlü transferlere yer vermiştir. Renkleri lacivert-mavidir. Yıldırımspor'un Zincirlikuyu Spor Salonu'nda da bir lokali bulunmaktadır. Dernekte geleneksel bilgi yarışmaları ve konferansları sürmektedir.[653] Yıldırımspor, 1997 yazı başında Büyükada'da bir spor tesisi de açmıştır. Son yıllarda bu tesise gençlerin gösterdiği ilgi giderek artmaktadır. 2003 yılında Yıldırımspor'un Masa Tenisi A Takımı Süper Lig'te yer aldı.

f.10. Yardım Bakım Hayır Derneği (Tsedaka Umarpe): 20. yüzyılın başında kurulan bu dernek, uzun yıllar Kasımpaşa'daki Tsedaka Umarpe İlkokulu'nun yönetimini üstlendi. 1926 yılında okulun Beyoğlu'na taşınmasından sonra okula gelen yardımsever hanım üyelerinin desteğiyle 1. Karma İlkokulu'ndaki talebelere her okul günü öğle yemeği dağıtmış ve ayrıca gereksinimi olan talebelere her yıl muhtelif giysi dağıtımı yapmıştır. Derneğin bu faaliyetleri 1. Karma İlkokulu'nun Ulus'a taşındığı 1994-1995 ders yılına kadar sürmüş ve okulun Ulus'a taşınmasının ardından Dernek kapanmıştır.

f.11. Sinagogları ve Dini Eserleri Onarma ve Yaşatma Derneği: 1968 yılında kuruldu. Esas amacı; ibadet yerleri, mezarlıklar ve benzeri tüm kuruluş ve kurumların bakımını ve onarımını sağlamaktır. Haziran 1996'daki olağan genel kurulunda ressam Habip Gerez, dini eserlerin korunması açısından fotoğraf ve arşiv çalışmalarının yapılmasını önermiştir.[654]

f.12. Kültür Kurumları:

Arkadaşlık Yurdu: 1910 yılında Alliance İsraélite Universelle'den bir grup genç tarafından kurulmuştur. Arkadaşlık Yurdu, 1960'lı yıllarda Şişli'deki yerine taşınmış ve gençlere yönelik konser, konferans, tiyatro, dans, vb. gibi sanatsal ve kültürel etkinliklerle meşgul olmuştur.[655] Arkadaşlık Yurdu, bir süre Ortaköy yakınlarındaki

modern mekanında etkinliklerini sürdürdü. Son yıllarda "Meet Point" adı altında, 20-35 yaşlarındaki gençlere açık bu tür kültürel etkinlikler ve partiler yer almaktadır.

Dostluk Yurdu: 1966'da kuruldu ve Şişli'de taşındığı lokalde 1968-1969 yılından itibaren gençlere kültür ve eğlence etkinliklerinde ev sahipliği yaptı; çeşitli piyesler sergiledi. On yıl kadar fakirlere gıda ve giyim yardımı da yaptı. Halen çeşitli yaş grubundaki gençlere ve hanımlara el sanatı, jimnastik, kültür, gezi, sohbet etkinliklerinde hizmet vermektedir.[656] Derneğin daha çağdaş bir mekana geçmesi için çalışmalar yapılmıştır.

Göztepe Kültür: 1975'te kuruldu. Folklor, konferans, skeç, müzik, koro, dans gibi çalışmalarını önceleri Yıldırım lokali ve mevcut yerdeki müştemilatta gerçekleştirdi. Günümüz tesislerinin temeli 1985'te atıldı ve 1987 kışında inşaat tamamlandı. Kültür, spor, hanımlara yönelik etkinlikler gibi konularla iştigal eden çok yönlü, birçok alt komisyonu bulunan ve Kadıköy yakasında artan yerleşime cevap veren bir kurumdur.[657]

Kültür Sanat Yurdu: 1962 yılında belli yaş gruplarındaki gençlere kültür ve sanatı sevdirmek ve gençler arasında partiler düzenleyerek, dahili duvar gazetesi ve panolar tanzim ederek; kurum dışı tiyatro, sanat, spor, sinema gibi konularla ilgilenmek suretiyle dayanışma ve arkadaşlığı güçlendirmek amacıyla kuruldu.[658]

f.13. Ecnebi Yahudi Cemaatleri: Hahambaşılığın 1865'te kaşer (dini kurallara göre kesilmiş) etin her okkasına uyguladığı vergilerden müşteki olan Moses Rosenweich ve Salel Abromoviç, bu vergilerin yabancı uyruklu Yahudiler'e uygulanmamasını savunan iki şohetti (dini usullere göre hayvan kesimi yapan). Onlara göre: İstanbul'da bu tarihlerde yedi ecnebi Yahudi Cemaati bulunmaktaydı: **Avusturya-Alman Yahudi Hayır Cemiyeti; İtalyan Koruması Altındaki Ecnebi Yahudi Cemaati; Bükreş Cemaati; Jasi Cemaati; Fakirler Cemaati; Terziler Cemaati; Kertch Cemaati.**

Adı geçen şohetlerin şikayet mektubunda bu cemaatlerin kendi-

lerine özgü yönetimleri, arşivleri, sinagogları ve özerk hahamları olduğu ve son beş cemaatin hemen hemen tamamının Moldovya ve Polonya kökenli olduğu belirtilmektedir. Bu cemaatlerin ölülerini gömme işlemleri de Hahambaşılık nezdinde sorun olmuştur. Neticede 1867'de Hahambaşı Yakir Geron, Kont Abraham Kamondo ve Daniel Fernandez'in görüşmeleri sonucunda, **Kertch** Yahudileri'nin mezarlık sorunu çözümlenmiştir. Hahambaşılık, teskereleriyle dört ecnebi cemaati 1855'te özel şartlarla tanımıştır. (Öte yandan Rozanes'e göre, İstanbul'un fethinden evvel Bizans'ta bir "Alman" Yahudi Cemaati bulunmaktaydı.)[659]

İtalyan Yahudi Cemaati: Bizans döneminde İtalyan yarımadasından Cenova, Venedik, Ankona, vb. kentlerden İstanbul'a gelmiş Yahudiler vardı; İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra İtalya'ya İspanyol engizisyonundan kaçıp İtalya'ya yerleşen Yahudiler de İstanbul'a göç etti. İtalyan kökenli Yahudiler ile kentte mevcut Yahudiler arasında gerginliklerin yaşandığı dönemler oldu. 1555'te İtalyan kökenliler, Ankona şehrindeki bir boykotla ilgili olarak oluşan fikir ayrılığı nedeniyle ayrı bir cemaat meydana getirmeye teşebbüs ettiler. İstanbul'daki diğer Yahudiler'in aksine İtalyan Yahudileri, Ankona'nın, şehre gelen İspanya mültecisi Yahudiler'in taciz edilmesinden ötürü cezalandırılmasına karşı çıkmışlardı. Bir düğünle ilgili mevzuat konusunda çıkan anlaşmazlıktan ötürü İtalyan kökenli yöneticilerden Daniel Fernandez, Sefaradi yönetimine karşı çıktı.[660] İtalya Krallığı'nın Babiali nezdindeki temsilcisine yazısı uyarınca, İtalyan Hükümeti 1862'de kendi uyruğundaki Yahudi vatandaşlarından oluşan ve din özgürlüğüne sahip cemaati resmen kabul etti. Fernandez'in akrabası olan gelinin çeyizinin belirli bir oranını Hahambaşılığın bağış olarak tahsil etmek isteyişinin itiraz konusu ve bu cemaatin kuruluş nedeni olarak belirtilmesinin yanısıra; aynı neden olarak 1924'te cemaatin ikinci başkanı olan Piperno'nun daha sonra **Piperno Dokümanı** olarak Ankara'ya sunduğu bir belgede ileri sürdüğü bir olay da; Castro ailesinden vefat eden bir bayanın cenazesi için Galata Yahudi Cemaati'nin 120 lira gibi fahiş bir bedel talep etmesidir. Sebep ekonomik

kökenlidir ve dinsel veya ideolojik bir temele dayanmamaktadır. Ayrıca İtalyan Yahudileri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı vatandaş olmalarının getirdiği ayrıcalıklar da söz konusudur. Öte yandan tarihçi Abraham Galante'ye göre cemaatin kuruluş tarihi 1864'tür ve resmi kuruluş ismi ise "Communita di İsraéliti Stranieri di Rito Spagnolo Portoghese"dir. Anonim bir belge ise, kuruluş tarihini 1838'e kadar geri götürmekte ve Toskana Büyük Dükalığı'nın onayını aldığını ileri sürmektedir. Piperno'ya göre kurucuların çoğu İtalyan tabalıydı. 1864'te yönetim kurulunda **Bechor Camondo**, **Moise de Castro**, **Daniel Fernandez**, **Abraham Franco**, **Ruben Franco**, **Emmanuel Veneziani** gibi isimleri yer alıyordu. 1895'teki tüzüğe göre, cemaate dahil olmak için Osmanlı vatandaşı olmamak (himaye gören ecnebi vatandaşı olmak) gerekiyordu.

İstanbul'daki İtalyan Yahudi Cemaati'nin kuruluşu ile ilgili Giacomo Saban'ın Roma'da derlediği güncel bir araştırmaya göre; dağılmaya yüz tutmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda ileride çıkarları olabileceğini varsayan Batılı devletler bu tür "himayeleri altında" cemiyetlerin mevcudiyetinde bir tür kapitülasyon avantajı sağlıyorlardı. Esasen 1860'larda Hahambaşı'nın yetkileri de azalmıştı. Aynı yıllarda "ecnebi" Yahudi cemaatleri türemeye başlamıştı.

Bu bilgileri kaydeden yabancı tebalı iki şohet; bu cemaatlerin, himayesi altında bulundukları devletlerin hahambaşılıklarından talimat aldıklarını belirtmektedirler. Galante, Kertchliler ile Hahambaşılık arasında gelişen mezarlık ile ilgili gerginlikten, adı geçen cemaatlere ait tarihe karışmış havralardan söz etmemektedir. Giacomo Saban, araştırmasında "İtalyan himayesi altındaki Yahudi Cemaati"nin kesin kuruluş tarihinin saptanamadığını fakat 1858'den evvel mevcut olduğunun kanıtlandığını vurgulamaktadır. Yazar, Galante'ye istinaden cemaatin 1895 tarihli tüzük versyonunda Osmanlı vatandaşı olmama sorumluluğunun haricinde, başkan ve sekreterin İtalyan vatandaşı olma zorunluluğunu (madde 4) getiriyor ve cemaatin resmi dilini İtalyanca olarak (madde 3) saptıyordu. **Riccardo London Belgesi**, cemaatin ilk isminin "Comunita Israelitico Straniera di Rito Spagnolo-

Portoghese di Constantinopoli" olduğunu belirtir; 6 Şubat 1924 tarihli belgenin mühüründe 10 Emir Levhaları da görülmektedir. "Comunita Israelitico - Straniera - Sotto la Protezione İtaliana" kelimelerinden "Sotto la Protezione İtaliana" bölümü Kapitülasyonların iptal edildiği döneme ait 9 Nisan 1928 tarihli belgede artık yer almamaktadır... Cemaatin 1942 yılı yönetim kurulunda Geulio de Medina (Başkan), Moşe Cittone (sekreter), Saul Modiano, Albert Saltiel yer almaktaydı... Yazar, Grosman'a dayanarak İtalyan Cemaati'nin bir ara ünlü hazan İzak Algazi'yi de istihdam ettiğini belirtmektedir.[661]

1870'lerde cemaatin Yazıcı Sokak'taki Kamondo Han'da bir odası veya ibadethanesi vardı. Bugünkü Şair Ziya Paşa Yokuşu'nda (Kuledibi) mevcut İtalyan Sinagogu'nun arsası alındıktan ve 1886'da inşaat ruhsatı sağlandıktan sonra havra inşa edildi. Aynı cemaatin Şişli, Abide-i Hürriyet Caddesi üzerinde Abdülaziz'in 1867 tarihli Fermanı ile açılan ve zamanla İtalyan Yahudi Cemaati'ne geçen düzenli bir mezarlığı da bulunmaktadır.[662] 1990'ların başında 500 kadar İtalyan Yahudisi vardı. Hala İtalyan vatandaşlıklarını muhafaza eden bu kişilerin sinagogunun hahamı ise İtalyan kökenli değildir. İtalyan Cemaati'nde rastlanan soy isimleri arasında Kapuano, Modiano, Mitrani, Afnaim, Lago, Romano, Pizante, Krespi, vb. yer almaktadır.[663]

Aşkenaz Yahudi Cemaati: Avrupalı Yahudiler, 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına sığındılar.[664] İstanbul'un 1453'te fethi esnasında kentte bulunan Yahudiler arasında Aşkenazlar da vardı.[665] Türkler ile Yahudiler'in temasları İstanbul'un fethinden öncesine dayanıyordu. 1376'da Macaristan'dan ve 1394 yılında Kral VI. Charles tarafından Fransa'dan kovulan Aşkenaz Yahudileri'nin bir kısmı, Sultan II. Murat döneminde Osmanlı ülkesine sığındılar. 15. yüzyılın başında Sicilya'yı terke zorlanan Yahudiler, Osmanlı ülkesine Dobrovnik'e sığındılar; 1420'de kenti işgal eden Venedikliler tarafından "satın alınan" Yahudiler, Edirne'ye sığındı. Ludwig'in 1470'de Bavyera'dan sınır dışı ettiği Yahudiler de Osmanlı İmparatorluğu'na sığındılar.[666] Fransa Kralı François'in Kanuni Sultan Süleyman nezdinde ata-

mış olduğu elçinin heyetindeki Dr. Belmon; Selanik'te Budin ve Peşte'den göç etmiş "Alman" Yahudileri saptamıştır. Kırklareli'ye Yahudiler yerleştirilmiş; Lehistan'a girilmesinden sonra da[667] IV. Mehmet, Kaminick Yahudileri'ni 1674'te İstanbul ve Edirne'ye getirtmişti. 1782'de ise Lehistan olayları yüzünden oradaki Yahudi toplumu zor duruma düşmüş ve 150 aile Tuna yoluyla Rumeli'ye ulaşmıştı.

Kırım Savaşı'ndan sonra (1854-1855), 400 ailelik bir Aşkenaz grubu Kertch'den Balaklava yolu ile İstanbul'a gelmiş; bir sinagog kurmuş ve devlet onlara mezarlık için bir alan hibe etmişti. Rusya'da süregelen baskı ve işkencelerden kaçan Yahudiler, 1891-1892'de İstanbul'a gelmişlerdi.[668] 20. yüzyılın başlarında Aşkenazlar, toplam Yahudi nüfusunun %10'u kadarını oluşturuyorlardı. Nazi döneminde de birçok ünlü Aşkenaz kökenli ilim adamı Almanya'dan Türkiye'ye iltica etti, Aşkenazlar arasında Eskenazi soyadı taşıyanlar varsa da, bu soyadına Sefaradlar'da da rastalnmaktadır. Aşkenazlar'ın taşıdığı soyadları arasında Grünberg, Rosenberg, Sarfati, Salinas,[669] Freiman, Friedman, Grossman, vb. gibi soyadları yer almaktadır.

Yahudi Aşkenaz Topluluğu'nun doğum kayıt defteri ise, 1848'de başladı. Topluluğun 1831'den beri ev olarak kullandığı bir sinagogu vardı. 1866'da yapılan Avusturyalılar Sinagogu'nun tahta yapılı binasının bulunduğu yerde yeni bir sinagog yapılması için Sultan II. Abdülhamid'in verdiği fermanla inşa edilen **Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu**'nun abanoz tahtasından el oyması Ehal Akodeş'i ve Teva'sı bugün de ihtişam ve parlaklığını korur. 1895'te hizmete açılan **Or Hadaş** (Yeni Işık) Sinagogu, daha sonra İhtiyarlar Yurdu olarak kullanıldı. Özellikle Rusya'dan gelen Aşkenazlar terzilikle iştigal etmişlerdir. Aşkenaz Terziler Birliği, **Tofre Begadim Sinagogu**'nu 1894'te hizmete açmıştır.[670] Bu sinagog, 1985'ten beri Yüksekkaldırım Aşkenaz Cemaati idarehanesi olarak kullanılmaktadır. Sözkonusu cemaat, 1915'lerde 10.000 dolaylarındaydı. Aşkenazlar, Yüksekkaldırım ve Yazıcı Sokak yörelerinde yoğundular. Güçlü bir yardımlaşma organizasyonları vardı: 1895'te kurulan sinagogla beraber oluşan İhtiyarlar Yurdu 1962'ye

dek Aşkenaz Topluluğu'nun idaresindeydi. Diğer yardım kuruluşları: **Lehem Ubasar Laaniyim** ve 1907'de kurulan yoksul anne adaylarına yardımcı olan **Süt Damlası** Aşkenaz Vakfı 'na bağlı olmakla beraber yıllarca Aşkenaz ve Sefarad ayırımı yapmadan birçok yoksulu sevindirdi. İkindi vakti okullarda süt dağıtır, yoksul ailelere çeşitli gıda yardımı yapar, yoksul öğrencilerin eğitim giderlerini karşılardı. 1907 yılında Aşkenazlar, Arnavutköy tepelerinde (bugün Ulus mahallesi olarak bilinen yerde) mezarlık olarak kullanılmak üzere bir arsa aldılar. Aşkenaz Yahudi Mezarlığı'na ilk gömü 1920'de yapıldı. Mezarlığın duvarlarla çevrilme kararı 1927'de alındı.[671] (Bir süredir Aşkenaz Cemaati'nin izniyle, bir bölümüne Sefarad Cemaati'ne ait gömüler de yapılabilmektedir.) Bu mezarlıkta 6 Eylül 1986'da Neve Şalom Sinagogu'nda öldürülen 21 kişiye ait bir Anıt Mezar da mevcuttur.[672]

Rabi Dr. Markus 1901'de Aşkenazlar'a hahambaşı olsun diye İstanbul'a çağrıldığında; Türk Yahudileri'ni kopuk toplumlar halinde buldu. Aşkenazlar'la Sefaradlar arasında anlaşma yapılmasına karşın, sürtüşmeler sürüyordu. 10 yılı aşkın bir sürede Dr. Markus, zaten azınlık içinde azınlık olan Aşkenazlar'ı bir merkezde "Schule und Synagoge Hachnosses Orchim (Askhekanizm) Constantinopel" adı altında birleştirmeye muvaffak oldu. Ayrıca Sefaradlar'ı temsil eden hahambaşılıkla bir anlaşma yapıldı. Aşkenazlar "Haşgaha" denilen bir bucak yönetimine sahip olacaklar, kendilerine ait bir mühürleri olacaktı. 1944'te Dr. Markus'un ölümünden sonra Aşkenaz Cemaati birçok değerli başkanca yönetildi. Ancak ölümünden beri Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu'ndaki makam koltuğu boştur.[673] 1990'lı yılların başlarında İstanbul'daki Aşkenaz Yahudilerinin sayısı 1000'in altındaydı.[674] 2003 yılında Aşkenaz Cemaati Başkanlığına Sadi Feldman seçildi. Mario Frayman onursal başkan oldu.[675]

David MARKUS, (1870-1944): Polonya-Rusya sınırında Narev nehri yolunda Novgorod'da doğdu. Yoel adlı yoksul bir terzinin üç oğlundan biri idi. Rabi Schulevitz tarafından Lomza'da kurulan Yeşiva'da, ayrıca kendisine Rabi ünvanını veren Rabi Lobel Plotzker'in yanında öğrenime devam etti. Ailesi Hollanda'dan göç edince, Friedrik Wilhelm Lisesi'nin

10. sınıfına sınavla girdi. Okulu bitirdikten sonra psikoloji, pedagoji ve felsefe öğrenimi gördüğü Bonn Üniversitesi'ne gitti. Bu arada başarılı çalışmalarının Almanya'daki Yahudi basınına yansımasından etkilenen İstanbul'daki Yahudi Aşkenaz topluluğu, ona Goldschmit Okulu'na müdür olması için çağrıda bulundu. Gelip göreve başlayan Dr. Markus, Galata'da Or Tora Okulu'nu kurunca, Hilfverein der Deutschen Juden'in ilgisini çekti ve bundan sağladığı fonlarla Hasköy'deki Tseror Ahayim ve Balat'taki Ahrida Okulları'nı destekledi ve yönetti.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra Dr. Markus Türk uyruğuna geçti. Balat yangınında Gelibolu ve Çorlu depremlerinde, Balkan Harbi'nde, ve I. Dünya Harbi'nde güç durumda kalan birçok insana, kurduğu komisyonlar ve sağladığı fonlarla yardımcı oldu.

1900'de İstanbul'daki Aşkenazlar'a başkan olan Dr. Markus; bölünmüş durumda, yoksulluk çeken Yahudi cemaatinde ihmal edilmiş yeni kuşağa sevgi ile yaklaşarak eğitimsel reformlar yaptı. Eğitimde hem Osmanlı hem de Yahudi zihniyetine yer verildi ve Türkçe ile beraber İbranice öğretimini devreye soktu.

Abdülaziz zamanında Kont Kamondo'nun laik okullar kurma çabasına karşın bağnaz din adamı Rav. Akriş'in tepkisi, Dr. Markus'a toplumun cehaletini kırmak için İstanbul'da bulunan El Cudyo Ha Yehudi Gazetesi'nde Yahudi Lisesi'nin kuruluşunun temelini attıran bir yazı yazdırdı. Okul 1914 yılında önce Yemenici Sokak'ta kuruldu. Bene-Berit tarafından kurulan bu okulun kuruluş aşamasındaki birçok formalitelerle Dr. Markus ilgilendi. Okulun Kumbaracı Sokak'taki eski yerindeyse Rus Konsolosluğu bulunmaktadır. Aşkenaz-Sefarad sürtüşmesini önlemekle de tanınan Dr. Markus, Türkiye'de önde gelen felsefe, mantık profesörlerinden Teo Grünberg'in dedesidir.[676], [677] Zamanının dergilerinde yayınlanmış bilimsel makaleleri vardır.

g) İstanbul'da Kurulan İlk Makabi Kulubü ve Makabiyatlar

İlk Makabi Jimnastik Kulübü 1895'te İstanbul'da kuruldu. Daha sonraları Makabi ismi İstanbul'da "Bar Kohba de Bozkurt" adıyla de-

ğiştirildi. Kulüp daha ileride "Galata Gençlik" ile birleşti. İstanbul'da kurulan Makabi Kulübünü, gene Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bulgaristan'da başka bir Makabi Kulübü izledi; bu tohum yavaş yavaş Avrupa'da ve dünyada meyvelerini verdi ve birçok Makabi kulübü kuruldu. Dünya Makabi Kongresi 1929'da toplandı, 1931'de Tel Aviv'de Makabiyat bürosu kuruldu. İlk Makabiyat 1932'de cereyan etti. 1935'te Tel Aviv'de yer alan ikinci Makabiyat'a Türk Makabi Takımı da katıldı ve katılan sporcular başarılar elde ettiler. Filistin'deki sorunlar nedeniyle üçüncü Makabiyat ancak 1950'de (Ramat Gan Stadyumu'nda) yapılabildi. Türkiye sadece bir kişiyle temsil edildi. Türkiye, 1953'teki dördüncü Makabiyat'a katıldı fakat 1957'deki beşincisine katılmadı. 1961'deki altıncı Makabiyat'a katılan Türkiye, 1969'daki sekizinci Makabiyata da iştirak etti. 1973, 1977, 1981, 1985 ve 1989 yıllarında Makabiyatlar'a Türkiye katılmadı.[678]

Bir Makabiyat komitesinin oluşturulmasından sonra Türkiye, 1991'de Marsilya'da düzenlenen Avrupa Makabiyat Oyunları'na 45 sporcu ile katıldı. 1993'te Dünya Makabiyat Oyunları'na 65, 1995'te Avrupa Makabiyat Oyunları'na 68 sporcu ile katılan Türkiye; 1997'de İsrail'de yer alan 15. Dünya Makabiyat Oyunları'na 9 branşta 79 sporcu ile iştirak etti.[679]

Dört yılda bir İsrail'de yapılan Dünya Makabiyatları ile yine dört yılda bir yapılan Avrupa Makabiyatları günümüzde Uluslararası Olimpiyat Komitesi tarafından onaylanıp uluslararası bir nitelik kazanmış durumdadır. Sözkonusu komite, Makabi Kulübü'nün 100. yılını 3 Aralık 1994 gecesi İstanbul'da Mövenpick Otel'de görkemli bir törenle kutladı. Törene günün İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu ve Dünya Makabi kuruluş ve organizasyonlarının üst düzey yetkililerinden oluşan kalabalık bir davetli topluluğu katıldı.[680] Türkiye müteakip yıllardaki Makabiyatlar'a da katılmıştır. Belçika'nın Anturerp kentinde 2003 yılında düzenlenen Makabiyat oyunlarına katılan 90 kişilik Türk sporcu kafilesi basketbolda altın ve bronz, voleybolda gümüş, teniste altın madalyalar alarak yurda döndü.[681]

h) Mezarlıklar

1- Arnavutköy Sefarad Yahudi Mezarlığı: 1920'de açılmıştır. Ulus semtindedir; **2- Aşkenaz Yahudi Mezarlığı** (Bak Aşkenaz Cemaati); **3- Ortaköy Yahudi Mezarlığı; 4- Kuzguncuk Yahudi Mezarlığı; 5- Hasköy Yahudi Mezarlığı; 6- Kadıköy Yahudi Mezarlığı; 7- İtalyan Yahudi Mezarlığı** (Bak İtalyan Yahudi Cemaati). Arnavutköy Sefarad Mezarlığı'ndaki kapasite yetersizliği nedeni ile İstanbul Belediyesi ile Yahudi Cemaati ilgilileri arasındaki temaslar sonucunda, Kilyos'ta cemaate mezarlık olarak kullanılabilecek olan bir arsa tahsis edilmiştir. 3 Şubat 2003'te Ulus (Arnavutköy) Sefarad Mezarlığı'nda Üzeyir Garih'in adını yaşatmak için bir hayırsever tarafından yenilenen Hevra Kadişa (ölülerle ilgilenen organizasyon) ünitelerinin ve Sami Krespi yenilenen lojman ve yemek salonunun açılışı gerçekleşti.[682]

1920'lerde devreye giren **Arnavutköy Sefarad** ve **Aşkenaz Cemaati** mezarlıkları ile İtalyan Mezarlığı dışındaki mezarlıklarda 17. ile 20. yüzyıl arasında dikilmiş mezar taşları bulunmaktadır. Daha eski tarihlerde dikilmiş taşlar tebeşir taşındandır ve sadece merhumun adını ve ölüm tarihini taşıyan kısa kitabeleri vardır. 17. yüzyıldan itibaren mermer kullanılmaya başlanır ve taşlar görkemleşir. Kitabelerin hemen hemen tümü İbranice olup, merhumu överek ailesinin üzüntüsünü dile getirmektedir. Kitabeler uzayarak sanatkarane hattatlık ve şiir eserleri haline girer. Zamanla kitabelere Judeo Espanyolca da girer; daha sonra bunlara Fransızca ve Türkçe katılır. Mezar taşları arasında prizma gibi tabutu andıran şekillere de rastlanır. **İtalyan Mezarlığı**'nın üslubu değişiktir. Mezar taşları karışık şekilli yapıları andırırlar. 19. yüzyılda İtalya'daki mezarların üstünde görülenlere benzeyen heykellerle süslüdürler. Kitabelerin çoğu İtalyanca ve Fransızca'dır.[683] Özellikle 1582 yılında faaliyete giren ve fermanlarla diğer Yahudi mezarlıklarında olduğu gibi tahrip edilmesi yasaklanan[684] **Hasköy Yahudi Mezarlığı**, 400 yıldan fazla bir tarihçeyi yansıtır. **Mina Rosen**'in 1987-1990 yılları arasında yürüttüğü bilimsel araştırma, mezar boyutlarının ince bir tahlilini de kapsa-

maktadır.[685] Hasköy Yahudi Mezarlığı'nın küçük bir bölümü **Karaylar**'a ayrılmıştır.[686] Kentte en eski Yahudi mezartaşları ise Bizans'tan kalma olup, **Eğrikapı** surları çevresinde bulunmuştur.

Ortaköy Yahudi Mezarlığı, 19. yüzyılda açılmıştır. Son yıllarda yapılmış duvarlarla çevrilidir. Mezar taşları kırık, parçalanmış, dağınık bir görünüm arzetmektedir. Mevcut alan, ilk halinin ancak bir bölümüdür. Çevredeki binaların bir kısmı mezarlığa başta ait olan araziye kurulmuştur.[687] Mezarlık zemininde İstanbul Belediyesi düzeltme çalışmalarına katkıda bulunmuştur ve son yıllarda gömülere devam edilmektedir.

Kuzguncuk Mezarlığı, bütün bir Yahudi cemaati tarihini içererek 16. yüzyılda İspanya'daki engizisyondan kaçarak gelen göçmenlerin dahi anısını yansıtır. Mezar taşlarının üzerinde Tora'dan deyimlere, Yahudi simgelerine rastlanır. Eski taşlarda İbranice ve Ladino olarak ilk dönemlerdeki Yahudiler'in yaşam öyküleri yer alırken, daha çok sonraki dönemlerde ve 19. yüzyılın sonunda yaşamış olanların mezar taşlarında eski Türkçe olarak Arapça yazılara rastlanır. Son vefat edenlerin taşlarında ise modern Türkçe yazılar yer alır. Mezarlık, Nakkaştepe sırtlarında bulunur; duvarlarla çevrilmiştir ve bakımsızdır.

Kadıköy Mezarlığı, iyi muhafaza edilmiş küçük bir mezarlıktır ve Acıbadem'deki Doğuş Lisesi'nin tam yanındadır.[688]

S - TAŞRA YAHUDİ CEMAATLERİ

a) Adana Yahudi Cemaati

Bu bölgede de M.Ö. yıllarında Yahudiler'in varlığı sözkonusudur. Bunlar, Adana'dan ve Antalya'dan M.S. 70'de Urfa'ya yerleştiler.[689] Ancak M.S. 6. yüzyılda Adana'da örgütlenmiş bir cemaat ve sinagog mevcuttu.[690] Şu anki cemaatteki yaşlıların anımsadığına göre; merhum Gaston Mizrahi 1915-1920 yılları arasında seyyar gözlükçü olarak Adana'ya gelmiş. Geldiği zaman Adana'da Yahudi yokmuş. Her ne kadar daha önceden bazı Yahudi ailelerin yaşadığı söylenmekteyse de bunların isimleri ve mezarları saptanamamıştır. Haham Gaston'un akrabalarının buraya yerleşmesini tesadüfen başka Yahudi ailelerin gelmesi izlemiş. Edirne'den ve İzmir'den gelenlerle bir ara Yahudi nüfusu 300'e ulaşmış. İlk sinagog için kiralık bir bina kullanılmış (1920). İlk mülk sinagog ise 1940'lı yıllarda alınmış. O dönemde Rusya'dan gelen Gilado ailesinin kurduğu yağ fabrikasında birçok Yahudi vatandaşı çalışmış. Bu arada Sefarad olmayan Vanlı Yahudiler de Adana'ya yerleşip, muhtelif ticari işlerle uğraşmışlar. 1950'lerden itibaren İstanbul'da okuyan gençler de dönmeyince cemaat küçüldü. Ancak 1994 itibarı ile her hafta minyan sağlamaya devam edilmekteydi.[691] 1986 yılı itibariyle, kentteki birkaç Yahudi ailesinin iştigal sahaları arasında pamuk ve tekstil ticareti, hırdavat ve fotoğrafçılık gibi dallar vardır.[692]

b) Ankara Yahudi Cemaati

Roma İmparatoru Augustus (M.Ö. 63-M.S. 14), Ankara'da kendi adına inşa edilen bir tapınakta bir bronz sütun üzerine imparatorluğun Yahudileri'ne tanınan haklarla ilgili bir fermanını yazdırmıştı. Bundan, bu dönemlerde Yahudiler'in yöredeki mevcudiyetlerine dair kanaat hasıl olmaktadır.[693] M.S. 820-829 yılları arasında saltanat süren Bizans İmparatoru II. Mihael, bu kentte doğmuş ve tahta geçtikten sonra kentteki Yahudiler'i vergiden muaf

tutmuştu. II. Mihael, ikonalara karşı çıkan son imparator da olmuştu. Ankara Yahudileri Timur zulmünü de "Kan Akçesi" vererek atlatmışlardır.[694]

Sultan I. Murat Hüdavendigar Ankara'yı 1360'ta fethettiğinde, bu kentte de Yahudiler'le karşılaştı.

Bu Yahudiler, Selçuklular döneminde Türkçe'yi öğrenmişti.[695] Ankara, İran ve Uzakdoğu'ya giden yolda bir konaklama merkeziydi. Buradan geçen Yahudi tüccarların bir kısmı kentte yerleştiler ve 16. yüzyılda İspanya'dan ve Portekiz'den göç edenlerle bunların oluşturduğu cemat kaynaştı. Ankara Yahudileri ipek ticareti ile ilgilendiler. 1672'deki veba salgınından sonra cemaat bir sarsıntı geçirdi. 18. yüzyılda toparlandı ve kalıcı bir dini konsey oluşturuldu. 19. yüzyılda kültürel bir gerileme gözlendi ve göçler başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra artan göçler sonucunda 1968'de 100'e inen Yahudi nüfusu[696], 1914'te 4026 idi.[697] 1933 Archives Israélites'e göre[698], Ankara Yahudi Cemaati'ni, Osmanlı Yahudi topluluğunun haricinde, Selanik'in elden çıkmasından sonra bu kenti terkeden birçok Yahudi'nin Ankara'ya gelmesi de oluşturdu. Yurtiçi (özellikle İstanbul'a) ve yurtdışı göçler nedeniyle, Ankara'daki Yahudi nüfusu çok azalmıştır. Bir süreden beri onarım nedeniyle kapalı bulunan ve Ankara Yahudi Sinagogu Vakfı'na bağlı tarihi Ankara Yahudi Sinagogu 23 Ekim 1994'te törenle tekrar ibadete açılmıştır.[699] 1980 önceleri Ankara'da 300-400 kadar Yahudi vatandaş vardı. Günümüzde ancak 25 kadar aile kalmıştır. Eskiden iştigal sahası ticaretti. Yahudiler'in Ulus'ta dükkanları vardı. Günümüzde büyük çoğunluğu serbest meslek sahibidir. Yerleşim yerleri genellikle Kavaklıdere ve Çankaya'dır.[700]

2003 itibarıyla Ankara Yahudi Cemaati yok denecek kadar azalmıştır. Birçok Yahudi akademisyen Ankara'dan ayrılmış ve İstanbul'a veya yurtdışına yerleşmiştir. Ankara Yahudi Cemaati hakkında ayrıntılı bir çalışma için **Beki L. Bahar**'ın *"Ankara Yahudileri"* (Pan Yay., 2003) adlı eserine bakmak araştırmacılar için yararlı olacaktır.

c) Antakya Yahudi Cemaati

2000 yıl öncesine kadar dayanan bir mazisi olduğu iddia edilen bu cemaatin kökeninin Suriye veya Rodos'tan gelen Yahudiler olduğu sanılıyor. Bir ara 1500 kadar olan cemaat nüfusu İstanbul ve İsrail'e olan göçler nedeniyle eridi. Bu göçler özellikle 1980 öncesinin tedirgin edici siyasal ortamında hız kazandı. Bir süre önce beş aileden oluşan bu küçük cemaat, 1994'te üç aileye dönüştü ve 135 mensubu bulunmaktaydı. Aynı tarihlerde asırlık ve antik değerler taşıyan sinagog faaldi. Antakya Sinagogu Vakfı'na bağlı dört dükkanın geliriyle ibadethanenin ve mezarlığın bakım giderleri karşılanıyordu. Muhafazakar bir toplum olan Antakya Yahudi Cemaati, haham sıkıntısına rağmen dinsel geleneklerini sürdürüyordu. Yöresel sohbet dili olan Arapça, gençler arasında pek rağbet görmemekteydi.[701]

d) Bursa Yahudi Cemaati

M.Ö. 1. yüzyılda Ön Asya'da Sezar ve Pompei taraftarları, politik amaçlarla aralarındaki mücadele nedeniyle Yahudiler'in haklarının korunması için çaba sarfettiler. Filozof Philon, bir eserinde Bitinya'nın bir kenti olan Bursa'da M.Ö. 79'da bir Yahudi cemaati bulunduğunu zikreder.[702]

Muradiye mahallesinde 820 yılı tarihli İbranice yazılar içeren kalıntılar 9. asırdaki Yahudi varlığını kanıtlar.[703]

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey, 1324'te Bursa'yı fethettiği zaman orada yerleşmiş bir Yahudi cemaatine rastladı. Savaş dolayısıyla şehri terkeden Yahudiler, fetihten sonra şehre döndüler. Bursa'daki Etz-Ahayim Sinagogu Orhan Bey'in bir fermanı ile yapılmış olup, İslam mimarisi egemendi. Yahudiler'in ticaret ve sanayi dallarında yetenekli olduklarına inanan Orhan Bey ve kardeşi Alaeddin'in çağrısına uyan birçok Yahudi, Bizans ve Şam'dan Bursa'ya göç etti. Yahudiler'in ayrı bir mahallede oturma istemlerini de Orhan Bey anlayışla karşıladı.[704] 1492'deki göç dalgasıyla beraber Bursa'ya yerleşen İspanya Yahudileri oldu.[705] 1926 nüfus sayımına göre Bursa'da yaşayan Yahudiler'in sayısı

2230'du. "Bikur Holim Hakeneset Orhim" kuruluşları ve yoksullarlarla ilgilenen "Ozer Dalim" faaldi. Hahambaşı yoktu. Cemaat Başkanı David Saban'dı.[706] II. Dünya Savaşı yıllarında mevcudu 3-4 bin dolaylarında olan bu cemaat mensupları, tekstil sanayi ve ticareti başta olmak üzere çeşitli mesleklerle iştigal ediyordu. Örneğin Yeşil Busa, Çokrel Levi İpek Fabrikası'nda 340 kişi çalışıyordu.[707] 1969'da ise kentte 350-400 dolaylarında Yahudi kalmıştı.[708] Günümüze dek iç ve dış göçlerle %65'i orta yaşlılardan oluşan çok küçük bir bir cemaate indirgenen Bursa Yahudi Cemaati'ne ait Bursa Geruş Sinagogu açık olmakla beraber, minyanı her zaman toplamak güç olmaktadır. Tevası üst katta olan Mayor Sinagogu ise ölülerin yıkanması amacı ile kullanılmaktaydı. 1994'te Bursa Sinagogu yenilendi. Kentte 105 kişi ikamet etmekteydi.

e) Çanakkale Yahudi Cemaati

Ortaçağ'da bu bölgede Yahudi yerleşimi ile ilgili olarak fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Gelibolu'yu 1354'te fethettiğinde, bu kentte Yahudiler'le karşılaştı.[709] Çanakkale'ye Yahudi yerleşimi ise Edirne'nin Osmanlı başkenti olduğu 15. yüzyıla rastlar. 18. yüzyılda 500, 19. yüzyılın ortasında 600 Yahudi ailesi bulunmaktaydı. Kentte çıkan büyük yangınlar ve 1915'te bölgedeki tarihi savaş ve bombardımanlar, kentten göçlerin yaşanmasına neden oldu.[710] 1926'dan evvel Çanakkale'deki Yahudi topluluğu zengin ailelerden oluşurdu. Göçler, ekonomik durumu ve nüfusu zayıflattı. 1926'da kentte 120 esnaf Yahudi ailesi bulunuyordu ve yardım kuruluşları sayesinde herhangi bir eksiklik duyulmamaktaydı. Hastalarla Bikur Holim kuruluşu ilgileniyordu ve o zamanlar Dardanel olarak anılan kentte bir sinagog, 120 öğrencisi olan bir okul ve bununla ilgilenen bir dernek de mevcuttu. Günümüzün şair-yazarlarından Berta Brudo'nun babası Dr. Bensussen Özgün, Çanakkale'liydi ve yüzbaşı rütbesi ile Çanakkale Savaşı'na katılmıştı. Kendisine Harbiye Nazırı Enver Paşa Çanakkale Savaşı'na gösterdiği yararlılık nedeniyle madalya vermişti.[711] 1940'ta Çanakkale'de 250 Yahudi ailesi vardı; 1970'teyse kentte 300-400 Yahudi kalmıştı.[712]

1993 ve 1994 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda İstanbul Yahudi Cemaati'nden bir grup, 500. Yıl Parkı olarak düzenlenmekte olan eski Yahudi Mezarlığı'nı gezmiş; Çanakkale'nin eski sinagogunu açtırarak Şabat duasına katılmış ve resmi makamlarla görüşmüştür.[713], [714] İstanbul'a gerçekleşen göç süreci nedeniyle 1994 yılı sonları itibarı ile Çanakkale'de 20 kadar Yahudi vatandaşı kalmıştı. İstanbul'da yaşayan Çanakkale kökenli aileler arasında ise Reyna, Benadrete, Penso, vb. sayılabilir. Kasım 1994'te Çanakkale Yahudi Cemaati seçimleri yapılmış ve ilk kez bir bayan üye de seçilmiştir.[715] 1995'te de kalabalık bir cemaat grubu Çanakkale'deki sinagogu ziyaret etmiştir. Bu tür ziyaretler daha sonraki yıllarda da süregelmiştir. 2002 yılında Çanakkale Mekor Hayim Sinagogu'nda bazı onarımlar gerçekleştirilmiştir.[716]

f) Edirne Yahudi Cemaati

Sultan Murat Hüdavendigar 1361'de Edirne'yi fethettiğinde, bu şehirde Yahudiler'le karşılaştı.[717] Bu Yahudiler, Roma İmparatoru Adrien (117-138) Filistin'i zaptedince oradan getirtilmişlerdi.[718] İspanya'dan 1492'de Yahudiler'in kovulmasını müteakiben, Osmanlı kadırgalarını İspanyol limanlarında bekleyen Yahudi göçmenlerin Osmanlı topraklarında örgütlendikleri ilk cemaatlerden biri Edirne'ydi. Kent, 16. yüzyılda bir ticaret merkezi olmuştu.[719] Edirne'deki Yeşiva ünlüydü ve Edirne Hahambaşısı Osmanlı ülkesindeki Yahudiler üstünde nüfuz sahibiydi.[720] Yahudiler, 18. yüzyılda kalabalık bir cemaat meydana getirilmeye başladılar. Esasen Fatih'in İstanbul'u zaptedişinden sonra İstanbul'dan Edirne'ye gelen Yahudiler, bir Yahudi Mahallesi kurmuştu.[721] 1751'de hahambaşı seçilen Eli Geron zamanında Edirne'deki idari bakımdan birbirlerinden özerk 13 sinagog mevcuttu.[722] İki yüzyıl boyunca Edirne'ye Hahambaşılar ve hahamlar yetiştiren Geron Ailesi'nden Yakir Geron, 1835'te 22 yaşındayken Edirne Hahambaşısı oldu. 1846 Edirne yangınından sonra İstanbul'a giderek Sultan Abdülmecid'den yanan sinagogların inşası için bir ferman aldı ve İstanbul Yahudileri'nden yardım topladı. Ayrıca İstanbul cemaatinin birliği, Hahamhane nizamnamesinin hazırlanması

için faydalı çalışmalar yaptı.[723] 19. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'de Alliance Israélite Universelle Okulu kuruldu.

1926'da Edirne'de 7.000 Yahudi yaşamaktaydı. Bu sayı Balkan Savaşı öncesi Yahudi nüfusunun yarısından eksikti. Edirne (eski Andrinopolis) kenti Yahudi topluluğu her zamanki gibi doğudaki emsallerinden daha iyi örgütlüydü. Üçü Rabi, toplam 36 kişi cemaati yönetiyordu.

1910'dan beri kentte "La Boz de la Verdad" adlı bir gazete, Yusef Barishak tarafından yayınlanıyordu. 1905'e dek mevcut olan 13 sinagog yangında kül oldu. 1905'te yarım milyon altına mal olan okulda 900 öğrenci vardı. Ayrıca bu yıllarda Edirne'de Yetimhane, Bikur Holim, Ozer Dalim, Matan Baseter, Fraternitad Eskolar, Hevrat Hapoalim gibi hayır kuruluş ve dernekleri vardı.[724] Edirne Sefarad Cemaati'nin müzikte maftirim çalışmaları da ileri gitmiştir.[725]

Günümüzde Edirne'de Yahudi kalmamış gibidir. Halbuki 1914'te, Yahudi nüfusu 22.515,[726] 1943'teyse 2.000 dolaylarındaydı.[727]

Zamanla bu cemaat özellikle İstanbul'a kaydı ve İstanbul cemaatini takviye etti. 1994'te Edirne cemaatini temsil eden Yasef Romano'nun vefat eden babası Yuda Romano'nun anılarını naklettiği eski bir röportaj kasedine istinaden; Edirne Yahudi Cemaati'nin nüfusu, Balkan Savaşı'ndan evvel 20.000 dolaylarındaydı. Edirne Havrası 1905 yılından itibaren inşa edilmeye başlandı. İnşaat, cemaatten toplanan para ve yurtdışından gelen katkılarla Parisli Mimar Debré'nin projesiyle yapıldı. 1920'de de binanın arkasındaki lojman bölümünün tamamlanmasına birkaç tartışmadan sonra karar verildi. Bina, hahamhane ve hayır derneklerine ayrıca doktorların çalıştığı bir eczaneye de mekan oldu. Ayrıca bir dulhane de vardı. Bu bina zamanla işlevini yitirdi ve gazozhane, marangozhane gibi tesislerce kullanıldı. Yuda Romano'nun anılarına göre, Edirneli Müslüman ve Yahudi vatandaşlar kardeş gibi geçinmişler ve din adamları arasında samimiyet oluşmuştur. Röportajdan 10-15 yıl kadar evvel Edirne Havrası faaldi. Röportaj yılında Edirne'de 15 kadar Yahudi ailesi yaşıyordu ve Havra'nın yüzeysel bir tamiratı yapıldı. Fakat ya-

pı korunamadı ve hırsızlıklara hedef oldu. Tamirat için önerilen raporlar parasızlıktan gerçekleştirilemedi. Bina harap ve metruk durumdaydı.[728] Ancak Mayıs 1994'te Vakıflar Kültür Bakanlığı ve Trakya Üniversitesi'nce onarımı ve müze oluşumu için temaslar mevcuttu.[729] 1995 yılı başlarında Trakya Üniversitesi'nin binayı müze yapmak için yatırım yapacağı olasılığı güçlenmişti. Öte yandan binlerce mezar taşı içeren 60 dönümlük Edirne Yahudi Mezarlığı 1973'te tamamen istimlak edilmiştir.[730] Bu mezarlık, Mayıs 1996'ta Trakya Üniversitesi restorasyon öğrencilerince onarıma alındı.[731] Edirne Sinagogu'nun restorasyonu için Trakya Üniversitesi'nin büyük gayretler sarfettiğinin öğrenilmesine karşın; 1907'de hizmete giren ve Viyana Sinagogu'nu model olarak alan bu görkemli yapının çatısı 1997 kışında çöktü. Üniversite'nin restorasyonu sürdürmesi için çökük bina Vakıflar İdaresi'nce üniversiteye devredildi.[732] O zamandan beri bu alanda fazla bir gelişme sağlanamamıştır. Sinagogdan arta kalanlar zaman zaman yağmalanmaktadır.[733]

g) Gelibolu Yahudi Cemaati

12. yüzyılın ünlü seyyahı Tudelalı Benjamin, eski adıyla Gallipoli'de 200 kadar Yahudi olduğunu zikretmiştir.[734] Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa Gelibolu'yu 1354'te fethettiğinde, bu kentte Yahudiler'le karşılaştı.[735] İspanya'dan gelen Yahudi göçü esnasında buraya yerleşen Yahudiler oldu. 1926 tespitlerine göre kentteki Yahudi nüfusu Amerika'ya göçler nedeniyle önemini yitirmeye başlamış ve 650'ye düşmüştü. Arap stilinde tarihsel nitelikteki iki sinagog Birinci Dünya Savaşı esnasında yandığından, aynı binaların yerine inşa edilmiş binalar sinagog ve okul olarak kullanılmaktaydı. 1907'de Alliance Israélite'in yönetiminde açılan ve 230 öğrencinin öğrenim gördüğü okul, 1923'ten itibaren yerel topluluğun yönetimine girdi ve resmi program uygulanmaya başlandı. Buradaki topluluğun "Bikur Holim" adlı bir derneği de vardı.[736] Başka tespitlere göre, 1912'de Gelibolu'da 2 bin 500 kadar Yahudi vardı. 1933'te Gelibolu Yahudi Cemaati dinsel işlevleri itibarı ile Çanakkale'deki Yahudi Cemaati'ne bağlandı. İki dünya savaşı arasındaki süre zarfında İstanbul ve

ABD'ye olan göçler nedeniyle kentteki nüfus giderek azaldı. 1948'de kentte 400, 1951'de 200 Yahudi vatandaş vardı. 1970'de ticaretle iştigal eden ancak birkaç Yahudi aile kalmıştı.[737] 1990'da Gelibolu'da bir-iki Yahudi aile bulunmaktaydı. Anzaklar'ın Mezarlığı'na yakın Gelibolu Yahudi Mezarlığı ise metruk durumdadır.[738] 2002 yılında bu mezarlığın valilikçe koruma altına alındığı bildirilmiştir.

h) İzmir Yahudi Cemaati

h.1. Osmanlılar'dan Evvel Ege Bölgesi'nde Yahudiler: M.Ö. 4. yüzyılda yaşayan Yahudiler'e ait özellikle Ege bölgesi eski kent kazılarında kanıtlar bulunmuştur. M.Ö. 260-246'da Selevkos Kralı olan II. Antiohus Efes'i fethettiğinde, oradaki Yahudiler'e geniş haklar sağlamıştır. Keza Ödemiş yakınlarında Hypaepa harabelerinde bulunan bir kitabede, M.Ö. 3. ve 2. yüzyılda bu kentte Yahudiler'in yaşadığı belgelenmektedir.

M.Ö. 59'daki bir söylevinde ünlü hatip Cicero, Edremit ve Bergama'da Yahudi Cemaatlerinin varlığına değinir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde de bu yörede Yahudiler yaşıyordu. Fehtiye'de bulunan bir lahitteki yazılar, M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda bu kentte Yahudiler'in yaşadığına ışık tutmaktadır. 6. yüzyıldan kalma ve Bodrum'un Gümüşlü Limanı'nda bulunan bir mezar taşının üzerindeki İbranice yazılardan da bu asırda bölgede Yahudiler'in yaşadığı anlaşılmaktadır.[739] Milad'ın ilk yıllarında İzmir'de Yahudiler'in yaşadığı Yeni Ahit'deki bazı ifadelerden anlaşılmaktadır.

İzmir'de bulunan ve M.S. 2. ve 3. yüzyıla ait olduğu sanılan bir kitabede "Sinagogun Anası" diye tanımlanan "Rufuna" adlı bir kadından söz edilmesi, o tarihlerde şehirde Yahudiler'in bulunduğunun bir kanıtıdır.

İzmir'de ilk Türk beyliği 1081'de Çaka Bey tarafından kurulmuştur. Kent, 1390'da Yıldırım Beyazıt tarafından fethedilmiş, daha sonra Timur'un eline geçmişse de, 1425'te II. Murat tarafından kesin olarak yeniden fethedilmiştir.[740] Kent fethedildiğinde, Yahudiler'le karşılaşıldı.[741]

h.2. Osmanlı Döneminden İtibaren İzmir Yahudi Cemaati: İzmir'de örgütlenmiş bir cemaatin varlığından ancak 1605'ten itibaren bahsedilebilir. Selanik'teki tabi afetler nedeniyle İzmir'e olan göçlerle İzmir, Ege'de bir ticaret merkezi olmaya başladı. 1631'de 7 bin olan Yahudi nüfusu 1675'te 15 bine yükseldi. 1620'de İzmir'de 6 sinagog mevcuttu. 17. yüzyıl İzmiri'nin en büyük hahamı **Jozef Eskapa**'ydı. Eskapa, cemaati düzene sokan kaidelerinin yanısıra dini eserleri ile de ünlüdür. Bu yüzyıldaki yangın, salgın hastalıklar ve depremde birçok Yahudi yaşamını yitirdi. Bununla beraber 17. yüzyıl, İzmir Yahudileri'nin altın çağıdır. Okul ve yeşivaların sayısı artmış, ilk matbaa kurulmuş, ekonomik refah artmıştır. Yahudiler, ticaret, sanayi, bankerlik, tercümanlık gibi işlerle uğraşıyordu.[742]

Bu yüzyılda İzmir'de **Aaron Lapapa**, **Salamon Algazi**, **Hayim Benveniste** gibi değerli hahamlar yetişti. Ayrıca kentte 1658'de Abraham ben Yidya Gabay tarafından ilk matbaa kurularak, takanotları ile hala ünlü Jozef Eskapa'nın Roş Yosef'i ve İspanyolca başka eserler basıldı.[743]

İzmir'in gelişimi **Sabetay Sevi** hareketi ile durakladı. Sahte Mesih Sabetay Sevi, 1626'da İzmir'de doğdu. Sevi, 22 yaşında kendini Mesih ilan edip taşkınlıklarda bulununca, cemaat 1651'de kendisini İzmir'den kovdu. 1665'te tekrar kente dönen Sevi, muhaliflerin de desteğiyle İzmir'in hahambaşısını değiştirdi. Bu çılgın hava, imparatorluğun diğer kentlerine de sirayet ettiğinden, olay Sevi'nin tutuklanması ile son buldu. (Ayrıca Bak, Tarihçe Bölümü). Daha sonra Müslüman olan Sabetay Sevi'nin müritlerinin bir kısmı İzmir'de de Sevi'nin ideolojisini bir süre sürdürdüler.[744]

Sabetay Sevi hareketi, 18. yüzyıl Osmanlı ve hatta Avrupa Yahudileri üzerinde umutsuzluk ve pasiflik getirmiştir. İzmir'deki Yahudiler bu dönemde, kendilerine bir çeki düzen verme çabası içine girmişler, ayrıca matbaacılık da gelişmiştir.[745] 19. yüzyılın ikinci yarısının İzmiri'nin en önemli Yahudi şahsiyetlerinden birisi Hahambaşı **Haim Palaçi**'dir. Palaçi, İzmir Cemaati'ndeki yönetim anlaşmazlıkları ile uğraştı. Haim Palaçi ve daha sonra İzmir Hahambaşısı olan oğlu **Avram Pa-**

laçi'nin birçok eseri mevcuttu.[746] Öte yandan Türkiye'de yayınlanan ilk Yahudice gazete olan **"La Buena Esperansa"**, 1843'te İzmir'de basılmıştır. Bu gazetenin başyazarı **Aron de Yosef Hazan**, 1892 yılı (400. Yıl) kutlamalarının öncüsüdür.[747] İzmir'in 1918'deki işgalinde Türkler ve Yahudiler arasındaki dayanışma da güçlü olmuştur.[748] Yunan kaynaklarına göre aynı yıl İzmir'deki Yahudi nüfusu 55.000 idi.[749]

1926 yılı saptamalarına göre,[750] İzmir'in Hahambaşısı Rabi **Moşe Melamed**'di. Bet-Din'in yanısıra bir yönetici Meclis-i Cismani'de bulunuyordu. İzmir'in nüfusu 15.000 dolaylarında idi. Ayrıca "Talmud Tora", hastane, Karataş Okulu, "Eskuela Popular" ve beş diğer okul mevcuttu. Liga, Eski Alliance Öğrencileri, "Ozer Dalim", vb. gibi dernekler faaldi. Fakat daha önce beş Yahudi gazetesinin yayınlandığı kentte bu cemaatin tek bir basın organı kalmamıştı. Cemaat'in kurumlarıyla küçülmesinin ana nedeni 14 Eylül 1922 yangının tahribatı ve çevre ile ilçelere göçleridir. İzmir Yahudileri ilk kez bu tür bir felaketle karşılaşmıyorlardı. 1668 ve 1752'deki deprem, 1837'de salgın hastalık, 1841'deki yangın, 1865 ve 1893'teki kolera salgını Yahudiler arasında da büyük tahribat yapmış, binlerce kişi ölmüştü.[751]

İzmir'deki Yahudi topluluğu önceleri Havra sokağı ve Karataş semtlerinde yoğunken, zamanla başka semtlere ve Alsancak'a göçmüştür. Dış göçler nedeniyle de nüfusta sürekli bir düşüş gözlenmiştir. Bu cemaat 1994'te 2300 kişiden oluşmaktaydı. Çoğu ihracat dahil ticaretle uğraşırlar. Bu tarih itibarı ile başlıca kurumlar; Karataş Hastanesi, İhtiyarlar Yurdu, Yahudi Ana ve İlkokulu, Hevra Kadişa, Kültür Derneği (Liga), Kabristan Derneği, Eski Gürçeşme Mezarlığı ve Yeni Mezarlık, Sinagoglardır (Beth İsrael, Şaar Aşamayim, La Sinyora, Asansör, Algazi, Şalom, Etz-Hayim, Bikur Holim). İzmir'in yetiştirdiği 1921 doğumlu ve kısa bir yaşamdan sonra vefat eden uluslararası şöhretli şarkıcı **Daryo Moreno**'nun anısına Haziran 1993'te düzenlenen belediye töreninin ardından İzmir'in Asansör Sokağı'na merhumun adı verilmiştir.[752], [753] 1994'te Ana ve İlkokul'da 105 öğrenci okuyordu. Karataş Hastahanesi'ne ise iki modern ameliyatha-

ne eklenmiştir.[754] İzmir Yahudi Cemaati Yönetim Kurulu seçimleri üç yılda bir yapılır. 1995 yılı başlarında yapılan seçimlerde 8 yıldır cemaat başkanlığı yapan Jozef Özel, seçimlere katılmadı ve yeni başkan olarak Moris Bencuya seçildi.[755] Siren Bora, 1995'te 1908-1923 yılları arasında İzmir Yahudileri'nin çeşitli yönleriyle incelendiği bir eser yayınlamıştır.[756]

2000 yılında İletişim Yayınları tarafından yayınlanan ve Henri Nahum tarafından yazılan "İzmir Yahudileri" adlı eserde ise yazar özellikle Alliance arşivlerinden yararlanarak 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İzmir Yahudileri'ni, çeşitli istatistikleri de vurgulayarak, anlatmaktadır.

Günümüzde İzmir Yahudi Cemaati'ndeki nüfus gerilemesi sürmekte, cemaatin iyi organize olmuş idari ve kültürel etkinliklerine karşın karışık evlilikler gündemdeki yerini korumakta ve gençler arasında İstanbul'dan Yahudi eş alanlara da rastlanmaktadır. İzmir Kültür Derneği etkinliklerini başarıyla sürdürmektedir.[757] İzmir Kemeraltı bölgesindeki 7 tarihi sinagog Dünya Anıtlar Vakfı'nın (WMF) 2004 yılı "Korunması Gereken 100 Dünya Mirası" listesine dahil edildi.[758]

i) Mevcudu Kalmamış Türkiye Yahudi Cemaatleri

Akhisar: 1926 yılı itibarı ile Manisa demiryolu üzerinde bulunan bu kentte 30 Yahudi ailesi vardı.[759]

Babaeski: 1926 yılı itibarı ile 22 aileden oluşmuş bir Yahudi topluluğu bulunuyordu. Sinagogları, 30 öğrencinin devam ettiği bir karma okulları, "Bikur holim"leri mevcuttu.[760]

Bayındır: 1926 yılı itibarı ile 20 Yahudi ailesi yaşamaktaydı. Bir sinagogları mevcuttu.[761]

Bergama: Bir ara oldukça kalabalık bir Yahudi cemaati barındıran bu kentte 1926'da 40, 50 esnaf aile vardı. Bir hahamları bulunmaktaydı.[762]

Bodrum: 1924'te kentte 30 Yahudi ailesi vardı. İç ve dış göçler (G. Amerika'ya) 1926'da burada ancak 5-6 esnaf ailenin kalmasına neden oldu. Sinagog ve okulları vardı.[763] Sinagog 1990 tespitlerine göre yıkık ve hububat deposu halindeydi.[764]

Çorlu: 1926 yılında burada yaklaşık olarak 1000 Yahudi yaşamaktaydı. İki sinagogları vardı. Çorlu Yahudi Okulu'nda 180 çocuk öğrenimini sürdürmekteydi. "Şevet Tsiyon" kuruluşu, İbrani dili çalışmaları yapardı.[765] Tahminen 1990'da yapılan bir gözleme göre, Çorlu Yahudi Mezarlığı terkedilmiş, bir ayçiçeği tarlasına yakın mezar taşları parçalanmış durumdaydı.[766] Terkedilen havra camiye dönüştürülmüştür.[767]

Diyarbakır: 1930'lu yıllarda bu kentte 70-80 Yahudi aile vardı. 1993-1935 yıllarında Filistin'e göç başladı. 1948'de İsrail'e göç süratlendi. Önce gençler ve fakir aileler göç etti. Göç 1952'ye dek sürdü. 5-6 aile İstanbul'a yerleşti. Yona adlı bir Yahudi'nin mahkeme kapısında bir hasmının taraftarlarınca katledilmesi üzerine kentte son kalan Yahudiler de göç etti. 1965 yılında göç son buldu. Bu kentteki Yahudi mahallesi Arap Şeyh adı ile anılırdı ve bu mahallede büyük bir sinagog vardı. Surların aşağı kısımlarında Yahudi mezarlığı bulunuyordu. Kudüs'te Diyarbakırlılar Sinagogu "Netsah Yisrael" bulunmaktadır.[768]

Ezine-Bayramiç: Kendi yönetim organları, sinagogları ve küçük bir okulları olması nedeniyle Çanakkale'ye bağlılıkları kabul edilmeyen bu cemat, 1926 araştırmalarına göre bu nedenle Çanakkale'ye göç etmiş bulunuyordu.[769]

Gaziantep: Bu cemaatin ilk kökeni, Babil sürgününde Güney Anadolu'ya yerleşen Yahudilerdir. 500 yıl kadar önce İspanya'dan gelen Yahudiler'den de yöreye göç edenler olmuştur. 1931 yılında Gaziantep'te 300-400 Yahudi aile bulunmakta olup, büyük bir sinagogları vardı. Sözkonusu sinagogun müştemilatları mevcup olup burada hahamlar ve şamaslar ikamet ederdi. Cemaatin %70 kadarı geçimini köylere gidip manifatura satarak sağlardı. Geri kalanı da genellikle ticaretle uğraşırdı. Köklü aileler; Franko, Naftali, Kohen ve Şaşolar'dı. 1935'ten itibaren Halep, Beyrut ve Filistin'e göçler oldu. II. Dünya Savaşı döneminde göçler durduysa da, 1948'de bu kez İsrail'e yeniden göçler başladı. 1978'de ancak 50-60 kadar aile kalmıştı. Bu tarihlerdeki gergin siyasal ortam, İstanbul'a dahil olmak kaydıyla, göçü körüklemiş ve Yahudi cemaati kalmamıştır.[770]

İzmit: Bizans döneminde adı Nicomedia olan bu kentte Yahudiler'in yerleşmesiyle ilgili ilk bilgiler 6. yüzyıla aittir. 14. yüzyıldan evvel burada Karaylar'a rastlanmıştır. 16. yüzyıl başlarında İspanya'dan göç eden Yahudiler'den buraya yerleştirilenler olmuştur. 17. yüzyılda İzmit'deki "Yahudi Mahallesi"nde yerleşik 60 kadar Yahudi ailesinden oluşan cemaatin sinagogu, dini kurulu, dini okulu ve iki mezarlığı mevcuttu. Yahudiler, ufak çapta ticaret, zanaat dalları ile iştigal ederlerdi. 1919'da Yunanlılar'ın kenti işgal etmesi üzerine, Yahudiler İstanbul'a sığındı. 1921'de İzmit'te çıkan büyük bir yangından sonra bu kentte Yahudi kalmamıştır.[771]

Karaağaç: Özellikle 1905'teki büyük yangından sonra Edirne'ye çok yakın olan bu bölgeye Karaağaç'ın bir tatil yeri olması nedeniyle de gelen Yahudiler bir cemaat oluşturmuşlardır. 1926'da 60 aile, 50 öğrencinin öğrenim gördüğü bir okul ve bir ibadethane bulunmaktaydı.[772]

Kırklareli: 1926 yılı itibarı ile Kırklareli'nde 130 Yahudi aile bulunmaktaydı. Karma okulunda 120 kadar öğrenci öğrenim görüyordu. Gençlik kulübü, yardım kuruluşlarına bakan bayanlar kolu vardı.[773] 1990'da Kırklareli sinagogu açıktı ve birkaç Yahudi ailesi kentte bulunmaktaydı.[774] 2002'de bu kentte 7 Yahudi kaldığı saptanmıştır. Sinagog açıktır, mezarlık bakımsız durumdadır. Bu cemaat ile ilgili değerli bir çalışma için bak.: Erol Haker, "Bir Zamanlar Kırklareli'nde Yahudiler Yaşardı", İletişim, 2002.

Kilis: Kökeni, Babil sürgününde Güney Anadolu'ya yerleşen Yahudiler'dir. I. Dünya Savaşı'ndan evvel takriben 300 Yahudi aile ve dört sinagog vardı. Büyük sinagog 70 kişi alırdı. Diğerleri midraşlardı (dini eğitim görülen küçük mabetler). I. Dünya Savaşı'ndan sonra çok kişi ABD ve Güney Amerika'ya göç etti. O zaman küçük havralar kapandı. Günümüzde kapalı olan havralar Vakıflar'ın elindedir. II. Dünya Harbi'nden sonra takriben 120 kadar aile kalmıştı. İsrail'e göçler başlayınca (1947-1950), en son 10 aile kaldı. 1962'den sonra bunlar da İsrail'e ve İstanbul'a gittiler. Şu anda Vakıflar'ın elinde kalmış dükkanlar ve 1700 m^2 bir avlu vardır. (Yüzde 39'u Yahudi Sinagogu'na, gerisi de merhum ve

Kuvay-ı Milliye'ye desteği ile tanınan Murdoh Şirem'e aitti.) Avluda evler, sabunhane, pekmezhane gibi imalathaneler vardı. Kilis, Gaziantep ve diğer Güney Anadolu kentlerinde bulunan Yahudi Cemaatleri'nin mensupları aralarında Arapça da konuşurlardı. İstanbul'a göç edenlerin de halen bu lisanı sohbet dili olarak kullandıkları gözlemlenebilir.[775] 1903 yılı nüfus sayımına göre Kilis'te 611 Yahudi (288 kadın, 323 erkek) bulunuyordu. Bu mevcut, 1911'de 523'e düşmüştü.[776]

Lüleburgaz: 1926 yılı itibarı ile burada 5 kişilik bir yönetim kurulunca idare edilen 300 kadar Yahudi yaşamaktaydı. Sinagogları, 80 öğrencinin öğrenim gördüğü bir okulları, "Bikur Holim"leri, "Fraternitat" adlı gençlik kuruluşları bulunmaktaydı.[777]

Manisa: Manisa'daki Yahudi mevcudiyeti, Saruhanoğulları Beyliği zamanından beri bilinmektedir.[778] 1416 yılında üç din mensuplarını birleştirmeyi amaçlayan "Muvahhidin" sistemini geliştirmeye çalışan Şeyh Bedrettin'in sağ kolu, sonradan İslamiyeti kabul edip Torlak Kemal adını alan Samuel, Manisalı idi. Şeyh'in isyanı bastırıldığında idam edildi. Olay, bu dönemde yörede yeni kültürlerine entegre olan Osmanlı Yahudi cemaatlerine bir örnek oluşturur.[779]

Manisa'ya 15. yüzyılın sonlarında Toledo ve Larka gibi İspanya kentlerinden Yahudiler göç etti. Veba salgını dolayısıyla 1617'de İzmir'e 100 kadar Yahudi ailesi göç etti. Kentte 1838'de 1200, 20. yüzyılın başlarında da 2000'e yakın Yahudi bulunmaktaydı. 1919'da Yunanlıların kenti işgal etmesinden sonra Yahudiler, Türkler'i desteklemeyi sürdürdüler. 1922'de Yunanlılar çekildiler. Fakat çıkan yangın üzerine birçok Yahudi kurumu da yandı. 1930'da özellikle ABD'ye göçler nedeniyle 30 kadar aile kalmıştı. Manisalı Yahudiler, zanaatkar veya küçük esnaftı.[780] 20. yüzyılın başlarında bir sinagog, 2-3 ilkokul ve rüştiyesi olan Yahudi Cemaati, 1930'lardan sonra kenti tamamen boşaltmış fakat unutmamıştır. Nitekim Amerika'ya göç edip orada zengin olan Moris Şinasi adlı bir Manisalı Yahudi, 1933-1934'te şehre (halen faal olan) modern bir hastane yaptırmıştır.[781], [782] Manisa Yahudileri hakkında araştırma eserlerinin yayınlanması sürmektedir.[783]

Menemen: 1926'da kentte çok az sayıda Yahudi kalmıştı ve sinagoglarını muhafaza etmekteydi.[784]

Milas: Milas'taki Yahudi varlığı, Menteşeoğulları Beyliği zamanından beri bilinmektedir. Burada 1356 tarihli mezar taşına rastlanmıştır.[785] 1926 yılındaki tespitlere göre, burada 80 Yahudi ailesi kalmıştı. Topluluk örgütlü ve gelişmeye eğilimliydi. 2 sinagog, bir kitaplık, 130 öğrencilik bir okul, okula katkıda bulunan bir yardımseverler kitlesi vardı. Ayrıca kültür ve sanat etkinliklerini düzenleyen bayanlardan oluşan bir kitaplık kurulu ve "Bikur Holim" de bulunmaktaydı. Milas'tan birçok ünlü serbest meslek adamı çıkmıştır.[786] Örneğin Milas'ta 1889'da doğan Albert Amateau ile 1986-1989 yılları arasında California'da yapılan bir mülakatta; genç yaşında ABD'ye yerleşmiş ve 100 yaşını tamamlamış Sefaradi kökenli bu zatın yaşamının sendikacılıktan mühendisliğe ve eğitimciliğe dek serbest mesleklerde bir başarılar tarihçesi oluşturduğu gözlemlenmektedir.[787] Öte yandan, 1990 yılı tespitlerinde eski mezarlık alanında gecekondular saptânmıştır.[788] Milas'ta "Musalla" adlı yerlerde bulunan bir mezartaşında İbranice yazılar ve 1356 tarihi okunmuştur.[789]

Ödemiş: 1926 yılı tespitlerine göre, Ödemiş'te ancak 10 kadar Yahudi ailesi yaşamaktaydı.[790]

Samsun: 1920'lerde Yahudiler Samsun'u bir yerleşim bölgesi olarak seçmişlerse de, çocuklarının eğitimi yetersiz kalınca kenti terketmişlerdir. 1926'da Samsun'da 20-26 Yahudi aile ve ibadethane olarak kullandıkları bir evleri vardır.[791]

Silivri: Eskiden "Silivriya" olarak anılan bu yerleşim bölgesinde 1926'da bir zamanlar 20.000 olan Yahudi nüfusundan geriye 50-60 aile kalmıştı. Geçim durumları çok iyi olmayan bu cematin Bikur Holim'i, 80 kişilik karma Yahudi okulu ve sinagogu bulunmaktaydı.[792] Aralık 1940 başlarında Bulgaristan'dan Filistin'e gitmek üzere yola çıkan köhne "Salvador" gemisi Silivri önlerinde fırtınaya tutulup batmış; 200 kişinin boğularak veya donarak öldüğü bu kazada kurtulan 122 kişi Silivri'de sinagogda istirahat ettirilmişler, ölenler

Silivri Yahudi Mezarlığı'nda toprağa verilmişlerdi.[793]

Tekirdağ: Eski adı Rodosto olan Tekirdağ'da 1900'lerde 1.400 Yahudi aile yaşıyordu. 1926'da Galipoli'den gelenlerle beraber bu sayı 800'e inmişti.[794]

Yöreye İspanya'dan göç eden Yahudiler, 1493'te Tekirdağ'a yerleşerek, ticaret ve ziraatle uğraşmaya başladılar. "Çerçi" adındaki atlılar İstanbul'a kadar gidip ticaret yapardı. 1920'lerde ABD'ye, 1934'te İstanbul ve Filistin'e göçler oldu. Kentte biri sahilde ("Rodosto") olmak üzere 5 sinagog vardı. "Bikur Holim" ve 150 kişilik bir karma okul da mevcuttu. Göçlerden sonra geriye kalanlar, Kardeşlik Kulübü'nü kurdular. Bu kulübün Müslüman azaları da vardı ve çok samimi bir dayanışma mevcuttu. Ayrıca Genç Kızlar Birliği ve Kadınlar Kolu vardı. 1948'de göçler yeniden başladı ve bir zamanlar ticaretin cumartesi günleri ağırlaştığı bu kentte Yahudi nüfusu giderek yok oldu. 1958'de sahildeki sinagog da bedeli ödenerek istimlak edildi ve Londra Asfaltı için alan açıldı. Bu tarihlerde mevcut 50 kadar Yahudi aile de göçlerle ayrıldı. Tekirdağ'ın ünlü Yahudi aileleri arasında Barzilay, Benezra, Ojalvo, Yeruşalmi, vb. isimleri yer alır.[795]

Tire: Tire'deki Yahudi varlığı Aydınoğulları Beyliği zamanından beri bilinmektedir.[796] 1926 yılı tesbitlerine göre Tire'deki yaklaşık olarak 350 Yahudi ailesi yaşamlarını sürdürmekteydi. Türkçe ve İbranice öğrenim yapan Tire Yahudi okulunda 150 öğrenci öğrenim görmekteydi. Tire'de iki büyük sinagog, bir yeşiva vardı. Yoksullara yardım konusuyla "Kadınlar kolu" ilgilenmekteydi.[797]

Tokat: 1530'dan evvel de Yeşil Irmak kıyılarında bulunan kentte bir Yahudi cemaati bulunmaktaydı. Amasya'daki kan iftirasından sonra bu kentten Tokat'a gelen Yahudiler oldu. 19. yüzyılda 100 aile kalmıştı. Yahudiler ticaretle iştigal ederlerdi. Daha sonra Ermeniler onları daha modern yöntemlerle geçtiler ve cemaat dağıldı. İki Yahudi mezarlığı ve bir sinagog vardı. (Genizası [dini parşömenlerin deposu] bulunmuştur).[798] 1926 tespitlerinde ancak 38-40 aile kalmıştı. Sinagog ve din dersi veren haham da vardı.[799]

Urfa: Eski zamanlarda "Edessa" adını taşıyan bu kent, 116'da Romalılar tarafından zaptedildi. 2. yüzyılda burada Yahudiler'in belirgin bir varlığı olduğu saptanmıştır. 825'te kent İslam hakimiyetine girdi. Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ortalarına doğru Urfa'da 150 Yahudi ailesi bulunmaktaydı. 1904 nüfus tesbitlerinde kentte 322 Yahudi olduğu anlaşılmıştır.[800] Urfa'da zengin bir Yahudi'nin oğlu din değiştirdi. Bir gece ailenin evine bilinmeyen bireyler girdi ve tüm aileyi katlettiler, suçu da Yahudi Cemaatine yüklediler. Yahudiler'den bir kısmı hapishaneye girdi. Olaydan sonra Yahudiler Diyarbakır'a yerleşti. Varlıklı olanlar İstanbul'a göç ettiler.[801] 1960'ların sonlarına doğru Urfa'da bir Yahudi Cemaati kalmamıştır.

Urla: 1926 yılı itibarı ile burada 20 Yahudi aile saptanmıştır. Yeni yerleşim yerlerine ve Amerika'ya yapılan göçler bu topluluğu yıpratmıştır.[802]

Uzunköprü: Yahudiler buraya 1911 yılından itibaren yerleşmeye başlamışlardı. Sinagogları ve 50 öğrencilik okulları ile gene 1926 yılı tespitlerine göre küçük bir topluluktular.[803]

Yukarıda ayrıntılarla örneklenen mevcudu kalmayan Yahudi Cematleri'nden başka aşağıda belirtilen kentlerde de Yahudiler yaşıyordu. Örneğin Yahudiler'in Ege bölgesinde yerleştikleri şehirler arasında, Osmanlı tahrir defterlerine göre; **Kütahya**, **Balıkesir**, **Afyon**, **Turgutlu** ve **Aydın** da bulunuyordu. Bu gibi kentlerde Yahudiler'e ait 16. asırdan kalma mezar taşlarına rastlanmıştır.[804] Aydın Salnamesi'nde iki "Yahudihane" bulunduğu, 1900 Salnamesi'nde de 1079 erkek, 1059 kadın (toplam 2138) Yahudi bulunduğu belirtilmiştir. Alman arkeologları, 1888'de 18. ve 19. yüzyıldan kalan bir Yahudi mezarlığı bulmuşlardır.[805] Güneydeki Yahudi cemaatleri arasında ise **Mardin** ve **Maraş** vardı. Diğer yörelerden **Eskişehir**, **Sivas**, **Antalya**, **Van**, **Mersin**, **Amasya**, vb. kentleri zikretmek gerekir.

Öte yandan zikredilen cemaatlerde yaşamış belli başlı aile isimleri arasında: **Antakya** ve **İskenderun** dolaylarında: Kebudi, Anter, Dayan, Cemal, Atiya, Bozo, Nasır, Mısri ve Muğrabi; Ege Bölgesinde (**Aydın** ve **Nazilli**, vb.): Pizante, Hemsi, Kori, Kapeluto; (**Muğla**, **Manisa**,

Milas, **Aydın**, **Söke** vb.): Alazraki, Uziyel, Danon, Roditi, Sidi, Taranto, Rozanes, Tovi, Sedaka, Gomel, Politi, Abulafya; **Tokat**'ta: Anah; **Ankara**'da: Albukrek, Alaton, Aluf, Behar...[806] vb. bulunmaktadır.

j) Çeşitli Kökenli Türk Yahudileri

Bu bahis altında yer alan Türk Yahudileri; **Azeri**, **Arap**, **Arami**, **Gürcü** ve **Hazar Türkü** kökenliler ve **Karaylar**'dır. Ortadoğu ve Orta Asya'da yer alan Yahudi topluluklarının hemen hepsi aşağı yukarı M.Ö. 6. yüzyılda Birinci Bet Amikdaş'ın yıkılmasından sonra Yeruşalayim'den Babil'e sürgün edilen Yahudiler'in doğrudan doğruya soyundan gelmektedirler. Bu toplulukların, Fırat-Dicle verimli havzasında yaşayanları, Semitik halklara mahsus Aramice'yi konuşuyorlardı. 7. ve 8. yüzyıllarda bunların çoğu, Arap istilasıyla beraber Arapça diline döndüler.[807] Gaziantep, Kilis, Urfa, Kahramanmaraş gibi Güneydoğu'daki Anadolu kentlerinde yaşamış olan Yahudi vatandaşlardan bir kısmı ise (i) bölümünde de görülebileceği gibi İstanbul'a yerleşmişlerdir ve aralarında Arapça'yı sohbet lisanı olarak kullananları bulunmaktadır. **Arap Yahudileri** olarak da tanımlanan bu kişilerin arasında Türkiye'ye Lübnan ve Suriye gibi ülkelerden 1940'larda ve 1950'lerde göç etmiş Yahudiler de bulunmaktaydı.

Türkiye-İran-Irak ortak sınırındaki bölgede bu yüzyılın ortalarına dek bir Yahudi azınlık bulunmaktaydı. Bunlar, Hıristiyan komşuları gibi Aramice konuşuyorlardı ve pek çoğu da önemli sayıda köylünün de bulunduğu kasabalarda yaşadığı halde, gerçekte pek çok köy bütünüyle Yahudi'ydi. Halı yapımı bölgenin başlıca geçim kaynağıydı.[808] 1950-1951'de sayıları 30 bini bulan Yahudi nüfusu İsrail'e göç etmek üzere burayı terketti. Bir kısmı ise İstanbul'a yerleşti. Bu Yahudiler, **Kürt Yahudileri** olarak da adlandırılmaktadır.[809]

Gürcü Yahudileri, esas itibarı 1920'lerin başlarında Sovyet Devrimi'nden sonra Gürcistan'dan ve özellikle Tiflis kentinden Türkiye'ye göç eden Yahudiler'den oluşmaktadır.[810] Öte yandan Gürcistan ve yakınlarındaki Kafkas ülkelerinden Van'a göç etmiş bazı Yahudiler de kendile-

rini Gürcü Yahudisi olarak nitelendirmektedirler. Bu Yahudiler de Aramice konuşuyorlardı; Van'dan İran'a göç etmişler, bu ülkenin vatandaşlığına geçmişler ve 1920-1930 yılları arasında tekrar Türkiye'ye dönerek İstanbul ve Adana'da yerleşmişlerdir. Sözkonusu Yahudiler, bu göçleri esnasında yerel giysilerini taşıyorlardı; özellikle tekstil sahasında faaliyet gösterdiler ve zamanla Sefarad Yahudileriyle de karıştılar.[811] Van'da yerleşmiş Yahudiler'in İran'a göç etmesinin esas nedeni ise 1906-1918 döneminde Erzurum, Kars, Van, Bitlis gibi kentlerde yaşanmış olan ve Ermeniler tarafından yapılan mezalimin Yahudiler'e de uygulanmış olmasıdır.[812] Van'dan İran'a geçen Yahudiler'den bir kısmı da, daha sonra Gürcistan'a gitmişler ve bazıları Gürcistan'da (Babil sürgününden beri) yerleşmiş Gürcü Yahudileri ile evlilikler gerçekleştirmişler, daha sonra da Türkiye'ye dönmüşlerdir. Bütün bu Yahudiler, daha evvel ifade edildiği gibi Gürcü Yahudileri olarak adlandırılmaktaysa da, orijinal Gürcistan kökenli olanlar Gürcüce, Van kökenli olup da İran ve Gürcistan kanalıyla Türkiye'ye dönenler Aramice konuşurlar ve birbirlerinin dilini anlamadıklarından aralarında karşılıklı olarak takılırlar.

Orijinal Gürcistan kökenli Yahudiler'in bir kısmının da, Gürcistan kraliçesi Tamar (öl. 1213, Tiflis) zamanında Yahudiliği seçen Gürcüler olduğu ve bunların buradaki Yahudiler'le karıştığı iddiası da mevcuttur.[813] Ancak Van'da 20. yüzyılın başlarında bulunan Yahudi Cemaati'nin esas kaynağı da, Babil sürgününden sonra yöreye yerleşmiş ve Aramice konuşan Yahudilerdir. Bu cemaat, 1940'ların sonunda dağılmış ve mensuplarının bazıları İstanbul'a yerleşmiştir. Gene bu cemaatten İran'da yerleşmiş olarak da kalanlar mevcuttur. Konu hakkında fazla kaynakça bulunmamaktadır. 1941-1945 yıllarına ait *"La Boz de Türkiye"* nin nüshalarında konuya ilişkin araştırmalar yayınladığı bildirilmiştir.[814]

Bu bahis altında bilgisine müracaat edilen ve yörede eskiden ikamet etmiş olanların da verdiği bilgiler yetersiz ve kısmen birbirleriyle çelişir durumda olup; daha ayrıntılı bir bilimsel çalışmaya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır...

Ender rastlanan bir diğer Yahudi soyu da, **Hazar Türk kökenlilerdir**.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesini izleyen kısa bir süre sonra Kırım'ın Kerş kentinden göç eden birkaç aileden birisi olan **Lombrosolar**, bu ismi Kırım'a gelen İtalyan tüccarlarından almışlarsa da; asıl soyadları **"Bulan Han"**dır ve 720-996 yılları arasında yaşayan ve bir kısmı Yahudi dinine giren Hazar Türk Krallığı'nın soyundandırlar; Lombroso adını da kendilerini Kırım'a kadar sürükleyen Rus, Tatar, Ukranyalı, vb. uluslara karşı bir kamuflaj olarak benimsemişlerdir.[815], [816] Hazar Yahudileri romanlara konu olmayı sürdürmektedir. Örneğin Marek Halter'in "Hazar Rüzgârı" (Everest, 2002) dikkat çekicidir. Bu konuda temel bir eser de, Arthur Koestler'in yazdığı "Onüçüncü Kabile"dir. (Say Yayınları, 1993)

Karaylar: Karaylık, Yahudilik'ten kaynaklanan ve hahamlık geleneğinin, özellikle Mişna ve Talmud'da derlenen Sözlü Yasa'nın bağlayıcı niteliğine itiraz ederek, yalnızca Yazılı Yasa olan Tora'nın buyruğunu kabul eden ve 8. yüzyılda Babil'de din adamları ile yaşadığı siyasal bir çekişme ve dışlanmadan ötürü "Sefer-A Mitzvot"un yazarı **Anan Ben David**'in başlattığı bir akımdır. Bu akım; bu dönemde Irak, İran ve Filistin Yahudileri arasında süratle yayılmış ve İstanbul yoluyla Avrupa'ya da geçmiştir.[817], [818] Karaylar'ın dinsel uygulamaları, sadece Tora'dan esinlenir ve Talmud'dan türeyen Alaha'yla ilgilenmez. Örneğin Tora sonrası döneme ait Hanuka Bayramını kutlamazlar; Rabanut'un tefilin, mezuza, evlenme, boşanma ile ilgili emirlerini uygulamazlar...[819] Ayrıca Rabanut dini takvimiyle farklılıklar müşahade edilir, bayramlarda farklılıklar vardır; Roş Aşana'da Şofar çalınmaz, Sukot'ta "Dört Çeşit" bitki uygulaması yoktur. Karaylar'ın sinagoglarında sandalye yoktur ve içeriye girmeden ayakkabılar çıkartılır;[820] sinagogları da David'in bir mezmuruna istinaden yer altındadır.

Öte yandan Hazarlar'ın bir kolu ve bir Türk boyu olan Karaim veya Karaitler, Uzlar ve Kıpçaklar'ın önünden kaçan Peçenek saldırıları karşısında Kırım'a yerleştiler ve 8. yüzyılda Hazarlar'ın resmi dini Yahudilik olunca, [nitekim Hazar kağanları şu adları taşıyordu: Bulan (620-630), Ubaca, Hizkiya, I. Menaşe, Hanuka, İs-

hak, Sabulon, II. Menaşe, Nisi, I. Harun, Menahem, Bünyamin, II. Harun, Yusuf (931-965)].[821] Yahudiler'in Talmud'u reddeden Karay "mezhebini" benimseyip kendilerine "Karaylar" adını yakıştırdılar. 1016'da başlayan Rus baskısı nedeniyle Litvanya ve Polonya ovalarına göçtüler. Kırım'da kalan Karaylar'la Talmud'u benimseyen "Kırımçaklar", yakın tarihlere kadar beraber yaşadılar. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk kökenli Yahudileri'nin Sibirya'ya sürülüp sürülmediği belli değildir.[822] Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da İstanbul'a bir kısım Kırım Yahudisi'nin göç ettiği bilinmektedir.[823] Kaldı ki Galante, değişik isimli sinagogları; Kırım'dan göç eden ve Türkçe konuşan Karaylar ile Bizans'tan beri devam eden ve Rumca konuşan Karaylar'ın ayrı ayrı sinagoglara devam etmeleri ihtimaline bağlamaktadır.

1172'de İstanbul'u ziyaret eden ünlü seyyah Tudelalı Benjamen, bu kentte 500 kadar Karay'ın yaşadığını yazmıştır. Fatih Vakfiyeleri'nden anlaşılacağı gibi, Karaylar'ın yerleşim yerleri Balıkpazarı, Balat, Edirnekapı ve Galata yani Karaköy idi. Bir iddiaya göre bu semtin adı "Karay Köyü" idi. Bahçekapı'da oturan Karaylar'ın sinagogu, Arpacılar Caddesi'nde idi. 1597'de Yenicami'nin inşaatına Karaylar'ın arsası üzerinde başlanmış ve Karaylar'a her yıl hazineden bir kira ödenmiş, ayrıca Karay Yahudileri'ne Hasköy'de evler verilmiştir. Tarihçi Rozanes, 17. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden yabancı gezginlerin Balat ve özellikle Hasköy'de Karaylar'a rastlamış olduğunu belirtmiştir. Bizans'tan beri mevcut olduğu rivayet edilen Hasköy'deki "Kal a Kadoş be Kuşta Bene Mikra" yeraltı sinagogu, 1536'da esaslı bir tamir görmüş, 1729'da yanmış ve 1774'de Kırım Karayları 'nın yardımı ile onarılmıştır. Karaylar'ın mezarlığı da Hasköy Mezarlığı'nın özel olarak ayrılmış bir bölümündedir.[824]

İstanbul Karayları, İspanya'dan gelen Yahudiler'den önce Bizans zamanından intikal etmişler ve her zaman diğerlerinden ayrı yaşamışlar, dini ve sosyal yönden Yahudi toplumuna katılmamışlardır.

Karaylar, 19. yüzyıl sonlarına dek devlet tarafından ayrıca bir cemaat olarak görülmemekte olup, Hahambaşılık bünyesinde mütalaa ediliyorlardı; 1895'te özerk bir yönetime kavuştular.

18. yüzyılda Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi üzerine İstanbul'a bir Karay göçü oluşmuştur fakat sayıları ancak yüzlerle ifade edilmiştir.

Karaylar, kendilerini Semitik kökenli olarak değil, fakat "Türk Yahudisi" olarak tanımlarlar. Rumca konuşanları da vardır ve ayrıca "İlya" gibi Rus çağrışımı olan isimleri de taşırlar. Günümüzde Yahudi Cemaati'nden müstakil bireylerdir ve sayıları muhtemelen 100'ün altındadır. Karaylar ile Hahambaşılığın dinsel itikadına bağlı Yahudiler arasındaki evliliklerin dinen icra edilmesi geçmişte de olduğu gibi halen de mümkün olmamakta ve sorun yaratmaktadır.[825] İspanya Yahudileri'nden **Yosef Caro**'nun 16. yüzyılda İstanbul'da derlediği Rabinik Yahudi dinsel kodeksi olan Şulhan Aruh'ta kabul edildiği gibi (even Haezer: 37) Karaylar'ın diğer Yahudiler'le evlenmesi onaylanmamaktadır. Bu konudaki tez şudur: Yüzyıllardan beri Karay dini heyetlerinin verdiği "get"ler (boşanma ilanları) Rabanut tarafından geçersiz addedilmiştir. Çünkü Rabinik heyetler Karaylar'ı Yahudi olarak kabul etse de; dinsel itikatlarının değişikliği nedeniyle, idari mercilerini ve kayıtlarını da dikkate alamamaktadırlar. Bu durumda adı geçen kadınlar "evli" ve yeni evliliklerinden doğan çocuklar "gayrimeşru" olmaktadır. Olası bir gayrimeşru kişi ile bir Yahudi'nin evliliği dinen yasaklanmış olduğundan; Rabanut, Karaylar'la evlilikleri icra etmemektedir. Ancak örneğin **Radbaz** (1479-1573, Safed) gibi din alimleri, bu topluluğun bu şekilde yalıtılmasına karşı çıkmıştır. Bu tartışmalar günümüzde de sürmektedir.[826] Bu durumla karşılaşan çifler, gerekli formaliteleri ikmal ettikten sonra İsrail'de dinen evlenebilmektedir.

Karaylar'ın sayısının azalmasının temel nedeni evlenme sorunlarıdır. Evlenmek için Kırım'a gidenler dahi bulunmaktadır.

2000 yılında eşi Litvanya Karayları'nın başındaki hazan (ibadette duaları okuyan kişi) olan Litvanya'nın Ankara Büyükelçisi Dr. Halina Kobeekaite'nin ifadesine göre; Litvanya'da 260, Polonya'da 100, Kırım'da 800, İstanbul'da 100 ve Rusya'nın çeşitli kentlerine dağılmış Karay Türkleri ile birlikte toplam 1500 kişilik bir dünya Karay nüfusu mevcuttur. İstanbul'daki Karay ibadethanesinden başka dünyada sadece Kırım'da bir Karay ibadethanesi daha bulunmaktadır. Dolayısıyla İstanbul'daki 200 yıllık bu tarihi yapıyı ABD'den dahi görmeye gelenler olmaktadır. Atatürk 1934 yılındaki İkinci Dil Kurultayı'na Karaim Türkleri'ni de çağırmıştır. Türkiye'deki Karaylar aralarında Karaim Türkçesi'ni konuşmaktadırlar.[827]

T - SEFARAD YEMEKLERİ

Günümüzde ev kadınları, gelişen teknoloji sayesinde mutfakta daha az zaman harcamakta ve buna paralel olarak Sefarad yemekleri ile ilgili gelenekler de unutulmaktadır.

Aşağıda geleneksel bazı Sefarad yemekleri zikredilmiştir.

Salatalar: Salata de berencena (patlıcan salatası), salata de pişkado (balık salatası, Gürcü usulü), salata de gayna (tavuk salatası, Gürcü usulü), Humus (nohut salatası, Arap usulü)...

Yumurtalar: Uevos haminados de Pesah, avramilas kon uevos, kon espinaka (yumurtalı ıspanak), kezo koço (peynirli domatesli sahanda yumurta)...

Çorbalar: Supa de puli (etli sebze çorbası), supa de albondigas (sebzeli köfte çorbası), sodra (hamursuz çorbası)...

Börek ve Hamur İşleri: Almodrote de berencena (patlacan böreği), ençusa de espinaka (ıspanak böreği), handrajo (patlıcanlı kabaklı ay böreği, İzmir usulü), fritada de kalavasa (peynirli kabak böreği, İzmir usulü), almodrote de kalavasa (kabak böreği); fritada de prasa (pırasa böreği), bimuelos de matsa-patata i kezo (patatesli, peynirli hamursuz lokması), bimuelos de matsa (hamursuz lokması), skulaça (kavrulmuş tel şehriye), tapada de berencena (patlıcanlı hamurlu börek), boyikos de kaşer (kaşerli çeşter), bulemas de espinaka (ıspanaklı gül böreği)...

Etli Börek ve Hamur İşleri: Pita de Pesah (hamursuz lahmacunu, İzmir usulü), mina de karne mulinada (kıymalı hamursuz böreği), saludodas (kıymalı lokma, İzmir usülü)...

Sebzeler: Encinara (enginar), apyo (kereviz), bamyas (bamya), pepeyada de berencena (tava patlıcan yemeği, Edirne usulü), berencena asada (beğendi), kaşkarikas (kabak kabuğu yemeği), espinaka kon avas (kuru fasulyeli ıspanak)...

Etli Sebzeler: Rulo de berencena (patlıcan sarması), reynadas de

tomat (kızarmış domates dolması, İzmir usulü), kalavasas yenas de karne (kabak dolması), çufletikos (pırasa dolması), albondigas de prasa (pırasa köftesi, sade), reynadas de sevoya (soğan dolması)...

Et ve Salatalar: Sofrito (erikli köfte), komşuyani (ayvalı et, Gürcü usulü), gayna al orno (elmalı, narlı piliç fırın), agistada de meoyo (ekşili beyin)...

Balıklar: Gupaş (İzmarit tuzlaması), tarama a la cudia (tarama), pişkado abafado (haşlanmış balık) pişkado kon uevo i limon (terbiyeli balık), gayas kon avranika (erikli gelincik balığı).

Tatlılar: Masapan (badem ezmesi), maronçinos (badem lokması), mustaçudos (fırınlanmış cevizli lokma, Çanakkale usulü), mafiş (Purim tatlısı), travados (cevizli tatlı, İzmir usülü), pan d'Espanya (pandispanya), gato de Pesah (cevizli kek), gato de salam (mozaik pastası), borekitas de lokum (lokumlu börek), biskoços de raki (anasonlu bisküvi), orejas de Aman (Aman'ın kulakları-Purim tatlısı), haroset (Hamursuz Bayramı reçeli), şarope de blanko (beyaz tatlı), halva de bimriyo (ayva helvası), semola (irmik helvası).

Bayramlarda (Şabat, Kipur, Roş Aşana, Hanuka, Sukot, Purim, Tubişvat, Şavuot, Pesah...) özel yemekler yenir.[828] Örneğin **Roş Aşana Bayramı**'nın kutlandığı akşam sofrasında yeni yılın ilk ürünlerinden yapılan elma reçelinin bulunması gelenektir:

Malzemesi: 1 kg. toz şeker, su, 1 kg. Starking elma, 2-3 tane sakız veya 1 paket vanilya, 1 limonun suyu.

Yapılışı: Tencereye şeker, sakız ve tam üstünü kaplayacak kadar su konur. Bir taraftan şeker, sakız ve su ateşte kaynatılır, diğer taraftan elmalar, soyulur ve rendelenir. Rendelenmiş elma elde hafifçe sıkılarak, ağdalaşmaya başlayan su, şekerin içine atılır. Birkaç kez fokurdadıktan sonra karıştırarak reçel kıvamına gelene kadar pişirilir. Ateşten almadan önce limon suyu eklenir.

Pırasa Köftesi:

Malzemesi: 2,5 kg. pırasa, 3 dilim ıslatılmış ve sıkılmış ekmek içi, 2 yumurta, 1,5 bardak rendelenmiş kaşer peyniri, tuz, karabiber,

sıvı ayçiçek yağı (kızartma için).

Yapılışı: Pırasa haşlanır, suyu iyice elde veya bir tülbentin içinde sıkıldıktan sonra kıyma makinasından geçirilir. Ekmek içi, yumurta, kaşer peyniri, tuz ve karabiber eklenip iyice yoğrulur. Kızgın yağda küçük toplar halinde kızartılır. Sıcak servis edilir.

Bulemas: (6 kişilik servis için)

Malzemesi: 2 yufka, 1 çay fincanı süt, 1/2 çay fincanı su, kaşer peynir rendesi, yumurta sarısı, 4 orta boy haşlanmış patates, 1 yumurta, 1 yumurta akı, rendelenmiş beyaz peynir.

Yapılışı: Yufkalar önce ikiye, sonra tekrar ikiye ve nihayet bir daha ikiye bölünerek 8'er tane üçgen haline getirilir. Bir kapta haşlanmış patates, yumurtalar, beyaz peynir ve kaşar peyniri iyice ezilerek bulamaç haline getirilir. Yufka parçalarının içine, en geniş tarafına bu bulamaçtan bir tatlı kaşığı konur. Yufka, önce sigara böreği gibi sarılır. Sonra bir ucundan tutularak kendi etrafında çevirerek sümüklü böcek haline getirilir. Sarılmış yufkalar geniş bir tepsinin içine yanyana dizilir. Su ve süt üstlerine döküldükten sonra altı saat kadar buzdolabında bekletilir. Buzdolabından alınan yufkalarınn üstlerine yumurta sarısı sürülür, en üste de kaşar rendesi serpilir. Fırında 35-40 dakika pişirilir, üstleri kızarınca fırından alınır. Sıcak servis edilir.

Sukot Sütlacı:

Malzemesi: 1 kg. süt, 4 çorba kaşığı toz şeker, 3 çorba kaşığı pirinç unu, 1 paket vanilya.

Yapılışı: Süt, şeker, pirinç unu ve vanilya karıştırılıp ateşe konur. Muhallebi kıvamına gelince bir tepsiye dökülür. Orta hareretli fırında üstü hafif kızarana kadar pişirilir. Soğuk servis edilir.[829]

U - TÜRK YAHUDİLERİ'NDE BAZI SOYADLARI

1) İspanyol Menşeli Soyadlar

a) Kentsel Kökenli: Aciman (Jimena), Albohayre, Aruete, Aviente, Bejerano, Carmona, Duenyas, Geron, Katalan, Koronyo, Mayorkas, Medina, Miranda, Moreno, Navaro, Benaroya, Sevilla, Soriano, Toledo, Taragano...

b) Muhtelif Kökenli: Adato, Adut, Afumado, Amado, Amarilyo, Angel, Asseo, Barokas, Behar, Benveniste, Boton, Bueno, Calderon, Camondo, Camayor, Campeyas, Carako, Casado, Casès, Cassouto, Castro, Coronel ("C"ler "K" okunur), Dana, Danon, Diamante, Galante, Gatinyo, Franco, Fresco, Fernandes, Jabes, Joya, Loya, Luna, Ninyo, Palaçi, Palomba, Pardo, Penso, Peres, Pinto, Rason, Reyna, Rosa, Rosales, Rozanes, Saltos, Sol, Ventura, Vidal, Zavaro...

2) Portekiz Menşeli Soyadlar: Abrabanel, Cardozo, Faro, d'Almedia, Lisbona...

3) İtalyan Menşeli Soyadlar

a) Kentsel Kökenli: Anav, Ancona, Capouano, Castro, Covo, Forti, Ferrera, Massa, Modiano, Pisante, Ravouna, Romano, Soncino, Taranto, Treves, Trani (Mitrani)...

b) Muhtelif Kökenli: Arditi, Caneti, Crespin, Dal Medico, Franco, Latini, Marcelli..

4) Fransız Kökenli Soyadlar

a) Kentsel Kökenli: Bayonna, Marbonna, Salerno, Salinas...

b) Muhtelif Kökenli: Bonfils, Francès, Sarfati...

5) Arap Kökenli: Abou'l Afia, Abou-İshak, Abudaram, Al-Cabes, Al-Coulombré, Al-Fandari, Al-Fazza, Annabi, Ben Susan, Sidi, Tawashi...

6) Yunan Kökenli Soyadları: Galico, Galimidi, Galipapa, Papou, Pappo, Pinkas, Politi, Polikar, Roditi.

7) Türk Kökenli Soyadları: Bahar, Bana, Bülbül, İpeker, Sabah, Şaban, Sultana...

8) Alman Kökenli Soyadları: Alaman, Calman, Zalman...

9) Gürcü Kökenli Soyadları: Çişvaşvili, Eluaşvili, İshakzade, Pur...[830], [831], [832], [833]

10) İbranice Kökenli: Asa (İyileştiren), Aşer (Mutlu), Azarya (Tanrı yardım etti), Baruh (Kutsanmış), Barzilay (Demirci), Bezalel (Tanrı'nın gölgesinde), Carmi (Şarabım), Farhi (Parhi: Çiçek), Gaon (Bilge kişi), Gerşom (orada yabancıydım), Hananya (Tanrı'nın lütfu), Kaspi (Gümüş), Koen (Tanrı ile kul arasında sözcü), Menase (Unutturan), Ovadya (Tanrı'nın hizmetkârı), Saul (Ödünç alınmış), Uziel (Tanrı gücümdür), Tabah (Ahçı), Yeroham (Merhametli olsun), Zaharya (Tanrı'yı anımsa), Zebulun (Onurlandırmak), vb.[834]

V - SEFARAD ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ

Yüzyıllar içinde oluşmuş ve hızla yok olmakta bulunan Sefarad kültür mirasının en kıymetli bir halkası da atasözleri ve deyişlerdir ("Proverbos i Diças"). Bunlardan yüzlercesini tesbit eden değerli bir araştırmadan,[835] sadece birkaçı aşağıya alınmıştır:

a) Atasözleri

1 - De dizir "no" todo se aze denoçe"

"Hayır" diye diye gündüz gece olur.

(Bir **dinamizm ve eylem** türünden atasözü, olumsuzluğun eleştirisi ve olumlu davranışa teşvik.)

2 - Buen vizindado, mas ke ermano.

İyi komşuluk, kardeşlikten de ötedir.

(**Dostluk-dayanışma** ile ilgili).

3 - El Dyo es tadriozo, ma no olvidozo.

Tanrı gecikebilir ama unutkan değildir.

(Tanrı er veya geç kullarına yardım eder. **Tanrı'ya sarsılmaz güven ve umut** ile ilgili).

4 - Vende bamyas, vende berencenas, no asperes a mezas ajenas.

Bamya sat, patlıcan sat, el sofrasından medet umma.

(**Özsaygı** ile ilgili).

5- El ke toka a cudyo, le paga el Dyo.

Yahudi'ye dokunanı Tanrı cezalandırır.

(**Yahudi'ye zarar veren cezasız kalmaz kanısı**).

6 - Espartyo Coha, para si lo mas.

Coha (hafif geri zekalı kişi) pay etmiş; çoğunu kendisi almış

(**Kibirle** ilgili).

7 - Un anyo mas, un meoyo mas.

Bir yıl daha, bir akıl daha...

(Yıllar geçtikçe tecrübemiz artar - **Deneyimle** ilgili).

8 - Kon los tuyos komas i bevas i alışveriş (dar i aver) no tengas.

Akrabanla ye iç, fakat alışveriş yapma.

(**Aile ve yuva sorunları** ile ilgili).

9 - Ni novya sin velo. Ni mujer sin selo.

Gelin duvaksız olmaz; kadın kıskançlıktan kurtulamaz.

(**Kadın/Erkek**'le ilgili).

10 - Kuando estan en pas la esuegra la ermuera? Kuando el azno suve la eskalera.

Gelinle kaynana ne zaman uyum içinde yaşar. Eşek merdivene tırmandığı zaman.

(Başka bir deyimle, hiçbir zaman - **Kaynana ve gelin** ile ilgili).

11 - İja de kazar, fyerro de maşkar.

Kız evlendirmek, demir çiğnemektir.

(**Anne, baba ve çocuklar** ile ilgili).

12 - Lo ke el Dyo kere, esto es.

Tanrı ne derse o olur.

(Tanrı'nın dediği olur. - **Kadercilik ve Tanrı'nın kudreti** ile ilgili).

13 - Aharva kulo ke no pedo.

Yellenmemiş kıçı döv.

(Suçlu olsun veya olmasın cezayı her zaman zayıf olan çeker; adalet her zaman yerini bulmaz - **Kaderin adaletsizliği** ile ilgili).

14 - Kon la para bayla el guerko

Para şeytanı bile oynatır.

(**Maddiyatçılık** ile ilgili).

15 - Kada bizba no da myel.

Her arı bal vermez.

(Herkes bir olmaz; görünüşe aldanmamalı - **Güvensizlik, aşırı ihtiyat**... ile ilgili).

16 - Kada uno trava la kuedra por su molino.

Herkes ipi değirmenine doğru çeker.

(Herkes çıkarına bakar - **Fırsatçılık** ile ilgili).

17 - Ken no tyene a la ermoza, beza a la mokoza.

Güzeli bulamayan, sümüklüyü öper.
(İstediğimizi elde edemeyince, bulduğumuzla yetinmeliyiz - **Kadere boyun eğme** ile ilgili).
18 - Ken dize la verdad, pyedre l'amistad.
Hakikati söyleyen dostuğunu yitirir.
(Doğruyu söyleyeni dokuz köyden kovarlar - **Sözlerle** ilgili).
19 - De la faşa fin la mortaja.
Kundaktan kefene kadar.
(İnsanın kaderinin veya karakterinin değişmezliğini ifade eden deyim - **Gerçekçilikle** ilgili).
20 - La muerte no konose ni riko, ni prove.
Ölüm, zengin-yoksul tanımaz.
(Zengin-yoksul arasındaki tek eşitlik ölümdür - **Zenginlik ve yoksulluk** ile ilgili).
21 - Asenta kon buenos, i sezas uno de eyos.
İyilerle otur da onlardan biri olasın.
(içinde bulunduğumuz totpluluğun üzerimizdeki etkisi - **Bilgelik** ile ilgili).
22 - Mas vale buena fama ke un sako de plata.
İyi nam, bir çuval dolusu paradan kıymetlidir.
(**Ahlak kavramı** ile ilgili).
23 - Muera pato, muera arto.
Ördek ölecekse, tok olsun.
(Dünya zevklerine davet - **Yaşam** ile ilgili).

b) Deyimler

1 - A la mar se va; agua no topa.
Denize gider su bulamaz.
(Beceriksiz bir kişiyi tanımlayan bir terim).
2 - Azerlo tetika.
Meme edinmek.
(Devamlı sömürmeyi alışkanlık haline getirmek).
3 - Tornar los mokos enkolgando.

Sümükleri akarak geri dönmek.
(Eli boş dönmek).
4 - Uma de garvansos.
Nohut topluluğu.
(Kıymetsiz insan topluluğu).
5 - Ya avlo, ya espajo.
Konuştu, düzene soktu.
(Saçma sapan konuşan kişi için söylenir).
6 - Alma sin pekado.
Günahsız can.
(Genellikle, masum ve günahsız olan küçük çocuklar için kullanılır).
7 - Azerse del Mordehay.
Mordehay gibi davranmak.
(Duymamazlıktan gelmek).
8 - Boka de avas.
Fasulye ağızlı.
(Sır saklamayan geveze kişi).
9 - Eçarse la paça larga.
Bacaklarını uzatarak yatmak.
(Bir işi acele etmeden yavaş yavaş yapmak).
10 - El piyadozo no tyene repozo.
Merhametli rahat edemez.
(Başkaları için endişelenen kendi rahatını kaçırır).
11 - Estar kon la pilota.
Yumaklı olmak.
(Çok sinirli ve hiddetli olmak).
12 - Ken mete una kanpana al gato?
Kediye kim çan takabilir?
(Kim bu kadar tehlikeli bir işe atılabilir?)
13 - Paşa de Pripaşa.
Piripaşa'nın paşası.
(Judeo-Espanyol dilinde; efendi, yakışıklı ve iyiliksever erkeğe

"paşa" denir. Tam tersi olan kişiye alaylı bir deyim).

14 - Salir de Hova.

Dinsel mecburiyetten çıkmak.

(Bir vazifeyi alnı açık başarmak).

15 - Va salir a fedor.

Kötü kokusu çıkacak.

(İşler bozulacak gibi).

c) Kutsamalar, Dilek ve Övgüler

1 - Bindiças manos!

Mübarek eller!

(Elleriyle güzel bir iş veya çalışma yapan kişiye övgü).

2 - Mas por dingunas no!

Başka bir kimse için olmasın!

(Matemde olan bir kişiye söylenir).

3 - Para bueno aproveçado!

İyiye yarasın!

(Eve yeni alınan bir eşya için söylenir).

4 - Pujados i no amenguados!

Çoğalalım ve hiçbir zaman eksilmeyelim!

5 - Yo, ke no te yore nunka!

Hiçbir zaman senin için ağlamayayım.

(Annenin ağlayan çocuğuna söylediği dilekler).

d) Kötü Ruhları Kovmak

1 -Boz de pero, no suve al syelo.

Köpeğin sesi göğe ulaşmaz.

(Bir laneti zararsız kılmak için kullanılır).

2 - Kapara por ti.

Sana feda olsun.

(Birşey kırılıp bozulduğu zaman, "canın sağ olsun" der gibi).

e) Beddua ve Küfür

1 - Al cenem ke te vayaş!

Cehheneme git!

2 - Arastado ke lo veya por el kulo!
Kıç üstü süründüğünü göreyim!
3 - Landre ke le de!
Vebaya yakalansın!
4 - Moşka amatada! (Pasa mojada).
Ezilmiş sinek!
(Gevşek kişi için kullanılan bir deyim).

f) Şikayet ve Ağıt

1 - Guay d'el ke se va...
Vay gidene...
(Vay ölene-geride kalanlar, zamanla hayatlarını düzene koyarlar).
2 - No me kedo tripas...
Bağırsaklarım kalmadı.
(Sabrım kalmadı...)
3 - Ya esta todo lodo kon kanyo i pyedra minuda.
Herşey; çamur, pislik ve havanda dövülmüş taş.
(Felaket bir durum).

g) Yemin ve Özendinme

1 - A si biva mi padre.
Babamın başı için.
(Birşeyi doğrulamak için).
2 - Por esta ley bendiço!
Bu kutsal kanuna hürmeten.
3 - Por este pan bendiço!
Kutsal ekmek için..
(Rica yemini).

h) Eleştiri ve Özeleştiri

El Cudyo, ande no lo buşkas, ayi lo tapas.
Yahudi'yi aramadığın yerde bulursun.
(Yahudiler, her yerde bulunur ve gösteriş meraklısı oldukları için göze batarlar.)

i) Çözümleme Fikri ve Sonuç

1 - Ken kon gatos cuga kon reskunyos sale.

Kedilerle oynayan tırmıklarla çıkar.

(Sakıncalı işler yapan, sonuçlarına katlanır).

j) Çelişkili Atasözleri

1 - Mal de munços, konsuelo de bovos

Herkesin felaketi, akılsızlara teselli.

2 - Mal de munços, gozo es.

Herkesin felaketi zevk verir. [a) Ancak aptallar, yalnız kendileri acı çekmiyor diye sevinebilir. b) Etrafımızda dertli olanlar varken, sanki bizim derdimiz teselli bulur.]

k) İspanyol Kökenli Atasözleri

1 - Kaveyo largo, meoyo kurto.

Saçı uzun, aklı kısa.

2 - Las paras azen baylar al guerko.

Para şeytanı bile dansettirir.

l) Türk Kökenli Atasözleri

1 - De la kavesa fiyade el pişkado.

Balık baştan kokar.

2 - Mira la madre i toma la ija.

Anasına bak, kızını al.

m) Fransız Kökenli Atasözleri:

1 - Darse ayres...

Havalara girmek...

2 - Se keren komo perro i el gato.

Kedi - köpek gibidirler.

Y - JUDEO-ESPANYOLCA ŞARKILAR

BRE SARİKA BRE...
(Turkiya - Yeruşalayim)
- Bre Sarika bre...
Trayme un poko d'agua
- Sto deskalsa ay rosiyo en başo
Me se yela el pye
- Bre Sarika bre
Çika i ermozika,
Bre Sarika bre
Linda i savrozika
Yo te va merkar
Sapetos d'Unkapan
Çizmez de Cibali

- No me primo a ti
Ke me merkes tu,
Tengo un padre,
Merkador muy grande,
İ el me va merkar
Sapatos d'Unkapan,
Çizmes de Cibali.

BRE SARİKA BRE...
(Türkiye - Kudüs)
- Bre Sarika bre...
Bana biraz su getirsene.
- Çorapsızım, yerde de çiğ var;
Ayağım üşür.
- Bre Sarika bre...
Küçük ve güzelim,
- Bre Sarika bre...

Zarif ve tatlım,
Ben sana alacağım
Ayakkabılar Unkapanı'ndan,
Çizmeler Cibali'den.

- Ben sana kalmam
Ki bana satın alasın;
Benim bir babam var,
Çok büyük bir tüccardır
Ve o bana alacak
Ayakkabılar Unkapanı'ndan,
Çizmeler Cibali'den...

ARVOLES YORAN POR LUVYAS
(Turkiya - Sarajevo - Yeruşalayim)
Arvoles yoran por luvyas,
İ montanyas por ayres
Ansi yoran los mis ojos,
Por ti kerida amante

Torno i digo ke va ser de mi,
En tyerras ajenas yo me vo murir.
Blanka sos, blanka vistes,
Blankas floreş kayen de ti,
De la tu ermozura.

Torno i digo ke va ser de mi...

AĞAÇLAR YAĞMUR İÇİN AĞLARLAR
(Türkiye - Sarayevo - Kudüs)
Ağaçlar yağmur için ağlarlar
Ve dağlar da rüzgar için.
İşte böyle ağlarlar benim o gözlerim,

Senin sevgili aşkın için.

Dönerim ve derim ki: ben ne olacağım?
Gurbet ellerde öleceğim ben.

Beyazsın sen, beyazlar giyersin,
Beyazdır senin siman,
Beyaz çiçekler dökülür senden,
Senin güzelliğinden.

Dönerim ve derim ki: ben ne olacağım?[836]

EN EL KAL NEVE-ŞALOM

Masakro de no olvidar
En el kal Neve Şalom
Perdyeron sus almas aya
Muryeron ventidos judyos
Diya kaente de Septembre
Un Şabat sakro i santo
Yamando dyos komo sempre
Enkontraron mala muerte
En el kal Neve Şalom
Un Şabat malorozo
Armas plomos i sangre
Mujeres bivdas kedaron
Kreaturas guerfanos
Por orasyon se fueron
Sus almas no salvaron
Koza de no olvidar
En el kal Neve Şalom
Kayeron ventidos judios
De almas se firyeron
O Dyo seya bastante

No mueran mas cente
Los ke muertos kayeron
Ganeden meresyeron.

NEVE ŞALOM SİNAGOGU'NDA

Unutulmayacak katliam,
Neve Şalom Sinagogu'nda.
Orada canlarını yitirdiler,
Yirmi iki Yahudi öldüler.
Sıcak bir Eylül gününde,
Kutsal ve kutsanmış bir Şabat günü,
Her zamanki gibi yakarırlarken Tanrı'ya,
Ölümle karşılaştılar,
Neve Şalom Sinagogu'nda.
Talihsiz bir Şabat günü;
Silahlar, kurşunlar ve kan;
Yirmi iki Yahudi öldüler.
Kadınlar dul kaldılar,
Çocuklar babasız.
İbadet için gittiler,
Canlarını kurtaramadılar.
Unutulmayacak bir şey
Neve Şalom Sinagogu'nda
Yirmi iki Yahudi şehit düştüler.
Canlarından vuruldular.
Ey Tanrı; Sen yetiş,
Daha fazla insan ölmesin.
O şehit düşenlere
Mekandır cennet.
(Beste: David Yanarocak, Sözler: Yusuf Altıntaş)

LA KULA DE GALATA

La Kula, La Kula, La Kula de Galata;

La Kula, La Kula, La Kula de Galata.
Aya nasimos,
Egrandesimos,
Aya kazimos,
Moz gozimos,
Aya riyimoz,
Aya yorimoz,
Aya bivimoz,
La deşimoz
La Kula, La Kula, La Kula de Galata;
La Kula, La Kula, La Kula de Galata.
Es el sembol
De Estanbol
De eya nase
La luna i el sol.

GALATA KULESİ

Kule, Kule, Galata Kulesi;
Kule, Kule, Galata Kulesi.
Orada doğduk,
Büyüdük,
Orada evlendik,
Mutlu olduk,
Orada güldük,
Orada ağladık,
Orada yaşadık,
Bıraktık onu,
Kule, Kule, Galata Kulesi
O simgesidir
İstanbul'un;
Oradan doğar
Ay ve güneş.
(Beste: David Yanarocak, Sözler: Sara Yanarocak)[837]

Z - DİNİ BİR YAKARIŞ MANZUMESİ

ANENU AVİNU ANENU

Respondemos nuestro padre respondemos
Respondemos nuestro kriador respondemos
Respondemos nuestro rihmidor respondemos
Respondemos nuestro rekeridor respondemos
Respondemos gloria i maestad respondemos
Respondemos Dyo poderozo en konsolasyones respondemos
Respondemos Dyo justo i dereço
Respondemos Dyo bivo i firme respondemos
Respondemos Dyo klierviyente respondemos
Respondemos Dyo ke razidas en los syelos respondemos
Respondemos Dyo fuerto sin kavo respondemos
Respondemos Dyo ke non amas las malisyas respondemos
Respondemos Rey de los reyes respondemos
Respondemos Dyo temerozo i formidavle respondemos
Respondemos sustyen de akeos ke kayen respondemos
Respondemos ayudo de los povres respondemos
Respondemos salvador i liberador respondemos
Respondemos Dyo custo i custifikador respondemos.
Respondemos tu ke sos serka de los ke te enkovan respondemos
Respondemos tu ke moras en las alturas respondemos
Respondemos morador de los syelos respondemos
Respondemos apuyo de los ombres custos respondemos.[838]

ANENU AVİNU ANENU

(Yom Kipur'da sinagogda söylenen bir yakarış manzumesi)
(Cevap ver bize Baba'mız, bize cevap ver)
Cevap ver bize Baba'mız, bize cevap ver!
Cevap ver bize Yaradan'ımız bize cevap ver!
Cevap ver bize Kurtarıcı'mız bize cevap ver!

Cevap ver bize Koruyucu'muz bize cevap ver!
Cevap ver bize Şanlı ve Yüce bize cevap ver!
Cevap ver bize tesellilerinle Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize doğru ve adil Tanrı cevap ver!
Cevap ver bize, ey güçlü ve metin Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize, duru gören Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize, semalarda oturan Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize sonu olmayan kuvvetli Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize kötülükleri sevmeyen Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize hükümdarların Hükümdar'ı bize cevap ver!
Cevap ver bize müthiş ve muhteşem Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize düşenlerin dayanağı, bize cevap ver!
Cevap ver bize yoksulların yardımına koşan, bize cevap ver!
Cevap ver bize Azat eden ve Özgür Kılan, bize cevap ver!
Cevap ver bize doğru ve doğruyu onaylayan Tanrı, bize cevap ver!
Cevap ver bize yüce ve yüksek yaşarsın, bize cevap ver!
Cevap ver bize Semaların Sakini, bize cevap ver!
Cevap ver bize, doğru insanların desteği, bize cevap ver!

43. MEZMUR

1- Hakkımı ara, ey Tanrı,
Savun beni vefasız ulusa karşı,
Kurtar hileci, haksız insandan.

2- Çünkü Sen Tanrı'm, kalemsin;
Neden beni reddettin?
Niçin düşmanlarımın baskısı altında
Yaslı gezeyim?

3- Gönder ışığını, gerçeğini,
Yol göstersinler bana,
Senin kutsal dağına, konutuna götürsünler beni.

4- O zaman Tanrı'nın sunağına,
Neş'e, sevinç kaynağım Tanrı'ya gideceğim
Ve Sana, ey Tanrı, Tanrı'm benim,
Lir ile şükredeceğim.

5- Neden üzgünsün, ey gönlüm,
Neden içim huzursuz?
Tanrı'ya umut bağla,
Çünkü O'na yine övgüler sunacağım;
O benim kurtarıcım ve Tanrı'mdır.[839]

EKLER

1998 Yılı Eki

a) Toplumsal Olaylar

- T.C. Yahudi Cemaati, Cumhuriyet'in 75'inci Yılı'nı Kutladı: Bu vesile ile 22 ve 23 Ekim günleri Türk Yahudi Cemaatini temsilen bir heyet Ankara'da Anıtkabır'e çelenk koyduktan sonra Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel**, dönemin Başbakanı **Mesut Yılmaz**, TBMM Başkanı **Hikmet Çetin** ve diğer devlet yöneticileri ve siyasi parti başkanlarıyla görüştü. 26 Ekim günü Neve Şalom Sinagogu'nda "75. Yıl Özel Dini Töreni" düzenlendi. 16 Kasım akşamı AKM salonlarında şef **Cem Mansur** yönetiminde Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası ile devlet sanatçısı **İdil Biret**; Türk ve Yahudi bestecilerin eserlerinden çeşitli örnekler sundular. Aynı gece AKM'nin üst salonlarında daha sonra verilen resepsiyonda fotoğraf sanatçısı İzzet Keribar 'ın "Güzel Türkiyem" adlı sergisinin açılışı gerçekleşti...

- "Şalom" Gazetesi 50. yayın yılını kutladı. Bu vesile ile *"Ayırımcılık"* konulu karikatür sergisi ve *"Osmanlı ve Türk Yahudileri"* araştırmalar ve incelemeler yarışması tertip edildi.

- Or-Ahayim Hastanesi 100. yılını çeşitli etkinlikler içeren bir törenle kutladı.

- Neve Şalom Kültür Merkezi, Birinci Karma Okulu'nun boşalan binasında açıldı.

- Yıldırımspor A basket takımı Anadolu Kupası'nda şampiyon, Cumhuriyet Kupası'nda ikinci oldu.

- T.C. Hahambaşılığı'ndan Bir Heyet, yeni Cemaat Başkanı **Av. Rıfat Saban** başkanlığında 17-18 Haziran'da İsrail'i ziyaret etti.[840]

- Öğrencilere Yardım Derneği (eski Mişne Tora), 100. yılını Kasım 1998'de Amram Oditoryumu4nda sergilenen çeşitli etkinliklerle kutladı.[841]

b) Bireysel Olaylar

- **Alper Almelek**'in bestelediği ve babası **Yakup Almelek**'in güftesini yazdığı *"Sahilde Barış"* adlı marş, Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından takdirnameye layık görüldü. Baba-oğul Almelek'in yazdıkları *"Cumhuriyet'in 75. yıl Marşı"*; büyük yankı uyandırdı.

- **Esti Saul**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı II. "Deniz" konulu resim yarışmasında şilt aldı. Sanatçı, son dönem çalışmalarını 6-30 Nisan'da Isparta Akbank Sanat Galerisi'nde sergiledi. Esti Saül, ayrıca İsrail Devlet Başkanı Weizmann'a yapmış olduğu Atatürk ve Weizmann portrelerini hediye etti.

- **Fani Hodara**, ABD'deki uluslarası "FİDOF" Müzik Yarışması'nda dördüncülük ödülü aldı.

- **Yeoşua Aroyo**; yönetimindeki İstanbul Oda Korosu, 2-6 Temmuz tarihleri arasında Yunanistan'daki 16. Uluslararası Dinsel Müzik Yarışması'nda ikincilik ödülü aldı. Koro, 7 Mayıs'ta Boğaziçi Üniversitesi'nde bir konser verdi.

- **Teo Grünberg**'e TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) tarafından Bilim ve Hizmet Ödülü verildi.

- **Prof. Viki Aviyente**, çevrecilik alanında Cenk Selçuki ile birlikte Criton Curi Ödülü'nü aldı.

- **Teresa Varnalı**, B.Ü. Kimya Bölümü Organik Ana Bilim dalında Profesörlüğe yükseltildi.

- **Dr. İzzet Rozanes**, İ.Ü. Tıp Fakültesi Radyodiagnostik Ana Bilim Dalı'nda Profesör oldu.

- **Habip Gerez** ve **Salamon Bicerano**, Avrupa Parlamentosu'na bağlı *"Avrupa Akademisi"* tarafından ödüllendirildiler: Gerez, *"Letonya Ülke Ödülü"*; Bicerano da *"İsviçre Ülke Ödülü"*nü aldı.

- **Yakup Almelek**'in *"Dostlarım Anılar"*, **İrvin Mandel**'in *"Mozotros II"* (karikatür); **Prof. Dr. Jak Deleon**'un *"The Pera Palas"*, **Beki Bardavid**'in *"Ağzımdaki Kül"*; **Sara Yanarocak**'ın *"Biz Kadınlar"* adlı kitapları yayınlandı.

- **Habib Gerez**'in peyzaj resim ve **Shirley**'in bronz heykel sergi-

si, **Ody Saban**'ın çeşitli resim çalışmaları sergisi Gözlem Sanat Galerisi'nde yer aldı. Habib Gerez, *"Yaşamın Ayak İzleri"* adlı kitabında 1985'ten bu yana şiirlerini derledi. *"Yaşamın Tadı Tuzu"* adlı diğer şiir kitabı da Tiryaki Yayınları'nca neşredildi.

- **Dilber Kamhi**, 7. kişisel sergisini 17 Mart'ta Cemal Reşit Rey Sergi Salonu'nda açtı. Kamhi, Anadolu kökenli objeleri otantik bir şekilde izleyicilerin beğenisine sundu ve ahşap konstrüksiyonlara da yer verdi.

- **Selma Ertovi**, 7-25 Mart'ta Dega Sanat Galerisi'nde eski Türk evleri, portreler, manzaralardan oluşan yapıtlarını sergiledi. Sanatçı, Ekim ayında 19. kişisel sergisini Neve Şalom Kültür Merkezi'nde açtı.

- **Habib Gerez**; 6-16 Mart tarihleri arasında İsviçre sınırına yakın Fransa'nın Haut Jura bölgesinde 94. kişisel sergisini açtı.

- **Berna Sidi**, 28 Mayıs'ta Türk - Amerikan Üniversiteler Derneği'nde bir piyano resitali verdi.

- **Soprano Linet Şaul**, bariton Cengiz Sayın ile birlikte 25 Nisan'da İzmir Sabancı Kültür Sarayı'nda bir şan konseri verdi.

- **Şair-Yazar Berta Özgün Brudo**, *"Yedi Nesil Öncesinden Günümüze Yolculuk"* adlı yeni kitabında rüyalarını ve onlarla olan bağlantısını da anlattı. Sanatçı eserinde; Türkiye Yahudileri'nin Türk toplumuna sadakatlerini belge ve fotoğraflarla da dile getirdi ve iki toplum arasındaki uyum ve sevgiyi sergiledi.

- **Erensya Sefaradi Müzik Topluluğu**'nun kendi beste ve güftelerinden oluşan CD'si *"La Kula de Galata"* Mart ayında piyasaya çıktı. Topluluk, İstanbul'daki birçok konserinin yanısıra Budapeşte ve Bulgaristan'da dinletiler sundu.

- **Yaakov Barha ve İzak Misistrano**; Türk Yahudi Cemaati'nin yetiştirdiği ve İsrail'de yaşayan bu iki değerli yazar; bu ülkede Türkiye'yi başarı ile temsil ediyor ve *"Gelişim"* dergisinin yayınını sürdürüyor.

- **Nelli Gavrieloğlu**, 30. sanat yılında 21 Ekim-14 Kasım tarihlerinde Nelli Sanat Galerisi'nde yalın ve doğal çalışmalarını

sergiledi. Resim, heykel ve takı sanatçısı, sergide heykellerini de gösterime sundu.

- **Lizi Behmoaras**, üçüncü kitabı *"Yüzyıl Sonu Tanıklıkları"* nda Akdenizlilik kimliği ve entelektüalizm konusunda kimi yabancı, kimi Türk oniki yazar ile söyleşiler gerçekleştirdi.

- **Ressam Şeli Benhabib**, 13. kişisel sergisini açtı. Şeli, Aralık ayında CRR Sergi Salonu'nda artık objeleri "düşünsel resim düğünü"nde buluşturdu.

- **Kerensya Sefaradi**: Türk Yahudi Cemaati'nde Sefarad müziği yapan topluluklar arasına 1998'de katılan bu topluluk, konserler vermeye başladı.

- **Almelek Sanat Galerisi**, 1-6 Aralık'ta düzenlenen İstanbul Sanat Fuarı'nda kuruluşunun 10. yılını kutladı.

- **Dr. Seyfi İşman**, 2-16 Aralık günlerinde Taksim Sanat Galerisi'nde "aynaları" konu eden 25 eserini sergiledi.

- **Piyanist Renan Koen Abuaf**, 25-26 Aralık günlerinde Bursa'da Tayyare Kültür Merkezi'nde, 27 Aralık'ta İzmit Sabancı Kültür Merkezi'nde birer resital verdi.

- **Claire Ancel**, 10. kişisel sergisini Neve Şalom Kültür Merkezi'nde Aralık ayı boyunca izleyicilere sundu.

- **Los Paşaros Sefaradis Topluluğu**, 1998'de yurt içindeki birçok konserin yanısıra İsrail ve Almanya'da da dinletiler sundu.[842]

1999 Yılı Eki

Cumhurbaşkanı Demirel'in Ortadoğu Seyahati

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Temmuz 14, 15 tarihlerinde Ortadoğu'yu ziyaret etti. Cumhurbaşkanı'na refakat eden 100 kişi dolaylarındaki delegasyonda Türk Yahudi Cemaati Başkanı **Av. Rıfat Saban** ve Onursal Başkanı **Bensiyon Pinto** da bulunuyordu. Sözkonusu ziyaretin bölgesel barışa katkıda bulunduğu bildirildi.

Ehud Barak Türkiye'yi iki kez ziyaret etti

Ehud Barak, Türkiye'yi sonbaharda iki kez ziyaret etti. 25 Ekim'de Adapazarı'ndaki deprem köyünün açılışına katıldıktan sonra Barak; Ankara'da müşterek su projeleri, silah antlaşmaları, Suriye'deki barış projesi ve Türkiye'nin AB'ye adaylığı mevzularını görüştü. İkinci ziyaret, Avrupa Güvenlik Zirvesi ile ilgili olup, Barak birçok dünya liderleri ile görüşerek barışa karşı duyulan özlemi tekrar dile getirdi.

Türkiye Depremlerle Sarsıldı

17 Ağustos Salı günü sabaha karşı İzmit'i ve 12 Kasım Cuma günü Bolu, Düzce ve Kaynaşlı'yı vuran ve tüm Türkiye'yi yasa boğan depremler, yılın en önemli konusuydu. Depremden etkilenenler, ilgililerden ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nden yakın alaka gördüler. Ayrıca birçok ülke de yardım elini uzattı. ABD, Fransa, Yunanistan, İsrail, Bulgaristan, Norveç, İsviçre ve İtalya felaket bölgelerine özel olarak eğitilmiş timler ve malzeme gönderdiler. Bu kampanya çerçevesinde, 41 yıldan beri ilk kez olarak Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Başbakanı olan **Ehud Barak**, Adapazarı'ndaki Türk-İsrail deprem köyünün açılışına katıldı. Depremler, uzun süre Türkiye'nin gündeminde yer işgal etti.

Avrupa Yahudileri Kimlik Arayışında

Mayıs ayının sonlarına doğru Nice'de toplanan **European Council of Jewish Communities**'in 1. Asamblesi'nde Avrupa Yahudileri'nin göreceli konumu ve kimlikleri tartışıldı. Asamble'ye 550 delege katıldı. Şalom Gazetesi'nden muhabir olarak toplantıya katılan **İvo Molinas**'ın da bulunduğu Asamble'de, birçok Yahudi lider tezlerini sundular.

World Sepharadim Federation'un Toplantısı

World Sephardim Fedaration Kudüs'te 17 Haziran Perşembe günü toplandı. Başkan **Nessim D. Geron** bir açılış konuşması yaptı. Katılımcılar arasında İsrail eski Cumhurbaşkanı Yitzhak Navon da yer alıyordu. İstanbul Hahambaşılığı'nı fahri müşavirlerden **Elyo Behmuaras** temsil etti.

Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogu'nun 100. Yılı

Hemdat İsrael Sinagogu'nun kuruluşunun yüzüncü yılı 1999'da kutlandı. Bu kutlamanın anısına bir kitabın hazırlanmakta olduğu bildirildi.

Kültür ve Sanat Derneği

Yersizlikten yakınan Kültür ve Sanat Derneği'ne yeni bir mekan sağlandı.

Arkadaşlık Derneği'nin Yeni Mekanı

Arkadaşlık Derneği'nin yeni mekanı 5 Ocak 1999'da Ortaköy'de hizmete açıldı.

9'uncu Makabiyatlar'da 11 Madalya

Türkiye, 23-30 Temmuz tarihleri arasında Stirling, İskoçya'nın Braveheart yöresinde yer alan 9'uncu Makabiyatlar'a 11 spor dalında 85 sporcuyla katıldı, Makabiyatlar'a 22 ülkeden 1500 atlet iştirak etti.

Neve Şalom Kültür Merkezi'ndeki Etkinlikler

İstanbul'daki Yahudi Cemaati'nin birçok kültürel faaliyeti için mekan sağlayan Neve Şalom Kültür Merkezi, 1999'da da birçok etkinlik düzenledi.

Kosovalılar'a Yardım

Sırp mezaliminden kaçan mültecilere yardım amacıyla Türk Yahudi Cemaati'nin kısa bir sürede toplamaya muvaffak olduğu dört TIR dolusu elbise, ilaç, yiyecek, vb. malzeme 18 Nisan 1999 Pazar günü Gazi Osman Paşa'daki merkezde yaşayan mültecilere dağıtıldı.

Neve Şalom Kültür Merkezi'ndeki Mikve ve Mutfak

Neve Şalom Vakfı, 16 Mayıs 1999 Pazar günü Kültür Merkezi'ndeki Mikve'nin (ritüel banyo) açılışını gerçekleştirdi. Mikve ile Yahudi dinindeki en önemli uygulamalardan biri olan Tevila (ritüel yıkanma) geleneğinin idamesi amaçlanmıştır. Aynı günü yeni mutfağın açılışı da gerçekleştirildi.

Elim bir kayıp: Gila Kohen

Şalom Gazetesi'nde yıllarca hizmet vermiş olan ve Gözlem Sanat Galerisi'ni ve kitap bölümünü yöneten **Gila Kohen**, 19 Mayıs 1999'da genç yaşta vefat etti.

Sami Kohen Simavi Ödülü'nü kazandı

Milliyet Gazetesi yazarlarından **Sami Kohen**, "Yorum" adı altında neşredilen makaleleri ile ilgili olarak 23. Sedat Simavi Ödülü'nü kazandı.

Emin Levi'nin Yeni Görevi

Emin Levi, Anavatan Partisi İstanbul İli yönetim Teşkilatı'nda görev aldı.

Hanna Nita Scherler Yardımcı Prof. Oldu

Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan **Hanna Nita Scherler**, aynı üniversitede Psikoloji Yardımcı Profesörü olarak atandı.

Yard. Profesör Özsarfati'nin Başarısı

Başarılı bir bilim adamı olan Nörolog Yard. Prof. **Yasef Özsarfati**, Florence Nightingale Hastanesi'nin Nöroloji Bölümü Başkanı oldu.

Yaakov Barha'nın Ödülü

İsrail'de Türkçe olarak yayınlanan "Gelişim Dergisi" vasıtasıyla Türk diline katkıda bulunan **Yaakov Barha**, KİBATEK Ödülü'nü aldı.

Gözlem Yayıncılık Tarafından Basılan Kitaplar

"Osmanlı ve Türkiye Yahudileri" - **Yusuf Besalel**; "Daytime" - ("Gündüz") - **Elie Wiesel** (Beki Haleva tarafından tercüme edildi); "Judeo-Spanish in the Turkish Social Context. Language Death, Swan, Song, Revival or New Arrival" - **Mary Altabev**; "İsrailli Yazarlar Antolojisi I, II".

Gözlem Sanat Galerisi'ndeki Sergiler

Resim Sergisi: **İno Ardity**, **Raşel Kohen**, **Röne Batı**, **Yvette Tezel** (9-30 Ocak 1999)

Sergi: **Esin Çiton** (6-27 Şubat 1999)

Fotoğraf Sergisi: **Ceki Aluf Medina** (6-27 Mart 1999)

Resim Sergisi: **Niso Nedim Konfino** (17 Nisan-7 Mayıs 1999)

Seramik Heykel Sergisi: **Lili Doenyas** (8-28 Mayıs 1999)

Tahta Oymacılığı Sergisi: **Sara Yanarocak** (11-30 Aralık 1999)

Fani Hodara: Ocak 1999'da Cannes'daki MİDEM Şarkı Yarışması'nda yayınlanan bir CD'de Fani Hodara'nın da bir şarkısı yer aldı. 1999'un sonuna doğru Hodara, Ortaköy Kültür Merkezi'ndeki Afife Jale Salonu'nda şarkılarından oluşan bir resital sundu.

Yeşua Aroyo: Erol Pekcan'ın şerefine düzenlenen özel bir gece vesilesiyle koro şefi Yeşua Aroyo, Kemancı Kültür Merkezi'nde bir konser verdi.

Beki Almaleh, David Almaleh, Röne Hodara: Sayılı ebru sanatçılarından Beki Almaleh, David Almaleh ve Röne Hodara, yıl boyunca birçok sergiye katıldılar.

İzzet Keribar'dan "Terra Magica": İzzet Keribar'ın 1983-1988 yıllarına ait ve sanatçının dünyaya bakış açısını yansıtan fotoğrafları, "Terra Magica" (Gizemli Dünya) adı altında bir kitapta neşredildi.

İzak Reyna ve Kaf Yayınları: İzak Reyna Kaf Yayınları adında bir kitap yayınevi kurdu.

Nedim Saban: "Şen Makas" komedisinin hemen ardından Tiyatrokare'nin kurucusu Nedim Saban, Avni ve Belkıs Dilligil için bir ödül dağıtma töreni düzenleyerek bu kişilere takdir duygularını ifade etti.

Sara Aji: Seramik sanatçısı Sara Aji son eserlerini 3-22 Mart 1999'da Akbank Sanat Galerisi'nde sergiledi.

Lika Besalel: Seramik sanatçısı Lika Besalel, 6 Mart 1999'da Ortaköy Kültür Merkezi'nde "Antik'ten Günümüze" adlı bir sergi açtı.

Maggie Danon: Fotoğraf sanatçısı Maggie Danon, "dijital sanat" tekniği ile oluşturduğu fotoğraflarından derlenen bir sergiyi 13 Nisan – 8 Mayıs 1999 tarihleri arasında Refo Sanat Galerisi'nde açtı.

David Franco Dünya Filateli Yarışması'nda İkinci: 2-11 Temmuz 1999'da Paris'te açılan Dünya Filateli Sergisi'nde (Philex, France) Türkiye'yi temsil eden David Franco, Grand Prix d'Honneur kategorisinde ikincilik ödülü aldı.

Renan Koen bir Piyano Resitali Verdi; Yusuf Özsarfati bir Resim Sergisi açtı, **Selma Ertovi** bir Resim Sergisi açtı.

Erensya Sefaradi: Sözleri **Yusuf Altıntaş** tarafından yazılan ve **Sara Yanarocak, David Yanarocak** ve **Gery Erdemanar**'dan oluşan Erensya Sefaradi Müzik Grubu İzmir'de, Büyükada Kültür Merkezi'nde ve Pera Palas'ta konserler verdi.

Suzy Hug Levy: Okunmuş gazetelerden oluşan kreasyonları Galeri Apel'de sergilendi.

Habib Gerez 99'uncu Sergisi: Avrupa Akademisi'nde (Avrupa Parlamentosu'na bağlı) Türkiye'nin fahri temsilcisi olan Habib Gerez'in "Globalizasyon" adlı bir resmi, Akademi'nin etkinliklerini betimleyen bir kitabın kapağında yer aldı.

Şalom'un Karikatüristleri Japonya'yı Ziyaret Etti: İzel Rozental ve İrvin Mandel, Japonya'da "Hakkımızda Ne Düşünüyorsunuz?" adı altında gerçekleşen ve Türk, Mısırlı ve İsrailli karikatüristlerin katıldığı bir sergide karikatürlerini teşhir ettiler.

Esti Saul: Esti Saul, Atatürk Kültür Merkezi'nde yer alan 160 adet Atatürk portresinin bulunduğu sergiye kendi eseriyle katıldı; Kasım 1999'da bir kolaj çalışmasına katılan 15'I Türk, 17'si Alman olan sanatçı grubunun arasında yer aldı.

Nadia Arditti: Ressam ve heykeltraş Nadia Arditti, Aralık 1999'da Almelek Sanat Galerisi'ndeki 9. TÜYAP Sanat Festivali'ne katıldı.

Mario Levi ve "İstanbul Bir Masaldı": Mario Levi'nin dördüncü kitabı olan "İstanbul bir Masaldı", Remzi Kitabevi tarafından yayınlandı.

Berrin Politi Star Rolünde: Mimar Sinan Üniversitesi'nin son sınıf öğrencisi ve genç bir kabiliyet olan Berrin Politi, "Kara Melek" adlı televizyon dizisindeki önemli rolü ile başarısını sürdürdü.

Schneidertempel Sanat Merkezi Açıldı: Bir zamanlar Aşkenaz Cemaati'ne bağlı Terziler Sinagogu olarak görev yapan bu bina, Galata Aşkenaz Kültür Cemiyeti tarafından restore edilmiş ve yeniden şekillendirildi.

LPS: Karen Gerson Şarhon, İzzet Bana, Selim Hubeş ve **Yavuz Hubeş**'ten oluşan Los Paşaros Sefaradis müzik topluluğu Judeo-Espanyol dilinde söyledikleri şarkılardan oluşan konserlerini Cemal Reşit Rey'de, Boğaziçi Üniversitesi'nin Ulus Oditoryumu'nda ve Kadıköy'deki Barış Manço Kültür Merkezi'nde gerçekleştirdiler.

Esti Hatem: Ressam Esti Hatem, doğa ve kadınlarla ilgili resimlerini Kasım 1996'da Galeri 5'te sergiledi...

Kaynakça: "Şalom", Panorama 1999 Eki

2000 Yılı Eki

Türkiye'nin Ortadoğu Barışı Sürecine Katkısı: Başarı ile sonuçlanmayan Camp David toplantılarından sonra Türk Dışişleri Bakanı **İsmail Cem**, Ağustos 2000 sonlarında İsrailli ve Filistinli yetkililerle görüşerek barış sürecine katkıda bulunmayı amaçladı.

Barış Suyu Antlaşması: Türkiye'nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı **Cumhur Ersümer**, İsrail Hükümeti ile Manavgat Çayı'nın suları hususunda bir antlaşmaya varıldığını bildirdi.

Depremlerden Sonraki Türkiye-İsrail Dayanışması: İstanbul Valisi **Erol Çakır**, depremden zarar görenlere sağlanan yardım nedeniyle **Rav David Asseo**'ya bir şükran belgesi ile Devlet ve vatandaşlar arasındaki dayanışmayı simgeleyen bir heykelcik armağan etti.

Türk ve İsrailli yetkililer, deprem travması yaşayan çocuklara psikolojik danışmanlık sağlamak için bir yaz okulu açtılar. Refik Cesur İlkokulu, Türkiye kökenli İsrailliler'in ve başka İsrail ve Türkiye menşeli örgütlerin katkıları ile İzmit'te faaliyete girdi.

Yad Vashem'in Necdet Kent'i Onurlandırması: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosu iken 80 Yahudi'yi Nazi kamplarına sürülmekten kurtaran **Necdet Kent** için Eylül 2000'de İsrail'deki Yad Vaşem Holokost Müzesi tarafından bir tören düzenlendi. Necdet Kent 92 yaşındaydı.

İstanbul'a Yeni Bir İsrailli Konsolos Atandı: Ağustos 2000'de **Amira Arnon**, İsrail'in İstanbul Başkonsolosluğu'na, Eli Shaked'in boşalttığı makama atandı.

Yahudi Kültürünün Bekçileri İstanbul'da Toplandı: Temmuz 2000'de "Memorial Foundation for Jewish Culture" örgütünün 95 üyesi İstanbul'da toplandılar. Örgütün amacı, Yahudi kültürünü desteklemek ve genç nesilleri bu konuda aydınlatmak olup, delegeler 5 kıtadan İstanbul'a gelen Yahudi düşünce ve kültürünü dört gün boyunca tartıştılar.

Fazilet, Yardımseverlik ve Kültür Ödülleri Dağıtıldı: Fakirleri Koruma Derneği tarafından düzenlenen bir törenle cemaatin muh-

telif bireylerine hizmetleri için ödüller dağıtıldı. Geleneksel "Jane Elkus Fazilet Ödülü" **Nükhet Antebi** ve **Anne Fis**'e, "Josephine Markus Yardımseverlik Ödülü" **Vivyan Mitrani**'ye, Kültür Ödülü de **Gila Kohen** ve **İzzet Rozental**'e isabet etti.

İkinci Ulusulararası Judeo-İspanyolca Konferansı: İkinci Uluslararası Judeo-Espanyolca Konferansı 16, 17 Nisan 2000'de Selanik'te gerçekleşti. Ulusal Ladino Cemiyeti'nin Başkanı Yitzhak Navon toplantıya katıldı. Türkiye'den "Şalom" Gazetesi'nin Ladino sayfasının başyazarı **Salamon Bicerano, Klara Perahya** ve **Elie Perahya** katıldılar.

Habib Gerez 50. Sanat Yılı'nı Kutladı: Ressam, Şair ve yazar Habib Gerez, 30 Nisan 2000'de 50. sanat yılını kutladı ve Habib Gerez Özel Sanat Merkezi'nin açılışını gerçekleştirdi.

Dr. Rejin Akyüz Kebudi Profesör Ünvanını Aldı

İzzet Keribar Merit Award Ödülü ile Onurlandırıldı: Ünlü fotoğraf sanatçısı İzzet Keribar, National Geographic Traveller Dergisi'nin uluslararası bir fotoğrafçılık yarışması vesilesiyle sunduğu Merit Award Ödülü'nü kazandı.

Dr. Yasef Özsarfati Profesör Ünvanını Aldı

Mario Levi'nin Ödülü: Mario Levi, "İstanbul Bir Masaldı" adlı romanıyla Yunus Nadi yarışmasında birincilik ödülünü aldı.

Suzy Hug Levi'nin Ödülü: Ankara Sanat Enstitüsü tarafından Ekim 1998 - Mayıs 2000 tarihleri arasında düzenlenen "Geleneksel Tiyatro ve Plastik Sanatlar Yarışması"nda Suzy Hug Levy'ye Yılın Sanatçısı ödülü verildi.

Berna Sidi Devlet Konservatuarı'ndan Mezun Oldu: Genç piyanist Berna Sidi, 30 Eylül 2000 tarihinde istanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı'ndan iyi derecelerle mezun oldu.

Nedim Levi'nin İlk Kitabına Olumlu Tepkiler: Genç yazar Nedim Levi "Çankaya Köşkü'nün Hisse Senetleri" - Gözlem Gazetecilik, kitabıyla ilgili olarak dokuzuncu Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel** tarafından Ankara'da Güniz Sokak'taki evinde ağırlandı. Cumhurbaşkanı Levi'yi tebrik etti ve kitabını imzaladı.

Gözlem Yayıncılık TÜYAP'ta: Gözlem Yayıncılık 2000 yılında 7 kitap yayınladı, birinci "Dünya Kitap Fuarı"na ve 9. kez (19.) TÜYAP Kitap Fuarı'na katıldı.

Osmanlı Yahudi Kıyafetleri Sergisi: Osmanlı dönemindeki Yahudi kıyafetlerini tanımlayan minyatürlerden oluşan sergi, 14 Aralık 2000 tarihinde Schneidertempel Sanat Merkezi'nde Gözlem Sanat Galerisi tarafından açıldı. Türkçe ve İngilizce olarak açıklamalar ve resimler içeren bir kitap da yayınlanarak "Osmanlı'da Yahudi Kıyafetleri" kalıcı bir belge oluşturuldu.

Erensya Sefaradi'nin Üçüncü CD'si: Mart 2000'de Sara Yanarocak, David Yanarocak ve Gery Erdemanar'dan oluşan Erensya Sefaradi müzik topluluğunun "Suenyos d'Espanya" adlı CD'si piyasaya çıktı.

İzmirli Yahudi Bestekarların Çalışmaları: İzmirli Yahudi bestekarların eserleri 13 Nisan'da İzmir İsmet İnönü Kültür Merkezi'nde Devlet Sanatçısı Dr. Teoman Önaldı'nın orkestra şefliğinde seslendirildi. Etkinliği İzmir Valisi **K. Nehrozoğlu**, İzmir Yahudi Cemaati ve İzmir Klasik Türk Müziği Korosu desteklediler.

UNICEF Kartında Beki Almaleh'in Ebrusu: 2000 yılında, sanatçı Beki Almaleh'in eseri olan bir ebru, UNİCEF'in tebrik kartlarından birinde yer aldı.

Nino Varon'un Yeni CD'si: Kompozitör, organizatör ve şarkı yazarı Nino Varon, "İtiraflar" adında yeni bir CD yayınladı. CD'deki müzik, büyük Fransız üstadlarını çağrıştırmakta olup, CD'de Tanju Okan'a adanan bir şarkı da bulunmaktadır.

Fani Hodara Profilo Kültür Merkezi'nde: 11 Aralık 2000'de Fani Hodara Profilo Kültür Merkezi Tiyatro Salonu'nda, bir piyanist, bir flütçü, bir kemancı ve bir koro mensubu eşliğinde bir konser verdi; Hodara pop, klasik ve hafif batı müziği türlerinde çeşitli icraatlerde bulundu.

"Yüksekkaldırım'da Yüzyıllık Bir Sinagog 'Aşkenazlar'" (Erdal Frayman, Moşe Grosman, Robert Schild) Yüksekkaldırım Aşkenaz Sinagogu'nun 100'üncü yılı münasebetiyle yayınlanan bu kitap, Aşkenaz Cemaati'nin tarihçesini ve kültürünü geniş bir kitleye tanıtmayı amaçlıyor. Bu

konuya ilgi duyan herkes için önemli bir tarihsel ve kültürel kaynakça...

"Haydarpaşa'da Geçen 100 Yılımız": Haydarpaşa Hemdat İsrael Sinagogu'nun 100. yılı münasebetiyle yayınlanan bu kitabın amacı sadece adı geçen sinagogun ve çevresinin tarihçesini anlatmak olmayıp, tüm yöre ve orada yaşayan Yahudiler'in de yaşamlarını ele almaktadır.

"19. ve 20. yüzyıllarda İzmir Yahudileri": Manisa'da doğan ve halen Paris'te yaşayan **Henri Nahum** tarafından yazılan bu kitapta, II. Abdülhamid'in padişah oluşundan II. Dünya Savaşı'na dek İzmir'de yaşayan Yahudiler'in yaşamları ve bu dönemdeki önemli olayların kapsamı anlatılıyor. Kitabı **Estreya Seval Vali** tercüme etmiş, editörlüğünü de **Rıfat N. Bali** yapmış.

"Yahudi Tarihi" (Yusuf Besalel) Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye - İsrail Münasebetleri bölümleriyle bu konularda oluşmuş boşluğu dolduran geniş bir bilgi kaynakçası. Zengin bir bibliografya, kısa bir terimler sözlüğü ve ilginç resimler bu kitaba ek bir değer katıyor.

"Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)" (Rıfat N. Bali): Türkler ve mahalli azınlıklar arasındaki ilişkiler incelendiğinde, Yahudiler'le olan ilişkilerin daima düzgün olduğu şeklindeki yaklaşımın hayali bir alemi tasvir etmek olduğu söylenebilir. Trakya olayları esnasında Yahudi mahallelerinin yağmalanması, II. Dünya Savaşı esnasında Yahudi erkeklerin çoğunun kıtalara çağrılması ve aynı yıllarda çıkartılan ünlü Varlık Vergisi göz ardı edilemez. Çok geniş bir araştırmanın ürünü olan bu çalışmada Rıfat N. Bali, tüm bu hadiselerin aslında planlı bir özümleme politikasının ürünü olduğunu belirtiyor.

Balat'tan Bat-Yam'a (Eli Şaul): Rıfat N. Bali ve Birsen Talay tarafından hazırlanmış. Balat'tan Bat-Yam'a yaşam, bazen mutluluk dolu, bazen de değildi... Hasköy'de 1916'de fakir bir ailede doğan Eli Şaul, daha sonraları İsrail'e göç etti ve İstanbul'un Suadiyesi'ne benzediği için Bat-Yam'a yerleşti.

Kaynakça: "Şalom", Panorama 2000 Eki.

2001 Yılı Eki

500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi açıldı: Türkiye Yahudileri'nin kültür mirası ile ilgili verileri derlemek, korumak, sergilemek ve yorumlamak amacını taşıyan 700 yıllık beraberliğin öyküsünü ve Türk Ulusu'nun insancıl hoşgörüsünü yurt içinde ve dışında tanıtma amacını güden "500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi", 25 Kasım günü eski Zülfaris Sinagogu'nda açıldı. Açılış, Başbakan Yardımcısı **Mesut Yılmaz** tarafından yapıldı.

Türkiye'de Bir İlk: Yahudi Kültürü Avrupa Günü: Organizasyonunu **Silvyo Ovadya**'nın üstlendiği ve 2 Eylül Pazar günü düzenlenen "Yahudi Kültürü Avrupa Günü", yerli ve yabancı çok sayıda katılımcının ilgi odağı oldu. İtalyan Sinagogu, Neve Şalom Kültür Merkezi, Schneidertempel Sanat Merkezi ve Aşkenaz Sinagogu'nda çeşitli etkinlikler, müzik dinletileri ve sergiler düzenlendi...

David Sultan yeni Büyükelçi: Üç yıl boyunca İsrail'in Türkiye Büyükelçiliği görevini başarıyla sürdüren **Uri Bar-Ner**'in Ankara'daki görevi Haziran ayında sona erdi. David Sultan, 6 Temmuz'da Cumhurbaşkanı **Ahmet Necdet Sezer**'e güven mektubunu sunarak Ankara'daki görevine başladı.

Deprem Bölgesine Yeni Bir Okul: ABD, İsrail ve Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının katkılarıyla, The American Jewish Joint Distribution Committee önderliğinde Adapazarı'nın Arifiye beldesinde inşa edilecek ilköğretim okulunun temeli 15 Ocak günü atıldı. Törene Joint, İsrail Büyükelçiliği, Milli Eğitim Bakanlığı temsilcileri, Cemaat Başkanı Bensiyon Pinto, Arifiye Belediye Başkanı vb. katıldı.

Yahudiler'e Yardım Eden Türk Diplomatlar Onurlandırıldı: 2. Dünya Savaşı sırasında Yahudiler'e yardım eden üç Türk diplomata (Büyükelçi **Namık Kemal Yolga**, Büyükelçi **Necdet Kent** ve Başkonsolos **Selahattin Ülkümen**'e) 15 Mayıs'ta Cemal Reşit Rey'de

düzenlenen bir törende Üstün Hizmet Plaketleri verildi.

Or-Ahayim Hastanesi'nin Tarihi Kitaplaştı: Türk Yahudi Cemaati'nin 100 yılı aşkın bir süredir dayanışma içinde yaşattığı Or-Ahayim Hastanesi'nin hayırseverlik öyküsü **Viktor Apalaçi** tarafından kitaplaştırıldı...

Yeniköy Sinagogu Yeniden İbadete Açıldı: 1870 yılında **Kont de Camondo** tarafından inşa edilen ve bir süredir restorasyon nedeniyle kapalı bulunan Yeniköy Sinagogu, 3 Haziran günü törenle tekrar ibadete açıldı.

Bursa Sinagogu'na Kavuştu: Bursa'nın 500 yıllık tarihi geçmişi olan iki sinagogdan **Mayor**, Eylül ayında Roş-Aşana bayramıyla kapılarını 27 yıl aradan sonra yeniden açtı.

16. Maccabiat Oyunları: 16. Maccabiat Oyunları'na 75 kişilik bir Türk kafilesi katıldı. **Sara Beceren**, teniste tek bayanlar ve karışık çiftlerde altın madalya, çiftlerde gümüş madalya, kız basketbol takımı da bronz madalya kazandı.

Dr. Üzeyir Garih Bir Cinayete Kurban Gitti: Alarko Şirketler Topluluğu Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Üzeyir Garih, 25 Ağustos günü Eyüp Sultan Mezarlığı'nda öldürüldü. Üzeyir Garih'in ölümü Türk Yahudi Cemaati'nde ve tüm ülkede büyük üzüntü yarattı. Garih'in en büyük özelliklerinden biri, eğitim konusunda yaptığı çalışmalardı.

İzzet Keribar Yılın Fotoğrafçısı: Avrupa'nın en iyi basın fotoğrafçısını seçmek üzere her yıl düzenlenen yarışmada Türkiye 1.liğini kazanan fotoğraf sanatçısı İzzet Keribar, "Fuji-Film Türkiye 2000 Yılı Avrupa Birincisi" ödülüne layık görüldü. Keribar, söz konusu yarışmaya "Milenyum Fotoğrafları" ile katılmıştı.

Leon Saporta Profesör Oldu: Ağustos ayında Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Üroloji Ana Bilim dalı başkanlığına getirilen Doç. Dr. Leon Saporta, Aralık ayında profesör oldu.

Prof. Dr. Rejin Kebudi'ye Ödül: 2000 yılında İstanbul Üniversitesi adına uluslararası bilime yaptığı katkı nedeniyle, üniversite rektörlüğü tarafından Prof. Dr. Rejin Kebudi'ye bir teşekkür belgesi verildi.

Habib Gerez'e Plaket: Otuz yıldan beri etkinliğini sürdüren "Sa-

natçılar Sanatseverler Derneği"nin Mayıs ayı içerisinde düzenlediği bir toplantıda şair, ressam ve yazar Habib Gerez'e sanat alanındaki çalışma ve başarıları nedeniyle bir takdirname ve plaket sunuldu.

Yeşua Aroya'ya Ödül: Polifonik Korolar Derneği, 1993 yılından bu yana her yıl vermekte olduğu Polifonik Koro Müziği'ne Hizmet Ödülü'ne koro şefi olarak bu yıl Yeşua Aroyo'yu layık gördü.

Almelekler'e ADD'den Onur Ödülü: "Şalom"un köşe yazarı Yakup Almelek'in sözlerini yazdığı ve oğlu Alper Almelek'in bestesini yaptığı marş, 90 bin üyesi ile Türkiye'nin en büyük ve dünyanın önde gelen derneklerinden sayılan **Atatürkçü Düşünce Derneği**'nin resmi marşı olarak kabul edildi. Derneğin Bandırma merkezinde düzenlenen törende baba-oğul Almelek'e birer plaket ve teşekkür belgesi verildi.

Sami Kohen'e Plaket ve Onur Ödülü: Milliyet Gazetesi'nde 45 yılını dolduran Sami Kohen Mayıs ayı içinde gazetenin 51. kuruluş yıldönümü vesilesiyle, gerçekleştirilen törende onurlandırıldı. Sami Kohen, kasım ayında Burhan Felek Basın Hizmet Ödülü'ne layık görüldü.

Kitap yayıncılığı alanında hizmet veren Gözlem Yaymcılık 2001 yılında 5 kitabını satışa sundu: Bunlardan bazıları:

"Anılar Evi": Lucia Graves, Çev: Sibel S. Biçaçi.

"Yahudilik Ansiklopedisi": Yahudilik Ansiklopedisi, **Yusuf Besalel** tarafından çeşitli kaynaklardan derlenerek, türünde ilk kez Türkçe yayınlanan, Yahudi dini ve kültürü hakkında üç ciltlik kapsamlı bir çalışmadır.

"Ne Olacak Bu Dünyanın Hali?": İzel Rozental, "Ne Olacak Bu Dünyanın Hali" adlı karikatür kitabında, son 5 yıldır "Şalom" Gazetesi'nde yayınlanan siyasi karikatürlerini bir araya getirdi.

Schneidertempel Sanat Merkezi'nde: Uluslararası Karikatür Sergisi: 7-28 Şubat; "Fotoğraf ve Belgelerle Auschwitz": 19 Nisan

Slovak Karikatürcüler Birliği: 7-21 Haziran

"Eski Kartpostallarda Osmanlı Kadınları": Temmuz ve Ağustos ayları

"Aile Albümlerinden... Fotoğraflarla Türkiye Yahudileri Sergisi": 2-24 Eylül, vb.

Suzy Hug Levy Sergileri: Suzy Hug Levy, Şubat ayında Milli Reasürans Sanat Galerisi'nde "Arkadaia" ve Kasım ayında İş Sanat Galerisi'nde "Kırılgan İmgeler" adını verdiği sergilerde, insanoğlunun doğaya verdiği zarara tepki olarak insan ve doğayı enstalasyon çalışmalarıyla birleştirdi. Söz konusu sergi daha geniş çaplı olarak İspanya'da da yer aldı.

Yusuf Özsarfati Sergisi: Ressam Yusuf Özsarfati, Ekim ayı içinde yağlıboya çalışmalarını Dem-Art Sanat Galerisi'nde sergiledi.

Nelli Gavriyeloğlu'ndan "Beş Duyu": Nelli Gavriyeloğlu'nun Şubat ayında açtığı takı-heykel sergisinin konusu "Temas" idi.

Selma Ertovi: Ressam **Selma Rebeka Ertovi**, 22. kişisel sergisini Ağustos ayı içinde Büyükada Anadolu Kulübü'nde açtı. Çalışmalarında figüratif empresyonist tarzı benimseyen sanatçı, bu sergide 20 yapıtını beğeniye sundu.

Nadia Arditti İzmir'de: Nadia Arditti, kadın, doğa ve deniz konularını işlediği heykel çalışmalarını Şubat ayı içinde İzmir Art Shop'ta sergiledi.

Liz Behmoaras'ın Mazhar Osman'ı: Liz Behmoaras'ın son kitabı "Mazhar Osman Kapalı Kutudaki Fırtına", Ağustos ayında Remzi Kitabevi tarafından okuyuculara kazandırıldı. Kitapta Ord. Prof. Mazhar Osman Uzman'ın romanlaştırılmış biyografyası yer alıyor. Kitabın diğer bir özelliği de, Türkiye'de psikiyatrinin babası sayılan ve akıl hastalarına bakış açısını değiştiren Mazhar Osman'ın ölümünün 50. yılıyla eş zamanda yayınlanması.

Kaynakça: "Şalom" Panorama 2001 Eki

2002 Yılı Eki

Rıfat Bali'nin Yeni Kitabı: "Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları" adlı kitap, İletişim Yayınları tarafından yayınlandı. Babil Talmudu'nda "Krallığın kanunu, geçerli olan kanundur" şeklinde yazılı kurala Türkiye'de Yahudiler'in ülkenin iyi bir vatandaşı olarak hep uyduklarını belirten yazar, buna karşın ayrıntılı bir araştırmanın sonucu olarak antisemitizmi, kamuoyunun ve siyasi iktidarların görmezlikten geldiğini ve Cumhuriyet'in gözden kaçan bir yanı olduğunu ileri sürüyor. (a.g.e, arka kapak)

Daniel Kazes ve Berna Sidi Dinletisi: 11 Mart gecesi ABD Wittenberg Üniversitesi Müzik Bölümü Profesörü çellist Daniel Kazes ile Berna Sidi, Neve Şalom Kültür Merkezi'nde Yahudi ezgileri üzerine bir dinleti sundular.

Fazilet, Hayırseverlik, Kültür, Müzik ve Sanat Ödülleri: Fakirleri Koruma Derneği'nin Jane Elkus Fazilet Ödülü **Ceni Franko** ve **Janet Sezer**'e; Jozefin Markus Hayırseverlik Ödülü **Luiz Behar**'a; Kültür Ödülü **Naim Güleryüz**'e ve Yaşar Albukrek Müzik ve Sanat Ödülü **Yeşua Aroyo**'ya Nisan ayında gerçekleştirilen bir törenle verildi.

Fani Hodara'nın Başarısı: TRT'nin 15 Şubat gecesi Ankara'da düzenlediği Eurovizyon Şarkı Yarışması finalinde **Fani Hodora**'nın "Leylaklar Soldu Kalbinde" adlı bestesi birinciliğe layık görüldü.

Rozet Hubeş'e Ödül: Tiyatro ustası İsmet Kunt adına düzenlenen 2001-2002 tiyatro ödülleri çerçevesinde, Yılmaz Onay'ın yazıp yönettiği "Sanatçının Ölümü" adlı oyundaki rolüyle Rozet Hubeş, "En İyi Kadın Sanatçı" seçildi.

Prof. Dr. Mois Bahar Yeni Görevinde: Anesteziloji ve Reanimasyon uzmanı Prof. Dr. Mois Bahar, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Anesteziloji Anabilimdalı Başkanlığı'na getirildi.

Şima Merve Altun Piyano Dalında Birinci Oldu: Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin Alman liseleri arasında yapılan geleneksel Jugend Musiziert Müzik Yarışması'nda Şima Merve Altun piyano dalında birinci oldu. Altun, başarısından dolayı Mısır Konsolosu Haydar Güven tarafından verilen akşam yemeği ile onurlandırıldı.

Selin Saylağ'ın Başarısı: Selin Saylağ, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Bölümü Fakülte birincisi oldu.

Gözlem'den Çıkan Kitaplar ve Müzik Albümleri:

"Öyküler ve Renkler": 1999 yılında yitirilen kitap editörü Gila Kohen'in anısına düzenlenen II. Gila Kohen Öykü Yarışması'nda ödül alan 23 hikayeyi kapsayan bir kitap.

"Yahudilik'te Kavram ve Değerler": (2. Baskı), **"Söz": Haim Potok**, Çeviren: **Çela Saranga**; **"Yahudilik Ansiklopedisi", cilt 3: Yusuf Besalel.**

"What's Behind A Name": Baruh B. Pinto. İngilizce bir yapıt olan "What's Behind A Name", İber Yarımadası'nda başlayan ve İspanya'dan göç ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan Sefarad Yahudileri'nin tarihçesi.

Neve Şalom'da 50 Yıl: "Barış Vahası" anlamına gelen Neve Şalom Sinagogu'nun 50. yılı vesilesiyle Türkçe ve İngilizce hazırlanmış kitabı.

Tora Bereşit-1: Bereşit, doğrudan İbrani dilinden Türkçe'ye tercüme edilen Tora'nın beş kitabından birincisidir. Ekindeki Türkçe açıklamalar, tamamen Rabinik kaynaklardan alınmış olup Türk okuyucusuna ilk kez Judaik yorum, görüş ve geleneğini yansıtıyor.

Zemirot (CD-Kaset): Türk Sefarad Sinagog İlahileri, Los Paşaros Sefaradi Grubu, İstanbullu Türk-Sefarad Cemaati'nin kendisine özgü ilahilerini, geleneklerini, konum ve şeklini bozmadan, kendi anlayışını ve beğenisini katarak yorumluyor.

Gözlem Sanat Galerisi'nde:

"Hep onun yüzünden...": Vivi Menase'nin bu başlık altındaki portrelerden oluşan 30 yağlıboya tablosu 25 Nisan-18 Mayıs tarihleri arasında Gözlem'de sergilendi.

"Sevgi ve Barışın Çiçekleri": Esti Saul, doğa ve yaşamdan aldığı ilhama kendi iç dünyasını katarak bu isim altındaki resimlerini Gözlem'de 22 Mayıs-22 Haziran tarihleri arasında sergiledi.

Schneidertempel Sanat Merkezi'ndeki Etkinlikler:

Latino Americano Karikatür Sergisi: Ali Ulvi Karikatür Sergisi; **Leyla Pınar**'dan Resital, **Keman-Arp** Dinletisi (Cihat Aşkın); **Kent Gürültüsü** sergisi; **Anne Frank** sergisi; **The Comittee Ensemble** Çağdaş Müzik Grubu; **Kitap Yüzleri, Kitap Sesleri**; **Çarşamba Okumaları**; **Mahler Piano Quartet**'ten Yılbaşı konseri.

Jackie Arditty Sergisi: Palyaçolar, vahşi ve özgü atlar konu edinen Arditty, yağlıboya çalışmalarını Çırağan Sarayı Koleksiyon Sanat Galerisi'nde sergiledi.

Çağdaş Sefarad Şiirleri Antolojisi: "Kumların Örttüğü Yollar": İçeriğinde Salamon Bicerano, Elie Perahya, Beki L. Bahar, Lina Kohen Albukrek, Beki Bardavit, Klara Perahya ve yurtdışından birçok yazar/şairin yapıtlarını barındıran bir antoloji.

İzzet Keribar'ın Fotoğraf Sergisi: Fotoğraflar, İzzet Keribar'ın "Venedik Karnavalı'ndan Maskeler" adını verdiği fotoğraf sergisi 10-20 Mayıs tarihlerinde Antik Palace'de yer aldı.

Nadia Arditti Heykel Sergisi: Nadia Arditti'nin kadın figürleri, doğa ve deniz temalı, taş, ahşap ve bronzdan oluşturduğu heykel çalışmaları, 9-31 Mayıs tarihlerinde Ankara Galeri Selvin'de yer aldı.

Yeşua Aroyo ve Ayasofya Konseri: Yeşua Aroyo yönetimindeki İstanbul Oda Orkestrası, 21 Mayıs'ta Ayasofya Müzesi'nde antik dönemden günümüze uzanan çeşitli eserlerden oluşan bir dinleti sundu.

Habib Gerez'in Sergi ve CD'si: Şair-ressam Habib Gerez, 112. kişisel sergisini 16 Haziran'da Lille-Fransa'da açtı.

İzel Rozental'ın "F"si: "Şalom"un çizer-yazarı İzel Rozental'ın "F" adlı kitabı, Okuyan Us Yayınları tarafından "Mizah Yayınları" arasında yerini aldı.

Nelly Gavriyeloğlu: Sanatçı, "Bir Varmış, Bir Yokmuş" adlı kişisel takı sergisini 5-30 Kasım tarihleri arasında Nelli Sanat Evi'nde açtı.

Stella Acıman'dan "Bella": Om Yayınları tarafından yayınlanan ve hayli ses getiren roman, toplumumuzun içinden çıkan belli değer yargılarıyla büyütülmüş bir kızın öyküsünü içerdi.

Kaynakça: "Şalom", Panorama 2002 Eki.

Lika Besalel'in Seramik Sergisi: Lika Besalel, 8-12 Temmuz 2002 tarihleri arasında Lütfü Kırdar Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı'nda ISWA 2002 Dünya Çevre ve Kongresi ve Fuarı'nda **Münire Arıkol** ile birlikte "Toprak ve Su II" adlı İkili Karma Sergi'ye katıldı.

Hahambaşı Rav Davîd Asseo Vefat Etti: Hahambaşı Rav David Asseo, 14 Temmuz 2002 pazar günü vefat etti. Rav David Asseo'nun aylık duası 15 Ağustos Perşembe günü Hasköy Maalem Sinagogu'nda gerçekleşti. Rav Asseo 41 yıl büyük bir başarıyla Türkiye Hahambaşılığı görevini yürütmüştü.

Leyla Navaro'dan "İki Boy Ufak Pabuç": Remzi Kitabevi'nde neşredilen bu kitap depresyonda kadın-erkek farklılıklarını irdeliyor. Navaro'nun bir önceki "Tapınağın Öbür Yüzü" adlı kitabında ise, kızgınlık ve güçte cinsel farklılıklar araştırılıyordu.

Türkiye'nin Yeni İsrail Büyükelçisi Göreve Başladı: Türkiye'nin İsrail Büyükelçiliği'ne atanan Feridun Sinirlioğlu, Temmuz 2002 ayı başında göreve başladı.

Üzeyir Garih Anıldı: Üzeyir Garih, ölümünün birinci yıl dönümünde Aya İrini'de düzenlenen bir törenle anıldı. 25 Ağustos Pazar günü İlahiler ve Sema gösterileriyle renklenen törende Garih'in "Hoşgörü" felsefesi bir daha hatırlandı.

Habib Gerez Sergisi: Habib Gerez'in 113. kişisel sergisi T.C. Ziraat Bankası Tünel Sanat Galerisi'nde 9-27 Eylül günleri arasında yer aldı.

Cemaat Vakıfları'nın Yeniden Gayrimenkul Mal Edinmesi: Avrupa Birliği'ne Uyum Yasaları ile ilgili olarak 9/8/2002 tarihli Resmi Gazete'de 4771 sayılı (çeşitli kanunlarda değişiklik yapılmasına ilişkin) Kanuna göre (4. Madde) Cemaat Vakıfları'nın (Bakanlık onayı verildiğinde) taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunması mümkün oldu. 1936 Beyannamesi uyarınca Cemaat Vakıfları taşınmaz mal bağışı ka-

bul edemez, vasiyetname yolu ile de taşınmaz mal iktisap edemezdi...

Necdet Kent Vefat Etti: II. Dünya Savaşı sırasında Marsilya Konsolos Muavini görevini sürdüren ve yüzlerce Yahudi'ye Türk pasaportu vererek hayatlarını kurtaran Üstün Hizmet Madalyası sahibi Necdet Kent 20 Eylül günü 92 yaşında hayata gözlerini yumdu.

"Tarz-ı Hayattan Life Style"a Yayınlandı: Rıfat Bali'nin 1980 sonrası Türkiye'sinin geçirdiği değişimi değerlendiren bu araştırması İletişim tarafından basıldı.

Hayim Eliyezer Kohen Vefat Etti: Ömrünün 50 yılından uzun bir süresini Hamabaşılık Fahri Müşaviri olarak, Türk Musevi Cemaati'nin protokol ile ilgili işlerini takip ederek geçiren Hayim **Eliyezer Kohen,** 26 Eylül Perşembe günü Or-Ahayim Hastanesi'nde vefat etti.

Neve Şalom'un 50. Yılı Kutlandı: 3 Ekim Perşembe akşamı Neve Şalom Sınagogu'nun 50. Kuruluş yıldönümü anlamlı bir törenle kutlandı. Yapılan kutlamada Los Paşaros Seferadis Grubu, Zemirot adlı yeni albümlerini seslendirdi.

Yeni Hahambaşı'yı Seçecek Delege Seçimi Yapıldı: Türk Yahudi Cemaati, 20 Ekim Pazar sandık başına giderek, 24 Ekim Perşembe günü yeni Hamambaşı'yı seçecek 120 laik delegeyi belirledi. Seçime katılma oranı 15.382 seçmenin 2381'inin oy kullanması ile beraber % 15.5 oldu.

Gözlem, Tüyap'ta: İlk kez olarak Beylikdüzü'ndeki fuar alanında açılan 21. Kitap Fuarı, 26 Ekim 3 Kasım tarihleri arasında gerçekleşti. Gözlem Yayınları bu yıl da yeni yapıtlarıyla Fuar'a katıldı.

Rav İzak Haleva Hahambaşı Seçildi: Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Hahambaşısı **Rav İzak Haleva**, 5 Kasım salı akşamı Neve Şalom Kültür Merkezi'nde düzenlenel törenle göreve başladı. Rav Haleva Mazbatasını aldıktan sonra cemaatine bir konuşma yaptı.

Or-Ahayim Sağlık Hizmetinde Yenilikler: Balat Or-Ahayim Hastanesi'nin Mayıs 2002 sonunda hizmete sunduğu "Or-Med" Sağlık kartı, cazip imkanlar sunmaya devam etmekte.

Noam Chomsky CNR Kitap Fuarı'nın Konuğu: 15 Aralık Pazar günü Amerikalı yazar Noam Chomsky, CNR Kitap Fuarı'nda " Bitmeyen Savaş ve Amerikan İmparatorluğu" adlı bir konuşma yaptı.

"Meet Point" Etkinlikleri: Meet Point'ta Latin Dansı, gitar dinletileri ve her gece ayrı faaliyetler sürdülerek 20-30 yaş arası gençler için uygin bir ortam sağlanıyor...

Kaynakça: Temmuz-Aralık 2002 "Şalom" nüshaları

"Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaları" Kitabı'ndan Alıntılar

(Osmanlı İmparatorluğu'nun (1299) 700. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle 500. Yıl Vakfı'nca yayınlanmıştır, **Harry Ojalvo**, İstanbul, 1999)

Fatih Sultan Mehmet, Mehmet II (1429-1481): "...İtalyan Fransisken Papaz Jean De Kapistrano'nun telkini ile Baviera Kralı **III. Ludwig**, Museviler'i kovmuş ve Tuna boylarına göç ettirmişti. Papaz Kapistrano, Osmanlılar'a karşı Belgrad muhasarasında (1456) da **Papa V. Aleksandr** tarafından aforoz edilen ve o zaman yakılan Jean Huss taraftarlarına karşı **Papa V. Nikola**'nın emri ile mezalim uygulamak üzere Slovakya'ya gönderilmişti. Papaz Hıristiyanlar'a baskı ve zulüm uygular da Museviler'i unutur mu? Bunun sonucunda Fatih'in onayı ile adalardan ve Girit'ten göç etmiş olan Yahudiler'den "Evladı Musa Gariban Alayı" oluşturulmuş ve Osmanlılar'a karşı Haçlı Seferi hazırlığında olan Jean de Kapistrano'ya karşı sefere katılmaları sağlanmıştı. Bu alayın hekimliğine saray hekimi **İshak Paşa Galeon** ve **Ribi Sonsino** atanmışlardı.

Ribi Sonsino, çarpışmalarda şehit olmadan Jean de Kapistrano'nun kellesini uçurtmuş ve onun Hıristiyanlar nezdinde aziz mertebesine ulaşmasına sebep olmuştu. Bu sefer sonucunda Fatih'in daveti üzerine o civardaki Aşkenaz Museviler Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmişlerdi..."

Yavuz Sultan Selim (1470-1520): "Mısır seferi için Yavuz Sultan Selim bir Musevi bankerden borç almıştı. Bankerin ödemenin vadesinden evvel ölmesi üzerine, zamanın defterdarı tarafından 'ödeme gereği kalmadı' diye bir öneri sunması padişahı kızdırmış ve önerinin altına şöyle bir not düşmüştü: "Merhuma rahmet, yetimlerine afiyet, malına bereket, gammaza lanet..."

Yavuz Sultan Selim, Mısır seferi sonucunda Filistin kapılarını Mu-

seviler'e açmıştı. M.S. 60 senesinde Roma Senatosu'nun almış olduğu techir kararını ortadan kaldıran padişahtır... Yavuz Sultan Selim, 1516'da dönüş yasağını iptal etmekle bugünkü İsrail'in temellerini atmış oldu..."

Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566): ".... Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferinde, saray hekimlerinden **Gedalya Yahya** ve Rodos seferinde **Hekim Menaşe** şehit düşmüşlerdi."

Sultan Murad III (1546-1595): "Sultan Murad III döneminde Amon ailesinden Mısır seferinde şehit olan **Jozef Amon**'un oğlu **İzak Amon**, divan nezdinde danışman olarak atanmıştı. O devirde saray doktorluğuna Domeniko Yeruşalmi ve hekim Eliyezer İskender'in atanmalarından başka "Ettibai- Yahud' listesinde 40 isim bulunmakta idi."

Sultan Murad IV (1612-1640): "Sultan Murad kendi yaptıklarını halkına yasak eden bir padişah olarak ün salmıştı. Sultanlığı zamanında çekingen olsa dahi Museviler'in dışa açılma teşebbüsleri yeniden başlar. Saray hekimliğine Selanik'ten gelen **Moiz Amarci** ve **Yakup Abbasoğlu Musa** atanır. Bazı tarihçiler Selanik'ten vergi ödemek için İstanbul'a gelen **Rabi Yehuda Kovo**'nun idamından söz etmekte ve cemaatin içinden, bu idamın önüne, içine kapanık olduğundan geçilemediğinden söz etmektedir. Halbuki olay bambaşkadır. Mesele ordunun çuha ihtiyacını temin eden Selanik ev tezgahlarının, ürettiği malların kusurlu olması ve askeriye tarafından teslim alınmamasıdır. Yüzlerce ailenin iflası söz konusu olduğundan, bir din adamı olan Yehuda Kovo cemaatine sırf iyilik olsun diye bu işe karışmış ve kusurlu çuha imali gerekçesi ile idam edilmişti. Bu olayın sonucunda Selanik cemaatinin büyük bir kısmı, o güne kadar ufak bir cemaat olan İzmir'e göç etmişti."

Sultan İbrahim (1616-1648): "Sultan İbrahim'in padişahlığında cemaatte hala çekingenlik devam etmektedir. Saray hekimliğine **Moşe Rafael Abravanel** tayin edilir (nam-ı diğer Hayati Zade)".

Sultan Mustafa II (1664-1704): "Sultan II. Mustafa döneminde Belgrad'ın Osmanlılar tarafından 1690'da geri alınması sonucunda,

Museviler şehre yavaş yavaş geri dönmektedirler: Saray hekimliğine **Nuh Efendi**, hekim **Levi**, hekim **Tobias Kohen**, hekim İsrael Koen-İgland atanırlar."

Sultan Osman III (1699-1757): Sultan III. Osman devrinde cemaat yeniden içine kapanmıştır. 6 Temmuz 1756'da yangın başlar ve 8000 ev kül olur. Hekim **İshak Çelebi** ve hekim **Yusuf**, saray hizmetindedirler."

Sultan Abdülhamid I (1725-1789): "Sultan I. Abdülhamid döneminde de **Hekim Jozef** ve Hekim **Selanikli Kohen** vazife başındalar."

Sultan Mahmud II (1785-1839): "...II. Mahmud devrinde doktor **Uziel** ve **Amiral Eliyas Kohen** Paşa saray hizmetinde idiler."

Sultan Abdülmecid (1823-1831): "...O devirde Darülfünun'un önem kazanması, Prof. Dr. Spitzer 1837'de ve doktor İzak Şalom Efendi'nin Tıp Fakültesi'nde görev almaları ve 1857'de aynı doktor Spitzer'in Napoli'ye mümessil olarak gönderilmesi, yeniden Musevi Cemaati'nin ortaya çıkması ve hizmet etmesini gündeme getirmiştir."

Sultan Abdülaziz (1830-1876): "5 Nisan 1870 tarihli fermanı ile Sultan Abdülaziz, Alliance Israélite'in, Filistin'de Yafa'nın doğusunda bir ziraat okulu kurulması için 2600 dönüm araziyi bağışlamıştı. Sultan, ithal edilecek aletler ve zirai makinelerin vergi ve gümrük vergisi dışında tutulmasını ferman buyurmuşlardı. Ben Gurion'un ifadesine göre İsrail Devleti'nin temel taşını **Mikveh İsrael** adındaki bu ziraat okulu teşkil etti. Abdülaziz zamanında hizmet edenler arasında kilercibaşı **Baruh Kohen**, hükümet tabibi **Mordohay Levi**, sırası ile Aydın, Şile, Mürefte, Akhisar, İpsala, Uzunköprü, Kırklareli ve Dedeağaç yörelerinde ömür boyu hizmet etmişti. Sultan Abdülaziz, o ara kan iftirası dolayısıyla 11 Temmuz 1866 tarihli fermanı ile Museviler'i himayesine almıştı..."

Sultan Abdülhamid II (1842-1918): "...1886 yılında Montpellier Ziraat Fakültesi'ni birincilikle bitiren ilk Musevi Ziraat Mühendisi **Jozef Niego**, Yafa doğusunda Mikveh İsrael, Ziraat Okulu'na atandı. Sıtma hastalığının önlenmesi için, ülkedeki bataklık-

ları kurutmak üzere, Avustralya'dan Eukalyptus ağaçlarını ithal ettirdi. Darülfünün'da ise **Dr. İsak Efendi Şalom** ve **Dr. Hoffman** görevlerine devam etmekteydiler."

Sultan Mehmed Reşad (1844-1918): "...1914-1918 Harbi'nde askeri hekimlerden şehit olanların isimleri: Binbaşı **İsak Acubel**, Yüzbaşı **Alber Kohen**, Yüzbaşı **Siyaves**, Yüzbaşı **Albağlı**, Yüzbaşı **Asa**, Yüzbaşı **Davit Feder** ve Yüzbaşı Eczacı **Behor Alfandari**."

Atatürk'ün Cenaze Töreni'nden: "...Dolmabahçe Sarayı'ndaki katafalkı ziyaret ederken, Halet ile benim arkamda yürüyen Şefika'nın usul usul ağladığını duyuyordum. Cenazeyi, aile dostu bir avukatın Karaköy'de caddeye bakan bürosundan seyrettik. Büro, Yüksekkaldırım'ın tam altındaydı. Top arabası görününce, ansızın şiddetli bir dolu yağıyormuşçasına, "çıt, çıt, çıt" sesleri geldi oradan. Meğer eskiden basamaklı olan Yüksekkaldırım'da toplanan Museviler, dinlerinin yas geleneğine uyarak, giysilerinin düğmelerini aynı anda koparmışlar, yere atmışlardı. Düşen düğmelerdi o dolu sesini çıkartan.." (Mina Urgan, "Bir Dinozorun Anıları, YKB Yayınları, İst. 1998, s. 166)

SÖZLÜK

Alaha: Yahudi dininin uygulama esaslarını belirleyen Rabinik (Yahudi din bilimcilerine ait) yasalar.

Anoten: Yahudiler'in yaşadığı ülkenin ve onun Devlet Başkanı'nın bekası ve başarısı için çeşitli vesilelerle okunan dua.

Antisemitizm: Sami ırkından olana karşı olmak. Genellikle bu terim, Yahudiler'e karşı sadece Yahudi oldukları için duyulan tarihsel bir olgu halini almış nefreti belirtir.

Asara Betevet: Babil Kralı Nabukadnezar'ın Yeruşalayim'i kuşatmasının başlangıcını (İkinci Krallar, 25:1) yad eden küçük bir oruç günü. Bu kuşatma, M.Ö. 586 yılındaki Bet-Amikdaş'ın (Kutsal Tapınak) yıkılışından evvelki aşamadır.

Askama (çoğulu Askamot): Onay. Bir dini çalışma eserinin neşredilmesi için gerekli olan Rabinik (Yahudi din yetkilileri) müsaade.

Aşkenazi: Almanya, Batı, Doğu ve Orta Avrupa kökenli Yahudiler.

Bar-Mitzva: 13 yaşından gün almış Yahudi erkeğin ibadet topluluğuna kabul edilme töreni. Tanrı'nın emirlerini yerine getirebilecek erkek kişi.

Bat-Mitzva: "Emirlerin kızı", 12 yaşını bir gün aşmış olan bir kız için ve 19. yüzyıldan beri uygulanmaya başlayan dinsel bir tören. Bu bir Tevrat emri değildir.

Bet-Din: Dini konsey. Günümüzde boşanma kurallarının denetimi ve çeşitli dinsel konularda hakemlik yapan din adamlarından oluşan yetkili kurul.

Diaspora: Yunanca'da "dağılma" anlamına gelen ve İsrail dışındaki Yahudiler için kullanılan kollektif terim.

Ehal: (Aron Akodeş) Sinagogda Kudüs'teki Mabet yönüne bakan ve içinde Sefer Toralar'ın (Tevrat tomarlarının) muhafaza edildiği dolap.

Haham: Tevrat ve diğer hikmet konularında bilgin kişi. Cemaatlerin çoğunda özellikle Sefaradlar'da (İspanya kökenli Yahudiler), din bilginlerine, Şohet (helal hayvan kesicisi) veya benzeri bilgili kişiye verilen ad.

Hanuka: M.Ö. 164 tarihinde Yeruşalayim'in Haşmonaylar tarafından Selevkoslar'ın elinden kurtarılması esnasında Bet-Amikdaş'taki (Kutsal Mabet) Menora'nın (Yedi Kollu Şamdan) yakılması için bulunan bir günlük yağın, 8 gün müddetle yanması mucizesi anısına Kislev ayının 25'inde başlayarak 8 gün süreyle mumlar yakılmasını içeren Tevrat dışı bir küçük bayram.

Hevra Kadişa: "Kutsal Birlik". Ölülerle ilgili işlemleri yapan kuruluş. Yahudilik'te ölülerin defnedilmesi dinsel bir farzdır (Mitzva).

Kabala: "Gelenek" anlamındadır. İlahi olan herşeyi kapsar ve Yahudiler'in Helen medeniyeti döneminden beri izlemeye başladıkları, İspanya'da, Ortaçağ'da ve hatta kısmen günümüzde süren ve bu çalışmaya katılan "Kabalist" adı verilen mistik (gizemsel) kişilerin maddi kişiliklerinden soyutlanarak Tanrı'yla görsel ve işitsel bir ruhsal iletişim kurdukları simgesel teolojik bir yol.

Ketuba: Belge; bir evlilikte, damadın geline karşı yerine getireceği yükümlülükleri kaydeden yasal dayanak. Ketuba'da erkeğin genellikle maddi olan ve kadına karşı olan mükellefiyetleri Tora'da belirtilenler (Çıkış, 21:10) ve Talmud'un bilgeleri tarafından eklenenler çerçevesinde betimlenir.

Kiduş: "Takdis" manasına gelir. Şabat ve bayram günlerinde okunan ve bu günlerin mukaddesliğini ilan eden özel bir dua.

Kipur (Yom Kipur): İbrani Takvimi'ndeki en kutsal ve en önemli gün olup; 10 günlük Tövbe Süresi'nin en dorukta olduğu 10 Tişri gününe isabet eden ve 25 saat süren oruç günü.

Kohen: Kahin. Tanrı'nın adının Yisraeloğulları tarafından yakarılması görevini verdiği Aaron (Harun) soyundan gelen grubun temsilcisi. Koanim (Kohenler), dini açıdan yüksek ve değerli olduklarından; dinsel uygulamaların ayrıcalıklı kişilerini oluştururlar.

Lag Baomer: (Lag Laomer). Pesah (Hamursuz) Bayramı'nın ikinci gününden başlayıp, Şavuot Bayramı'yla biten 49 günlük "Omer" döneminin 33. gününe isabet eden Tevrat kapsamı dışındaki küçük bir bayram.

Levi: Yaakov Avinu'nun (Hazret-i Yakup) üçüncü oğlu. Levi Aşireti, önceleri Mişkan'da (Tevrat dönemindeki seyyar çadır), daha sonra Bet-Amikdaş'ta (Kutsal Mabet) Tanrı'ya hizmet için seçilmiştir. Koanim (kahinler), Leviler'in bir alt sınıfıdır.

Maftirim: Genellikle klasik Türk müziği makamlarında ilahi koro eşliğinde terennüm edilen dinsel şarkılar.

Magen David: Kral David'in (Davud) altıgen kalkanı şeklindeki mistik sembol. Altı köşeli yıldız.

Maranos: (İspanyolca "domuzlar"). Zorla Hıristiyanlığa döndürülen İspanyol ve Portekiz Yahudileri ve Yahudi inançlarını ve törenlerini gizlice sürdüren, onların neslinden olanlar için kullanılan Engizisyon dönemine ait küçültücü terim.

Menora: Tevrat'taki bilgilere göre imal edilen ve Mişkan'da ve ilk Kutsal Tapınak'ta (Bet-Amikdaş) bulunan 7 kollu şamdan.

Mezamir Kitabı: (Mezmurlar Kitabı). Kutsal Kitap'ın "Ketuvim" ("Yazılar") bölümünün ilk kitabı. 150 Mezmur ve 2527 pasuk (Tevrat cümlesi) içerir. Mezmurlar'ın çoğu Kral David'in eseri olarak bilinir.

Mezuza: "Şema Yisrael" ("dinle Yisrael") kelimeleriyle başlayan, iki Tora peraşasının (sure) bazı bölümlerinin üzerine yazılmış olduğu küçük bir deri parşömen ihtiva eden ve gümüş, tahta veya başka bir maddeden yapılmış bir kılıfla kaplı dinsel obje. Mezuza, kapıların veya kapı girişlerinin sağ pervazlarına çivilenir.

Mikve: İçine tam olarak dalınıp çıkıldığında, değişik nedenlerle temizliğini yitirmiş kişinin ruhsal ve bedensel sağlığının temizlenmesi amacıyla, Yahudi yasaları uyarınca kullanılan içi dolu bir havuz şeklindeki dinsel ritüel yapı. Yahudi yasalarına göre mikvesi olmayan bir toplum, cemaat olarak addedilemez...

Minyan: Tefila, günlük namaz duaları, Tora (Tevrat'ın ilk 5 ki-

tabı) okunması, Kadiş (Tanrı'nın kutsanması duası) gibi dinsel törenlerin cemaat olarak ifa edilebilmesi için 13 yaşını aşmış en az on Musevi erkeğinin mevcudiyetinin gerekliliği.

Mişna: Sözlü dini metnin yazıya dönüşümünü kapsayan 6 kutsal kitap.

Parohet: Sinagogda bulunan ve Sefer Toralar'ı (Tevrat tomarlarını) içeren dolabın (Aron Akodeş'in) üzerine serilen örtüdür. Değerli bir kumaştan yapılıp üstü işlenir.

Pesah: Şaloş Regalim ("Üç Hac") bayramlarının ilkidir. Yisraeloğulları'nın Mısır esaretinden kurtuluşunu anmak için kutlanır. İbrani takvimine göre Nisan ayının 15'inde başlar. Pesah'ın diğer adı "Hamursuz Bayramı"dır.

Rabanut: Rabanik Yahudiliğe (din bilginlerinin ürettiği yasalara) bağlı olan din adamlarının oluşturduğu heyet. Karay Yahudiliği bu olguya tabi değildir.

Roş Aşana: Yılbaşı. Tişri ayının ilk iki gününe düşen ve Yahudi Takvimi'nin yılbaşını belirten büyük bayram. Roş Aşana, Yamim Norayim (Vakur Günler) günlerinden biri sayılır. Ayrıca Yahudi inancına göre bu günde insanın bir sonraki yıl için geleceği saptanır.

Sefaradim: (Sefaradlar, "İspanyollar") 1492-1497 yılları arasında İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudi cemaatlerine verilen ad.

Sefer Tora: Yasa Kitabı, Tevrat. Sefer Tora, daha çok Tora'nın sinagoglardaki şeklini ifade eder. Sefer Tora'lar Aron a-Kodeş (Kutsal Kitap tomarlarının muhafaza edildiği dolap) ve kutsallığından ötürü uzmanlarca helal bir hayvan derisinin üzerine büyük bir dikkatle yazılır. Sefer Tora tomarları Ets Ahayim (Hayat Ağacı) adı verilen iki tahta silindire sarılmıştır. Bu tomarlar, kadife bir giysi ile örtülür, ayrıca gümüşle süslenir.

Simha Tora: Sukot (Çardaklar) Bayramı'nı, ara vermeden Şemini Hag Atseret Bayramı gibi izleyen bir bayramdır. Simha Tora gününde Tora'nın (Tevrat'ın ilk 5 kitabı) bir sene içinde bir kere daha okunuşunun sevinci yaşanır.

Şabat: Haftanın yedinci günü- dinlenme günü, Yahudiliğin temel öğelerinden biri. Tora'da Şabat'ın kutlanması ile ilgili bölümler: Yaratılış 1, Çıkış 20; Tesniye 5, Çıkış 31 sayılabilir. Şabat, 10 Emir'de belirgin bir şekilde ifade edilmiş tek kutsal gündür. Yahudilik'teki üç başlıca tema bu günü tarif eder: Yaratılış, Tecelli ve Manevi Kurtuluş.

Şaday: Tanrı'nın çeşitli isimlerinden bir tanesi. "El Şaday", "Herşeye hakim Tanrı" demektir. Avraam, Yitshak ve Yaakov'a beliren Tanrı'yı tanımlamak için kullanılmıştır (Çıkış, 6:3).

Şavuot: Bir Şaloş Regalim (Üç Hac) bayramı olup, Haftalar veya On Emir'in verilmesi bayramıdır ve Sivan ayının altıncı gününe isabet eder. Pesah ile bu bayram arasında 7 hafta vardır. Tanrı bugünlerde Peygamber Moşe (Hz. Musa) vasıtasıyla İsrailoğulları'na insanlığa ışık tutan On Emir'i vermiştir.

Şemini Hag Atseret: Sukot (Çardaklar) Bayramı'nın sekizinci günü. Bu ayrı bir bayram olarak kabul edilir ve Şaloş Regalim'in (Üç Hac Bayramları) bilinen dualarının dışında mevsim için bereketli yağmur (Geşem) dilenir. Bu bayram 22 Tişri'de kutlanır.

Tallit: Dua Şalı. Sabah dualarında sadece Yahudi erkekler tarafından sarılan püsküllü atkı. Genellikle mavi beyaz ipekten yapılır. Tallit'in dört köşesine bağlanan "püsküllere" **Tsitsit** denir.

Talmud: Mişna'nın (Sözlü Yasa'nın yazıya geçirilmiş altı bölümlük şekli) Emoraim (ikinci dönem Yahudi din bilimcileri ve bilgeleri) tarafından yapılmış yorum ve tartışmalarını içeren dinsel dev bir çalışma. Talmud, altı Mişna dizisinden meydana gelir, 63 Masehet adı verilen kitapçıktan oluşur ve Milat yıllarını izleyen 500 yıl içerisinde yazılmış olup 3000'i aşkın düşünürün çalışmasını içerir.

Talmud Tora: Yahudi dinsel (ve Talmudik) incelemesi, geleneksel Yahudi dini okulları.

Teva: Dua okuma kürsüsü. Sefarad Yahudileri'nde Teva, Aşkenaz Yahudileri'nde **Bima** olarak adlandırılır.

Teşa-Beav: (Av ayının dokuzu). M.Ö. 586'da ilk Bet-Amikdaş'ın Nabukadnezar tarafından ve İkinci Bet-Amikdaş'ın da (Kutsal Mabet)

M.S. 70'te Romalı general Titus yönetimindeki lejyonlar tarafından yıkılışını anan oruç günü. 24 saat sürer.

Tora: Tevrat'ın ilk bölümü olup, bu bölüm dünyanın yaratılışıyla başlar ve Mısır Çıkışı ile çölde geçen kırk yıllık göçebelik dönemine kadar uzanır. Buna Yazılı Tora (Yasa) veya **Tora Şebiketav** denir. Tora'nın açıklamalarını ve Yahudi yasalarını içeren edebiyata da Sözlü Tora anlamına gelen Tora Şebealpe denir. Tora, beş kitaptan oluşur: **Bereşit**, **Şemot**, **Vayikra**, **Bamidbar** ve **Devarim**.

Tu-Bişvat: Mişna'da belirtildiği gibi, Tişri ayının ilk gününün Yahudiler'in yeni yılı olmasının yanısıra mevcut olan diğer üç yeni yıl bayramından bir tanesi. "Ağaçlar Bayramı" olarak da anılır. Bu mevsimde ağaç dallarına su yürümeye başlar.

Yeşiva: Tora, Mişna ve Talmud'un ileri derecede incelendiği dini akademi.

Zohar: Kelime anlamı "muhteşem bir ışık"tır. Kabala'nın ana kitabı olan Zohar'ın, M.S.2. yüzyılda yaşayan **Rabi Simeon Bar Yohay**'ın yapıtı olduğu varsayılmaktadır. Ancak diğer bir nazariyeye göre, eserin tümü veya bir bölümü 13. yüzyılda **Rabi Moşe Deleon** tarafından yazılmıştır. Zohar, Tevrat'ın gizli ve esrarlı açıklamalarını kapsar.

Kaynakça: "Yahudilik Ansiklopedisi, C. 1-2-3, Yusuf Besalel, Gözlem A.Ş., 2001-2002

DİPNOTLAR

(1) "Türkiye Yahudileri", Moşe Sevilla Sharon, İletişim Yayınları, 1992, s.11-13

(2) "Türkler ve Yahudiler", Avram Galante, Türkçeleştirilmiş Üçüncü Baskı, Gözlem Gazetecilik A.Ş. İstanbul, 1995, s.16-21

(3) "Türk Yahudileri Tarihi I", Naim Güleryüz, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1993, s. 2-21

(4) "Türkler ve Yahudiler", s.20-21

(5) "Türkiye Yahudileri", s. 29-31

(6) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 43-44

(7) Judaica, C. 7, Supplement: "Otoman Empire"

(8) "Türkiye Yahudileri", s. 32-36

(9) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler' Çetin Yetkin, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.29

(10) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 51

(11) Judaica, C.17 Supplement, s. 153

(12) "Türkiye Yahudileri", s. 20-27

(13) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 61

(14) Judaica, C. 17, Supplement, s. 1534

(15) "Türkiye Yahudileri", s. 105-107

(16) "Türkler ve Yahudiler", s.16

(17) a.g.e., s. 17

(18) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 62-66

(19) a.g.e., s. 42

(20) Judaica C.17, Supplement, s. 1536

(21) "Türk Yahudileri Tarihi I" S. 67-74

(22) a.g.e., s. 117-124

(23) Judaica C. 17, Supplement, s. 1537

(24) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 125-127

(25) Judaica C. 17, Supplement, s. 1536

(26) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 75-77

(27) Judaica, C. 17, Supplement, s.1552

(28) "Türkiye Yahudileri", s. 83-89

(29) "Türkiye Yahudileri", s. 45-46

(30) "Türk Yahudileri Tarihi I" s. 91-92

(31) a.g.e., s. 93-98

(32) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler" s. 79-89

(33) Judaica, C. 17, Supplement, s. 1532

(34) "Hammer'in Osmanlı Devleti Tarihi", Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Cilt II. Milliyet Yayınları, İstanbul.

(35) "Türkler ve Yahudiler", s. 147

(36) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 102

(37) a.g.e., s. 102-105

(38) "Türkiye Yahudileri", s. 53-54

(39) Judaica, C.17, Supplement, s. 1532

(40) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 105-108

(41) "Türkiye Yahudileri" s. 53-54

(42) "Osmanlı Saray Kadınları", Pars Tuğlacı, s. 318

(43) "Büyük Larousse", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 8383

(44) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 101

(45) a.g.e., s. 133-135

(46) "Türkiye Yahudileri" s. 71-75

(47) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 136-143

(48) "Türkiye Yahudileri", s. 76-78

(49) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 144

(50) Judaica, C.17, Supplement

(51) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 161-170

(52) Judaica, C.17, Supplement, s. 1552

(53) Judaica, C.17, Supplement, s.1538

(54) "Türk Yahudileri Tarihi I" s. 179-186

(55) Judaica, c.17, Supplement, s. 1540-1549

(56) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 187-190

(57) Judaica, c.17, Supplement, s. 1539

(58) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 103-110

(59) Judaica, c.17, Supplement, s.1544

(60) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 114-117

(61) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 194

(62) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s.114-117

(63) "Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar", Prof. Dr. Mim Kemal Öke, Çağ Yayınları, İstanbul, 1991, s. 490

(64) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler" s.120-131

(65) "Une Page Inedité d'Histoire: Abdülhamid II et le Sionisme", Avram Galante, İstanbul, 1933 (Isis-9, s. 182-184)

(66) "Türkiye Yahudileri", s. 132-138

(67) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 215

(68) "Türkler ve Yahudiler", s. 55

(69) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 149-165

(70) "Talat Paşa"nın Gurbet Anıları", Cilt III, Cemal Kutay, İstanbul, 1983, s. 1307

(71) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s.166-167

(72) "Türkler ve Yahudiler", s. 104-105

(73) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 155

(74) Judaica, C.17, Supplement, s. 1553

(75) "İttihat ve Terakki", Feroz Ahmad, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 211

(76) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 175-177, s.192-290

(77) "Türkler ve Yahudiler", s. 59

(78) "İstanbul Yahudileri", Betül Gedik, Pera Orient, İstanbul, 1996, s.6

(79) "Yedi Nesil Öncesinden Günümüze Yolculuk", Berta Brudo, İstanbul, 1998

(80) "Kilis, Direniş, Kurtuluş ve Sonrası", Sinasi Çolakoğlu, Ankara, s. 189-191

(81) T.H.K'nun 1942 tarih ve 6540 no'lu madalya belgesi.

(82) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 178-188

(83) "Tiryaki", Sayı 5, İstanbul, Aralık 1994

(84) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 188-191

(85) "Dr. Markus", Moşe Grosman, s.232

(86) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", Avner Levi, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1996, s.7-74

(87) "Büyük Larousse", Milliyet Yayıncılık, 1992, s. 7560-7561

(88) "Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler", YKB Yayınları, Cilt 8, s. 11-13
(89) "Ekonomik Panorama", Yıl 5, sayı 14, "500 Yılda Museviler", İstanbul, s. 12-17
(90) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 75-92
(91) "Sabah", 22 Nisan 1999
(92) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler" s. 85-132, s. 103
(93) "Erensya Sefaradi", Winter 1999, ABD, s. 4
(94) "Zaman", 25 Ağustos 1997
(95) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler",. S. 75-137
(96) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler",. s. 223-229
(97) a.g.e., s. 211-212
(98) "Türkler ve Yahudiler", s. 177-179
(99) "Şalom", 21 Haziran 1995
(100) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 223-250
(101) "Dr. Markus", s. 586-589
(102) a.g.e., s. 274
(103) a.g.e., s. 381
(104) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 251
(105) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler"
(106) "Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)", Rıfat N. Bali, İletişim, s. 419
(107) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 138-145
(108) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 254
(109) "Ekonomik Panorama", 22 Nisan 1988
(110) "Varlık Vergisi", Rıdvan Akar, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 100
(111) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 251-255
(112) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler' s. 147-151
(113) "Türkey and Holocaust", Stanford J. Shaw, New York University Press, Washington Square, New York, 1993
(114) "Büyük Sığınak", s. 96-98
(115) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 151-160
(116) "6-7 Eylül Olayları", M. Hulusi Dosdoğru, Bağlam, İstanbul, 1993
(117) "Milliyet", 6.9.1995, s. 15; "40 Yıl Süren Suskunluk"
(118) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 160-162

(119) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 267-268

(120) "Şalom", 29 Mart 1995, s.6

(121) "500. Yıl Vakfı Kutlama Programı Yurtiçi Etkinlikleri Takvimi", İstanbul, 1992

(122) " 500. Yıl Vakfı'ndan Haberler", Mayıs 1992 Broşürü

(123) "Şalom", 30 Haziran 1993, "500. Yıl Ormanı"

(124) "500. Yıl Resim, Heykel, Seramik, Ebru, Batik Karma Sergisi", GKD, Apa Ofset, İstanbul, 1992

(125) "Şalom" , 2 Nisan 2003

(126) "Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler", Lizi Behmoaras, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 1993, s.66

(127) a.g.e, s. 116

(128) a.g.e, s. 158

(129) a.g.e, s. 172

(130) a.g.e, s. 277

(131) a.g.e, s. 117

(132) a.g.e, s. 129

(133) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 60

(134) "Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar", Dr. Ali Güven, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 126

(135) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 43-57

(136) "Judaica", C.17, Supplement, s. 1540-1541

(137) "Örneklerle Türk Musevi Basını'nın Tarihçesi", Nesim Benbanaste, Sümbül Basımevi, İstanbul, 1988, s. 57

(138) a.g.e., s. 57-65

(139) "Tiryaki", Ocak 1995

(140) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 288

(141) a.g.e., s. 290

(142) a.g.e. s. 280

(143) Faks, Mayıs 2003

(144) a.g.e.

(145) Faks, 13 Mayıs 1999

(146) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi"

(147) "Şalom", s. 13 Ekim 1995

(148) "Örneklerle Türk Musevi Basının Tarihçesi", s. 298

(149) "Günümüz Türkiyesi'nde Kim Kimdir?" Profesyonel Ltd., İstanbul, 1997, s. 116

(150) "Örneklerle Türk Basınının Tarihçesi", s. 277

(151) a.g.e., s. 293

(152) a.g.e., s. 292

(153) "Şalom", 14 Eylül 1994

(154) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", arka kapak

(155) a.g.e., s. 291

(156) "Şalom", 10 Haziran 1998

(157) a.g.e., 23.03.2003

(158) "Beşyüzyıl Destanı", Berta Özgün Brudo, As Matbaası, İstanbul, Arka Kapak

(159) "Türk Harsı ve Türk Yahudisi", Avram Galante, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1953

(160) "Şalom", 22 Mart 1995

(161) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 296

(162) "Şalom", 4 Ocak 1995

(163) a.g.e., 1 Haziran 1996

(164) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s.286

(165) a.g.e., s. 275

(166) a.g.e. s. 273

(167) a.g.e, s. 281

(168) a.g.e. s. 284

(169) a.g.e. s. 290

(170) a.g.e., s. 280

(171) a.g.e., s. 278

(172) "Lecture Edificante de Morale Juive", David Fresco, Ekspres Matbaası, İstanbul, 1929

(173) a.g.e., s. 299

(174) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 211-217

(175) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 279

(176) a.g.e., s. 286

(177) "Tiryaki", Ağustos 1994, s. 12

(178) "Şalom", 19 Ekim 1994

(179) a.g.e., 22 Mart 1995

(180) a.g.e., 5 Nisan 1995

(181) a.g.e., 20 Mart 1996

(182) a.g.e., 27 Haziran 1996

(183) a.g.e., 16 Ekim 1996

(184) a.g.e. 3 Eylül 1997

(185) a.g.e., Panorama 1998

(186) a.g.e., Panorama 1999

(187) a.g.e., Panorama 2000

(188) a.g.e., Panorama 2001

(189) a.g.e., Panorama 2002

(190) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 292

(191) "Tiryaki", Ağustos 1994, s.4

(192) "Şalom", 12 Temmuz 1995, s. 10

(193) "Büyük Larousse", s. 4774

(194) "Faks, Haziran 1999

(195) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 287

(196) a.g.e., s. 273

(197) "Şalom", 11 Kasım 1992, s.2

(198) "Cumhuriyet Döneminde Türk Yahudi Basını ve Türk Yahudileri'nin Yayınları", Gözlem A.Ş., İstanbul, 1998, s. 49-51

(199) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 274

(200) "Şalom", 17 Eylül 1995

(201) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi" s. 279

(202) Söyleşi, Büyükada, 31 Ağustos 1997

(203) Fax, 14.04.2003

(204) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 275

(205) "Şalom", Mayıs 1999

(206) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 285

(207) a.g.e., s. 297

(208) "Şalom", 18 Ekim 1995

(209) a.g.e., Panorama 1999

(210) a.g.e., Panorama 2001

(211) "Bir Şehre Gidememek", Mario Levi, Afa Yayınları, 1990, ön yazı

(212) "İstanbul Bir Masaldı", Giriş

(213) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 298

(214) a.g.e., s 276

(215) a.g.e., s. 294

(216) a.g.e.s. 283

(217) a.g.e. s. 285

(218) a.g.e., s. 282

(219) Faks, 30 Haziran 1999

(220) "Büyük Larousse", s. 7819

(221) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 299

(222) "Excursion dans l'Antique İonie", Jacques Pardo, Sümbül Basımevi, İstanbul, 1984

(223) Dr. İsak Pardo'nun faksı, 5 Ekim 1994

(224) "Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması, Alliance Okulları" Aron Rodrigue, Ayraç Kitabevi, Ankara, 1997, Önsöz

(225) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 296

(226) a.g.e. s. 297

(227) "Şalom", 5 Ocak 1995

(228) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi" s. 295

(229) a.g.e. s. 288

(230) a.g.e. s. 293

(231) "Şalom", 10 Temmuz 1996

(232) Fax, 01.04.2003

(233) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 286

(234) "500. Yıl Resim, Heykel, Seramik, Ebru, Batik Karma Sergisi, s. 78

(235) "Şalom", 16 Kasım 1994

(236) a.g.e., Panorama 1999

(237) "500. Yıl Resim..."

(238) "Şalom", 21 Aralık 1994

(239) a.g.e., 17 Ağustos 1997

(240) Fax, 25.04.2003

(241) Aron Elyakim Aklanlı Sergisi, Tanıtım Broşürü, Mart 1995

(242) "500. Yıl Resim..."

(243) "Şalom", Panorama 1999

(244) "500. Yıl Resim...", s. 87

(245) "Şalom", 22 Aralık 1993

(246) a.g.e., 18 Ekim1995

(247) "500. Yıl Resim...." s. 87

(248) "Şalom", 15 Haziran 1994

(249) a.g.e., 4 Ocak 1995

(250) a.g.e., 25 Ocak 1995

(251) a.g.e., 3 Mayıs 1995

(252) a.g.e., 9 Ekim 1996

(253) a.g.e., 3 Nisan 1997

(254) "500. Yıl Resim...", s. 88

(255) a.g.e., s. 88

(256) "Şalom", 9 Ocak 1994

(257) a.g.e., 8 Eylül 1994

(258) a.g.e., 4 Ocak 1995

(259) a.g.e. 22 Mart 1995

(260) a.g.e., 20 Mart 1996

(261) a.g.e, 4 Eylül 1996

(262) a.g.e., 23 Ekim 1996

(263) a.g.e., 15 Ocak 1997

(264) a.g.e., Ocak 1997

(265) a.g.e., 3 Eylül 1997

(266) a.g.e., Panorama 1999

(267) a.g.e., Panorama 2001

(268) a.g.e., Panorama 2002

(269) "Milliyet", 19.10.2003

(270) "500. Yıl Resim...", s. 88

(271) "Şalom", Panorama 2002

(272) "Şalom", 8 Mart 1995

(273) a.g.e., 22 Mart 1995

(274) a.g.e., Panorama 1999

(275) a.g.e., 14 Temmuz 1995

(276) a.g.e., 25 Ekim 1995

(277) Fax, 01.04.2003

(278) "Şalom", 23 Kasım 1994

(279) Nina Asa, Basın Bildirisi, İstanbul, Kasım 1994

(280) "Şalom Panorama" 1997 eki

(281) İzzet Bana ile ilgili "Şalom" arşivi

(282) "Şalom", 29 Mart 1995

(283) Dostluk Yurdu broşürü, İstanbul, 1997

(284) Fax, 14.04.2003

(285) "500. Yıl Resim...", s. 88

(286) a.g.e., s. 88

(287) "Şalom", 14 Eylül 1994

(288) Fax, 01.05.2003, Almelek Sanat Galerisi

(289) "500. Yıl Resim...", s.91

(290) "Şalom", 10 Kasım 1993

(291) a.g.e, 2 Kasım 1994

(292) a.g.e., 2 Şubat 1995

(293) a.g.e., 8 Mart 1995

(294) a.g.e., 22 Mart 1995

(295) a.g.e., Panorama, 1998

(296) "500. Yıl Resim....", s 91

(297) "Şalom", 17 Ağustos 1997

(298) a.g.e., 23 Haziran 1993

(299) "Freedom", Maggie Danon, Mas Matbaacılık, İstanbul, 1992

(300) "Şalom", 17 Nisan 1996

(301) a.g.e., Panorama 1999

(302) "500. Yıl Resim...", s. 81

(303) a.g.e., s. 81

(304) "Şalom", 20 Mart 1996

(305) a.g.e., 3 Nisan 1997

(306) a.g.e., 17 Ağustos 1997

(307) a.g.e., Panorama 1998

(308) Fax, 02.04.2003

(309) "500. Yıl Resim...", s. 92

(310) "Şalom", 4 Ocak 1995

(311) a.g.e., 25 Ocak 1995

(312) a.g.e., 3 Mayıs 1995

(313) a.g.e., 7 Şubat 1996

(314) a.g.e., 23 Ekim 1996

(315) a.g.e., 7 Mayıs 1997

(316) Mektup, 08.04.2003

(317) "500. Yıl Resim....", s. 82

(318) "Şalom", 22 Aralık 1995

(319) a.g.e., 3 Mayıs 1995

(320) a.g.e., 24 Mayıs 1996

(321) a.g.e., 30 Temmuz 1997

(322) "500. Yıl Resim..."s. 83

(323) "Şalom", 2 Şubat 1995

(324) a.g.e., 8 Ocak 1995

(325) a.g.e., 23 Ekim 1996

(326) a.g.e., 15 Ocak 1997

(327) a.g.e., 14 Mayıs 1997

(328) "500. Yıl Resim...", s. 83

(329) "Şalom", 12 Nisan 1995

(330) Fax, 01.04.2003

(331) "500. Yıl Resim..." s. 95

(332) "Şalom" 4 Ocak 1994

(333) a.g.e., 22 Mart 1996

(334) a.g.e., Panorama 1998

(335) "Şalom", 12 Aralık 1993

(336) a.g.e, 23 Haziran 1993

(337) a.g.e., 10 Kasım 1993

(338) a.g.e., 29 Aralık 1993

(339) a.g.e., 14 Eylül 1994

(340) a.g.e., 25 Ocak 1995

(341) a.g.e, 11 Aralık 1996

(342) "Milliyet", 3 Mart 1997

(343) "Şalom", Panorama 1999

(344) "Şalom", Panorama 2001

(345) "Şalom", Panorama 2002

(346) "Şalom", 24.09.2003

(347) Fax, 09.04.2003

(348) "500. Yıl Resim..." s. 84

(349) "Şalom", 10 Kasım 1993

(350) a.g.e., 13 Temmuz 1994

(351) a.g.e, 26 Kasım 1994

(352) a.g.e, 21 Haziran 1995

(353) a.g.e, 18 Ekim 1995

(354) a.g.e, 28 Şubat 1996

(355) a.g.e, 27 Mart 1996

(356) "Milliyet", 12 Şubat 1996

(357) "Şalom", 15 Mart 1997

(358) a.g.e., 30 Nisan 1997

(359) Fax, 10.04.2003

(360) "Şalom", 13 Eylül 1995

(361) a.g.e., 12 Nisan 1995

(362) Fax, 17.04.2003

(363) "500. Yıl Resim...", s. 96

(364) Max Maçoro "Oluşum (Genesis) Kataloğu", Almelek Sanat Galerisi, İstanbul, s. 1992

(365) "Şalom", 13 Ocak 1993

(366) "500. Yıl Resim...", s. 85

(367) "Şalom", 2 Şubat 1995

(368) "Mozotros Ailesi", İrvin Mandel

(369) Fax, 04.04.2003

(370) "Şalom", 11 Kasım 1992

(371) a.g.e., Ocak 1997, "Toplumumuzda Geçen Yıl"

(372) "500. Yıl Resim...", s. 97

(373) a.g.e., s. 98

(374) a.g.e., 19 Ocak 1994

(375) a.g.e., 2 Şubat 1995

(376) a.g.e., 17 Ocak 1996

(377) "Milliyet", 3 Mart 1997, s.3

(378) Fax, 31.03.2003

(379) "Oscar TV" (Milliyet eki), 13 Haziran 1994

(380) a.g.e, 14 Ekim 1995

(381) "Şalom", 23 Ekim 1996

(382) a.g.e., 13 Ağustos 1997

(383) Fax, 09.04.2003

(384) "500. Yıl Resim...", s. 85

(385) "Şalom", 25.09.2003

(386) "500. Yıl Resim...", s. 93

(387) "Şalom", 25 Ocak 1994

(388) a.g.e., 8 Ocak 1997

(389) a.g.e., Panorama 1999

(390) Fax, 24.06.2003

(391) "Şalom", Panorama 2002

(392) "Şalom", 23 Kasım 1994

(393) a.g.e., 17 Mayıs 1995

(394) a.g.e., Panorama 1998

(395) "E.G. Tanay Piyano Resitali", İstanbul Filarmoni Derneği Broşürü 1990
(396) "Şalom", 6 Mayıs 1992
(397) a.g.e., 15 Şubat 1995
(398) Telefon görüşmesi, 10 Mayıs 1999
(399) "Şalom", Panorama 2000
(400) a.g.e., 18.06.2003
(401) "Şalom" arşivi, S. Selim Hubeş: "Yahudilik Tiyatrosu 2"
(402) "Şalom", 2 Kasım 1994, "İzmir'de Tiyatro etkinlikleri ve Yahudiler", Siren Bora
(403) a.g.e., 30.04.2003
(404) Mektup, 08.05.2000
(405) "Le Journal d'Orient", 29 Mart 1984
(406) "What's Behind a Name", Baruh B. Pinto, Gözlem
(407) "Şalom" arşivi, İzzet Bana'yla ilgili
(408) "Sinemanın 100. Yılı Konulu Anma Sergisi", PTT DB Pul Şubesi, 1994
(409) "Eski İstanbul Sinemaları", Mustafa Gökmen, Şenel Ofset, İstanbul, 1991 s. 78-88
(410) "Eski İnsanlar, Eski Evler", S. Duhani, İstanbul, 1984, s. 84
(411) "Müteferrika", Sayı 13, 1998, Saim Selek, Deniz Müz. eski Müd.
(412) "Museviler'le 500 Yıl'", T.C. Turizm Bakanlığı, (Editör) Burçin Erol, Ankara, 1992, s. 77-79
(413) "Şalom", 18 Ocak 1994
(414) Musevi Bestekarların Eserlerinden oluşan Klasik Türk Müziği Programı, İstanbul, Kasım 1990, s. 7-12
(415) a.g.e.,
(416) a.g.e.,
(417) a.g.e.,
(418) "Tiryaki", Sayı 7, Şubat 1995
(419) "Sepharadic Religious Songs, "İhtiyarlara Yardım Derneği Neşriyatı, İstanbul, 1995
(420) CRR Konser Salonu Geleneksel Müzik Dizisi Broşürü, İstanbul, 2 Mart 1996

(421) "Musevilerle 500 Yıl", s. 79

(422) Bilsak Aylık Programı'ndan "Los Paşaros Sefaradis", İstanbul, Aralık 1988

(423) "Erensya Sefaradi", Konser Broşürü, 21 Haziran 1994

(424) "Şalom", Nisan 1996

(425) a.g.e., 08.01.2003

(426) "Museviler'le 500. Yıl" s.76

(427) "Language Change as Influenced by Cultural Contacts", Tez, 99 Boğaziçi Üniversitesi, Karen Gerşon

(428) "Erensya Sefaradi Proverbos i Diças", Klara Perahya, Suzi De Toledo, Suzi Danon, Fani Ender, Gözlem, 1994, s.15

(429) "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Musevileri'nin Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri", Esthez Juhasz, İsrail Müzesi, Weisbord Pavyonu, Kudüs, 1989

(430) "Musevilerle 500. Yıl", s. 7

(431) "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Yahudileri'nin Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri"

(432) a.g.e.,

(433) "Musevilerle 500. Yıl", s. 56-65

(434) a.g.e.,

(435) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Musevileri'nin Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri", s. 1

(436) a.g.e., s.14

(437) "Jewish Sites of İstanbul", İlan Karmi, İsis Press, İstanbul, 1992, s. 93

(438) a.g.e., s. 40

(439) "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Musevileri'nin Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri, s.5

(440) "İstanbul Sinagogları" s.8-9

(441) "Anatolian Synagogues", Mili Mitrani – Ersin Alok; Mitrani-Alok Productions, İstanbul, 1992

(442) "Tiryaki", Sayı 5, İstanbul, Aralık 1994; s. 33-37

(443) a.g.e., s. 12-14

(444) "Tiryaki", Ekim 1994, s. 37-41

(445) "Şalom", 6 Temmuz 1994, s. 11

(446) Judaica, C. 17, Supplement, s. 1545

(447) "Türkler ve Yahudiler", s. 127

(448) Judaica, C.17, Supplement, s. 1545-1546

(449) "Büyük Sığınak", s. 26-28

(450) "Türkiye Yahudileri'nin Batılılaşması", 'Alliance Okulları', s. 142-150

(451) "Eski İnsanlar, Eski Evler", s. 93

(452) "Tiryaki", Sayı 7, Şubat 1995

(453) "Büyük Sığınak"

(454) "Türkler ve Yahudiler", s. 124

(455) a.g.e., s. 137, 147-148

(456) Bay Albert Levi Leventer'den alınan bilgi, 15 Ekim 1995

(457) "Türkler ve Yahudiler", s. 135, 136, 137

(458) "Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar", Dr. Ali Gülen, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 11

(459) "Büyük Sığınak", s. 122-125

(460) "Şalom", 10 Kasım 1993

(461) Gelişim, Sayı 16, 2001, s.18, Yaakov Barha

(462) a.g.e., Sayı 17, 2001

(463) "Türkler ve Yahudiler", s. 149, 150, 156, 159

(464) "Büyük Sığınak", s. 59-63

(465) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 152

(466) "Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler", s. 81

(467) Bayan Ninet Amato ile söyleşi, Akatlar, Nisan 1995

(468) "Tiryaki", Şubat 1995

(469) "Hatırladıklarım, Düşündüklerim", Hadi Hüsman (Demokrat Partili Gümrük ve Tekel Bakanı), Baha Matbaası, İstanbul, 1975, s. 240

(470) "Milliyet", 26 Kasım 1995

(471) Dostluk Yurdu Broşürü, 1997

(472) "Milliyet", 26 Haziran 1997

(473) "Büyük Sığınak", s. 66-70

(474) "Türkler ve Yahudiler", s. 126-128

(475) "Milliyet", 2 Mart 1996
(476) "Milliyet", 15 Mayıs 1996
(477) "Şalom", 06.03.2002
(478) "Türk Sanayiinde Kırk Zorlu Yıl", Alber Bilen, İstanbul, 1998
(479) "Ekonomik Panorama", Yıl 5, Sayı 14, s. 12-17
(480) "Şalom", 04.12.2002
(481) "Hayatım Vakko", Vitali Hakko, Sedef Matbaacılık, İstanbul 1997
(482) "Ekonomik Panorama", Yıl 5, sayı 14
(483) "Şalom", 4 Ocak 1995
(484) "Milliyet", 13 Şubat 1996
(485) a.g.e., 28 Eylül 1995
(486) a.g.e., 10.10.2003
(487) "Ekonomik Panorama", Yıl 5, sayı 14
(488) "Milliyet", 13 Temmuz 1996
(489) a.g.e., 13 Nisan 1996
(490) "Şalom", 11 Aralık 1996
(491) a.g.e., 04.06.2003
(492) a.g.e, 10 Eylül 1997
(493) "Milliyet", 8 Haziran 1995
(494) "Şalom", arşivi
(495) "Şalom", 29 Kasım 1995
(496) a.g.e., 11 Ocak 1995
(497) a.g.e., 26 Ekim 1994
(498) "Günümüz Türkiyesi'nde Kim Kimdir", Profesyonel Ltd. Şti. İstanbul, 1997
(499) "Şalom", 13 Ocak 1995
(500) a.g.e., 6 Aralık 1995
(501) a.g.e., 23 Temmuz 1997
(502) a.g.e., 12 Nisan 1995
(503) "Şalom" arşivi
(504) "İstanbul Barları", Meyhane Üzre Rüzname, Jak Deleon, İstanbul, 1989
(505) Şalom Arşivi
(506) "Günümüz Türkiyesi'nde Kim Kimdir", s. 201

(507) "Ankara Musevi Cemaati Başkanı Prof. Yuda Yürüm' le telefon söyleşisi, 11 Kasım 1994

(508) "Şalom", 1 Mart 1995

(509) a.g.e., 12 Temmuz 1995

(510) a.g.e., 26 Ekim 1994

(511) "Milliyet", "Fiesta", 19 Şubat 1995, s. 6-8

(512) "Doktorlarımız", Yıldırımspor neşriyatı, İstanbul, Ocak 1994

(513) İSFİLA Derneği yetkililerinden alınan bilgiye göre, Ekim 1994

(514) "Şalom", 9 Ekim 1996

(515) a.g.e., 26 Ekim 1994

(516) a.g.e., 27 Haziran 1996

(517) a.g.e., 22.10.2003

(518) "An Overview of the Jews of İstanbul", A Term Paper Submitted to Prof. Stanford Shaw, Lorans Tanatar Baruh, İstanbul, 1991

(519) Av. Nedim Karako ile söyleşi, Kasım 1995

(520) "Şalom", 20 Ekim 1993, "La Emansipasyon I la Asimilasyon" S. Bicerano

(521) a.g.e., 2 Şubat 1994, "Un Perikolo a Largo Termino", S. Bicerano

(522) a.g.e., 15 Haziran 1996, "Aile Yılı"

(523) a.g.e., "Ayın Dosyası": "Türk-Yahudi Toplumu'nda Asimilasyonun Kültürel Boyutları II", 1993

(524) a.g.e., Mart 1993

(525) a.g.e., 5 Şubat 1977

(526) "Mosaic Genealogy – Research on the Jews of Turkey, No.1" İstanbul

(527) "Şalom", 10.11.1994

(528) "Şalom", 27 Ağustos 2003, s.1

(529) "Şalom", 11 Ağustos 1993

(530) a.g.e., 12.03.2003

(531) a.g.e., 16.07.2003

(532) a.g.e., 17.09.2003

(533) "İslam Dünyasında Yahudiler", Bernard Lewis, İmge Kitabevi, İstanbul, 1996 s. 45-48

(534) a.g.e., s. 69

(535) a.g.e., s. 102-103

(536) a.g.e., s. 125

(537) a.g.e., s. 153

(538) a.g.e., s. 57-58

(539) a.g.e., s. 157

(540) a.g.e., s. 161

(541) a.g.e., s. 161-169

(542) a.g.e., s. 171-175

(543) a.g.e., s. 179-196

(544) a.g.e., s. 202-203

(545) "History of Hate Dimensions of Antisemitism", David Berger, New York, s. 86

(546) "Varşova Gettosu Savaşıyor", Marek Edelman, Z Yayınları İstanbul, 1994; Türkçe baskıya önsöz, Yakup Başak.

(547) "Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler", s. 29

(548) a.g.e, s. 62

(549) a.g.e, s. 84

(550) a.g.e, s. 195

(551) a.g.e, s. 141

(552) a.g.e., s. 146

(553) a.g.e., s. 172

*(554) a.g.e, s. 203-*204*

(555) a.g.e., s. 214, 216

(556) a.g.e., s. 227-228

(557) a.g.e., s. 231

(558) a.g.e., s. 268

(559) a.g.e., s. 273-274

(560) a.g.e., s. 287

(561) "Şalom", 14 Aralık 1996; "Siyon Önderlerinin Protokolleri, Düzmece Bir Kitap Örneği", Rıfat Bali, s. 8

(562) "Dünya Siyonist Kongreleri ve Türkiye", Ali Uğur, Ocak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 11

(563) "Yehova'nın Oğulları ve Masonlar", Bilim Araştırma Yayıncılık,

İstanbul, 1993

(564) "Varşova Gettosu Savaşıyor" (Önsözden)

(565) "Şalom", 4 Ağustos 1993

(566) a.g.e., 30 Kasım 1994

(567) a.g.e., 13 Nisan 1994

(568) "Milliyet", 8 Kasım 1996, s.3

(569) "Şalom", 2 Nisan 1997

(570) "Milliyet", 11.03.2001

(571) "Yahudi Tarihi, 2. Baskı, Gözlem, 2003

(572) "Şalom", 17.04.2002

(573) "Milliyet", 23.07.2003

(574) "Şalom", 27.08.2003

(575) a.g.e., 15.10.2003

(576) "Milliyet", 9 Haziran 1995

(577) "Şalom", 21 Haziran 1996

(578) "Milliyet" 17 Haziran 1995, "Geniş Açı", s. 17

(579) "Bizim Filistin", Mete Çubukçu, s. 169, Metis Yayıncılık, İstanbul; 2002

(580) "Yahudilik Ansiklopedisi", Cilt-1, s. 214, Gözlem, 2001

(581) "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler", s. 164

(582) "Türkiye'de Aydınların Gözüyle Yahudiler"

(583) "Adalar) Gazetesi, Haziran 2003

(584) "Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik", Gözlem, 2003

(585) "Hürriyet", 11.03.2001

(586) "Gerçek Hayat", 10.08.2001

(587) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 29-33

(588) a.g.e., s. 125-128

(589) a.g.e., s. 145-148

(590) "Büyük Sığınak", s. 41

(591) "Türk Yahudileri I" s. 171-172

(592) a.g.e., s. 201-215

(593) "İstanbul Sinagogları", s. 11

(594) Judaica, C.17, Supplement, s. 1548

(595) Judaica, C.17, Supplement, s. 1540
(596) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 214
(597) "Dr. Markus", s. 179
(598) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 184-185
(599) "İstanbul Sinagogları", s. 114
(600) "Jewish Sites of İstanbul", s. 59, s. 14-16
(601) "Dr. Markus", s. 197
(602) "İstanbul Sinagogları", s. 114-116
(603) "Şalom", 18 Ekim 1995
(604) "Şalom", 7 Nisan 1999
(605) a.g.e., 9.11.2003
(606) a.g.e., 28.05.2003
(607) a.g.e., 07.05.2003
(608) "Dr. Markus", s. 254
(609) "Şalom", 11.06.2003
(610) a.g.e., 07.05.2003
(611) "Dr. Markus", s. 497
(612) "İstanbul Sinagogları", s. 15-85
(613) "Şalom", 18.06.2003
(614) "İstanbul Sinagogları", s. 85-102
(615) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 208
(616) "Dr. Markus",. S. 251-351
(617) "Balat", Faubourg Juif d'Istanbul", Marie Christine Varol, Editions Isis, 1989, s. 1-33
(618) "Dr. Markus", s. 497
(619) "Kuruluşundan Bugüne İhtiyarlara Yardım Derneği", Aslan Yahni, İYD Yayını, İstanbul, 1994
(620) "Şalom", 9 Mart 1994, "İhtiyarlar Yurdu"
(621) a.g.e., 1997
(622) a.g.e., 7 Temmuz 1993 , "David Markus ve Musevi Lisesi"
(623) a.g.e., 19 Ağustos 1992, "BÖML"
(624) U.Ö.M.L. Tanıtım Broşürü, İstanbul, 1994

(625) "Şalom", 23 Mart 1994, "Bernar Nahum ve Musevi Lisesi"

(626) a.g.e., 4 Ocak 1995

(627) a.g.e., 14 Eylül 1994

(628) a.g.e., 18 Haziran 1997

(629) a.g.e., 04.09.2002

(630) a.g.e., 27.08.2003

(631) a.g.e., Haziran 1994

(632) a.g.e., 5 Mart 1997

(633) a.g.e., 5 Ağustos 1992, "Matan Baseter Bikur Holim"

(634) a.g.e., 19.03.2003

(635) a.g.e., 11.06.2003

(636) "Hastanemizin Tarihçesi, Vakıf Sened Hakkında Bilgiler", A. Kastoryano, Y. Barokas, Faks, 28 Eylül 1994

(637) "Şalom", 18 Mayıs 1994, "Geriatri Pavyonu", Lizi Behmoaras

(638) a.g.e., 29 Eylül 1993, "Efsanevi Taipan", Lord..."

(639) a.g.e., 19 Mayıs 1994

(640) a.g.e., 17 Nisan 1994, "Edmond Benkohen",

(641) "Hastanemizin Tarihçesi..."

(642) "Şalom", Mayıs 1997

(643) a.g.e., 23.04.2003

(644) a.g.e., 11.06.2003

(645) "Dr. Markus", s. 377

(646) "Status de la Société de Bienfaisance de Minshé Torah, Modification 1925" İzak Misistrano'nun iletti̇ği evrak, Eylül 1994

(647) "Dr. Markus", s. 346

(648) "Şalom", 29 Kasım 1995

(649) a.g.e., 8 Kasım 1993, "Şalom Okurlarıyla Bütünleşti"

(650) Bay Anri Ruso ile söyleşi, 8 Haziran 1994

(651) "Şalom", 1 Mart 1995

(652) a.g.e., 28 Temmuz 1993

(653) a.g.e., 16 Aralık 1995

(654) a.g.e., 19 Haziran 1996

(655) a.g.e., 10 Kasım 1993, "Dernekler Gençler İçin"

(656) a.g.e., 14 Kasım 1992, "DYD ile Gelen Dostluk"

(657) a.g.e., 28 Ekim 1992, "Göztepe Kültür..."

(658) a.g.e., 18 Kasım 1992, "Kültür Sanat Yurdu Gençliği"

(659) "The Italian Jewish Community in Constantinople, Giacomo Saban, Rome, 1993, s. 4-9

(660) "Jewish Sites of İstanbul", s. 27

(661) "The Italian Jewish Community in İstanbul"

(662) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 205

(663) "Jewish Sites of İstanbul", s. 79

(664) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 55

(665) "Dr. Markus", s.43

(666) "Türk Yahudileri Tarihi I", s.45

(667) a.g.e., s. 74

(668) "Büyük Sığınak", s. 16

(669) "Jewish Sites of İstanbul", s. 26

(670) "Dr. Markus", s.487-497

(671) a.g.e., s. 509-515

(672) "Jewish Sites of İstanbul", s. 72

(673) "Dr. Markus", s. 487-523

(674) "Judaica", 1990-1991 Cildi, Türkiye bahsi.

(675) "Şalom", 05.02.2003

(676) "Dr. Markus"

(677) "Şalom", 7 Temmuz 1993, "Dr. Markus ve Musevi Lisesi"

(678) a.g.e., 30 Haziran 1993, İsak Misistrano

(679) a.g.e., 15 Ağustos 1997, s. 2

(680) a.g.e., 23 Kasım 1994

(681) a.g.e., 16.07.2003

(682) a.g.e., 03.02.2003

(683) "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İspanyol Museviler'in Maddi Kültürlerinin Bazı Yönleri", s. 6

(684) "Büyük Sığınak", s. 6

(685) "Hasköy Cemetry Typology of Stones", Mina Rozen, Tel Aviv University, Diaspora Research Institute, Tel Aviv, 1994

(686) "Jewish Sites of İstanbul", s. 60

(687) a.g.e., s. 86

(688) a.g.e., s. 93, 96

(689) "Büyük Sığınak", s. 8

(690) "Türk Yahudileri Tarihi I" s. 20

(691) "Adana Musevi Cemaati Başkanı Jozef Amado'dan faks, 3 Ekim 1994

(692) "Dr. Markus", s. 426

(693) "Türk Yahudileir Tarihi I", s. 19

(694) Judaica, C. 5, s. 242, s. 4

(695) "Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi", s. 206

(696) Judaica, C. 2, s. 23

(697) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 53

(698) "Dr. Markus", s. 424

(699) "Şalom", 19 Kasım 1994

(700) Ankara Musevi Cemaati'nden Yuda Yürüm'le telefon söyleşisi, 11 Kasım 1994

(701) "Şalom", 22 Haziran 1994, "Antakya Cemaati"

(702) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 18

(703) a.g.e., s. 21

(704) a.g.e., s. 43

(705) a.g.e., s. 61

(706) "Dr. Markus", s. 406

(707) Alber Levi Leventer ile söyleşi, İstanbul, 15 Ekim 1995

(708) Judaica, C. 3, s. 1534

(709) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 44

(710) Judaica, C.5, s. 115

(711) "Dr. Markus", s. 408

(712) Judaica, C.5, s. 115

(713) "Şalom", 3 Kasım 1993, "Çanakkale'de Coşku", Berta Özgün Brudo

(714) a.g.e., 23 Kasım 1994

(715) a.g.e., 14 Aralık 1994

(716) a.g.e., 13.11.2002

(717) "Türk Yahudileri Tarihi I"

(718) "Türkler ve Yahudiler"

(719) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 127

(720) a.g.e., s. 44

(721) "Türkler ve Yahudiler"

(722) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 172

(723) a.g.e., s. 197

(724) "Dr. Markus", s. 399-405

(725) "Şalom", 18 Ocak 1994

(726) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler", s. 53

(727) Judaica, C.1, s. 310

(728) Bay Moris Aldiş'ten alınan bir kaset deşifrasyonuyla, İstanbul, 1994

(729) "Şalom", 18 Mayıs 1994

(730) "Express, Haftalık Gazete", Sayı 21, 18 Haziran 1994

(731) "Şalom", Ocak 1997, "Toplumumuzda Geçen Yıl"

(732) a.g.e., 10 Haziran 1997

(733) a.g.e., 22.10.2003

(734) "Judaica", C.7, "Gallipoli" maddesi

(735) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 44

(736) "Dr. Markus", s. 413-414

(737) Judaica, C.7, "Gallipoli" maddesi

(738) "Anyos Munchos i Buenos" Ayşe Gürsan Salzmann and Laurence Salzmann, Philedelphia, ABD, 1991

(739) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 17-21

(740) a.g.e., s. 149

(741) a.g.e., s. 44

(742) a.g.e., s. 150

(743) a.g.e., s. 152

(744) a.g.e., s. 136-148

(745) a.g.e., s. 162, 163, 165

(746) a.g.e., s. 219

(747) a.g.e., s. 212

(748) "Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler" s. 200-204

(749) a.g.e., s. 53

(750) "Dr. Markus", s.360-367

(751) a.g.e., s. 356-359

(752) "Şalom", 30 Haziran 1993, Moris Bencuya ve Strugo'nun anlatımıyla

(753) "Asansör ve Daryo Moreno Anıları", Yaşar Aksoy, İzmir Yayıncılık, İzmir, 1993

(754) İzmir Musevi Cemaati'nden İzak Roditi'ye gönderilen ve yukarıdaki bilgileri içeren faksın onayıyla, 27 Ekim 1994

(755) "Tiryaki", Sayı 7, Şubat 1995

(756) "İzmir Yahudileri Tarihi (1908-1923)", Siren Bora, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 1995

(757) "Şalom", 18.02.2002

(758) a.g.e., 09.10.2003

(759) "Dr. Markus", s. 422

(760) a.g.e., s. 411

(761) a.g.e., s. 422

(762) a.g.e., s. 422

(763) a.g.e., s. 421

(764) "Anyos Munchos i Buenos", s.12

(765) "Dr. Markus, s. 418"

(766) "Anyos Munchos i Buenos", s.4

(767) "Şalom", 15.10.2003

(768) "Gelişim", Yaakov Barha, Sayı 11, s. 21, 1999

(769) "Dr. Markus"

(770) Bay Şahut Şirem'le söyleşi, İstanbul, 2 Haziran 1994

(771) Judaica, C.9, s. 1173

(772) "Dr. Markus", s.418

(773) a.g.e., s. 419

(774) "Anatolian Synogogues", Kırklareli Sinagogu bahsi

(775) Bay Şahut Şirem'le söyleşi.

(776) "Kilis Tarihi Üzerine Deneme", Av. Şinasi Çolakoğlu, Ankara, 1991, s. 67

(777) "Dr. Markus", s. 418

(778) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 43

(779) a.g.e., s. 45

(780) Judaica, C. 11, s. 878

(781) "Şalom", 21 Ekim 1992- "16. Asır Manisa Yahudi Cemaati", Mary Asayas

(782) "Anyos Munchos i Buenos", s.12

(783) "Şalom", 21 Haziran 1992, "Manisa Yahudileri, İst., 1998, vb.

(784) "Dr. Markus", s. 422

(785) "Türk Yahudileri Tarihi I", s. 42

(786) "Dr. Markus", s. 420-421

(787) "One Centruy in the Life of J. Albert Amateau", An Interview Report Carried in California, 1986-1989

(788) "Anyos Munchos i Buenos"

(789) "Türk Yahudileri Tarihi I" s.17

(790) "Dr. Markus", s. 422

(791) a.g.e., s. 411

(792) a.g.e., s. 419

(793) "Şalom", 6 Aralık 1995

(794) "Dr. Markus", s. 419

(795) Tekirdağ Cemaati eski başkanı Bay Sami Benezra ile söyleşi, İstanbul, Haziran, 1994

(796) "Türk Yahudileri Tarihi", s. 42

(797) "Dr. Markus", s. 411

(798) Judaica, C.15, s. 1192

(799) "Dr. Markus", s. 411

(800) Judaica, C. 6, s. 366

(801) "Gelişim", Yaakov Barha, Sayı 11, s. 23, 1999

(802) "Dr. Markus", s. 422

(803) a.g.e., s. 411

(804) "Şalom", 21 Ekim 1992, Asır Manisa Yahudi Cemaati"

(805) "Şalom", 21 Haziran 1993, Aydın'da...", Arkeolog Şükrü Tül

(806) " Mosaic, Geneology Research on the Jewish of Turkey", No. 1; s. 6

(807) "The Encyclopedia of Jewish History", Massada Publishers, Israel, 1986, s.242
(808) "Yahudi Dünyası", İletişim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 212
(809) " The Encyolopedia of Jewish History", s.242
(810) Bay Simon İshakzade ile telefon görüşmesi, İstanbul, Eylül, 1995
(811) Bay Avram Pur ile söyleşi, istanbul, 14 Temmuz 1994
(812) "Milliyet", 5 Ekim 1995
(813) Bayan Anita Benadrete ile söyleşi, 14 Haziran 1997
(814) Bay Yakup Kutlar ile söyleşi, 17 Mayıs 1996
(815) Schmuel Lombroso, mektup; Hayfa, 22 Mayıs 1997
(816) "Şalom", 19 Ağustos 1992, "Prof.A .C . Lombroso ve Kökler", Yusuf Besalel
(817) "Büyük Larousse", s. 6382
(818) "The Encyolopedia of Judaism", Geoffrey Wigoder, The Jerusalem Printing House, Belgium, 1989, s. 406
(819) "The Second Jewish Book of Why", Alfred Kolatch, Jonathan David Publishers, Inc, NewYork, 1994, s. 88
(820) "The Encyolopedia of Judaism, s. 406
(821) "Tarihte Türk Devletleri", Doç. Dr. Anıl Çeçen, Milliyet Kültür, İstanbul, 1984, s. 54
(822) "Büyük Larousse", s. 6382
(823) Schmuel Lombroso, mektup, Hayfa, 22 Mayıs 1997
(824) "İstanbul Sinagogları", s. 101-102
(825) "Jewish Sites of İstanbul", s. 29
(826) "The Second Jewish Book of Why", s. 39
(827) "Milliyet", 19.06.2001
(828) "Sefarad Yemekleri", Viki Koronyo, Sima Ovadya, İstanbul, 1993
(829) "Tişri Bayramları", Broşür, Türkiye Hahambaşılığı, İstanbul, 1992
(830) "Historie des Israélites de l'Empire Ottoman" s. 285
(831) Judaica, C.3, s. 1210
(832) a.g.e., C.2, s. 23
(833) "Mosaic, Genealogy Research on the Jews of Turkey", No. 1
(834) "Bible Names", Jewish Pub, Vermont, U.S.A.

(835) "Erensya Sefaradi, Proverbos i Diças"

(836) Judeo - Espanyolca metinler: İzzet Bana'nın 2 Temmuz 1999 tarihli faksından

(837) Judeo - Espanyolca metinler: Erensa Sefaradi'nin "La Kula de Galata" adlı kasetinin kapak yazısından

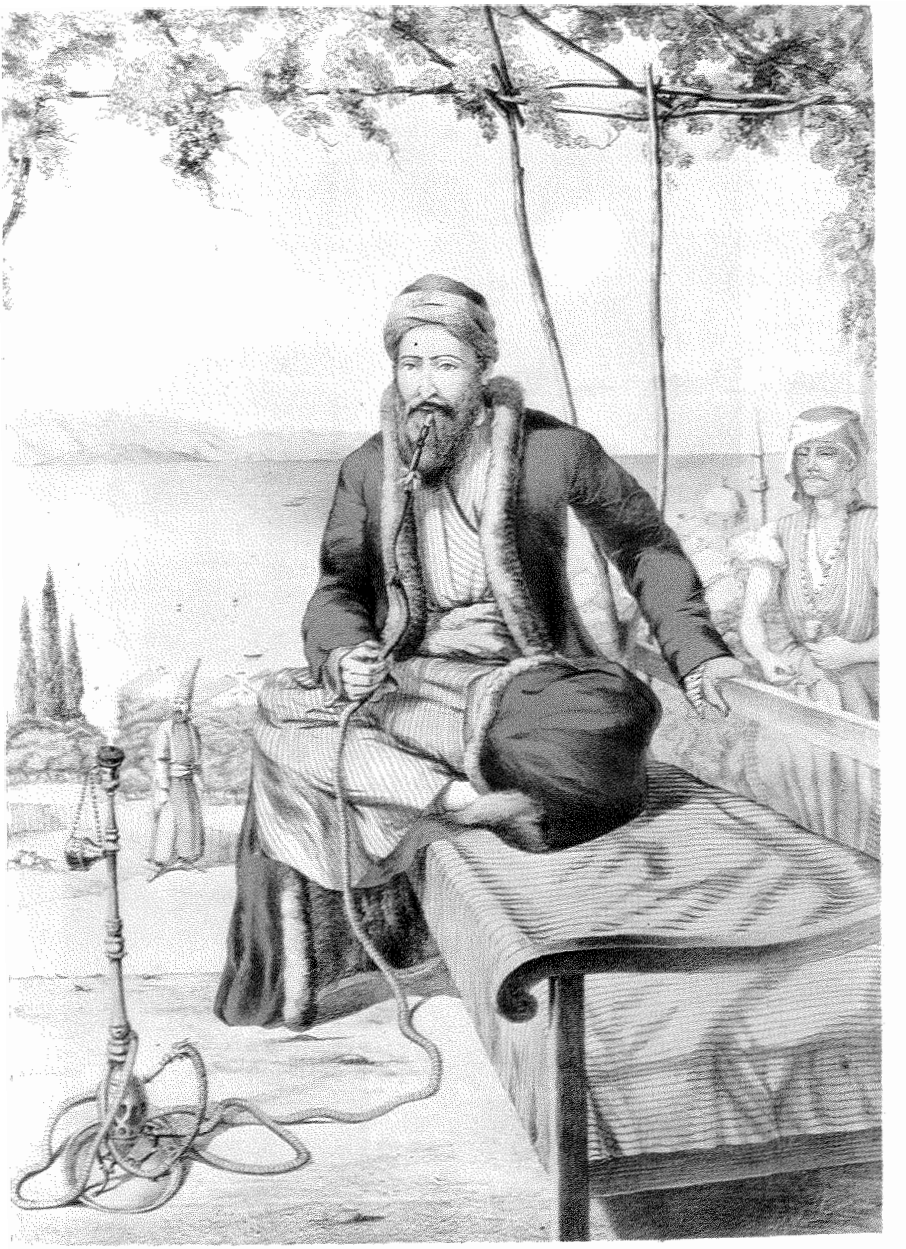
(838) "Büyük Dini Bayramların Ladino Manzumeleri", N. İzidor Barukı, İstanbul, 1996, s. 12

(839) Mezmurlar (Zebur), Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2001, İst., s.53

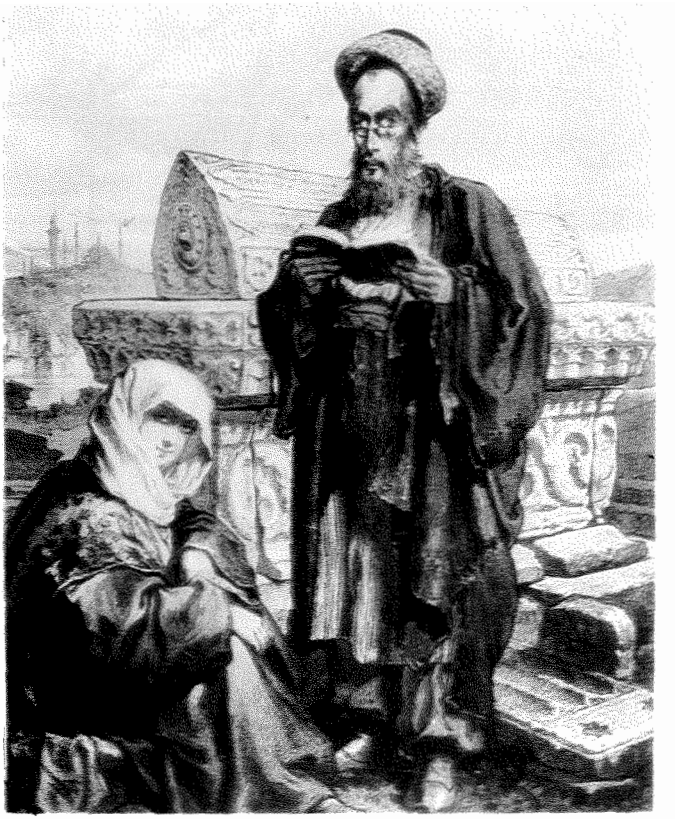
(840) "Şalom", Panaroma 1998 Eki

(841) a.g.e., Kasım 1998

(842) a.g.e., Panorama 1998 Eki

Yahudi Tüccar, 1860 yılı dolayları (Jewish Museum of Greece)

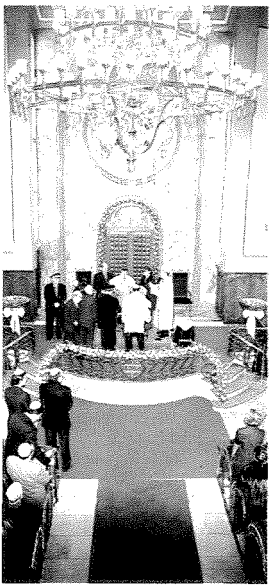
Haham ve dul kadın İstanbul'daki bir mezarlıkta (Jewish Museum of Greece)

Yahudi çocuklar, İstanbul, 1800'ler (Jewish Museum of Greece)

Yahudi kadın, İstanbul, 1800'ler (Jewish Museum of Greece)

Neve Şalom Sinagogu'nda bir Brit-Mila (sünnet) töreni

Şabat mumlarının yakılması ile ilgili bilgileri içeren broşürün kapağı

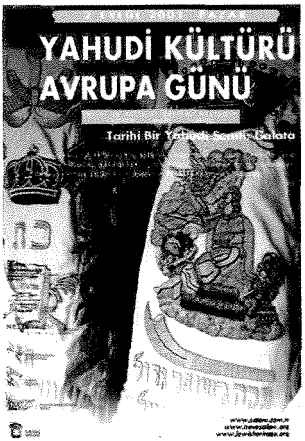
500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi broşürünün kapağı

15.11.2003. Saat 9:30. Neve Şalom ve Şişli Beth İsrael Sinagogları'na terör saldırısı
25 Ölü - 303 Yaralı

Ressam Moiz Benezra'nın bir yağlı boya resmi "Şabat'ın Karşılanışı" (1981)

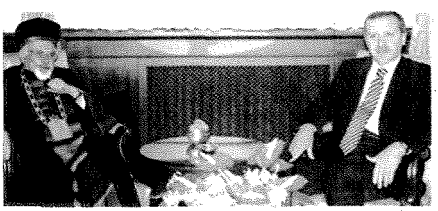
Yahudi Kültürü Avrupa Günü 2001 yılı broşürünün kapağı

Heykeltraş Nadia Arditti, İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'e takdim edilirken (2003)

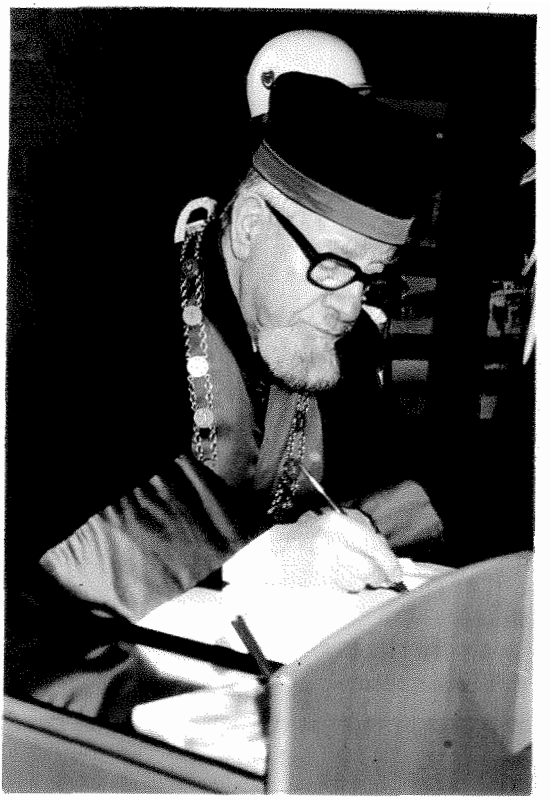
Takı sanatçısı Nelli'ye ait eserlerden biri

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Hahambaşı Rav İsak Haleva ile

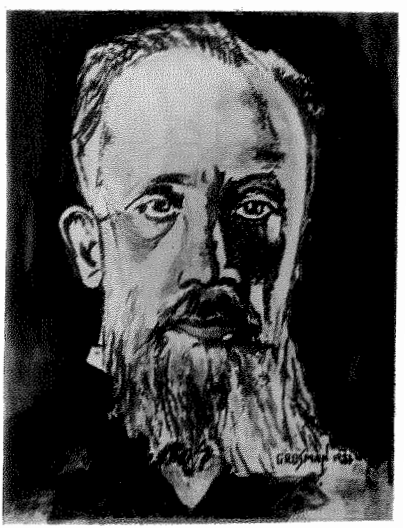
Neve Şalom Kültür Merkezi'ndeki Mikve (Ritüel Banyo)

Hahambaşı Rav David Asseo Anıtkabir'de

Hahambaşı Rav Hayim Nahum (1872-1960)

Hahambaşı Rav Dr. Marküs (1870-1944)

Hamileliğin 5.-6. ayında yapılan bez kesme töreni (Anyos Munchos i Buenos)

Hanuka mumlarının yakılması

Neve Şalom Sinagogu'nda bir düğün töreni

Yasef Nasi

Yüzbaşı Dr. Bensuşen Özgün (oturan) kardeşi Salvator ile

Jak Mandil Paşa

Emanuel Karasu (1862-1934)

Gazeteci yazar David Fresko (1850-1933)

Yazar Nesim Benbanaste (1939-1992)

Prof. Avram Galanti (1873-1961)

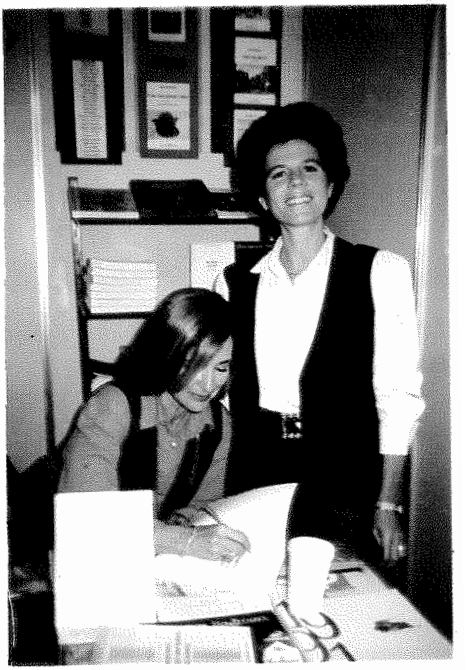
'La Esperansa" Gazetesi, (İzmir 26 Ekim 1874)

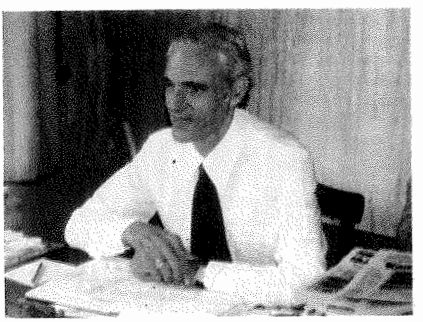
Aaron de Yosef Hazan (1848 - 1931)

Şalom Gazetesi gazete bayilerinde de satışa sunuluyor

Gözlem Gazetecilik A.Ş'nin kitap ve sanat galerisi sorumlusu Gila Kohen (ayakta) (1957-1999) ve yazar Lizi Behmoaras

Şalom'un kurucusu Avram Leyon (1912-1985)

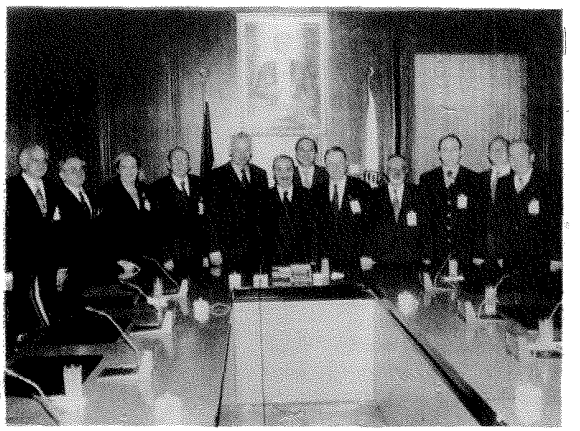
Karikatürist İrvin Mandel'in Şalom'da yayınlanan bir bantı (Mozotros Ailesi, 1994)

İstanbul Makabi Kulübü'nün bazı üyeleri (1919)

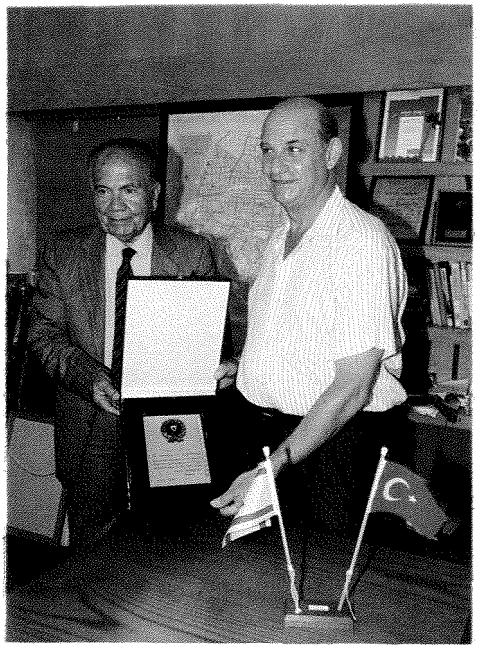
Mustafa Kemal'in İzmir Yahudi Mahallesi'nde karşılanması

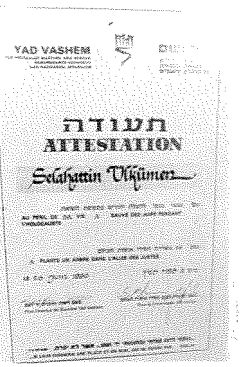
Cemaat Yetkililerinin TBMM ziyareti

Türkiye'den göç eden İsrailliler tarafından kurulan Atatürk Ormanı'nda tören (1953)

T.C. Rodos eski Konsolosu Selahattin Ülkümen ile Bat Yam Belediye Başkanı Ehud Kinamon

YAD VASHEM

תעודה

ATTESTATION

Selahattin Ülkümen

"Yad Vaşem" Kurumu tarafından Selahattin Ülkümen'e verilen özel belge

1993'te İtahdut Yotsei Turkiya'nın Başkanı Niso Kaneti

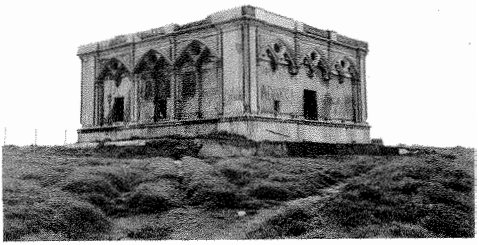
1994'te Makabiyatların 100. Yıl Kutlamaları: Türk Musevi Cemaati Başkanı Bensiyon Pinto ve eşi, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Onur Gökçe, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu ve eşi

Öğrencilere Yardım Derneği'nin bazı üyeleri

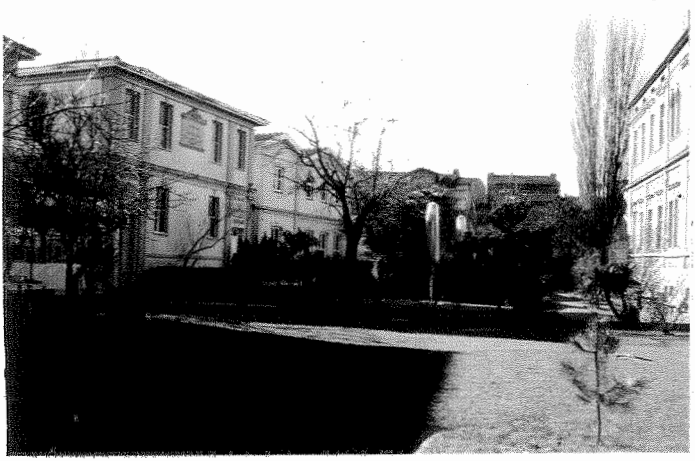
İzmir'deki Dario Moreno Sokağı

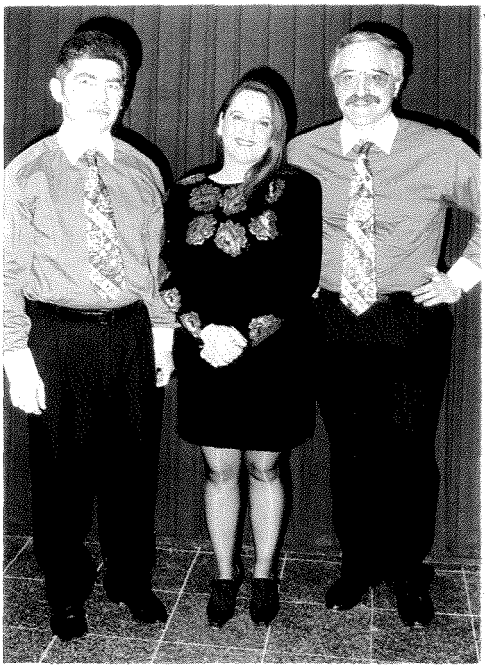
Hasköy'deki Kamondo türbesi

Hahambaşılık Binası

Or - Ahayim Hastanesi

"Erensya Sefaradi" Müzik Topluluğu

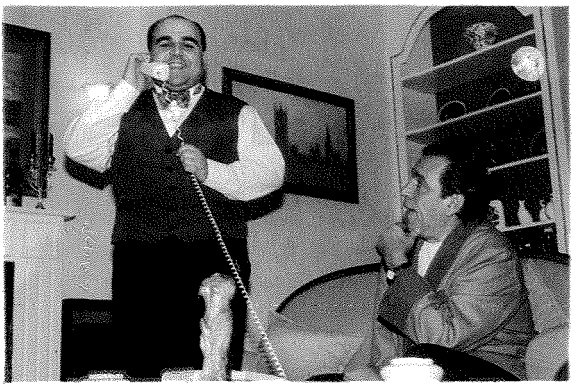
Maftirim Korosu

"Los Paşaros Sefaradis" Müzik Topluluğu

Udi Mısırlı İbrahim Efendi Levi (1878-1948)

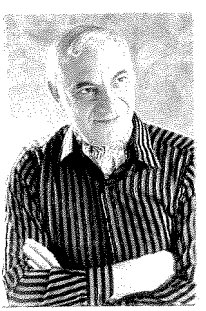
Tiyatro Sanatçısı Nedim Saban 1994'te sahnelenen "Salaklar Sofrası" oyununda

Soprano Linet Şaul (1997)

Gazeteci yazar Sami Kohen

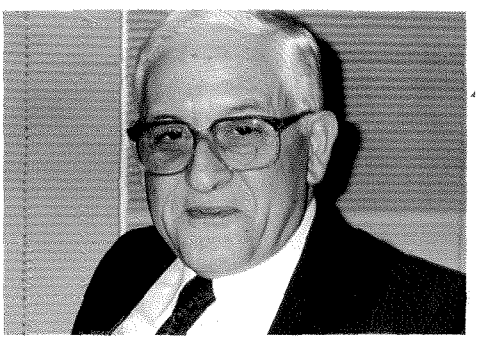
Ressam - şair Habib Gerez

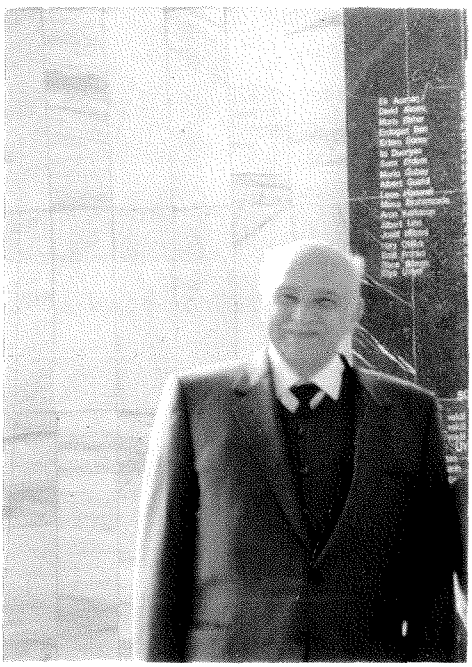
Bernar Nahum

Vitali Hakko

Alber Bilen

Jak Kamhi